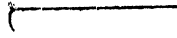

रामायणम् ।

महर्षिं वाल्मीकिं प्रणीतम् ।

बालकाण्डम् ।

रायोपाधिकेन श्रीमतामचन्द्रेण

प्रकाशितम् ।

कल्पविना वितरितम् ।

“ जवनो जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी । ”

कलिकाण्डम्

राजधान्यां भास्वयन्त्रे

श्रीमतामचन्द्ररायेण सुदितम् ।

प्रकाशकः (८०३ ।

राज्यसंघ (साहित्य, अर्थशास्त्र)

वाणिज्य

Ed. Pralip
candra Harya,
Calcutta,
Saka 1903

भारत

उत्सर्गपत्रम् ।

प्रत्यन्त-नरपति-शिरश्चुम्बितचरण-भारतभूमिविभूषण-दश-
दिग्विवासिनी-कर्णपूरीकृत-भुरभियगःकुसुम-दीनदयालु-
दुर्बलैक-सहाय-विरहितपालक-पालक-प्रातःस्मरणीय

श्रीलक्ष्मीमन्महाराजाधिराजरणवीर सिंह वाह्यादूर

के, सि, एच, आर,

कश्मीरप्रदेशाधिपति-सकल मङ्गलनिलयेषु

देव

यथालका नाकष्टे सर्वोत्कर्षेण राजते ।
तथा कश्मीरनगरी भाग्येन भुवि शोभते ॥
तस्यां नरपते वीर रणधीर यशोधन ।
साक्षादिन्द्रो देवराजो भवान् मर्त्येषु राजते ॥
कालेनालं बद्ध किर्मिति भी राजशार्दूल वक्ष्ये
अस्तं यातः सुखशशधरो मर्त्य देवार्थकानाम् ।
धर्मः क्षीणो रुदति च च हा पापपूर्णा धरित्री
आशां नान्या भवति नृपते त्वत्कृपामन्तरेण ॥

दुष्टस्य शास्ता सुकृतस्य पाता

त्वं देव धर्मस्य सदैव गोप्ता ।

त्वत्कीर्त्तिरेव दिशमाष्टयोति

कोऽहं तवास्त्रव्यगुणान् वदामि ॥

अनुग्रहस्त्वया देव कृतोऽस्मिन् पुण्यकर्मणि ।
अज्ञापाशेन बध्नाति भारतीयान् भवतु कृते ॥
भक्त्या भूप्रणयतशिरसा वन्दितौ ते पदान्तौ
हीनोहीनः कथमुपहरेदूर्ध्वार्थार्थमर्घ्यम् ।
पूतन्म्वेदं दशरथतनूजस्य चित्रं चरित्रं
प्रीत्या नीतं जनयतु महीपालतोषं सुखी स्याम् ॥

भक्तिभावानतः किंकरः

श्रीप्रतापचन्द्ररायः ।

भूमिका ।

विदितमेवेदमाव्यतनयाना यदास्मन् पुण्ये भारते वर्षे
 धर्माचारविश्वरूपं महद्भयमापतितम् । न चास्य निदानं
 बुद्धिमतामगम्यम् । अर्थकरीति धिया बाल्यात् प्रभृति वैदेशिक-
 शास्त्रालोचनैवेदशं बुद्धिविभ्रंशं जनयति । अज्ञात्वा हि
 पूर्वेषां माहात्म्यादिकमस्मत्सजातीया गुरुजनष्वकारण-
 मास्यां परित्यजन्ति । विशेषेण कृतबुद्ध्यश्च स्नेच्छधर्मादिषु
 तेष्वेवासक्तिं प्रकुर्वन्ति । कालवशाद्धीनतामापन्नेऽस्मिन् भारते
 परितः प्रसृताभिः परकीय-माहात्म्यप्रभाभिरन्धीकृतमतयो
 भारतीयाः के वयमित्यजानन्तः सुतरामात्मनो हीनान्
 ब्रह्मा जातिमपि विधूय नाशमभिधावन्ति । स्वावस्कन्दनमेव
 धीरुषं मन्यन्तेऽस्माकं कृतधियः । अहो वैदग्ध्यम् । स्वगौरव-
 मजानतः क्व शिञ्चा क्व च जीवितम् । हा मातर्भारतभूमे ! तवा-
 पीदृशी दशापरिणतिः ।

अथास्तां तावदनर्थं शोकोक्तेः प्रसरः । दूयते हि साधो-
 खेतः कोऽयमापतितो धर्माचारविश्वरूपो महाननर्थः । चिन्त-
 यति च नियतं धर्मनिष्ठः स्वजातिप्रणथी साधुः केनोपायेनास्य
 रोधो भवेदिति । चूर्द्रणापीत्यं चिन्तयतैव मयैकदा स्थिरी-
 कृतं यदस्माकं प्राचीनेषु पुराणादिशास्त्रेष्वसदीयानां बहूनां
 बङ्गपरिचयमन्तरेण नान्योपायोऽस्ति सस्यक्प्रतिरोधायास्य
 विह्वस्य । बहूनां शास्त्रपरिचयश्च ग्रन्थसुलभतां विना न
 सम्भवति । मूल्यं विना वितरणमन्तरेण वा कुतोऽस्मिन्
 दुर्भाग्यवशात् निष्किञ्चनीकृते देशे साधारणस्य सुलभा
 भवन्ति धर्मग्रन्थाः । तिरोहितप्राया ह्यधुना धर्मचर्चायां
 प्रवृत्तिः ; नापि च साम्प्रतमर्थमाह्वरति पौराणिकीः पारमा-

शिकी वा विद्या । प्रभूतमर्थमन्तरेण वा कथमीदृश-बद्ध-
विस्तीर्णार्थ्यधर्मशास्त्र-वितरणरूपं महत् कार्यं सम्पाद्यते ।
इत्यादिकं विचिन्त्य तादृशार्थाभावाङ्गीनप्रायैव मे महती
निश्चितिः ।

अथातीते काले सहस्रां दैवदुर्विपाकवशाद्विसह्य-
शोकाविगेनाहमाक्रान्तोऽभवम् । अशक्तश्च सोढुमतितीव्रमावेगं
क्षिप्त इव गृहान्निर्गम्य पर्यटनमारभम् । पर्यटनक्रमेण
च नाना जनपदेषु तिरस्कारमुखेन महत् सदुपदेशमाससाद् ।
तदाहं चेतस्यकरवं यत् न कुत्रापि किदापि समारभन्ते
किमपि साधारणहितं कर्म प्रायशः स्वमुखनिरता भोगविला-
सिनो धनिकाः । मध्यवित्ता एव बहुशः सत्कार्यस्य साधका
दृश्यन्ते । यत्रश्च जीवनमर्थमिद्वेः । अतोऽहं तथा यतयं
यथा आर्यं इत्याभिधेयवान् स्वधर्मनिरतः सङ्घर्मारामः
सार्त्त्विको जनसाधारण एवास्य सहायतायासायाति धर्म-
स्यानुष्ठानस्य ।

एवं निश्चित्याहं कार्यमारभ्य प्रथमतो मत्प्रचारित-
पूर्वस्य भारतानुवादस्य कतिपयान्यर्वाशष्टानि पञ्चाशदर्थिभ्यो
दत्तवान् । ततः प्रत्याश्रयस्य जनसाधारणस्याग्रहातिशयं
परिज्ञाय चादितो भारतस्य द्वितीयसंस्करणं खण्डशो वितरितुं
प्रवृत्तः । अर्थसंग्रहार्थं च जीवितमपि तुच्छीकृत्य नाना-
द्विस्त्रगमम् । अभिमानमपि परिहाय द्वारि द्वारि भिक्षु-
रिव सुष्टिभिक्षामकरवम् । अधुनापि भिक्षुयैवेदमतिविस्तीर्णं
धर्म्यं कर्म सम्पाद्यते । धर्मधनाः सत्त्वनिष्ठाः सवभूत-
हितैषिणो वदान्याः साधव एवास्य पोषकाः । तेषामेवानु-
कम्पया आनुकूल्येन च मया द्वितीयसंस्करण-भारतवितरण-
प्रसन्नं साम्प्रतमुद्घोषितम् । तृतीयसंस्करणमपि यद्विद्यते,

तदपि तेषां कृपाकटाक्षबलादेवार्हसमाप्तिं गतम् । हरिवंश-
पञ्चोऽपि तेषां प्रसादादेव वितर्क्यते । सम्प्रति तदानुकूल्यमेवापेक्ष
•पीयूषनिख्यन्दं रामायणं वितरितुमारब्धम् ।

पूर्वं वङ्गानुवादमात्रवितरणमेवाभिप्रेतमसीत् । किन्तु
वङ्गीयानां प्रायशो बुद्धिविभ्रवंस्य प्रभावातिशयदर्शनादीदृशे धर्म्य-
कर्मणि सम्यगाभिमुख्यप्राप्तौ शङ्कितोऽहमासम् । वङ्गीयधनि-
काश्च प्रायशः स्वजाती वीतश्रद्धाः परसेवानिरताः परप्रसादलो-
लुपाश्च दृश्यन्ते । पूर्वपुरुषाणां धर्माचारादिकं तेषामुपहास्यता-
मायातम् । इदं केवलमेव वङ्गीयानामानुकूल्येनैतत्कार्यं स्थ-
स्थायित्वे निरुत्साहितेन मया प्रथितयशसामर्थ्यवंशावतंसानां
निलयभूतस्य निखिलस्यैव भारतस्य सम्यगाभिमुख्यं ऋग्यते,
प्रार्थ्यते चास्मिन् पुण्यकर्मणि साधारणार्थं सामाजिकानां
पुण्यवतां हस्तालम्बः । अत इतः प्रभृति सर्वेषामेव भारती-
यानामध्यनार्हतामायातीति मूलमपि प्रतिशयस्य नागराजरेण
सुदृढं वङ्गानुवादेन सह प्रकाशितव्यमित्यधुना स्थिरीकृतम् ।
तदनुसारेण च रामायणं प्रकाश्यते । इदानीमर्थं धुरन्धर-
शिरोरत्नभूतस्य दीर्घण्डप्रतापशालिनः पवित्रनाम्नो धर्मवीरस्य
श्रीलक्ष्मीमन्महाराजाधिराजकाश्रीरुप्रदेशाधिपतेः कृपाकटाक्ष-
पातेनास्मिन्ननुष्ठाने सम्यगेवाश्वस्तोऽस्मि यत्प्रकाशमागतेऽस्मिन्
कर्मण्यविचारितमेवास्य स्थायितासम्पादनाय आगमिष्यन्त्यधुनापि
प्राक्तनगौरवसम्यग्ना उदारचेतसो धर्मधनाः श्रीमद्वरिचरण-
तामरसरोलम्बा अस्त्राकं माननीयाः पाश्चात्या आतरं
इति । अवलम्बितमेवेदं मे कर्म शश्वज्जीवतीत्यन्तरेण
नाम्यः कामो विद्यते । नाहं राजमानं प्रार्थये, नापि
विसम् । नापि च मया शिचितं किमपि कौशलम् । सन्ति
चास्मिन् वङ्गे कार्मकुशला धनिकाः येन तथापि कौशलेन

महान्त इति परिचिता नाना सन्नाडभ्यः प्रसादीकृताशुपाधि-
 स्नूपाननायासेनैवाहरन्ति । अहन्तु दूरादेवैतान् नमस्करोमि ;
 शिरस्येवास्तामीदृशो मानलाभः । यद्ब्रवीत् जानकीहृदयकुसुद-
 चन्द्रमा रामचन्द्रः इयं स्वर्णपुरी लङ्का न मे रोचति लक्ष्मण ।
 जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसीति महद्वाक्यं पुनरपि
 तस्य मर्मं गृह्णन्वस्माकं देशीया इत्येव कामये । धिगन्मान्
 यदस्मत्पैटकं वित्तमधुनास्मद्देशे स्वपोषणमप्राप्य पारावार
 सुत्तीर्थान्यान् तोषयति ।

भवति चोपसंहारे वक्तव्यं यद् धूर्त्तकारां यथा न वञ्च-
 यन्ति इति विचिन्त्य ङाकयोगेनैव सर्वेभ्य एवार्थिभ्यः पुस्तकानि
 प्रेष्यन्ते ङाकदिशुल्कार्थिभ्यः तेभ्यः प्रतिनिवन्धं किञ्चिद्गृह्यत
 इत्यलमिति विस्तरेण ।

दातव्यभारतकार्यालयः

योड़ासांकी - कलिकाता

शकाब्दाः १८०३

श्रीप्रतापचन्द्ररायः

२

वर्णपरिचय ।

क क ख त भ ज द प य न : त्
ड ड ङ त भ ञ द प ण न ं : ९
वर्णयोजना ।

कर जल पथ रस खल द्य फल वन घट नख
कर जल पथ रस खल दश फल वन घट नख
भय घट
भय शठ

अचल अलस आहर इतर अधम अवय आलय
अचल अलस आदर इतर अधम अवश आलय
ईषत् अपर असत् आसन औषध
ऐषत् अपर असत् आसन औषध

कपट दशम मरण वसन गरल धवल रजक शकट
कपूट दशम मरण वसन गरल धवल रजक शकट
जगत् नयन लवण सरल
जगत् नयन लवण सरल

आकारयोग ।

आ ।
आ ।

क आ का म आ मा
क आ का म आ मा

उदाहरण ।

काक ताल पाठ लाभ गान दान भाग वास घास
काक ताल पाठ लाभ गान दान भाग वास घास
नाम मास शाक
नाम मास शाक

वाल्मीकिरामायणम् ।

वालकाण्डम् ।

श्रीरामः ॥ ओं तपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदांवरम् ।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिमु निपुङ्गवम् ॥१॥ कोन्वस्मिन् साम्प्रतं
लोके गुणवान् कश्च वीर्यावान् । धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो
दृढव्रतः ॥ २ ॥ चाश्विनो च को युक्तः सर्वभूतेषु कोहितः ।
विद्वान् कः कः समर्थश्च कश्चैकः प्रियदर्शनः ॥ ३ ॥ शाल्मन्
कोजितक्रोधोद्युतिमान् कोऽनसूयकः । कस्य भविष्यति देवाश्च
जातरीषस्य संयुगे ॥ ४ ॥ एतदिच्छास्यहं श्रोतुं परं कौतुहलं
हि मे । महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवंविधं नरम् ॥ ५ ॥ श्रुत्वा
चैतन्निलोकज्ञो वाल्मीकेनारदो वचः । श्रूयतामिति चामन्त्र्य
प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता
गुणाः । सुने वत्यास्यहं बुधा तैर्युक्तः श्रूयतां नरः ॥ ७ ॥ इच्छाकु-
वंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः । नियतात्मा महावीर्योद्युति-
मान् धृतिमान्मयी ॥ ८ ॥ बुद्धिमान् नीतिमान् वाग्मी श्रीमान्
शत्रुनिवर्हणः । विपुलांसो महाबाहुः कम्बुधीवो महाहनुः ।
९ ॥ महोरस्को महेष्वासो गूढजलुररिन्दमः । आजातबाहुः
सुशिराः सुजलाटः सुविक्रमः ॥ १० ॥ असः समविभक्ताङ्गः स्निग्ध-

वर्षः प्रतापवान् । पीनवक्षा विशालाक्षी लक्ष्मीवाक्कुभलक्षणः ॥
 ११॥ धर्मज्ञः सत्यसन्धश्च प्रजानाञ्च हिते रतः । यशस्वी ज्ञान-
 सम्पन्नः शुचिर्वर्धः समाधिमान् ॥१२॥ प्रजापतिसमः श्रीमान्
 धाता रिपुनिन्दनः । रक्षिता जीवलीकस्य धर्मस्य परिरक्षिता
 ॥१३॥ रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता । वेदवेदाङ्ग-
 तत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥१४॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः स्मृति-
 मान् प्रतिभानवान् । सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः ॥
 १५॥ सर्वदाभिगतः सङ्गिः समुद्र इव सिन्धुभिः । आर्यः सर्व-
 समश्चैव सदैव प्रियदर्शनः ॥१६॥ स च सर्वगुणोपेतः कौशल्या-
 नन्दवर्द्धनः । समुद्र इव गाम्भीर्ये धैर्येण हिमवानिव ॥ १७ ॥
 विष्णुना सहशो वीर्येण सोमवत् प्रियदर्शनः । कालान्निहसहयः
 क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः ॥१८॥ धनदेन समस्योगे सत्ये धर्म
 इवापरः । तमेवं गुणसम्पन्नं रामं सत्यपराक्रमम् ॥१९॥ ज्येष्ठं
 श्रेष्ठशुश्रूषुः प्रियं दशरथः सुतम् । प्रकृतीनां हितैर्युक्तं प्रकृति-
 प्रियकाम्यया ॥२०॥ यौवराज्येन संयोजुमेच्छत् प्रीत्या मही-
 पतिः । तस्याभिषेकसम्भारान् दृष्ट्वा भार्य्याथ केकयी ॥ २१ ॥
 पूर्वं दत्तवरा देवी वरमेनमयाचत । विवासनश्च रामस्य भरत-
 स्याभिषेचनम् ॥ २२ ॥ स मत्प्रवृज्जनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः ।
 विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् ॥ २३ ॥ स जगाम
 वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन् । पितुर्वचननिर्देशात् कैकेय्याः
 प्रियकारणात् ॥ २४ ॥ तं वज्रन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम
 च । क्षेपित्वाहिनयसम्पन्नः स्मृतिवानन्दवर्द्धनः ॥ २५ ॥ भ्रातरं
 दृशितो भ्रातुः सौम्यात्मनुदर्शयन् । रामस्य दयिता भार्या
 नित्यं प्राणसमा हिता ॥२६॥ जनकस्य कुले जाता देवमायेव
 निर्मिता । सर्वलक्षणसम्पन्ना नारीणास्तुत्तमा बधूः ॥ २७ ॥
 सीताप्यनुगता रामं भ्रमिन् रोजिणी यथा । प्रीरैरनुगतो हूरं

बालकाण्डम् ।

पिषा दशरथेन च ॥ २८ ॥ शृङ्गवेरपुरे स्तुतं गङ्गाकुले ध्व-
 मर्जयत् । गुह्यमासाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियम् ॥ २९ ॥
 गृहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन च सौतया । ते वनेन वनं गत्वा
 नदीस्तीर्त्वा बह्मदक्षाः ॥ ३० ॥ चित्रकूटमनुप्राप्य भरद्वाजस्य
 शासनात् । रस्यमावसथं कृत्वा रममाणा वने त्वयः ॥ ३१ ॥ देव-
 गन्धर्वसङ्काशास्तत्र ते न्यवसन् सुखम् । चित्रकूटं गते रामे पुत्र-
 शोकातुरस्तथा ॥ ३२ ॥ राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन्
 सुतम् । गते तु तस्मिन् भरतो वशिष्ठप्रमुखैर्द्विजैः ॥ ३३ ॥
 नियुज्यमानो राज्याय नैच्छद्राज्यं महाबलः । स जगाम वनं
 वीरो रामपादप्रसादकः ॥ ३४ ॥ गत्वा तु स महात्मानं रामं
 सत्यपराक्रमम् । अयाचदृभ्वातरं राममार्थ्यभावपुरस्तातः ॥ ३५ ॥
 त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामं वचोऽब्रवीत् । रामोऽपि परमो-
 दारः सुमुखः सुमहायशाः ॥ ३६ ॥ न शैच्छत्वितुरादेशाद्राज्यं
 रामो महाबलः । पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्वा पुनः पुनः
 ॥ ३७ ॥ निवर्त्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः । स काम-
 मनवाप्यैव रामपादावुपसृशत् ॥ ३८ ॥ नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं
 रामागमनकांक्षया । गते तु भरते श्रीमान् सत्यसन्धो जिते-
 न्द्रियः ॥ ३९ ॥ रामस्तु पुनरालम्ब्य नागरस्य जनस्य च । तत्रा-
 गमनमेकाग्रो दण्डकान् प्रविवेश ह ॥ ४० ॥ प्रविश्य तु महा-
 रथ्यं रामो राजीवलोचनः । विराधं राजसं हत्वा शरभङ्गं
 ददर्श ह ॥ ४१ ॥ सुतीक्ष्णञ्चाप्यगस्तपञ्च अगस्त्यभ्वातरं तथ ॥
 अगस्त्यवचनाच्चैव अग्राहैन्द्रशरासनम् ॥ ४२ ॥ खड्गञ्च परमं
 प्रीतस्फूर्णं चाक्षयसायकौ । वसतस्तस्य रामस्य वने वनचरैः सह
 ॥ ४३ ॥ ऋषयोऽभ्यागमन् वर्षे वर्षायासुररक्षसाम् । स तेषां
 प्रतिशुश्राव राक्षसानां तदा वने ॥ ४४ ॥ प्रतिज्ञातञ्च रामेण
 वधः संयति रक्षसाम् । ऋषीणामग्निकल्पासां दण्डकारण्य-

वासिनाम् ॥ ४१ ॥ तेन तत्रैव वसता जनस्थाननिवासिनी ।
 विकृपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी ॥ ४६ ॥ ततः शूर्प-
 णखावाक्कादुद्युक्तान् सर्वराक्षसान् । खरं त्रिशिरसं चैव द्रुषण-
 क्षैव राक्षसम् ॥ ४७ ॥ निजघान रणे रामस्त्रीषां चैव पदानु-
 गान् । वने तस्मिन् निवसता जनस्थाननिवासिनाम् ॥ ४८ ॥
 राक्षसां निहतान्यासन् सहस्राणि चतुर्दश । ततो ज्ञातिबधं
 श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्च्छितः ॥ ४९ ॥ सहायं वरयामास मारीचं
 नाम राक्षसम् । वार्यमाणः सुवह्मो मारीचेन स रावणः ॥ ५० ॥
 न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते । अनादृत्य तु तद्वाक्यं
 रावणः कालचोदितः ॥ ५१ ॥ जगाम सहमारीचसस्याश्रम-
 यदं तदा । तेन मायाविना दूरमपवाह्यं तृपात्मजौ ॥ ५२ ॥
 जकार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् । गृध्रञ्च निहतं
 दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च भैथिलीम् ॥ ५३ ॥ राघवो शोकसन्तप्तो
 विलेलापाकुलेन्द्रियः । ततस्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटा-
 युषम् ॥ ५४ ॥ मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं सन्दर्श ह ।
 कवन्वं नाम रूपिणं विकृतं घोरदर्शनम् ॥ ५५ ॥ तं निहत्य
 महावाह्नुर्ददाह स्वर्गतश्च सः । स चास्य कथयामास शवरीं
 धर्मचारिणीम् ॥ ५६ ॥ अमणां धर्मनिपुणामभिगच्छति राघव ।
 सोऽभ्यगच्छन्महातेजाः शवरीं शत्रुसूदनः ॥ ५७ ॥ शवरीं
 पूजितः सभ्यग्रामो दशरथात्मजः । पुम्पातीरे हनुमता सङ्गतो
 ऋजुरेण ह ॥ ५८ ॥ हनुमद्वचनाञ्चैव सुग्रीवेण समागतः । सुग्री-
 वाय च तत् सर्वं शंसद्रामो महाबलः ॥ ५९ ॥ आदितस्तद्यथा
 हतं सीतायाश्च विशेषतः । सुग्रीवश्चापि तत् सर्वं श्रुत्वा रामस्य
 वीर्यवतः ॥ ६० ॥ अकार सख्यं रामेण प्रीतश्चैवाग्निसात्त्विकम् ।
 ततो वानरराजेन वैरानुकथनं प्रति ॥ ६१ ॥ रामायावेदितं
 सर्वं प्रणयाद्दुःखितेन च । प्रतिज्ञातश्च रामेण तदा बालिबधं

प्रति ॥ ६२ ॥ बालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः । सुग्रीवः
शङ्कितश्चासीन्नित्यं वीर्य्येण राघवे ॥ ६३ ॥ राघवप्रत्ययार्थन्तु
दुःसुभेः कायसुत्तमम् । दर्शयामास सुग्रीवो महापर्वतसन्निभम् ॥
६४ ॥ उत्स्रायित्वा महावाङ्मः प्रेत्य चास्थिं महाबलः । पादा-
ङ्गुष्ठेन चिक्षेप सम्पूर्णं दशयोर्जनम् ॥ ६५ ॥ विभेदं च पुन-
स्खालान् सप्तैकेन महेषुणा । गिरिं रसातलञ्चैव जनयत् प्रत्ययं
तदा ॥ ६६ ॥ ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्य स महाकपिः । कि-
ञ्चिन्वां रामसहितो जगाम च गुहां तदा ॥ ६७ ॥ ततोऽगर्ज-
द्भरिवरः सुग्रीवो हेमपिङ्गलः । तेन नादेन मत्ता निर्जगाम
हरीश्वरः ॥ ६८ ॥ अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः ।
निजघान च तत्रैनं शरैर्यैकेन राघवः ॥ ६९ ॥ ततः सुग्रीव-
वचनाञ्जित्वा बालिनमाहवे । सुग्रीवमेव तद्राज्यं राघवः प्रत्य-
पादयत् ॥ ७० ॥ स च सर्वान् समानीक्य वानरान्वानरर्षभः ।
दिशः प्रस्थापयामास दिदृत्तुर्जनकालजाम् ॥ ७१ ॥ ततो-
मधुस्य वचनात् सम्पातेर्जनुमान् बली । शतश्लोचनविस्तीर्णं
पुष्पुवे लवणार्णवम् ॥ ७२ ॥ तत्र लङ्कां समासाद्य पुरीं रावण-
पालिताम् । ददर्श सीतां ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम् ॥ ७३ ॥
निवेदयित्वाभिन्नानं प्रवृत्तिं विद्विवेद्य च । समाश्लास्य च वैदेही
मर्दयामास तोरणम् ॥ ७४ ॥ पञ्च सेनाग्रगान् जित्वा सप्तमं त्रि-
सुतानपि । शूरमक्षश्च निष्प्रियं ग्रहणं समुपागमत् ॥ ७५ ॥
अस्त्रेणोन्मुक्तमालानं ज्ञात्वा पैतामहाद्वरात् । मर्षयन् राज्ञसान्
वीरो यन्निष्णसान् यहच्छया ॥ ७६ ॥ ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्का-
क्षते सीताञ्च मैथिलीम् । रामाय प्रियमाख्यातुं पुनरायान्महा-
कपिः ॥ ७७ ॥ सोऽभिमन्य महालानं जित्वा रामं प्रदक्षिणम् ।
अवेदयदमेयात्मा हृष्टा सीतेति तत्त्वतः ॥ ७८ ॥ ततः सुग्रीव-
सहितो गत्वा तीरं महीदधेः । शरीरं क्षोभयत्सास शरैरादित्य-

सन्निभैः ॥ ७५ ॥ दर्शयामास चात्मानं समुद्रः सरितां पतिः ।
 समुद्रवचनाज्ञैव नलः सेतुमकारयत् ॥ ८० ॥ तेन गत्वा पुरीं
 लङ्कां हत्वा रावणमाहवे । रामः सीतामनुप्राप्य परां ब्रीडा-
 मुपागमत् ॥ ८१ ॥ तामुवाच ततो रामः परुषं जनसंसदि ।
 अन्वय्यमाणा सा सीता विवेश अलनं सती ॥ ८२ ॥ ततोऽग्नि-
 वचनात् सीतां ज्ञात्वा विगतकल्मषाम् । अग्रहीदमलां रामो
 वचनाच्च गुरोस्तदा ॥ ८३ ॥ कर्मणा तेन महता त्रैलोक्यं
 सचराचरम् ॥ ८३ ॥ सदेवर्षिगणं तुष्टं राघवस्य महात्मनः ।
 वभौ रामः सम्प्रहृष्टः पूजितः सर्वदेवतैः ॥ ८४ ॥ अभिषिष्य
 च लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम् । कृतकृत्यस्तदा रामो विष्णुः
 प्रभुमोद ह ॥ ८५ ॥ देवताभ्यो वरं प्राप्य समुत्थाप्य च वानरान् ।
 अयोध्यां प्रस्थितो रामः पुष्यकेण सुहृद्दृतः ॥ ८६ ॥ भरद्वाजा-
 श्रमं गत्वा रामः सत्यपराक्रमः । भरतस्यान्तिके रामो हनूमन्तं
 व्यसर्जयत् ॥ ८७ ॥ पुनराख्यायिकां जल्पन् सुग्रीवसहितस्तदा ।
 पुष्यकं तत् समावृत्त्य नन्दियामं ययौ तदा ॥ ८८ ॥ नन्दियामे
 जटां हत्वा भ्रातृभिः सहितोऽनघः । रामः सीतामनुप्राप्य राज्यं
 पुनरवाप्तवान् ॥ ८९ ॥ प्रहृष्टमुदितोऽखीकस्तुष्टः पुष्टः सुधा-
 मिकः । निरामयोऽस्यरोगश्च दुर्भिक्षभयवर्जितः ॥ ९० ॥ न
 सुषमरणं केचिद्द्रक्षन्ति पुरुषाः क्वचित् न नार्यस्याविधवा नित्यं
 भविष्यन्ति पतिव्रताः ॥ ९१ ॥ न चाग्निजं भयं किञ्चिन्नाप्सु
 मूञ्जन्ति जन्तवः । न वातजं भयं किञ्चिन्नापि ष्वरकृतं तथा ॥
 ९२ ॥ न चापि क्षुब्धयं तत्र न तस्करभयं तथा । नगराणि
 च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च ॥ ९३ ॥ नित्यं प्रसुदिताः सर्वे
 यथा कृतयुगे तथा । अश्वमेधयतैरिष्टा तथा बद्धसुवर्णकैः ॥ ९४ ॥
 गवां कोट्ययुतं दत्त्वा विद्वानो विधिपूर्वकम् । असंख्येयं धनं
 दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो महावशाः ॥ ९५ ॥ राजवंशाच्छतपुत्रान्

स्थापयिष्यति राघवः । चातुर्वर्ण्यं च लोकेऽस्मिन्स्वो स्वो धर्मो नि-
योष्यति ॥ १५ ॥ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति ॥ १६ ॥ इदं पवित्रं
पापघ्नं पुण्यं वेदैश्च सम्भितम् । यः पठेद्रामचरितं सर्वपापैः
प्रमुच्यते ॥ १७ ॥ एतदाख्यानंमायुष्यं पठन् रामायणं नरः ।
सपुत्रपौत्रः स्वगणः प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥ १८ ॥ पठन् द्विजो
वाग्दमत्वमीयात् स्यात् क्षत्रियो भूमिपतित्वमीयात् । वणिग्-
जनः पण्यफलत्वमीयाज्जनश्च शूद्रोऽपि महत्वमीयात् ॥ १९ ॥

श्रीं इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये

बालकाण्ड प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

भारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः । पूजयामास
धर्मात्मा सहशिष्यो महासुनिम् ॥ १ ॥ यथावत्पूजितस्तेन दे-
वर्षिर्नारदस्तथा । आष्टकैवाभ्यनुज्ञातः स जगाम विहायसम् ॥
२ ॥ समुद्रर्त्तं गते तस्मिन् देवलोकं मुनिस्तदा । जगाम तमसा-
तीरं जाङ्गल्यास्त्रविदूरतः ॥ ३ ॥ स तु तीरं समासाद्य तम-
साया सुनिस्तदा । शिष्यमाह स्थितं पाश्वे दृष्ट्वा तीर्थमकर्ममम्
॥ ४ ॥ अकर्ममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय । रमणीयं प्रस-
न्नाच्च समुद्रोद्यमनो यथा ॥ ५ ॥ न्यस्यतां कलशसात दीयतां
वल्कलं मम । इदमेवावगाह्ये तमसातीर्थमुत्तमम् ॥ ६ ॥
एवमुक्त्वा भरद्वाजो वाल्मीकेन महात्मना । प्रायच्छत मुनेस्तस्य
वल्कलं नियतो गुरोः ॥ ७ ॥ स शिष्यस्तदादाय वल्कलं निय-

रामायणम् ।

तेन्द्रियः । विचचार ह पश्यन्तात् सर्वतो विपुलं वनम् ॥८॥ तस्या-
 भ्यासे तु मिथुनं चरन्तमनपायिनम् । ददर्श भगवांस्तत्र क्री-
 श्वयोश्चारुनिःस्वनम् ॥ ९ ॥ तस्मात्तु मिथुनादेकं पुमांसं पाप-
 निश्चयः । जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः ॥ १० ॥ तं
 शोणितपरोताङ्गं चेष्टमानं महींतले । भार्या तु निहतं दृष्ट्वा
 कुराव करुणां गिरम् ॥ ११ ॥ विद्युक्ता पतिना तेन द्विजेन
 सहचारिणा । ताम्बशीर्षेण मत्तेन पतिण्या सहितेन वै ॥ १२ ॥
 तथाविधं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम् । ऋषेर्धर्मात्मनस्तस्य
 कारुण्यं समपद्यत ॥ १३ ॥ ततः करुणवेदित्वादधर्मोऽयमिति
 द्विजः । निशास्य रुदतीं क्रीञ्चीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥
 मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः । यत्क्रीञ्चमिथुना-
 देकमषधीः काममोहितम् ॥ १५ ॥ तस्येत्थं ब्रूवतश्चिन्ता बभूव
 हृदि वीजतः । शोकार्त्तनास्य शुकुनेः किमिदं व्याहृतं मया ॥
 १६ ॥ निचिन्तयन् स महाप्राज्ञश्चकार मतिमान्मतिम् । शिष्यं चैवा-
 ब्रवीद्वाक्यमिदं स मुनिपुङ्गवः ॥ १७ ॥ शोकार्त्तस्य प्रवृत्तो मे
 ज्ञोको भवतु नान्यथा ॥ १८ ॥ शिष्यस्तु तस्य ब्रूवतो मुनेर्वाक्य-
 मनुत्तमम् । प्रतिजग्राह सन्त्यस्तस्य तुष्टोऽभवन्मुनिः ॥ १९ ॥
 सोऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मिन् यथाविधि । तमेव चिन्तय-
 न्मर्थमुपावर्त्तत वै मुनिः ॥ २० ॥ भरद्वाजस्ततः शिष्यो विनीतः
 श्रुतवान् गुरोः । कलशं पूर्णमादाय पृष्ठतोऽनुजगाम ह ॥ २१ ॥
 स प्रविश्याश्चमपदं शिष्येण सह धर्मवित् । उपविष्टः कथाश्रान्वा-
 श्चकार ध्यानमास्थितः ॥ २२ ॥ आजगाम ततो ब्रह्मा लोककर्त्ता
 स्वयं प्रभुः । चतुर्मुखी महातेजा द्रष्टुन्तं मुनिपुङ्गवम् ॥ २३ ॥
 वाक्सीकिरथ तं दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय वाग्यतः । प्राञ्जलिः प्रयतो
 भूत्वा तस्यो परमविस्मितः ॥ २४ ॥ पूजयामास तं देवं पाद्भ्यार्घ्या-
 सनबन्दनैः । प्रशस्य विधिवच्चैनं पृष्ट्वा चैनं निरामयम् ॥ २५ ॥

क्षीपविश्व भगवानासने परमार्चिते । वाल्मीकये च ऋषये
 संदिदेशासनं ततः ॥ २६ ॥ ब्रह्मणा समनुज्ञातः सोऽप्युपाविश-
 दासने । उपविष्टे तदा तस्मिन् साक्षाल्लोकपितामहे ॥ २७ ॥
 तद्गतैव मनसा वाल्मीकिर्धूममास्थितः । पापात्मना हतं
 कष्टं वैरग्रहणबुद्धिना ॥ २८ ॥ यस्माद्दृशं चारुरवं क्रीञ्चं हन्या-
 दकारणात् । शोचन्नेव पुनः क्रीड्वीसुपल्लेकमिमं जगौ ॥ २९ ॥
 पुनरन्तर्गतमना भूत्वा शोकपरावणः । तमुवाच ततो ब्रह्मा
 प्रहसन् मुनिपुङ्गवम् ॥ ३० ॥ श्लोक एवास्वयं बद्धो नात्र कार्ष्णी
 विचारणा । मच्छन्दादेवं ते ब्रह्मन् प्रवृत्तये सरस्वती ॥ ३१ ॥
 रामस्य चरितं कृतं कुश त्वष्टपिसत्तम । धर्मात्मनो गुणवती
 श्लोके रामस्य धीमतः ॥ ३२ ॥ वृत्तं कथय रामस्य यथा ते
 नारदाक्षुतम् । रक्षस्यश्च प्रकाशश्च यद्वृत्तं तस्य धीमतः ॥ ३३ ॥
 रामस्य सहस्रीमित्तेराचसानाञ्च सर्वं शः । वैदेह्याश्चैव यद्वृत्तं
 प्रकाशं यदि वा रक्षः ॥ ३४ ॥ तस्माद्यविदितं सर्वं विदितं नै
 भविष्यति । न ते वागवृता काव्ये काचिदत्र भविष्यति ॥ ३५ ॥
 कुश रामकथां पुण्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम् । यावत् स्यास्यन्ति
 गिरयः सरितश्च महीतले ॥ ३६ ॥ तावद्रामायणकथा लोकेषु
 प्रचरिष्यति । यावद्रामस्य च कथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति ॥ ३७ ॥
 तावदूर्ध्वमधश्च त्वं मञ्जोकेषु निवत्स्यसि । इत्युक्त्वा भगवान् ब्रह्मा
 तत्रैवास्तरधीयत ॥ ३८ ॥ ततः सशिष्यो भगवान् मुनिर्वि-
 क्षाधभाययी । तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमं पुनः ॥
 भुङ्क्षुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राञ्जल्य भगविस्मिताः ॥ ३९ ॥ समाक्षरै-
 चतुर्भिर्यैः पादैर्गीतो महर्षिणा । सोऽमुष्याश्चरणाङ्गुयः श्लोकः
 श्लोकत्वमागतैः ॥ ४० ॥ तस्य बुद्धिरियं जाता महर्षेर्भाविता-
 त्मनः । कृतं रामायणं काव्यनीदृशैः करवाण्यङ्गम् ॥ ४१ ॥
 उदारपुसाथैर्भनीरमैस्तदास्य रामस्य धर्कारं कीर्त्तमान् ।

समाक्षरैः श्लोकशतैर्यशस्विनो यशस्करं काव्यमुदारदर्शनः ॥४२॥
 तदुपगतसमाससन्धियोगं सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् । रघु-
 वरचरितं सुनिप्रणीतं दशशिरसश्च बधं निशामयध्वम् ॥ ४३ ॥
 इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

द्वितीयः सर्गः ।

श्रुत्वा वस्तु समग्रं तद्धर्मार्थसहितं हितम् । व्यक्तमन्वेषते
 भूयां यद्दत्तं तस्य धीमतः ॥ १ ॥ उपस्युश्लोदकं सम्यङ्मुनिः
 स्थित्वा कृताञ्जलिः । प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु धर्मेषान्वेषते गतिम् ॥
 २ ॥ रामलक्ष्मणसीताभीराज्ञा दशरथेन च । सभार्येषु
 सराङ्गेण यत्प्राप्तं तन्न तत्त्वतः ॥ ३ ॥ हसितं भाषितञ्चैव गति-
 र्थावञ्च न्वेष्टितम् । तत्सर्वं धर्मवीर्येण यथावत्संप्रपश्यति ॥ ४ ॥
 स्त्रीहृतीयेन च तथा यत्प्राप्तं चरता वने । सत्यसन्धेन रामेण
 तत्सर्वं श्रान्धवैचत ॥ ५ ॥ ततः पश्यति घर्मात्मा तत्सर्वं योग-
 मार्थास्यतः । पुरा यत्तत्र निर्दृप्तं पाणावामलकं यथा ॥ ६ ॥
 तत्सर्वं तत्त्वतो दृष्ट्वा धर्मेण स महामतिः । अभिरामस्य रामस्य
 तत्सर्वं कर्तुं सुद्यतः ॥ ७ ॥ कामार्थगुणसंबुक्तं धर्मार्थगुणविसारम् ।
 ससुद्रमिव रत्नाब्जं सर्वं श्रुतिमनोहरम् ॥ ८ ॥ स यथा कथितं
 श्रुत्वा नारदेन महात्मना । रघुवंशस्य चरितं चकार भगवान्
 मुनिः ॥ ९ ॥ जन्म रामस्य सुमहद्दीर्घं सर्वानुकूलताम् । शी-
 कस्य प्रियतां चान्तिः सौम्यतां सत्यशीलताम् ॥ १० ॥ नाना-
 चिन्ताः कथाश्रान्धा विश्वामित्रसहायने । जानक्याश्च विवाहञ्च
 धनुषश्च विभेदनम् ॥ ११ ॥ रामरामविवादञ्च गुणान् दशरथे-
 क्षया । तथाभिषेकं रामस्य कैकेया दुष्टभावनाम् ॥ १२ ॥

विधातश्चाभिषेकस्य रामस्य च विवासनम् । राक्षःशोकं विला-
 पञ्च परलोकस्य चाश्रयम् ॥ १३ ॥ प्रकृतीनां विषादञ्च प्रकृ-
 तीनां विसर्जनम् । निषादाधिपसंवाहं हृतोपावर्त्तनं तथा ॥
 १४ ॥ गङ्गायाश्चापि सन्तारं भरद्वाजस्य दर्शनम् । भरद्वाजा-
 भ्यनुष्ठानाञ्चितकूटस्य दर्शनम् ॥ १५ ॥ वासुकर्मनिवेशञ्च भर-
 तागमनं तथा । प्रसादनञ्च रामस्य पितुश्च सलिलक्रियाम् ॥ १६ ॥
 पादुकाग्र्याभिषेकञ्च नन्दिग्रामनिवासनम् । दण्डकारण्यगमनं
 विराधस्य बधं तथा ॥ १७ ॥ दर्शनं शरभङ्गस्य सुतीक्ष्णनि
 समागमम् । अनसूयासमास्याञ्च अङ्गरागस्य चार्पणम् ॥ १८ ॥
 दर्शनं चाप्यगस्त्यस्य धनुषी ग्रहणं तथा । शूर्पणखयाश्च संवाहं
 विरूपकरणां तथा ॥ १९ ॥ बधं खरत्रिशिरसोरुत्यानं रावणस्य
 च । मारीचस्य बधञ्चैव वैदेह्या हरणं तथा ॥ २० ॥ राघवस्य
 विलापञ्च मधुरराजनिवर्द्धणम् । कवन्धदर्शनञ्चैव फलमूलाशनं
 तथा । प्रलापञ्चैव पम्पायां हनुमद्दर्शनं तथा ॥ २१ ॥ ऋक्ष-
 मूकस्य गमनं सुग्रीवेण समागमम् । प्रत्ययोत्यादमं सख्यं वालि-
 सुग्रीवविक्रमम् ॥ २२ ॥ वालिप्रमथनं चैव सुग्रीवप्रतिपादनम् ।
 ताराविलापं समथं वर्षरात्रनिवासनम् ॥ २३ ॥ कीपं राघव-
 सिंघस्य बलानामुपसंग्रहम् । दिशः प्रस्थापनं चैव पृथिव्याश्च
 निवेदनम् ॥ २४ ॥ अङ्गुलीयकदानञ्च ऋक्षस्य विलदर्शनम् ।
 प्रायोपवेशनञ्चैव सम्पातेष्वपि दर्शनम् ॥ २५ ॥ पर्वतारोहणं
 चापि सागरस्यापि लङ्घनम् । समुद्रवचनाञ्चैव मैनाकस्य च
 दर्शनम् ॥ २६ ॥ राक्षसीतर्जनञ्चैव ऋष्याग्राहस्य दर्शनम् ।
 सिन्धुवायाश्च निधनं लङ्कामलयदर्शनम् ॥ २७ ॥ रात्रौ लङ्का-
 प्रवेशञ्च एकस्यापि विचिन्तनम् । अपानभूमिगमनमवरोधस्य
 दर्शनम् ॥ २८ ॥ दर्शनं रावणस्यापि पुष्यकस्य च दर्शनम् ।
 अशोकवनिंकायानं सीतायाश्चापि दर्शनम् ॥ २९ ॥ अभिज्ञान-

प्रदानञ्च सीतायाश्चापि भाषणम् । राक्षसीतर्ज्ज्वत्स्यैव त्रिजटा-
 स्त्रप्रदर्शनम् ॥ ३१ ॥ मणिप्रदानं सीताया वृक्षभङ्गं तथैव च ।
 राक्षसीविद्रवस्यैव किङ्कराणां निवर्हणम् ॥ ३२ ॥ ग्रहणं वांछु-
 क्तलोच्य लङ्कादाहाभिगर्जनम् । प्रतिप्रवदनमेवाथ मधूनां हरणं
 तथा ॥ ३३ ॥ राघवाश्रवासनं चैव मणिनिर्यातनं तथा । सङ्ग-
 मञ्च समुद्रेण नलसेतोश्च बन्धनम् ॥ ३४ ॥ प्रतरञ्च समुद्रस्य
 राज्ञी लङ्कावरोधनम् । विभीषणेन संसर्गं बधोपायनिवेदनम् ॥ ३५ ॥
 कुम्भकर्णस्य निधनं मेघनादनिवर्हणम् । रावणस्य विनाशञ्च
 सीतावाप्तिमरेः पुरेः ॥ ३६ ॥ विभीषण्यभिषेकञ्च पुष्यकस्य च
 दर्शनम् । अयोध्यायाञ्च गमनं भरद्वाजसमागमम् ॥ ३७ ॥
 प्रेषणं वायुपुत्रस्य भरतेन समागमम् । रामाभिषेकाभ्युदयं सर्व-
 सैन्यविसर्जनम् ॥ ३८ ॥ स्वराष्ट्ररञ्जनं चैव वैदेह्याञ्च विस-
 र्जनम् । अनागतञ्च यत्किञ्चिद्रामस्य वसुधातले । तच्चकारोत्तरे
 काव्ये वाल्मीकिर्भगवावृषिः ॥ ३९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

तृतीयः सर्गः ।

प्रातराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवावृषिः । चकार चर्दतं
 कृतञ्च विचित्रपदमर्थवत् ॥ १ ॥ अतुर्विंशत् सप्तस्यैव कोष्ठा-
 न्नामुक्तवावृषिः । तथा सर्गग्रथान् पञ्चषट्काण्डानि तथोक्तान् ॥
 २ ॥ काला तु तन्महाप्राञ्चः स भविष्यं सद्योत्तरञ्च । चिन्तया-
 मास कोन्धे तत्प्रयुञ्जीवाहिति प्रभुः ॥ ३ ॥ तस्य चिन्तयमानस्य
 मङ्गर्भेर्भावितात्मनः । अष्टहरीताः कतः पारौ सुनिवेशौ कुम्भी-
 कर्षौ ॥ ४ ॥ कुशीलनौ तु धर्मज्ञौ राजपुत्रौ यशस्विनौ ।
 ज्जातरौ स्वसम्पन्नौ इदृश्याश्मवाप्तिनौ ॥ ५ ॥ स तु निभा-

विनो हृद्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ । वेदोपहंश्यात्प्राय तावसा-
 हयत प्रभुः ॥ ६ ॥ काव्यं रामायणं कृतं सतीमाश्रितं ब्रह्मत् ।
 पौषस्ययध इत्येवं चकार अरितत्रयः ॥ ७ ॥ पादो मेघे च
 मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिस्त्रितम् । जातिभिः सप्तभिर्दुक्तं तन्नीलयः
 समन्वितम् ॥ ८ ॥ रसैः शृङ्गारकरुणहास्यरौद्रभयानकैः ।
 वीरादिभिरसैर्दुक्तं काव्यमेतद्गायताम् ॥ ९ ॥ तौ तु गान्धर्व-
 तत्त्वज्ञौ स्थानमूर्च्छनकोविदौ । भ्रातरौ स्वरसम्पन्नौ गन्ध-
 र्वाविव रूपिणौ ॥ १० ॥ रूपलक्ष्यसम्पन्नौ मधुरस्वरभाषिणौ ।
 विष्णाद्विवोच्यते विष्णो रामदेहान्तथापरो ॥ ११ ॥ तौ राज-
 युत्री कार्तुस्त्रेण धर्ममाख्यानसुसमम् । वचोविधेयं तत् सर्वं
 कृत्वा काव्यमनिन्दितौ ॥ १२ ॥ ऋषीणाञ्च द्विजातीनां साधु-
 नाञ्च समागमे । यथोपदेशं तत्त्वज्ञौ जगत्पत्नौ समाहितौ ॥
 १३ ॥ महात्मानौ महाभागौ सर्वलक्षणलक्षितौ । तौ कदाचित्
 समेतानामृषीणां भावतामनाम् ॥ १४ ॥ मध्येसभं समीप-
 स्थाविदं काव्यमगायताम् । तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे वाष्पपर्ण्यकुले-
 क्षणाः ॥ १५ ॥ साधुसांभ्रति तावूचुः परं विश्वयमागताः । तौ
 प्रीतमनसः सर्वे मुनयो धर्मवत्सलाः ॥ १६ ॥ प्रशंसन्तुः प्रमत्तस्वै-
 भावमज्ञौ कुशीलवौ । अहो गीतस्व माधुष्यं श्लोकानाञ्च विशे-
 प्रतः ॥ १७ ॥ चिरनिर्घृतसप्येतत्प्रत्यक्षमिव दर्शितम् । प्रविष्ण-
 ताङ्गुलौ सुष्ठु तस्मा भावस्तगायतम् ॥ १८ ॥ सञ्चितौ मधुरं
 रक्तः सफाळः स्वरसम्पदा । एवं प्रशस्यमानौ तौ तपःशार्पैर्मह-
 र्षिभिः ॥ १९ ॥ सरत्ततरमत्स्यं मधुरं तपसायतम् । प्रीतः
 कश्चित्सुनिष्ठाभ्यां संस्थितः कश्चिद् ददौ ॥ २० ॥ प्रसन्नो
 वस्त्रलं कश्चिद्ददौ तभ्यां महायथाः । अन्यः कृष्णाजिनमदा-
 यत्रस्तुतन्तथापरः ॥ २१ ॥ कश्चित् कर्मण्डलुं प्रादात्कौञ्जीमन्वो
 महासुनिः । हृषीमन्वत्सदा प्रादात्कौपीनमपरो सुनिः ॥ २२ ॥

ताभ्यां ददौ तदा हृष्टः कुठारमपरो मुनिः । काषायमपरो
 वस्त्रञ्जीरमन्यो ददौ मुनिः ॥ २३ ॥ जटाबन्धनमन्यसु काष्ठरज्जुं
 मुदान्वितः । यज्ञभाण्डश्चपिः कश्चित् काष्ठभारं तथापरः ॥
 २४ ॥ श्रीडुष्यरीं वृषीमन्यः स्वस्ति केचित्तदावदन् । आयुष-
 मपरे प्राङ्मुखा तत्र महर्षयः ॥ २५ ॥ ददुद्यैवं वरान् सर्वे
 मुनयः सत्यवादिनः । आद्यर्थमिदमाख्यानं मुनीनां सम्प्रकी-
 र्त्तितम् ॥ २६ ॥ परं कवीनामाधारं समाप्तन्तु यथाक्रमम् ।
 अभिगीतमिदं गीतं सर्वं गीतेषु क्वीविदी ॥ २७ ॥ आयुष्यं पुष्टि-
 जननं सर्वं श्रुतिमनोहरम् । प्रशस्यमानौ सर्वत्र कदाचित्तत्र
 गायकौ ॥ २८ ॥ रथ्यासु राजमार्गेषु ददर्श भरताग्रजः । स्ववेश्म
 चानीय ततो भ्रातरौ स कुशीलवौ ॥ २९ ॥ पूजयामास
 पूजार्चो रामः शत्रुनिवर्हणः । आसीनः काञ्चने दिव्ये स च
 सिंहासने प्रभुः ॥ ३० ॥ उपोपविष्टैः सचिवैर्भ्रातृभिश्च समन्वितः ।
 दृष्ट्वा तु रूपसम्पन्नीं विनीतौ भ्रातरावुभौ ॥ ३१ ॥ उवाच
 लक्ष्मणं रामः शत्रुघ्नं भरतं तथा । श्रूयतामेतदाख्यानमनयो-
 देववर्जसोः ॥ ३२ ॥ विचित्तार्थपदं सम्यक् गायकौ समचीदयत् ।
 तौ चापि मधुरं रक्तं स्वचित्तायतनिस्वनम् ॥ ३३ ॥ तन्त्रीलय-
 वदत्यर्थं विश्रुतार्थमगायताम् । ह्लादयत् सर्वं गात्राणि मनांसि
 हृदयानि च ॥ ३४ ॥ श्रोत्राश्रयसुखं गेयं तद्वभौ जनसंसहि ।
 इमौ सुमीनिपार्थिवलक्षणाश्रितौ कुशिलवौ चैव महातपस्विनी-
 र्मैमापि तद्गूतिकरं प्रचक्षते महानुभावं चरितं निबोधत ॥ ३५ ॥
 ततः सुतौ रामवचःप्रचोदितावगायतां मार्गविधानसम्पदां ।
 स चापि रामः परिषद्गतः शनैर्बभूषयासक्तमनावभूव ह ॥ ३६ ॥

इत्यार्षे रामायणे बालकाण्डे

चतुर्थः सर्गः ।

सर्षापूर्वमियं येषामासीत् कृतुस्त्वा वसुन्धरा । प्रजापति-
सुपादाय वृषाणां जयशालिनाम् । येषां स सगरौ नाम सागरो
येन खानितः । षष्टिपुत्रसहस्राणि यं यान्तं पथ्यवारयत् ॥ २ ॥
इत्स्नाकृणामिदं तेषां राज्ञां वंशे महात्मनाम् । महदुत्पन्नमा-
ख्यानं रामायणमिति श्रुतम् ॥ ३ ॥ तदिदं वर्त्तयिष्यावः सर्वं
निखिलमादितः । धर्मकामार्थसहितं श्रौतव्यमनसूयता ॥ ४ ॥
कोशलो नाम सुदितः स्फुीतो जनपदो महान् । निविष्टः सरयू-
तीरे प्रभूतधनधान्यवान् ॥ ५ ॥ अयोध्या नाम नगरी तत्ता-
सील्लोकविश्रुता । मनुनाम्ना नरेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम् ॥
६ ॥ आयता दश च द्वे च योजनानि महापुरी । श्रीमती
त्रीणि विस्तीर्णा सुविभक्तमहापथा ॥ ७ ॥ राजमार्गेण महता
सुविभक्तेन शोभिता । मुक्तपुष्पावकीर्णेन जलसिक्तेन नित्यशः
॥ ८ ॥ तां तु राजा दशरथो महाराष्ट्रविवर्द्धनः । पुरीमावास-
यामास दिवि देवपतिर्यथा ॥ ९ ॥ कपाटतोरणवतीं सुवि-
भक्तान्तरायणाम् । सर्वयन्त्रायुधवतीमुपतां सर्वशिल्पिभिः ॥
१० ॥ सूतमागधसम्बाधां श्रीमतीमतुलप्रभाम् । उच्चाटाल-
श्वजवतीं शतघ्नीशतसङ्कुलाम् ॥ ११ ॥ बधूनाटकसंघैश्च संयुक्तां
सर्वतः पुरी । उद्यानान्धवणोपितां महतीं सालमेखलाम् ॥ १२ ॥
दुर्गगम्भीरपरिखां दुर्गामन्यैर्दुरासदाम् । वाजिवारणसम्पूर्णां
गोभिरुष्ट्रैः खरैस्तथा ॥ १३ ॥ सामन्तराजसङ्घैश्च बलिकर्मभि-
रावृताम् । नानादेशनिवासैश्च वणिग्भिरुपशोभिताम् ॥ १४ ॥
प्रासादैरत्नविक्रतैः पर्वतैरिव शोभिताम् । कूटागारैश्च सम्पूर्णा-
मिन्द्रस्यैवामरावतीम् ॥ १५ ॥ चित्रामष्टापदाकारां वरनारी-
शुण्णायुताम् । सर्वरत्नसमाकीर्णां विमानग्रहशोभिताम् ॥ १६ ॥
गृहगाढामविच्छिद्रां समभूमी निवेशिताम् । शालितण्डु-
लसम्पूर्णां मिच्छुकाण्डरसोदकाम् ॥ १७ ॥ • इन्दुभिर्मन्दद्वैश्च

वीणाभिः पण्यवैश्या । नादितं भ्रममत्यर्थं दृष्टिव्यां तामनु-
त्तमाम् ॥ १८ ॥ विमानमिव सिद्धानां तपसाधिगतं दिवि ।
सुनिवेशितवेशानां नरोत्तमसमाहृतम् ॥ १९ ॥ ये च वायुर्न वि-
ध्वन्ति विविक्तमपरापरम् । शब्दवैध्यश्च विततं लघुहस्ता पिशा-
रदाः ॥ २० ॥ सिंहव्याघ्रवराहाणां मत्तानां मृदातां वने ।
हृन्मारो निशितैः शब्दैवलाहाह्वयैरपि ॥ २१ ॥ तादृशानां
सहस्रैस्त्वामभिपूर्णां महारथैः । पुरीभावासयामास राजा दश-
रथस्तदा ॥ २२ ॥ तामग्निमद्भिर्गुणवद्भिराहृतां द्विजोत्तमैर्वेद-
षडङ्गपारगैः । सहस्रद्वैः सत्यरतैर्महात्मभिर्महर्षिकल्पैः ऋषि-
भिश्च केवलैः ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

पञ्चमः सर्गः ।

तस्यां पूर्वामयोध्यायां वेदवित् सर्वसंग्रहः । दीर्घदर्शी
महातेजाः पौरजानपदप्रियः ॥ १ ॥ इत्साकूषामतिरथो
यन्वा धर्मपरो वशी । महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः
॥ २ ॥ बलवान्निहतामित्रो मित्तवान्निजितेन्द्रियः । धनैश्च
सञ्चैयन्वान्मैः शक्रवन्मैथोपमः ॥ ३ ॥ यथामनुर्महार्तेजा लो-
कस्य परिरक्षिता । तथा दशरथो राजा लोकस्य परिरक्षिता
॥ ४ ॥ तेन सत्याभिसन्धेन त्रिवर्गमनुतिष्ठता । पाञ्चिता सा
पुरी श्रेष्ठा इन्द्रेणोषामरावती ॥ ५ ॥ तस्मिन् पुरवरे हृष्टा
धर्मात्मानो बह्वश्रुताः । नरास्तुष्टा धनैः स्वैः स्वैरनुध्याः सत्य-
वादिनः ॥ ६ ॥ नाल्पसन्निचयः कश्चिदासीत्तस्मिन् पुरोत्तमे ।
कुटुम्बी यो ह्यसिद्धान्तोऽगवाश्व धनधान्यवान् ॥ ७ ॥ कामं
वा न कदर्यो वा वृशंसः पुरुषः कश्चित् । द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां

नाविद्वान् च नास्तिकः ॥ ८ ॥ सर्वे नराश्च नार्थ्यश्च धर्मशीलाः
 सुसंयताः । सुदिता शीलवृत्ताभ्यां महर्षय इवामलाः ॥ ९ ॥
 नाकुण्डली नासुकुटी नास्रग्वी नाल्पभोगवान् । नाच्छेो न न-
 लिप्ताङ्गो नासुगन्धश्च विद्यते ॥ १० ॥ नाच्छष्टभोजी नादाता
 नाप्यनङ्गदनिष्कष्टक् । नाहस्ताभरणो वापि दृश्यते नाप्यनाल-
 वान् ॥ ११ ॥ नानाहिताग्निर्नायष्वा न क्षुद्रो वा न तस्करः । कश्चि-
 दासीदयोध्यायां न चावृत्तो न सङ्करः ॥ १२ ॥ स्वकर्मनिरता
 नित्यं ब्राह्मणा विजितेन्द्रिया । दानाध्ययनशीलाश्च संयताश्च
 प्रतिग्रहे ॥ १३ ॥ नास्तिको नावृत्तो वापि न कश्चिदवङ्गश्रुतः ।
 नासूयको न चाशक्ती नाविद्वान्विद्यते कश्चित् ॥ १४ ॥ नाषडङ्ग-
 विदवास्ति नावृत्तो न सहस्रदः । न दीनः क्षिप्रचित्तो वा व्य-
 थितो वापि कश्चन ॥ १५ ॥ कुञ्चिन्नरो वा नारी वा नाञ्चीमा-
 न्नाप्यरूपवान् । द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान् ॥
 १६ ॥ वर्षेण्यग्रचतुर्थेषु देवतातिथिपूजकाः । कृतज्ञाश्च वदा-
 न्याश्च शूरा विक्रमसंयुताः ॥ १७ ॥ दीर्घायुषो नराः सर्वे धर्मं
 सत्यश्च संश्रिताः । सजिताः पुत्रपौत्रैश्च नित्यं स्त्रीभिः पुरोत्तमे
 ॥ १८ ॥ क्षत्रं ब्रह्मसुखं चासीद्वैश्याः क्षत्रमनुवृताः । शूद्राः
 स्वकर्मनिरतास्त्रीन्वर्णानुपचारिणः ॥ १९ ॥ सां तेनेच्छाकु-
 नाद्येन पुरी सुपरिरक्षिता । यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण धी-
 मता ॥ २० ॥ योधानामग्निकल्पानां पेशलानाममर्षिणाम् ।
 सम्पूर्णकृतविद्यानां गुहा केशरिणामिव ॥ २१ ॥ काञ्चोजविषये
 जातैर्वाङ्गीकैश्च ह्योत्तमैः ॥ २२ ॥ विन्ध्यपर्वतजैर्मत्तैः पूर्णा
 हैमवतैरपि । मदान्वितैरतिवलैर्मातङ्गैः पर्वतोपमैः ॥ २३ ॥
 ऐरावतकुलीनैश्च महापद्मकुलैस्तथा । अम्बनादपि निष्क्रान्तै-
 र्वामनादपि च द्विपैः ॥ २४ ॥ भद्रैर्मन्द्रैश्चैवैव भद्रमन्द्रैश्चगै-
 स्तथा । भद्रमन्द्रैर्भद्रमृगैश्चैवमन्द्रैश्च सा पुरी ॥ २५ ॥ नित्यं-

मत्तैः सदा पूर्णा नागैरचलसन्निभैः । सा योजने हे च भूयः
सत्यनामा प्रकाशते ॥ २६ ॥ तां पुरीं स महातेजा राजा दश-
रथो महान् । शशास शमितामित्रो नक्षत्राण्यीव चन्द्रमाः ॥२७॥
तां सत्यनामां दृढतोरणागलां गृहैर्विचित्रैरुपशोभितां शिवाम् ।
पुरीमयोध्यां वृषहस्तसंकुलां शशास वै शक्रसमी महीपतिः ॥२८॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

षष्ठः सर्गः ।

तस्यामात्या गुणैरासन्निव्हाकोः सुमहात्मनः । मन्त्रज्ञाश्चेद्भि-
तज्ञाश्च नित्यं प्रियहिते रताः ॥ १ ॥ अष्टौ बभूवुर्वीरस्य तस्या-
मात्या यशस्विनः । शुचयश्चानुरक्ताश्च राजकृत्येषु नित्यशः ॥२॥
दृष्टिर्जयन्तो विजयः सुराद्रो राष्ट्रवर्द्धनः । अकोपो धर्मपालश्च
सुमन्त्रश्चाष्टमोऽर्षवित् ॥ ३ ॥ ऋत्विजो हावभिमतौ तस्यास्ता-
क्षसप्तमौ । वशिष्ठो वामदेवश्च मन्त्रिणश्च तथापरे ॥ ४ ॥
सुयज्ञोऽप्यथ जावालिः काश्यपोऽप्यथ गौतमः । मार्कण्डेयस्तु
दीर्घाशुस्तथा काच्यायनो द्विजः ॥ ५ ॥ एतैर्ब्रह्मर्षिभिर्नित्यब्र-
ह्मविजस्तस्य पौर्वकाः । विद्याविनीता ह्रीमन्तः कुशला नियते-
न्द्रिया ॥ ६ ॥ श्रीमन्तश्च महात्मानः शस्त्रज्ञा दृढविक्रमाः ।
कीर्त्तिमन्तः प्रसिद्धिता यथावचनकारिणः ॥ ७ ॥ तेजःक्षमा-
यशःप्राप्ताः स्मृतपूर्वार्णभिमार्षिणः । क्रोधकामार्थहेतोर्वी नं
ब्रूयुरवृत्तं वचः ॥ ८ ॥ तेषामविदितं किञ्चित् स्नेषु नास्ति परेषु
षा । क्रियमाणं कृतं वापि धारेणापि चिकीर्षितम् ॥ ९ ॥
कुशला व्यवहारेषु सोऽहृदेषु परीक्षिताः । प्राप्तकालं यथा दण्डं
धारयेद्युः सुतेष्वपि ॥ १० ॥ कोशसंग्रहणे युक्ता बलस्य च परि-

ग्रहे । अहितं चापि पुरुषं न चिंस्युरविदूषकम् ॥ ११ ॥ वी-
 राश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः । शुचीनां रक्षितारश्च
 नित्यं विषयवासिनाम् ॥ १२ ॥ ब्रह्मक्षत्रमहिंसन्तासो कोशं सम-
 पूरयन् । सुतीक्ष्णदण्डाः संप्रेक्ष्य पुरुषस्य बलाबलम् ॥ १३ ॥
 शुचीनामेकबुद्धीनां सर्वेषां सम्प्रजानताम् । नासीत्पुरे वा राष्ट्रे वा
 मृपावादी नरः क्वचित् ॥ १४ ॥ कश्चिन्न दुष्टस्त्रासीत् परदाररति-
 नैरः । प्रशान्तं सर्वमेवासीद्राङ्गं पुरवरश्च तत् ॥ १५ ॥ सुवा-
 ससः सुविषाय ते च सर्वे शुचित्रताः । हितार्थाश्च नरेन्द्रस्य
 जाग्रतो नयच्छ्रुषा ॥ १६ ॥ गुरोर्गुणगृहीताश्च प्रख्याताश्च
 पराक्रमैः । विदेशेष्वपि विज्ञाताः सर्वतो बुद्धिनिश्चयाः ॥ १७ ॥
 अभितो ऽगुणवन्तश्च न चासन् गुणवर्जिताः । सन्धिविग्रह-
 तत्त्वज्ञाः प्रकृत्या सम्पदान्विताः ॥ १८ ॥ मन्त्रसम्बरणे शक्ताः
 सक्ताः सूक्ष्मासु बुद्धिषु । नीतिशास्त्रविशेषज्ञाः सततं प्रिय-
 वादिनः ॥ १९ ॥ ईदृशैस्त्रैरमात्यैश्च राजा दशरथोऽनघः । उप-
 पन्नो गुणोपेतैरन्वशासहसुन्धराम् ॥ २० ॥ अवेक्ष्यमाणश्चारेण
 प्रजाधर्मेण रक्षयन् । प्रजानां पालनं कुर्वन् धर्मं परिवर्जयन्
 ॥ २१ ॥ विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु वदान्यः सत्यसङ्गरः । स तत्र
 पुरुषध्यासः शशास पृथिवीमिमांस् ॥ २२ ॥ नाध्यगच्छद्विशिष्टं
 वा तुल्यं वा शत्रुमालिनः । मितवान्प्रतसामन्तः प्रतापहत-
 कण्ठकः । स शशास जगद्वाजा दिवि देवर्पातयथा ॥ २३ ॥ तै-
 र्मन्त्रिभिर्मन्त्रिहिते निविष्टैर्हतोऽनुरक्तैः कुशलैः समर्थैः । सं-
 पार्थिवो दीप्तिमवाप युक्तस्तेजोमयैर्गोभिरिवोदितोऽर्कः ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

सप्तमः सर्गः ।

तस्य चैवंप्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः । सुतार्थं तप्यमा-
 नस्य नासीद्वंशकरः सुतः ॥ १ ॥ चिन्तयानस्य तस्यैवं बुद्धिरा-
 सीन्महात्मनः । सुतार्थं वाजिमेधेन किमर्थं न यजाभ्यहम् ॥ २ ॥
 स निश्चितां मतिं कृत्वा यद्यथामिति बुद्धिमान् । मन्त्रिभिः सह
 धर्मात्मा सर्वैरपि कृतात्मभिः ॥ ३ ॥ ततोऽब्रवीन्महातेजाः
 सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् । शीघ्रमानय मे सर्वान् गुरुंस्तान् स-
 पुरोहितान् ॥ ४ ॥ ततः सुमन्त्रस्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः ।
 समानयत् स तान् सर्वान् समस्तान्वेदपारगान् ॥ ५ ॥ सुयज्ञं
 वामदेवञ्च जावालिमर्थं काश्यपम् । पुरोहितं वशिष्ठञ्च ये चान्ये
 द्विजसत्तमाः ॥ ६ ॥ तान् पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथ-
 स्त्वादा । इदं धर्मार्थसहितं श्रुत्वा वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ मम
 लालप्यमानस्य सुतार्थं नास्ति वै सुखम् । तदर्थं हयमेधेन यस्या-
 भीति मतिर्मम ॥ ८ ॥ तदहं यद्युमिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
 कथं प्राप्स्याम्यहं कामं बुद्धिरत्र विचिन्त्यताम् ॥ ९ ॥ ततः
 साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् । वशिष्ठप्रसुखाः सर्वे
 धार्थिवस्य मुखेरितम् ॥ १० ॥ ऊचुश्च परमप्रीताः सर्वे दशरथं
 वचः । सन्भाराः संभ्रियन्तान्ते तुरगश्च विसुच्यताम् ॥ ११ ॥
 सरख्याञ्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् । सर्वथा प्राप्यसे
 पुत्रानभिप्रेतांश्च पार्थिव ॥ १२ ॥ यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं
 युक्तार्थमागता । तत्सुष्टोऽभवद्राजाः श्रुत्वैतत् द्विजभाषितम् ॥
 १३ ॥ समानान्ब्रवीद्राजा हर्षव्याकुललोचनः । सन्भाराः
 संभ्रियन्तां मे गुरुणां वचनादिह ॥ १४ ॥ समर्थीघञ्जितश्चाश्वः
 सोपाध्यायो विसुच्यताम् । सरख्याञ्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्वि-
 धीयताम् ॥ १५ ॥ शान्तयद्यापि बर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि ।
 शक्यः प्राप्तुमयं यज्ञः सर्वेणापि महीक्षिता ॥ १६ ॥ नामराधी
 भवेत्कष्टो यद्यस्मिन् क्रतुसत्तमे । छिद्रं हि मृगयन्ते ह्य विह्वंसी

ब्रह्मराक्षसाः ॥ १७ ॥ विधिहीनस्य यज्ञस्य सद्यः कर्त्ता विन-
श्यति । तद्यथा विधिपूर्वमे क्रतुरेषः समाप्यते ॥ १८ ॥ तथा
विधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विति । तथेति चाब्रुवन् सख्ये
मन्त्रिणाः प्रतिपूजिताः ॥ १९ ॥ पार्थिवेन्द्रस्य तद्वाक्यं यथापूर्वं
निश्रव्यते । तथा द्विजास्तो धर्मज्ञा बर्द्धयन्तो वृषोत्तमम् ॥ २० ॥
अनुज्ञातास्ततः सर्वे पुनर्जग्सुर्ग्रथागतम् । विसर्जयित्वा तान्नि-
प्रान् सचिवानिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ऋत्विग्भिरुपसन्दिष्टो यथा-
वत् क्रतुराप्यताम् । इत्युक्त्वा वृषशार्दूलः सचिवान् समुपस्थितान् ॥
२२ ॥ विसर्जयित्वा स्वं वेश्म प्रविवेश महामतिः । ततः स गत्वा
ताः पत्नीर्नरेन्द्रो हृदयङ्गमाः ॥ २३ ॥ उवाच दीक्षां विशत यद्यो ऽहं
सुतकारणम् । तासां तेनातिकान्तेन वचनेन सुवर्जसाम् ॥ २४ ॥
सुखपद्मान्यशोभन्त पद्मानीव हिमात्यये ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

अष्टमः सर्गः ।

एतत् श्रुत्वा रघुः स्रुतो राजानमिदमब्रवीत् । श्रूयतां यत्
पुरावृत्तं पुराणे च मया श्रुतम् ॥ १ ॥ ऋत्विग्भिरुपदिष्टोऽयं
पुरावृत्तो मया श्रुतः । सनत्कुमारो भगवान् पूर्वं कथितवान्
कथाम् ॥ २ ॥ ऋषीणां सन्निधौ राजंस्तव पुत्रागमं प्रति
काश्यपस्य च पुत्रोऽस्ति विभाण्डक इति श्रुतः ॥ ३ ॥ ऋष्यश्रुः
इति ख्यातस्तस्य पुत्रो भविष्यति । स वने नित्यसंहृष्टो मुनिर्वन
चरः सदा ॥ ४ ॥ नान्यं जानाति विप्रेन्द्रो नित्यं पितृवुवर्त्तनात्
द्वैविध्यं ब्रह्मचर्यञ्च भविष्यति महात्मनः ॥ ५ ॥ लोकेषु प्रथि
राजन् विप्रैश्च कथितं सदा । तस्यैव वर्त्तमानस्य कालः समभि-
वर्त्तते ॥ ६ ॥ अग्निं श्रुश्रूषमाणस्य पितरश्च यशस्विनम् । एत-

स्मिन्नेव काले तु रोमपादः प्रतापवान् ॥ ७ ॥ अङ्गेषु प्रथितो
 राजा भविष्यति मञ्जुबलः । तस्य व्यतिक्रमाद्राज्ञो भविष्यति
 सुदारुणा ॥ ८ ॥ अनादृष्टिः सुघोरा वै सर्वलोकभयावहा ।
 अनादृष्ट्यान्तु वृत्तायां राजा दुःखसमन्वितः ॥ ९ ॥ ब्राह्मणान्
 श्रुतसंहृष्टान् समानीय प्रवक्ष्यति । भवन्तः श्रुतकर्माणो लोक-
 चारित्रवेदिनः ॥ १० ॥ समादिशंतु नियमं प्रायश्चित्तं यथा
 भवेत् । इत्युक्त्वास्ते ततो राज्ञा सर्वब्राह्मणसत्तमाः ॥ ११ ॥
 वक्ष्यन्ति ते महीपालं ब्राह्मणा वेदपारगाः । विभाण्डकसुतं
 राजन् सर्वोपायैरिहानय ॥ १२ ॥ आनाख्यं तु महीपाल ऋष्य-
 षृङ्गं सुसत्कृतम् । विभाण्डकसुतं राजन् ब्राह्मणं वेदपारगम्
 ॥ १३ ॥ प्रयच्छ कन्यां शान्तां वै विधिना स समाहितः ।
 तेषान्तु वचनं श्रुत्वा राजा चिन्तां प्रपद्यते ॥ १४ ॥ केनोपायेन
 वै शक्यमिहानेतुं स दीर्यवान् ॥ १५ ॥ ततो राजा विनिश्चिन्त्य
 स ह मन्त्रिभिरात्मवान् । पुरोहितममात्यांश्च प्रेषयिष्यति सत्-
 कृतान् ॥ १६ ॥ ते तु राज्ञो वचो श्रुत्वा व्यथितावनताननाः ।
 न गच्छेम ऋषेर्भीता अनुनेष्यन्ति तं वृषम् ॥ १७ ॥ वक्ष्यन्ति
 चिन्तयित्वा ते तस्त्रोपायंश्च तान् क्षमान् । आनेष्यामो वयं विप्रं
 न च दोषो भविष्यति ॥ १८ ॥ एवमङ्गाधिपेनैव गणिकाभि-
 ष्कणैः सुतः । आनीतोऽवर्षयद्देवः शान्ता चास्त्रे प्रदीयते ॥ १९ ॥
 ऋष्यशृङ्गसु जामाता पुत्रांश्चैव विधासति । सन्तुकुमारकथित-
 वेतावद्याहृतं मया ॥ २० ॥ अथ हृष्टो दशरथः सुमन्त्रं प्रत्य-
 भाषत । यथर्ष्यशृङ्गस्त्वानीतो येनोपायेन सोऽप्यताम् ॥ २१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

नवमः सर्गः ।

सुमन्त्रद्योदितो राज्ञा प्रोवाचेदं वचस्तदा । अथ र्थं ष्टुङ्ग-
 श्वानीतो येनोपायेन मन्त्रिभिः । तन्मो निगदितं सर्वं ष्टुणु मे
 मन्त्रिभिः सह ॥ १ ॥ लोमपादमुवाचेदं सहासात्यपुरोहिततः ।
 निरपायोऽयमस्त्राभि रभिचिन्तितः ॥ २ ऋषाण्य ऋ
 वनचरस्तपःस्वाध्यायसंयुतः । अनभिज्ञस्तु नारीणां उपायो
 विषयाणां सुखस्य च ॥ ३ ॥ इन्द्रियाथैरेभिमतैर्नैरचिन्त-
 माथिभिः । पुरमानाययिष्यामः क्षिप्रञ्चाध्यवसीयताम् ॥ ४ ॥
 गणिकास्तत्र गच्छन्तु रूपवत्यः स्वलङ्कृताः । प्रतीभ्य
 विविधोपायैरानेष्यन्तीह सत्कृताः ॥ ५ ॥ श्रुत्वा तथेति
 राजा च प्रत्युवाच पुरोहितम् । पुरोहितं मन्त्रिण्यथ
 तदा चक्रुश्च ते तथा ॥ ६ ॥ वारमुख्यास्तु तच्छ्रुत्वा वनं
 प्रविविशुर्महत् । आश्रमस्याविदूरेऽस्मिन् यत् कुर्वन्ति
 दर्शने ॥ ७ ॥ ऋषेः पुत्रस्य धीरस्य नित्यमाश्रमवा-
 सिनः पितुः स नित्यसन्तुष्टो नातिचक्राम चाश्रमात् ॥ ८ ॥ न तेन
 जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वं तपस्विना । स्त्री वा पुमान्वा यज्ञान्यत्सर्वं
 नगरराष्ट्रजम् ॥ ९ ॥ ततः कदाचित्तं देशमाज गाम
 यदृच्छया । विभागडकसुतस्तत्र ताश्चापश्यदराज्ञनाः ॥ १० ॥
 ताश्चित्रवेषाः प्रमदा गायन्त्यो मधुरस्वरम् । ऋषिपुत्रसुपा-
 गस्य सर्वा वचनमब्रुवन् ॥ ११ ॥ कस्तं किं वर्त्तसे बहून्
 ज्ञातुमिच्छामहे वयम् । एकस्त्वं विजने दूरे वने चरसि शंस नः
 ॥ १२ ॥ अद्द्रुष्टरूपास्तास्तेन कास्यरूपा वने स्त्रियः । हार्दा
 तस्य मतिर्जाता आख्यातुं पितरं स्वकम् ॥ १३ ॥ पिता वि-
 भाण्डकोऽस्माकं तस्याहं सुत धीरसः ऋषाण्य इति ख्यातं
 नाम कर्म च मे भुवि ॥ १४ ॥ इहाश्रमपदोऽस्माकं समीपे शुभ-
 दर्शनाः । करिष्ये वोऽत्र पूजां वै सर्वेषां विधिपूर्वकम् ॥ १५ ॥
 ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा सर्वासां मतिरास वै । तदाश्रमपदं द्रष्टुं

अगस्तुः सर्वाशतोऽङ्गनाः ॥ १६ ॥ गतानाम् ततः पूजाच्चपि-
 पुत्रश्चकार ह । इदमर्थमिदं पार्यामिदं मूलं फलञ्च नः ॥ १७ ॥
 प्रतिगच्छ तु तां पूजां सर्वा एव समुत्सुकाः । ऋषेर्भीताश्च
 शीघ्रन्तु गमनाय मतिं दधुः ॥ १८ ॥ अस्माकमपि सुख्यानि
 फलानीमानि हे द्विज । गृहाण विप्र भद्रन्ते भक्षयस्व च माचि-
 रम् ॥ २६ ॥ ततस्तास्तं समालिङ्ग्य सर्वा हर्षसमन्विताः ।
 मोदकान् प्रददुस्तस्मै भक्ष्यांश्च विविधान् शुभान् ॥ २० ॥ तानि
 चास्वाद्य तेजस्वी फलानीति स्म मन्यते । अनास्वादितपूर्वाणि
 वने नित्यनिवासिनाम् ॥ २१ ॥ आष्टक्यं च तदा विप्रं व्रत-
 चर्यां निवेद्य च । गच्छन्ति स्थापदेशात्ता भीतास्तस्य पितुः
 स्त्रियः ॥ २२ ॥ गतासु तासु सर्वासु काश्यपस्यात्मजो द्विजः ।
 अस्वस्य हृदयस्मासीत् दुःखाय परिवर्त्तते ॥ २३ ॥ ततोऽपरे-
 द्युस्तं देशमाजगाम स वीर्यवान् । विभाण्डकसुतः श्रीमान्
 मनसा चिन्तयन्सुजुः ॥ २४ ॥ मनोभ्रा यत्र ता दृष्टा धारमुख्याः
 स्वलङ्कृताः । दृष्ट्वैव च ततो विप्रमायान्तं हृष्टमानसाः ॥ २५ ॥
 उपसृत्य ततः सर्वास्तास्तमूर्षुरिदं वचः । एच्छाश्रमपदं सौम्य
 अस्माकमिति चाब्रुवन् ॥ २६ ॥ चित्वाण्यत्र बहूनि स्युर्मूलानि च
 फलानि च । तत्राप्येष विशेषेण विधिर्हि भविता भ्रुवम् ॥ २७ ॥
 श्रुत्वा तु वचनं तासां सर्वासां हृदयङ्गमम् । गमनाय मतिं चक्रे
 तच्च निन्यस्तथा स्त्रियः ॥ २८ ॥ तत्र चानीयमाने तु विप्रे त-
 स्मिन् महात्मनि । ववर्ष सद्यसा देवो जगत्प्रह्लादयंस्तदा ॥ २९ ॥
 वर्षेणैव गतं विप्रं विषयं स नराधिपः । प्रत्यङ्गम्य मुनिं प्रह्वः
 शिरसा च मूर्ध्नि गतः ॥ ३० ॥ अर्धेऽञ्च प्रददौ तस्मै न्यायतः
 सुसमाहितः । वत्रे प्रसादं विप्रेऽऽत् माविप्रं मनुराविशेत् ॥ ३१ ॥
 अन्तःपुरं प्रवेश्यास्मै कन्यां दत्त्वा यथाविधि । शान्तां शान्तेन
 मनसा राजा हर्षमवाप सः ॥ ३१ ॥ एवं स न्यवसत्तत्र

सर्वकामैः सुपूजितः । ऋष्यशृङ्गी महातेजाः शान्तया सह
भार्यया ॥ ३३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

दशमः सर्गः ।

भूय एवाह राजेन्द्र ऋषु मे वचनं हितम् । यथा स
देवप्रवरः कथयामास बुद्धिमान् ॥ १ ॥ इत्स्वाकृष्णा कुले
जातो भविष्यति सुधार्मिकः । नाम्ना दशरथो राजा श्रीमान्
सत्यप्रतिश्रवाः ॥ २ ॥ अङ्गराजेन सख्यञ्च तस्य राज्ञी भवि-
ष्यति । कन्या चास्य महाभागा शान्ता नाम भविष्यति ॥ ३ ॥
पुत्रस्त्वङ्गस्य राज्ञस्तु रोमपाद इति श्रुतः । तं स राजा दश-
रथो गर्भिष्यति महायशाः ॥ ४ ॥ अनपत्योऽस्मिन् धर्मात्मन्
शान्ताभर्ता मम क्रतुम् । आहरेत त्वयाश्रितः सन्तानार्थं
कुलस्य च ॥ ५ ॥ श्रुत्वा राज्ञोऽथ तद् वाक्यं मनसा च वि-
चिन्तय स । प्रदास्यते पुत्रवन्तं शान्ताभर्तारमात्मवान् ॥ ६ ॥
प्रतिगृह्य च तं विप्रं स राजा विगतज्वरः । आहरिष्यति तं
यज्ञं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ७ ॥ तच्च राजा दशरथो यश-
स्कामः कृताञ्जलिः । ऋष्यशृङ्गं द्विजश्रेष्ठं वरयिष्यति धर्म-
वित् ॥ ८ ॥ यज्ञार्थं प्रसवार्थञ्च स्वर्गार्थञ्च नरेश्वरः । लभत
च स तं कामं द्विजमुत्थाद्विशाम्भतिः ॥ ९ ॥ पुत्राश्चास्य
भविष्यन्ति चत्वारोऽस्मितविक्रमाः । वंशप्रतिष्ठानकराः सर्वभूतेषु
विश्रुताः ॥ १० ॥ एवं स देवप्रवरः पूष्यं कथितवान् कथाम् ।
सनत्कुमारो भगवान् पुरा देवयुगे प्रभुः ॥ ११ ॥ स त्वं पुरुष-
शार्दूल समानय सुसूक्ततम् । स्वयमेव महाराज गत्वा

सबलवाहनः ॥ १२ ॥ सुमन्त्रस्य वचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथोऽभ-
 ववत् । अनुमान्य वशिष्ठञ्च सूतवाक्यं निशाम्य च ॥ १३ ॥
 सान्तःपुरः सहामात्यः प्रययौ यत्र स द्विजः । वनानि सरित-
 श्चैव व्यतिक्रम्य शनैः शनैः ॥ १४ ॥ अभिचक्राम तं देशं यत्र वै
 मुनिपुङ्गवः । आसाद्य तं द्विजत्रेष्ठं रोमपादसमीपगम् ॥ १५ ॥
 ऋषिपुत्रं ददर्शाय दीप्यमानमिवानलम् । ततो राजा यथा-
 न्यायं पूजां चक्रे विशेषतः ॥ १६ ॥ सखित्वात् तस्य वै राज्ञः
 प्रहृष्टेनान्तरात्मना । रोमपादेन चाख्यातम् ऋषिपुत्राय
 धीमते ॥ १७ ॥ सख्यं सखन्धकञ्चैव तदा तं प्रत्यपूजयत् । एवं
 सुसक्तृत्वेन सहापित्वा नरर्षभः ॥ १८ ॥ सप्ताष्ट दिवसान्
 राजा राजानंमिदमव्रवीत् । शान्ता तव सुता राजन् सह
 भर्ता विशाम्यते ॥ १९ ॥ मदीयं नगरं यातु कार्यं हि रुह-
 दुद्यतम् । तथेति राजा संश्रुत्य गमनं तस्य धीमतः ॥ २० ॥
 उवाच वचनं विप्रं गच्छ त्वं सह भार्यया । ऋषिपुत्रः प्रतिश्रुत्य
 तथेत्याह वृषं तदा ॥ २१ ॥ स वृषेयाभ्यनुज्ञातः प्रययौ सह
 भार्यया । तावन्वोन्याञ्जलिं कृत्वा स्नेहात् संश्लिष्य चोरसा ॥ २२ ॥
 ननन्दतुर्दशरथो रोमपादश्च वीर्यवान् । ततः सुहृदमाद्यच्छ्र
 प्रस्थितो रघुनन्दनः ॥ २३ ॥ पौरेषु प्रेषयामास दूतान् वै शीघ्र-
 गामिनः । क्रियतां नगरं सर्वं क्षिप्रमेव स्वलङ्कृतम् ॥ २४ ॥
 धूपितं सिक्तसंघटं पताकाभिरलङ्कृतम् ॥ ततः प्रहृष्टाः पौरास्ते
 श्रुत्वा राजानमागतम् ॥ २५ ॥ तथा चक्रुश्च तत् सर्वं राज्ञा
 यत् प्रेषितं तदा । ततः स्वलङ्कृतं राजा नगरं प्रविवेश ह ॥
 २६ ॥ शंखदुन्दुभिनिर्ह्रादैः पुरस्कृत्य द्विजर्षभम् । ततः प्रसु-
 दिताः सर्वे दृष्ट्वा वै नागरा द्विजम् ॥ २७ ॥ प्रवेक्ष्यमानं सत्कृत्य
 नरेन्द्रेणोन्द्रकर्म्मणा । यथा दिवि सुरेन्द्रेण सहस्राक्षेण
 काश्यपम् ॥ २८ ॥ अन्तःपुरं प्रवेक्ष्यैनं पूजां कृत्वा च शास्यतः ।

कृतकृत्यं तदात्मानं मेने तस्योपवाहनात् ॥ २६ ॥ अन्तःपुराणि
सर्वानि शान्तां दृष्ट्वा तथागताम् । सह भर्ता विशालाक्षीं
प्रीत्यानन्दसुपागमन् ॥ २७ ॥ पूज्यमाना तु ताभिः सा राज्ञा
चैव विशेषतः । उवाम तत्र सुखिता कञ्चित् कालं सह-
द्विजा ॥ ३१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

एकादशः सर्गः ॥

ततः काले बह्वृत्तये कस्मिंश्चित् सुमनोचरे । वसन्ते समनु-
प्राप्ते राज्ञो यष्टुं मनोऽभवत् ॥ १ ॥ ततः प्रणम्य शिरसा तं
विप्रं देववर्णिनम् । यज्ञाय वरयामास सन्तानार्थं कुलस्य च ॥
२ ॥ तथेति च स राजानमुवाच वसुधाधिपम् । सम्भाराः
सन्ध्रियन्तां ते तुरगश्च विसुच्यताम् ॥ ३ ॥ सरध्वाश्चोत्तरे
तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् । ततोऽब्रवीन्वृषो वाक्यं ब्राह्म-
णान् वेदपारगान् ॥ ४ ॥ सुमन्त्रावाहय क्षिप्रम् ऋत्विजो ब्रह्म-
वादिनः । सुयज्ञं वामदेवञ्च जावालिमथ काश्यपम् ॥ ५ ॥
पुरोहितं वसिष्ठञ्च ये चान्ये द्विजसत्तमाः । ततः सुमन्त्रस्वरितं
गत्वा त्वरितविक्रमः ॥ ६ ॥ समानयत् स तान् सर्वान् सम-
स्तान् वेदपारगान् । तान् पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथ-
स्तदा ॥ ७ ॥ धर्मार्थसहितं युक्तं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् । मम
तातप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखम् ॥ ८ ॥ एतार्थं ह्य-
मेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम । तदहं यष्टुमिच्छामि ह्यमेधेन
कर्मणा ॥ ९ ॥ ऋषिपुत्रप्रभावेन कामान् प्राप्स्यामि चाप्य-
हम् । ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् ॥ १० ॥
वसिष्ठप्रसुखाः सर्वे पार्थिवस्य सुखान्नातम् । ऋष्यशृङ्गपुरोगाञ्च

प्रत्युच्यते पतिं तदा ॥ ११ ॥ सन्धाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च
 विमुच्यताम् । सरय्याश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् ॥ १२ ॥
 सर्वथा प्राप्स्यते पुत्रांश्चत्वारोऽमितविक्रमान् । यस्य ते धार्मिकी
 बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता ॥ १३ ॥ ततः प्रीतोऽभवद्राजा श्रुत्वा
 तु द्विजभाषितम् । अमात्यान्ब्रवीद्राजा हर्षेणोदं शुभाक्षरम् ॥
 १४ ॥ गुरुणां वचनाच्छीघ्रं सन्धाराः संभ्रियन्तु मे । सम-
 र्थाधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यताम् ॥ १५ ॥ सरय्या-
 श्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् । शान्तयथाभिवर्द्धन्तां यथा-
 कल्पं यथाविधि ॥ १६ ॥ शक्यः कर्तुमयं यज्ञः सर्वेणापि
 महीक्षिता । नापराधो भवेत् कष्टो यद्यस्मिन् क्रतुसत्तमे ॥ १७ ॥
 छिद्रं हि ऋगयन्त्येते विदांसो ब्रह्मराक्षसाः । विधिहीनस्य
 यज्ञस्य सद्यः कर्त्ता विनश्यति ॥ १८ ॥ तदूयथा विधिपूर्वं मे
 क्रतुरेषः समाप्यते । तथाविधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विह ॥
 १९ ॥ तथेति च ततः सर्वे मन्त्रिणः प्रत्यपूजयन् । पार्थि-
 वेन्द्रस्य तदूवाक्यं यथाज्ञप्तमकुर्वन्त ॥ २० ॥ ततो द्विजास्ते
 धर्मज्ञमस्तुवन् पार्थिववर्षभम् । अतुञ्जातास्ततः सर्वे पुनर्जग्मु-
 र्यथागतम् ॥ २१ ॥ गतानां तेषु विप्रेषु मन्त्रिणस्तान् नराधिपः ।
 विसर्जयित्वा स्वं वैश्वं प्रविवेश मन्त्रामतिः ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये वासकाण्डे

द्वादशः सर्गः ।

पुनः प्राप्ते वसन्ते तु पूर्णः सप्तत्सरोऽभवत् । प्रसवार्थं
 गतो यष्टुं ह्यमेधेन वीर्यवान् ॥ १ ॥ अभिवाद्य वशिष्ठश्च न्या-
 यतः प्रतिपूज्यं च । अत्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं प्रसवार्थं द्विजो-
 त्तमम् ॥ २ ॥ यज्ञो मे क्रियतां ब्रह्मन् यद्योक्तं मुनिसुक्ताम् ।

यथा न विघ्नाः क्रियन्ते यज्ञाङ्गेषु विधीयताम् ॥ ३ ॥ भवान्
स्निग्धः सुहृन्मह्यं गुरुश्च परमो महान् । वोढव्यो भवता चैव
भारो यज्ञस्य चोद्यतः ॥ ४ ॥ तथेति च स राजानमब्रवीत् द्विज-
सत्तमः । करिष्ये सर्वमेवैतद्भवता यत् समर्थितम् ॥ ५ ॥
ततोऽब्रवीत् द्विजान् वृद्धान् यज्ञं कर्मसु निष्ठितान् । स्थापत्ये
निष्ठितांश्चैव वृद्धान् परमधार्मिकान् ॥ ६ ॥ कर्मान्तिकान् शिल्प-
करान् वर्द्धकीन् खनकानपि । गणकान् शिल्पिनश्चैव तथैव
नटनर्त्तकान् ॥ ७ ॥ तथा शुचीन् शास्त्रविदः पुंशुषान् सुवङ्ग-
श्रुतान् । यज्ञकर्म समीहन्तां भवन्तो राजशासनात् ॥ ८ ॥
द्रष्टका बङ्गसाहस्री शीघ्रमानीयतामिति । श्यौपकाश्याः क्रि-
यन्तां च रश्नो बङ्गगुणान्विताः ॥ ९ ॥ ब्राह्मण्याक्सयाश्चैव
कर्त्तव्याः शतशः शुभाः । भव्यान्पानैर्बङ्गभिः समुपेताः सुनि-
ष्ठिताः ॥ १० ॥ पौरजानपदस्यापि कर्त्तव्याश्च सुविस्तराः ।
आगतानां सुदूराच्च पार्थिवानां पृथक् पृथक् ॥ ११ ॥ बाजि-
वारणशालाश्च तथा शव्यामृद्वाणि च । भट्टानां ऋद्धदावासा
वैदेशिकनिवासिनाम् ॥ १२ ॥ आवासा बङ्गभक्ष्या वै सर्वकामै-
रुपस्थिताः । तथा पौरजनस्यापि जनस्य बङ्गशोभनम् ॥ १३ ॥
दातव्यमन्नं विधिवत् सत्कृत्य न तु लीजया । सर्वे वर्षा यथा
पूजां प्राप्नुवन्ति सुसत्कृताः ॥ १४ ॥ न चावज्ञा प्रयोक्तव्या काम-
क्रोधवशादपि । यज्ञकर्मसु ग्रे व्यथाः पुरुषाः शिल्पिनस्तथा ॥
१५ ॥ तेषामपि विशेषेण पूजा कार्या यथाक्रमम् । ये स्युः
सम्पूजिताः सर्वे वसुभिर्भोजनेन च ॥ १६ ॥ यथा सर्वं सुवि-
हितं न किञ्चित् परिहीयते । तथा भवन्तः कुर्वन्तु प्रीति-
स्निग्धेन चेतसा ॥ १७ ॥ ते च स्युः सुहृदः सर्वे वसुभिर्भोज-
नेन च । ततः सर्वे समागम्य वशिष्ठमिदमब्रुवन् । यजेष्टं
तद् सुविहितं न किञ्चित् परिहीयते ॥ १८ ॥ यथोक्तं तत्

करिष्यामी न किञ्चित् परिहास्यते । ततः सुमन्त्रमाह्वय वशिष्ठो
 वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ निमन्त्रयस्व नृपतीन् पृथिव्यां ये च
 धार्मिकाः । ब्राह्मणान् क्षत्रियान् वैश्यान् शूद्राञ्चैव सहस्रयः ॥
 २० ॥ समानयस्व सत्कृत्य सर्व्वं देशेषु मानवान् । मिथिलाधि-
 पतिं शूरं जनकं सत्यवादिनम् ॥ २१ ॥ तमानय महाभागं
 स्वयमेव सुसत्कृतम् । पूर्व्वं सम्बन्धिनं ज्ञात्वा ततः पूर्वं ब्रवीमि
 ते ॥ २२ ॥ तथा काश्रिपतिं स्निग्धं सततं प्रियवादिनम् ।
 सदृत्तं देवसङ्काशं स्वयमेवानयस्व ह ॥ २३ ॥ तथा केकयरा-
 जानं वृद्धं परमधार्मिकम् । श्वशुरं राजसिंहस्य सपुत्रं तमि-
 हानय ॥ २४ ॥ अङ्गेश्वरं महेष्यासं रोमपादं सुसत्कृतम् ।
 वयस्यं राजसिंहस्य समानय यशस्विनम् ॥ २५ ॥ तथा कोशल-
 राजानं भानुमन्तं सुसत्कृतम् । मगधाधिपतिं शूरं सर्व्वशास्त्र-
 विशारदम् ॥ २६ ॥ प्राप्तिञ्च परमोदारं सत्कृतं पुरुषर्षभम् ।
 राज्ञः शासनमादाय चोदयस्व नृपर्षभान् ॥ २७ ॥ प्राचीनान्
 सिन्धुसौवीरान् सीराष्ट्रे यांश्च पार्थिवान् । दाक्षिणात्यान् नरे-
 न्द्रांश्च समस्तानानयस्व ह ॥ २८ ॥ सन्ति स्निग्धाश्च ये चान्ये
 राजानः पृथिवीतले ॥ २९ ॥ तानानय यथा क्षिप्रं सानुगान्
 सहबान्धवान् । एतान् द्रुतैर्महाभागैरानयस्व नृपाज्ञया ॥ ३० ॥
 वशिष्ठवाक्यं तत् श्रुत्वा सुमन्त्रस्वरितं तदा । व्यादिशत् पुरुषां-
 स्सत्त्वा राज्ञामानयने शुभान् ॥ ३१ ॥ स्वयमेव हि धर्मात्मा
 प्रययौ मुनिशासनात् । सुमन्त्रस्वरितो भूत्वा समानितुं मही-
 क्षितः ॥ ३२ ॥ ते च कर्मान्तिकाः सर्व्वे वशिष्ठाय च धीमते ।
 सर्वे निवेदयन्ति स्म यज्ञे यदुपकल्पितम् ॥ ३३ ॥ ततः प्रीतो
 द्विज्येष्ठस्तान् सर्वान् मुनिरब्रवीत् । अवज्ञया न दातव्यं
 कस्यचित् जीलयामि वा ॥ ३४ ॥ अवज्ञया कृतं हन्यात् हातारं
 नात्र संशयः । ततः कैश्चिद्द्वीरात्कृपयाता महीक्षितः ॥ ३५ ॥

बहूनि रत्नान्यादाय राज्ञो दशरथस्य ह । ततो वशिष्ठः सुप्रीतो
 राजानमिदमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ उपयाता नरव्याघ्र राजानस्तव
 शासनात् । मयापि सत्कृताः सर्वे यथाहं राजसत्तमाः ॥ २७ ॥
 यज्ञीयञ्च कृतं सर्वं पुरुषैः सुसमाहितैः । निर्यातु च भवान्
 यष्टुं यज्ञायतनमन्त्रिकात् ॥ ३८ ॥ सर्वकामैरुपहृतैरुपेतं वै
 समन्ततः । द्रष्टुमर्हसि राजेन्द्रः मनसेव विनिर्मितम् ॥ ३९ ॥
 तथा वशिष्ठवचनाद् ऋष्यशृङ्गस्य चोभयोः । दिवसे शुभनक्षत्रे
 निर्यातो जगतीपतिः ॥ ४० ॥ ततो वशिष्ठप्रमुखाः सर्व एव
 द्विजोत्तमाः । ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभंस्तदा ॥ ४१ ॥
 यज्ञवाटं गता सर्वे यथाशास्त्रं यथाविधि । श्रीमांश्च सह पत्नी-
 भीराजा दीक्षासुपाविशत् ॥ ४२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

त्रयोदशः सर्गः ।

अथ सखत्सरे पूर्णो तस्मिन् प्राप्ते तुरङ्गमे । सरव्याशोत्तरे
 तीरे राज्ञो यज्ञोऽभ्यर्चत ॥ १ ॥ ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य कर्म
 चक्रुर्द्विजर्षभाः । अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ॥
 २ ॥ कर्म कुर्वन्ति विधिवत् याजका वेदपारगाः । यथाविधि
 यथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ॥ ३ ॥ प्रवर्ग्यं शास्त्रतः कृत्वा
 तथैवोपसदं द्विजाः । चक्रुश्च विधिवत् सर्वं मधिकं कर्म शास्त्रतः
 ॥ ४ ॥ अभिपूज्य तदा हृष्टाः सर्वे चक्रुर्यथाविधि । प्रातःसवन-
 पूर्वार्णि कर्माणि सुनिपुङ्गवाः ॥ ५ ॥ ऐन्द्रश्च विधिवद्भूतो राजा
 चाभिषुतोऽनघः । मध्यन्दिनञ्च सवनं प्रावर्त्तत यथाक्रमम् ॥ ६ ॥
 तृतीयसवनञ्चैव राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः । चक्रुस्ते शास्त्रतो दृष्ट्वा

यथा ब्राह्मणपुत्रवाः ॥ ७ ॥ आह्वयाश्चक्रिरे तत्र शत्र्वादीन्
 विबुधोत्तमान् । ऋष्यशृङ्गादयो मन्त्रैः शिखाक्षरसमन्वितैः ॥८॥
 गीतिभिर्मधुरैः स्निग्धैर्मन्त्राञ्जानैर्यथार्चितः । होतारो ददुरा-
 वाह्यं हविर्भागान् दिवोकसाम् ॥ ९ ॥ न चाहृतमभूत् तत्र
 स्वर्वालतं वा न किञ्चन । दृश्यते ब्रह्मवत् सर्वं क्षेमयुक्तं हि
 चक्रिरे ॥ १० ॥ न तेष्वहःसु श्रान्तो वा क्षुधितो वा न दृश्यते ।
 नाविहान् ब्राह्मणः कश्चिन्नाशतानुचरस्तथा ॥ ११ ॥ ब्राह्मणा
 भुञ्जते नित्यं नाथवन्तश्च भुञ्जते । तापसा भुञ्जते चापि अम-
 णाश्चैव भुञ्जते ॥ १२ ॥ हृद्वाद्य व्याधिताश्चैव स्त्रीवालाश्च तथैव
 च । अनिशं भुञ्जमानानां न तृप्तिरुपलभ्यते ॥ १३ ॥ दीयतां
 दीयतामन्त्रं वासांसि विविधानि च । इति सञ्चोदितास्तत्र
 तथा चक्रुरनेकशः ॥ १४ ॥ अन्नकूटाञ्च दृश्यन्ते बहवः पर्वतो-
 पमाः । दिवसे दिवसे तत्र सिद्धस्य विधिवत् तदा ॥ १५ ॥
 नानादेशादनुप्राप्ताः पुरुषाः स्त्रीगणास्तथा । अन्नपानैः सुवि-
 हितास्तस्मिन् यज्ञे महात्मनः ॥ १६ ॥ अन्नं हि विधिवत् स्वादु
 प्रशंसन्ति द्विजर्षभाः । अहो तृप्ताः स्म भद्रं ते इति शुश्राव-
 राधवः ॥ १७ ॥ स्वलङ्कृताश्च पुरुषाः ब्राह्मणान् पथ्यं वैषयन् ।
 उपासन्ते च तानन्ये सुसृष्टभाणिकुण्डलाः ॥ १७ ॥ कर्मान्ते
 तदा विप्रा हेतुवादान् बहून्पि । प्राञ्जः सुवाग्निनी धीराः
 परस्परजिगीषया ॥ १९ ॥ दिक्से दिवसे तत्र संसारे कुशला
 द्विजाः । सर्वं कर्माणि चक्रुस्ते यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ २० ॥
 नापङ्कजविद्वन्नासीन्नात्रती नावङ्कश्रुतः । सदस्यास्तस्य वै राघो
 नावादकुशला द्विजाः । प्राप्ते यूपोच्छ्रये तस्मिन् षड्वक्त्राः
 खादिरास्तथा । तावन्तो विलसन्तिताः पर्णिनश्च तथापरि ॥ २१ ॥
 ज्ञेष्वातकमयोद्दिष्टो देवदाहमयस्तथा । हावेव तत्र विहितौ
 वाङ्मथस्तपरिग्रहौ ॥ २३ ॥ कारिताः सर्व एवैते शास्त्रज्ञैर्यज्ञ-

कोविदैः । शोभार्थं तस्य यज्ञस्य काञ्चनालङ्कृताभवन् ॥ २४ ॥
 एकविंशतियूपस्ते एकविंशत्यरत्नयः । वासोभिरेकविंशद्भिरे-
 कैकं समलङ्कृताः ॥ २५ ॥ विन्यस्ता विधिवत् सर्वे शिल्पिभिः
 सुहृदाः कृताः । अष्टात्रया सर्व एव स्रक्षारूपसमन्विताः ॥ २६ ॥
 आच्छादितास्ते वासोभिः पुष्पैर्गन्धैश्च पूजिताः । सप्तर्षयो
 दीप्तिमन्तो विराजन्ते यथा दिवि ॥ २७ ॥ इष्टकाश्च यथान्यायं
 कारिताश्च प्रमाणातः । चितोऽग्निर्ब्राह्मणैस्तत्र कुशलैः शिल्प-
 कर्मणि ॥ २८ ॥ स चित्तो राजसिंहस्य सञ्चितः कुशलैर्द्विजैः ।
 गरुडो रुक्मपत्नो वै त्रिगुणोऽष्टादशात्मकः ॥ २९ ॥ नियुक्तास्तत्र
 पशवस्तत्तदुद्दिश्य देवतम् । उरगाः पक्षिणश्चैव यथाशास्त्रं
 प्रचोदिताः ॥ ३० ॥ शामित्रे तु हयस्तत्र तथा जलचंराश्च ये ।
 ऋत्विग्भिः सर्वमेवैतत् नियुक्तं शास्त्रतस्तदा ॥ ३१ ॥ पशूनां
 त्रिंशतं तत्र यूपेषु नियतं तदा । अश्वरेत्नोत्तमं तत्र राज्ञी
 दशरथस्य ह ॥ ३२ ॥ कौशल्या तं हयं तत्र परिचर्य्य सम-
 न्ततः । कृपाणैर्विश्रयाप्तैर्न त्रिभिः परमथा मुदा ॥ ३३ ॥
 पतत्त्रिणा तदा सार्द्धं सुस्थितेन च चेतसा । अथसदृ रजनी-
 भिकां कौशल्या धर्मकाव्यया ॥ ३४ ॥ होताध्वर्युस्तथोज्ञाता
 ह्येन समयोजयन् । महिष्या परिवृत्त्याथ वावातामपरां तथा
 ॥ ३५ ॥ पतत्त्रिणस्तस्य वपामुद्धृत्य नियतेन्द्रियः । ऋत्विक्
 परमसम्पन्नः अपयामासि शास्त्रतः ॥ ३६ ॥ धूम गन्धं
 वपाधास्तु जिघ्रति स्त नराधिपः । यथाकालं यथान्यायं
 मिर्तुं दम् पापमात्मनः ॥ ३७ ॥ हयस्य यानि चाज्ञानि
 तानि सर्वाणि ब्राह्मणाः । अग्नौ प्रास्यन्ति विधिवत् समस्ताः
 षोडशत्विजः ॥ ३८ ॥ प्लक्षशाखास्तु यज्ञानामन्येषां क्रियते हविः ।
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य वेतसो भाग इष्यते ॥ ३९ ॥ त्यहोऽध्वमिधः
 सङ्घातः कल्पसूत्रेण ब्राह्मणैः । अतुष्टीममहस्तास्य प्रथमं परि-

कल्पितम् ॥ ४० ॥ उक्तं द्वितीयं सङ्घातमतिरात्रं तथो-
 न्नरम् । कारितास्तत्र बहवो विहिताः शास्त्रदर्शनात् ॥ ४१ ॥
 ज्योतिष्टोमाद्युषी चैवमतिरात्रौ च निर्मितौ । अभिजिद्विष्व-
 जिच्चैवमाप्तोर्यामौ महाक्रतुः ॥ ४२ ॥ प्राचीं होत्रे ददौ राजा
 दिशं स्वकुलवर्द्धनः । अर्धवर्षं प्रतीचीन्तु ब्रह्मणे दक्षिणां
 दिशम् ॥ ४३ ॥ उक्तात्रे तु तथोदीचीं दक्षिणैषा विनिर्मिता ।
 अश्वमेधे महायज्ञे स्वयम्भूविहिते पुरा ॥ ४४ ॥ क्रतुं समाप्य
 तु तदा न्यायतः पुरुषर्षभः । ऋत्विग्भ्यो हि ददौ राजा घरां
 तां कुलवर्द्धनः ॥ ४५ ॥ एवं दत्त्वा प्रहृष्टोऽभूत् श्रीमान् इत्साकु-
 नन्दनः । ऋत्विजस्वब्रुवन् सर्वं राजानं गतकिल्बिषम् ॥ ४६ ॥
 भवानिव महीं कृत्स्नामिको रचितुमर्हति । न भूम्या कार्य-
 मस्माकं न हि शक्ताः स्म पालने ॥ ४७ ॥ रताः स्वाध्यायकरणे
 वयं नित्यं हि भूमिप । निष्कथं किञ्चिदेवेह प्रयच्छतु भवा-
 निति ॥ ४८ ॥ मणिरत्नं सुवर्णं वा गावो यदा समुद्यतम् ।
 तत् प्रयच्छ वृषश्रेष्ठ धरण्या न प्रयोजनम् ॥ ४९ ॥ एवमुक्त्वा
 नरर्षातर्ब्राह्मणैर्वेदपारणैः । गवां शतसहस्राणि दश तेभ्यो-
 ददौ वृषः । दशकोटिं सुवर्णस्य रजतस्य चतुर्थंणम् ॥ ५० ॥
 ऋत्विजस्तु ततः सर्वं प्रददुः सञ्चिता वसु । ऋष्यशृङ्गाय मुनये
 वशिष्ठाय च धीमते ॥ ५१ ॥ ततस्ते न्यायतः कृत्वा प्रविभागं
 द्विजोत्तमाः ॥ ५२ ॥ सुप्रीतमनसः सर्वे प्रत्युत्सुर्मुदिता भवन् ।
 ततः प्रसर्पकेभ्यस्तु हिरण्यं सुसमाहितः ॥ ५३ ॥ जाम्बूनदं
 कोटिसंख्यं ब्राह्मण्येभ्यो ददौ तदा । दरिद्राय द्विजायाय
 हस्ताभरणसुत्तमम् । कस्मैचिद् वाचमानाय ददौ राघवनन्दनः ॥
 ५४ ॥ ततः प्रीतेषु विधिवत् द्विजेषु द्विजवत्सलः । प्रणाम-
 मकरोत्तेषां हर्षव्याकुलितेन्द्रियः ॥ ५५ ॥ तस्याग्निषोऽथ
 विविधा ब्राह्मण्यैः समुदाहृताः ॥ ५६ ॥ इदारस्य वृषीरस्य धरण्यां

पतितस्य च । ततः प्रीतमना राजा प्राप्य यज्ञमनुत्तमम् ॥५६॥५७॥
पापापहं स्वर्नयनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः । ततोऽब्रवीदृष्यशृङ्गं राजा
दशरथसदा ॥ ५८ ॥ कुलस्य वर्द्धनं तत्, कर्तुमर्हसि सुव्रत ।
तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः ॥ ५९ ॥ भविष्यन्ति
सुता राजन् चत्वारस्रो कुलोद्भवाः ॥ ६० ॥ स तस्य वाक्यं मधुरं
निशम्य प्रणम्य तस्मै प्रयती शृपेन्द्रः । जगाम हर्षं परमं महात्मा
तच्छब्दशृङ्गं पुनरप्युवाच ॥ ६१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

चतुर्दशः सर्गः ।

मेधावी तु ततो ध्यात्वा स किञ्चिदिदमुत्तरम् । सञ्चसंज्ञ-
ज्ञातसं तु वेदज्ञो वृषमब्रवीत् ॥ १ ॥ इष्टिं तेऽहं करिष्यामि
पुत्नीयां पुत्रकारणात् । अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां
विधानतः ॥ २ ॥ ततः प्राक्रमदिष्टिं तां पुत्नीयां पुत्रकारणात् ।
कुहावाग्नी च तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ३ ॥ ततो देवाः
सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः । भागप्रतिग्रहार्थं समवेता
वथाविधि ॥ ४ ॥ ताः समेत्य यथान्यायं तस्मिन् सदसि दे-
वताः । अब्रुवन् लोककर्तारं ब्रह्माणं वचनं ततः ॥ ५ ॥ भगवं-
स्त्वत्प्रसादेन रावणो नाम शक्तसः । सर्वान् नो बाधते वीर्यात्
शासितुं तं न शक्नुमः ॥ ६ ॥ त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीतेन
भगवंसदा । मानयन्तश्च तं नित्यं सर्वं तस्य क्षमामहे ॥ ७ ॥
उद्वेजयति लोकांस्त्रीनुच्चितान् देष्टि दुर्मतिः । शक्रं त्रिदशरा-
जानं प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ ८ ॥ ऋषीन् यज्ञान् सगन्धर्वान्
प्राज्ञान्सुरांस्तथा । अतिक्रामति दुर्द्वेषो वरदानेन मोहितः ॥
९ ॥ नैनं सूर्यः प्रतपति पार्श्वे वाति न मारुतः । चलोर्मि-

माली तं दृष्ट्वा समुद्रोऽपि न कम्पते ॥ १० ॥ तन्महन्मो भयं
 तस्मात् राक्षसाद् घोरदर्शनात् । बधार्थं तस्य भगवन् उपायं
 कर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥ एवमुक्तः सुरैः सर्वैश्चिन्तयित्वा ततोऽब्र-
 वीत् । हन्तायं विदितस्तस्य बधोपायो दुरात्मनः ॥ १२ ॥
 तेन गन्धर्व्यक्षाणां देवतानाञ्च राक्षसाम् । अबध्योऽस्मीति
 वासुक्ता तथेत्युक्तञ्च तन्मया ॥ १३ ॥ नाकीर्त्तयदवज्ञानात्
 तद्द्रोघो मानुषांस्तदा । तस्मात् स मानुषाद् बध्योऽस्त्युर्नान्योऽस्य
 विद्वते ॥ १४ ॥ एतत् श्रुत्वा प्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदाहृतम् ।
 देवा महर्षयः सर्वे प्रहृष्टास्तेऽभवन्स्तदा ॥ १५ ॥ एतस्मिन्नन्तरे
 विष्णुरुपयातो महाद्युतिः । शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा
 जगत्पतिः ॥ १६ ॥ वैनतेयं समारुह्य भास्करस्तीयद्गं यथा ।
 तप्तहाटककेयूरो वन्दमानः सुरोत्तमैः ॥ १७ ॥ ब्रह्मणा च
 समागत्य तत्र तस्थी समाहितः । तमब्रुवन् सुराः सर्वे तमभि-
 द्युय सन्नताः ॥ १८ ॥ त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हित-
 काम्यया । राक्षो दशरथस्य त्वम् अयोध्याधिपतेर्विभो ॥ १९ ॥
 धर्मज्ञस्य वदान्यस्य महर्षिसमतेजसः । अस्य भार्यासु तिसृषु-
 क्ष्मीश्रीकीर्त्युपमासु च ॥ २० ॥ विष्णो पुत्रत्वमागच्छ कृत्वा-
 त्मानं चतुर्विधम् । तत्र त्वं मानुषी भूत्वा प्रवृद्धं लोककण्टकम् ॥
 २१ ॥ अबध्यं दैवतैर्विष्णो समरे जाहं रावणम् ॥ २२ ॥ स
 हि देवान् सगन्धर्वान् सिद्धांश्च ऋषिसत्तमान् । राक्षसो रावणो-
 मूर्खो वीर्योद्भेकेन वाधते ॥ २३ ॥ ऋषयश्च ततस्तेन गन्धर्वा-
 ष्टरसस्तथा । क्रीडन्तो नन्दनवने रौद्रेण विनिपातितः ॥ २४ ॥
 बधार्थं वयमायातास्तस्य वै सुनिभिः सङ्घ । सिद्धगन्धर्व्यक्षाश्च
 ततस्त्वां शरणं गताः । त्वं गतिः परमा देव सर्वेषां नः पर-
 न्तप ॥ २५ ॥ बधाय देवशङ्खूणां ऋणां लोके मनः कुहः ।
 एवं सुतसु देवेशो विष्णुस्त्रिदशगुणधरः ॥ २६ ॥ पितामहपुत्रोर्मा-

खान् सर्वलोकानमस्कृतः । अब्रवीत् त्रिदशान् सर्वान् समेतान्
धर्मसंहितान् ॥ २७ ॥ भयं त्यजत भद्रं वो हितार्थं युधि राव-
णम् । सपुत्रपौत्रं सामात्यं समन्विद्भ्रातिबान्धवम् ॥ २८ ॥
हत्वा क्रूरं दुराधर्षं देवर्षीणां भयावहम् । दशवर्षसहस्राणि
दशवर्षशतानि च ॥ २९ ॥ वंक्ष्यामि मानुषे लोके पालयन्
पृथिवीमिमाम् । एवं दत्त्वा वरं देवो देवानां विष्णुरात्मवान् ॥
३० ॥ मानुष्ये चिन्तयामास जन्मभूमिमथात्मनः । ततः पद्म-
पलाशाक्षः कृत्वात्मानं चतुर्विधम् ॥ ३१ ॥ पितरं रोचयामास
तदा दशरथं वृषम् । ततो देवर्षिगन्धर्वाः सद्यद्राः साश्वरो-
गणाः । सुतिभिर्दिव्यरूपाभिसुष्टुर्वर्मधुस्त्रदनम् ॥ ३२ ॥ तसु-
द्धृतं रावणमुग्रतेजसं प्रवृद्धदर्पं त्रिदशेश्वरद्विषम् । विरावणं
साधुतपस्विकण्ठकं तपस्विनामुद्धृतं भयावहम् ॥ ३३ ॥ तमेव
हत्वा सबलं सवात्सवं विरावणं रावणमुग्रफैरुषम् । स्वर्लोक-
भागच्छ्वेगतत्वरश्चिरं सुरेन्द्रगुप्तं गतदोषकल्मषम् ॥ ३४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

पञ्चदशः सर्गः ।

ततो नारायणो विष्णुर्निमुक्तः सुरसत्तमैः । जानन्नपि
सुरानिवं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ उपायः को वधे तस्य
राक्षसाधिपतेः सुराः । यमहं तं समास्थाय निहन्यादधि-
कण्ठकम् ॥ २ ॥ एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्विष्णुमव्ययम् ।
मानुषं रूपमास्थाय रावणं जहि संयुगे ॥ ३ ॥ स हि तेषु
तपस्वीत्रं दीर्घकालमरिन्दम । येन तुष्टोऽभवद् ब्रह्मा लोकक-
ल्लोकपूर्वजः ॥ ४ ॥ सन्तुष्टः प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः ।

नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो भयं नान्यत्र मानुषात् ॥ ५ ॥ अथज्ञाताः ।
 पुरा तेन वरदाने हि मानवाः । एवं पितामहात् तस्मात् वर-
 दानेन गर्वितः ॥ ६ ॥ उत्सादयति लोकांस्त्रीन् स्त्रियद्याप्यप-
 कर्षति । तस्मात् तस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परन्तप ॥ ७ ॥
 इत्येतद् वचनं श्रुत्वा सुराणां विष्णुरात्मवान् । पितरं रोचया-
 मास तदा दशरथं वृषम् ॥ ८ ॥ स चाप्यपुत्रो वृषतिस्तस्मिन्
 काले महाद्युतिः । अयजत् पुत्रियामिष्टिं पुत्रेश्चररिस्तदनः
 ॥ ९ ॥ स कृत्वा निश्चयं विष्णुरामक्यं च पितामहम् । अन्त-
 र्धामं गतो देवैः पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ १० ॥ ततो वै यज-
 मानस्य पावकादतुलप्रभम् । प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महा-
 बलम् ॥ ११ ॥ कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनम् । स्निग्ध-
 चर्याक्षतनुजशम्भुप्रवरमूर्च्छजम् ॥ १२ ॥ शुभलक्षणसम्पन्नं
 दिव्याभरणभूषितम् । शैलशृङ्गसमुत्सेधं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ॥
 १३ ॥ दिवाकरसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम् । तप्तशाम्बु-
 नदमयीं राजतान्तपरिच्छदाम् ॥ १४ ॥ दिव्यपायससम्पूर्णां
 पात्रीं पत्नीमिव प्रियाम् । प्रगृह्य विपुलां दीर्घ्यां स्वयं माक-
 मयीमिव ॥ १५ ॥ समवेक्ष्यान्नवीदु वाक्यमिदं दशरथं वृषम् ।
 प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं वृष ॥ १६ ॥ ततः परं तदा
 राजा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः । भगवन् स्वागतं तेऽस्तु किमहं
 करवाणि ते ॥ १७ ॥ अथो पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्यो नरो-
 ऽब्रवीत् । राजन्संयता देवान् अद्य प्राप्तमिदं त्वया ॥ १८ ॥
 इदं तु वृषशार्दूल पायसं देवनिर्मितम् । प्रजाकरं गृह्णाण त्वं
 धन्यमारोग्यवर्द्धनम् ॥ १९ ॥ भार्याणामनुरूपाणां अग्नी-
 तेति प्रयच्छ वै । तासु त्वं लप्स्यसे पुत्रान् यदर्थं यजसे वृष ॥
 २० ॥ तथेति वृषतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्य तासु । पात्रीं
 देवान्सम्पूर्णां देवदत्तां हिरण्ययीम् ॥ २१ ॥ अभिवाच्य च तद्

भूतम् अद्भुतं प्रियदर्शनम् । सुहा परमया सुकृच्चकाराभिप्रद-
 क्षिण्यम् ॥ २२ ॥ ततो दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितम् ।
 बभूव परमप्रीतः प्राप्य वित्तमिवाधनः ॥ २३ ॥ ततस्तदद्भुत-
 प्रख्यं भूतं परमभास्वरम् । संवर्त्तयित्वा तत् कर्म तत्रैवान्तर-
 धीयत ॥ २४ ॥ हर्षरश्मिभिरुद्योतं तस्यान्तःपुरमावभौ ।
 शारदस्याभिरामस्य चन्द्रस्यैव नभोऽग्निभिः ॥ २५ ॥ सोऽन्तः-
 पुरं प्रविश्यैव कौशल्यामिदमब्रवीत् । पायसं प्रतिगृह्णीस्व
 सुत्तीयन्त्विदमात्मनः ॥ २६ ॥ कौशल्यायै नरपतिः पायसार्द्धं
 ददौ तदा । अर्द्धार्द्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ॥ २७ ॥
 कैकेय्यै चावशिष्टार्द्धं ददौ पुत्रार्थकारणात् । प्रददौ चावशि-
 ष्टार्द्धं पायसस्यामृतोपमम् ॥ २८ ॥ अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुन-
 रेव महामतिः । एवं तासां ददौ राजा भार्याणां पायसं
 पृथक् ॥ २९ ॥ तास्यैवं पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तमाः स्त्रियः ।
 सम्मानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ॥ ३० ॥ ततस्तु ताः
 प्राश्य तदुत्तमाः स्त्रियो महीपतेरुत्तमपायसं पृथक् । ऊताश-
 च्छदित्यसमानतेजसोऽचिरेण गर्भान् प्रतिपेदिरे तदा ॥ ३१ ॥
 ततस्तु राजा प्रतिवीक्ष्य ताः स्त्रियः प्ररूढगर्भाः प्रतिलब्धमा-
 नसः । बभूव हृष्टस्त्रिदिवे यथा हरिः सुरेन्द्रसिद्धर्षिगणाभि-
 पूजितः ॥ ३२ ॥

इत्यार्षे रामायणं वाल्मीकीये बालकाण्डे

षोडशः सर्गः ॥

पुत्रत्वन्तु गते विष्णौ राज्ञस्तस्य महात्मनः । उवाच देवताः
 सर्वाः स्वयम्भूर्भगवानिदम् ॥ १ ॥ सत्यसन्धस्य वीरस्य सर्वेषां

नो हितैषिणः । विष्णोः सहायान् बलिनः हजध्वं कामरूपिणः ।
 ॥ २ ॥ मायाविदस्य शूरांश्च वायुवेगसमान् जवे । नयन्मान्
 बुद्धिसम्पन्नान् विष्णुतुल्यपराक्रमान् ॥ ३ ॥ असंहाय्यानुपायज्ञान्
 दिव्यसंहननाम्बितान् । सर्वास्त्रगुणसम्पन्नान् अक्षतप्राशन-
 निव ॥ ४ ॥ अप्सरःसु च मुख्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च । यत्न-
 पन्नगकन्यासु ऋक्षविद्याधरीषु च ॥ ५ ॥ किन्नरीणाञ्च गालेषु
 वानरीणां तनूषु च । हजध्वं हरिरूपेण पुत्रांस्तुल्यपराक्र-
 मान् ॥ ६ ॥ पूर्वमेव मया हृष्टो जाम्बवान् ऋक्षपुङ्गवः । जृम्भ-
 माणस्य सहस्रा मम वक्त्रादजायत ॥ ७ ॥ ते तथोक्ता भगवता
 मृतं प्रतिश्रुत्य शासनम् । जनयामासुरेवं ते पुत्रान् वानर-
 रूपिणः ॥ ८ ॥ ऋषयश्च महात्मनः सिद्धविद्याधरोरगाः । चार-
 णाश्च सुतान् वीरान् ससृजुर्वनचारिणः ॥ ९ ॥ वानरेन्द्रं
 महेन्द्राभिमन्द्रो वालिनमात्मजम् । सुधीवं जनयामास तपन-
 क्षपती वरः ॥ १० ॥ वृहत्सतिस्वजनयत् तारं नाम महा-
 कपिम् । सर्व्ववानरमुख्यानां बुद्धिमन्तमतुत्तमम् ॥ ११ ॥
 धनदस्य सुतः श्रीमान् वानरो गन्धमादनः । विश्वकर्मा त्क-
 नयत् नलं नाम महाकपिम् ॥ १२ ॥ पावकस्य सुतः श्रीमान्
 नीलोऽग्निसदृशप्रभः । तेजसा यशसा वीर्यादत्यरिच्यत वीर्य्य-
 वान् ॥ १३ ॥ रूपद्रुविणसम्पन्नावश्विनी रूपसम्प्रती । मैन्द्र-
 द्विविदञ्चैव जनयामासतुः स्वयम् ॥ १४ ॥ वरुणो जनया-
 मास सुषेणं नाम वानरम् । शरभं जनयामास पर्जन्य-
 न्यस्तु महाबलः ॥ १५ ॥ माहृतस्यौरसः श्रीमान् हनुमान्
 नाम वानरः । वज्रसंहननीपीतो वैनतेयसमो जवे ॥ १६ ॥
 सर्व्ववानरमुख्येषु बुद्धिमान् बलवानपि । ते हृष्टा बह्वसाहस्रा
 दशधीवबधोद्यताः ॥ १७ ॥ अप्रमेयबला वीरा विक्रान्ताः काम-
 रूपिणः । ते गजाचलसङ्काशा बहुधन्तो महाबलाः ॥ १८ ॥

. ऋक्ष-वानर-गोषुच्छाः क्षिप्रमेवाभिजिज्ञरे । यस्य देवस्य यद्वरूपं
 वेधो यस्य पराक्रमः ॥ १९ ॥ अजायत समं तेन तस्य तस्य पृथक्
 पृथक् । गोलाङ्गूलेषु चोत्पन्नाः किञ्चिदुन्नतविक्रमाः ॥ २० ॥
 ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किन्नरीषु च । देवा महर्षिगन्धर्वा-
 स्तास्य्या यन्ना यशस्विनः ॥ २१ ॥ नागाः किंपुरुपाश्चैव सिद्ध-
 विद्याधरोरगाः । षड्वो जनयामासुर्हृष्टास्तत्र सङ्ख्यशः ॥ २२ ॥
 चारणाश्च सुतान् वीरान् ससृजुर्वनचारिणः । वानरान् सुमहा-
 कायान् सर्वान् वै वनचारिणः ॥ २३ ॥ अश्वरःसु च मुख्यासु
 तथा विद्याधरीषु च । नागकन्यासु च तदा गन्धर्वीणां तनूषु
 च । कामरूपबलोपिता यथाकामविचारिणः ॥ २४ ॥ सिंह-
 शार्दूलसदृशा दर्पेण च बलेन च । शिलाप्रहरणाः सर्वे सर्वे
 पर्वतयोधिनः ॥ २५ ॥ नखदंष्ट्राशुधाः सर्वे सर्वे सर्वास्त्रकीविदाः ।
 विचालयेयुः शैलेन्द्रान् भेदयेयुः स्थिरान् द्रुमान् ॥ २६ ॥ चोभ-
 येयुश्च वेगेन समुद्रं सरितां पतिम् । दारयेयुः क्षितिं यज्ञाम्
 आश्वयेयुर्महार्णवान् ॥ २७ ॥ नभस्तलं विशेयुश्च . गृह्णीयुरपि
 तोयदान् । गृह्णीयुरपि मातङ्गान् मत्तान् प्रव्रजतो वने ॥ २८ ॥
 नदंमानांश्च नादेन पातयेयुर्विहङ्गमान् । इन्द्रगानां प्रसृतानि
 हरीणां कामरूपिणाम् ॥ २९ ॥ . शतं शतसहस्राणि यूथपानां
 महात्मनाम् । ते प्रधानेषु यूथेषु हरीणां हरियूथपाः ॥ ३० ॥
 बभूवुर्युष्पश्रेष्ठान् वीरांश्चाज्जनयन् हरीन् । अन्ये ऋक्षवतः
 प्रस्थानुपतस्थुः सहस्रशः ॥ ३१ ॥ अन्ये नानाविधान् शैलान्
 काननानि च भेजिरे । सूर्य्यपुत्रश्च सुग्रीवं शक्रपुत्रश्च बालि-
 नम् ॥ ३२ ॥ भ्रातारावुपतस्थुस्तौ सर्वे च हरियूथपाः । नलं
 नीलं हनूमन्मन्मन् अन्यांश्च हरिपूथपान् ॥ ३३ ॥ ते तार्क्यबल-
 सम्पन्नाः सर्वे युद्धविशारदाः । विचरन्तोऽर्दयन् सर्वान् सिंहव्याप्र-
 क्तहोरगान् ॥ ३४ ॥ महाबलो महावाङ्मूर्खो बालिविक्रमः ।

जुगोष भुजवीर्ष्येण ऋक्षगोपुच्छवानरान् ॥ ३५ ॥ तैरियं
 पृथिवी गूरैः सपर्वतवनार्णवा । कीर्णा विविधसंस्थानैर्नाना-
 व्यञ्जनलक्ष्यैः ॥ ३६ ॥ तैर्मघद्वन्दाचलकूटसन्निभैर्महाबलेर्वा-
 नरयूथपाधिपैः । बभूव भूर्भीभशरीररूपैः समावृता राम-
 सहायहेतोः ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

सप्तदशः सर्गः ।

निर्हते तु क्रतौ तस्मिन् जयमेधे महात्मनः । प्रतिगृह्या-
 मरा भागान् प्रतिजगुर्मुर्यथागतम् ॥ १ ॥ समाप्तदीप्तनियमः
 पत्नीगणसमभितः । प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः ॥ २ ॥
 यथाहं पूजितास्तेन राज्ञा च पृथिवीश्वराः । मुदिताः प्रस्यु-
 देशान् प्रणम्य मुनिपुङ्गवम् ॥ ३ ॥ श्रीमतां गच्छतां तेषां
 स्वगृह्णाणि पुराक्ततः । बलानि राज्ञां शुभ्राणि प्रहृष्टानि
 चकाशिरैः ॥ ४ ॥ गतेषु पृथिवीशेषु राजा दशरथः पुनः ।
 प्रविवेश पुरीं श्रीमान् पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान् ॥ ५ ॥ शान्तया
 प्रययौ सार्द्धम् ऋष्यशृङ्गः सुपूजितः । अतुगम्यमानो राज्ञा च
 सानुयात्रेण धीमता ॥ ६ ॥ एवं विष्टज्य तान् सर्वान् राजा
 सम्पूर्णमानसः । उवास सुखितस्तत्र पुत्रोत्पत्तिं विचिन्तयन् ॥ ७ ॥
 ततो यज्ञे समाप्ते तु क्रतूनां षट् समत्ययुः । ततश्च द्वादशे मासे
 चैत्रे नावमिके तिथौ ॥ ८ ॥ नक्षत्रे ऽदितिदैवत्ये स्त्रीश्वस-
 स्येषु पञ्चसु । ग्रहेषु कर्कटे लग्ने वाङ्मपताविन्दुना सङ् ॥ ९ ॥

प्रीह्यमाने जगन्नाथं सर्वलोकनमस्कृतम् । कीशल्याऽजनयद्रामं
 दिव्यलक्ष्मणसंयुक्तम् ॥ १० ॥ विष्णोरर्द्धं महाभागं पुत्रमैस्त्राकु-
 नन्दनम् । लोहितार्द्धं महाबाहुं रक्तोष्ठं दुन्दुभिस्वनम् ॥ ११ ॥
 कीशल्या शुशुभे तेन पुत्रिणामिततेजसा । यथा वरेण देवा-
 नामर्दिर्तिर्वज्रपाणिना ॥ १२ ॥ भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे
 सत्यपराक्रमः । साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ॥ १३ ॥
 अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नी सुमिताऽजनयत्सुतौ । वीरौ सर्वास्त्रकुशली
 विष्णोरर्द्धसमन्वितौ ॥ १४ ॥ पुत्र्ये जातम् भरतो मीनलग्ने
 प्रसन्नधीः । सर्पे जातो तु सौमित्रि कुलीरेऽभ्युदिते रवी ॥ १५ ॥
 राज्ञः पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् । गुणवन्तः सुर-
 पाश्च रुच्या प्रीष्टपदोपमाः ॥ १६ ॥ जगुः कलश्वं गर्भर्ष्या
 नवृतुष्वाप्सरोगणाः । देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पट्टिश्च प्लातु प-
 तत् ॥ १७ ॥ उत्सवश्च महानासीद् अय्येध्यायां जनाकुलः ।
 रथ्याश्च जनसम्वाधा नटनर्त्तकसङ्कुलाः ॥ १८ ॥ गायत्रैश्च
 विराविण्यो वादनैश्च तथापरैः । विरेजुर्विपुलान्शतं सर्वरत्न-
 स्रन्नन्विताः ॥ १९ ॥ प्रदेयांश्च ददौ राजा सूतमागधवन्दिनाम् ।
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सङ्खण्डः ॥ २० ॥ अतीत्यै-
 कादघ्राहं तु नामकर्म तथाऽकरोत् । ज्येष्ठं रामं महात्मानं
 भरतं कैकेयीसुतम् ॥ २१ ॥ सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्न-
 मपरं तथा । वशिष्ठः परम्प्रीतो नामानि कुरुते तदा ॥ २२ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयामास पौरजानपदानपि । अददत् ब्राह्म-
 णानां च रत्नौघममलं बद्ध ॥ २३ ॥ तेषां जन्मक्रियादीनि सर्व-
 कर्माख्यकारयत् । तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः
 पितुः ॥ २४ ॥ बभूव भूयो भूतानां स्वयम्भूरिव सम्मतः ।
 सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकाहिते रताः ॥ २५ ॥ सर्वे ज्ञानोप-
 सम्यन्त्राः सर्वे समुदिता गुणैः । तेषामपि महातेजा रामः

सत्यपराक्रमः ॥ २६ ॥ इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव तिमलः ।
 गजस्कन्धेऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु सम्मतः ॥ २७ ॥ धनुर्वेदे च
 निरतः पितुः शुश्रूषणे रतः । बाल्यात् प्रभृति सुस्निग्धो लक्ष्मणो
 लक्ष्मिबर्द्धनः ॥ २८ ॥ रामस्य लोकरामस्य भ्रातुर्व्येष्टस्य नि-
 त्यशः । सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः ॥ २९ ॥
 लक्ष्मणो लक्ष्मिसम्पन्नो बहिःप्राण इवापरः । न च तेन विना
 निद्रां लभते पुरुषोत्तमः ॥ ३० ॥ ऋष्टमन्त्रमुपानीतम् अस्नाति
 न हि तं विना । यदा हि हयमारूढो ऋगयां याति
 राघवः ॥ ३१ ॥ अथैनं पृष्ठतोऽभ्येति सधनुः परिपालयन् ।
 भरतस्यापि शत्रुघ्नो लक्ष्मणावरजो हि सः ॥ ३२ ॥ प्राणैः
 प्रियतरो नित्यं तस्य चासीत् तथा प्रियः । स चतुर्भ्रमरहा-
 भागैः पुत्रैर्दशरथः प्रियैः ॥ ३३ ॥ बभूव परमप्रीतो देवैरिव
 पितामहः । ते यदा ज्ञानसम्पन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः ॥ ३४ ॥
 स्त्रीमन्तः कौर्त्तिमन्तश्च सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः । तेषामेवम्रभा-
 वाणां सर्वेषां स्त्रीपुत्रतेजसाम् ॥ ३५ ॥ पिता दशरथो हृष्टो बह्ना
 लोकाधिपो यथा । ते चापि मनुजव्याघ्रा वैदिकाध्यक्षे
 रताः ॥ ३६ ॥ पितृशुश्रूषणरता धनुर्वेदे च निष्ठिताः । अथ
 राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति ॥ ३७ ॥ चिन्तयामास
 धर्मात्मा सोपाध्यायः सबान्धवः । तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये
 महात्मनः ॥ ३८ ॥ अभ्यागच्छन्मर्त्ततेजा विश्वामित्रो महा-
 मुनिः । स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी द्वाराध्यक्षानुवाच ह ॥ ३९ ॥
 शीघ्रमाख्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनः सुतम् । तत् श्रुत्वा
 वचनं तस्य राज्ञो वेश्म प्रदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ सम्भ्रान्तमनसः सर्वे तेन
 वाक्येन चोदिताः । ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्रवृष्टिं
 तदा ॥ ४१ ॥ प्राप्तमावेद्यामामुष्टृपायैस्त्वाकवे तदा । तेषां
 तद् वचनं श्रुत्वा सपुरोधाः समाहितः ॥ ४२ ॥ प्रत्युज्जगाम

. संहृष्टो ब्रह्माणमिव वासवः । स दृष्ट्वा ज्वलितं दीप्ता तापसं
 संशितव्रतम् ॥ ४३ ॥ प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्घ्यमुपहारयत् ।
 स राज्ञः प्रतिगृह्णाध्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ४४ ॥ कुशलं चा-
 व्ययं चैव पथ्यं पृच्छन्नराधिपम् । पुरे कौशे जनपदे बान्ध-
 वेषु सुहृत्सु च ॥ ४५ ॥ कुशलं कौशिको राज्ञः पथ्यं पृच्छत्
 सुधार्मिकः । अपि ते सन्वताः सर्वे सामन्ता रिपवो जिताः ॥ ४६ ॥
 दैवञ्च मानुषं चैव कर्म ते साध्वनुष्ठितम् । वशिष्ठश्च समागम्य
 कुशलं मुनिपुङ्गवः ॥ ४७ ॥ ऋषींश्च तान् यथान्वायं महाभाग
 उवाच ह । ते सर्वे हृष्टमनसस्तस्य राज्ञो निवेशनम् ॥ ४८ ॥
 विविशुः पूजितास्तेन निपेदुष्य यथार्हतः । अथ हृष्टमना राजा
 विश्वामित्रं महासुनिम् ॥ ४९ ॥ उवाच परमोदारो हृष्टस्त-
 मभिपूजयन् । यथाऽह्यतस्य सम्प्राप्तिर्यथा वर्षमनूदके ॥ ५० ॥
 यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य वै । अनष्टस्य यथा लाभो
 यथा हर्षो महीदयः ॥ ५१ ॥ तथैवागमनं मन्ये स्वान्तं ते
 महासुने । कञ्च ते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः ॥ ५२ ॥
 पात्रभूतोऽसि मे ब्रह्मन् दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मानद । अद्य मे सफलं
 जन्म जीवितञ्च सुजीवितवम् ॥ ५३ ॥ यस्माद् विप्रेन्द्रमद्राक्षं
 सुप्रभाता निशा मम । पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा द्योतित-
 प्रभः ॥ ५४ ॥ ब्रह्मर्षित्वमसुप्राप्तः पूज्योऽसि बद्धभा मया । तद्-
 द्भुतमभूद् विप्र पवितं परमं मम ॥ ५५ ॥ शुभक्षेत्रगतयाहं
 तव सन्दर्शनात् प्रभो । ब्रूहि यत् प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं
 प्रति ॥ ५६ ॥ इच्छाम्यनुगृहीतोऽहं त्वदर्थपरिहृदये । कार्यस्य
 न विमर्शञ्च गन्तुमर्हसि सुव्रत ॥ ५७ ॥ कर्ता चाहमशेषेण
 दैवतं हि भवान् मम । मम चायमनुप्राप्तो महानभ्युदयो
 द्विज । तवागमनजः कृत्स्नो धर्मश्चानुत्तमो द्विज ॥ ५८ ॥ इति
 हृदयसुखं निशम्य वाक्यं श्रुतिसुखमात्मवता विनीतमुक्तम् ।

प्रथितगुणयथा गुणैर्विशिष्टः परम ऋषिः परमं जगाम
हर्षम् ॥ ५६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

अष्टादशः सर्गः ।

तत् श्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम् । ऋष्टरोमा
महातेजा विश्वामितोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥ सृष्टं राजशार्दूल तवै-
तत् भुवि नान्यतः । महावंशप्रसूतस्य वशिष्ठव्यपदेशिनः ॥ २ ॥
यत्तु मे हृद्गतं वाक्यं तस्य कार्त्तव्यं निश्चयम् । कुरुष्व राज-
शार्दूल भव सत्यप्रतियवः ॥ ३ ॥ अहं नियममातिष्ठे विध्यर्थं
गुरुवर्षभ । तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राजसी कामरूपिणी ॥ ४ ॥
व्रते तु ब्रह्मशस्त्रीर्णे ममाग्रां राजसाविमौ । मारीचश्च सुबाहुश्च
वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥ ५ ॥ तौ मांसरुधिरौघेण वेदिं ताम-
भ्यवर्षताम् । अवधूते तथाभूते तस्मिन् नियमनिश्चये ॥ ६ ॥
ह्यतश्चमो निरुत्साहस्तस्माद् देशादप्राप्तमे । न च मे क्रोधस्तु-
च्छुष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव ॥ ७ ॥ तथाभूता हि सा चर्ष्या न
शापस्तत्र मुच्यते । स्वपुत्रं राजशार्दूल रामं सत्यपराक-
मम् । ८ ॥ काकपक्षधरं वीरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि । शक्तौ
ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्त्रेण तेजसा ॥ ९ ॥ राजसां ये विक-
र्त्तारस्तेषामपि विनाशने । श्रेयसास्त्रै प्रदास्यामि बद्धरूपं न
संशयः ॥ १० ॥ त्रयाणामपि लोकाणां येन ख्यातिं गमिष्यति ।
न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्यातुं कथञ्चन ॥ ११ ॥ न च तौ
राघवाद्यौ हन्तुमुत्सहते पुमान् । वीर्यात्क्षितौ हि तौ पापौ
कालपाशवशं गतौ ॥ १२ ॥ रामस्य राजशार्दूल न पश्चात्तौ
महात्मनः । न च पुत्रगतं स्नेहं कर्तुमर्हसि पार्थिव ॥ १३ ॥

• दशरातसु यज्ञश्च तस्मिन् रामेण राजसौ । इन्तव्यी विघ्न-
कर्त्तारो मम यज्ञस्य वैरिणी ॥ १४ ॥ अहं ते प्रतिजानामि
इती ती विद्धि राजसौ । अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपरा-
क्रमम् ॥ १५ ॥ वशिष्ठोऽपि महातेजा ये चेमे तपसि स्थिताः ।
यदि ते धर्मलाभन्तु यज्ञश्च परमं भुवि ॥ १६ ॥ स्थिरमिच्छसि
राजेन्द्र रामं मे दातुमर्हसि । यद्यभ्यनुज्ञां काकुत्स्थ ददते तव
मन्त्रिणः ॥ १७ ॥ वशिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्ज्य ।
अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुमर्हसि ॥ १८ ॥ दशराचं हि य-
ज्ञस्य रामं राजीवलोचनम् । नात्येति कालो यज्ञस्य यथायं
मम राघव ॥ १९ ॥ तथा कुरुष्व मद्रं ते मा च शोके मनः
कथाः । इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः ॥ २० ॥
विरराम महातेजा विश्वामितो महामतिः । स तं निशम्य
राजेन्द्रो विश्वामित्रवचः शुभम् ॥ २१ ॥ शोकेन महताविष्टश्च-
चाल च सुमोह च । लब्धसंज्ञस्ततीत्याय व्यधीदत्त भया-
न्वितः ॥ २२ ॥ इति सङ्घट्टयमनोविदारणं मुनिवचनं तदतीव
शुश्रुवान् । नरपतिरभवन्महान् महात्मा व्यथितमनाः प्रचचाल
चासनात् ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

ऊनविंशः सर्गः ॥

तत् श्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् । सुहृत्स-
मिव निःसङ्गः संज्ञावानिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ ऊनपोद्भवर्षो मे
रामो राजीवलोचनः । न युद्ध्योग्यतामस्य पश्यामि सह
राजसौ ॥ २ ॥ इयमक्षीहिणी सेना यस्याहं पतिरीश्वरः ।

अनया सहितो गत्वा योद्धाहं तैर्निशाचरैः ॥ ३ ॥ इमे शूराश्च
 किम्नान्ता भृत्या मेऽस्त्रविशारदाः । योग्या रक्षोगणैर्योद्धुं न
 रामं नेतुमर्हसि ॥ ४ ॥ अहमेव धनुष्याणिर्गोप्ता समरमूर्द्धनि ।
 यावत् प्राणान् धरिष्यामि तावत् योतस्ये निशाचरैः ॥ ५ ॥
 निर्विघ्ना व्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता । अहं तत्र गमि-
 ष्यामि न रामं नेतुमर्हसि ॥ ६ ॥ बालो ह्यक्षतविद्यश्च न च वेत्ति
 बलाबलम् । न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः ॥ ७ ॥
 न चासौ रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि राक्षसाः । विप्रयुक्तो हि
 रामेण मुहूर्त्तमपि नोत्सहे ॥ ८ ॥ जीवितुं मुनिशार्दूल न
 रामं नेतुमर्हसि । यदि वा राघवं ब्रह्मन् नेतुमिच्छसि सुव्रत ॥ ९ ॥
 चतुरङ्गसंयुक्तं मया सह च तं नय । षष्टिवर्षसहस्राणि जा-
 तस्य मम कौशिक ॥ १० ॥ कृच्छ्रेणोत्पादितश्चाहं न रामं नेतु-
 मर्हसि । चरुर्णामात्मजानां हि प्रीतिः परमिका मम ॥ ११ ॥
 ज्येष्ठे धर्मप्रधाने च न रामं नेतुमर्हसि । किंवीर्या राक्षसास्ते
 च कस्य पुत्राश्च के च ते ॥ १२ ॥ कथम्रमाणाः के चैतान्
 रक्षन्ति मुनिपुङ्गव । कथञ्च प्रतिकर्तव्यं तेषां रामेण राक्ष-
 साम् ॥ १३ ॥ मामकैर्वा बलैर्ब्रह्मन् मया वा कूटयोधिनाम् ।
 सर्वं मे शंस भगवन् कथं तेषां मया रणे ॥ १४ ॥ स्यात्तव्यं दुष्ट-
 भावानां वीर्योत्सृक्ता हि राक्षसाः । तस्य तद् वचनं श्रुत्वा
 विश्वामितोऽभ्यभाषत ॥ १५ ॥ पीलस्यवंशप्रभवो रावणो नाम
 राक्षसः । स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैर्लोक्यं बाधते भृशम् ॥ १६ ॥
 महाबलो महावीर्यो राक्षसैर्वर्द्धभिरुतः । श्रूयते च महाराज
 रावणो राक्षसाधिपः ॥ १७ ॥ साक्षाद् वैश्रवणभ्राता पुत्रो
 विश्रवसो मुनेः । यदा न खलु यज्ञस्य विघ्नकर्त्ता महाबलः ॥ १८ ॥
 तेन सञ्जीवितौ तौ तु राक्षसौ च महाबलौ । मारीचश्च सुबा-
 ङ्गश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः ॥ १९ ॥ इत्युक्तो मुनिना तेन राजो-

. वाच मुनिं तदा । न हि शक्तोऽस्मि संग्रामे स्यात् तस्य दुरा-
त्मनः ॥ २० ॥ स त्वं प्रसादं धर्मज्ञं कुरुष्व मम पुत्रके । मम
चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि भवान् गुरुः ॥ २१ ॥ देवदानवगन्धर्वा
यक्षाः पतंगपद्मगाः । न शक्ता रावणं सीदुः किं पुनर्मानवा
युधि ॥ २२ ॥ स तु वीर्यवतां वीर्यमादत्ते युधि रावणः ।
तेन चाहं न शक्तोऽस्मि संयोद्धुं तस्य वा बलैः ॥ २३ ॥ सबलो
वा मुनिश्रेष्ठ सच्चितो वा ममात्मजैः । कथमप्यमरप्रख्यं संग्रामा-
णामकोविदम् ॥ २४ ॥ बालं मे तनयं ब्रह्मन् नैव दास्यामि
पुत्रकम् । अथ कालोपमो युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः ॥ २५ ॥
यन्नविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकम् । मारीचश्च सुवा-
ञ्छय वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥ २६ ॥ तयोरन्यतरं यीदुः या-
स्यामि ससुहृद्गणः । अन्यथा त्वनुनेष्यामि भवन्तं ससुहृद्गणः ॥ २७ ॥
इति नरपतिजल्पनात् द्विजेन्द्रं कुशिकसुतं समहान् विवेश मन्युः ।
सुहृत इव मखेऽग्निराज्यसिक्तः समभवदुज्ज्वलितो महर्षि-
वङ्कः ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

विंशः सर्गः ।

तत् श्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलात्तरम् । समन्युः
कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १ ॥ पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य
प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि । राघवाणामयुक्तोऽयं कुलस्यास्य विप-
र्ययः ॥ २ ॥ यदीदं ते क्षमं राजन् गमिष्यामि यथागतम् ।
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखी भव सुहृद्दृढतः ॥ ३ ॥ तस्य रोष-
परीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः । चचाल वसुधा कृत्स्ना देवा-
नाश्च भयं नष्टत् ॥ ४ ॥ तस्तरूपं तु विश्वाय जगत् सर्वं महान्

ऋषिः । वृषतिं सुव्रतो धीरो वशिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥
 इच्छाकृपां कुले जातः साक्षात् धर्म इवापरः । धृतिमान् सुव्रतः
 श्रीमान् न धर्मं हातुमर्हसि ॥ ६ ॥ त्रिषु लोकेषु विख्यातो
 धर्मात्मा इति राघवः । स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व नाधर्मं बोद्धुम-
 र्हसि ॥ ७ ॥ प्रतिश्रुत्य करिष्येति उक्तं वाक्यमकुर्वतः । इष्ट-
 पूर्णबधो भूयात् तस्मात् रामं विसर्जय ॥ ८ ॥ कृतास्त्रमकृ-
 तास्त्रं वा नैनं शस्यन्ति राक्षसाः । गुप्तं कुशिकपुत्रेण ज्वलने-
 नासृतं यथा ॥ ९ ॥ एष विश्ववान् धर्म एष वीर्यवतां वरः ।
 एष विद्याधिको लोके तपसश्च परायणम् ॥ १० ॥ एषोऽस्त्रान्
 शिबिधान् वेत्ति त्रैलोक्ये सचराचरे । नैनमन्यः पुमान् वेत्ति
 न च वेत्स्यन्ति के च न ॥ ११ ॥ न देवाः नपयः केचित् ना-
 मरा न च राक्षसाः । गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिन्दरमहोरगाः ॥ १२ ॥
 सर्वास्त्राणि कृशाश्वस्य पुत्राः परमधार्मिकाः । कौशिकाय
 पुरा दत्ता वदा राज्यं प्रधासति ॥ १३ ॥ तेषां पुत्राः कृश-
 श्वस्य प्रजापतिसुतासुताः । नैकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्सो
 भयावहाः ॥ १४ ॥ जया च सुप्रभा चैव दत्तकन्ये सुमध्यमे ।
 ते स्मृतेऽस्त्राणि शस्त्राणि शतं परमभास्वरम् ॥ १५ ॥ पञ्चाशतं
 सुतान् लेभे जया लब्धवरा वरान् । बधायामुरसैन्यानामप्र-
 मेयानरूपिणः ॥ १६ ॥ सुप्रभा जनयञ्चापि पुत्रान् पञ्चशतं
 पुनः । संहारान् नाम दुर्धर्षान् दुराक्रामान् बलीयसः ॥ १७ ॥
 तानि चास्त्राणि वेत्त्येव यथावत् कुशिकात्मजः । अपूर्वाणाञ्च
 जनने शक्तो भूयश्च धर्मवित् ॥ १८ ॥ तेनास्य सुनिमुष्यस्य
 धर्मज्ञस्य महात्मनः । न किञ्चिदस्यविदितं भूतं मध्यञ्च
 राघवः ॥ १९ ॥ एवंवीर्यो महातेजाः विश्वामित्रो महायथाः ।
 न रामगमने राजन् संशयं गन्तुमर्हसि ॥ २० ॥ तेषां निश-
 चये शक्तः स्वयं च कुशिकात्मजः । तव पुत्रहितार्थाय त्वासु-

पेत्याभियाचतै ॥ २१ ॥ इति सुनिवचनात् प्रसन्नचित्तो रघु-
वृषभश्च सुमोद पार्थिवः । गमनमभिरूरोव राषवस्य प्रथित-
यथाः कुशिकात्मजाय बुद्ध्या ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे धातुकीये बालकाण्डे

एकविंशः सर्गः ।

तथा वशिष्ठे ऋषति राजा दशरथः स्वयम् । प्रहृष्टवदनो
राम माजुहाव सलक्ष्मणम् ॥ १ ॥ कृतस्वस्वयनं माता पिता
दशरथेन च । पुरोधसा वशिष्टेन मङ्गलैरभिमन्वितम् ॥ २ ॥
स पुत्रं मूर्ध्नि प्रपात्राय राजा दशरथस्तदा । ददौ कुशिकपुत्राय
सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ ३ ॥ ततो वायुः सुखस्पर्शो नीरजस्को-
ववी तदा । विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा राजीवलोचनम् ॥ ४ ॥
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिःस्वनम् । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः
प्रयाते तु महात्मनि ॥ ५ ॥ विश्वामित्रो यथावये ततो रामो
महायथाः । काकपक्षधरो धन्वी तच्च सौमित्रिरन्वगात् ॥ ६ ॥
कलापिनी धनुष्याणी शोभयानी दिशो दश । विश्वामित्रं
महात्मानं त्रिशोर्षाविव पन्नगी ॥ ७ ॥ अनुजग्मतुरक्षुद्री
पितामहमिवाखिनो । अनुयातौ थिया दीप्तौ शोभयन्ताव-
निन्दितौ ॥ ८ ॥ तदा कुशिकपुत्रन्तु धनुष्याणी खलङ्कृतौ ।
बद्धगोधाहलित्वाणी खङ्गवन्तौ महाद्युतौ ॥ ९ ॥ कुमारौ
चारुवपुषौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ । अनुयातौ थिया दीप्तौ
शोभयेतामनिन्दितौ ॥ १० ॥ स्थाणुं देवमिवाचिन्त्यं कुमार-
विव पावकी । अर्धर्द्धयोजनं गत्वा सरय्या दक्षिणे तटे ॥ ११ ॥
रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत् । गृह्णाण वत्स

सलिलं माभूत्कालविपर्ययः ॥ १२ ॥ मन्त्रग्रामं गृह्णाण त्वं
 बलामतिबलां तथा । न श्रमो न क्षरो वा ते न रूपस्य विप-
 र्ययः ॥ १३ ॥ न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः ।
 न बाह्वोः सदृशो वीर्यं पृथिव्यामस्ति कश्चन ॥ १४ ॥ त्रिषु
 लोकेषु वा राम न भवेत् सदृशस्त्वं । बलामतिबलाञ्चैव पठत-
 स्नात राघव ॥ १५ ॥ न सीमाख्ये न दक्षिण्ये न ज्ञाने बुद्धि-
 निश्चये । नोत्तरे प्रतिवक्तव्ये समो लोके तवानघ ॥ १६ ॥
 एतद्विद्याद्वये लब्धे न भवेत् सदृशस्तव । बला चातिबला चैव
 सर्वज्ञानस्य मातरौ ॥ १७ ॥ क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्ये ते
 नरोत्तम । बलामतिबलाञ्चैव पठतस्नात राघव ॥ १८ ॥ विद्या-
 द्वयमधीयाने यशश्चाय भवेद्भुवि । पितामहसुते ह्येते विद्ये
 तेजःसमन्विते ॥ १९ ॥ प्रदातुं तव काकुत्स्थ सदृशस्त्वं हि
 पार्थिव । कामं बद्धगुणाः सर्वे त्वय्येते नात्र संशयः ॥ २० ॥
 तपसा संभते चैते बद्धरूपे भविष्यतः । ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा
 प्रहृष्टवदनः श्रुचिः ॥ २१ ॥ प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावि-
 तात्मनः । विद्यासमुद्दिता रामः श्रुशुभे भीमविक्रमः ॥ २२ ॥
 सहस्ररश्मिर्भगवान् शरदीव दिवाकरः । सुरकार्यार्थाणि
 सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजे । जघुस्तां रजनीं तत्र सरख्यां
 समुखं त्रयः ॥ २३ ॥ दशरथपत्न्युत्सुसत्तमाभ्यां तृणशयने-
 ऽशुचिर्ते तदीषिताभ्याम् । कुशिकसुतवचोऽसुलालिताभ्यां
 सुखमिव सा विवभौ विभावरी ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

द्वाविंशः सर्गः ।

• प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः । अश्वभाषत
 काकुत्स्थौ शयानौ पर्णसंस्तरे ॥ १ ॥ कौशल्यासु प्रजा राम
 पूर्वा सन्ध्या प्रवर्त्तते । उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्त्तव्यं दैवमा-
 ङ्गिकम् ॥ २ ॥ तस्यर्षेः परमोदारं वचः श्रुत्वा नरोत्तमौ ।
 स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ॥ ३ ॥ कृत्वा-
 ङ्गिकौ महावीर्यौ विश्वामित्रं तपोधनम् । अभिवाद्यातिसं-
 हृष्टो गमनायाभितस्थतुः ॥ ४ ॥ तौ प्रयातौ महावीर्यौ दिव्यां
 त्रिपथगां नदीम् । दृष्ट्वाते ततस्तत्र सरय्याः सङ्गमे शुभे ॥ ५ ॥
 तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणां भावितात्मनाम् । बद्धवर्षसहस्राणि
 तप्यतां परमं तपः ॥ ६ ॥ तं दृष्ट्वा परमप्रीतो राघवो पुण्य-
 माश्रमम् । ऊचतुस्तं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ॥ ७ ॥
 कस्यायमाश्रयः पुण्यः कोन्वस्मिन्वसते पुमान् । भगवन्
 श्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि नो ॥ ८ ॥ तयोस्तद्वचनं
 श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः । अत्रवीक्ष्यतां राम यस्यायं पूर्ण
 आश्रमः ॥ ९ ॥ कन्दर्पो मूर्त्तिमानासीत् काम इत्युच्यते बुधैः ।
 तपस्यन्तमिह स्थाणुं नियमेन समाहितम् ॥ १० ॥ कृतोदा-
 हन्तु देवेशं गच्छन्तं समरङ्गणम् । धर्मयामास दुर्मिधा ऊङ्क-
 तश्च महात्मना ॥ ११ ॥ अवध्यात्तच्च रुद्रं चक्षुषा रघुनन्दन ।
 व्यशीर्ष्यन्त शरीरात् स्वात् सर्वगात्राणि दुर्मते ॥ १२ ॥ तत्र
 गात्रं हतं तस्य निर्दग्धस्य महात्मना । अशरीरः कृतः कामः
 श्लोधाद्देवेशरेण ह ॥ १३ ॥ अनङ्ग इति विख्यातस्तदा प्रभृति
 राघव । स चाङ्गविषयः शीमान् यत्राङ्गं स सुमीच ह ॥ १४ ॥
 तत्राश्रमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः पुरा । शिष्यो धर्मपरा वीर
 तेषां पापं न विद्यते ॥ १५ ॥ इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभ-
 दर्शन । पुण्ययोः सरितोर्मध्ये स्वस्तरिष्यामहे वयम् ॥ १६ ॥
 अभिगच्छामहे सर्वे शुचयः पुण्यमाश्रमम् । इह वासः परी-

स्मार्कं सुखं वक्ष्यामहे निशाम् ॥ १७ ॥ स्नाताश्च कृतजप्याश्च
 कृतहवा नरोत्तम । तेषां सम्बद्धतां तत्र तपोदीर्घेण च-
 त्तुषा ॥ १८ ॥ विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमागमन् ।
 अर्घ्यं पाद्यं तथातिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे ॥ १९ ॥ राम-
 लक्ष्मणयोः पथात्कुर्वन्वतिथिक्रियाम् । सत्कारं समनुप्राप्य
 कथाभिरभिरञ्जयन् ॥ २० ॥ यथार्हमजपन् सन्ध्याच्छेषयस्ते
 समाहिताः । तत्र वासिभिरानीता मुनिभिः सुव्रतैः सह ॥ २१ ॥
 न्यवसन् स सुखं तत्र कामायमपदे तदा । कथाभिरभिरामाभि-
 रभिरामौ वृषात्मजौ ॥ २२ ॥ रमयामास धर्मात्मा कौशिकी
 मुनिपुङ्गवः ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

त्रयोविंशः सर्गः ॥

ततः प्रभाते विमले कृताङ्गिकमरिन्दमी । विश्वामित्रं
 पुरस्कृत्य नद्यास्तीरमुपागतौ ॥ १ ॥ ते च सर्वे महात्मानो
 मुनयः संश्रितव्रताः । उपस्थाप्याशुभां नावं विश्वामित्रमथा-
 ब्रुवन् ॥ २ ॥ आरोहतु भवान्नावं राजपुत्रपुरस्कृतः । अरिष्टं
 गच्छ पश्यान् माभूत्कालस्य पर्ययः ॥ ३ ॥ विश्वामित्रस्यैत्युक्त्वा
 तावृषीन् प्रतिपूज्य च । ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरं-
 गमाम् ॥ ४ ॥ तत्र शुश्राव वै शब्दन्तोयसंरम्भवर्द्धितम् ।
 मध्यमा गम्यतो यस्य तस्य शब्दस्य निश्चयम् ॥ ५ ॥ ज्ञातु कामो
 महातेजाः सह रामः कनीयसा । अथ रामः सरिन्दध्ये पप्रच्छ
 मुनिपुङ्गवम् ॥ ६ ॥ वारिणो भिद्यमानस्य किमयं तुमुलो
 ध्वनिः । राघवस्य वचः श्रुत्वा कौह्वलसमन्वितम् ॥ ७ ॥

कथयामास धर्मात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयम् । कैलासपर्वते
 राम मनसा निर्मितं परम् ॥ ८ ॥ ब्रह्मणा नरशार्दूल तनेद
 मानसं सरः । तस्मात् सुखाव सरसः सायोध्यामुपगूहते ॥ ९ ॥
 सरःप्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्चुप्रता । तस्यायमतुलः शब्दो
 जाङ्गवीमभिवत्तंते ॥ १० ॥ धारिसङ्घीभजो राम प्रणामं
 नियतः कुरु । तोभ्यां तु तावुमी कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ ॥ ११ ॥
 तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघुविक्रमौ । स वनं घोरसङ्काशं
 दृष्ट्वा नरवरात्मजः ॥ १२ ॥ अविप्रहृतमेत्वाक्रः प्रप्रच्छ मुनि-
 पुङ्गवम् । अहो वनमिदं दुर्गं भिल्लिकागणसंश्रुतम् ॥ १३ ॥
 भैरवैः श्वापदैः कीर्यं शकुन्तैर्दारुणारवैः । नानाप्रकारैः शकुनै-
 र्वाश्रयिभैरवस्वनेः ॥ १४ ॥ सिंहव्याघ्रवराहैश्च वारणैश्चापि
 शोभितम् । धवाश्वकर्णं ककुभैर्विल्वतिन्दुकपाटलैः ॥ १५ ॥
 सङ्कीर्णं वदरीभिश्च किन्विदं दारुणं वनम् । तमुवाचो महा-
 तेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १६ ॥ श्रूयतां वत्स काकुत्स्थ
 यस्यैतदारुणं वनम् । एतौ जनपदौ स्तीतो पूर्वज्ञास्तां नरो-
 त्तम ॥ १७ ॥ मलदाश्च करूपाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ । पुरा
 वृत्रबधे राम मलेन समभिप्लुतम् ॥ १८ ॥ क्षुधा चैव सहस्राक्षं
 ब्रह्महत्या समाविशत् । तमिन्द्र, मलिनं देवा ऋषयश्च तपो-
 धनाः ॥ १९ ॥ कलशैः स्नापयामासुर्मलश्चास्य प्रमोचयन् ।
 इह भूम्यां मलं दत्त्वा देवाः कारूपमेव च ॥ २० ॥ शरीरजं
 महेन्द्रस्य ततो हर्षं प्रपेदिरे । निर्मलो निष्करूपश्च शुद्ध इन्द्रो
 यदाभवत् ॥ २१ ॥ ततो देशस्य सुप्रीतो वरं प्रादानुत्तमम् ।
 इमौ जनपदौ स्तीतो ख्यातिं लोके गमिष्यतः ॥ २२ ॥ मलदाश्च
 करूपाश्च ममाङ्गमलधारिणी । साधु साध्विति तं देवाः पाक-
 यासनमबुधन् ॥ २३ ॥ देशस्य पूजां तां दृष्ट्वा कृतां शक्रेण
 धीमता । एतौ जनपदौ स्तीतो दीर्घकालमरिन्दम ॥ २४ ॥

मलदाश्च करूपाश्च मुदिता धनधान्यतः । कस्य चिन्वथ का-
 लस्य यच्चिणी कामरूपिणी ॥ २५ ॥ बलं नागसहस्रस्य धार-
 यन्ती तदा ह्यभूत् । ताडका नाम भद्रन्ते भार्या मुन्दस्य धी-
 मतः ॥ २६ ॥ मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्याः शक्रपराक्रमः ।
 वृत्तबाहुमहाशीर्षो विपुलास्थं तनुर्महान् ॥ २७ ॥ राक्षसी
 भैरवाकारो नित्यं वासयते प्रजाः । इमी जनपदौ नित्यं
 विनाशयति राघव ॥ २८ ॥ मलदांश्च करूपांश्च ताडका दुष्ट-
 चारिणी । सेयं पश्यानमावृत्य वसत्यत्यर्द्धयोजने ॥ २९ ॥
 अतएव च गन्तव्यं ताडकाया वनं यतः । स्वबाहुबलमाश्रित्य
 जहीमां दुष्टचारिणीम् ॥ ३० ॥ मन्त्रियोगादिमं देशं कुरु
 निष्कण्टकं पुनः । न हि कश्चिदिमं देशं शक्नो ह्यागन्तुमीदृ-
 शम् ॥ ३१ ॥ यच्चिण्या घोरया राम उत्सादितमसह्या ।
 एतत्ते सर्वमाख्यातं यथेतद्धारुणं वनम् । यस्या चीत्सादितं
 सर्वमद्यापि न निवर्त्तते ॥ ३२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

चतुर्विंशः सर्गः ।

अथ तस्याप्रमेयस्य मुनेर्वचनमुत्तमम् । श्रुत्वा पुरुष-
 शार्दूलः प्रत्युवाच श्रुभाङ्गिरम् ॥ १ ॥ अल्पवीर्या यदा यची
 श्रूयते मुनिपुङ्गव । कथं नागसहस्रस्य धारयत्यबला बलम् ॥ २ ॥
 इत्युक्तं वचनं श्रुत्वा राघवस्यामितीजसः । हर्षयन् स्रक्ष्णया
 वाचा सलङ्कारामरिन्दमम् ॥ ३ ॥ विश्रामित्वोऽब्रवीद्वाक्यं शृणु
 येन बलील्लटा । वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम् ॥ ४ ॥
 पूर्वमासीत् यहायज्ञः सुकेतुर्नाम वीर्यवान् । अनपत्यः श्रुभा-
 चारः स च तेपे महत्तपः ॥ ५ ॥ पितामहसु सुप्रीतस्य

• यक्षपतेस्तदा । कन्यारत्नं ददौ राम ताडकां नाम नामतः ॥६॥
 ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः । नत्वेव पुत्रं यक्षाय
 ददौ चासौ महायथाः ॥ ७ ॥ तां तु बालां विवर्द्धन्तीं रूप-
 यौवनशालिनीम् । जम्भपुत्राय सुन्दाय ददौ भार्यां यश-
 खिनीम् ॥ ८ ॥ कस्य चित्तव्य कालस्य यचीपुत्रं व्यजायत ।
 मारीचं नाम दुर्द्धं यः शापाद्राक्षसोऽभवत् ॥ ९ ॥ सुन्दे तु
 निहते राम सागस्यसृबिसत्तमम् । ताडका सह पुत्रेण प्रधर्ष-
 यितुमिच्छति ॥ १० ॥ भक्ष्यार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साभ्य-
 धावत । आपतन्तीं तु तां दृष्ट्वा अगस्त्यो भगवाद्युपिः ॥ ११ ॥
 राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः । अगस्त्यः परमामर्ष-
 स्ताडकामपि शप्तवान् ॥ १२ ॥ पुरुषादी महायर्ची विव्रता
 विव्रतानना । इदं रूपं विहायाशु दारुणं रूपमस्तु ते ॥ १३ ॥
 सैषा शापकृतामर्षा ताडका क्रोधमूर्च्छिता । देशमुत्साद्यन्त्ये-
 नमगस्त्याचरितं शुभम् ॥ १४ ॥ एतां राघव दुर्द्धतां यचीं
 परमदारुणाम् । गोब्राह्मणहितार्थाय जहि दृष्टपरंक्रमाम् ॥ १५ ॥
 नक्षेत्राणां शापसंरुष्टां कश्चिदुत्सृजते पुमान् । निहन्तुं त्रिषु
 लोकेषु त्वास्मिन् रघुनन्दन ॥ १६ ॥ न हि ते स्त्रीबधकृते दृष्ट्या
 कार्या नरोत्तम । चातुर्वर्ण्यहितार्थं हि कर्त्तव्यं राजसू-
 नुना ॥ १७ ॥ वृशंसमवृशंसं वा प्रजारक्षणाकारणात् । पातकं
 वा सदोषं वा कर्त्तव्यं रक्षता सदा ॥ १८ ॥ राज्यभारनिवृ-
 त्तानामेष धर्मः सनातनः । अधर्ष्यां जहि काकुत्स्थ धर्मोत्तम
 न विद्यते ॥ १९ ॥ श्रूयते हि पुरा शक्री विरोचनसुता
 वृष । पृथिवीं हन्तुमिच्छन्तीं मन्थरामभ्यसूदयत् ॥ २० ॥
 विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नी पतिव्रता । अनिन्द्यं
 लोकेमिच्छन्ती काव्यमाता निषूदिता ॥ २१ ॥ एतैश्चान्यैश्च
 ब्रह्मभौराजपुत्रैर्महात्मभिः । अधर्मसहिता नार्याः हताः

पुरुषसत्तमैः । तस्मादेनां वृणां त्यक्त्वा जहि मञ्जशास-
नान्द्रुप ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वान्शीकीये बालकाण्डे

पञ्चविंशः सर्गः ।

सुनेर्वचनमस्त्रीवं श्रुत्वा नरवरात्मजः । राघवः प्राञ्जलि-
भूत्वा प्रत्युवाच वृद्धव्रतः ॥ १ ॥ पितुर्वचननिर्देशात् पितुर्वचन-
गौरवात् । वचनं कौशिकस्येति कर्त्तव्यमविशङ्कया ॥ २ ॥
अनुशिष्टो स्मृशोध्यायां गुरुमध्ये महात्मना । पित्रा दशरथे-
नाहं नावज्ञेयं हि तद्वचः ॥ ३ ॥ सोऽहं पितुर्वचः श्रुत्वा शास-
नाद्ब्रह्मवादिनः । करिष्यामि न सन्देहस्ताडकावधमुत्तमम् ॥ ४ ॥
गोब्राह्मणहितार्थाय देशस्य च हिताय च । तव चेवाप्रमेयस्य
वचनं कर्तुमुद्यतः ॥ ५ ॥ एवमुक्त्वा धनुर्मध्ये बध्वा सुष्टिमरि-
न्दमः । व्याधोषमकरोत्तीव्रं दिशः शब्देन नादयन् ॥ ६ ॥
तेन शब्देन विलस्तास्ताडकावनवासिनः । ताडका च सुसंकुडा
तेन शब्देन मोहिता ॥ ७ ॥ तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी
क्रोधमूर्च्छिता । श्रुत्वा चाभ्यद्रवत् क्रुद्धा यत्र शब्दो विनि-
सृतः ॥ ८ ॥ तां दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धां विकृतां विद्यताननाम् ।
प्रमाणेनातिवृद्धां च लक्षणं सोऽभ्यभाषत ॥ ९ ॥ पश्य लक्षण
यलिण्या भैरवं दारुणं वपुः । भिद्येरन्दर्शनादस्या भीरूणां
हृदयानि च ॥ १० ॥ एतां पश्य दुराधर्षां मायाबलसमन्वि-
ताम् । विनिष्टतां करोम्यद्य हृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ ११ ॥
न ह्येनामुत्सहे हन्तुं स्त्रीस्वभावेन रक्षिताम् । वीर्यञ्चास्य
गतिश्चैव हन्यामिति हि मे मतिः ॥ १२ ॥ एवं ब्रुवाणे रामे तु
ताडका क्रोधमूर्च्छिता । उदस्य वरहं गर्जन्ती राममेवाभ्य-

• धावत ॥ १३ ॥ विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हृक्कारेणाभिभर्त्स्य तांम् ।
 स्वस्ति राघवयोरस्तु जयञ्चैवाभ्यभाषत ॥ १४ ॥ उद्धुम्बाना रजो
 धोरं ताडका राघवावुभौ । रजोमेघेन महता सुहृत्तं सा व्य-
 मोहयत् ॥ १५ ॥ ततो मायां समास्थाय शिलावर्षेण राघवौ ।
 अवाकिरत् सुमहता ततश्चुक्रोधं राघवः ॥ १६ ॥ शिलावर्षं मह-
 त्तस्याः शरवर्षेण राघवः । प्रतिवार्योपधावल्याः करी चिच्छेद्
 पत्रिभिः ॥ १७ ॥ ततश्चिन्मृजाग्रान्तामभ्यासे परिगर्जतीम् ।
 सीमितिरकरोत् क्रोधाद्भृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ १८ ॥ कामरूपधरा
 सा तु कृत्वा रूपाग्रनेत्रयः । अन्तर्धानं गता यच्ची मोहयन्ती
 स्वमायया ॥ १९ ॥ अश्रमर्षं विसृञ्चन्ती भैरवं विचचार सा । तत-
 स्तावश्रमर्षेण कीर्त्त्यमाणो समन्ततः ॥ २० ॥ हृष्टा गार्धिसुतः
 श्रीमान्निदं वचनमब्रवीत् । अलन्ते घृणया राम पापैषा दुष्ट-
 चारिणी ॥ २१ ॥ यज्ञविघ्नकरा यच्ची, पुरा वर्धत मायया ।
 बन्धतां तावदेवैषा पुरा सन्ध्या प्रवर्त्तते ॥ २२ ॥ रक्षांसि
 सन्ध्याकाले तु दुर्द्धर्पाण्य भवन्ति हि । इत्युक्तः स तु तां यच्ची-
 मश्रमृष्ट्याभिर्मर्षिणीम् ॥ २३ ॥ दर्शयन् शब्दवेधित्वं तां रुरोध
 स सायकैः । सारुद्रा वाणजालेन मायाबलसमन्विता ॥ २४ ॥
 अभिदुद्राव काकुत्स्थं लक्ष्मणश्च विनेदुपी । तामापतन्तीं
 वेगेन विक्रान्तामशनीमिव ॥ २५ ॥ शरैर्योरसि विव्याध पपात
 च ममार च । तां हतां भीमसङ्काशां हृष्टा सुरपतिस्तदा ॥ २६ ॥
 साधु साध्विति काकुत्स्थं सुराश्चाप्यभिपूजयन् । उवाच परम-
 प्रीतः सङ्घातः पुरन्दरः ॥ २७ ॥ सुराश्च सर्वे संहृष्टा विश्वामित्र-
 मथान्ब्रुवन् । सुने कौशिक भद्रन्ते सेन्द्राः सर्वे मरुङ्गणाः ॥ २८ ॥
 तोषिताः कर्मणानेन स्नेहं दर्शय राघवे । प्रजापतेः कृशाश्वस्थ
 पुत्रान् सत्यपराक्रमान् ॥ २९ ॥ तपोबलीभृतो ब्रह्मन् राघ-
 वाय निवेदय । पात्रभूतश्च ते ब्रह्मस्त्रवासुगमने रतः ॥ ३० ॥

कर्त्तव्यं सुमहत्कर्म सुराणां राजसूनुना । एवमुक्त्वा सुराः सर्वे
जग्मुर्हृष्टा विहायसम् ॥ ३१ ॥ विश्वामित्रं पूजयन्तस्ततः
सन्ध्यां प्रवर्त्तते । ततो सुनिवरः प्रीतस्नाडकाबधतोपितः ॥ ३२ ॥
मूर्ध्नि रामसुपात्राय इदं वचनमब्रवीत् । इहाद्य रजनीं राम
वसाम शुभदर्शन ॥ ३२ ॥ श्वः प्रभाते गमिष्यामस्तदाश्रमपदं मम ।
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथात्मजः ॥ ३४ ॥ उवाच रजनीं
तत्र ताडकाया वने सुखम् । मुक्तश्रापं वनं तच्च तस्मिन्नेव
तदाहनि ॥ ३५ ॥ रमणीयं विवश्राज यथा चैत्रयं वनम् ।
निहत्य तां यक्षभुतां स रामः प्रशस्यमानः सुरसिद्धसङ्घैः । उवाच
तस्मिन्नुनिना सहैव प्रभातवेलां प्रतिबोध्यमानः ॥ ३६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

षड्विंशः सर्गः ॥

अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशः । प्रहस्य राघवं
वाक्यमुवाच मधुरस्वरम् ॥ १ ॥ परितुष्टोऽस्मि भद्रन्ते राजपुत्र
महायशः । प्रीत्या परमया सुक्तो ददास्यस्त्राणि सर्वशः ॥ २ ॥
देवासुरगणान्वापि सगन्धर्वोरसान्युधि । यैरमितान् प्रसह्याजौ
वशीकृत्य जयिष्यसि ॥ ३ ॥ तानि दिव्यानि भद्रन्ते ददास्य-
स्त्राणि सर्वशः । दण्डचक्रं महर्हिव्यं तव दास्यामि राघव ॥ ४ ॥
धर्मचक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च । विष्णुचक्रं तथात्युग्र-
मैन्द्रचक्रं तथैव च ॥ ५ ॥ वज्रमस्त्रं नरश्रेष्ठ शैवं शूलवतं
तथा । अस्त्रं ब्रह्मशिरस्त्रैव ऐषीकमपि राघव ॥ ६ ॥ ददामि
ते महाबाहो ब्रह्ममस्त्रमनुत्तमम् । गदे हे चैव काकुत्स्थ
मोदकी शिखरी शुभे ॥ ७ ॥ प्रदीप्ते नरशार्दूल प्रयच्छामि
श्रपात्मज । धर्मपाशमहं राम कालपाशं तथैव च ॥ ८ ॥

वारुणं पाशमस्त्रञ्च ददाम्यहमनुत्तमम् । अशनी हे प्रयच्छामि
 शुष्काद्रै रघुनन्दन ॥ ९ ॥ ददामि चास्त्रं पैनाकमस्त्रं नारा-
 यणं तथा । आग्नेयमस्त्रं दयितं शिखरं नाम नामतः ॥ १० ॥
 वाचव्यं प्रथमं राम ददामि तव चानघ । अस्त्रं हयशिरो नाम
 क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ११ ॥ शक्तिद्वयञ्च काकुत्स्थ ददामि
 तव राघव । कङ्कालं सुसलं घोरं कापालमथ किङ्किणोम् ॥ १२ ॥
 बधार्थं रक्षसां यानि ददास्येतानि सर्वशः । वैद्याधरं महास्त्रञ्च
 मन्दनं नाम नामतः ॥ १३ ॥ असिरत्नं महाबाहो ददामि
 वृषरात्मज । गान्धर्वमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः ॥ १४ ॥
 प्रस्वापनं प्रथमनं दद्वि सौम्यञ्च राघव । वर्षशं शोषणञ्चैव
 सन्तापनविलापने ॥ १५ ॥ मदनञ्चैव दुर्धर्षं कन्दर्पदयितं
 तथा । गान्धर्वमस्त्रन्दयितं मानवं नाम नामतः ॥ १६ ॥
 पैशाचमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः । प्रतीच्छ नरशार्दूल
 राजपुत्र महायशः ॥ १७ ॥ तामसं नरशार्दूल सौमनश्च
 महाबलम् । सखत्तञ्चैव दुर्धर्षं मौषलञ्च वृषात्मज ॥ १८ ॥
 सत्यमस्त्रं महाबाहो तथा मायामयं परम् । सौरन्तेजःप्रभं
 नाम परीतेजोपकर्षणम् ॥ १९ ॥ सोमास्त्रं शिशिरं नाम त्वाङ्ग-
 मस्त्रं सुदारुणम् । दारुणञ्च भगस्यापि शीलेषुमथ माद-
 नम् ॥ २० ॥ एतान् राम महाबाहो कामरूपान् महाबलान् ।
 गृह्णाण परमोदारान् क्षिप्रमेव वृषात्मज ॥ २१ ॥ स्थितस्तु
 प्राङ्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा । ददौ रामाय सुप्रीतो
 मन्त्रग्राममनुत्तमम् ॥ २२ ॥ सर्वसंग्रहणं येषां देवतैरपि दुर्ल-
 भम् । तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् ॥ २३ ॥
 जपतस्तु सुनेसस्य विष्णामित्रस्य धीमतः । जपतस्युर्महाहर्षाणि
 सर्वाण्यस्त्राणि राघवम् ॥ २४ ॥ जञ्चुश्च सुदिता रामं सर्वे
 प्राञ्जलयस्तदा । इमे च परमोदार किङ्करास्तव राघव ॥ २५ ॥

यद्योदच्छसि भद्रन्ते तत्सर्वं करवाम वै । ततो रामः प्रसन्नात्मा
तैरित्युक्ती महाबलः ॥ २६ ॥ प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः समा-
लभ्य च पाणिना ॥ २७ ॥ ततः प्रीतमना रामी विश्वामित्रं
महासुनिम् । अभिवाद्य महातेजा गमनायोपचक्रमे ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

सप्तविंशतिः सर्गः ।

प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः । गच्छन्नेव च
काकुत्स्थो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ गृहीतास्त्रोऽस्मि भग-
वन् दुरोधर्षः सुरैरपि । अस्त्राणां त्वहमिच्छामि संहारान्
सुनिपुङ्गव ॥ २ ॥ एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामितो महा-
तपाः । संहारान् व्याजहारार्थं हृतिमान् सुवतः शुचिः ॥ ३ ॥
सत्यवन्तं सत्यकीर्त्तिं हृष्टं रभसमेव च । प्रतिहारतरं नाम
पराङ्मुखमवाङ्मुखम् ॥ ४ ॥ लज्जालज्ज्याविमो चैव दृढनाभसु
नाभकौ । दशाक्षशतवक्त्रौ च दशशीर्षशतोदरौ ॥ ५ ॥
पद्मनाभमहानाभौ दुन्दुनाभसुनाभकौ । ज्योतिषं शकुनज्ञैव
राश्यविमलावुभौ ॥ ६ ॥ यौगन्धरविनिद्रौ च दैत्यप्रम-
थनो तथा । शुचिर्वाङ्गमहावाङ्गनिष्कलिर्विचरस्तथा ॥ ७ ॥
सार्द्धिमाली हृतिमाली हृतिमान् रुचिरस्तथा । पितृः सीमं-
नसञ्चैव विधूतमकरावुभौ । करवीरं रतिञ्चैव धनधान्यौ च
राघव ॥ ८ ॥ कामरूपं कामरुचिं मोहमावरणं तथा । जृम्भकं
सर्पनाथञ्च पत्न्यानवरुणौ तथा ॥ ९ ॥ कृशाश्वतनयान् राम
भास्वरान् कामरूपिणः । प्रतीच्छ मम भद्रन्ते पात्रभूतोसि
राघव ॥ १० ॥ वाढमित्येव काकुत्स्थः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
दिश्यभास्वरदेहाच्च मूर्त्तिं मन्तः सुखपदाः ॥ ११ ॥ केचिदङ्गार-

सदृशाः केचिद्भूमोपमस्तथा । चन्द्रार्कसदृशाः केचित्प्रह्लाञ्जलि-
पुटास्तथा ॥ १२ ॥ रामं प्राञ्जलयो भूत्वान्नुवन् मधुरभाषिणः ।
इमे स्म नरशार्दूल शशि किङ्करवाम ते ॥ १३ ॥ गम्यतामिति
तानाह यथेष्टं रघुनन्दनः । मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं
मे करिष्यथ ॥ १४ ॥ अथ ते राममामन्व्य कृत्वा चापि प्रद-
क्षिणन् । एवमश्विति काकुत्स्थमुक्त्वा जगमुर्यथागतम् ॥ १५ ॥
स च तान् राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम् । गच्छन्ने-
वाथ मधुरं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ किमेतन्मोघसङ्काशं
पर्वतस्याविदूरतः । वृक्षपण्डमितो भाति परं कौतूहलं हि
मे ॥ १७ ॥ दर्शनीयं सृगाक्रीणं मनोहरमतीव च । नाना-
प्रकारैः शकुनैर्वल्गुभावेरलङ्कृतम् ॥ १८ ॥ निःसृता स्म सुनि-
श्रेष्ठ कान्ताराद्रोमहर्षणात् । अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुख-
वत्तया ॥ १९ ॥ सर्वं मे शंसं भगवन् कस्याश्रमपदं त्विदम् ।
सम्प्राप्ता यत् ते पापा ब्रह्मघ्ना दुष्टचारिणः ॥ २० ॥ तव शस्त्रस्य
विघ्नाय दुरात्मानो महामुने । भगवंस्तस्य को देशः सा यत्र तव
याज्ञिकी ॥ २१ ॥ रक्षितव्या क्रिया ब्रह्मन् मया बध्याश्च रा-
क्षसाः । एतत्सर्वं मुनिश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

अष्टाविंशः सर्गः ।

—:—

अथ तस्याप्रभेयस्य वचनं परिष्टच्छतः । विश्वामित्रो महा-
तेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥ १ ॥ इह राम महावाहो विष्णु-
र्देवनमस्कृतः । वर्णिषि सुबह्वन्यत्र तथा युगयतानि च ॥ २ ॥
तपश्चरणयोगार्थमुवाच सुमहातपाः । एष पूर्व्याश्रमो राम
वामनस्य महात्मनः ॥ ३ ॥ सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धा ह्यत्र

महोतपाः । एतस्मिन्नेव काले तु राजा वैरोचनिर्षलिः ॥ ४ ॥
 निर्जित्य दैवतगणान् सेन्द्रान् सहमरुद्गणान् । कारयामास
 तद्राज्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ५ ॥ यज्ञञ्चकार सुमहानसुरेन्द्री
 महाबलः । बलेस्तु यजमानस्य देवाः साग्निपुरोगमाः । समा-
 गस्य स्वयञ्चैव विष्णुमूर्चुरिहाश्रमे ॥ ६ ॥ बलिर्वैरोचनिर्विष्णो
 यजते यज्ञमुत्तमम् । असमाप्तवते तस्मिन् स्वकार्यं मभिपद्य-
 ताम् ॥ ७ ॥ ये चैनमभिवर्त्तन्ते याचितार इतस्ततः । यज्ञ
 यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रयच्छति ॥ ८ ॥ स त्वं सुरचितार्थाय
 मायायोगमुपाश्रितः । वामनत्वं गतो विष्णो कुरु कल्याण-
 मुत्तमम् ॥ ९ ॥ एतस्मिन्नुत्तरे राम कश्यपोऽग्निमसप्रभः ।
 अदित्यां सहितो राम दीप्यमान इवीजसा ॥ १० ॥ देवी-
 सहायो भगवान् दिव्यं वर्षमहस्रुकम् । व्रतं समाप्य वरदन्तुष्टाव
 मधुसूदनम् ॥ ११ ॥ तपोमयन्तपोराशिन्तपोमूर्त्तिनापालकम् ।
 तपसात्वां सुतप्तेन पश्यामि पुरुषोत्तमम् ॥ १२ ॥ शरीरे तव
 पश्यामि जगत्सर्वमिदं प्रभो । त्वमनादिरनिर्देश्यस्वामहं शरणं
 गतः ॥ १३ ॥ तसुवाच हरिः प्रीतः कश्यपं धूतकल्मषम् । वरं
 वरय भद्रन्ते वराहोसि मतो मम ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य
 मारीचः कश्यपोऽब्रवीत् । अदित्या देवतानाञ्च मम चैवानु-
 याचितम् ॥ १५ ॥ वरं वरद सुप्रीतो दातुमर्हसि सुवत ।
 पुत्रत्वं गच्छ भगवन्नदित्या मम चानघ ॥ १६ ॥ भ्राता भव य-
 वीयांस्त्वं शक्रस्यासुरसूदन । शोकार्त्तानां तु देवानां साहाय्यं
 कर्तुमर्हसि ॥ १७ ॥ अयं सिद्धाश्रमो नाम प्रसादात्ते भवि-
 श्यति । सिद्धे कर्मणि देवेश उत्तिष्ठ भगवन्नितः ॥ १८ ॥ अथ
 विष्णुर्महातेजा अदित्यां समजायत । वामनं रूपमास्याय
 वैरोचनिमुपागमत् ॥ १९ ॥ त्वीन् पदानथ भित्त्वा प्रतिगृह्य
 च मेदिनीम् । आक्रम्य लोकान् लोकार्थी सर्वलोकहिते

रतः ॥ २० ॥ महेंद्राय पुनः प्रादान्त्रियस्य बलिभोजसा । त्रैलोक्यं
स महतिजाश्वके शक्रवशं पुनः ॥ २१ ॥ तेनैव पूर्वमाक्रान्त
आश्रमः अमनाशनः । मयापि भक्त्या तस्यैव वामनस्योपभु-
ज्यते ॥ २२ ॥ एजमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः ।
अत्र ते पुरुषव्याघ्र हन्तव्या दुष्टचारिणः ॥ २३ ॥ अद्य गच्छा-
महे राम सिद्धाश्रममनुत्तमम् । तदाश्रमपदं तात तवाप्येतयथा
मम ॥ २४ ॥ इत्युक्त्वा परमप्रीती गृह्य रामं सलक्षणम् ।
प्रविशन्नाश्रमपदं व्यरीचत महामुनिः ॥ २५ ॥ शशीव गत-
नीहारः पुनर्वसुममन्वितः । तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे सिद्धाश्रम-
निवासिनः । उत्पत्योत्पत्य सहसा विश्वामित्रमपूजयन् ॥ २६ ॥
यथाहं चक्रिरे पूजां विश्वामित्राय धीमते । तथैव राजपुत्रा-
भ्यामकुर्वन्वतिथिक्रियाम् ॥ २७ ॥ सुहृन्तमथ विश्वान्तौ राज-
पुत्रावरिन्दमौ । प्राञ्जली मुनिशार्दूलमूचक्षु रघुनन्दनौ ॥ २८ ॥
अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रन्ते मुनिपुङ्गव । सिद्धाश्रमोऽयं सिद्धः
स्यात् सत्यमस्तु वचस्तव ॥ २९ ॥ एवमुक्त्वा महातेजा विश्वा-
मित्तो महावृषिः । प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियते-
न्द्रियः ॥ ३० ॥ कुमारविव तां रात्रिमुपित्वा सुसमाहितौ ।
प्रभातकाले चोत्थाय पूर्वां सन्ध्यामुपास्य च ॥ ३१ ॥ प्रशुची
परमं जाप्यं समाप्य नियमेन च । ऋताग्निहोत्रमासीनं विश्वा-
मित्तमवन्दताम् ॥ ३२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

एकोनविंशः सर्गः ।

अथ तौ देशकालक्षी राजपुत्रावरिन्दमौ । देशकाले च
वाक्यज्ञावब्रूतां कौशिकं वचः ॥ १ ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छावी

यस्मिन् काले निशाचरी । संरक्षणीयी तौ ब्रूहि नातिवर्त्तते
 तत्क्षणम् ॥ २ ॥ एवं ब्रूवाण्यो काकुत्स्थो त्वरमाणो युयुत्-
 सया । सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशंसन्तुर्त्पातजौ ॥ ३ ॥ अद्य
 प्रभृति षड्रात्रं रक्षतां राक्षसी युवाञ्च । दीजां शरो श्लेष मुनि-
 मूर्ध्नित्वं च गमिष्यति ॥ ४ ॥ तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्री
 यशस्विनी । अनिद्रं षडहोरात्रं तपोवमरक्षताम् ॥ ५ ॥
 उपासाञ्चक्रतुर्वीरी यत्तो परमप्रश्रितौ । कश्चात्सुनिवर्त्त-
 विश्वामित्रमरिन्दमम् ॥ ६ ॥ अथ कात्रे गते तस्मिन् षष्टि-
 हनि तथागते । सौमित्रिमव्रवीद्रामो यत्तो भव समाहितः ॥ ७ ॥
 रामस्यैवं ब्रूवाणस्य त्वरितस्य युयुत्सया । प्रजञ्चात् ततो वेदिः
 सोपाध्यायपुरोहिता ॥ ८ ॥ सदर्भचमसञ्चुक्त्वा सप्तसित्कु-
 सुमोज्ञया । विश्वामित्रेण सहिता वेदिर्ज्वलात् सत्विजा ॥ ९ ॥
 मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोऽसौ सम्भवत्तत । आकाशे च मृदान्
 शब्दः प्रादुरासीद्भयानकः ॥ १० ॥ आचार्य्यं भगनं मेपो यथा
 प्रावृषि दृश्यते । तथा भार्यां विकुर्वाण्यो राजसावभ्यधाव-
 ताम् ॥ ११ ॥ मारीचश्च सुवाञ्छय तयोरनुचरास्तथा । आगम्य
 भीमसङ्काशा रुधिरौघमवाहजन् ॥ १२ ॥ तां तेन रुधिरौघेण
 वेदिं वीक्ष्य समुक्षिताम् । सहसाभिद्रुतो रामस्तानपश्यत्ततो
 दिवि ॥ १३ ॥ तावापतन्ती सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः ।
 लक्ष्मणन्वभिसम्प्रेक्ष्य रामो वचनमव्रवीत् ॥ १४ ॥ पथ्य लक्ष्मण
 दुर्दृत्तान् राजसान् पिशिताशनान् । मानवास्त्वसमाधूताननि-
 लेन यथा घनान् ॥ १५ ॥ करिष्यामि न सन्देहो नोत्सहे हन्तु-
 मीदृशान् । इत्युक्त्वा वचनं रामथापि सन्धाय वेगवान् ॥ १६ ॥
 मानवं परमोदारमस्त्वं परमभास्वरम् । चित्तेप परमक्रुद्धो मारी-
 चोरसि राघवः ॥ १७ ॥ स तेन परमास्त्रेण मानवेन समा-
 हृतः । सम्पूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागरसंज्ञवे ॥ १८ ॥ विचेतनं

विघूर्णन्तं शीतिषुबलपीडितम् । निरस्तं दृश्य भारीचं श्रीमो
लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १९ ॥ पश्य लक्ष्मण शीतिषु मानवं मनुसं-
हितम् । मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्विशुष्यते ॥ २० ॥
इमानपि बधिव्यामि निर्दणान् दुष्टचारिणः । राज्ञसान् पाप-
कर्मस्थान् यज्ञघ्नान् रुधिराशनान् ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वा लक्ष्मणश्चागु-
लाघवं दर्शयन्निव । विगृह्य सुमहश्चास्त्रमाग्नेयं रघुनन्दनः ॥ २२ ॥
सुवाह्वरसि चित्तेप स विद्धः प्रापतद्भुवि । शेषान् वासव्यमा-
दाय निजघान महायशाः । राघवः परमोदारो मुनीनां मुद-
भावहन् ॥ २३ ॥ स हत्वा राज्ञसान् सर्वान् यज्ञघ्नान् रघु-
नन्दनः । ऋषिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रविजये पुरा ॥ २४ ॥
अथ यज्ञे रामाग्रे तु विश्वामित्री महामुनिः । निरीतिका दिशो
दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ २५ ॥ कृतार्थोऽस्मि महाबाहो
कृतं गुरुवचन्त्वया । सिद्धायममिदं सत्यं कृतं वीर महायशाः ।
स हि रामं प्रशस्येवं ताभ्यां सन्ध्यामुपागमत् ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

त्रिंशः सर्गः ।

अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थी रामलक्ष्मणी । ऊपतुसु-
दितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १ ॥ प्रभातायान्तु शर्वर्था
कृतपूर्वाङ्गिकक्रियौ । विश्वामितस्त्रीश्चान्यान् सहितावभि-
जग्मतुः ॥ २ ॥ अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वनन्तमिव पावकम् ।
ऊचतुर्मधुरोदारं वाक्यं मधुरभाषिणी ॥ ३ ॥ इमौ स्म मुनि-
शार्दूल किंकरी समुपागतौ । आज्ञापय मुनिश्रेष्ठ शासनं
करवाव किम् ॥ ४ ॥ एषमुक्ते तयोर्वाक्यं सर्व एव महर्षयः ।

विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ मैथिलस्य
 नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति । यज्ञः परमधर्मिष्ठस्तत्र यास्या-
 महे वयम् ॥ ६ ॥ त्वं चैव नरशार्दूल सहास्राभिर्गमिष्यसि ।
 अद्भुतञ्च धनूरत्वं तत्र त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ७ ॥ तद्वि पूर्वं नरश्रेष्ठ
 दत्तं सदसि दैवतैः । अप्रमेयबलं घोरं मखे परमभास्वरम् ॥ ८ ॥
 नास्य देवा न गन्धर्वा नासुरा नच राक्षसाः । कर्तुमारोपणं
 शक्ता न कथञ्च न मानुषाः ॥ ९ ॥ धनुषस्तस्य वीर्यं हि जिज्ञा-
 सन्तो महीक्षितः । न शेकुरारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः ॥ १० ॥
 तन्ननुर्नरशार्दूल मैथिलस्य महात्मनः । तत्र द्रव्यसि काकुत्स्थ
 यज्ञश्च परमाद्भुतम् ॥ ११ ॥ तद्वि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं
 धनुः । आर्चितं नरशार्दूल सुनाभं सर्वदैवतैः ॥ १२ ॥ आया-
 गभूतं वृषतेस्तस्य वेश्मनि राघव । अर्चितं विविधैर्गन्धैर्धूपैश्चा-
 गुरुगन्धिभिः ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा ।
 सर्षिसङ्घः सकाकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेवताः ॥ १४ ॥ स्वस्ति
 वोस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धायमादहम् । उत्तरे जाङ्गवीतीरे
 हिमवन्तं शिलोच्चयम् ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलः कौशिकः
 स तपोधनः । उत्तरां दिग्मुद्दिश्य प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ १६ ॥
 तं व्रजन्तं मुनिवरमन्वगादनुसारिणाम् । शकटीशतमात्रन्तु
 प्रयागे ब्रह्मवादिनाम् ॥ १७ ॥ स्वर्गपञ्चिगणाश्चैव सिद्धाश्रम-
 निवासिनः । अतुज्जग्मर्महात्मानो विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ १८ ॥
 निवर्त्तयामास ततः सर्षिसङ्घः स पक्षिणः । ते गत्वा दूरमध्वानं
 लम्बमाने दिवाकरे ॥ १९ ॥ वासञ्चक्रुर्मुनिगणाः शोणाकूले
 समाहिताः । तेऽस्मिं गते दिनकरे स्नात्वा ऊतऊताशनाः ॥ २० ॥
 विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरमितीजसः । रामोऽपि सह-
 सौमित्रिर्मुनींस्तानभिपूज्य च ॥ २१ ॥ अग्रतो निषसादाथ
 विश्वामित्रस्य धीमतः । अथ रामो महानिजा विश्वामित्रं तपो-

निधिम् ॥ २२ ॥ पप्रच्छ मुनिशार्दूलं कौटुहलसमन्वितः ।
भगवन् कोन्वयं देवः समृद्धवनशोभितः ॥ २३ ॥ श्रोतुमिच्छामि
भद्रन्ते वक्तुमर्हसि तत्त्वतः । नोद्विती रामवाक्येन कथयामास
सुव्रतः । तस्य देशस्य निखिलसृष्टिमध्ये महातपाः ॥ २४ ॥

इति श्रीरामायणे बाल्मीकीये बालकाण्डे

एकत्रिंशः सर्गः ।

ब्रह्मयोनिर्महानासीत् कुशो नाम महातपा । अक्लिष्टव्रत-
धर्मज्ञः सज्जनप्रतिपूजकः ॥ १ ॥ स महात्मा कुलीनायां सु-
क्तायां सुमहाबलान् । वैदर्भ्यां जनयामास चतुरः सदृशान्
सुतान् ॥ २ ॥ कुशावं कुशनाभञ्च अमूर्त्तरजसं वसुम् ।
दीप्तिशुक्लान्महोत्साहान् क्षत्रधर्मचिकीर्षया ॥ ३ ॥ तानुवाच
कुशः पुत्रान् धर्मिष्ठान् सत्यवादिनः । क्रियतां पालनं पुत्रा
धर्मं प्राप्स्यथ पुष्कलम् ॥ ४ ॥ कुशस्य वचनं श्रुत्वा ज्वारो
लोकसत्तमाः । निवेशञ्चक्रिरे सर्वे पुराणां त्वरास्तदा ॥ ५ ॥
कुशांस्तु महातेजाः कौशास्वीमकरोत् पुरीम् । कुशनाभस्तु
धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् ॥ ६ ॥ अमूर्त्तरजसो नाम धर्मा-
रख्यं महामतिः । चक्रे पुरवरं राजा वसुर्नाम गिरिव्रजम् ॥ ७ ॥
एषा वसुमती नाम वसोस्तस्य महात्मनः । एते शैलवराः पञ्च
प्रकाशन्ते समन्ततः ॥ ८ ॥ सुमागधी नदी रम्या मगधान्वि-
श्रुता यथी । पञ्चानां शैलमुख्यानां मध्ये मालेव शोभते ॥ ९ ॥
सैषा हि मगधी राम वसोस्तस्य महात्मनः । पूर्वाभिचरिता
राम सुचेत्रा शस्यमालिनी ॥ १० ॥ कुशनाभस्तु राजर्षिः
कन्याशतमनुत्तमम् । जनयामास धर्मात्मा हृताच्यां रघु-
नन्दन ॥ ११ ॥ ताम् यौवनशालिन्यो रूपवत्यः स्वलङ्कृताः ।
उद्यानभूमिमागस्य प्राहृषीव शतक्षदाः ॥ १२ ॥ गायन्त्यो नृत्य-

मानाश्च वादयन्त्यस्तु राघव । आमीदं परमं जग्मुर्वराभरण-
 भूषिताः ॥ १३ ॥ अथ ताश्चारुसर्वाङ्घ्र्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 उद्यानभूमिमागम्य तारा इव घनान्तरे ॥ १४ ॥ ताः सर्वा
 गुणसम्पन्ना रूपयौवनसंयुताः । दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचन-
 मब्रवीत् ॥ १५ ॥ अहं वः कामर्थे सर्वा भार्या मम भविष्यथ ।
 मानुषस्यजतां भावो दीर्घमायुरवाप्स्यथ ॥ १६ ॥ चलं हि
 यौवनं नित्यं मानुषेषु विशेषतः । अत्तयं यौवनं प्राप्ता अम-
 र्यथ भविष्यथ ॥ १७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायोरक्लिष्टक-
 र्मणः । अपह्लास्य ततो वाक्यं कन्यायतमथाब्रवीत् ॥ १८ ॥
 अन्तश्चरसि भूतानां सर्वेषां सुरसत्तम । प्रभावज्ञाश्च ते सर्वाः
 किमर्थमवमन्यसे ॥ १९ ॥ कुशलाभसुता देव समस्ताः सुर-
 सत्तम । स्थानात् च्यावयितुं देवं रक्षामस्तु तपो वयम् ॥ २० ॥
 माभूत् स कालो दुर्मेधः पितरं सत्यवादिनम् । अवमन्यस्वध-
 र्मेण स्वयं वरमुपास्यहे ॥ २१ ॥ पिता हि प्रभुरस्माकं दैवतं
 परमञ्च सः । यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भवि-
 ष्यति ॥ २२ ॥ तासां तु वचनं श्रुत्वा हरिः परमकोपनः ।
 प्रविश्य सर्वगात्राणि वभञ्ज भगवान् प्रभुः ॥ २३ ॥ ताः कन्या
 वायुना भग्ना विविशुर्दृपतेर्गृहम् । प्रविश्य च सुसम्भ्रान्ताः स-
 लज्जाः साश्रुलोचनाः ॥ २४ ॥ स च ता दयिता भग्नाः कन्याः
 परमशोभनाः । दृष्ट्वा दीनास्तदा राजा सम्भ्रान्त इदमब्रवीत् ॥ २५ ॥
 किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्ममवमन्यते । कुज्जाः केन हताः
 सर्वाश्चेष्टन्त्यो नाभिभाषत ॥ २६ ॥ एवं राजा विनिश्चस्य
 समाधिं सन्दधे ततः ॥ २७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

द्वाविंशः सर्गः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुशनाभस्य धीमतः । शिरोभिर्धरणी
 स्पृष्ट्वा कन्याशतमभापत ॥ १ ॥ वायुः सर्वात्मको राजन् प्रध-
 र्पयितुमिच्छति । अशुभं मार्गमास्थाय न धर्मं प्रत्यवेक्षते ॥ २ ॥
 पिष्टमत्यः स्म भद्रन्ते स्वच्छन्देन वयं स्थिताः । पितरं नो ह-
 णीष्व त्वं यदि नो दास्यते तव ॥ ३ ॥ तेन पापानुबन्धेन वचनं
 न प्रतीच्छता । एवं ब्रुवत्यः सर्वा स्म वायुनाभिहता वृशम् ॥ ४ ॥
 तासां तु वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः । प्रत्युवाच महा-
 तेजाः कन्याशतमनुत्तमम् ॥ ५ ॥ चान्तं क्षमावतां पुत्र्यः कर्त्तव्यं
 सुमहत् कृतम् । ऐकमत्यमुपागम्य कुलञ्चावेक्षितं मम ॥ ६ ॥
 अलङ्कारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य वा । दुष्करं तच्च वै
 चान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ॥ ७ ॥ यादृशी वः क्षमा पुत्र्यः सर्वा-
 सामाविशेषतः । क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा यज्ञश्च पुत्रिकाः ॥ ८ ॥
 क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां धिष्ठितं जगत् । विस्वज्य कन्याः
 काकुत्स्थ राजा त्रिदशविक्रमः ॥ ९ ॥ मन्त्रज्ञो मन्त्रयामास
 प्रदानं सह मन्त्रिभिः । देशे काले च कर्त्तव्यं सदृशे प्रति-
 पादनम् ॥ १० ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चूली नाम महाद्युतिः ।
 ऊर्द्धरेताः शुभाचारो ब्राह्मणं तप उपागमत् ॥ ११ ॥ तपस्यन्त-
 स्त्रपिं तत्र गन्धर्वीं पर्युपासते । सोमदा नाम भद्रन्ते जर्मिला-
 तनया तदा ॥ १२ ॥ सा च तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषण-
 परायणा । उवास काले धर्मिष्ठा तस्याम्पुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ १३ ॥
 स च तां कालयोगेन प्रीवाच रघुनन्दन । परितुष्टोऽस्मि भद्रन्ते
 किं करोमि तव प्रियम् ॥ १४ ॥ परितुष्टं सुनिं ज्ञात्वा गन्धर्वी
 मधुरस्वरम् । उवाच परमप्रीता वाक्यज्ञा वाक्यकोविदम् ॥ १५ ॥
 लक्ष्म्या समुदिता ब्राह्म्या ब्रह्मभूतो महातपाः । ब्राह्मेण्य
 तपसा युक्तं पुत्रमिच्छामि धार्मिकम् ॥ १६ ॥ अपतिश्चास्मि
 भद्रन्ते भार्या चास्मि न कस्यचित् । ब्राह्मेण्योपगतयाद्य

दातुर्भर्त्सि मे सुतम् ॥ १७ ॥ तस्याः प्रसन्नो ब्रह्मर्षिर्ददौ
 ब्राह्मणमनुत्तमम् । ब्रह्मदत्त इति ख्यातं मानसं चूलिनः सु-
 तम् ॥ १८ ॥ स राजा ब्रह्मदत्तस्य पुरीमध्येऽवसत्तदा । कां-
 पिल्यां परया लक्ष्म्या देवराजो युथा दिवम् ॥ १९ ॥ सुबुद्धिं
 कृतवान् राजा कुशनाभः सुधार्मिकः । ब्रह्मदत्ताय काकुत्स्थ
 दातुं कन्याशतं तदा ॥ २० ॥ तमाह्वय महार्तेजा ब्रह्मदत्तं
 महीपतिः । ददौ कन्याशतं राजा सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ २१ ॥
 यथाक्रमं तदा पाणिं जयाह रघुनन्दन । ब्रह्मदत्तो मही-
 पालस्तासां देवपतिर्यथा ॥ २२ ॥ स्पृष्टमात्रे तदा पाणौ
 विकुञ्जा विगतञ्चराः । युक्तं परमया लक्ष्म्या वभौ कन्याशतं
 तदा ॥ २३ ॥ स दृष्ट्वा वायुना मुक्ताः कुशनाभो महीपतिः ।
 बभूव परमप्रीतो हर्षं लोभे पुनः पुनः ॥ २४ ॥ कृतोद्वाहं तु
 राजानं ब्रह्मदत्तं महीपतिम् । सदारं प्रेषयामास सोपाध्याय-
 गणं तदा ॥ २५ ॥ सोमदापि सुतं दृष्ट्वा पुत्रस्य सदृशीं
 क्रियाम् । यथान्यायञ्च गन्धर्वीं स्रुषास्ताः प्रत्यनन्दत ॥ २७ ॥
 स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च ताः कन्याः कुशनाभं प्रशस्य च ॥ २७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

तयस्त्रिंशः सर्गः ।

कृतोद्वाहे गते तस्मिन् ब्रह्मदत्ते च राघव । अपुत्रः पुत्र-
 लाभाय पौत्रीमिष्टिमकल्पयत् ॥ १ ॥ इच्छ्यान्तु वर्त्तमानायां
 कुशनाभं महीपतिम् । उवाच परमोदारः कुशो ब्रह्मसुत-
 स्तदा ॥ २ ॥ पुत्रस्ते सदृशः पुत्र भविष्यति सुधार्मिकः ।
 गार्धिं प्राप्स्यसि तेन त्वं कीर्त्तिं लोके च शाश्वतीम् ॥ ३ ॥
 एवमुक्त्वा कुशो राम कुशनाभं महीपतिम् । जगामाकाशमाविश

ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ४ ॥ कस्य चित्तवथ कालस्य कुशन्भक्ष्यं
धीमतः । जज्ञे परमधर्मिष्ठो गाधिरित्येव नामतः ॥ ५ ॥
स पिता मम काकुत्स्थ गाधिः परमधार्मिकः । कुशवंशप्रसूतोऽस्मि
कौशिको रघुनन्दन ॥ ६ ॥ पूर्वजा भगिनी चापि मम राघवं
सुव्रता । नाम्ना मलयवती नाम ऋचीके प्रतिपादिता ॥ ७ ॥ सश-
रीरा गता स्वर्गं भर्तारमनुवर्तिनी । कौशिकी परमोदारा प्रवृत्ता
च महानदी ॥ ८ ॥ दिव्या पुष्पादका रम्या हिमवन्तमुपाश्रिता ।
लोकस्य हितकार्यार्थं प्रवृत्ता भगिनी मम ॥ ९ ॥ ततोहं हिम-
वत्पार्श्वे वसामि नियतः सुव्रम् । भगिन्यां स्नेहसंयुक्तः कौशिक्यां
रघुनन्दन ॥ १० ॥ सा तु सत्यवती पुण्या सत्ये धर्मे प्रतिष्ठिता ।
पतिव्रता महाभागा कौशिकी सरितांवरा ॥ ११ ॥ अहं हि
नियमाद्राम हित्वा तां ममुपागतः । सिद्धायममनुप्राप्य सिद्धोऽस्मि
तव तेजसा ॥ १२ ॥ एषा राभि ममोत्पत्तिः स्वस्य वंशस्य
कीर्त्तिता । देगस्य हि महाबाहो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ १३ ॥
गतार्धरात्रं काकुत्स्थ कथाः कथयतो मम । निद्रामध्ये हि
भद्रन्ते माभूद्विघ्नोऽध्वनीऽह नः ॥ १४ ॥ निष्पन्दासारवः सर्वे
निलीना मृगपक्षिणः । नैशेन तमसा व्याप्ता दिशश्च रघु-
नन्दन ॥ १५ ॥ शनैर्विहृज्यते संध्या नभो नेत्रैरिवावृतम् । नक्षत्र-
तारागहनं ज्योतिर्भिरवभासते ॥ १६ ॥ उत्तिष्ठते च शीतांशुः
शशी लोकतमोनुदः । ह्लादयन् प्राणिनां लोके मनांसि प्रभया
स्वया ॥ १७ ॥ नैशानि सर्वभूतानि प्रचरन्ति ततस्ततः । यक्ष-
राक्षससङ्घाश्च रौद्राश्च पिशिताशनाः ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा महा-
तेजा विरराम महामुनिः । साधुसाध्वीति ते सर्वे मुनयो
ह्यभ्यपूजयन् ॥ १९ ॥ कुशिकानामयं वंशो महान्धर्मपरः सदा ।
ब्रह्मोपमा महात्मानः कुशवंशा नरोत्तमाः ॥ २० ॥ विशेषेण
भवानिव विश्वामित्र महायगः । कौशिकी सरितां श्रेष्ठा कुलादौ-

तंकरौ तव ॥ २१ ॥ मुदितैर्मुनिशार्दूलैः प्रशस्तः कुशिकालजः ।
निद्रामुपागमच्छ्रीमानस्त्रंगत इवांशुमान् ॥ २२ ॥ रामोऽपि
सहस्रीमितिः किञ्चिदागतविस्मयः । प्रशस्य मुनिशार्दूलं निद्रां
संमुपसेवते ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

चतुस्त्रिंशः सर्गः ।

उपास्य रात्रिशेषं तु शीष्णाकूले महर्षिभिः । निशायां सुप्रभा-
तायां विश्वामितोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥ सुप्रभाता निशा राम पूर्वा
संध्या प्रवर्त्तते । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते गमनायाभिमरोचय ॥ २ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतपूर्वाङ्गिकक्रियः । रमनं रोचयामास
वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३ ॥ अयं शीष्णः शुभजलोऽगाधः पुलिन-
मण्डितः । कतरेण पथा ब्रह्मन् संतरिष्यामहे वयम् ॥ ४ ॥
एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामितोऽब्रवीदिदम् । एष पत्न्या मयो-
द्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः ॥ ५ ॥ ते गत्वा दूरमध्वानं गतेऽर्द्धदि-
वसे तदा । जाङ्गवीं सरितां श्रेष्ठां ददृशुर्मुनिसेविताम् ॥ ६ ॥
तां दृष्ट्वा पुण्यसलिलां हंससारससेविताम् । वभूवुर्मुनयः सर्वे
मुदिताः सहराषवाः ॥ ७ ॥ तस्यास्तीरे तदा सर्वे चक्रुर्वास-
परिपद्यम् । ततः स्नात्वा यथान्यायं सन्तर्प्य पितृदेवताः ॥ ८ ॥
ह्रत्वा चैवाग्निहोत्राणि प्राश्य चाश्रतवद्भुविः । विविशुर्जाङ्ग-
वीतीरे शुभा मुदितमानसाः ॥ ९ ॥ विश्वामित्वं महात्मानं परि-
वार्य्य समंततः । विष्टिताश्च यथान्यायं राषवी च यथा-
र्हतेः ॥ १० ॥ संप्रहृष्टमना रामो विश्वामित्वमथाब्रवीत् । भग-
वन् श्रोतुमिच्छामि गङ्गां त्रिपथगां नदीम् । त्वैजोक्त्वं कथमा-

• क्रम्य गता नदनदीपतिम् ॥ ११ ॥ चोदितो रामवाक्येन विश्वा-
 मित्रो महामुनिः । वृद्धिं जन्म च गङ्गाया वक्तुमेवोपचक्रमे ॥१२॥
 शैलेन्द्री हिमवान् राम धातृनामाकरो महान् । तस्य कन्याद्वयं
 राम रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥ १३ ॥ या मेरुदुहिता राम तयो-
 र्माता सुमध्यमा । नाम्ना मेना मनोज्ञा वै पत्नी हिमवतः
 प्रिया ॥ १४ ॥ तस्यां गङ्गेयमभवज्ज्येष्ठा हिमवतः सुता । उमा
 नाम द्वितीयाभूदन्या तस्यैव राघव ॥ १५ ॥ अथ ज्येष्ठां सुराः
 सर्वे देवकार्यचिकीर्षया । शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां
 नदीम् ॥ १६ ॥ ददौ धर्मेण हिमवांस्तनयां लोकपावनीम् ।
 स्वच्छन्दपथगां गङ्गां त्रैलोक्यहितकाश्यया ॥ १७ ॥ प्रतिगच्छ
 त्रिलोकार्थं त्रिलोकहितक्रांतिणः । गङ्गामादाय तैर्गच्छन्
 कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ १८ ॥ या चान्या शैलदुहिता कन्यासीद्र-
 धुनन्दन । उग्रं सुव्रतमास्थाय तपस्तेपे तपोभ्रना ॥ १९ ॥ उग्रेण
 तपसा युक्तां ददौ शैलवरः सुताम् । रुद्रायाप्रतिरूपाय उमां
 लोकनमस्कृताम् ॥ २० ॥ एते ते शैलराज्यस्य सुते लोकनमस्कृते ।
 गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा उमा देवी च राघव ॥ २१ ॥ एतत्ते सर्व-
 माख्यातं यथा त्रिपथगामिनी । स्वर्गता प्रथमं तात गतिर्गति-
 मतांवर ॥ २२ ॥ सुरलोकं समारूढा विपापा जलवाहिनी ॥२३॥

इतार्थे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

पञ्चविंशः सर्गः ।

उक्तवाक्ये सुनौ तस्मिन्नुभौ राघवलक्ष्मणी । प्रतिनय
 कथां वीरावृत्तुर्मुनिपुंगवम् ॥ १ ॥ धर्मयुक्तमिदं ब्रह्मन् कथितं
 परमं त्वया । दुहितुः शैलराजस्य ज्येष्ठाय वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

विश्वेरेष्विषारज्ञोऽसि दिव्यमानुषसम्भवम् । त्रीन् पथो हेतुना
 केन ज्ञावयेल्लोकपावनी ॥ ३ ॥ कथं गङ्गा त्रिपथगा विश्रुता
 सरिदुत्तमा । त्रिषु लोकेषु धर्मज्ञ कर्मभिः कैः समन्विता ॥ ४ ॥
 तथा ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्वस्यपोधनः । निखिलेन कथां सर्वा-
 ऋषिमध्ये न्यवेदयत् ॥ ५ ॥ पुरा राम छतोद्वाहः श्रितिकण्ठो
 महातपाः । दृष्ट्वा च भगवान्देवीं मैथुनायोपचक्रमे ॥ ६ ॥
 तस्य संकीर्णमानस्य महादेवस्य धीमतः । श्रितिकण्ठस्य देवस्य
 दिव्यं वर्षशतं गतं ॥ ७ ॥ न चापि तनयो राम तस्यामासीत्पर-
 तप । सर्वदेवाः समुद्युक्ताः पितामहपुरोगमाः ॥ ८ ॥ यदि
 होत्पद्यते भूतं कस्तत्प्रतिसिद्ध्यति । अभिगम्य सुराः सर्वे
 प्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥ ९ ॥ देवदेव महादेव लोकस्यास्य हिते
 रत । सुराणां प्रणिपातेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १० ॥ न लोका
 धारयिष्यन्ति तव तेजः सुरोत्तम । ब्राह्मिण्य तपसा युक्तो देव्या
 सह तपश्चर ॥ ११ ॥ त्वैलोक्यहितकामार्थन्तेजस्तेजसि धारय ।
 रक्ष सर्वानिमान् लोकान्नालोकं कर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥ देवतानां वचः
 श्रुत्वा सर्वलोकमहेश्वरः । वादमित्यब्रवीत्सर्वान् पुनश्चेदमुधाच
 ह ॥ १३ ॥ धारयिष्याम्यहं तेजस्तेजसैव सहोमया । त्रिदशाः
 पृथिवी चैव निर्वाणमधिगच्छतु ॥ १४ ॥ यदिदं क्षुभितं स्थाना-
 न्मम तेजो ह्यनुत्तमम् । धारयिष्यति कस्तन्यो ब्रुवन्तु सुरस-
 त्तमाः ॥ १५ ॥ एवमुक्तास्ततो देवाः प्रत्यूचुर्वृषभध्वजम् । यत्तेजः
 क्षुभितं तेऽद्य तद्वरा धारयिष्यति ॥ १६ ॥ एवमुक्तः सुरपतिः
 प्रसुमोच महाबलः । तेजसा पृथिवी येन व्याप्ता सगिरिका-
 नना ॥ १७ ॥ ततो देवाः पुनरिदमूचुश्चापि ऊवाचनं । आवि-
 शत्वं महातेजा रौद्रं वायुसमन्वितः ॥ १८ ॥ तदग्निना पुन-
 र्याप्तं सञ्जातं श्वेतपर्वतम् । दिव्यं शरवनञ्चैव पावकादित्य-
 सन्निभम् ॥ १९ ॥ यत्र जातो महातेजाः कार्तिकेयोऽग्निस्सम्भवः ।

अथोमाञ्च शिवश्चैव देवाः सर्षिगणास्तथा ॥ २० ॥ पूजयामा-
सुरत्यर्थं सुप्रीतमनसस्तदा । अथ शैलसुता राम त्रिदशानिद-
मब्रवीत् ॥ २१ ॥ समन्युरगपत्सर्वान् क्रोधसंरक्तलोचना ।
यस्मान्निवारिता चाहं सङ्गता पुत्रकाम्यया ॥ २२ ॥ अपत्यं खेषु
दारेषु नीत्यादयितुमर्हथ । अद्य प्रभृति युस्माकमप्रजाः
संतु पत्नयः ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वा सुरान् सर्वान् शशाप पृथिवीमपि ।
अवने नैकरूपा त्वं बहुभार्या भविष्यसि ॥ २४ ॥ न च पुत्रकृतां
प्रीतिं मन्क्रोधकलुपीकृता । प्राप्स्यसे त्वं सुदुर्मधे मम पुत्रमनि-
च्छती ॥ २५ ॥ तान् सर्वान् पीडितान् दृष्ट्वा सुरान् सुरपतिस्तदा ।
गमनायोपचक्राम दिशं वरुणपालिताम् ॥ २६ ॥ स गत्वा तप
आतिउत्पार्श्वे तस्योत्तरे गिरेः । हिमवत्प्रभवे शृङ्गे सह देव्या महि-
ष्वरः ॥ २७ ॥ एष ते विस्तरौ राम शैलपुत्र्या निवेदितः । गङ्गायाः
प्रभवं चैव शृणु मे सहलक्ष्मणः ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

षट्त्रिंशः सर्गः ।

तप्यमाने तदा देवेसेन्द्राः साग्निपुरोगमाः । सेनापतिमभी-
श्रन्तः पितामहमुपागमन् ॥ १ ॥ ततोऽब्रुवन् सुराः सर्वे भगवन्तं
पितामहम् । प्रणिपत्य सुरा राम सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः ॥ २ ॥
येन सेनापतिर्देव दत्तो भगवता पुरा । स तपः परमास्थाय तप्य-
ते स्म सहोमया ॥ ३ ॥ तदत्वानन्तरं कार्थ्यं लोकानां हितका-
म्यया । सन्विधत्स्व विधानञ्च त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ४ ॥ देव-
तानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः । सांत्वयन्मधुरैर्वाक्यैस्त्रिदशा-
निदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ शैलपुत्र्या यदुक्तं तन्नप्रजाः स्वामु पतिषु ।

तस्या वचनमक्लिष्टं सत्यमेव न संशयः ॥ ६ ॥ इयमाकाशगंगा
 च यस्यां पुत्रं ज्ञताशनः । जनयिष्यति देवानां सेनापतिमरि-
 न्दमम् ॥ ७ ॥ ल्येष्ठा शैलेन्द्रदुहिता मानयिष्यति तं सुतम् ।
 उमायास्तद्वहुमतं भविष्यति न संशयः ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं
 तस्य कृतार्था रघुनन्दन । प्रणिपत्य सुराः सर्वे पितामहमपूज-
 यन् ॥ ९ ॥ ते गत्वा पर्वतं राम कैलासं धातुमखिलतम् । अग्निं
 नियोजयामासुः पुत्रार्थं सर्वदेवताः ॥ १० ॥ देवकार्यामिदं देव
 समाधत्स्व ज्ञताशन । शैलपुत्र्यां महातेजो गङ्गायां तेज उत्-
 ह्वज ॥ ११ ॥ देवतानां प्रतिज्ञाय गङ्गामध्येत्य पावकः । गर्भधारय
 व देवि देवतानामिदं प्रियम् ॥ १२ ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा दिव्यं
 रूपमधीरयत् । स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्तादवगीर्यतः ॥ १३ ॥
 समन्ततस्तदा देवीमभ्यपिञ्चत पावकः । सर्वस्त्रोतांसि पूर्णानि
 गङ्गाया रघुनन्दन ॥ १४ ॥ तसुवाच ततो गङ्गा सर्वदेवपुरोग-
 मम् । अशक्ता धारणे देव तेजस्तव ससुद्धतम् ॥ १५ ॥ दृष्ट्यामा-
 नाग्निना तेन संप्रथयितचेतना । अथाब्रवीदिदं गङ्गां सर्व-
 देवज्ञताशनः ॥ १६ ॥ इह हैमवते पाशवे गर्भोऽयं सन्निवेश्यताम् ।
 श्रुत्वा त्वग्निवचो गङ्गा तं गर्भमतिभास्वरम् ॥ १७ ॥ उत्सर्ज
 महातेजः स्त्रोतोभ्यो हि तदानघ । यदस्या निर्गतं तस्मान्तप्रजा-
 न्बुनदप्रभम् ॥ १८ ॥ काञ्चनं धरणीं प्राप्तं हिरण्यमतुलप्रभम् ।
 ताम्नं काष्णीयसं चैव तैष्णादेवाभिजायत ॥ १९ ॥ मलं तस्याभ-
 वत्तत्र तपुसीसकमेव च । तदेतद्वरणीं प्राप्य नानाधातुरवर्धत ॥ २० ॥
 निक्षिप्तमात्रे गर्भे तु तेजोभिरभिरञ्जितम् । सर्वं पर्वतसम्बद्धं
 सौवर्णमभवद्वनम् ॥ २१ ॥ जातरूपमिति ख्यातं तदाप्रभृति
 राघव । सुवर्णं पुरुषव्याघ्र ज्ञताशनसमप्रभम् ॥ २२ ॥ तं
 कुमारं ततो जातं सेन्द्राः सङ्गरुङ्गणाः । क्षीरसम्भावनार्थाय
 क्तिकाः समयोजयन् ॥ २३ ॥ ताः क्षीरं जातमात्रस्य कृत्वा

समयमुत्तमम् । ददुः पुत्त्रोऽयमस्माकं सर्वासामितनिश्चिताः ॥२४
ततस्तु देवताः सर्वाः कार्त्तिकेय इति ब्रुवन् । पुत्रस्त्रैलोक्य-
विख्यातो भविष्यति न संशयः ॥ २५ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा
स्कन्नं गर्भपरिस्त्रवे । स्नापयन् परया लक्ष्म्या दीप्यमानं यथा-
नलम् ॥ २६ ॥ स्कन्द इत्यत्रवन्देवाः स्कन्नं गर्भपरिस्त्रवे । कार्त्ति-
केयं महावाङ्मं काकुत्स्थ ज्वलनोपमम् ॥ २७ ॥ प्रादुर्भूतं ततः
क्षीरं कृत्तिकानामनुत्तमम् । यस्यां यडाननो भूत्वा जग्राह
स्तनजम्पयः ॥ २८ ॥ गृहीत्वा क्षीरमेकाङ्गा सुकुमारवपुस्तदा ।
अजयत् स्वेन वीर्येण दैत्यसैन्यगणान्विभुः ॥ २९ ॥ सुरसेनागण
पतिमभ्यपिञ्चन्महाद्युतिम् । ततस्तममराः सर्वे समेत्याग्नि-
पुरोगमाः ॥ ३० ॥ एष ते राम गङ्गाया विस्तरोभिहितो मया ।
कुमारसम्भवश्चैव धन्यः पुण्यस्तथैव च ॥ ३१ ॥ भक्त्यै यः कार्त्ति-
केये काकुत्स्थ भुवि मानवः । आयुष्मान्युत्तपोन्तैश्च स्कन्दसालो
क्यतां व्रजेत् ॥ ३२ ॥

इतार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

तां कथां कौशिकी रामे निवेद्य मधुराक्षराम् । पुनरेव परं
वाक्यं काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अयोध्याधिपतिर्वीरः पूर्व-
मासीन्मराधिपः । सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामः स चाप्रजः ॥२॥
वैदर्भदुहिता राम केशिनी नाम नामतः । ज्येष्ठा सगरपत्नी
सा धर्मिष्ठा सत्यवादिनी ॥ ३ ॥ अरिष्टनेमिदुहिता सुपर्णभिगि-
नी तु सा । द्वितीया सगरस्यासीत्पत्नी सुमतिसंज्ञिता ॥ ४ ॥
ताभ्यां सह महाराजः पत्नीभ्यां तप्तवांसापः । हिमवन्तं समा-

साद्य भृगुप्रसूत्रवणे गिरी ॥ ५ ॥ अथ वर्षशते पूर्णे तपसाराधितो
 मुनिः । सगराय वरं प्रादाद्भृगुः सत्यवतां वरः ॥ ६ ॥ अथपत्यलाभः
 सुमहान् भविष्यति तवानघ । कीर्त्तिं चाप्रतिमां लोके प्रास्त्र्यसे
 पुरुषर्षभ ॥ ७ ॥ एका जनयिता तात पुत्रं वंशकरं तव ।
 पट्टिपुत्रसहस्राणि अपरा जनयिष्यति ॥ ८ ॥ भाषमाणं नर-
 व्याघ्रं राजपुत्र्यौ प्रसाद्य तम् । ऊचतुः परमप्रीते कृताञ्जलिपुटे
 तदा ॥ ९ ॥ एकः कस्याः सुतो ब्रह्मन् का वहन् जनयिष्यति ।
 श्रोतुमिच्छावहे ब्रह्मन् सत्यमस्तु वचस्तव ॥ १० ॥ तयोस्तद्वचनं
 श्रुत्वा भृगुः परमधार्मिकः । उवाच परमां वाणीं स्वच्छन्दाऽ-
 त्त्र विधीयताम् ॥ ११ ॥ एको वंशकरो वास्तु वचवो वा महावलाः ।
 कीर्त्तिमन्तो महोत्साहाः का वा कस्वरमिच्छति ॥ १२ ॥ मुनिस्तु
 वचनं श्रुत्वा केशिनी रघुनन्दन । पुत्रं वंशकरं राम जयाह वृषस-
 न्निधी ॥ १३ ॥ पट्टिं पुत्रसहस्राणां सुपर्णभगिनी तदा । महो-
 त्साहान् कीर्त्तिमन्तो जयाह सुमतिः सुतान् ॥ १४ ॥ प्रदक्षिणसृष्टिं
 कृत्वा गिरसभिप्रणम्य तम् । जगाम स्वपुरं राजा सभाय्यौ
 रघुनन्दन ॥ १५ ॥ अथ काले गते तस्य ज्येष्ठा पुत्रं व्यजायत ।
 असमञ्ज इति ख्यातं केशिनी सगरात्मजम् ॥ १६ ॥ सुमतिस्तु
 नरव्याघ्र गर्भतुल्यं व्यजायत । पट्टिं पुत्रसहस्राणि तुल्यभेदा-
 दिनिःसृताः ॥ १७ ॥ दृष्टपूर्णेषु कुम्भेषु धात्तयस्तान् समवर्धयन् ।
 कालेन महता सर्वे यौवनं प्रतिपदिरे ॥ १८ ॥ अथ दीर्घेण
 कालेन रूपयौवनशालिनः । पट्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्या-
 भवंस्तदा ॥ १९ ॥ स च ज्येष्ठो नम्रश्रेष्ठः सगरस्यात्मसम्भवः ।
 बालान् गृहीत्वा तु जले सरख्यां रघुनन्दन ॥ २० ॥ प्रक्षिप्य प्राह-
 सन्नित्यं मज्जतस्तान्निरीक्ष्य वै । एवं पापसमाचारः सज्जन-
 प्रतिवाधकः ॥ २१ ॥ पौराणामहिते युक्तः पित्रा निर्वासितः
 पुरातः । तस्य पुत्रोऽशुमान्नाम असमञ्जस्य वीर्यवान् ॥ २२ ॥

सम्मतः सवलोकस्य सर्वस्यापि प्रियम्बदः । ततः कालेन महता
मतिः समभिजायत ॥ २३ ॥ सगरस्य नरश्रेष्ठ यजेयमिति नि-
क्षिता । स कृत्वा निश्चयं राजा सोपाध्यायगणस्तदा ॥ २४ ॥ यज्ञ-
कर्मणि वेदज्ञो यष्टुं ससुपचक्रमे ॥ १५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

अष्टत्विंशः सर्गः ।

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा कथान्ते रघुनन्दनः । उवाच परमप्रीतो
सुनिं दीप्तमिवानलम् ॥ १ ॥ श्रोतुमिच्छामि भद्रन्ते विस्तरेण
कथामिमाम् । पूर्वजो मे कथं ब्रह्मन् यज्ञं वै ससुपाहरत् ॥ २ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कीदृहलसमन्वितः । विश्वामित्रसु काकु-
त्स्थसुवाच प्रहसन्निव ॥ ३ ॥ श्रूयतां विस्तरो राम सगरस्य
महात्मनः । शङ्करश्वशुरो नान्वा हिमवानिति विश्रुतः ॥ ४ ॥
विन्ध्यपर्वतमासाद्य निरीक्षते परस्परम् । तयोर्मध्ये समभवद्यज्ञः
स पुरुषोत्तम ॥ ४ ॥ स हि देशो नरव्याघ्र प्रशस्तो यज्ञकर्मणि ।
यश्वदर्यां तु काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः ॥ ६ ॥ अंशुमान-
करोत्तात सगरस्य मतेस्थितः । तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानस्य
वासवः ॥ ७ ॥ राजसीन्तनुमास्थाय यज्ञियाश्वमपाहरत् । द्विय-
माणे तु काकुत्स्थ तस्मिन्नुपे महात्मनः ॥ ८ ॥ उपाध्यायगणाः
सर्वे यजमानमयावुवन् । अयं पर्वणि वेगेन यत्रियोऽश्वोपनी-
यते ॥ ९ ॥ हर्तारं जहि काकुत्स्थ हयश्वैवोपनीयताम् । यज्ञ-
च्छिद्रं भवत्येतत्सर्वेषामग्निवायनः ॥ १० ॥ तत्तथा क्रियतां राज-
न्यज्ञोऽच्छिद्रः कृतो भवेत् । सोपाध्यायवचः श्रुत्वा तस्मिन् सदसि
पार्थिवः ॥ ११ ॥ षष्ठं पुत्तसहस्राणि वाक्यमेतदुवाच ह ।

गतिं पुत्रा न पश्यामि रक्षसां पुरुषर्षभाः ॥ १२ ॥ मन्त्रपूतैर्महा-
 भागैरास्थितीपि महाक्रतुः । तद्ब्रूच्छथ विचिन्वध्वं पुत्रका भद्र-
 मस्तु वः ॥ १३ ॥ समुद्रमालिनीं सर्वां पृथिवीमनुगच्छथ ।
 एकैकं योजनं पुत्रा विस्तारमभिगच्छथ ॥ १४ ॥ यावत्तुरगसन्द-
 र्शस्तावत् खनत मेदिनीम् । तमेव ह्यहर्तारं मार्गमाणा मना-
 ज्ञया ॥ १५ ॥ दीक्षितः पीत्वसहितः सोपाध्यायगणश्वहम् ।
 इह स्थास्यामि भद्रं वोयावत्तुरगदर्शनम् ॥ १६ ॥ ते सर्वे हृष्ट-
 मनसो राजपुत्रा महावलाः । जग्मुर्महीतलं राम पितुर्वचन-
 यङ्घ्रिताः ॥ १७ ॥ योजनायामविस्तारमेकैको धरणीतलम् ।
 विभिदुः पुरुषव्याघ्र वज्रस्पर्शसमेर्भुजैः ॥ १८ ॥ शूलैरशनिकल्पै-
 श्च हलैश्चापि सुदारुणैः । भिद्यमाना वसुमती ननाद् रघुनन्दन
 ॥ १९ ॥ नागानां वध्यमानानामसुराणाञ्च राघव । राक्षसानां
 दुरार्धर्षं सत्वानां निनदीऽभवत् ॥ २० ॥ योजनानां सहस्राणि
 षष्टिस्तु रघुनन्दन । विभिदुर्धरणीं राम रसातलमनुत्तमम्
 ॥ २१ ॥ एवं पर्वतसम्बाधं, जम्बुद्वीपं दृपात्मजाः । खनन्तीदृप-
 शार्दूल सर्वतः परिचक्रमुः ॥ २२ ॥ ततो देवाः सगन्धर्वाः सासुराः
 सहपन्नगाः । सम्भ्रान्तमनसः सर्वे पितामहमुपागमन् ॥ २३ ॥
 ते प्रसाद्य महात्मानं विषस्रवद्नासादा । जघुः परमसन्धस्ताः
 पितामहमिदं वचः ॥ २४ ॥ भगवन् पृथिवी सर्वा खन्यते सगरा-
 त्मजैः । वहवश्च महात्मानो वध्यन्ते जलचारिणः ॥ २५ ॥ अयं
 यज्ञहरोऽस्माकमनेनाश्वोपनीयते । इति ते सर्वभूतानि हिंसन्ति
 सगरात्मजाः ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

एकोनचत्वारिंशः सर्गः ।

- देवतानां वचः श्रुत्वा भगवान्मै पितामहः । प्रत्युवाच सुस-
न्त्रज्ञान् कृतान्तबलमोहितान् ॥ १॥ यस्येयं वधुधा कनूक्षा वासु-
देवस्य धीमतः । महिषी माधवस्यैषा स एष भगवान् प्रभुः ॥२॥
कापिलं रूपमास्थाय धारयत्यनिशं धराम् । तस्य कीपाग्निना
दग्धा भविष्यन्ति वृषात्मजाः ॥ ३ ॥ पृथिव्याच्चापि निर्भेदो दृष्ट एव
सनातनः । सगरस्य च पुत्राणां विनाशो दीर्घदर्शनाम् ॥ ४ ॥
पितामहवचः श्रुत्वा त्रयस्त्रिंशदरिन्दमाः । देवाः परमसंज्ञयाः
पुनर्जमर्युथागतम् ॥ ५ ॥ सगरस्य च पुत्राणां प्रादुरासीन्महा-
स्वनः । पृथिव्यां भिद्यमानायां निर्घातसमनिःस्वनः ॥ ६ ॥
ततो भित्वा महीं सर्वां कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् । संहिताः
सागराः सर्वे पितरं वाक्यमब्रुवन् ॥ ७ ॥ परिक्रान्ता मही सख्यां
सत्ववन्तश्च स्तूहिताः । देवदानवरक्षांसि पिशाचोरगपन्नगाः ॥८॥
न च पश्यामहेऽश्वन्तं अश्वहत्तारमेव च । किं करिष्याम मद्रुतो
बुद्धिरत्र विचार्यताम् ॥ ९ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां राज-
सत्तमः । समन्युरव्रवीद्वाक्यं सगरो रघुनन्दन ॥ १० ॥ भूयः खनत
• भद्रस्वो निर्भेद्य वसुधातलम् । अश्वहत्तारमासाद्य कृतार्थाश्च
निवर्तथ ॥ ११ ॥ पितुर्वचनमासाद्य सगरस्य महात्मनः । षष्टिः
पुत्रसहस्राणि रसातलमभिद्रवन् ॥ १२ ॥ खन्यमाने ततस्तस्मि-
न्दृष्टुः पर्वतोपमम् । दिशागजं विरूपाक्षं धारयन्तं महीतलम्
॥ १३ ॥ सपर्वतवनां कृत्स्नां पृथिवीं रघुनन्दन । धारयामा-
स शिरसा विरूपाक्षो महागजः ॥ १४ ॥ यदा पर्वणि काकुत्स्थ
विश्रामार्थं महागजः । खेदाञ्जालयते शीघ्रं भूमिकम्पसादा
भवेत् ॥ १५ ॥ तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा दिशापालं महागजम् ।
मानयन्तो हि ते राम जग्मुर्भित्वा रसातलम् ॥ १६ ॥ ततः पूर्वां
दिशं कृत्वा दक्षिणां विभिदुः पुनः । दक्षिणस्यामपि दिशि दृष्टुस्ते
महागजम् ॥ १७ ॥ महापद्ममहात्मानं सुमहापर्वतोपमम् ।

शिरसा धारयन्तं गां विस्मयं जग्मुश्चक्षुः ॥ १८ ॥ ते तं प्रदक्षिणं
 कृत्वा सगरस्य महात्मनः । षष्टिः पुत्रसहस्राणि पश्चिमां
 विभिदुर्दिशम् ॥ १९ ॥ पश्चिमायामपि दिशि महान्तामचलोप-
 मम् । दिशागजं सीमनसं ददृशुस्ते महाबलाः ॥ २० ॥ ते तं
 प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चापि निरामयम् । खनन्तः समुद्राक्रा-
 न्ता दिशं सीमवतीं तदा ॥ २१ ॥ उत्तरस्यां रघुश्रेष्ठ ददृशुर्हिम-
 पाण्डुरम् । भद्रं भद्रेण वपुषा धारयन्तं महीमिमाम् । २२ ॥
 समालभ्य ततः सर्वे कृत्वा चैमं प्रदक्षिणं । षष्टिं पुत्रसहस्राणि
 विभिदुर्वसुधातलम् ॥ २३ ॥ ततः प्रागुत्तरां गत्वा सागराः
 प्रथितां दिशम् । रोषादभ्यखनन् सर्वे पृथिवीं सगरात्मजाः । २४ ॥
 ते तु सर्वे महात्मानो भीमवेगा महाबलाः । ददृशुः कपिलं
 तत्र वासुदेवं सनातनम् ॥ २५ ॥ हयञ्च तस्य देवस्य चरन्तमधि
 दूरतः । प्रहर्षमतुलं प्राप्ताः सर्वे ते रघुनन्दन ॥ २६ ॥ ते तं यज्ञ-
 हनं ज्ञात्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणाः । खनित्रलाङ्गलधरा नाना-
 वृक्षशिलाधराः ॥ २७ ॥ अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तिष्ठतिष्ठेतिषातु-
 वन् । अस्माकं त्वं हि तुरगं यज्ञियं हृतवानसि ॥ २८ ॥ दुर्मो-
 धस्त्वं हि संप्राप्तान्विद्धि नः सगरात्मजान् । श्रुत्वा तद्वचनं तेषां
 कपिलो रघुनन्दन ॥ २९ ॥ स्वेषेण महताविष्टो ऊङ्गारमकरो-
 त्तदा । ततस्तेनाप्रमेयेण कपिलेन महात्मना । भस्मराशी-
 कृताः सर्वे काकुत्स्थ सगरात्मजाः ॥ ३० ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

षत्वारिंशः सर्गः ।

पुत्रांश्चिरगतान् ज्ञात्वा सगरो रघुनन्दन । नम्रारमब्रवीद्वा-

*जा दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ १ ॥ शूरस्य कृतविद्यस्य पूर्वैस्तुल्योसि
 तेजसा । पितृणां गतिमन्विच्छ येन चाश्वोऽपवाहितः ॥ २ ॥
 अन्तर्भौमानि सत्वानि वीर्यवन्ति महान्ति च । तेषाम्नु प्रतिघा-
 तार्थं सासिं गृह्णीष्व कार्मुकम् ॥ ३ ॥ अभिवाद्याभिवाद्यांश्च हत्वा
 विघ्नकरानपि । सिद्धार्थः सन्निवर्त्तस्व मम यज्ञस्य पारगः ॥ ४ ॥
 एवमुक्तोऽशुमान् सस्यक् सगरेण महात्मना । धनुरादाय
 खड्गश्च जगाम लघुविक्रमः ॥ ५ ॥ स खातं पितृभिर्मागमन्त-
 भौमं महात्मभिः । प्रापद्यत नरश्रेष्ठ तेन राज्ञाभिषोदितः ॥ ६ ॥
 देवदानवरक्षोभिः पिशाचपतगोरगैः । पूज्यमानं महातेजा
 दिशागजमपश्यत् ॥ ७ ॥ स तं प्रदक्षिणं कृत्वा दृष्ट्वा चैव निरा-
 मयम् । पितृन् स परिपप्रच्छ वाञ्छितार्त्तरमेव च ॥ ८ ॥ दिशागजस्तु
 तच्छ्रुत्वा प्रत्युवाच महामतिः । आसमञ्जसं कृतार्थस्त्वं सहाश्वः शीघ्र-
 मेष्यति ॥ ९ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वानिव दिशोगजान् । यथा-
 क्रमं यथान्यायं प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ १० ॥ तैश्च सर्वैर्दिशापालै-
 र्वाक्यञ्चैर्वाक्यक्रोविदैः । पूजितः सहयस्यैव गन्तासीत्यभिषोदितः
 * ॥ ११ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा जगाम लघुविक्रमः । भस्मराशीकृता यत्न
 पितरस्तस्य सागराः ॥ १२ ॥ स दुःखवशमापन्नस्त्वसमञ्जसुतस्त-
 दा । चुक्रोश परमार्त्तस्तु वधात्तेषां सुदुःखितः ॥ १३ ॥ यज्ञियञ्च
 हयं तत्र चरन्तमविदूरतः । ददर्श पुरुषव्याघ्रो दुःखशोकसम-
 न्वितः ॥ १४ ॥ स तेषां राजपुत्राणां कर्तुकामो जलक्रियाम् ।
 स जलार्थो महातेजा न चापश्यञ्जलाशयम् ॥ १५ ॥ विसार्थ्य
 निपुणां दृष्टिं ततोपश्यत् खगाधिपम् । पितृणां मातुलं राम
 सुपर्णमभिलोपमम् ॥ १६ ॥ स चैनमब्रवीद्वाक्यं वैनतेयो महा-
 बलः । माशुचः पुरुषव्याघ्र वधोऽयं लोकसम्मतः ॥ १७ ॥ कपिले-
 नाप्रमेयेन दग्धा ह्रीमे महाबलाः । सलिलं नार्हसे प्राञ्ज दातु-
 मेषां हि लौकिकम् ॥ १८ ॥ गङ्गा हिमवतो ज्येष्ठाः दुहितः

पुरुषर्षभ । तस्यां कुरु महाबाहो पितृणां सलिलक्रियाम् ॥१९॥
 भस्मराशीलतानेतान् श्रावयेत्कीकपावनी । तथा क्लिन्नमिदं भस्म गङ्गा-
 या लोककान्तया ॥ २० ॥ षष्टिं पुत्रसहस्राणि स्वर्गलोकं गमिष्यति ।
 निर्गच्छाश्वं महाभाग संगृह्य पुरुषर्षभ । यज्ञं पैतामहं वीर निर्व-
 र्तयितुमर्हसि ॥ २१ ॥ सुपर्णवचनं श्रुत्वा सोऽशुमानतिवीर्य-
 वान् । त्वरितं हयमादाय पुनरायाम्महातपाः ॥ २२ ॥ ततो
 राजानमासाद्य दीक्षितं रघुमन्दन । न्यवेदयद्यथावृत्तं सुपर्ण-
 वचनं तथा ॥ २३ ॥ तच्छ्रुत्वा घोरसङ्काशं वाक्यमंशुमती वृष ।
 यज्ञं निर्वर्त्तयामास यथाकल्पं यथाविधि ॥ २४ ॥ स्वपुरं त्वग-
 मच्छ्रीमानिष्टयज्ञो मर्षीपतिः । गङ्गायाश्चनिचागमे राजा निश्चयं
 नाध्यगच्छत ॥ २५ ॥ अगत्वा निश्चयं राजा कालेन महता महान् ।
 त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ २६ ॥

इतार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

एकचत्वारिंशः सर्गः ।

कालधर्मं गते राम सगरे प्रकृती जनाः । राजानं रोचयामा-
 सुरंशुमन्तं सुधार्मिकम् ॥१॥ स राजा सुमहानासीदंशुमान् रघु-
 नन्दन । तस्य पुत्रो महानासीद्विभीष इति विश्रुतः ॥ २ ॥
 तस्यै राज्यं समादिश्य दिल्लीपे रघुनन्दन । हिमवच्छिष्यरे
 रस्ये तपस्येपे सुदारुणम् ॥ ३ ॥ द्वात्रिंशच्छतसाहस्रं वर्षाणि
 सुमहायशाः । तपोवनगतो राजास्वर्गं लेभे तपोधनः ॥४॥
 दिल्लीपस्तु महातेजाः श्रुत्वा पैतामहं वधम् । दुःखोपहतया
 बुद्ध्या निश्चयं नाध्यगच्छत ॥ ५ ॥ कथं गङ्गावतरणं कथं तेषां जल-
 क्रिया । तारयेयं कथं चैतानिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ६ ॥ तस्य

चिन्तयती नित्यं धर्मेण विदितात्मनः । पुत्रो भगीरथो नाम
जज्ञे परमधार्मिकः ॥ ७ ॥ दिलीपस्तु महातेजा यत्रैर्धृष्टभिरि-
ष्टवान् । त्रिशद्वर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ ८ ॥
अगत्वा निश्चयं राजा तेषामुद्धरणं प्रति । व्याधिना नरशार्दूल
कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ९ ॥ इन्द्रलोकं गतो राजा स्वार्जितेनैव
कर्मणा । राज्ये भगीरथं पुत्रमभिषिच्य नरर्षभः ॥ १० ॥
भगीरथस्तु राजर्षिर्धार्मिको रघुनन्दन । अनपत्यो महाराजः
प्रजाकामः स चाप्रजाः ॥ ११ ॥ मन्त्रिष्विषाधाय तद्राज्यं गङ्गावत-
रणे रतः । तपो दीर्घं समातिष्ठन्नोकर्ये रघुनन्दन ॥ १२ ॥
ऊर्ध्ववाङ्मः पञ्चतपा मासाहारो जितेन्द्रियः । तस्य वर्षसह-
स्राणि घोरे तपसि तिष्ठतः ॥ १३ ॥ अतीतानि महावाचो तस्य
राज्ञो महात्मनः । सुप्रीतो भगवान् ब्रह्मा प्रजानां प्रभुरी-
श्वरः ॥ १४ ॥ ततः सुरगणैः सार्द्धं सुपागम्य पितामहः । भगी-
रथं महात्मानं तप्यमानमथाब्रवीत् ॥ १५ ॥ भगीरथ महाराज
प्रीतस्तेहं जनाधिप । तपसा च सुतप्तेन वरं वरय सुव्रत ॥ १६ ॥
- तमुवाच महातेजाः सर्वलोकपितामहम् । भगीरथो महावाङ्मः
कृताञ्जलिपुटः स्थितः ॥ १७ ॥ यदि मे भगवान् प्रीतो यद्यस्ति
तपसः फलम् । सगरस्यात्मजाः सर्वे मत्तः सलिलमाप्नुयुः ॥ १८ ॥
गङ्गायाः सलिलक्लिन्ने भस्मन्येषां महात्मनाम् । स्वर्गं गच्छेत्पुर-
त्यन्तं सर्वे च प्रपितामहाः ॥ १९ ॥ देया याचेह सप्तत्यै नावसी-
देत्कुलक्ष नः । इच्छाकूपां कुले देव एष मेऽस्तु वरः परः ॥ २० ॥
उक्तवाच्यं तु राजानं सर्वलोकपितामहः । प्रत्युवाच शुभां
वाणीं मधुरां मधुराक्षराम् ॥ २१ ॥ मनोरथो महानिष भगीरथ
महारथ । एवमभवत् भद्रन्ते इच्छाकुकुलवर्द्धन ॥ २२ ॥ इयं हैमवती
ज्येष्ठा गङ्गा हिमवतः सुता । तां वै धारयितुं राजन् हरस्तत्र नि-
युज्यताम् ॥ २३ ॥ गङ्गायाः पतनं राजन् दृष्टिवी न सहिष्यते ।

तां वै धारयितुं राजन्वानं पश्यामि शूलिनः ॥ २४ ॥ तमेव-
मुक्त्वा राजानं गङ्गां चाभाष्य लोककृत् । जगाम त्रिदिवं देवैः
सर्वैः सहमरुद्गणैः ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

द्विचत्वारिंशः सर्गः ।

देवदेवे गते तस्मिन् सेांशुष्ठाग्रनिपीडिताम् । कृत्वा वसुमतीं
राम वत्सरं समुपासत ॥ १ ॥ अथ सम्बत्सरे पूर्णैः सर्वलोकनम-
स्कृतः । उमापतिः पशुपती राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ प्रीति-
स्रोहं नरश्रेष्ठ करिष्यामि तव प्रियम् । शिरसा धारयिष्यामि
शैलराजसुतामहम् ॥ ३ ॥ ततो हैमवती ज्येष्ठा सर्वलोकनम-
स्कृता । तदा सातिमहद्रुपं कृत्वा वेगञ्च दुःसहम् ॥ ४ ॥ आका-
शादपतद्राम शिवे शिवशिरस्युत । अचिन्तयञ्च सा देवी गङ्गा
परमदुर्धरा ॥ ५ ॥ विशास्यहं हि पातालं स्रोतसा गृह्य शङ्क-
रम् । तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु भगवान् हरः ॥ ६ ॥ तिरी-
भावयितुं बुद्धिचक्रे चिनयनज्ञादा । सा तस्मिन् पतिता पुण्या
पुण्ये रुद्रस्य मूर्धनि ॥ ७ ॥ हिमवत्प्रतिमे राम जटामण्डल-
गह्वरे । सा कथं चिन्मधीं गन्तुं नाशक्रोद्यत्समास्थिता ॥ ८ ॥
नैव सा निर्गमं लेभे जटामण्डलमन्ततः । तत्रैवावभ्रमहेवी
सम्बत्सरगणान्ब्रह्मन् ॥ ९ ॥ तामपश्यत्पुनस्तत्र तपः परसमा-
स्थितः । स तेन तोषितश्चासीदत्यन्तं रघुनन्दन ॥ १० ॥ विस-
सर्ज ततो गङ्गां हरो विन्दुसरः प्रति । तस्यां विष्टुज्यमानायां
सप्तस्रोतांसि जज्ञिरे ॥ ११ ॥ ह्यादिनी पावनी चैव नक्षिणी
च तथैवच । तिष्ठः प्राची दिशं जग्मुर्गाङ्गाः शिवजलाः

शुभाः ॥ १२ ॥ सुवक्षुश्चैव सीता च सिन्धुश्चैव महानदी । तिष्ठ-
 श्चैता दिशं जग्मुः प्रतीचीन्तु शुभोदकाः ॥ १३ ॥ सप्तमी चान्व-
 गात्तासां भगीरथरथं तदा । भगीरथोऽपि राजर्षिर्दिव्यस्यन्दन-
 मास्थितः ॥ १४ ॥ प्रायादग्रे मङ्गातजा गङ्गा तं वाप्यनुव्रजत् ।
 गगनाच्छङ्करशिरस्ततो धरणिमागता ॥ १५ ॥ असर्पत जलं
 तत्र तीव्रशब्दपुरस्कृतम् । मत्स्यकच्छपसंघैश्च शिशुमारगणै-
 स्तथा ॥ १६ ॥ पतद्भिः पतितैश्चैव व्यरोचत वसुन्धरा । ततो
 देवर्षिगन्धर्वा यक्षसिद्धगणास्तथा ॥ १७ ॥ व्यलोकयन्त ते तत्र
 गगनाङ्गाङ्गतां तदा । विमानैर्नगराकारैर्हयैर्गजवरैस्तदा ॥ १८ ॥
 पारिप्लावगताश्चापि देवतास्तत्र विष्टिताः । तदद्भुतमिमं लोके
 गङ्गावतरसुत्तमम् ॥ १९ ॥ दिदृक्षवो देवगणाः समीयुरमितौ-
 जसः । सम्पतद्भिः सुरगणैस्तेषाञ्चाभरणौजसां ॥ २० ॥ शतादि-
 त्यमिवाभाति गगनं गततोयदम् । शिशुमारोरगगणैर्मिनैर-
 पि च चञ्चलैः ॥ २१ ॥ विद्युद्भिरिव विन्दिमैराकाशमभवत्तदा ।
 पांडुरैः सलिलोत्पीडैः कीर्यमाणैः सृष्टस्त्रया ॥ २२ ॥ शारदास्यै-
 र्रिवाकीर्णं गगनं हंससंभवैः । क्वचिदुत्तरं याति कुटिलं क्वचि-
 दायतम् ॥ २३ ॥ विनतं क्वचिदुद्भूतं क्वचिद्याति शनैः शनैः ।
 सलिलेनैव सलिलं क्वचिद्भ्याहतं पुनः ॥ २४ ॥ सुङ्करुर्धपथं गत्वा
 पपात वसुधां पुनः ॥ २५ ॥ तच्छङ्करशिरो भ्रष्टं भ्रष्टं भूमि-
 तले पुनः । व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषम् । तत्रर्षि-
 गणगन्धर्वा वसुधातलवासिनः ॥ २६ ॥ भवाङ्गपतितं तीर्थं
 पवित्रमिति पस्पृशुः । शापात्प्रपतिता ये च गगनाद्दसुधात-
 लम् ॥ २७ ॥ कृत्वा तत्राभिषेकन्ते बभूवुर्गतकल्मषाः । धूत-
 यापाः पुनस्तेन तीर्थेनाथ शुभान्विताः ॥ २८ ॥ पुनराकाशमा-
 विश्य स्थान् लोकान् प्रतिपेदिरे । सुसुदे सुदितो लोकस्तेन
 तीर्थेन भास्वता ॥ ३९ ॥ कृताभिषेको गङ्गायां बभूव गतकल्मषः ।

भगीरथो हि राजर्षिर्दिव्यस्यन्दनमास्थितः ॥ ३० ॥ प्रायादग्ने
महाराजस्रं गङ्गां पृष्ठतोऽम्बगात् । देवाः सर्षिगणाः सर्वे दैत्यदान-
वराक्षसाः ॥ ३१ ॥ गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिन्दरमहोरगाः । सर्वा-
श्चाश्वरसो राम भगीरथरथानुगाः ॥ ३२ ॥ गङ्गामम्बगमन् प्रीताः
सर्वे जलचराश्च ये । यतो भगीरथो राजा ततो गङ्गा यश-
स्विनी ॥ ३३ ॥ जगाम सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी । ततो
हि यजमानस्य जङ्गीरद्भुतकर्मणः ॥ ३४ ॥ गङ्गं संप्रावयामास
यज्ञवाढं महात्मनः । तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धो जङ्गुश्च राघव
॥ ३५ ॥ अपिवत्तु जलं सर्वं गङ्गायाः परमाद्भुतम् । ततो देवाः
सगन्धर्वाः ऋषयश्च सुविस्मिताः ॥ ३६ ॥ पूजयन्ति महात्मानं
जङ्गुं पुरुषसत्तमम् । गङ्गां चापि नयन्ति स्म दुहितृत्वे महा-
त्मनः ॥ ३७ ॥ ततस्तुष्टो महातेजाः श्रोत्राभ्यामसृजत्प्रभुः । तस्मा-
ज्जङ्गुमुता गङ्गा प्रीच्यते जाङ्गवीति च ॥ ३८ ॥ जगाम च पुन-
र्गङ्गा भगीरथरथानुगा । सागरञ्चापि संप्राप्ता सा सरित्प्रवरा
तदा ॥ ३९ ॥ रसातलमुपागच्छत्सिद्धार्थं तस्य कर्मणः । भगी-
रथोऽपि राजर्षिर्गङ्गामादाय यत्नतः ॥ ४० ॥ पितामहान् भस्मल-
तानपथ्यङ्गतचेतनः । अथ तद्भ्रमनां राशिं गङ्गासलिलमुत्त-
मम् ॥ ४१ ॥ प्लावयद्भूतपापमानः स्वर्गं प्राप्ता रघूत्तम ॥ ४२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

त्रिचत्वारिंशः सर्गः ।

स गत्वा सागरं राजा गङ्गयानुगतस्तदा । प्रविवेश तलं
भूमिर्यत्नं ते भस्मसात्कृताः ॥ १ ॥ भस्मन्यथाप्लुते राम गङ्गायाः
सलिलेन वै । सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥ तारि-

.ता नरशार्दूल दिवं याताश्च देववत् । षष्टिः पुत्रसहस्राणि
सगरस्य महात्मनः ॥ ३ ॥ सागरस्य जलं लोके यावत् स्यास्यति
पार्थिव । सगरस्यात्मजाः सर्वे दिवि स्यास्यन्ति देववत् ॥ ४ ॥
इयञ्च दुहिता ज्येष्ठा तव गङ्गा भविष्यति । त्वत्कृतेन च नाम्नाथ
लोके स्यास्यति विश्रुता ॥ ५ ॥ गङ्गा त्रिपथगा नाम दिव्या
भागीरथीति च । त्रीन् पथो भावयन्तीति तस्मात् त्रिपथगा
स्मृता ॥ ६ ॥ पितामहानां सर्वेषां त्वमत्र मनुजाधिप । कुरुष्व
सलिलं राजन् प्रतिज्ञामपवर्जय ॥ ७ ॥ पूर्वकेण हि ते राजं-
स्तेनातिथयसा तदा । धर्मिणां प्रवरेणाय नैष प्राप्नो मनो-
रथः ॥ ८ ॥ तथैवांशुमता वत्स लोकेऽप्रतिमतेजसा । गङ्गां
प्रार्थयतानेतुं प्रतिज्ञा नापवर्जिता ॥ ९ ॥ राजर्षिणा गुणवता
महर्षिसमतेजसा । मत्तुल्यतपसा चैव क्षत्रधर्मस्थितेन च ॥ १० ॥
दिलीपेन महाभाग तव पित्रातितेजसा । पुनर्न शक्तितानेतुं
गङ्गा प्रार्थयतानघ ॥ ११ ॥ सा त्वया समतिक्रान्ता प्रतिज्ञा पुरुष-
र्षभ । प्राप्नोसि परमं लोके यशः परमसम्मतम् ॥ १२ ॥ तच्च
गङ्गावतरणं त्वया कृतमरिन्दम । अनेन च भवान् प्राप्नो धर्म-
स्यायतनं महत् ॥ १३ ॥ ज्ञावयस्व त्वमात्मानं नरोत्तम सदोचिते ।
सलिले पुरुषश्रेष्ठः शुचिः पुण्यफलो भव ॥ १४ ॥ पितामहानां
सर्वेषां कुरुष्व सलिलक्रियाम् । स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि स्वं
लोकं गम्यतां वृष ॥ १५ ॥ इत्येवमुक्त्वा देवेशः सर्वलोकपितामहः ।
यथागतं तथागच्छद्देवलोकं महायशाः ॥ १६ ॥ भगीरथस्तु राजर्षिः
कृत्वा सलिलमुत्तमम् । यथाक्रमं यथान्यायं सागराणां महा-
यशाः ॥ १७ ॥ कृतोदकः शुची राजा स्वपुरं प्रविशेश ह । सत्-
हार्थो नरश्रेष्ठः स्वराज्यं प्रशशास ह ॥ १८ ॥ प्रसुमोद् च लोकसं
वृषमासाद्य राषव । नष्टशोकः समृद्धार्थो बभूव विगतन्वरः ॥ १९ ॥
एष ते राम गङ्गाया विसारोऽभिहितो मया । स्वस्ति प्राप्नुहि

भद्रन्ते सन्ध्याकालोऽतिवर्त्तते ॥ २० ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुत्र्यं,
स्वर्ग्यमथापि च । यः श्रावयति विप्रेषु क्षत्रियेष्वितरेषु च ॥ २१ ॥
प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रीयन्ते दैवतानि च । इदमाख्यानमायुष्यं
गङ्गावतरणं शुभम् ॥ २२ ॥ यः शृणाति च काकुत्स्थ सर्वान्
कामानवाप्नुयात् । सर्वे पापाः प्रणश्यन्ति श्रायुः कीर्त्तिश्च
वर्द्धते ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ।

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः । विस्मयं परमं
गत्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् कथितं
परमं त्वया । गङ्गावतरणं पुण्यं सागरस्यापि पूरणम् ॥ २ ॥
क्ष्णभूतेव नो रात्रिः संवृत्यं परन्तप । इमां चिन्तयतः सर्वां
निखिलेन कथान्तव ॥ ३ ॥ तस्य सा शर्वरी सर्वा मम सीमि-
त्रिणा सह । जगाम चिन्तयानस्य विश्वामित्र कथां शुभाम् ॥ ४ ॥
ततः प्रभाते विमले विश्वामित्रं तपोधनम् । उवाच राघवो वाक्यं
कृताङ्गकमरिन्दमः ॥ ५ ॥ गता भगवती रात्रिः श्रोतव्यं परमं श्रुतम्
तराम सरितां श्रेष्ठं पुण्यां त्रिपथगां नदीम् ॥ ६ ॥ नौरेषा
हि सुखास्तीर्णा ऋषीणां पुण्यकर्मणाम् । भगवन्तमिह प्राप्तं
ज्जात्वा त्वरितमागता ॥ ७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महा-
त्मनः । सन्तारं कारयामास सर्षिसङ्घस्य कौशिकः ॥ ८ ॥
उत्तरं तीरमासाद्य संपूज्यर्षिगणं ततः । गङ्गाकूले निविष्टास्ते
विशालां ददृशुः पुरीम् ॥ ९ ॥ ततो मुनिवरस्त्वीर्यं जगाम सह-
राघवः । विशालां नगरीं रम्यां दिव्यां स्वर्गोपमां तदा ॥ १० ॥

प्रथमं राममहाप्राज्ञी विश्वामित्रं महामुनिम् । पप्रच्छ प्राम्ना-
 लेर्भूत्वा विशालामुत्तमां पुरीम् ॥ ११ ॥ कतमो राजवंशीयं
 विशालायां महामुने । श्रोतुमिच्छामि भद्रन्ते परं कौतूहलं
 ह मे ॥ १२ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य मुनिपुङ्गवः । आस्वप्तुं
 त्वामारेभे विशालस्य पुरातनम् ॥ १३ ॥ श्रूयतां राम शकस्य
 तथां कथयतः श्रुताम् । अस्मिन्देशे हि यद्वृत्तं शृणु तत्वेन
 षव ॥ १४ ॥ पूर्वं कृतधुगे राम दितिः पुत्रा महाबलाः । अदि-
 तेषु महाभागा वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १५ ॥ ततस्तेषां नर-
 श्राध्र बुद्धिरासीन्महात्मनाम् । अमरा विश्वराश्वैव कथं स्यामो
 नरामयाः ॥ १६ ॥ तेषां चिन्तयतां तत्र बुद्धिरासीद्विपश्चिताम् ।
 वीरोदमथनं कृत्वा रमं प्राप्साम तत्र वै ॥ १७ ॥ ततो निश्चित्य
 मथनं योक्तुं कृत्वा च वासुकिम् । मयानं मन्दरं कृत्वा मम-
 धुरमितौजसः ॥ १८ ॥ (अथ वर्षसहस्रेण योक्तृसर्पशिरांसि च ।
 मन्तोतिविषं तत्र ददंशुर्दशनैः शिलाः ॥ १९ ॥ उत्पताताग्नि-
 तंज्जाशं हालाहलमहाविषम् । तेन दग्धञ्जगत्सर्वं सदेवासुर-
 मानुषम् ॥ २० ॥ अथ देवा महादेवं शङ्करं शरणागिनिः । जग्मुः
 पशुपतिं रुद्रं त्वाहि त्वाहीति तुष्टुवुः ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्ततो देवैर्देव-
 देवेश्वरः प्रभुः । प्रादुरासीत्ततोऽत्रैव शङ्खचक्रधरो हरिः ॥ २२ ॥
 उवाचैनं स्मितं कृत्वा रुद्रं शूलधरं हरिः । देवतैर्मथ्यमाने
 तु यत्पूर्वं समुपस्थितम् ॥ २३ ॥ तत्त्वदीयं सुरश्रेष्ठ सुराणाम-
 प्रतो हि यत् । अयंप्रजामिह स्थित्वा मृहाणेदं विषं प्रभो ॥ २४ ॥
 इत्युक्त्वा च सुरश्रेष्ठस्तत्रैवान्तरधीयत । देवतानां भयं दृष्ट्वा
 श्रुत्वा वाक्यन्तु शार्ङ्गिणः ॥ २५ ॥ हालाहलविषं घोरं सञ्जग्राहा-
 मृतोपमम् । देवान्निहृज्य देवेशो जगाम भगवान् हरः ॥ २६ ॥
 ततो देवाः सुराः सर्वे ममन्शूरघुनन्दन । प्रविवेशथ पातालं
 मय्यानः पर्वतोत्तमः ॥ २७ ॥ ततो देवाः सगन्धर्वासुष्टुवर्मधुसूद-

नम् । त्वं गतिः सर्वभूतानां विशेषेण दिवोकसाम् ॥ २८ ॥
 पालयास्मान्महावाहो गिरिमुद्धर्तुमर्हसि । इति श्रुत्वा हृषीकेशः
 कामठं रूपमास्थितः ॥ २९ ॥ पर्वतं पृष्ठतः कृत्वा शिश्रेः तत्रो-
 दधौ हरिः । पर्वताग्रन्तु लोकात्मा हस्तेनाक्रम्य केशवः ॥ २० ॥
 देवानां मध्यतः स्थित्वा ममस्य पुरुषोत्तमः ।) अथ वर्षसहस्रेण
 आयुर्वेदमयः पुमान् ॥ ३१ ॥ उदतिष्ठत्सुधर्मात्मा सदण्डः सकम-
 ण्डलुः । अथ धन्वन्तरिर्नाम अश्वराथ सुवर्चसः ॥ ३२ ॥ अशुनिर्म-
 यनादेव रसात्तस्माद्हरस्त्रियः । उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ तस्मादश्वरसोऽभ-
 वन् ॥ ३३ ॥ षष्टिः कीदृशोऽभवन्तासामश्वराणां सुवर्चसाम् । असं-
 खेयास्तु काकुत्स्थ यास्तासां परिचारिकाः ॥ ३४ ॥ न ताः स्त्र
 प्रतिगृह्णन्ति सर्वं ते देवदानवाः । अप्रतिग्रहणादेव ता
 वै साधारणाः स्मृताः ॥ ३५ ॥ वरुणस्य ततः कन्या वारुणी
 रघुनन्दन । उत्पपात महाभागा मार्गमाणा परिग्रहम् ॥ ३६ ॥
 दितिः पुत्रा न तां राम जगृह्वर्वरुणात्मजाम् । अदितेस्तु सुता
 वीर जगृह्वस्तामनिन्दिताम् ॥ ३७ ॥ असुरास्तेन दैत्येयाः
 सुरास्तेनादितेः सुताः । हृष्टाः प्रमुदिताश्चासन्वारुणीग्रहणात्म, राः
 ॥ ३८ ॥ उत्तैःश्रवा हयः श्रेष्ठो मणिरत्नञ्च कौस्तुभम् । उदति-
 ष्टन्मरश्रेष्ठ तथैवाश्वतस्तुत्तमम् ॥ ३९ ॥ अथ तस्य कृते राम महा-
 नासीत्कुलक्षयः । अदितेस्तु ततः पुत्रा दितिपुत्रानयोधयन् ॥ ४० ॥
 एकतामगमन् सर्वे असुरा राक्षसैः सह । युद्धमासीन्महाघोरं वीर
 त्रैलोक्यमोहनम् ॥ ४१ ॥ यदा क्षयं गतं सर्वं तदा विष्णुर्महा-
 बलः । अक्षतं सोऽहरत्तूर्णं मायामास्थाय मोहिनीम् ॥ ४२ ॥)
 ये गताभिमुखं विष्णुमक्षरं पुरुषोत्तमम् । संपिष्टास्ते तदा
 युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ४३ ॥ अदितेरात्मजा वीरा
 दितेः पुत्रान्निजनिरे । अस्मिन् घोरे महायुद्धे दैत्येया-
 दित्वयो र्भयम् ॥ ४४ ॥ निहत्य दितिपुत्रांस्तु राज्यं

प्राप्य पुरन्दरः । शशास मुदिती लोकान् सर्षिसङ्घान् सत्पार-
णान् ॥ ४५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ।

हतेषु तेषु पुत्रेषु दितिः परमदुःखिता । मारीचं कश्यप्रं
नाम भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ हतपुत्रास्मि भगवंस्तव पुत्रै-
र्महात्मभिः । शक्रहन्तारमिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोऽर्जितम् ॥ २ ॥
साहं तपश्चरिष्यामि गर्भं मे दातुमर्हसि । ईश्वरं शक्रहन्तारं
त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः कश्यप-
स्तदा । प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखिताम् ॥ ४ ॥
एवं भवतु भद्रं ते शुचिर्भव तपोधने । जनयिष्यसि पुत्रन्वयं
शक्रहन्तारमाहवे ॥ ५ ॥ पूर्णै वर्षसहस्रे तु शुचिर्यदि भवि-
ष्यसि । पुत्रं त्रैलोक्यहन्तार मत्तत्त्वं जनयिष्यसि ॥ ६ ॥ एव-
मुक्त्वा महातेजाः पाणिना संमार्ज्ज्वाताम् । तामालभ्य ततः
स्वस्ति इत्युक्त्वा तपसे ययौ ॥ ७ ॥ गते तस्मिन् नरश्रेष्ठ दितिः
परमहर्षिता । कुशञ्जवं समासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ८ ॥ तप-
स्तस्यां हि कुर्वन्त्यां परिचर्यां चकार ह । सहस्राक्षो नरश्रेष्ठ
परया गुणसम्पदा ॥ ९ ॥ अग्निं कुयान् काष्ठमपः फलंमूलं तथै-
व च । न्यवेदयत्सहस्राक्षो यज्ञान्यदपि काञ्चित्तम् ॥ १० ॥
गात्रसंवाहनेष्वैव अमापनयनैस्तथा । शक्रः सर्वेषु कालेषु दितिं
परिचचार ह ॥ ११ ॥ पूर्णै वर्षसहस्रे सा दशोने रघुनन्दन ।
दितिः परमसंहृष्टा सहस्राक्षमथाब्रवीत् ॥ १२ ॥ तपस्वरन्त्या
कर्षाणि दश वीर्याकृतां वर । अवशिष्टानि भद्रान्ते भ्रातरं द्रुक्षसे

ततः ॥ १३ ॥ यमहं त्वत्कृते पुत्र तमाधास्ये जयोत्सुकम् ।
 त्रैलोक्यविजयं पुत्र सङ्ग भोक्ष्यसि विज्वरः ॥ १४ ॥ याचितेन
 सुरश्रेष्ठ पित्रा तव महात्मना । वरो वर्षसहस्रान्ते मम दत्तः
 सुतं प्रति ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा च द्दितिक्षत्र प्राप्ते मध्यं दिने खरे ।
 निद्रयापहता देवी पादौ कृत्वाथ शीर्षतः ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा ताम-
 श्शुचिं शक्रः पादयोः कृतमूर्धजाम् । शिरःस्थाने कृतौ पादौ
 जहास स सुमोद च ॥ १७ ॥ तस्याः शरीरविवरं प्रविवेश पुर-
 न्दरः । गर्भञ्च सप्तधा राम चिच्छेद परमात्मवान् ॥ १८ ॥
 भिद्यमानस्ततो गर्भो वज्रेण शतपर्वणा । रुरोद सुस्वरं
 राम ततो द्दितिरबुध्यत ॥ १९ ॥ माहदो माहदद्येति गर्भं
 शक्रोऽभ्यभाषत । विभेद च महतिजा रुदन्तमपि वासवः ॥ २० ॥
 न हन्तव्यन्न हन्तव्यमित्येव द्दितिरब्रवीत् । निष्पपात ततः
 शक्रो मातुर्वचनगौरवात् ॥ २१ ॥ प्राञ्जलिवज्रसहितो द्दितिं
 शक्रोऽभ्यभाषत । अशुचिर्देवि सुप्तापि पादयोः कृतमूर्धजा ॥ २२ ॥
 तदन्तरमहं लब्ध्वा शक्रहन्तारमाहवे । अभिन्दं सप्तधा देवि
 तन्मे त्वं चन्तुमर्हसि ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

षट्चत्वारिंशः सर्गः ।

सप्तधा तु कृते गर्भे द्दितिः परमदुःखिता । सहस्रान्चं दुरा-
 धर्षं वाक्चं सानुनयाब्रवीत् ॥ १ ॥ समापराधाङ्गर्भोऽयं सप्तधा
 शकलीकृतः । नापराधो हि देवेश तवात्र बलसूदन ॥ २ ॥
 प्रियं त्वत्कृतमिच्छामि मम गर्भविपर्यये । मरुतां सप्त सप्तानां
 स्थानपाला भवन्तु ते ॥ ३ ॥ वातस्कन्धा इमे सप्त चरन्तु दिवि

पुत्रक । मारुता इति विख्याता दिव्यरूपा ममात्मजाः ॥ ४ ॥
 ब्रह्मलोकं चरत्वेक इन्द्रलोकं तथापरः । दिव्यवायुरिति ख्यात-
 स्तृतीयोपि महायशाः ॥ ५ ॥ चत्वारस्तु सुरश्रेष्ठ दिशो वै तव
 शासनात् । सञ्चरिष्यन्ति भद्रन्ते कालेन हि ममात्मजाः ॥ ६ ॥
 त्वत्कृतेनैव नाम्ना वै मारुता इति विश्रुताः । तस्यास्तदचनं श्रुत्वा
 महस्त्राक्षः पुरन्दरः ॥ ७ ॥ उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यमितीदं
 बलसूदनः । सर्वमेतद्यथोक्तं ते भविष्यति न संशयः ॥ ८ ॥
 विचरिष्यन्ति भद्रन्ते देवरूपास्तवात्मजाः । एवं तौ निश्चयं कृत्वा
 माता पुत्रो तपोवने ॥ ९ ॥ जग्मनुस्त्रिदिवं राम कृतार्था-
 पिति नः श्रुतम् । एष देवः स काकुत्स्थ महेन्द्राध्युषितः
 पुरा ॥ १० ॥ दितिं यत्र तपःसिद्धामेवं परिचचार सः ।
 इच्छाकोस्तु नरव्याघ्र पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ११ ॥ अलंघुषाया-
 सुत्यन्वो विशाल इति विश्रुतः । तेन चासीद्दिग्दृश्याने विशालेति
 पुरी कृता ॥ १२ ॥ विशालस्य सुतो राम हेमचन्द्रो महाबलः ।
 सुचन्द्र इति विख्यातो हेमचन्द्रादनन्तरः ॥ १३ ॥ सुचन्द्रतनयो राम
 धूम्राश्व इति विश्रुतः । धूम्राश्वतनयश्चापि ह्यञ्जयः समपद्यत ।
 ह्यञ्जयस्य सुतः श्रीमान् सहदेवः प्रतापवान् । कृशाश्वः सहदेवस्य
 पुत्रः परमधार्मिकः ॥ १५ ॥ कृशाश्वस्य महातेजाः सोमदत्तः प्रता-
 पवान् । सोमदत्तस्य पुत्रस्तु काकुत्स्थ इति विश्रुतः ॥ १६ ॥ तस्य
 पुत्रो महातेजाः संप्रत्येष पुरीमिमाम् । आवसत्परमप्रख्यः सुमति-
 र्नाम दुर्जयः ॥ १७ ॥ इच्छाकोस्तु प्रसादेन सर्वं वैशालिका वृषाः ।
 दीर्घार्धुषो महात्मानो वीर्यप्रवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १८ ॥ इहाद्य
 रजनीमिकां सुखं वत्स्यामहे वयम् । श्वः प्रभाते नरश्रेष्ठ जनकं
 द्रष्टुमर्हसि ॥ १९ ॥ सुमतिस्तु महातेजा विश्वाभितसुपागतम् ।
 श्रुत्वा नरवरश्रेष्ठः प्रत्यागच्छन्महायशाः ॥ २० ॥ पूजाञ्च परमां
 कृत्वा सीपाध्यायः सवान्धवः । प्राञ्जलिः कुशलं पृष्ट्वा विश्वाः

मित्रमथाब्रवीत् ॥ २१ ॥ धन्योऽस्मानुष्टहीतोऽस्मि यस्य मे विषयं
सुने । संप्राप्तो दर्शनं चैव नास्ति धन्यतरो मम ॥ २२ ॥

इतार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

सप्तवत्वारिंशः सर्गः ।

दृष्ट्वा तु कुगलं तत्र परस्परसमागमे । कथान्ते सुमतिर्वाक्यं
व्याजहार महामुनिम् ॥ १ ॥ द्रुमी कुमारी भद्रन्ते देवतुल्य-
पराक्रमौ । गजसिंहगती वीरौ शार्दूलदृषभोपमौ ॥ २ ॥
पद्मपत्रविगालाक्षौ खड्गखण्डपीधसुर्धरौ । अश्विनाविव रूपेण
समुपस्थितयौवनौ ॥ ३ ॥ यदृच्छस्यैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवा-
सरी । कथं पद्मामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा सुने ॥ ४ ॥ भूषय-
न्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवांवरम् । परस्परैरेण सदृशी प्रमाणो-
द्भितचेष्टितैः ॥ ५ ॥ किमर्थञ्च नरश्रेष्ठो संप्राप्तौ दुर्गमे पथि ।
वरायुधधरी वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्वतः ॥ ६ ॥ तस्य तद्वचनं
श्रुत्वा यथावृत्तं न्यवेदयत् । विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राजा परम-
विस्मितः ॥ ७ ॥ अतिथी परमं प्राप्तौ पुत्री दगरथस्य तौ ।
पूजयामास विधिवत्सत्कारार्हौ महाबली ॥ ८ ॥ ततः परम-
सत्कारं सुमतेः प्राप्य राघवी । उष्य तत्र निशामेकां जग्मतु-
र्मिथिलां ततः ॥ ९ ॥ तां दृष्ट्वा मुनयः सर्वे जनकस्य पुरीं
शुभाम् । साधुसाध्विति शंसन्तो मिथिलां समपूजयन् ॥ १० ॥
मिथिलीपवने तत्र आयमं दृश्य राघवः । पुराणं निर्जनं रम्यं
पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥ ११ ॥ इदमाश्रमसङ्काशं किं त्विदं मुनि-
वर्जितम् । श्रोतुमिच्छामि भगवन् कस्यायं पूर्वं आश्रमः ॥ १२ ॥
तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्यविद्यारूढः । प्रत्युवाच महतीजा

विश्वामितो महासुनिः ॥ १३ ॥ हन्त ते कथयिष्यामि . शृणु
 तच्चेन राघव । यस्यैतदाश्रमपदं शप्तं कीपान्महात्मनः ॥ १४ ॥
 गौतमस्य नरश्रेष्ठ पूर्वमासीन्महात्मनः । आश्रमो दिव्यसङ्काशः
 सुरैरपि सुपूजितः ॥ १५ ॥ स चात्र तप आतिष्ठदहल्या-
 सहितः पुरा । वर्षपूगान्यनेकानि राजपुत्रा महायशाः ॥ १६ ॥
 तस्यान्तरं विदित्वा च सहस्राक्षः शचीपतिः । सुनिवेशधरो
 भूत्वा अहल्यामिदमब्रवीत् ॥ १७ ॥ ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः
 सुसमाहिते । सङ्गमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥ १८ ॥
 सुनिवेशं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन । मतिञ्चकार दुर्मैधा
 देवराजकुलहलात् ॥ १९ ॥ अथाब्रवीत्सुरश्रेष्ठं कृतार्थेनान्तरा-
 त्मना । कृतार्थोसि सुरश्रेष्ठ गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥ २० ॥
 आत्मनं नां च देवेग सर्वथा रक्ष गौरवात् । इन्द्रस्तु प्रहसन्वा-
 क्यमहल्यामिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ सुश्रीणि परितुष्टोस्मि गमिष्यामि
 यद्दागतम् । एवं सङ्गस्य तु तदा निश्चक्रामोऽटजान्ततः ॥ २२ ॥
 स संभ्रमाच्चरन् राम शङ्कितो गौतमं प्रति । गौतमं सन्ददर्शाय
 प्रविशन्तं महासुनिम् ॥ २३ ॥ देवदानवदुर्दुर्घर्षतपोबलसमन्वि-
 तम् । तीर्थोदकपरिक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलम् ॥ २४ ॥
 टहीतसमिधं तत्र सकुणं सुनिपुङ्गवम् । दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रक्षी
 विपश्यदनुभवत् ॥ २५ ॥ अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं सुनिवेशधरं
 सुनिः । दुर्घटं वृत्तसम्पन्नो रोषाद्वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ मम रूपं
 समास्थाय कृतवानसि दुर्मते । अकर्त्तव्यमिदं यस्माद्द्विफलश्वं
 भविष्यसि ॥ २७ ॥ गौतमेनैव मुक्तस्य मरीषेण महात्मना ।
 त्रेततुष्टेषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात् ॥ २८ ॥ तथा दृष्ट्वा
 ष वैशक्रं भार्यामपिच शप्तवान् । इह वर्षमहस्राणि बहूनि निव-
 सिष्यसि ॥ २९ ॥ वातभक्ष्या निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी ।
 प्रदृष्ट्या सर्वभूतानामाश्लेषिष्यसिष्यसि ॥ ३० ॥ यदात्चेत-

द्वनं धीरं रामो दशरथात्मजः । आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता,
भविष्यति ॥ ३२ ॥ एवमुक्त्वा महातेजा गीतमो दुष्टचारिणीम्
इममायमसुतृज्य सिद्धचारणसेविते ॥ ३३ ॥ हिमवच्छिखरे
रभ्ये तपस्त्रेपे मद्यातपाः ॥ ३४ ॥

दृत्यार्णे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

अष्टचत्वारिंशः सर्गः ।

अफलम् ततः शक्रो देवानग्निपुरोगमान् । अत्रयीत्तस्त्रानयनः
सिद्धगन्धर्वचारणान् ॥ १ ॥ कुर्वता तपसा विघ्न गीतमस्य महा-
त्मनः । क्रोधमुत्पाद्य हि मया सुरकार्यमिदं कृतम् ॥ २ ॥ अफ-
लोऽस्मि कृतस्त्रेन क्रोधात्मा च निराकृता । शापमोक्षेण महता
तपोऽस्यापहृतं मया ॥ ३ ॥ तन्मां सुरवराः सर्वे सर्षिसङ्घाः
सचारणाः । सुरकार्यकरं यूयं सफल कर्तुमर्हथ ॥ ४ ॥ शत-
क्रतोर्वचः श्रुत्वा देवाः साग्निपुरोगमाः । पितृदेवानुपेत्याहुः
सर्वे सह मरुद्गणैः ॥ ५ ॥ अयं मेघः सवृषणः शक्रो ह्यवृषणः कृतः ।
मेघस्य वृषणो गृह्य शक्रायाशु-प्रयच्छत ॥ ६ ॥ अफलम् कृतो मेघः
परां तुष्टिं प्रदास्यति । भवतां हर्षणार्थं ह्ये च दास्यन्ति मानवाः ।
अनयं हि फलं तेषां यूयं दास्यथ पुष्कलम् ॥ ७ ॥ अग्नेस्तु वचनं
श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः । उत्पाद्य मेघवृषणो सहस्राक्षेभ्य-
वेशयन् ॥ ८ ॥ तदाप्रभृति काकुत्स्थ पितृदेवाः समागताः । अफ-
लान् भुञ्जते मेघान् फलैस्त्रेषामयोजयन् ॥ ९ ॥ इन्द्रस्तु मेघवृषण-
स्तदाप्रभृति राषव । गीतमस्य प्रभावेण तपसा च महात्मनः
॥ १० ॥ तदागच्छ महातेज आश्रमं पुण्यकर्मणः । तारयैनां
महाभागामहत्यां देवहृदिपिणीम् ॥ ११ ॥ विश्वामित्रवचः श्रुत्वा

राघवः सहलक्ष्मणः । विश्वामित्रं पुरस्कृत्य चाश्रमं प्रविवेश
 च ॥ १२ ॥ ददर्श च महाभागां तपसा द्योतितप्रभाम् । लोकै-
 रपि समागम्य दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः ॥ १३ ॥ प्रयत्नान्निर्मितां
 धात्रा दिव्यां मायामयीमिव । धूमनाभिपरीतांगीं दीभामग्नि-
 शिखामिव ॥ १४ ॥ सत्पारावृतां साध्वां पूर्णचन्द्रप्रभामिव ।
 मध्येभ्रमो दुराधर्षां दीप्तां सूर्यप्रभामिव ॥ १५ ॥ त्रयाणामपि
 लोकानां यावद्रामस्य दर्शनम् ॥ १६ ॥ यापस्यान्तमुपागम्य तेषां
 दर्शनमागता ॥ १७ ॥ राघवी तु तदा तस्याः पादौ जग्दहतु-
 र्मुदा । स्मरन्ती गौतमवचः प्रतिजग्राह सा हि तौ ॥ १८ ॥
 पादमर्घ्यन्तथातिथ्यं चकार सुममाहिता । प्रतिजग्राह काकु-
 तस्थौ विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १९ ॥ पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दु-
 भिनिःस्वनैः । रन्ध्रवाग्भ्ररसां चैव महानासीत्समुत्सवः ॥ २० ॥
 साधुसाध्विति देवास्तामहल्यां समपूजयन् । तपोबलविश्रुद्धान्नीं
 गौतमस्य वशानुगाम् ॥ २१ ॥ गौतमोऽपि महतेजा अहल्या-
 सहितः सुखी । रामं संपूज्य विधिवत्तपस्तेपे महातपाः ॥ २२ ॥
 रामोऽपि परमां पूजां गौतमस्य महामुनेः । सकाशाद्विधिवत्प्राप्य
 जगम मिथिलां ततः ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

एकानपञ्चाशत्सर्गः ।

ततः प्रागुत्तरां कृत्वा रामः सौमित्रिणा सह । विश्वामित्रं
 पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ १ ॥ रामस्तु मुनिशार्दूलमुवाच
 सहलक्ष्मणः । साध्वी यज्ञसमृद्धिर्हि जनकस्य महात्मनः ॥ २ ॥
 यज्ञनीह सहस्राणि नानादेशनिवासिनाम् । ब्राह्मणानां महा-

भाग वेदाध्ययनशालिनाम् ॥ ३ ॥ ऋषिवाटाथ दृश्यन्ते शकटी-
 शतसंकुलाः । देयो विधीयतां ब्रह्मन्वच वत्सामहे वयम् ॥ ४ ॥
 रामस्य वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महासुनिः । निवासमकरो-
 हृथे विविक्षे सलिलान्विते ॥ ५ ॥ विश्वामित्रमुनिं प्राप्तं श्रुत्वा
 वृषवरस्तदा । शतानन्दं पुरस्कृत्य पुरोहितमनिन्दितः ॥ ६ ॥
 ऋत्विजोपि महात्मानस्वर्धमादाय सत्वरम् । प्रत्युज्जगाम सह
 सा विनयेन समन्वितः ॥ ७ ॥ विश्वामित्राय धर्मेण ददौ धर्म-
 पुरस्कृतम् । प्रतिगृह्य तु तां पूजां जनकस्य महात्मानः ॥ ८ ॥
 पप्रच्छ कुशलं राज्ञो यज्ञस्य च निरामयम् । स तांश्चाथ मुनीन्
 गृष्ट्वा सोपाध्यायपुरोधसः ॥ ९ ॥ यथाहृष्टपिभिः सर्वैः समागच्छ-
 त्प्रहृष्टवत् । अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलिरभाषत ॥ १० ॥
 आसने भगवानास्तां सहैभिर्मुनिपुङ्गवैः । जनकस्य वचः श्रुत्वा
 निषसाद महासुनिः ॥ ११ ॥ पुरोधो ऋत्विजश्चैव राजा च सह-
 मन्त्रिभिः । आमनेषु यथान्यायमुपविष्टाः समन्ततः ॥ १२ ॥
 दृष्ट्वा स वृषतिस्तत्र विश्वामित्रसथाब्रवीत् । अथ यज्ञसहृष्टिर्म
 सफला देवतैः कृत्वा ॥ १३ ॥ अथ यज्ञफलं प्राप्तं भगवद्दर्शनान्मया ।
 धन्योऽस्मानुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुङ्गवः ॥ १४ ॥ यज्ञोपसदनं
 ब्रह्मन् प्राप्तोऽसि मुनिभिः सह । द्वादशाहं तु ब्रह्मर्षे दीक्षामाञ्ज-
 र्मनस्विनः ॥ १५ ॥ ततो भार्गयिनो देवान् द्रष्टुमर्हसि कौशिक ।
 इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलं प्रहृष्टवदनस्तदा ॥ १६ ॥ पुनस्तं परिपप्रच्छ
 प्राञ्जलिः प्रयतो वृषः । इमौ कुमारौ भद्रन्ते देवतुल्यपरा-
 क्रमौ ॥ १७ ॥ गजतुल्यगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ । अश्वि-
 नाविव रूपेण समुपस्थितयोवनी ॥ १८ ॥ यहच्छयैव गां प्राप्नो
 देवलोकाद्दवामरौ । कथं पङ्कामिह प्राप्नो किमर्थं कस्य वा
 मुने ॥ १९ ॥ वरासुधधरौ वीरौ कस्य पुत्रौ महामुने । भूषयन्ताविमं
 देशं चन्द्रसूक्ष्माविवास्वरम् ॥ २० ॥ परस्परस्य सदृशौ प्रमाणैकित-

श्लेष्टितैः । काकपक्षधरी वीरौ श्रुत्वमिच्छामि तत्वतः ॥ २१ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः । निवेदयदमेयात्मा-
 पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ २२ ॥ सिद्धायमनिवासञ्च राक्षसानां वधं
 तथा । तत्रागमनमव्यग्रं विशालायाश्च दर्शनम् ॥ २३ ॥ अहल्या-
 दर्शनं चैव गीतमेन समागमम् । महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुं-
 भागमनं तथा ॥ २४ ॥ एतत्सर्वं महातेजा जनकाय महात्मने ।
 निवेद्य विररामाथ विश्वामित्रो महासुनिः ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

पञ्चागत्मर्गः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः । हृष्टरीमा
 महातेजा शतानन्दो महातपाः ॥ १ ॥ गीतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तप-
 सा द्योतितप्रभः । रामसन्दर्शनादेव परं विश्वयमागतः ॥ २ ॥
 एतो निषसो संप्रेक्ष्य शतानन्दो वृपात्मजौ । सुखासीनी मुनिश्रेष्ठं
 विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥ अपि ते मुनिगार्दूलमम माता यश-
 खिनी । वन्यैरूपाहरत्पूजां पूजाहे सर्वदेहिनाम् ॥ ४ ॥ अपि
 रामाय कथितं यदुत्तं तत्परातनम् । मम मातुर्महातेजो
 देवेन दुरनुष्ठितम् ॥ ५ ॥ अपि कौशिक भद्रन्ते गुरुणा मम
 सङ्गता । मम माता मुनिश्रेष्ठ रामसन्दर्शनादितः ॥ ६ ॥ अपि
 मे गुरुणा रामः पूजितः कुशिकात्मज । इहागतो महातेजाः
 पूजां प्राप्य महात्मनः ॥ ७ ॥ अपि गान्तेन मनसा गुरुर्मै कुशि-
 कात्मज । इहागतेन रामेण पूजितेनाभिवादितः ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा
 वचनं तस्य विश्वामित्रो महासुनिः । प्रत्युवाच शतानन्दं वाक्शब्दो
 वाक्यकीविदम् ॥ ९ ॥ नातिक्रान्तं मुनिश्रेष्ठं यत्कर्त्तव्यं कृतं

मया । सङ्गता मुनिना पत्नी भार्गवेषुव रेणुका ॥ ११ ॥ तच्छ्रुत्वा
 वचनं तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः । गतानन्दो महातेजा रामं
 वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्नोसि राघव ।
 विश्वामित्रं पुरस्कृत्य महर्षिमुपराजितम् ॥ १३ ॥ अचिन्त्य-
 कर्मा तपसा ब्रह्मर्षिरमितप्रभः । विश्वामित्रो महातेजा वेदप्रियं
 परमां गतिम् ॥ १४ ॥ नास्ति धन्यतरो राम त्वत्तोष्यो भुवि कथन ।
 गोप्ता कुशिकपुत्रस्ते येन तप्तं महत्तपः ॥ १५ ॥ श्रूयतां चाभि-
 धास्यामि कौशिकस्य महात्मनः । यथा बलं यथा तत् तन्मे निग-
 दतः शृणु ॥ १६ ॥ राजाभीक्ष्ण धर्मात्मा दीर्घकालमरिन्दमः ।
 धर्मज्ञः कृतवियञ्च प्रजानां च हितरतः ॥ १७ ॥ प्रजापति-
 सुतस्वामीत् कुशनासो महीपतिः । कुशस्य पुत्रो बलवान् कुश-
 नाभः सुधार्मिकः ॥ १८ ॥ कुशनाभमुतस्वामीन्नाधिरत्येव विश्रुतः ।
 गाधेः पुत्रो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १९ ॥ विश्वा-
 मित्रो महातेजाः पालयामास मेदिनीम् । वञ्चयर्षमहस्त्राणि
 राजा राज्यमकारयत् ॥ २० ॥ कदाचित्तु महातेजा योजयित्वा
 वरूथिनीम् । अनीहिणीपरिवृतः परिचक्राम मेदिनीम् ॥ २१ ॥
 नगराणि च राष्ट्राणि मगितश्च महागिरीन् । आयमान् क्रमशो
 राजा विचरन्नाजगाम ह ॥ २२ ॥ वसिष्ठस्याश्रमपदं नानापुष्प-
 लताद्रमम् । नानास्रगगणाक्रीर्णं मिद्धचारणसेवितम् ॥ २३ ॥
 देवदानवगन्धर्वैः किन्नरैरुपशोभितम् । प्रशान्तहरिणाक्रीर्णं
 द्विजमङ्गनिषेवितम् ॥ २४ ॥ ब्रह्मर्षिगणसङ्कीर्णं देवर्षिगण-
 सेवितम् । तपश्चरणसंसिद्धैरग्निकल्पैर्महात्मभिः ॥ २५ ॥ स-
 ततं संकुलं श्रीमङ्गलकल्पैर्महात्मभिः । अब्भत्तैर्वायुभक्ष्यैश्च
 शीर्णपर्णैश्चैतथा ॥ २६ ॥ फलमूलाशनैर्दानैर्जितदोषै-
 र्जितेन्द्रियैः । ऋषिभिर्वालखिलैश्च जपहोमपरायणैः ॥ २७ ॥
 अन्यैर्वैश्वानसैश्चैव समन्तादुपशोभितम् । वसिष्ठस्याश्रमपदं

ब्रह्मलोकमिवापरम् । ददर्श जयतांश्रेष्ठो विश्वामित्रो महा-
बलः ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

एकपञ्चाशत्सर्गः ।

तं दृष्ट्वा परमप्रीतो विश्वामित्रो महाबलः । प्रणतो विनया-
द्दीरो वसिष्ठं जपताम्बरम् ॥ १ ॥ स्वागतं तव चेत्युक्तो वशिष्ठे न
महात्मना । आसनं चास्य भगवान्वसिष्ठो व्यादिदेश ह ॥ २ ॥
उपविष्टाय च तदा विश्वामित्राय धीमते । यथान्यायं मुनिवरः
फलमूलसुपाहरत् ॥ ३ ॥ प्रतिगृह्य तु तां पूजां वसिष्ठाद्राज-
मन्तमः । तपोग्निहीनशिष्वे प कुशलं पर्थ्यष्टच्छत ॥ ४ ॥ विश्वा-
मित्रो महातेजा वनस्पतिगणे तदा । सर्वत्र कुशलं प्राह वसिष्ठो
राजसत्तमम् ॥ ५ ॥ सुखोपविष्टं राजान विश्वामित्रं महातपाः ।
पप्रच्छ जपतां श्रेष्ठो वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ॥ ६ ॥ कञ्चित् कुशलं
राजन् कञ्चिद्धर्मेण रञ्जयन् । प्रजाः पालयसे राजन् राजवृत्ते न
धार्मिकः ॥ ७ ॥ कञ्चित्ते संभृता भृत्याः कञ्चित्तिष्ठन्ति शासेन ।
कञ्चित्ते विजिताः सर्वे रिपवो रिपुसूदन । ८ ॥ कञ्चिद्वलेषु कोशेषु
मित्रेषु च परन्तप । कुशलं ते नरव्याघ्र पुत्रपौत्रे तथानघ ॥ ९ ॥
सर्वत्र कुशलं राजा वसिष्ठं प्रत्युदाहरत् । विश्वामित्रो महा-
तेजा वसिष्ठं विनयान्वितम् ॥ १० ॥ कृत्वा तौ सुचिरं कालं धर्मिष्ठौ
ताः कथास्तदा । सुदा परमया युक्तौ प्रीयितान्तौ परस्परम् ॥ ११ ॥
ततो वसिष्ठो भगवान् कथान्ते रघुनन्दन । विश्वामित्रमिदं
वाक्यसुवाच प्रहसन्निव ॥ १२ ॥ आतित्यं कर्तुमिच्छामि
बलस्वास्त्य महाबल । तव चैवाप्रमेयस्य यथार्हं संप्रतीच्छ मे

॥१३॥ मत्क्रियां हि भवानेतां प्रतीच्छतु मया कृताम् । राजंस्वम-
 तिथिश्चेष्टः पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ १४ ॥ एवमुक्ती वसिष्ठेन विश्वा-
 मित्रो महामुनिः । कृतमित्यब्रवीद्राजा पूजा वाक्येन मे त्वया
 ॥ १५ ॥ फलमूलेन भगवन्विद्यते यत्तवाश्रमे । पादोनाचमनी-
 येन भगवद्दर्शनेन च ॥ १६ ॥ सर्वथा च महाम्रात्र पूजार्हेण सुपू-
 जितः । नमस्तो मु गमिष्वामि मैत्रे षेच्छस्व चक्षुषा ॥ १७ ॥
 एवं ब्रूवन्तं राजानं वसिष्ठः पुनरेव हि । न्यमन्त्वयत धर्मात्मा
 पुनः पुनरुदारधीः ॥ १८ ॥ वाटमित्येव गाधेयो वसिष्ठं प्रत्युवाच
 ह । यथाप्रियं भगवतस्तथाम् मुनिपुङ्गव ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्तथा
 तेन वसिष्ठो जयताम्बरः । आजुहावततः प्रीतः क्रत्वापीं धूतकल्म-
 षाम् ॥ २० ॥ एह्येहि श्वले क्षिप्रं शृणु चापि वचो मम । सव-
 लस्यास्य राजर्षेः कर्तुं व्यवसितोऽस्मिहम् ॥ २१ ॥ भोजनेन महा-
 र्हेण सत्कारं सखिधत्स्व मे । यस्य यस्य यथाकामं पदुसेष्वभि-
 पूजितम् ॥ २२ ॥ तत्सर्वं कामधुग्दिश्ये अभिवर्ष कृते मम ।
 रसेमान्धेन पानेन लेह्यचोष्येण संयुतम् । अन्नानां निचयं सर्वं
 हृजस्व श्वले त्वर ॥ २३ ॥

इतार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

द्विपञ्चाशत्तुर्गः ।

एवमुक्ता वसिष्ठेन श्वला शत्रुसूदन । विदधे कामधुक्का-
 मान् यस्य यस्मिंश्चितं यथा ॥ १ ॥ इन्नन्मधुंस्तथा लाजान्मैरैया-
 स वरासवान् । पानानि च महार्हाणि भक्ष्यांश्चोच्चवचानपि ॥२॥
 लष्णाञ्चस्यौदनस्यात् राशयः पर्वतोपमाः । मृष्टान्यन्नानि स्तृपां-
 श्च दभिकुश्यास्तथैव च ॥ ३ ॥ नानास्वादुरसानाञ्च खाण्डवानां

तथैव च । भोजनानि सुपूर्णाणि गौडानि च सहस्रशः ॥४॥ सर्व-
 मासीत्सप्ततुष्टं हृष्टपुष्टजनायुतम् । विश्वामित्रवत्सं राम वसिष्ठेन
 सुतर्पितम् ॥ ५ ॥ विश्वामित्रो हि राजर्षिर्हृष्टपुष्टस्तदाभवत् ।
 सान्तःपुरवरो राजा सत्राह्वणपुरोहितः ॥ ६ ॥ सामात्यो मन्त्रि-
 संहितः सभ्यत्यः पूजितस्तदा । युक्तः परमहर्षिणा वसिष्ठमिदमब्र-
 वीत् ॥ ७ ॥ पूजितोऽहं त्वया ब्रह्मन् पूजार्हेण सुसत्कृतः । श्रूयता-
 मभिधास्यामि वाक्यं वाक्यविशारद ॥ ८ ॥ गवां शतमहस्त्रेण
 दीयतां श्वला मम । रत्नं हि भगन्नेतद्गृह्णहारी च पार्थिवः
 ॥ ९ ॥ तस्मान्मे श्वलां देहि ममैषा धर्मतो द्विज । एवमुक्तम्
 भगवान्वसिष्ठो मुनिपुङ्गवः ॥ १० ॥ विश्वामित्रेण धर्मात्मा प्रत्युवाच
 मञ्जीपतिम् । नाहं शतमहस्त्रेण नापि कीटिशतैर्गवाम् ॥ ११ ॥
 राजन्दास्यामि श्वलां राशिभीरजतस्य वा । न परित्यागमहयं
 मत्सकाशादरिन्दम ॥ १२ ॥ शाश्वती श्वला मह्यं कीर्त्तिरात्मवती
 यथा । अस्यां हृद्यं च कव्यञ्च प्राणयातम् तथैव च ॥ १३ ॥
 आयत्तमग्निहोतञ्च वलिर्होमन्तश्चैव च । स्वाहाकारवषट्कारौ
 विद्याश्च विधिधास्तथा ॥ १४ ॥ आयत्तमत्र राजर्षे सर्वमेतन्न
 संशयः । सर्वस्वमेतत्सत्येन मम तुष्टिकरी तथा ॥ १५ ॥ कार-
 गौर्वङ्गभी राजन् दास्ये श्वलां तव । वसिष्ठेनैवमुक्तम् विश्वा-
 मित्रो ब्रवीत्तदा ॥ १६ ॥ संरभ्यतरमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः ।
 हैरण्यकव्यप्रैवेयान् सुवर्णांकुशभूषितान् ॥ १७ ॥ ददामि कुञ्जरा-
 यान्ते सहस्राणि चतुर्दश । हैरण्यानां रथानाञ्च श्वेताश्वानां चतु-
 र्युजाम् ॥ १८ ॥ ददामि ते शतान्यष्टौ किंकिणीकविभूषितान् । ह-
 यानां देशजातानां कुलजानां मञ्जीजसाम् ॥ १९ ॥ सहस्रमेकं
 दश च ददामि तव सुव्रत । नानावर्णविभक्तानां वयस्यानां तथै-
 व च ॥ २० ॥ ददाम्येकां गवां कीटिं श्वला दीयतां मम । यावद्दि-
 ष्णसि रत्नानि हिरण्यम्वा द्विजोत्तम ॥ २१ ॥ तावद्ददामि ते

सर्वं दीयतां शबला मम । एवमुक्तु भगवान्निश्चामित्रेण धीमता
 ॥ २२ ॥ न दास्यामीति शबलां प्राह राजन् क्रथञ्चन । एतदेव
 हि मे रत्नमेतदेव हि मे धनम् ॥ २३ ॥ एतदेव हि सर्वस्वं एतदेव हि
 जीवितम् । दर्शश्च पौर्यामासश्च यज्ञाश्चैवाप्तदक्षिणा ॥ २४ ॥ एत-
 देव हि मे राजन्निविधाश्च क्रियास्तथा । अतो मूलाः क्रियाः
 सर्वाः मम राजन्संशयः ॥ २५ ॥ वज्रना किं प्रलापेन न दास्ये
 कामदोहिनीम् ॥ २६ ॥

इतार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

त्रिपञ्चाशत्सर्ग ।

कामधेनुं वसिष्ठोपि यदा न त्यजति मुनिः । तदास्य शबलां
 राम विश्वामित्रोऽपकर्षत ॥ १ ॥ नीयमाना तु शबला राम राज्ञा
 महात्मना । दुःखिता चिन्तयामास रुदन्ती शोककर्षिता ॥ २ ॥
 परित्यक्ता वशिष्ठेन किमहं सुमहात्मना । याहं राजभृतैदीना
 ह्युपेयं भृशदुःखिता ॥ ३ ॥ किं मयापकृतं तस्य महितस्य महा-
 त्मनः । यन्मामनागसं हृष्ट्वा भक्तां त्यजति धार्मिकः ॥ ४ ॥ इति
 सञ्चिन्तयित्वा तु निश्चस्य च पुनः पुनः । जगाम वेगेन तदा
 वसिष्ठं परमौजसम् ॥ ५ ॥ निर्धूय तांस्तदा भृत्यान् शतशः शत्रु-
 रूदन । जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः ॥ ६ ॥ शबला
 सा रुदन्ती च क्रोशन्ती चेदमब्रवीत् । वसिष्ठस्याशतः स्थित्वा रुद-
 न्ती मेघनिस्सना ॥ ७ ॥ भगवन् किं परित्यक्ता त्वयाहं ब्रह्मण्यः
 सुत । यस्मान्द्राजभटा मां हि नयन्ते त्वत्सकाशतः ॥ ८ ॥ एव-
 मुक्तु ब्रह्मर्षिरिदं वचनमब्रवीत् । शोकसन्तप्तहृदयां स्वसार-
 मिव दुःखिताम् ॥ ९ ॥ न त्वां त्यजामि शबले नापि मेपकृतं

त्वया । एष त्वां नयते राजा बलान्मत्तो महाबलः ॥१०॥ न हि तुल्यं
 बलं मत्तं राजा त्वद्य विशेषतः । बली राजा क्षत्रियश्च पृथिव्याः
 पतिरेव च ॥ ११ ॥ इयमचीहिणी पूर्णा गजवाजिरथाकुला ।
 हस्तिश्चजसमाकीर्णा तेनासौ बलवत्तमः ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा
 वसिष्ठेन प्रत्युवाच विनीतवत् । वचनं वचनज्ञा सा ब्रह्मर्षि-
 मतुलप्रभम् ॥ १३ ॥ न बलं क्षत्रियस्याङ्गर्षीह्यणा बलवत्तराः ।
 ब्रह्मन् ब्रह्मबलं दिव्यं क्षत्राच्च बलवत्तरम् ॥ १४ ॥ अप्रमेयबलं तुभ्यं
 न त्वया बलवत्तरः । विश्वामित्रो महावीर्यस्तेजसाव दुरासदम्
 ॥ १५ ॥ नियुङ्क्त्व मां महातेजस्वं ब्रह्मबलसंभृताम् । तस्य दर्पं बलं
 यत्नन्नाशयामि दुरात्मनः ॥ १६ ॥ इत्युक्तस्तु तया राम वशिष्ठस्तु
 महाशयाः । सृजस्वेति तदोवाच बलं परबलार्दनम् ॥ १७ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुरभिः साहजत्तदा । तस्या ङ्गभारवी-
 त्स्थथाः पङ्कवाः शतशो वृष ॥ १८ ॥ नाशयन्ति बलं सर्वं विश्वामि-
 तस्य पश्यतः । स राजा परमक्रुद्धः क्रोधविस्फारितेक्षणः ॥ १९ ॥
 पल्लवान्नाशयामास अस्त्रैरुज्जावचैरपि । विश्वामित्रार्दितान् दृष्ट्वा
 पल्लवान् शतशस्तदा ॥ २० ॥ भूय एवाहृजद्योरांश्चकान्यवन-
 मिश्रितान् । तैरासीत्स हता भूमिः शकैर्यवनमिश्रितैः ॥ २१ ॥
 प्रभावङ्गिर्महावीर्यैः हेमकिष्कल्कसुन्दिभैः । तीक्ष्णासिपट्टिश-
 धरैर्हेमवर्णावराहतैः ॥ २२ ॥ निर्दग्धं तद्वलं सर्वं प्रदीप्तैरिव
 पावकैः । ततोस्त्राणि महातेजा विश्वामित्रो सुमीच ह ॥ २३ ॥
 तैस्तो यवनकाञ्चीजा वर्वराद्याकुलीकृताः ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

चतुःपञ्चाशत्सर्गः ।

ततस्तानाकुलान् दृष्ट्वा विश्वामित्रास्त्रमोहितान् । वशि-
 ष्टञ्चीदयामास कामधुक् सृज योगतः ॥१॥ तस्या ङ्ङ्कारतो जाताः
 काम्बोजा रविसन्निभाः । उधसखाथ सम्भूता वर्वराः शस्त्रपाणयः
 ॥ २ ॥ योनिदेशाच्च यवनाः शक्रद्वेषाच्छकाः स्मृताः । रोम-
 कूपेषु क्लृप्त्वा च हारीताः सकिरातकाः ॥ ३ ॥ तैस्तान्निष्पूदितं सर्वं
 विश्वामित्रस्य तत्क्षणात् । सपदातिगजं साश्वं सरथं रघुन-
 न्दन ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा निष्पूदितं सैन्यं वशिष्टेन महात्मना । विश्वा-
 मित्सुतानां तु शतं नानाविधायुधम् ॥ ५ ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धं
 वशिष्टं जपतां वरम् । ङ्ङ्कारेणैव तान् सर्वान् निर्दंदाह महा-
 वृषिः ॥ ६ ॥ ते साश्वरथपादाता वशिष्टेन महात्मना । भस्मी-
 कृता मुहूर्त्तेन विश्वामित्रसुतास्तथा ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा विनाशितान्
 सर्वान् बलं च सुमहाययाः । समीडं चिन्तयाविष्टो विश्वामित्रो भव-
 त्तादा ॥ ८ ॥ समुद्र इव निर्वेगो मग्नदंष्ट्र इमोरगः । उपरक्त
 इवादित्यः सद्यो निष्प्रभतां गतः ॥ ९ ॥ हतपुत्रबलो दीनो लून-
 यन्न इव द्विजः । हतसर्वबलोत्साहो निर्वेदं समपद्यत ॥ १० ॥
 स पुत्रमेकं राज्याय पालयेति नियुज्य च । पृथिवीं क्षत्रधर्मेण
 वनमेवाभ्यपद्यत ॥ ११ ॥ स गत्वा हिमवत्पार्श्वे किन्नरीरगसेविते ।
 महादेवप्रसादार्थं तपस्तेपे मन्नातपाः ॥ १२ ॥ केनचित्त्वद्य कालेन
 देवेशो वृषभध्वजः । दर्शयामास वरदो विश्वामित्रं महा-
 मुनिम् ॥ १३ ॥ किमर्थं तप्यसे राजन् ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
 वरदोऽस्मि वरो यस्ते काञ्चितः सोभिधीयताम् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तु
 देवेन विश्वामित्रो महातपाः । प्रणिपत्य महादेवं विश्वामित्रो-
 ब्रवीद्विदम् ॥ १५ ॥ यदि तुष्टो महादेव धनुर्वेदो ममानघ ।
 सांगोपाङ्गोपनिषदः सरहस्यः प्रदीयताम् ॥ १६ ॥ यानि देवेषु
 चास्त्राणि दानवेषु महर्षिषु । गन्धर्वयक्षरक्षःसु प्रतिभान्तु ममानघ
 ॥ १७ ॥ तव प्रसादाद्भवतु देवदेव ममेष्टितम् । एवमस्त्विति

देवेशो वाक्यमुक्त्वा गतस्तदा ॥ १८ ॥ प्राप्य चास्त्राणि देवेशाह-
 श्वामित्रो महाबलः । दर्पेण महता युक्तो दर्पपूर्णाभवत्तदा
 ॥ १९ ॥ विवर्धमानो वीर्येण समुद्र इव पर्वणि । हतं मेने तदा
 राम वसिष्ठं ऋषिसत्तमम् ॥ २० ॥ ततो गत्वाश्रमपदं सुमोचा-
 स्त्राणि पाथिवः । यैस्तत्तपोवनं नाम निर्दग्धं चास्त्रतेजसा ॥ २१ ॥
 उदीर्यमाणमस्त्रं तद्विश्वामित्रस्य धीमतः । दृष्ट्वा विप्रद्रुता भी-
 ता मुनयः शतशो दिशः ॥ २२ ॥ वसिष्ठस्य च ये शिष्या ये च वै
 ऋगपत्निणः । विद्रवन्ति भयाद्भीता नानादिग्भ्यः सहस्रजः ॥ २३ ॥
 वसिष्ठस्याश्रमपदं शून्यमासीन्महात्मनः । सुहृत्तमिव निःशब्द-
 मासीदीरिणसन्निभम् ॥ २४ ॥ वदतो वै वसिष्ठस्य माभैरिति
 मुज्जमुहुः । नाशयाम्यद्य गाधेयं नीहारमिव भास्करः ॥ २५ ॥
 एवमुक्त्वा महातेजा वसिष्ठो जपताम्बरः । विश्वामित्रं तदा
 वाक्यं सरोषमिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ आश्रमं चिरसंज्ञं यद्विनाशित-
 वानसि । दुराचारी हि यन्मूढसंज्ञात् त्वं नमविष्यसि ॥ २७ ॥
 इत्युक्त्वा परमक्रुद्धो दण्डमुद्यम्य सत्वरः । विधूम इव कालाग्नि-
 र्यमदण्डमिवापरम् ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

पञ्चपञ्चाशत्सर्गः ।

एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महाबलः । आग्नेयमस्त्रमु-
 द्दिश्य तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १ ॥ ब्रह्मादण्डं समुद्यम्य कालदण्ड-
 मिवापरम् । वसिष्ठो भगवान् क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥
 क्षत्रवन्धो स्थितोस्त्राप यद्वलं तद्विदर्शय । नाशयाम्यद्य ते दर्पं
 सास्त्रस्य तव गाधिज ॥ ३ ॥ क्वच ते क्षत्रियबलं क्वच ब्रह्मबलं

महत् । पश्य ब्रह्मबलं दिव्यं मम क्षत्रियपांसन ॥ ४ ॥ तस्यास्त्रं
 गाधिपुत्रस्य घोरमाग्नेयसुत्तमम् । ब्रह्मदण्डेन तच्छान्तमग्ने-
 वेग इवाभसा ॥ ५ ॥ वारुणञ्चैव रौद्रञ्च ऐन्द्रं पाशुपतं तथा ।
 ऐषीकञ्चापि चिक्षेप कुपितो गाधिनन्दनः ॥ ६ ॥ मानवं मोहनं
 चैव गान्धर्वं स्वपनं तथा । जम्भगं मोहनं चैव सन्तापनविला-
 पने ॥ ७ ॥ शोषणं दारणं चैव वज्रमस्त्रं सुदुर्जयम् । ब्रह्म-
 पाशं कालपाशं वारुणं पाशमेव च ॥ ८ ॥ पिनाकमस्त्रं दयितं
 शुष्काद्रैः अशनी तथा । दण्डास्त्रमथ पैशाचं क्रीड्यमस्त्रं तथैव च
 ॥ ९ ॥ धर्मचक्रं कालचक्रं विष्णुचक्रं तथैव च । वायव्यं मथन-
 क्षैव अस्त्रं हयगिरस्तथा ॥ १० ॥ शक्तिद्वयञ्च चिक्षेप कङ्कालं
 मुसलं तथा । वैद्याधरं महास्त्रञ्च कालास्त्रमथ दारुणम् ॥ ११ ॥
 त्रिशूलमस्त्रं घोरञ्च कपालमथ कङ्कणम् । एतान्यस्त्राणि चि-
 क्षेप सर्वाणि रघुनन्दन ॥ १२ ॥ वसिष्ठे जपतां श्रेष्ठे तदद्भुतमिवा-
 भवत् । तानि सर्वाणि दण्डेन ग्रसते ब्रह्मणः सुतः ॥ १३ ॥
 तेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रं क्षिप्तवान् गाधिनन्दनः । तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा
 देवाः साग्निपुरोगमाः ॥ १४ ॥ देवर्षयश्च सभ्रान्ता गन्धर्वाः सम-
 हारगाः । त्रैलोक्यमासीत्सन्वस्तं ब्रह्मास्त्रे समुदीरिते ॥ १५ ॥
 तदप्यस्त्रं महाघोरं ब्राह्म्यं ब्राह्मणे तेजसा । वसिष्ठो ग्रसते सर्वं
 ब्रह्मदण्डेन राघव ॥ १६ ॥ ब्रह्मास्त्रं ग्रसमानस्य वसिष्ठस्य महा-
 त्मनः । त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत्सुदारुणम् ॥ १७ ॥ रोम-
 कुपेषु सर्वेषु वसिष्ठस्य महात्मनः । मरीच्य इव निष्पेतुरग्नेर्धूमा-
 कुलार्चिषः ॥ १८ ॥ प्राण्य तद्ब्राह्मदण्डञ्च वसिष्ठस्य करोद्यतः ।
 विधूम इव कालाग्निर्यमदण्ड इवापरः ॥ १९ ॥ ततोक्षुब्धनि-
 गणा वसिष्ठं जयताम्बरम् । अमोघन्ते बलं ब्रह्मस्त्रे जी धारय
 तेजसा ॥ २० ॥ निगृहीतस्त्वया ब्रह्मन् विश्वामित्त्रो महाबलः ।
 अमोघन्ते बलं श्रेष्ठं लोकाः सन्तु गतव्यथाः ॥ २१ ॥ एवमुक्त्वा

महातेजाः शमं चक्रे महातपाः । विश्वामितो विनिष्कतो विनिष्क-
स्येदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ।
एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे ॥ २३ ॥ तदेतत्प्रसमी-
च्याहं प्रसन्नेन्द्रियमानसः । तपो महत्प्रमास्यास्ये यद्वै ब्रह्मत्व-
कारणम् ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

षट्पञ्चाशत्सर्गः ।

ततः सन्तप्तहृदयः स्मरन्त्रियहमात्मनः । विनिष्कस्य विनिष्कस्य
कृतवैगे महात्मना ॥ १ ॥ स दक्षिणां दिशं गत्वा महिष्या सह
राघव । तताप परमं धीरं विश्वामितो महातपाः ॥ २ ॥ फल-
मूलाशमो दान्तस्वचार परमन्तपः । अथास्य जज्ञिरे पुत्राः
सत्यधर्मपरायणाः ॥ ३ ॥ हविष्यन्दो मधुष्यन्दो दृढनेतो महा-
रथः । पूर्णै वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ४ ॥ अब्रवीन्मधुरं
वाक्यं विश्वामितं तपोधनम् । जिता राजर्षिलोकास्ते तपसा
कुशिकात्मज ॥ ५ ॥ अग्नेन तपसा त्वं हि राजर्षिरिति विद्महे ।
एवमुक्त्वा महातेजा जगाम सह दैवतैः ॥ ६ ॥ त्रिविष्टपं ब्रह्म-
लोकं लोकानां परमेश्वरः । विश्वामितोऽपि तच्छ्रुत्वा ह्यिया
किञ्चिद्वाङ्मुखः ॥ ७ ॥ दुःखेन महताविष्टः समन्युरिदमब्रवीत् ।
तपस्य सुमहत्तमं राजर्षिरिति मां विदुः ॥ ८ ॥ देवाः सर्षिगणाः
सर्वे नास्ति मन्ये तपःफलम् । एवं निश्चित्य मनसा भूय एव
महातपाः ॥ ९ ॥ तपश्चचार घर्मात्मा काकुत्स्थ परमात्मवान् ।
एतस्मिन्नेव काले तु सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ १० ॥ त्रिशंकुरिति
विख्यात इत्याकुकुलवर्द्धनः । तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना यजेचमिति

राघव ॥ ११ ॥ गच्छेयं सशरीरेण देवतानां परां गतिम् ॥ १२ ॥
 अशक्यमिति चाप्युक्तो वशिष्ठेन महात्मना । प्रत्याख्यातो वसि-
 ष्ठेन स ययौ दक्षिणां दिशम् ॥ १३ ॥ ततस्तत्कर्मसिद्धयर्थं पुत्रा-
 स्तस्य गतो वृषः । वासिष्ठा दीर्घतपमस्तपो यत्न हि तेषिरे ॥ १४ ॥
 त्रिशंकुस्तु महातेजाः शतं परमभास्वरम् । वसिष्ठपुत्रान्दृष्ट्वा
 तप्यमानान्मनस्विनः ॥ १५ ॥ सोभितस्य महात्मानः सर्वानेव गुरोः
 सुतान् । अभिवाद्यानुपूर्वेण क्षिया किञ्चिदवाङ्मुखः ॥ १६ ॥
 अत्रवीक्ष्य महात्मानः सर्वानेव कृताञ्जलिः । शरणं वः प्रपन्नोऽहं
 शरण्यान् शरणं गतः ॥ १७ ॥ प्रत्याख्यातो हि भद्रं वो वसिष्ठेन
 महात्मना । यष्टुकामो महायज्ञं तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ १८ ॥
 गुरुपुत्रानहं सर्वान्मस्कृत्य प्रसादये । शिरसा प्रणतो याचे
 ब्राह्मणांस्तपसि स्थितान् ॥ १९ ॥ ते मां भवन्तः सिद्धयर्थं याज-
 यन्तु समाहिताः । सशरीरो यथाहं वै देवलोकमवाप्नुयाम्
 ॥ २० ॥ प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन गतिमन्यां तपोधनाः । गुरुपुत्रा-
 वृते सर्वान्नाहं पश्यामि काञ्चन ॥ २१ ॥ इत्स्वाङ्गणां हि सर्वेषां
 पुरोधाः परमा गतिः । तस्मादनन्तरं सर्वे भवन्तो दैवतं
 मम ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

सप्तपञ्चाशत्सर्गः ।

ततस्त्रिशंकीर्वचनं श्रुत्वा क्रोधसमन्वितम् । ऋषिपुत्रशतं
 राम राजानमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ प्रत्याख्यातोसि दुर्मेधो गुरुणा
 सत्यवादिना । तं कथं समतिक्रम्य शाखान्तरमुपेयिवान् ॥ २ ॥
 इत्स्वाङ्गणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः । न चातिक्रमितुं

शुक्लं वचनं सत्यवादिनः ॥ ३ ॥ अयक्यमिति सोवाच वसिष्ठो
 भगवानृषिः । तं वयं वै समाहृतुं क्रतुं शक्ताः कथञ्चन ॥ ४ ॥
 बालिशस्त्वं नरश्रेष्ठ गम्यतां स्वपुरं पुनः । याजने भगवान् शक्त-
 स्त्रैलोक्यस्यापि पार्थिव ॥ ५ ॥ अत्रमानं कथं कर्तुं तस्य शक्या-
 महे वयम् । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधपर्याकुलाक्षरम् ॥ ६ ॥
 स राजा पुनरेवैतानिदं वचनमब्रवीत् । प्रत्याख्यातो भगवता
 गुरुपुत्रैस्तथैव हि ॥ ७ ॥ अन्यां गतिं गमिष्यामि स्वस्ति वीस्तु
 तपोधनाः । ऋषिपुत्रास्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोराभिसंहितम् ॥ ८ ॥
 श्रेष्ठः परमसंक्रुद्धाश्चण्डालत्वं गमिष्यसि । इत्युक्त्वा ते महात्मानो
 विविशुः स्वं स्वमाश्रमम् ॥ ९ ॥ अथ रात्यां व्यतीतायां राजा
 चण्डालतां गतः । नीलवस्त्रधरो नीलः परुषो ध्वस्तमूर्धजः ॥ १० ॥
 चितमाल्याङ्गरागश्च आयसाभरणोभवत् । तं दृष्ट्वा मन्त्रिणः
 सर्वे त्यज्यचण्डालरूपिणम् ॥ ११ ॥ प्राद्रुवन् संहिता राम पौरा
 येस्यानुगामिनः । एको हि राजा काकुत्स्थ जैगाम परमात्म-
 वान् ॥ १२ ॥ दह्यमानो दिवारात्रं विश्वामित्रं तपोधनम् ।
 विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा राजानं विफलीकृतम् ॥ १३ ॥ चण्डालरू-
 पिणं राम सुनिः कारुण्यमागतः । कारुण्यात्स महातेजा वाक्यं
 परमधार्मिकः ॥ १४ ॥ इदं जगाद् भद्रन्ते राजानं घोरदर्शनम् ।
 किमागमनकार्यन्ते राजपुत्र, महाबल ॥ १५ ॥ अयोध्याधिपते
 वीर शपाञ्चण्डालतां गतः । अथ तद्वाक्यमाकर्ण्य राजा चण्डाल-
 लतां गतः ॥ १६ ॥ अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यकोवि-
 दम् । प्रत्याख्यातोस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च ॥ १७ ॥ अन-
 वाप्यैव तं कामं मया प्राप्तो विपर्ययः । सशरीरो दिवं यायामिति
 मे सौम्यदर्शन ॥ १८ ॥ मया चेष्टं क्रतुशतं तथा तन्नाप्यते फलम् ।
 अशृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन ॥ १९ ॥ ऋच्छेष्वपि गतः
 सौम्यः क्षत्रधर्मेण ते शपे । यच्चैर्बहुविधैरिष्टं प्रजा धर्मेण पालि-

ताः ॥२०॥ गुरवश्च महात्मानः शीलवृत्तेन तोषिताः । धर्मे
 प्रयतमानस्य यज्ञं चाहर्तुमिच्छतः ॥ २१ ॥ परितोषं न गच्छन्ति
 गुरवो मुनिपुङ्गव । दैवमेव परं मनेन पौरुषं तु निरर्थकम् ॥२२॥
 दैवेनाक्रम्यते सर्वं दैवं हि परमा गतिः । तस्य मे परमार्त्तस्य
 प्रसादमभिकांचतः । कर्तुमर्हसि भद्रं ते दैवोपहृतकर्म्मणः ॥२३॥
 नान्यं गतिं गमिष्यामि नान्यत् शरणमस्ति मे । दैवं पुरुष-
 कारेण निवर्त्तयितुमर्हसि ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

अष्टपञ्चाशत्सर्गः ।

उक्तवाक्यन्तु राजानं कृपया कुशिकात्मजः । अत्रवीत् मधुरं
 वाक्यं साक्षाच्चण्डालतां गतं ॥१॥ इच्छाको स्वागतं वत्स जानामि
 त्वां सुधाम्नि कं । शरणं ते प्रदास्यामि माभैषीर्नृपपुङ्गव ॥ २ ॥
 अहमामन्वये सर्वान् महर्षीन् पुण्यकर्म्मणः । यज्ञसाह्यकरान्
 राजंस्ततो यच्चसि निर्वृतः ॥ ३ ॥ गुरुशपकृतं रूपं यदिदं त्वयि
 वर्त्तते । अनेन सह रूपेण सशरीरो गमिष्यसि ॥ ४ ॥ हस्त-
 प्राप्तमहं मनेन स्वर्गं तव नराधिप । यस्त्वं कौशिकमागम्य शरण्यं
 शरणागतः ॥ ५ ॥ एवमुक्त्वा महातेजाः पुत्रान् परमधाम्नि कान् ।
 व्यादिदेश महाप्रज्ञान् यज्ञसम्भारकारणात् ॥ ६ ॥ सर्वान्
 शिष्यान् समाह्वय वाक्यमेतदुवाच ह । सर्वान् ऋषीन् सवा-
 शिष्ठानानयध्वं ममाज्ञया ॥ ७ ॥ सशिष्यान् सुहृदथैव सर्त्विजः
 सुवङ्गश्रुतान् । यदन्तो वचनं ब्रूयात् महाकबलचोदितः ॥८॥
 तत् सर्वमखिलेनोक्तं ममाखेयमनाहतं । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा
 दिशो जग्मुस्तदाज्ञया ॥ ९ ॥ आजग्मुरथ देशेभ्यः सर्वेभ्यो

ब्रह्मवादिनः । ते च शिष्याः समागम्य मुनिं प्वलिततेजसं ॥१०॥
 जञ्चुश्च वचनं सर्वं सर्वेषां ब्रह्मवादिनां । श्रुत्वा ते वचनं सर्वे
 समायान्ति द्विजातयः ॥ ११ ॥ सर्वदेशेषु चागच्छन् वर्जयित्वा
 महोदयं । वाशिष्ठं यच्छतं सर्वं क्रोधपर्याकुलाक्षरं ॥ १२ ॥
 यथाह वचनं सर्वं शृणु त्वं मुनिपुङ्गव । क्षत्रियो याजको यस्य
 चण्डालस्य विशेषतः ॥ १३ ॥ कथं सदसि भोक्तारो हविस्तस्य
 सुरर्षयः । ब्राह्मणा वा महात्मानो भुक्त्वा चाण्डालभोजनं ॥ १४ ॥
 कथं स्वर्गं गमिष्यन्ति विश्वामित्रेण पालिताः । एतद्वचननैष्ठु-
 र्यमूचुः संरक्तलोचनाः ॥ १५ ॥ वासिष्ठा मुनिशार्दूल सर्वे सह-
 महोदयाः । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सर्वेषां मुनिपुङ्गवः ॥ १६ ॥
 क्रोधसंरक्तनयनः सरोषमिदमब्रवीत् । यद्दूषयन्त्यदुष्टं मां
 तप उग्रं समास्थितं ॥ १७ ॥ भस्मीभूता दुरात्मानो भविष्यन्ति न
 संशयः । अथ ते कालपाशेन नीता वैवस्वतक्षयं ॥ १८ ॥
 सप्तजातिशतान्येव स्युतपाः सम्भवन्तु ते । श्वमांसनियताहारा
 मुष्टिकानाम निर्घृणाः ॥ १९ ॥ विकृतास्य विरूपास्य लोकाननुचर-
 न्त्विवान् । महोदयश्च दुर्बुद्धिमामदूष्यं क्षद्रूषयत् ॥ २० ॥
 दूषितः सर्वलोकेषु निषादत्वं गमिष्यति । प्राणातिपातनिरतो
 निरनुक्रोशतां गतः ॥ २१ ॥ दीर्घकालं मम क्रोधात् दुर्गतिं
 वर्त्तयिष्यति । एतावदुक्त्वा वृचनं विश्वामित्रो महातपाः । विर-
 राम महातेजा ऋषिमध्ये महामुनिः ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

एकोनषष्टितमः सर्गः ।

तपोव्रतहतान् ज्ञात्वा वाशिष्ठान् समहोदयान् । ऋषिमध्ये
 महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥ अयमिच्छाकुदायादस्त्रि-
 शङ्कुरिति विश्रुतः । धर्मिष्ठश्च वदान्यश्च माञ्जैव शरणं गतः
 ॥ २ ॥ स्नेनानेन शरीरेण देवलोकाजिगीषया । यथायं सश-
 रीरेण देवलोकं गमिष्यति ॥ ३ ॥ तथा प्रवर्त्ततां यज्ञो भव-
 द्विश्च मया सह । विश्वामित्रवचः श्रुत्वा सर्व एव महर्षयः ॥ ४ ॥
 जचुः समेताः सहसा धर्म्मज्ञा धर्म्मसंहितं । अयं कुशिकदा-
 यादो मुनिः परमकोपनः ॥ ५ ॥ यदाह वचनं सम्यगेतत् कार्यं
 न संशयः । अग्निकल्पो हि भगवान् श्रापं दास्यति रोपतः ॥ ६ ॥
 तस्मात् प्रवर्त्ततां यज्ञः सशरीरो यथा दिवि । गच्छेद्विच्छाकु-
 दायादौ विश्वामित्रस्य तेजसा ॥ ७ ॥ ततः प्रवर्त्ततां यज्ञः
 सर्वे समभतिष्ठत । एवमुक्त्वा च ऋषयः संजङ्गस्ताः क्रियास्तदा
 ॥ ८ ॥ याजकश्च महातेजा विश्वामित्रोऽभवत् क्रतौ । ऋत्वि-
 जश्चानुपूर्वेण मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः ॥ ९ ॥ चक्रुः सर्वाणि
 कर्म्मणि यथाकल्पं यथाविधि । ततःकालेन महता विश्वा-
 मित्रो महातपाः ॥ १० ॥ चकारावाहनं तत्र भागार्थं सर्वदेवताः ।
 नाभ्यागमंस्तदा तत्र भागार्थं ताश्च देवताः ॥ ११ ॥ ततः कोप-
 समाविष्टो विश्वामित्रो महासुनिः । सुवसुद्यस्य सकोधस्त्रिशङ्कु-
 मिदमब्रवीत् ॥ १२ ॥ पश्य मे तपसो वीर्यं स्वार्जितस्य नरेश्वर ।
 एष तां सशरीरेण नयामि स्वर्गमोजसा ॥ १३ ॥ दुष्प्रापं सश-
 रीरेण स्वर्गं गच्छ नरेश्वर । स्वार्जितं किञ्चिदप्यस्ति मया हि
 तपसः फलं ॥ १४ ॥ राजस्वं तेजसा तस्य सशरीरो दिवं व्रज ।
 उक्त्वाश्वे सुनौ तस्मिन् सशरीरो नरेश्वरः ॥ १५ ॥ दिवं जगाम
 काकुत्स्थ सुनीनां पश्यतां तदा । स्वर्गलोकं गतं दृष्ट्वा त्रिशंकुं
 पाकशासनः ॥ १६ ॥ सह सर्वैः सुरगणैरिदं वचनमब्रवीत् ।
 त्रिशङ्को गच्छ भूयस्त्वं नास्ति स्वर्गकृताश्रयः ॥ १७ ॥ गुरुशापहतो

मूढ पत भूमिमवाक्शिराः । एवमुक्तो महेन्द्रेण त्रिशङ्कुरपतत्
 पुनः ॥ १८ ॥ विक्रोशमानस्त्राहीति विश्वामित्रं तपोधनम् ।
 तत् श्रुत्वा वचनं तस्य क्रोशमानस्य कौशिकः ॥ १९ ॥ रोषमाहा-
 रयत् तीव्रं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् । ऋषिमध्ये स तेजस्वी प्रजा-
 पतिरिवापरः ॥ २० ॥ सृजन् दक्षिणमार्गस्थान् सप्तर्षीनप-
 रान् पुनः । नक्षत्रवंशमपरमसृजत् क्रोधमूर्च्छितः ॥ २१ ॥
 दक्षिणां दिग्मास्थाय ऋषिमध्ये महायथाः । सृष्ट्वा नक्षत्र-
 वंशश्च क्रोधेन कल्पीकृतः ॥ २२ ॥ अन्यमिन्द्रं करिष्यामि
 लोको वा स्यादनिन्द्रकः । देवतान्यपि स क्रोधात् स्रष्टुं समुप-
 चक्रमे ॥ २३ ॥ ततः परमसंभ्रान्ताः सर्षिसंघाः सुरासुराः ।
 विश्वामित्रं महात्मानमूचुः सानुनयं वचः ॥ २४ ॥ अथं राजा
 महाभाग गुरुगपपरिचतः । सशरीरो दिवं यातुं नार्ह-
 त्येव तपोधन ॥ २५ ॥ तीर्षां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां मुनिपुङ्गवः ।
 अब्रवीत् सुमहदूवाच्यं कौशिकः सर्वदेवताः ॥ २६ ॥ सशरीरस्य
 भद्रं वस्त्रिगङ्गोरस्य भूपतेः । आरोहणं प्रतिज्ञातं नावृतं
 कर्तुं सुत्सहे ॥ २७ ॥ स्वर्गोऽस्य सशरीरस्य त्रिशङ्कुरस्य शाश्वतः ।
 नक्षत्राणि च सर्वाणि मामकानि ध्रुवाण्यथ ॥ २८ ॥ यावज्जीका
 धरिष्यन्ति तिष्ठन्वेतानि सर्वशः । मत्कृतानि सुराः सर्वे
 तदनुज्ञातमर्हथ ॥ २९ ॥ एवमुक्त्वा सुराः सर्वे प्रत्याचुर्मुनिपुङ्ग-
 वम् । एव भवतु भद्रं ते तिष्ठन्वेतानि सर्वशः ॥ ३० ॥ गगने
 ताम्यनेकानि वैश्वानरपथादृष्टिः । नक्षत्राणि मुनिश्रेष्ठ तेषु
 ज्योतिषु जाण्वलन् ॥ ३१ ॥ अवाक्शिरास्त्रिशङ्कुश्च तिष्ठत्वमर-
 सन्निभः । अनयाष्यन्ति चैतानि ज्योतीषि वृषसत्तमम् ॥ ३२ ॥
 कृतार्थं कीर्त्तिमन्तश्च स्वर्गलोकगतं यथा । विश्वामित्रस्तु
 धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टतः ॥ ३३ ॥ ऋषिमध्ये महातेजा
 वाढमिन्धेव देवताः । ततो देवा महात्मानः ऋष-

यश्च तपोधनाः ॥ ३४ ॥ जग्मुर्यथागतं सर्वे यज्ञस्थान्ते नरी-
त्तम ॥ ३५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

षष्टितमः सर्गः ।

विश्वामित्रो महार्तजाः प्रस्थितान् वीक्ष्य तादृशीन् । अत्रवीत्
नरशार्दूल सर्वांस्तान् वनवासिनः ॥ १ ॥ महान् विघ्नः प्रवृत्तोऽयं
दक्षिणामास्थितो दिशम् । दिशमन्यां प्रपत्स्यारुस्तत्र तपसा-
महे तपः ॥ २ ॥ पश्चिमायां विशालायां पुष्करेषु महात्मनः ।
सुखं तपश्चरिष्यामः सुखं तद्धि तपोवनम् ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वा महा-
तेजाः पुष्करेषु महामुनिः । तप उग्रं दुराधर्षं तेपे मूलफला-
शनः ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु अयोध्याधिपतिर्महान् । अश्वरीष
इति ख्यातो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ ५ ॥ तस्य वै यजमानस्य पशु-
रिन्द्रो जहार ह । प्रनष्टे तु पशौ विप्रो राजानमिदमब्रवीत्
॥ ६ ॥ पशुरभ्याहृतो राजन् प्रनष्टस्तव दुर्नयात् । अरक्षितारं
राजानं हन्ति दोषा नरोश्वर ॥ ७ ॥ प्रायश्चित्तं महद्भेगतत्
नरं वा पुरुषर्षभ । आनयस्व पशुं शीघ्रं यावत् कर्म प्रव-
र्त्तते ॥ ८ ॥ उपाध्यायवचः श्रुत्वा स राजा पुरुषर्षभ । अम्बि-
येषु महाबुद्धिः पशुं गोभिः सहस्रशः ॥ ९ ॥ देशान् जनपदां-
स्तांस्तान् नगराणि वनानि च । आश्रमाणि च पुण्यानि मार्ग-
माण्यो महीपतिः ॥ १० ॥ सपुत्रसहितं तात सभार्यं रघु-
नन्दन । श्वगुतुङ्गे समासीनसृष्टीकं सन्ददर्श ह ॥ ११ ॥ तमु-
वाच महार्तजाः प्रणस्याभिप्रसाद्य च । ब्रह्मर्षिं तपसा दीप्तं
राजर्षिरमितप्रभः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा सर्व्वत्र कुशलचचीकं तमिदं

वचः । गवां शतसहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि ॥ १३ ॥ पशो-
रर्थं महाभाग कृतकल्योऽस्मि भार्गव । सर्वे परिगता देशा य-
ज्ञीयं न लभे पशुम् ॥ १४ ॥ दातुमर्हसि मूल्येन सुतमेकमितो
मम । एवमुक्तो महातेजा ऋचीकस्वव्रीहचः ॥ १५ ॥ नाहं
ज्येष्ठं नरश्रेष्ठ विक्रीणीयां कथञ्चन । ऋचीकस्य वचः श्रुत्वा
तेषां माता महात्मनाम् ॥ १६ ॥ उवाच नरशार्दूलं अश्वरीष-
मिदं वचः । अविक्रेयं सुतं ज्येष्ठं भगवानाह भार्गवः ॥ १७ ॥
ममापि दयितं विद्वि कनिष्ठं शुनकं प्रभो । तस्मात् कनीयसं
पुत्रं न दास्ये तव पार्थिव ॥ १८ ॥ प्रायेण हि नरश्रेष्ठ ज्येष्ठाः
पितृषु वल्लभाः । मातृणाञ्च कनीयांसस्तस्माद्दूरत्वे कनीयसम् ॥ १९ ॥
उक्तवाक्ये सुनी तस्मिन् सुनिपत्नां तथैव च । शुनःशेफः स्वयं
राम मध्यमो वाक्यमब्रवीत् ॥ २० ॥ पिता ज्येष्ठमविक्रेयं मृता
चाह कनीयसम् । विक्रेयं मध्यमं मन्ये राजपुत्र नयस्व माम्
॥ २१ ॥ अथ गत्रा महाबाहो वाक्यान्ते ब्रह्मर्षीदिनः । हिर-
ण्यस्य सुवर्णस्य कोटिभीरत्नराशिभिः ॥ २२ ॥ गवां शतसहस्रेण
शुनःशेफं नरेश्वरः । गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनन्दन ॥ २३ ॥
अश्वरीषस्तु राजर्षीरथमारोप्य सत्वरः । शुनःशेफं महातेजा
जगामाशु महायथाः ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे बाल्मीकीये बालकाण्डे

एकप्रश्नितमः सर्गः ।

शुनःशेफं नरश्रेष्ठ गृहीत्वा तु महायथाः । व्यथमतु पुष्करे
राजा मध्याह्ने रघुनन्दन ॥ १ ॥ तस्य विश्राममाणस्य शुनःशेफो
महायथाः । पुष्करं ज्येष्ठमागम्य विश्रामिव ददर्श ह ॥ २ ॥

[१६]

तथन्तश्चिभिः साङ्गं मातुलं परमातुरः । विषस्वदनी दीन-
 क्षृणाय च अमेण च ॥ ३ ॥ पपाताङ्के सुने राम वाक्चं चेद्-
 मुवाच ह । न मेऽस्ति माता न पिता ज्ञातयो बान्धवाः कुतः ॥ ४ ॥
 तातुमर्हसि मां सौम्य धर्मेण सुनिपुङ्गव । ताता त्वं हि नर-
 श्रेष्ठ सर्वेषां त्वं हि भावनः ॥ ५ ॥ राजा च कृतकार्यः स्यादहं
 दीर्घायुरव्ययः । स्वर्गलोकसुपाश्रीयां तपस्तप्त्वा ह्यनुत्तमम् ॥ ६ ॥
 स मे नाथो ह्यनाथस्य भव भव्येन चेतसा । पितेव पुत्रं धर्मा-
 ङ्गन् तातुमर्हसि किल्लिषात् ॥ ७ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो
 मश्रातपाः । सान्त्वयित्वा बद्धविधं पुत्रानिदमुवाच ह ॥ ८ ॥
 यत्कृते पितरः पुत्रान् जनयन्ति शुभार्थिनः । परलोकहिता-
 र्थाय तस्य कालोऽयमागतः ॥ ९ ॥ अयं मुनिसुतो बालो मत्तः
 शरणमिच्छति । अस्य जीवितमात्रेण प्रियं कुरुत पुत्रकाः ॥ १० ॥
 सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे धर्मपरायणाः । पशुभूता नरेन्द्रस्य तस्मि-
 मग्नेः प्रयच्छत ॥ ११ ॥ नाथवांश्च श्रुनःशेफो यज्ञश्चाविघ्नतो भ-
 वेत् । देवतास्वर्पिताश्च स्युर्मम चापि कृतं वचः ॥ १२ ॥ सुने-
 स्तद्वचनं श्रुत्वा मधुष्यन्दादयः सुताः । साभिमानं नरश्रेष्ठ
 सलीलमिदमब्रुवन् ॥ १३ ॥ कथमाङ्गसुतान् हित्वा त्वायसेऽन्यसुतं
 विभो । अकार्ष्यमिव पश्यामः स्वमांसमिव भोजने ॥ १४ ॥ तेषां
 तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां सुनिपुङ्गवः । क्रोधसंरक्तनयनो व्याहर्तु-
 सुपचक्रमे ॥ १५ ॥ निःसाध्वसमिदं प्रोक्तं धर्मादपि विगर्हितम् ।
 अतिक्रम्य तु तद्वाक्यं दारुणं रोमहर्षणम् ॥ १६ ॥ स्वमांस-
 भोजिनः सर्वे वासिष्ठा इव जातिषु । पूर्णं वर्षसहस्रत्सु पृथिव्या-
 मशुवर्त्तत ॥ १७ ॥ कृत्वा शापससायुक्तान् पुत्रान् मुनिवरस्तदा ।
 श्रुनःशेफमुवाचार्त्तं कृत्वा रक्षां निरामयाम् ॥ १८ ॥ पवित्र-
 पाशैरावहो रक्तमाल्यामुलेपनः । वैष्णवं यूपमासाद्य वाग्भिन्न-
 मुदाहर ॥ १९ ॥ इमे च गाथे द्वे दिव्ये गाथेया मुनिपुत्रक ।

श्वरीषस्य यज्ञे स्निंस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २० ॥ शुनःश्रेफो
 गृहीत्वा ते द्वे गाथे सुसमाहितः । त्वरया राजसिंहन्तमश्वरीष-
 मुवाच ह ॥ २१ ॥ राजसिंह महाबुद्धे शीघ्रं गच्छामहे वयम् ।
 निवर्त्तयस्व राजेन्द्र दीक्षां च सुमुपाहर ॥ २२ ॥ तदाक्यं ऋषि-
 पुत्रस्य श्रुत्वा हर्षसमन्वितः । जगाम वृषतिः शीघ्रं यज्ञवाट-
 मतन्द्रितः ॥ २३ ॥ सदस्यानुमते राजा पवितकृतलक्षणम् ।
 पशुं रक्ताश्वरं कृत्वा यूपे तं समबन्धयत् ॥ २४ ॥ स बद्धो वाम्बि-
 रग्रभिरभितुष्टाव वै सुरौ । इन्द्रमिन्द्रानुजञ्चैव यथावन्मुनि-
 पुत्रकः ॥ २५ ॥ ततः प्रीतः सहस्राक्षो रहस्यमुत्तिथितः ।
 दीर्घमायुस्तदा प्रादाच्छुनःश्रेफाय वासवः ॥ २६ ॥ स च राजा
 नरश्रेष्ठ यज्ञस्य च सन्नाप्तवान् । फलं बद्धगुणं राम सहस्राक्ष-
 प्रसादजम् ॥ २७ ॥ विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा भूयस्त्रेपे महातपाः ।
 पुष्करेषु नरश्रेष्ठ दशवर्षशतानि च ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

द्विषष्टितमः सर्गः ।

पूर्णे वर्षसहस्रे तु व्रतस्नातं महामुनिम् । अभ्यगच्छन् सुराः
 सर्वे तपःफलचिकीर्षवः ॥ १ ॥ अत्रवीक्षुमहातेजा ब्रह्मा सुरचिरं
 वचः । ऋषिस्त्वमसि भद्रन्ते स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ॥ २ ॥
 तमेवमुक्त्वा देवेशस्त्रिदिवं पुनरभ्यगात् । विश्वामित्रो महातेजा
 भूयस्त्रेपे महत्तपः ॥ ३ ॥ ततः कालेन महता मेनका परमाश्रया ।
 पुष्करेषु नरश्रेष्ठ स्नातुं समुपचक्रमे ॥ ४ ॥ तां ददर्श महातेजा
 मेनकां कुशिकात्मजः । रूपेणाप्रतिमां तत्र विद्युतं जलदे यथा
 ॥ ५ ॥ कन्दर्पदर्पवशगो मुनिस्त्रामिहमब्रवीत् । अश्रुः स्वागतं

तेषु वस चेह ममाश्रमे ॥ ६ ॥ अतुष्टह्येष्व भद्रन्ते मद्नेन विप्रो-
 हितम् । इत्युक्त्वा सा वरारोहा तत्रावासमथाकरोत् । ७ ॥ तपसो
 हि महाविप्रो विश्वामित्रसुपागमत् । तस्यां वसत्यां वर्षाणि
 पञ्च पञ्च च राषवः ॥ ८ ॥ विश्वामित्राश्रमे सीमे सुखेन व्यतिच-
 क्रमः । अथ काले गते तस्मिन् विश्वामित्रो महामुनिः ॥ ९ ॥ स-
 ब्रीड इव संवृत्तश्चिन्ताशोकपरायणः । बुद्धिर्मुनिः समुत्पन्ना सामर्पा
 रघुनन्दन ॥ १० ॥ सर्वं सुराणां कर्मैतत्तपोपहरणं महत् । अहो-
 रात्रापदेशेन गताः संवत्सरा दश ॥ ११ ॥ काममोहाभिभूतस्य
 विप्रोऽयं प्रत्युपस्थितः । स निःश्वसन्मुनिवरः पश्चात्तापेन दुःखितः
 ॥ १२ ॥ भीतामश्वरसं दृष्ट्वा वेपन्तीं प्राञ्जलिंस्थिताम् । मेनकां
 मधुरैर्वाक्यैर्विह्वल्य कुशिकाम्बजः ॥ १३ ॥ उत्तरं पर्वतं राम
 विश्वामित्रो जगाम ह । स कृत्वा नैष्ठिकीं बुद्धिं जेतुकामो महा-
 यथाः ॥ १४ ॥ कौशिकीतीरमासाद्य तपस्तेषु दुरासदम् । तस्य
 वर्षसहस्राणि घोरं तप उपामतः ॥ १५ ॥ उत्तरे पर्वते राम
 देवतानामभूद्भयम् । आमन्त्रयन् समागम्य सर्वे सर्षिगणाः
 सुराः ॥ १६ ॥ महर्षिशब्दं लभतां साध्वयं कुशिकाम्बजः । देव-
 तानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ॥ १७ ॥ अत्रवीन्द्रधुरं
 वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् । महर्षेः स्वागतं वत्स तपसोश्रेण
 तापितः ॥ १८ ॥ महत्त्वस्त्रिमुख्यत्वं ददामि तव कौशिक ।
 ब्रह्मण्यसु वचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तपोधनः ॥ १९ ॥ प्राञ्जलिः
 प्रणतो भूत्वा प्रत्युवाच पितामहम् । ब्रह्मर्षिशब्दमतुलं स्वार्जितैः
 कर्मभिः शुभैः ॥ २० ॥ यदि मे भगवान्नाह ततोऽहं विजिते-
 न्द्रियः । तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत्त्वं जितेन्द्रियः ॥ २१ ॥
 अतस्व मुनिशार्दूल इत्युक्त्वा त्रिदिवं गतः । विप्रस्थितेषु देवेषु
 विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २२ ॥ अर्द्धवाहर्निरालम्बो वायुभक्त-
 क्षापसरन् । धर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्याकाशसंश्रयः ॥ २३ ॥

शिशिरे सलिले शायी रात्र्युद्धानि तपोधनः । एवं वर्षसङ्ख्यं
हि तपो घोरमुपागमत् ॥ २४ ॥ तस्मिन् सन्तप्यमाने तु विश्वा-
मित्ते महामुनी । सन्तापः सुमहानासीत् सुराणां वासवस्य च ॥ २५ ॥
रम्भामश्वरसं शक्रः सर्वैः सह मनुजैः । उवाचात्महितं वाक्य-
महितं कौशिकस्य च ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

त्रिषष्टितमः सर्गः ।

सुरकार्यमिदं रम्भे कर्त्तव्यं सुमहत्त्वया । लोभनं कौशिक-
स्येह काममोहसमन्वितम् ॥ १ ॥ तथोक्त्वा साश्वरां राम सह-
स्त्राक्षेण धीमता । व्रीडिता प्राञ्जलिर्वाक्यं प्रत्युवाच सुरेश्वरम्
॥ २ ॥ अयं सुरपते घोरो विश्वामित्तो महामुनिः । क्रोध-
सुत्स्नस्यते घोरं मयि देव न संशयः ॥ ३ ॥ ततो हि मे भयं
देव प्रसादं कर्त्तुमर्हसि । एवमुक्तस्तथा राम सभयं भीतया तदा
॥ ४ ॥ तामुवाच सहस्त्राक्षो विपमानां कृताञ्जलिम् । माभैषी
रम्भे भद्रन्ते कुरुष्व मम शासनम् ॥ ५ ॥ कोकिलो हृदयशाही
माधवे रुचिरद्रुमे । अहं कन्दर्पसहितः स्थास्यामि तव पार्श्वतः
॥ ६ ॥ त्वं हि रूपं बह्वगुणं कृत्वा परमभास्वरम् । तच्चर्षिं
कौशिकं भद्रे भेदयस्व तपस्विनम् ॥ ७ ॥ सा श्रुत्वा वचनं तस्य
कृत्वा रूपमनुत्तमम् । लोभयामास कलिता विश्वामित्तं शुचि-
स्मृता ॥ ८ ॥ कोकिलस्य तु सुश्राव वल्गु व्याहरतः स्वनम् ।
संप्रहृष्टेन मनसा स चैनामन्ववैक्षत ॥ ९ ॥ अथ तस्य च शब्देन
गीतेनाप्रतिमेन च । दर्शनेन च रम्भाया मुनिः संदेहमागतः
॥ १० ॥ सहस्त्राक्षस्य तत्सर्वं विनाय मुनियुक्त्वः । रम्भां क्रोध-

समाविष्टः शशाप कुशिकात्मजः ॥ ११ ॥ यन्मां लोभयसे रम्भे
 कामक्रोधजयैषिणम् । दशवर्षसहस्राणि शैली स्थास्यसि दुर्भगे
 ॥ १२ ॥ ब्राह्मणः सुमहातेजास्तपोबलसमन्वितः । उद्धरिष्यति
 रम्भे त्वां मत्क्रोधकलुपीकृताम् ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा महातेजा
 विश्वामित्रो महासुनिः । अग्रक्रुवन् धारयितुं कोपं सन्ताप-
 मात्मनः ॥ १४ ॥ तस्य शपेन महता रम्भा शैली तदाभवत् ।
 वचः श्रुत्वा च कन्दर्पो महर्षेः स च निर्गतः ॥ १५ ॥ कोपेन च
 महातेजास्तपोपहरणे कृतं । इन्द्रियैरजितैराम न लेभे शान्ति-
 मात्मनः ॥ १६ ॥ वभूवास्य मनश्चिन्ता तपोपहरणे कृतं । नैवं
 क्रोधं गमिष्यामि न च वक्ष्ये कथञ्चन ॥ १७ ॥ अथवा नोच्छ्रुसि-
 ष्यामि संवत्सरशतान्यपि । अहं हि शोषयिष्यामि आत्मानं
 विजितेन्द्रियः ॥ १८ ॥ तावदावद्धि मे प्राप्तं ब्राह्मण्यं तपसा-
 र्जितम् । अतुच्छ्रुत्तन्न भुञ्जानंस्तिष्ठेयं शाश्वतीः समाः ॥ १९ ॥
 न हि मे तप्यमानस्य क्षयं यास्यन्ति मूर्त्तयः । एवं वर्षसह-
 स्रस्य दीक्षां स मुनिपुङ्गवः । चकाराप्रतिमां लोके प्रतिज्ञां
 रघुनन्दन ॥ २० ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

चतुःषष्टितमः सर्गः ।

अथ हैमवतीं राम दिशं त्यक्त्वा महासुनिः । पूर्वां दिशमनु-
 प्राप्य तपक्षोपे सुदारुणम् ॥ १ ॥ मौनं वर्षसहस्रस्य कृत्वा व्रत-
 मनुत्तमम् । चकाराप्रतिमां राम तपः परमष्करम् ॥ २ ॥ पूर्णे
 वर्षसहस्रे तु काष्ठभूतं महासुनिम् । विघ्नैर्ब्रह्मभिराधूतं क्रोधो
 मात्सरमाविशत् ॥ ३ ॥ स कृत्वा निश्चयं राम तप आतिष्ठता-

व्ययम् । तस्य वर्षसहस्रस्य व्रते पूर्णो महाव्रतः ॥४॥ भोक्तुमारब्ध-
 वान् अन्नं तस्मिन् काले रघूत्तम । इन्द्रो द्विजातिर्भूत्वा तं सिद्ध-
 मन्नमयाचत ॥५॥ तस्मै दत्त्वा तदा सिद्धं सर्वं विप्राय निश्चितः ।
 निःशेषितेऽन्ने भगवानभुक्त्वा महातपः ॥६॥ न किञ्चिद्वदद्विप्रं
 मौनव्रतमुपास्थितः । तथैवासीत्युनर्भौ नमनुच्छ्वासं चकार ह ॥७॥
 अथ वर्षसहस्रञ्च नोच्छसन्मुनिपुङ्गवः । तस्यानुच्छसमानस्य
 भूर्भ्रिं धूमो व्यजायत ॥८॥ त्रैलोक्यं येन संभ्रान्तमातापितमिवा-
 भवत् । ततो देवर्षिगन्धर्वाः पन्नगोरगराक्षसाः ॥९॥ मोहिता-
 स्तपसा तस्य तेजसा मन्दरप्रमयः । कश्मलोपहताः सर्वे पितामह-
 मथान्नुवन् ॥१०॥ बह्वभिः कारणेर्देव विश्वामित्रो महामुनिः ।
 लोभितः क्रोधितश्चैव तपसा चाभिवर्जित ॥११॥ न ह्यस्य वृजिनं
 किञ्चिद्दृश्यते मूढ्यमप्युत । न दीयते यदि त्वस्य मनसा यद्यभी-
 षितम् ॥१२॥ विनाशयति त्रैलोक्येन्तपसा सचराचरम् । व्याकु-
 लाश्च दिशः सर्वा न च किञ्चित्प्रकाशते ॥१३॥ सगिराः क्षुभिताः
 सर्वे विश्रीर्यन्ते च पर्वताः । प्रकम्पते च वसुधा वायुर्वातीह
 संकुलः ॥१४॥ ब्रह्मन् प्रतिजानीमो नास्तिको जायते जनः ।
 संमूढमिव त्रैलोक्यं संप्रक्षुभितमानसम् ॥१५॥ भास्करो निघ्नभ-
 श्चैव महर्षेसास्य तेजसा । बुद्धिं न कुरुते यावन्नाशे देव महा-
 मुनिः ॥ १६ ॥ तावत्प्रसाद्यो, भगवान्नाग्निरूपो महाद्युतिः ।
 कालाग्निना यथापूर्वं त्रैलोक्यं दह्यतेखिलम् ॥ १७ ॥ देव-
 राज्यं चिकीर्षते दीयतामस्य यन्मनः । ततः सुरगणाः सर्वे
 पितामहपुरोगमाः ॥ १८ ॥ विश्वामित्रं महात्मानं वाक्यं
 मधुरमब्रुवन् । ब्रह्मर्षे स्वागतं तेषु तपसा स्मृतोषिताः ॥ १९ ॥
 ब्राह्मण्यं तपसोऽप्येण प्राप्तवानसि कौशिक । दीर्घमायुश्च ते ब्रह्म-
 न्ददामि समरङ्गणः ॥२०॥ स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रन्ते गच्छ सौम्य
 यथासुखम् । पितामहवचः श्रुत्वा सर्वेषां त्विद्वीकसाम् ॥२१॥

कृत्वा प्रणामं मुदितो व्याजहार महामुनिः । ब्राह्मण्यं यदि मे
 प्राप्तं दीर्घमायुस्तथैव च ॥ २२ ॥ ॐकारोऽथ वषट्कारो वेदाश्च
 वरयन्तु माम् । क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि ॥ २३ ॥
 ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो मामेवं वदतु देवताः । यद्येवं परमः कामः
 कृतो यान्तु सुरर्षभाः ॥ २४ ॥ ततः प्रसादितो देवैर्वसिष्ठो जप-
 तांवरः । सख्यञ्चकार ब्रह्मर्षिरेवमस्त्विति चाब्रवीत् ॥ २५ ॥
 ब्रह्मर्षिस्त्वं न सन्देहः सर्वं सम्पद्यते तव । इत्थुप्रक्ता देवताश्चापि
 सर्वा जग्मुर्यथागतम् ॥ २६ ॥ विभ्रवामितोपि धर्मात्मा लब्ध्वा
 ब्राह्मण्यमुत्तमम् । पूजयामास ब्रह्मर्षिर्वसिष्ठं जपताम्बरम् ॥ २७ ॥
 कृतकामो महीं सर्वा चचार तपसि स्थितः । एवं त्वनेन ब्राह्मण्यं
 प्राप्तं राम महात्मना ॥ २८ ॥ एष राम मुनिश्रेष्ठ एष विश्वहवां-
 स्तपः । एष धर्मपरो नित्यं वीर्यस्यैष परायणम् ॥ २९ ॥ एव-
 मुक्त्वा महातेजा विरराम द्विजोत्तमः । शतानन्दवचः श्रुत्वा
 रामलक्षणसन्निधौ ॥ ३० ॥ जनकः प्राञ्जनिर्वाक्यमुवाच कुशिका-
 लजम् । धन्योऽस्मानुत्तरीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुङ्गव ॥ ३१ ॥
 यज्ञं काकुत्स्थसहितः प्राप्तवानसि कौशिक । पावितोऽहं त्वया
 ब्रह्मन्दर्शनेन महामुने ॥ ३२ ॥ गुणा बह्वविधाः प्राप्तास्तव सन्द-
 र्शनान्मया । विस्तरेण च वै ब्रह्मन् कीर्त्तमानं महत्तपः ॥ ३३ ॥
 श्रुतं मया महत्तेजो रामेण च महात्मना । सदस्यैः प्राप्य च
 सदः श्रुतास्ते बहवो गुणाः ॥ ३४ ॥ अप्रमेयं तपस्तथ्यमप्रमेयञ्च
 ते बलम् । अप्रमेया गुणाश्चैव नित्यन्ते कुशिकालज ॥ ३५ ॥ तृप्ति-
 राश्वर्यभूतानां क्रथानां नास्ति मे विभो । कर्मकालो मुनिश्रेष्ठ
 लब्धते रविमण्डलम् ॥ ३६ ॥ श्वःप्रभाते महातेजो द्रष्टुमर्हसि मां
 पुनः । स्वागतं जपतां श्रेष्ठ मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३७ ॥ एव-
 मुक्त्वा मुनिवरः प्रगस्य पुरुषर्षभम् । विससर्जाशु जनकं प्रीतं
 प्रीतमनासदा ॥ ३८ ॥ एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं वैदेहो मिथिलाधिपः ।

•प्रदक्षिणश्चकाराशु सोपाध्यायः मवान्धवः । ३६ ॥ विश्वामित्रोऽपि
धर्मात्मा सहारामः सलक्षणः । स्ववासमभिचक्राम पूज्यमानो
महात्मभिः ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

पञ्चपष्ठितमः सर्गः ।

ततः प्रभाते विमले कृतकर्मा नराधिपः । विश्वामित्रं महा-
त्मानमाजुहाव सराषवम् ॥ १ ॥ तमर्चयित्वा धर्मात्मा शास्त्रदृष्टेन
कर्मणा । राघवी च महात्मानो तदा वाक्यमुवाच ह ॥ २ ॥ भग-
वन् स्वागतं तेऽसु किं करोमि तवानघ । भवानाज्ञापयतु मामा-
ज्ञाप्यो भवता ह्यहम् ॥ ३ ॥ एवमुक्तः स धर्मात्मा जनकेन महा-
त्मना । प्रत्युवाच मुनिश्रेष्ठो वाक्यं वाक्यविशारदः ॥४॥ पुत्रौ
दशरथस्येमौ क्षत्रियौ लोकविश्रुतौ । द्रष्टुकामौ धनुःश्रेष्ठं
यदेतत्त्वयि तिष्ठति ॥५॥ एतद्दर्शय भद्रन्ते कृतकामौ वृपात्मजौ ।
दर्शनादस्य धनुषो यथेष्टं प्रतिपत्स्यतः ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्तु जनकः
प्रत्युवाच महामुनिम् । श्रूयतामस्य धनुषो यदर्थमिह बिष्ठति
॥ ७ ॥ देवरात इतिख्यातो निमेज्येष्ठो महीपतिः । न्यासीयन्तस्य
भवगन् हस्ते दत्तो महात्मनः ॥ ८ ॥ दक्षयज्ञवधे पूर्वं धनुरायस्य
वीर्यवान् । विध्वंस्य त्विदृशान् रोषात्सलीलमिदमब्रवीत् ॥९॥
यंस्माद्भागार्थिनो भागन्न कल्पयत मे सुराः । वराङ्गानि महा-
र्षीणि धनुषा शान्तयामि वः ॥ १० ॥ ततो विमनसः
सर्वे देवा वै मुनिपुङ्गव । प्रसादयन्त देवेशं तेषां प्रीतीभव-
न्धवः ॥११॥ प्रीतियुक्तस्तु सर्वेषां ददौ तेषां महात्मनाम् ।
तदेतद्देवदेवस्य धनूरत्वं महात्मनः ॥१२॥ न्यासभूतं तदा न्यस्त-

मस्त्राकं पूर्वजे विभो । अथ मे कृपतः क्षत्रं लाङ्गलादुखिता ।
 ततः ॥ १३ ॥ क्षत्रं शोधयता लब्ध्वा नाम्ना सीतिति विस्तृता ।
 भूतलादुखिता सा तु व्यवर्धत ममात्मजा ॥ १४ ॥ वीर्यशुक्लेति मे
 कन्या स्थापितेयमयोनिजा । भूतलादुखितां तान्तु वर्द्धमानां
 ममात्मजाम् ॥ १५ ॥ वरयामासुरागत्य राजानो मुनिपुङ्गव ।
 तेषां वरयतां कन्यां सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ॥ १६ ॥ वीर्यशुक्लेति
 भगवन्न ददामि सुतामहम् । ततः सर्वे वृपतयः समेत्य मुनि-
 पुङ्गव ॥ १७ ॥ मिथिलामभ्युपागम्य वीर्यं जिज्ञासवस्तदा । तेषां
 जिज्ञासमानानां शैवं धनुर्मुपाहृतम् ॥ १८ ॥ न शेकुर्ग्रहणे तस्य
 धनुषस्तीक्ष्णनेऽपि वा । तेषां वीर्यवतां वीर्यमख्यं ज्ञात्वा महामुने
 ॥ १९ ॥ प्रत्याख्याता वृपतयस्तन्निबोध तपोधन । ततः परम-
 कोपेन राजानो मुनिपुङ्गव ॥ २० ॥ अरुन्धन्मिथिलां सर्वं वीर्यश-
 सन्देहमागताः । आत्मानमवधूतं मे विज्ञाय वृपपुङ्गवाः ॥ २१ ॥
 रोषेण महताविष्टाः पीडयन् मिथिलां पुरीम् । ततः सन्धत्सुरे
 पूर्णे क्षयं यातानि सर्वगः ॥ २२ ॥ साधनानि मुनिश्रेष्ठ ततोऽहं
 भ्रष्टदुःखितः । ततो देवगणान् सर्वांस्तपसाहं प्रसादयम् ॥ २३ ॥
 ददुश्च परमप्रीताथतुरङ्गखलं सुराः । ततो भग्ना वृपतयो ह्यन्य-
 माना दिगो ययुः ॥ २४ ॥ अवीर्या वीर्यसन्दिग्धाः सामात्याः पाप-
 कारिणः । तदेतन्मनिशार्दूल धनुः परमभास्वरम् ॥ २५ ॥
 रामलक्ष्मणयोश्चापि दर्शयिष्यामि सुव्रत । यद्यस्य धनुषो रामः
 कुर्व्यादारोपणं मुने ॥ २६ ॥ सुतामयोनिजां सीतां दद्यां
 दाशरथेरहम् ॥ २७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

षट्षष्टितमः सर्गः ।

जनकस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रो महासुनिः । धनुर्दर्शय
 रामाय इति होवाच पार्थिवम् ॥ १ ॥ ततः स राजा जनकः
 सचिवान् व्यादिदेश च । धनुरानीयतां दिव्यं गन्धमाल्यानुलेपि-
 तम् ॥ २ ॥ जनकेन समादिष्टः सचिवाः प्रविशन् पुरम् । तद्वनुः
 पुरतः कृत्वा निर्जग्मु रमितौजसः ॥ ३ ॥ नृणां शतानि पञ्चा-
 शद्यायतानां महात्मनाम् । मञ्जूषामष्टचक्रान्तां समूहस्ये कथ-
 च्चन ॥ ४ ॥ तामादाय सुमञ्जूषामायसीं यत्र तद्वनुः । सुरोपमं
 ते जनकमुचुर्बृ पतिं मन्त्रिणः ॥ ५ ॥ इदं धनुर्वरं राजन् पूजितं
 सर्वराजभिः । मिथिलाधिप राजेन्द्र दर्शनीयं यदीच्छसि ॥ ६ ॥
 तेषां नृपो वचः श्रुत्वा कृताञ्जलिभाषत । विश्वामित्रं महा-
 त्मानं तावुभौ रामतच्छगौ ॥ ७ ॥ इदं धनुर्वरं ब्रह्मन् जनकै-
 रभिपूजितम् । राजभिश्च महावीर्यैरशक्तैः पूरितं तदा ॥ ८ ॥
 नैतत् सुरगणाः सर्वे सासुरा न च राक्षसाः । गन्धर्वयक्षप्रवराः
 सकिन्बरमहोरगाः ॥ ९ ॥ क्व गतिर्मानुषाणाञ्च धनुषीस्य प्रपू-
 रण्ये । आरोपण्ये समायोगे वेपने तोलने तथा ॥ १० ॥ तदेत-
 दनुषां श्रेष्ठमानीतं सुनिपुङ्गव । दर्शयैतन्महाभाग अनयो राज-
 पुत्रयोः ॥ ११ ॥ विश्वामित्रः सरामस्तु श्रुत्वा जनकभाषितम् ।
 वत्स राम धनुः पश्य इति राघवमब्रवीत् ॥ १२ ॥ महर्षेर्वचना-
 द्रामो यत्र तिष्ठति तद्वनुः । मञ्जूषान्तामपाठ्य हृष्टा धनुरथा-
 ब्रवीत् ॥ १३ ॥ इदं धनुर्वरं दिव्यं संस्पृशामीह पाणिना । यत्न-
 वांश्च भविष्यामि तोलने पूरण्येपि वा ॥ १४ ॥ वाढमित्यब्रवी-
 द्राजा सुनिश्च समभाषत । लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचना-
 न्मुने ॥ १५ ॥ पश्यतां वृसहस्राणां वङ्गनां रघुनन्दन । आरोप-
 यन्ध्व धर्मात्मा सलीलमिव तद्वनुः ॥ १६ ॥ आरोपयित्वा मौर्वीञ्च
 पूरयामास तद्वनुः । तद्वभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशः ॥ १७ ॥
 तस्य शब्दो महानासीन्निर्घातसमनिस्वनः । भूमिकम्पश्च सुम-

ज्ञान् पर्वतस्थेव दीर्यतः ॥१८॥ निपेतुश्च नराः सर्वे तेन शब्देन
 मोहिताः । वर्जयित्वा सुनिवरं राजानन्ती च राघवी ॥ १९ ॥
 प्रत्याश्रये जने तस्मिन् राजा विगतसाध्वसः । उवाच प्राञ्जलि-
 वीक्ष्यं वाक्यञ्चो सुनिपुङ्गवम् ॥२०॥ भगवन् दृष्टवीर्या मे रामो
 दशरथात्मजः । अत्यद्भुतमचिन्त्यञ्च अतर्कितमिदं मया ॥ २१ ॥
 जनकानां कुले कीर्त्तिमाहरिष्यति मे भुता । सीता भर्तार-
 मासाद्य रामं दशरथात्मजम् ॥२२॥ मम सत्यप्रतिज्ञा सा वीर्य-
 शुक्लेति कौशिक । सीता प्राणैर्बद्धमता देया रामाय मे सुता
 ॥ २३ ॥ भवतीनुमते ब्रह्मन् शीघ्रङ्च्छन्तु मन्त्रिणः । मम
 कौशिक भद्रन्ते अयोध्यां त्वरितां रथैः ॥ २४ ॥ राजानं प्रश्रितै-
 वीक्ष्यैरानयन्तु पुरं मम । प्रदानं वीर्यशुक्लायाः कथयन्तु च
 सर्वशः ॥२५॥ सुनिगुप्तौ च काकुत्स्थौ कथयन्तु वृषाय वै ।
 प्रीतियुक्तं तु राजानमानयन्तु सुशीघ्रगाः ॥ २६ ॥ कौशिकस्तु
 तथेत्याह राजा चाभाष्य मन्त्रिणः । अयोध्यां प्रेषयामास ध-
 र्मात्मा छतशासनान् ॥ २७ ॥ यथावृत्तं समाख्यातुमानेतुश्च
 वृपन्तथा ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्ड

सप्तषष्ठितमः सर्गः ।

जनकेन समादिष्टा द्रुतास्ते क्लान्तवाहनाः । विरात्रसुषिता
 मार्गे अयोध्यां प्राविश्यन् पुरीम् ॥१॥ ते राजवचनाङ्गत्वा राजवेश्म
 प्रवेशिताः । दृष्टशुद्धैवसङ्कायं हृद्बन्धशरथं वृषम् ॥ २ ॥ बह्वा-
 ञ्जलिपुटाः सर्वे द्रुता विगतसाध्वसाः । राजानं प्रश्रितं वाक्य-
 म्भ्रवन्मधुराक्षरम् ॥ ३ ॥ मैथिलो जनको राजा साग्निहात-

पुरस्कृतः । सुहृत्सुहृत्सुधुरया स्नेहसंरक्तया गिरा ॥ ४ ॥ कुशलं
 चाव्ययं चैव सोपाध्यायपुरोहितम् । जनकस्त्वां महाराज
 पृच्छते सपुरःसरम् ॥ ५ ॥ पृष्ट्वा कुशलमव्ययं वैदेही मिथिला-
 धिपः । कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ पूर्वं
 प्रतिज्ञा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा । राजानश्च क्षतामर्षी
 निर्वीर्या विमुखीकृताः ॥ ७ ॥ सेयं मम सुता राजन्विश्व-
 मित्पुत्रस्कृतैः । यदृच्छयागतैराजन्निजिता तव पुत्रकैः ॥ ८ ॥
 तच्च रत्नं धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना । रामेण हि महा-
 बाहो महत्यां जनसंसदि ॥ ९ ॥ अस्मै देया मया सीता वीर्य-
 शुल्का महात्मने । प्रतिज्ञां तर्क्षुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १० ॥
 सोपाध्यायो महाराज पुरोहितपुरस्कृतः । शीघ्रमागच्छ भद्रन्ते
 द्रष्टुमर्हसि राघवौ ॥ १० ॥ प्रतिज्ञां मम राजेन्द्र निर्वर्त्तयितु
 मर्हसि । पुत्रयोश्मयोरेव प्रीतिं त्वमुपलभ्यसे ॥ १२ ॥ एवं
 विदेहाधिपतिर्मधुरं वाक्यमब्रवीत् । विश्वामित्वाभ्यनुज्ञातः शता-
 नन्दमते स्थितः ॥ १३ ॥ द्रुतवाक्यस्तु तच्छ्रुत्वा राजा परमहर्षितः ।
 वसिष्ठं वामदेवञ्च मन्त्रिणश्चैवमब्रवीत् ॥ १४ ॥ गुप्तः कुशिक-
 पुत्रेण कौशल्यानन्दवर्द्धनः । लक्ष्मणेन सह भ्राता विदेहेषु
 वसत्यसी ॥ १५ ॥ दृष्टवीर्यस्तु कङ्कृतस्यो जनकेन महात्मना ।
 संप्रदानं सुतायास्तु राघवे कर्तुमिच्छति ॥ १५ ॥ यदि वो रोचते
 दृत्तं जनकस्य महात्मनः । पुरीं गच्छामहे शीघ्रमाभूत्कालस्य
 पर्ययः ॥ १७ ॥ मन्त्रिणो वाढमित्याहु सह सर्वैर्महर्षिभिः ।
 सुप्रोत्सवाब्रवीद्राजा श्रुत्या चेति च मन्त्रिणः ॥ १८ ॥ मन्त्रिणस्तु
 मरेन्द्रस्य रात्रिम्परमसंस्कृताः । ऊचुः प्रमुदिताः सर्वे गुणैः सर्वैः
 समन्विता ॥ १९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाचमीकीये बालकाण्डे

अष्टषष्टितमः सर्गः ।

ततो रात्र्यां व्यतीतायां सोपाध्याय,सवान्धवः । राजा
दशरथो हृष्टः सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥१॥ अद्य सर्वे धनाध्यक्षा धन-
मादाय पुष्कलम् । व्रजन्वये सुविहिता नानारत्नसमन्विताः
॥ २ ॥ चतुरङ्गवलञ्चापि शीघ्रं ,निर्यातु सर्वशः । समाज्ञासम-
कालञ्च यानं युग्ममनुत्तमम् ॥ ३ ॥ वसिष्ठो वामदेवश्च जावाल-
रथ काश्यपः । मार्कण्डेयस्तु दीर्घायुर्कृष्णिः कात्यायनस्तथा ॥४॥
एते द्विजाः प्रयात्त्रये स्यन्दनं योजयस्व मे । यथा कालात्ययो न
स्यात् दूता हि त्वरयन्ति माम् ॥५॥ वचनाञ्च नरेन्द्रस्य सेना च
चतुरङ्गिणी । राजानश्चषिभिः सार्द्धं व्रजन्तं पृष्ठतोन्वगात् ॥६॥
गत्वा चतुरङ्गं मार्गे विदेहानभ्युपेयिवान् । राजा च जनकः
श्रीमान् श्रुत्वा पूजामकल्पयत् ॥ ७ ॥ ततो राजानमासाद्य वृद्धं
दशरथं वृषम् । सुदितो जनको राजा प्रहृषं परमं ययौ ॥ ८ ॥
उवाच वचनं श्रेष्ठं नरश्रेष्ठ सुदान्वितम् । स्वागतं ते नरश्रेष्ठ
दिष्ट्या प्राप्तोसि राघव । ९ ॥ पुत्रयोश्चभयोः प्रीतिं लभ्यासे वीर्य-
निर्जिताम् । दिष्ट्या प्राप्तो महतेजा वसिष्ठो भगवाद्दृषिः ॥१०॥
सह सर्वैर्द्विजश्रेष्ठैर्देवैरिव शतक्रतुः । दिष्ट्या मे निर्जिता
विघ्ना दिष्ट्या मे पूज्यतं कुलम् ॥११॥ राघवैः सह सखन्वाहीर्य-
श्रेष्ठैर्महाबलैः । श्वःप्रभाते नरेन्द्रस्त्वं सख्यं तैर्यितुमर्हसि ॥१२॥
यन्नस्यान्ते नरश्रेष्ठः विवाहश्चषिसत्तमैः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा
श्चषिमध्ये नराधिपः ॥ १३ ॥ वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः प्रत्युवाच
महीपतिम् । प्रतिग्रहो दाढवशः श्रुतमेतन्मया पुरा ॥ १४ ॥
यथा वक्ष्यसि धर्मज्ञ तत्करिष्यामहे वयम् । तद्दुर्मिष्टं यशस्वञ्च
वचनं सत्यवादिनः ॥ १५ ॥ श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विद्याय-
मागतः । ततः सर्वे मृनिगणाः परस्परसमागमे ॥१६॥
हृष्येण महता युक्तास्तां राघिसवसन् सुखम् । राजा च राघवौ
पुत्रौ त्रिशाम्य परिहर्षितः ॥ १७ ॥ उवाच परमप्रीतो जनके-

दाभिपूजितः । जनकोपि महातेजाः क्रियाधर्मेण तत्त्ववित् ।
यज्ञस्य च सुताभ्यां च कृता रातिसुवासह ॥ १८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

एकानसप्ततितमः सर्गः ।

ततः प्रभाते जनकः कृतकर्मा महर्षिभिः । उवाच वाक्यं
वाक्यज्ञः शतानन्दं पुरोहित् ॥ १ ॥ भ्राता मम महातेजा वीर्य-
वानतिधार्मिकः । कुशध्वज इति ख्यातः पुरीमध्यवसच्छुभाम्
॥ २ ॥ वार्याफलकपर्यन्तां पिवन्निक्षुमतीं नदीम् । सांकाश्यां
पुण्यसङ्काशां विमानमिव पुष्पकम् ॥ ३ ॥ तमहं द्रष्टुमिच्छामि
यज्ञगोप्ता स मे मतः । प्रीतिंसीपि महातेजा इमां भोक्ता मया सह
॥ ४ ॥ एवमुक्ते तु वचने शतानन्दस्य सन्निधौ । आंगताः केचिद-
व्यग्रा जनकस्तान् समादिशत् ॥ ५ ॥ शासनात् नरेन्द्रस्य प्रययुः
शीघ्रवाजिभिः । समानेतुं नरव्याघ्रं विष्णुमिन्द्राज्ञया यथा ॥ ६ ॥
साङ्काश्यान्ते समागम्य दृष्टुञ्च कुशध्वजम् । न्यवेदयन्वथाहत्तं
जनकस्य च चिन्तितम् ॥ ७ ॥ तद्दृष्टं नृपतिः श्रुत्वा दूतश्रु-
र्महाजवैः । आज्ञया तु नरेन्द्रस्य आजगाम कुशध्वजः ॥ ८ ॥ स
ददर्श महात्मानं जनकं धर्मवत्सलम् । सोभिवाद्य शतानन्दं जनकं
चातिधार्मिकम् ॥ ९ ॥ राजार्हं परमं दिव्यमासनं सोध्यरोहित ।
उपविष्टावुभौ तौ तु भ्रातरावमितद्युती ॥ १० ॥ प्रेषयामास-
तुर्वीरो मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामनम् । गच्छ मन्त्रिपते शीघ्रमिच्छा-
कुममितप्रभम् ॥ ११ ॥ आत्मजैः सह दुर्धर्षमानयस्व समन्त्रिणाम् ।
श्रीपकार्यां स गत्वा तु रघूणां कुलवर्द्धनम् ॥ १२ ॥ ददर्श शिर-
सां चैनमभिवाद्ये दमव्रवीत् । अयोध्याधिपते वीर विदेह्ये मिथि-

लाधिपः ॥ १३ ॥ स त्वां द्रष्टुं व्यवसितः सोपाध्यायपुरीहितम् ।
 मन्त्रिश्रेष्ठवचः श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तदा ॥ १४ ॥ सवन्धुरगम-
 च्चत्न जनको यत्र वर्त्तते । राजा च मन्त्रिसहितः सोपाध्यायः
 सवान्धवः ॥ १५ ॥ वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो वैदेहमिदमब्रवीत् ।
 विदितन्ते महाराज इत्स्वाकुकुलदैवतम् ॥ १६ ॥ वक्ता सर्वेषु
 कल्पेषु वसिष्ठो भगवानृषिः । विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः सह सर्वैर्म-
 हर्षिभिः ॥ १७ ॥ एष वक्ष्यति धर्मात्मा वसिष्ठो मे यथाक्रमम् ।
 दृष्णीम्भूतं दशरथे वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १८ ॥ उवाच वाक्यं
 वाक्यज्ञो वैदेहं सपुरोधसम् । अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य
 अव्ययः ॥ १९ ॥ तस्मान्मरीचिः संजज्ञे मरीचिः कश्यपः सुतः ।
 विवस्वान् कश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः ॥ २० ॥ मनुः प्रजा-
 पतिः पूर्वमित्स्वाकुसु मनोः सुतः । तमित्स्वाकुमयोध्यायां राजानं
 विधि पूर्वकम् ॥ २१ ॥ इत्स्वाकोसु सुतः श्रीमान् कुन्धिरित्येव विश्रुतः ।
 कुन्धेरथात्मजः श्रीमान्विकुन्धिरुदपद्यत ॥ २२ ॥ विकुन्धेसु महा-
 तेजा वाणः पुत्रः प्रतापवान् । वाणस्य तु महातेजा अनरण्यः
 प्रतापवान् ॥ २३ ॥ अनरण्यात्पृथुर्जज्ञे त्रिशकुसु पृथोरपि । त्रिशं-
 कोरभवत्पुत्रो धुन्धुमारो महायशः ॥ २४ ॥ धुन्धुमारान्महातेजा
 युवनाश्वो महारथः । युवनाश्वसुतश्चासीन्मान्धाता पृथिवीपतिः
 ॥ २५ ॥ मान्धातुसु सुतः श्रीमान् सुसन्धिरुदपद्यत । सुसन्धेरपि
 पुत्रो द्वौ ध्रुवसन्धिः प्रसेनजित् ॥ २६ ॥ यशस्वी ध्रुवसन्धेसु भरतो
 नाम नामतः । भरतात्तु महातेजा असितो नाम जायत ॥ २७ ॥
 यस्मैने प्रति राजान उदपद्यन्त शशवः । हैहयास्तालजङ्गाश्च
 शूराश्च शशविन्दवाः ॥ २८ ॥ तांश्च संप्रतिशुश्रुन्वै युद्धे राजा
 प्रवासितः । हिमवन्त सुपांगम्य भार्याभ्यां सहितस्तदा ॥ २९ ॥
 असितोत्पवलो राजा धर्मकालमुपेयिवान् । द्वेषाद्य भार्यैर्गर्भियस्यौ
 भ्रूवतुरितिश्रुतिः ॥ ३० ॥ एका गर्भविनाशार्थं सपत्नैः सगर-

द्देही । ततः शैलवरे रम्ये वभूवाभिरतो मुनिः ॥३१॥ भार्गव-
 श्यवनो नाम हिमवन्तमुपाश्रितः । तत्र चैका महाभागा भार्गवं
 देववर्चसम् ॥३२॥ ववन्दे पद्मपताक्षी काञ्चन्ती सुतमुत्तमम् ।
 तच्छशिं साभ्युपागम्य कालिन्दीं साभ्यवादयत् ॥३३॥ स तामभ्य-
 वदद्विप्रः पुत्रेषु पुत्रजन्मनि । तव कुक्षौ महाभागे मृषुवः
 सुमहाबलः ॥३४॥ महावीर्यो महातेजा अचिरात्सु जनिष्यति ।
 गरेण सहितः श्रीमान्माशुचः कमलेक्षणे ॥३५॥ च्यवनश्च नमस्कृत्य
 राजपुत्री पतिवता । पतिना रहिता तस्मात्पुत्रं देवी व्यजायत
 ॥३६॥ सपत्न्या तु गरस्तस्मै दत्तो गर्भजिघांसया । सह तेन
 गरेणैव सञ्जातो सगरोभवत् ॥३७॥ सगरस्यासमंजस्तु असमञ्जा-
 दथांशुमान् । दिलीपींऽशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः ॥३८॥
 भगीरथात् ककुत्स्थश्च ककुत्स्थाञ्च रघुस्तथा । रघोस्तु पुत्रो
 तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः ॥३९॥ कलमाषपादोऽप्यभवत्तस्माज्जातस्तु
 शंखणः । सुदर्शनः शङ्खणस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात् ॥ ४० ॥
 शीघ्रगस्त्रग्निवर्णस्य शीघ्रगस्य मरुः सुतः । मरोः प्रशुश्रुकस्त्रासी-
 दम्बरीषः प्रशुश्रुकात् ॥ ४१ ॥ अम्बरीषस्य पुत्रोऽभूत्प्रहृषश्च मही-
 पतिः । नङ्गप्रस्य ययातिस्तु नाभागस्तु ययातिजः ॥४२॥ नाभा-
 गस्य वभूवाजः अजाहशरथोऽभवत् । अस्माहशरथाज्जातो भ्रा-
 तरौ रामलक्ष्मणौ ॥४३॥ अग्निवंशविशुद्धानां राज्ञाम्परमधर्मि-
 णाम् ॥४४॥ रामलक्ष्मणयोरर्थे त्वत्सुते वरये नृप । सहशाभ्यां
 नरश्रेष्ठ सहश्रे दातुमर्हसि ॥ ४५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

सप्ततितमः सर्गः ।

एवं ब्रुवाणं जनकः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः । श्रोतुमर्हसि
 भद्रन्ते कुलं नः परिकीर्तितम् ॥ १ ॥ प्रदाने हि मुनिश्रेष्ठ कुलं
 निरवशेषतः । वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामते ॥२॥ राजा-
 भूत्तिषु लोकेषु विश्रुतः स्वेन कर्मणा । निमिः परमधर्मात्मा
 सर्वसत्वतावरः ॥३॥ तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनको मिथि-
 पुत्रकः । प्रथमो जनको राजा जनकादप्युदावसुः ॥ ४ ॥ उदा-
 वसोऽसु धर्मात्मा जातो वै नन्दिवर्द्धनः । नन्दिवर्द्धसुतः शूरः
 सुकेतुर्नाम नामतः ॥ ५ ॥ सुकेतोरपि धर्मात्मा देवरातो महा-
 बलः । देवरातस्य राजर्षेर्हृद्दृश्य इति स्मृतः ॥६॥ वृद्दृश्यस्य
 शूरोऽभून्महावीरः प्रतापवान् । महावीरस्य धृतिमान् सुधृतिः
 सत्वविक्रमः ॥ ७ ॥ सुधृतेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुः सुधार्मिकः ।
 धृष्टकेतोश्च राजर्षेर्हर्यश्व इति विश्रुतः ॥८॥ हर्यश्वस्य भरुः पुत्रो
 मरोः पुत्रः प्रतीन्धकः । प्रतीन्धकस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः
 सुतः ॥ ९ ॥ पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इति स्मृतः । देव-
 मीढस्य विबुधो विबुधस्य महीध्रकः ॥१०॥ महीध्रकसुतो राजा
 कीर्तिरातो महाबलः । कीर्तिरातस्य राजर्षेर्महारीमा व्यजा-
 यत ॥१२॥ महारीम्यासु धर्मात्मा स्वर्णरोमा व्यजायत । स्वर्ण-
 रोम्बसु राजर्षेर्ह्वस्वरोमा व्यजायत ॥ १२ ॥ तस्य पुत्रद्वयं राज्ञो
 धर्मज्ञस्य महात्मनः । ज्येष्ठोऽङ्गमनुजो भ्राता मम वीरः कुश-
 ध्वजः ॥ १३ ॥ मान्तु ज्येष्ठं पिता राज्यं सोऽभिषिच्य पिता मम ।
 कुशध्वजं समावेश्य भारं मयि वनं गतः ॥ १४ ॥ वृद्धे पितरि
 स्वयार्ति धर्मेण धुरमावहम् । भ्रातरं देवसङ्काशं स्नेहात्पश्वन्
 कुशध्वजम् ॥१५॥ कस्यचित्तथ कालस्य साङ्गाश्यादागतः पुरात् ।
 सुधन्वा वीर्यवान् राजा मिथिलामवरोधकः ॥ १६ ॥ स च मे
 प्रेषयामास शैवं धनुरनुत्तमम् । सीता च कन्या पद्माक्षी मच्छां वै
 दीयतमिति ॥१७॥ तस्याप्रदानाङ्गुष्ठार्धे युद्धमाप्तीत्यथा सङ्घ ।

.स इतो विमुखो राजा सुधन्वा तु महारणे ॥ १८ ॥ निहत्य तं
 मुनिञ्च सुधन्वानं नराधिपम् । साङ्काश्वे भ्रातरं शूरमभि-
 षिञ्च कुशध्वजम् ॥ १८ ॥ कनीयानिष मे भ्राता अहं ज्येष्ठो महा-
 मुने । ददामि परमप्रीतो बध्नी ते मुनिपुङ्गव ॥ २० ॥ सीत
 रामाय भद्रन्ते जर्मिलां लक्ष्मणाय वै । वीर्यश्रुत्वां मम
 सुतां सीतां सुरसुतोपमाम् ॥ २१ ॥ द्वितीयामूर्मिलाञ्चैव त्रि-
 दामि न संशयः । ददामि परमप्रीतो बध्नी ते मुनिपुङ्गव
 ॥ २२ ॥ रामलक्ष्मणयो राजन् गोदानं कारयस्व ह । पिढ-
 कार्यश्च भद्रन्ते ततो वैवाहिकं कुरु ॥ २३ ॥ मघा ह्यद्य
 महाबाहो तृतीयदिवसे प्रभो । फाल्गुन्यामुत्तरे राजं-
 सास्मिन् वैवाहिकं कुरु ॥ २४ ॥ रामलक्ष्मणयोरर्थे दानं काञ्च-
 सुखीदयम् ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

एकसप्ततितमः सर्गः ।

तमुक्तवन्तं वैदेहं विश्वामित्रो महामुनिः । उवाच वचनं
 वीरं वसिष्ठसहितो वृषम् ॥ १ ॥ अचिन्तान्यप्रमेयाणि कुलानि
 नरपुङ्गव । इच्छाकृणां विदेहानां नैषां तुल्योऽस्ति कश्चन ॥ २ ॥
 सहयो धर्मसम्बन्धः सहयो रूपसम्पदा । रामलक्ष्मणयो राजन्
 सीता चोर्मिलया सह ॥ ३ ॥ बल्लभ्यं च नरत्रेष्ठ श्रुयतां वचनं
 मम । भ्राता यवीयान्वर्मज्ञ एष राजा कुशध्वजः ॥ ४ ॥ अस्म
 धर्मात्मनो राजन् रूपेणाप्रतिमम्भुवि । सुताद्वयं नरत्रेष्ठ पत्नार्थं
 वरदानहे ॥ ५ ॥ भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः ।

वरये ते सुते राजसूतयोरर्थं महात्मनोः ॥ ६ ॥ पुत्रा दशरथस्ये-
 मे रूपयौवनशालिनः । लोकपालसमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः
 ॥ ७ ॥ उभयोरपि राजेन्द्र सखन्धेनानुबन्धाताम् । इत्साकु-
 कुलमव्यग्रं भवन्तः पुण्यकर्मणः ॥ ८ ॥ विश्वामित्रवचः श्रुत्वा
 वसिष्ठस्य मते तदा । जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच मुनिपुङ्गवौ
 ॥ ९ ॥ कुलं धन्यमिदं मन्ये येषान्तौ मुनिपुङ्गवौ । सदृशं
 कुलसखन्धं यदाज्ञापयतः स्वयम् ॥ १० ॥ एवं भवतु भद्रं वः
 कुशध्वजसुते इमे । पत्न्यौ भजेतां सङ्घितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ ११ ॥
 एकाङ्गा राजपुत्रीणाञ्चतसृणां महामुने । पाणीन् गृह्णन्तु
 चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः ॥ १२ ॥ उत्तरे दिवसे ब्रह्मन्
 फाल्गुनीभ्यां मनीषिणः । वैवाहिकं प्रथंसन्ति भगो यत प्रजा-
 पतिः ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा वचः सौम्यं प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।
 उभौ मुनिवरी राजा जनको वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥ परो धमः
 कृतो मच्चं शिष्योऽस्मि भवतोस्तथा । इमान्यासनमुत्थ्यानि आ-
 स्यतां मुनिपुङ्गवौ ॥ १५ ॥ यथा दशरथस्येयं तथायोध्यापुरी
 मम । प्रभुत्वे नास्ति सन्देहो यथार्हं कर्तुमर्हथ ॥ १६ ॥ तथा
 ब्रुवति वैदेहे जनके रघुनन्दनः । राजा दशरथो हृष्टः प्रत्युवाचं
 महीपतिम् ॥ १७ ॥ युवामसंख्येयगुण्यौ श्वातरौ मिथिलेष्ठरौ ।
 ऋषयो राजसङ्घाच्च भवद्भ्यामभिपूजिताः ॥ १८ ॥ स्वस्ति प्राप्नुहि
 भद्रन्ते गमिष्यामः स्वमालयम् । आश्वकर्माणि विधिवद्विधास्य
 इति चाब्रवीत् ॥ १९ ॥ तमाश्रुष्ट्वा नरपतिं राजा दशरथस्तदा ।
 मुनीन्द्रौ तौ पुरस्कृत्य जगामाशु महायशाः ॥ २० ॥ स गत्वा
 निषयं राजा आह्वं कृत्वा विधानतः । प्रभाते काल्यसुतथाय
 चक्रे गोदानमुत्तमम् ॥ २१ ॥ गवां शतसहस्रस्य ब्राह्मणेभ्यो
 नराधिपः । एकैकशो ददौ राजा पुत्रानुद्दिश्य धर्मतः ॥ २२ ॥
 विपत्तमन्यश्च सुवश्र द्विजेभ्यो रघुनन्दनः । ददौ गोदानमुद्दिश्य

पुत्राणां पुत्रवत्सलः ॥ २४ ॥ स सुतैः कृतगोदानैर्दृतः सनृपात-
सदा । लोकपालैरिवाभाति वृतः सौम्यः प्रजापतिः ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

द्विसप्ततितमः सर्गः ।

यस्मिंस्तु दिवसे राजा चक्रे गोदानमुत्तमम् । तस्मिंस्तु
दिवसे वीरो युधाजित्समुपेयिवान् ॥ १ ॥ पुत्रः केकयराजस्य
साक्षाद्भरतमातुलः । दृष्ट्वा दृष्ट्वा च कुशलं राजानमिदमब्रवीत्
॥ २ ॥ केकयाधिपती राजा स्नेहात् कुशलमब्रवीत् । येषां
कुशलकामोऽसि तेषां संप्रत्यनामयम् ॥ ३ ॥ स्वस्वीयं मम राजेन्द्र
द्रष्टुकामो महीपतिः । तदर्धमुपयातोऽहमयोध्यां रघुनन्दन ॥४॥
श्रुत्वा त्वहमयोध्यायां विवाहार्थं तवात्मजान् । मिथिलासुप-
यातांस्तु त्वया सह महीपते ॥५॥ त्वरयाभ्युपयातोऽहं द्रष्टुकामः
स्वसुः सुतम् । अथ राजा दशरथः प्रियातिथिर्मुपस्थितम् ॥६॥
दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजनार्हमपूजयत् । ततस्तासुषितो रात्रिं
सह पुत्रैर्महात्मभिः ॥ ७ ॥ प्रभाते पुनरुत्थाय कृत्वा कर्माणि
तत्त्ववित् । ऋषींस्तदा पुरस्कृत्वा महर्षीन्परानपि ॥ वसिष्ठो
भगवानेत्य वैदेहमिदमब्रवीत् ॥१०॥ राजा दशरथो राजन् कृत-
कौतुकमङ्गलैः । पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठो दातारमभिकाञ्चते ॥ ११ ॥
दाहप्रतिगृहीहृत्तयां सर्वार्थाः सम्भवन्ति हि । स्वधर्मं प्रति-
पद्यस्व कृत्वा वैवाह्यमुत्तमम् ॥ १२ ॥ इत्युक्तः परमोदारो वसि-
ष्ठेन महात्मना । प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित् ॥१३॥
कः स्थितः प्रतिहारो मे कस्याज्ञां संप्रतीक्षते । स्वगृहे क्रो
विचारोऽस्ति यथा राज्यमिदं तव ॥ १४ ॥ कृतकौतुकसर्वस्वा
वेदिमूलमुपागताः । मम कन्या मुनिश्रेष्ठ दीप्ता वक्त्रे रिवा-
र्षिषः ॥ १५ ॥ सद्योऽहं त्वत्प्रतीक्षोऽस्मि वेद्यामस्यां प्रतिष्ठितः ।

अविन्नं क्रियतां सर्वं किमर्थं हि विलम्बते ॥ १६ ॥ तद्वाक्यं
 जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथसदा । प्रवेशयामास सुतान् सर्वा-
 वृषिगणानपि ॥ १७ ॥ ततो राजा विदेहानां वसिष्ठमिदमब्र-
 वीत् । कारयस्व ऋषे सर्वाष्टपिभिः सह धार्मिकः ॥ १८ ॥
 रामस्य लोकरामस्य क्रियां वैवाहिकीं प्रभो । तथेत्युक्त्वा तु जनकं
 वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १९ ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य शतानन्दश्च
 धार्मिकम् । प्रपामधेयं तु विधिवद्देदिं कृत्वा महातपाः ॥ २० ॥
 अलं चकार तां वेदिं गन्धपुष्पैः समन्ततः । सुवर्णपालिकाभिश्च
 चित्रकुम्भैश्च सांकुरैः ॥ २१ ॥ अङ्कुराद्यैः शरावैश्च धूपपात्रैः
 सधूपकैः । शङ्खपात्रैः खुवैः खुगुम्भिः पात्रैरर्घ्यादिपूजितैः ॥
 ॥ २२ ॥ लाजपूर्णैश्च पात्रीभीरक्षतैरपि संस्कृतैः । दर्भैः
 समैः समास्त्रीर्यं विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ॥ २३ ॥ अग्निमाधाय तां
 वेद्यां विधिमन्त्रपुरस्कृतम् । जुहावाग्नी महातेजा वसिष्ठो
 मुनिपुङ्गवः । २४ ॥ ततः सीतां समानीय सर्वाभरणभूषिताम् ।
 समक्षमग्नेः संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ॥ २५ ॥ अत्रवीज्जनको
 राजा कौशल्यानन्दवर्द्धनम् । इयं सीता मम सुता सहधर्म्यं चरी
 तव ॥ २६ ॥ प्रतीच्छ चैनां भद्रन्ते पाणिं षट्क्रीष्व पाणिना ।
 पतिव्रता महाभागा ज्ञायेवासुगता सदा ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वा प्राप्तिप-
 द्राजा मन्त्रपूतं जलं तदा । साधु साध्विति देवानाश्चपीणां
 वदतां तदा ॥ २८ ॥ देवदुन्दुभिर्निर्घोषः पुष्यवर्षी सञ्जानभूत् ।
 एवं कृत्वा सुतां सीतां मन्त्रोदकपुरस्कृताम् ॥ २९ ॥ अत्रवीज्जनको
 राजा हर्षेणाभिपरिब्रुतः । लक्ष्मणागच्छ भद्रन्ते अर्मिला-
 मुद्यतां मया । ३० ॥ प्रतीच्छ पाणिं षट्क्रीष्व माभूत्काण्डस्य प-
 र्यायः । तमेवमुक्त्वा जनको भरतश्चाश्रभाषत ॥ ३१ ॥ षट्हाण
 पाणिं माखड्याः पाणिना रघुनन्दन । शत्रुघ्नश्चापि धर्मात्मा
 अत्रवीज्जितेन्द्रः ॥ ३२ ॥ सुतकीर्तेर्महाबाहो पाणिं षट्क्रीष्व

प्राणिना । सर्वे भवन्तः सौम्याश्च सर्वे सुचरितव्रताः ॥ ३३ ॥
 पत्नीभिः सन्तु काकुत्स्था माभूत्कालस्य पर्ययः । जनकस्य
 वचः श्रुत्वा प्राणीन् प्राणिभिरसृशन् ॥ ३४ ॥ चत्वारस्ते
 चतसृणां वसिष्ठस्य मते स्थिताः । अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा वेदीं
 राजानमेव च ॥ ३५ ॥ ऋषींश्चापि महात्मानः सहभाष्या रघू-
 द्वहाः । यथोक्तेन ततश्चक्रुर्विवाहं विधिपूर्वकम् ॥ ३६ ॥ पृष-
 वृष्टिर्महत्यासीदन्तरीक्षात्मभास्वरा । दिव्यदुन्दुभिनिर्घौर्षीर्गीत-
 वादितनिस्वनैः ॥ ३७ ॥ ननुतुश्चाप्सरःसङ्घागन्धर्वाश्च जगुः कलम् ।
 विवाहे रघुमुख्यानां तदद्भुतमदृश्यत ॥ ३८ ॥ ईदृशे वर्त्तमाने तु
 दूर्योधुघृष्टनिनादिते । तिरग्निं ते परिक्रम्य ऊर्ध्वभाष्या मही-
 क्षसः ॥ ३९ ॥ अथोपकार्यं जग्मुस्ते सभाष्या रघुनन्दनाः । राजा-
 प्यनुययौ पश्यन् सर्षिसङ्घः सवान्धवः ॥ ४० ॥

इत्यार्षे रामायणे वाचमीकीये बालकाण्डे

त्रिसप्ततितमः सर्गः ।

अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः । आपृष्ट्वा
 ती च राजानो जगामोत्तरपर्वतम् ॥ १ ॥ विश्वामित्रे गते राजा
 वैदेहं मिथिलाधिपम् । आपृष्ट्वैव जगामाशु राजा दशरथः
 पुरीम् ॥ २ ॥ अथ राजा विदेहानां ददौ कन्याधनं बद्ध ।
 गवां शतसहस्राणि बहूनि मिथिलेश्वरः ॥ ३ ॥ कम्बलानाञ्च
 मुख्यानां क्षीमान् कोच्यस्वरारिण च । हस्त्यश्वरथपादातं दिव्य-
 रूपं खलङ्गतम् ॥ ४ ॥ ददौ कन्याशतं तासां दासीदासमनु-
 क्षमम् । हिरण्यस्य सुवर्णस्य मुक्तानां विद्रुमस्य च ॥ ५ ॥
 ददौ राजा सुसंहृष्टः कन्याधनमनुक्षमम् । दत्त्वा बद्धविधं

राजा समनुज्ञाय पार्थिवम् ॥ ६ ॥ प्रविवेश स्वनिलयं मिथिलां
 मिथिलेश्वरः । राजाययोध्याधिपतिः सहपुत्रैर्महात्मभिः ॥ ७ ॥
 ऋषीन् सर्वान् पुरस्कृत्य जगाम सबलानुगः । गच्छन्तस्तु नर-
 व्याघ्रं सर्षिसङ्घं सराषवम् ॥ ८ ॥ घोरास्तु पक्षिणो वाचो व्याह-
 रन्ति समन्ततः । भीमाश्चैव ऋगाः सर्वे गच्छन्तिस्त्र प्रदक्षिणाम्
 ॥ ९ ॥ तान् दृष्ट्वा राजयादूर्वलो वसिष्ठं पर्यष्टच्छत । असीम्याः
 पक्षिणो घोरा मृगाश्चापि प्रदक्षिणाः ॥ १० ॥ किमिदं हृदयोत्क-
 म्पि मनो मम विषीदति । राज्ञो दशरथस्यैतच्छ्रुत्वा वाक्यं
 महावृषिः ॥ ११ ॥ उवाच मधुरां वाणीं श्रूयतामस्य यत्फलम् ।
 उपस्थितं भयं घोरं दिव्यं पक्षिमुखाञ्जितम् ॥ १२ ॥ मृगाः
 प्रशमयंत्येते सन्तापस्त्यज्यतामयम् । तेषां संवदतां तत्र वायुः
 प्रादुर्वभूव ह ॥ १३ ॥ कम्पयन्नेदिनीं सर्वां पातयञ्च महान्दुमान् ।
 तमसा संवृतः सूर्यः सर्वे नावेदिषुर्दिशः ॥ १४ ॥ भस्मना चावृतं
 सर्वं समूढमिव तद्बलम् । वसिष्ठ ऋषयश्चान्ये राजा च ससुत-
 स्तदा ॥ १५ ॥ विसंज्ञा इव तत्रासन् सर्वमन्यद्विचेतनम् । तस्मिन्-
 स्तमसि घोरे तु भस्मच्छन्नेव सा चमूः ॥ १६ ॥ ददर्श भीमसङ्काशं
 जटामण्डलधारिणम् । भार्गवं जामदग्नेयं राजा राजविमर्द-
 नम् ॥ १७ ॥ कैलासमिव दुर्धर्षं कालाग्निमिव दुःसहम् । ज्वलन्त-
 मिव तेजोभिर्दूर्निरीक्ष्यं पृथग्जनैः ॥ १८ ॥ स्कन्धे चासज्य परशुं
 धनुर्विद्युङ्गुणोपमम् । प्रगृह्य शरमुग्रञ्च त्रिपुरघ्नं यथा शिवम्
 ॥ १९ ॥ तं दृष्ट्वा भीमसङ्काशं ज्वलन्तमिव पावकम् । वसिष्ठ-
 प्रमुखा विप्रा जपहोमपरायणाः ॥ २० ॥ सङ्गता मुनयः सर्वे सञ्ज-
 जल्पुरथो मिथः । कञ्चित्पितृवधामर्षीक्षत्रं नोत्सादयिष्यति ॥ २१ ॥
 पूर्वं क्षत्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतश्वरः । क्षत्रस्योत्सादनं भूयो
 न खल्वस्य चिकीर्षितम् ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा र्थमादाय भार्गवं भीम-
 दर्शनम् । ऋषयो राम रामेति मधुरं वाक्यमब्रुवन् ॥ २३ ॥

मतिगृह्य तु तां पूजां ऋषिदत्तां प्रतापवान् । रामं दाशरथिं
रामो जामदग्न्योऽभ्यभाषत ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

चतुःसप्ततितमः सर्गः ।

राम दाशरथे वीरवीर्यन्ते अयतेऽङ्गुतम् । धनुषोभेदनं चैव
निखिलेन मया श्रुतम् ॥१॥ यदङ्गुतमचिन्व च भेदनं धनुषस्तथा ।
तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गच्छापरं शुभम् ॥ २ ॥ तदिदं चोर-
सङ्काशं जामदग्न्यं महद्भुजः । पूरयस्व शरैर्गैव स्वबलं दर्श-
यस्व च ॥ ३ ॥ तदहं ते बलं दृष्ट्वा धनुषोऽप्यस्य पूरणे । हन्द्भुजं
प्रदास्यामि वीर्यस्नाध्यमहं तव ॥ ४ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा
दशरथस्तदा । विषस्यवदनो दीनः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥५॥
क्षत्ररोषात् प्रशान्तस्त्वं ब्राह्मणश्च महातपाः । बालानां मम पुत्रा-
णामभयं दातुमर्हसि ॥ ६ ॥ भार्गवाणां कुले जातः स्वाध्यायव्रत-
शालिनाम् । सहस्राक्षे प्रतिज्ञाय शस्त्रं प्रक्षिप्तवानसि ॥ ७ ॥
स त्वं धर्मपरो भूत्वा कश्यपाय वसुन्धराम् । दत्त्वा वनसुपागस्य
महेन्द्रस्तकेतनः ॥ ८ ॥ मम सर्वविनाशाय संप्राप्तस्त्वं महासुने ।
न चैकस्मिन् हते रामे सर्वे जीवामहे वयम् ॥९॥ भ्रुवत्येवं दशरथे
जामदग्न्यः प्रतापवान् । अनाहत्य तु तदाह्वं राममेवाभ्य-
भाषत ॥ १० ॥ इमे द्वे धनुषी श्रेष्ठे दिव्ये लोकाभिपूजिते ।
दृढे बलवती मुखे सुकृते विश्वकर्मणा ॥११॥ अनुत्सृष्टं सुरैरेकं
त्रयस्वकायं युयुत्सवे । त्रिपुरङ्गं नरश्रेष्ठ भग्नं काकुत्स्थ यत्नया
॥१२॥ इदं द्वितीयं दुर्धरं विष्णोर्दत्तं सुरोत्तमैः । तदिदं
वैष्णवं रामः धनुः परपुरञ्जयम् ॥ १३ ॥ समानसारं काकुत्स्थ ।

रौद्रेण धनुषा त्विदम् । तदा तु देवताः सर्वाः पृच्छन्तिस्व ।
 पितामहम् ॥१४॥ शितिकण्डस्य विष्णोश्च बलाबलनिरीक्षया ।
 अभिप्रायन्तु विज्ञाय देवतानां पितामहः ॥१५॥ विरोधं जनया-
 मास तपःसत्यवतांवरः । विरोधे तु महाशुद्धमभवद्रीमर्षणम्
 ॥१६॥ शितिकण्डस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः । तदा तु
 जम्भितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमम् ॥१७॥ ङ्गारेण महादेवसं
 भितोथ तिलोचनः । देवैस्तदा समागम्य सर्षिसंघैः सचारणैः ॥१८
 याचितो प्रशमं तत्र जग्मतुस्तौ सुरोत्तमौ । जम्भितं तद्वदुर्दंष्ट्रा
 शैवं विष्णुपराक्रमैः ॥१९॥ अधिकं मेनिरे विष्णुं देवाः सर्षि-
 गणास्तथा । धनुर्द्रस्तु संकुक्षो विदेहेषु महायशाः ॥ २० ॥
 देवरातस्य राजर्षेर्देवौ हस्ते ससायकं । इदं च वैष्णवं राम
 धनुः परपुरञ्जयम् ॥ २१ ॥ ऋचीके भार्गवे प्रादाद्विष्णुः संन्यास-
 सुत्तमम् । ऋचीकस्तु महातेजाः पुत्रस्याप्रतिकार्यः । पितु-
 र्मम ददौ दिव्यं जमदग्नेर्महात्मनः ॥ २२ ॥ न्यस्तशस्त्रे पित-
 र्नि मे तपोबलसमन्विते । अर्जुनो विदधे सत्युं प्राक्ततां बुद्धि-
 मास्थितः ॥ २३ ॥ वधमप्रतिरूपं तु पितुः श्रुत्वा सुदारुणं ।
 क्षत्रसुत्सादयं रीषाज्जाताजातमनेकशः ॥ २४ ॥ शशिवीं चा-
 खिलां प्राप्य कश्यपाय महात्मने । यज्ञस्यांते ददौ राम ह-
 क्षिणां पुण्यकमणे ॥२५॥ दत्त्वा महेन्द्रनिलयस्त्रपोबलसमन्वितः ।
 श्रुत्वा तु धनुषो भेदं ततोऽहं द्रुष्टुमागतः ॥ २६ ॥ तदिदं वैष्णवं
 राम पितृपैतामहं महत् । क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गृह्णीष्व धनु-
 रक्षमम् ॥२७॥ योजयस्व धनुःश्रेष्ठे शरं परपुरञ्जयम् । यदि
 शक्नोसि काकुत्स्थ इदं दास्यामि ते ततः ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

पञ्चसप्ततितमः सर्गः ।

श्रुत्वा तु जामदग्न्यास्य वाक्यं दाशरथिस्तदा । गौरवाद्य-
 त्रितकथः पितृराममथाब्रवीत् ॥१॥ श्रुतवानस्मि यत्कर्म कृत-
 वानसि भार्गव । अनुरुध्यामहे ब्रह्मन् पितुराद्युष्यमास्थितः ॥२॥
 वीर्यग्रीनमिवाशक्तं क्षत्रधर्मेण भार्गव । अवजानासि मे तेजः
 पश्य मेद्य पराक्रमम् ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वा राघवः क्रुद्धो भार्गवस्य
 वरायुधं । शरं च प्रतिजग्राह हस्ताङ्गघुपराक्रमः ॥४॥ आरोप्य
 स धनुरामः शरं सज्यं चकार ह । जामदग्न्यं ततो रामं रामः
 क्रुद्धोब्रवीदिदम् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणोसीतिपूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन
 च । तस्माच्छक्ती न ते राम मोक्तुं प्राणहरं शरम् ॥६॥ इमां
 वा त्वङ्गतिं राम तपोबलसमार्जितान् । लोकानप्रतिमान्वापि
 हनिष्यामीति मे मतिः ॥ ७ ॥ न ह्ययं वैष्णवो दिव्यः शरः
 परपुंरंजयः । मोघः पतति वीर्येण बलदर्पविनाशनः ॥ ८ ॥
 वरायुधधरं रामं द्रष्टुं सर्षिगर्णाः सुराः । पितामहं पुरस्कृत्य
 समेतास्तत्र सर्वशः ॥ ९ ॥ गन्धर्वाश्चरसश्चैव सिद्धचारण-
 किञ्चराः । यत्तराचसनागाश्च तद्द्रष्टुं महदङ्गुतम् ॥ १० ॥ जङ्गी-
 कृते तदा लोके रामे वरधमुद्धरे । निर्वीर्यो जामदग्न्योसौ रामो
 राममुद्वैक्षत ॥ ११ ॥ तेजोभिर्गतवीर्यत्वाज्जामदग्न्यो जङ्गीकृतः ।
 रामं कमलपत्राक्षं मन्दमन्दमुवाच ह ॥ १२ ॥ काश्यपाय मया
 देप्ता यदा पूर्वं वसुन्धरा । विषये मे न वस्तव्यमिति मां काश्य-
 पोब्रवीत् ॥ १३ ॥ सोऽहं गुरुवचः कुर्वन् प्रथिव्यां न वसे निशां ।
 तदा प्रभृति काकुत्स्थ कृता मे काश्यपस्य ह ॥ १४ ॥ तामिमामं
 मङ्गतिं वीर हंतुं नार्हसि राघव । मनोजवं गमिष्यामि
 महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ १५ ॥ लोकास्वप्रतिमा राम निर्जिता-
 स्तपसा मया । जहि तान्कूर मुख्येन माभूत्कालस्य पर्ययः ॥१६॥
 मत्तयं मधुहंतारं जानामि त्वां सुरेश्वरं । धनुषोस्य पराम-
 श्रात् स्वसि तेस्तु परंतप ॥ १७ ॥ एते सुरगणाः सर्वे निरीक्ष-

ते समागताः । त्वामप्रतिमकर्माणमप्रतिवृन्दमाहवे ॥ १८ ॥
 न चेयं मम काकुत्स्थ व्रीडा भवितुमर्हति । त्वया त्रैलोक्यनाथे-
 न यदहं विमुषीकृतः ॥ १९ ॥ शरमप्रतिमं राम मोक्तुमर्हसि
 सुव्रत । शरमोक्षे गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ २० ॥
 तथा ब्रुवति रामे तु जामदग्न्याः प्रतापवान् । रामो दाशरथिः
 श्रीर्माञ्चिद्वेष शरमुत्तमम् ॥ २१ ॥ स हतान् दृश्य रामेण स्वान् लो-
 कांस्तपसाञ्जितान् । जामदग्न्यो जगामाश्रु महेन्द्रं पर्वतोत्तमम्
 ॥ २२ ॥ ततो वितिभिराः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा । सुराः
 सर्षिगणा रामं प्रशशंसुरुदायुधम् ॥ २३ ॥ रामं दाशरथिं रामो
 जामदग्न्याः प्रपूजितः । ततः प्रदक्षिणीकृत्य जगामात्मगतिं
 प्रभुः ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

षट्सप्ततितमः सर्गः ।

गते रामे प्रशंतात्मा रामो दाशरथिर्धनुः । वरुणायाप्रमे-
 याय ददौ हस्ते महायशाः ॥ १ ॥ अभिवाद्य गतो रामो वसिष्ठ-
 प्रमुखावृषीन् । पितरं विकलं दृष्ट्वा प्रोवाच रघुनन्दनः ॥ २ ॥
 जामदग्न्यो गतो रामः प्रयातु चतुरंगिणी । अयोध्याभिमुखी
 सेना त्वया नाथेन पालिता ॥ ३ ॥ रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा
 दशरथः सुतं । बाहुभ्यां संपरिष्वज्य मूर्ध्नुपाप्राय राघवं ॥ ४ ॥
 गतो राम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो वृषः । पुनर्जातं तदा मेने
 पुत्रमात्मानमेव च ॥ ५ ॥ चोदयामास तां सेनां जगामाश्रु
 ततः पुरीम् । पताकाध्वजिनोरस्यां तूर्ध्वीहुष्टनिनादितां ॥ ६ ॥
 सिक्तराजपथां रस्यां प्रकीर्णकुसुमोत्करां । राजप्रवेशसुसु-

खैः पौरैर्मंगलपाणिभिः ॥ ७ ॥ संपूर्णा प्राविशद्राजा जनीषैः
 समसंज्ञतां । पौरैः प्रत्यङ्गतो दूरं द्विजैश्च पुरवासिभिः ॥ ८ ॥
 पुत्रैरनुगतः श्रीमान् श्रीमद्भिश्च महायथाः । प्रविशेश गृहं राजा
 हिमवत्सदृशं प्रियम् ॥ ९ ॥ ननन्द स्वजनै राजा गृहे कामैः
 सुपूजितः । कौशल्या च सुमिता च कैकेयी च सुमध्यमा ॥ १० ॥
 बधूप्रतिग्रहे युक्ता याश्चान्या राजयोषितः । ततः सीतां महाभागा-
 मूर्मिलां च यथास्विनीम् ॥ ११ ॥ कुशध्वजसुते चोभे जगद्गृहं प-
 योषितः । मङ्गलालापनैर्हीमैः शोभिताः शौमवाससः ॥ १२ ॥
 देवतायतनान्याशु सर्वास्ताः प्रत्यपूजयन् । अग्निवाद्याभि-
 वाद्यांश्च सर्वा राजसुतास्तदा ॥ १३ ॥ रेमिरे मुदिताः सर्वा भर्तृभिः
 सहिता रहः । कृतदारा कृतञ्चाश्च सधनाः समुहज्जनाः ॥ १४ ॥
 श्रुश्रूषमाणाः पितरं वर्त्तयन्ति नरर्षभाः । कस्य चित्तस्य कालस्य
 राजा दशरथः सुतम् ॥ १५ ॥ भरतं कैकेयीपुत्रमब्रवीद्रघुनन्दनः ।
 अयं कैकेयराजस्य पुत्रो वसति पुत्रक ॥ १६ ॥ त्वां नेतुमागती वीरो
 युधांजिन्मातुलसाव । श्रुत्वा दशरथस्यैतद्भरतः कैकेयीसुतः
 ॥ १७ ॥ गमनायाभिचक्राम शत्रुघ्नसहितस्तदा । आशुष्य
 पितरं शूरो रामं चाक्लिष्टकारिणम् ॥ १८ ॥ मातृश्चापि नर-
 श्रेष्ठः शत्रुघ्नसहितो ययौ । युधांजित्प्राप्य भरतं सशत्रुघ्नं प्रह-
 र्षितः ॥ १९ ॥ स्वपुरं प्राविशद्वीरः पिता तस्य तुतोष ह । गते
 च भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ॥ २० ॥ पितरं देवसंकाशं
 पूजयामासतुस्तदा । पितुराज्ञां पुरस्कृत्य पौरकार्ष्णीणि
 सर्वशः ॥ २१ ॥ चकार रामः सर्वाणि प्रियाणि च हितानि च ।
 मातृभ्यो मातृकार्ष्णीणि कृत्वा परमयत्नितः ॥ २२ ॥ गुरूणां
 गुरुकार्ष्णीणि काले कालेन्ववैक्षत । एवं दशरथः प्रीतो ब्राह्म-
 ण्या नैगमास्तथा ॥ २३ ॥ रामस्य शीलवृत्तेन सर्वे विषयवासिनः ।
 तेषामतिथया लोके रामः सत्यपराक्रमः ॥ २४ ॥ स्वयंभूरिव भू-

तानां वभूव गुणवत्तरः । रामश्च सीतया सार्धं विजहार
 वल्लुवत् ॥ २५ ॥ मनस्वी तद्गतमनास्तस्या हृदि समर्पितः ।
 प्रिया तु सीता रामस्य दाराः पितृकृता इति ॥ २६ ॥ गुणाद्रूप-
 गुणाच्चापि प्रीतिर्भूयो विवर्द्धते । तस्याश्च भर्ता द्विगुणं हृदये
 परिवर्तते ॥ २७ ॥ अन्तर्गतमपि व्यक्तमाख्याति हृदयं हृदा ।
 तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा । देवताभिः समा
 रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी ॥ २८ ॥ तथा स राजर्षिसुतीभिका-
 मया समेयिवानुत्तमराजकन्यया । अतीव रामः शुश्रुभे मुदान्वितो
 विभुः प्रिया विष्णुरिवामरेखरः ॥ २९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये बालकाण्डे

सप्तसप्ततितमः सर्गः ।

—•—

बालकाण्डं समाप्तम् ।

रामायणम् ।

महर्षिं वाल्मीकिं प्रणीतम् ।

अथो घ्रा काण्डम् ।

रायोपाधिकेन श्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम् ।

मूलाभिवना वितरितञ्च ।

“जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी ।”

कलिकाता

राजधान्यां भारतयन्त्रे

श्रीप्रतापचन्द्ररायेण सुद्धितम् ।

शकाब्दाः १८०३ ।

बाल्मीकिरामायणम् ।

अ यो धरा का गड म् ।

श्रीगणेशाय नमः । गच्छता मातुलकुलं भरतेन तदानघः ।
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीतः प्रीतिपुरस्कृतः ॥ १ ॥ स तत्र न्यवसत्
भ्रात्रा सह सत्कारसन्कृतः । मातुलेनाश्रुपतिना पुत्रस्नेहेन
लालितः ॥२॥ तत्रापि निवसन्ती तौ तर्प्यमाणौ च कामतः ।
भ्रातरौ स्मरतां वीरौ वृद्धं दशरथं वृषम् ॥ ३ ॥ राजापि तौ
महातेजाः सस्मार प्रोषितौ सुतौ । उभौ भरतशत्रुघ्नौ महेश्वर-
वरुणोपमौ ॥४॥ सर्व एव तु तस्योद्यत्तवारः पुरुषर्षभाः । स्वश-
रीराद्विनिर्दिष्टाश्चत्वारः द्वे बाहवः ॥ ५ ॥ तेषामपि महातेजा
रामो रतिकरः पितुः । स्वयम्भूरिव भूतानां वभूव गुणवत्तरः ॥६॥
स हि देवैरुदीर्गस्य रावणस्य वधार्थिभिः । अर्थितो मानुषे
लोके जज्ञे विष्णुः सनातनः ॥७॥ कौशल्या शुशुभे तेन पुत्रेणा-
मिततेजसा । यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना ॥ ८ ॥ स
हि रूपोपपन्नश्च वीर्यवाननसूयकः । भूमावलुपमः स्तनुर्गुणै-
र्दशरथोपमः ॥९॥ स च नित्यं प्रशान्तात्मा शत्रुपूर्वं च भाषते ।
उच्यमानोपि परुषं नोत्तरं प्रतिपद्यते ॥१०॥ कदाचिदुपकारेण
कृतेनैकेन तुष्यति । न स्मरत्यपकाराणां शतमप्यात्मवत्तया ॥११॥

रा [१]

शीलवृद्धैर्ज्ञानवृद्धैर्वयोवृद्धैश्च सज्जनैः । कथयन्नास्त वै नित्यमस्त्र-
 योग्यान्तरेष्वपि ॥१२॥ बुद्धिमान्मधुराभाषी पूर्वभाषी प्रियंवदः ।
 वीर्यवान् च वीर्येण महता स्वेन विस्मितः ॥ १३ ॥ न चाश्रुत-
 कथो विद्वान् वृद्धानां प्रतिपूजकः । अनुरक्तः प्रजाभिश्च प्रजा-
 श्लाप्यनुरज्यते ॥१४॥ सानुक्रोशो जितक्रोधो ब्राह्मणप्रतिपूजकः ।
 दीनानुकम्पी धर्मज्ञो नित्यं प्रग्रहवान् शुचिः ॥२५॥ कुलोचित-
 मतिः क्षात्रं स्वधर्मं वज्र मन्यते । मन्यते परया कीर्त्या महत्
 स्वर्गफलं ततः ॥१६॥ नाश्रेयसि रतो यश्च न विरुद्धकथारुचिः ।
 उत्तरोत्तरयुक्तीनां वक्ता वाचस्पतिर्यथा ॥ १७ ॥ अरोगस्तरुणो
 वाम्नी वपुष्मान्देशकालवित् । लोके पुरुषसारज्ञः साधुरेको
 विनिर्मितः ॥१८॥ स तु श्रेष्ठगुणैर्युक्तः प्रजानां पार्थिवात्मजः ।
 वहिश्चर इव प्राणो वभूव गुणतः प्रियः ॥ १९ ॥ सर्वविद्याव्रत-
 स्नातो यथावत्साङ्गवेदवित् । इष्वस्त्रे च पितुः श्रेष्ठो वभूव
 भरताग्रजः ॥२०॥ कल्याणाभिजनः साधुरदीनः सत्यवाग्जुः ।
 द्वैरभिविनीतश्च द्विजैर्धर्मार्थदर्शिभिः ॥२१॥ धर्मकामार्थतत्त्वज्ञः
 स्मृतिमान् प्रतिभानवान् । लौकिके समयाचारे कृतकल्पो विशा-
 रदः ॥ २२ ॥ निभृतः संवृताकारो गुप्तैर्मन्त्रैः सहायवान् ।
 अमीघक्रोधहर्षश्च त्यागसंयमकालवित् ॥२३॥ दृढभक्तिः स्थिरप्रज्ञो
 नासदग्राही न दुर्वचः । निस्तन्द्रिरप्रमत्तश्च स्वदोषापरदीष-
 वित् ॥२४॥ शास्त्रज्ञश्च कृतज्ञश्च पुरुषान्तरकोविदः । यः प्रग्र-
 हानुग्रहयोर्यथान्यायं विचक्षणः ॥२५॥ सत्प्रग्रहानुग्रहणे स्थान-
 विन्द्रिग्रहस्य च । आयकर्मण्युपायज्ञः संवृष्टय्यकर्मवित् ॥२६॥
 श्रेष्ठं शास्त्रसमूहेषु प्राप्तो व्यामिश्रकेषु च । अर्थधर्मौ च संवृष्ट्य
 सुखतन्त्रो न चालसः ॥२७॥ वैहारिकाणां शिल्पानां विज्ञातार्थ-
 विभागवित् । आरोहे विनये चैव युक्तो वारणवाजिनाम् ॥२८॥
 धनुर्वेदविदां श्रेष्ठो लोकेतिरथसंसतः । अभियाता प्रहर्ता च

- सेनानयविशारदः ॥ २६ ॥ अप्रदृष्यश्च संग्रामे कुड्वैरपि सुरा-
सुरैः । अनसूयो जितक्रोधो न हृष्टो न च मत्सरी ॥३०॥ नावञ्चै-
यश्च भूतानां न च कालवशानुगः । एवं श्री छैर्गुणैर्युक्तः प्रजानां
पार्थिवात्मजः ॥ ३१ ॥ सम्प्रतस्त्रिषु लोकेषु वसुधायाः क्षमागुणैः ।
यद्वा वृहस्पतेस्तुल्यो वीर्ये चापि शचीपतेः ॥३२॥ तथा सर्वप्रजा-
कान्तैः प्रीतिसंजननैः पितुः । गुणैर्विरुक्चे रामो दीप्तः सृष्ट्य
इवांशुभिः ॥ ३३ ॥ तमेवं वृत्तसम्पन्नमप्रदृष्यपराक्रमम् । लो-
कनाथोपमन्त्राथमकामयत मेदिनी ॥ ३४ ॥ एतैस्तु बद्धभि-
र्युक्तं गुणैरनुपमैः सुतम् । दृष्ट्वा दशरथो राजा चक्रे चिन्ताम्बर-
न्तपः ॥ ३५ ॥ अथ राज्ञो बभूवैवं वृहस्य चिरजीविनः । प्रीतिरेषा
कथं रामो राजा स्यान्मयि जीवति ॥३६॥ एषा क्ष्यस्य परा प्रीति-
र्हृदि संपरिवर्तते । कदा नाम सुतं द्रव्यास्यभिषिक्तमह प्रियम्
॥ ३७ ॥ वृद्धिकामो हि लोकस्य सर्वभूतानुकम्पकः । मत्तः प्रिय-
तरो लोके पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ३८ ॥ यमशक्रसमो वीर्ये वृह-
स्पतिसमो मतौ । महीधरसमो धृत्या मत्तश्च गुणवत्तरः ॥३९ ॥
महीमहमिमां कृत्स्नामधितिष्ठन्तमात्मजम् । अनेन वयसा दृष्ट्वा
यथा स्वर्गमवाप्नुयाम् ॥ ४० ॥ इत्येवं विविधैस्तैरन्यपार्थिव-
दुर्लभैः । शिष्टैरपरिमेयैश्च लोके लोकोत्तमैर्गुणैः । तं समीक्ष्य तदा
राजा युक्तं समुद्दितैर्गुणैः । निश्चित्य सचिवैः सार्द्धं यौवराज्य-
ममन्यत ॥ ४१ ॥ दिव्यन्तरीक्षे भूमौ च घोरमुत्पातजं भयम् ।
सञ्चक्षेथ मेधावी शरीरे चात्मनो जराम् ॥ ४२ ॥ पूर्णचन्द्रान-
नस्याथ शोकापनुदमात्मनः । लोके रामस्य बुबुधे संप्रियत्वं महा-
त्मनः ॥४३॥ आत्मनश्च प्रजानां च श्रेयसे च प्रियेण च । प्राप्ते काले
स धर्मात्मा भक्त्या त्वरितवानृपः ॥ ४४ ॥ नानानगरवास्तव्यान्
पृथक् जानयदानपि । समानिनाय मेदित्वा प्रधानान् पृथिवीपतिः
॥ ४५ ॥ तान् वैश्वानानाभरुणैर्यथाहं प्रतिपूजितान् । ददर्शात्स-

कृतो राजा प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ ४७ ॥ न तु कौक्यराजानं
जनकं वा नराधिपः । त्वरया चानयामास पञ्चात्ती औद्यतः प्रियम्
॥ ४८ ॥ अथोपविष्टे वृषती तस्मिन् परपुरार्दने । ततः प्रविशिशुः
शेषा राजानो लोकसम्भताः ॥ ४९ ॥ अथ राजवितीर्णेषु विविधे-
ष्वसानेषु च । राजानमेवाभिसुखा निषेदुर्नियता वृषाः ॥ ५० ॥
स लब्धमानैर्विनयान्वितैर्वृषैः पुरालयैर्जानपदैश्च मानवैः ।
उपोपविष्टैर्वृषतिवृती वभौ सहस्रचक्षुर्भगवानिवामरैः ॥ ५१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

प्रथमः सर्गः ।

ततः परिषदं सर्वामामन्त्रां वसुधाधिपः । हितमुद्धर्षणं
चैवमुवाच प्रथितं वचः ॥ १ ॥ दुन्दुभिस्वरकल्पेन गम्भीरेणा-
नुनादिना । स्वरेण महता राजा जीमूत इव नादयन् ॥ २ ॥
राजलक्षणयुक्तेन कान्तेनानुपमेन च । उवाच रसयुक्तेन
स्वरेण वृषतिवृषान् ॥ ३ ॥ विदितं भवतामेतद्यथा मे राज्य-
मुत्तमम् । पूर्वकर्मस राजेन्द्रैः सुतवत्परिपालितम् ॥ ४ ॥
सोऽहमिस्त्राकुभिः सर्वैर्नरेन्द्रैः प्रतिपालितम् । श्रेयसा योक्तुमिच्छामि
मुखार्हमखिलं जगत् ॥ ५ ॥ मयाप्याचरितं पूर्वैः पश्यान्मनुग-
च्छता । प्रजा नित्यमनिद्रेण यथाशक्त्यभिरचिताः ॥ ६ ॥
इदं शरीरं क्लृप्तस्य लोकस्य चरता हितम् । पाण्डुरस्यात-
मत्रस्य छायायां जरितं मया ॥ ७ ॥ प्राप्य वर्षसहस्राणि वह्न्या-
युंषि जीवितः । जीर्णस्यास्य शरीरस्य विश्रान्तिमभिरोचये ॥ ८ ॥
राजप्रभावजुष्टाश्च दुर्वहामजितेन्द्रियैः । परिश्रान्तोऽस्मि लोकस्य
सुवीर्धर्मधुरं वहन् ॥ ९ ॥ सोऽहं विश्रामिच्छामि पुत्रं कृत्वा प्रजा-

हितम् । सन्निवृत्तानिमान् सर्वाननुमान्य द्विजर्षभान् ॥ १० ॥
 अनुजातो हि मां सर्वैर्गुणैः श्रेष्ठो ममात्मजः । पुरन्दरसमो वीर्यो
 रामः परपुरञ्जयः ॥ ११ ॥ तं चन्द्रमिव पुष्येण युक्तं धर्मभृतां वरम् ।
 यौवराज्ये नियोक्तास्त्रिं प्रातः पुरुषपुङ्गवम् ॥ १२ ॥ अनुरूपः
 स वो नाथो लक्ष्मीमान् लक्ष्मणाग्रजः । त्वैलोक्यमपि नाथेन
 येन स्थान्नाथवत्तरम् ॥ १३ ॥ अनेन श्रेयसा सद्यः संयोज्येहमिमां
 महीम् । गतक्लमो भविष्यामि सुते तस्मिन्निविश्य वै ॥ १४ ॥
 यदिदं मेनुरूपायं मया साधु सुमन्त्रितम् । भवन्तो मेनुमन्यन्तां
 कथं वा करवाण्यहम् ॥ १५ ॥ यद्यप्येषा मम प्रीतिर्हितमन्य-
 द्विचिन्त्यताम् । अन्या मध्यस्थचिन्ता तु विमर्दाभ्यधिकोदया
 ॥ १६ ॥ इति ब्रुवन्तं सुदिता प्रत्यनन्दन्वृषा वृषम् । वृष्टिमन्तं
 महामेघं नदन्त इव वर्हिणाः ॥ १७ ॥ स्निग्धानुनादः सञ्जज्ञे
 ततो हर्षसमीरितः । जनौर्षांहुष्टसन्नादो मेदिनीं कम्पय-
 त्निव ॥ १८ ॥ तस्य धर्मार्थविदुषो भावमाज्ञाय सर्वशः । ब्राह्म-
 ण्या बलमुख्याश्च पौरजानपदैः सह ॥ १९ ॥ समेत्य ते मन्त्रयितुं
 समतागतबृहद्वयः । ऊचश्च मनसा ज्ञात्वा वृद्धं दशरथं वृषम्
 ॥ २० ॥ अनेकवर्षसाहस्रौ वृद्धस्त्वमसि पार्थिव । स रामं युव-
 राजानमभिषिञ्चस्व पार्थिव ॥ २१ ॥ इच्छामो हि महाबाहुं
 रघुवीरं महाबलम् । गजेन महता यान्तं रामं छत्रावृताननम्
 ॥ २२ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा राजा तेषां मनःप्रियम् अजा-
 नन्विव जिज्ञासुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥ श्रुत्वैतद्वचनं मन्त्रे
 राघवं पतिमिच्छथ । राजानः संशयोयं मे तदिदं ब्रूत तत्वतः
 ॥ २४ ॥ कथन्तु मयि धर्मेण पृथिवीमनुशासति । भवन्तो द्रष्टु-
 मिच्छन्ति युवराजं महाबलम् ॥ २५ ॥ ते तमूर्चमहात्मानः पौर-
 जानपदैः सह । बहवो वृष कल्याणगुणाः सन्ति सुतस्य ते
 ॥ २६ ॥ गुणान् गुणवतो देव देवकल्पस्य धीमतः । प्रियाना-

नन्दनान् कृतस्नान् प्रवक्ष्यामोऽथ तान् शृणु ॥२७॥ दिव्यैर्गुणैः शक्र-
 समो रामः सत्यपराक्रमः । इत्स्वाकुभ्योपि सर्वेभ्यो ह्यतिरिक्तो
 विशाम्पते ॥ २८ ॥ रामः सत्पुरुषो लोके सत्यः सत्यपरायणः
 साक्षाद्रामाद्विनिर्वर्त्तो धर्मश्चापि श्रिया सह ॥ २९ ॥ प्रजासुखत्वे
 चन्द्रस्य वसुधायाः क्षमागुणैः । बुद्ध्या षट्स्वप्तिस्तुल्यो वीर्ये साक्षा-
 च्छचीपतिः ॥ ३० ॥ धर्मज्ञः सत्यसन्धश्च शीलवाननसूयकः ।
 क्षान्तः सांत्वयिता श्लक्ष्णः क्षतज्ञो विजितेन्द्रियः ॥ ३१ ॥ शूद्रश्च
 स्थिरचित्तश्च सदा भय्योनसूयकः । प्रियवादी च भूतानां
 सत्यवादी च राघवः ॥ ३२ ॥ बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणाना-
 सुपासिता । तेनास्येहातुला कीर्तिर्यशस्तेजश्च वर्द्धते ॥ ३३ ॥
 देवासुरमनुष्याणां सर्वास्त्रेषु विशारदः । सम्यग्विद्याव्रतस्नातो
 यथावत्साङ्गवेदवित् ॥३४॥ गान्धर्वे च भुवि श्रेष्ठो बभूव भरता-
 यजः । कल्याणाभिजनः साधुरदीनात्मा महामतिः ॥ ३५ ॥
 द्विजैरभिविनीतश्च श्रेष्ठैर्धर्मार्थनैपुणैः । यदा व्रजति संग्रामं
 ग्रामार्थे नगरस्य वा ॥ ३६ ॥ गत्वा सौमित्रिसञ्चितो नाविजित्य
 निवर्त्तते । संग्रामात् पुनरागत्य कुञ्जरेण रथेन वा ॥ ३७ ॥
 पौरान् स्वजनवन्नित्यं कुशलं परिपृच्छति । पुत्रेष्वग्निषु दारेषु
 प्रेय्यशिश्यगणेषु च ॥ ३८ ॥ निखिलेनानुपूर्व्यां च पिता पुत्रानि-
 वौरसान् । शुश्रूषन्ते वचः शिष्याः क्षत्रिद्वर्गसुदंशिताः ॥ ३९ ॥
 इति नः पुरुषव्याघ्रः सदा रामोभिभाषते । व्यसनेषु मनुष्याणां
 भ्रष्टं भवति दुःखितः ॥४०॥ उत्सवेषु च सर्वेषु पितेव परितुष्यति ।
 सत्यवादी महेश्वासो वृद्धसेवी जितेन्द्रियः ॥ ४१ ॥ क्षितपूर्वाभि-
 भाषी च धर्मं सर्वात्मनाश्रितः । सम्यग्युक्ता श्रेयसाञ्च न
 विगृह्यत्कथारुचिः ॥ ४२ ॥ उत्तरोत्तरयुक्ती च वक्ता वार्हस्पति-
 र्यथा । सुभ्रूरायततास्त्राज्ञः साक्षाद्विष्णुरिव स्वयम् ॥ ४३ ॥
 रामो लोकाभिरामोऽयं शौर्यवीर्यपराक्रमैः । प्रजापालन-

संयुक्तो न रागोपहितेन्द्रियः ॥ ४४ ॥ शक्तस्त्रैलोक्यमप्येष भोक्तुं
किन्तु महीमिमाम् । नास्य क्रोधः प्रसादश्च निरर्थीस्ति कदा-
चन ॥ ३५ ॥ हृन्त्येष नियमाद्दधानवध्येषु न कुप्यति । यु-
क्त्यर्थैः प्रहृष्टैश्च तमसी यत्र तुष्यति ॥ ४६ ॥ दान्तैः सर्वप्रजाक्रान्तैः
प्रीतिसञ्जनैर्वृणाम् । गुणैर्विरोचते रामो दीप्तः सूर्य्य इवां-
शुभिः ॥ ४७ ॥ तमेवं गुणसम्पन्नं रामं सत्यपराक्रमम् । लोक-
पालीपमन्नाथमकामयत मेदिनी ॥ ४८ ॥ वत्सः अयेसि जातस्ते
दिष्ट्यामी तव राघव । दिष्ट्या पुत्रगुणैर्युक्तो मारीच इव
कश्यपः ॥ ४९ ॥ बलमारोग्यमायुश्च रामस्य विदितात्मनः । देवा-
सुरमनुष्येषु सगन्धर्वोरगेषु च ॥ ५० ॥ आशंसते जनः सर्वो
राष्ट्रे पुरवरे तथा । आभ्यन्तरश्च वाञ्छश्च पीरजानपदो जनः
॥ ५१ ॥ स्त्रियो वृद्धास्तरुण्यश्च सायम्प्रातः समाहिताः ॥ ५२ ॥
सर्वदेवान्ममस्यन्ति रामस्यार्थे मनस्विनः । तेषां तद्याचितं
देव त्वत्प्रसादात्मब्रह्मताम् ॥ ५३ ॥ राममिन्दीवरश्यामं सर्वगतु-
निवर्हणम् । पश्यामी यीवराज्यस्थं तव राजीत्तमात्मजम् ॥ ५४ ॥
तं देवदेवोपममात्मजस्ते सर्वस्य लोकस्य हिते निविष्टम् । हिता-
यनः क्षिप्रमुदारजुष्टं मुदाभिषेक्तुं वरद त्वमर्हसि ॥ ५५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

द्वितीयः सर्गः ।

तेषामञ्जलिपद्मानि प्रगृहीतानि सर्वशः । प्रतिगृह्णा-
ब्रवीद्राजा तेभ्यः प्रियहितं वचः । १ ॥ अहोस्मि परमप्रीतः प्रभा
वश्चातुलो मम । यन्मे ज्येष्ठं प्रियं पुत्रं यीवराज्यस्थमिच्छथ
॥ २ ॥ इति प्रत्यर्चितान् राजा ब्राह्मणानिदमब्रवीत् । वशिष्ठं

वामदेवञ्च तेषामेवोपशृण्वताम् ॥३॥ चैवः श्रीमानयं मासः
 पुण्यः पुष्पितकाननः । यौवराज्याय रामस्य सर्वमेवोपकल्पा-
 ताम् ॥ ४॥ राज्ञस्तूपरते वाक्ये जनघोषो महानभूत् । शनैस्तस्मि-
 न् प्रशान्ते च जनघोषे जनधिपः ॥ ५ ॥ वशिष्ठं मुनिशार्दूलं
 राजा वचनमब्रवीत् । अभिषेकाय रामस्य यत्कर्म सपरिच्छे-
 दम् ॥ ६ ॥ तदद्य भगवन् सर्वमाज्ञापयितुमर्हसि । तच्छ्रुत्वा
 भूमिपालस्य वशिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ ७ ॥ आदिदेशायतो राज्ञः
 स्थितान्युक्तान् कृताञ्जलीन् । सुवर्णादीनि रत्नानि वलीन्
 सर्वौषधीरपि ॥ ८ ॥ शुक्लमाल्यानि लाजाञ्च पृथक् च मधु-
 सर्पिषी । अहतानि च वासांसि रथं सर्वायुधान्यपि ॥ ९ ॥
 चतुरङ्गबलञ्चैव गजञ्च शुभलक्षणम् । चामरव्यजने चोभे ध्वजं
 कृतञ्च पाण्डुरम् । शतञ्च शतकुम्भानां कुम्भानामग्निवर्त्तसाम् ।
 हिरण्यशृङ्गसृषभं समयं व्याघ्रचर्म च ॥ ११ ॥ यज्ञान्यत्किञ्चिदेष्ट्यं
 तत्सर्वमुपकल्पयताम् । उपस्थापयत प्रातरग्न्यागारे मही-
 पतेः ॥ १२ ॥ अन्तःपुरस्य द्वाराणि सर्वस्य नगरस्य च । चन्दन-
 स्तम्भिरर्च्यन्तां धूपैश्च प्राणहारिभिः ॥ १३ ॥ प्रशस्तमन्त्रं गुणवद्-
 धिक्तीरोपसेचनम् । द्विजानां शतसाहस्रं यत्प्रकाममलं
 भवेत् ॥ १४ ॥ सत्कृत्य द्विजमुख्यानां श्वः प्रभाते प्रदीयताम् ।
 दृतं दधि च लाजाय दन्त्रिणाश्चापि पुष्कलाः ॥ १५ ॥ सूर्येभ्युदिता-
 मात्रे श्वो भविता स्वस्तिवाचनम् । ब्राह्मणाश्च निमन्त्र्यन्तां
 कण्ठ्यन्तामासनानि च ॥ १६ ॥ आवध्यन्तां पताकाश्च राजमा-
 र्गश्च सिच्यताम् । सर्वे च तालापचरा गणिकाश्च स्वलङ्कृताः ।
 कक्ष्यां द्वितीयामासाद्य तिष्ठन्तु शृपवेश्मनः । देवायतनचैत्येषु
 सान्द्रभक्ष्याः सदन्निषाः ॥ १८ ॥ उपस्थापयतव्याः स्युर्माल्ययोग्याः
 पृथक् पृथक् । दीर्घासिबद्धा योधाश्च सक्नञ्जा नष्टवाससः ॥ १९ ॥
 महाराजाङ्गणं शूराः प्रविशन्तु महोदयम् । एवं व्यादिश्य वि-

प्रो तो क्रियास्तत्र विनिष्ठितौ ॥२०॥ चक्रतुश्चैव यच्छेषं पार्थि-
 वाय निवेद्य च । कृतमित्येव चाब्रूतामभिगम्य जगत्पतिम् ॥२१॥
 यथोक्तवचनं प्रीती हर्षयुक्ती द्विजर्षभौ । ततः सुमन्त्रं द्रुपतिमान्
 राजा वचनमब्रवीत् ॥२२॥ रामः कृतात्मा भवता श्रीभ्रमानी-
 यतामिति । स तथेति प्रतिज्ञाय सुमन्त्रो राजशासनात् ॥ २३॥
 रामं तत्वानयांचक्रे रथेन रथिनाम्बरम् । अथ तत्र सहासीमा-
 स्तदा दशरथं वृषम् ॥२४॥ प्राच्योदीच्याः प्रतीच्याश्च दक्षिणा-
 त्याश्च भूमिपाः । स्नेच्छायाग्याश्च ये चाम्ये वनशैलान्तवासिनः ॥
 २५ ॥ उपासां चक्रिरे सर्वे तं देवा वासवं यथा । तेषां मध्ये
 सरार्जर्षिर्महतामिव वासवः ॥२६॥ प्रासादस्थो दशरथो दद-
 र्शयान्तमात्मजम् । गन्धर्वराजप्रतिमं लोके विख्यातपीरुपम् ॥
 २७ ॥ दीर्घबाहुं महामत्वं मत्तमातङ्गगामिनम् । चन्द्रकान्ता-
 ननं राममतीव प्रियदर्शनम् ॥२८॥ रूपीदार्यगुणैः पुंसां दृष्टि-
 चिन्तापहारिणम् । धर्माभितप्ताः पर्जन्यं ह्लादयन्तमिव प्रजाः
 ॥ २९ ॥ न ततर्प समायान्तं पश्यमानो नराधिपः । अथतार्थ्यं
 सुमन्त्रस्तु राघवं स्यन्दनोत्तमात् ॥ ३० ॥ पितुः समीपं गच्छन्तं
 प्राञ्जलिः पृष्ठतोन्मगात् । स तं कैलासशृङ्गाभं प्रासादं रधुनन्दनः ॥
 ३१ ॥ आरुरोह वृषं द्रष्टुं सहसा तेन राघवः । स प्राञ्जलि-
 रभिप्रेत्य प्रणतप्र पितुरन्तिके ॥ ३२ ॥ नाम स्वं यावयन् रामो
 वषन्ते चरणी पितुः । तं दृष्ट्वा प्रणतं पार्श्वे कृताञ्जलिपुटं वृषः ॥
 ३३ ॥ गृह्णाञ्जली समाकथ्य सखजे प्रियमात्मजम् । तस्मा-
 द्वाभ्युद्यतं सम्यक् मणिकाञ्चनभूषितम् ॥ ३४ ॥ दिदेश राजा
 रुचिरं रामाय परमासनम् । तथासनवरं प्राप्य व्यदीपयत रा-
 घवः ॥३५॥ स्वयैव प्रभया ऋरुमुदये विमलो रविः । तेन विभ्रा-
 जिता तत्र सा सर्भाप व्यरोचत ॥३६॥ विमलग्रहनक्षत्रा शारदी
 द्यौरिवेन्दुना । तं पश्यमानो वृपतिसुतोष प्रियमात्मजम् ॥३७॥

अलङ्कृतमिवात्मानमादर्शतलसंस्थितम् । स तं सुस्थितमाभाष्य
 युवं पुत्रवताम्बरः ॥३८॥ उवाचेदं बचो राजा देवेन्द्रमिव कश्यपः ।
 क्येऽप्याससि मे पत्न्यां सदृश्यां सदृशः सुतः ॥ ३९ ॥ उत्पन्नस्त्वं
 युथैर्ज्येष्ठो मम रामात्मजः प्रियः । त्वया यतः प्रजापतेः स्वगुणै-
 रनुरञ्जिताः ॥४०॥ तस्मान्त्वं पुष्ययोगेन यीवराज्यमवाप्नुहि ।
 कामतस्त्वं प्रकृत्यैव निर्णीतो गुणवानिति । ४१ ॥ गुणवत्य-
 पि तु स्नेहात् पुत्रं वक्ष्यामि ते हितम् । भूयो विनयमास्थाय भव
 नित्यं जितेन्द्रियः ॥४२॥ कामक्रोधसमुत्थानि त्यजेथा व्यसनानि
 च । परोक्षयावत्तं मानो वृत्त्या प्रत्यक्षया तथा ॥ ४२ ॥ अमात्य-
 प्रभृतीः सर्वाः प्रजायैवानुरञ्जय । कौष्ठागारायुधागारैः कृत्वा
 सन्निचयाम्बुजम् ॥ ४४ ॥ इष्टानुरक्तप्रकृतिर्यः पालयति मेदि-
 नीम् । तस्य नन्दन्ति मित्राणि लब्धाश्चतस्रिवाभराः ॥ ४५ ॥
 तस्मात्पुत्रं त्वमात्मानं नियम्यैवं समाचर । तत्श्रुत्वा सुहृदस्तस्य
 रामस्य प्रियकाञ्चिषः ॥४६॥ त्वरिताः शीघ्रमागत्य कौशल्यायै
 न्यवेदयन् । सा हिरण्यञ्च गाञ्चैव रत्नानि विविधानि च ॥४७॥
 व्याहृद्देशं प्रियाख्येभ्यः कौशल्या प्रमदोत्तमा । अथाभिवान्द्य रा-
 जानं रथमारुह्य राघवः । यथी स्वं दुरतिमद्वेषं जनीषैः प्रति-
 यूजितः ॥ ४८ ॥ ते चापिः धीरा वृपतेर्बचस्तच्छ्रुत्वा तदालाभमि-
 वेष्टमाशु । नरेन्द्रमामंत्वा गृह्णाणि गत्वा देवान् समानर्चुरभि-
 प्रहृष्टाः ॥ ४९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

तृतीयः सर्गः ।

गतेष्वथ नृपो भूयः पीरेषु सङ्गमन्त्रिभिः । मन्त्रयित्वा तंत-
 शक्रे निश्चयञ्चः स निश्चयम् ॥१॥ खएव पुष्यो भविता श्लोभिर्षेच्यस्तु
 मे सुतः । रामो राजीवपत्नाक्षो युवराज इति प्रभुः ॥ २ ॥
 अथान्तर्गृहमाविश्य राजा दृशरथस्तदा । स्मृतमामन्त्रयामास
 रामं पुनरिहानय ॥३॥ प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं स्मृतः पुनरुपाययौ ।
 रामस्य भवनं शीघ्रं राममानयितुं पुनः ॥ ४ ॥ हास्यैरावेदितं
 तस्य रामायागमनं पुनः । श्रुत्वैव चापि रामस्तं प्राप्तशङ्का-
 न्वितो भवत् ॥५॥ प्रवेश्य चैनं त्वरितो रामो वचनमब्रवीत् ।
 यदागमनकृत्यन्ते भूयस्तदून्मद्येषतः ॥ ६ ॥ तमुवाच ततः स्मृतो
 राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति । श्रुत्वा प्रमाणं तत्र त्वं गमनायेतराय
 वा ॥७॥ इति स्मृतवचः श्रुत्वा रामोपि त्वरयाम्बितः । प्रययौ
 राजभवनं पुनर्द्रष्टुं नरेखरम् ॥८॥ तं श्रुत्वा समनुप्राप्तं रामं
 दशरथो नृपः । प्रवेशयामास गृहं विवक्षुः प्रियसुत्तमम् ॥९॥
 प्रविश्यैव च श्रीमान् राषवो भवनं पितुः । ददर्श पितरं दुरात्
 प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥ १० ॥ प्रणमन्तं तसुत्याप्य सम्परिष्वज्य
 भूमिपः । प्रदिश्य चासनञ्चास्मै रामञ्च पुनरब्रवीत् ॥११॥ राम
 वृद्धोऽस्मि दीर्घायुर्भुक्ता भोगा यथेप्सिताः । अन्ववङ्घ्रिः क्रतुशतैर्यथेष्टं
 भूरिदक्षिणैः ॥ १२ ॥ जातमिष्टमपत्यं मे त्वमद्यानुपमं भुवि ।
 दत्तमिष्टमधीतञ्च मया पुरुषसुत्तमं ॥१३॥ अनुभूतानि चेष्टानि
 मया वीर सुखान्यपि । देवर्षिपितृविप्राणामृणोस्मि तथा-
 क्षनः ॥१४॥ न किञ्चिन्मम कर्त्तव्यं तवान्यत्नाभिषेचनात् । अतो
 यत्त्वामहं ब्रूयां तन्मे त्वं कर्तुमर्हसि ॥ १५ ॥ अयं प्रकृतयः
 सर्वाभ्यामिच्छन्ति नराधिपम् । अतस्त्वां युवराजानमभिषेक्यामि
 पुत्रक ॥ १६ ॥ अपिचाद्याशुभान् पुत्र स्वप्नान् पश्यामि राषव ।
 सनिर्घाता दिवोल्काश्च पतन्ति हि महास्वनाः ॥ १७ ॥ अबष्ट-
 व्यश्च मे राम नक्षत्रं दारुणग्रहैः । आवेदयन्ति दैवज्ञाः स्वर्गा-

झारकराहुभिः ॥ १८ ॥ प्रायेणैव निमित्तानामीदृशानां समु-
 द्भवे । राजा हि मृत्युमाप्नोति घोरं चापदमृच्छति ॥ १९ ॥
 तद्यावदेव मे चेतो न विमुह्यति राघव । तावदेवाभिषिञ्चस्व चला
 हि प्राणिनां मतिः ॥ २० ॥ अद्यैव चन्द्रीभ्युपगमत्युष्यात् पूर्वं पुन-
 र्वसुम् । श्वः पुष्ययोगं नियतं वक्ष्यन्ते दैवचिन्तिकाः ॥ २१ ॥
 तत्र पुष्येभिषिञ्चस्व मनस्वरयतीव मां । श्वस्वाहमभिषेक्ष्यामि
 यौवराज्ये परन्तप ॥ २२ ॥ तस्मात्त्वयाद्यप्रभृति निशेयं नियता-
 लना । सह वधोपवस्तव्या दर्भप्रस्तरशायिना ॥ २३ ॥ सुहृद्-
 द्याप्रमत्तास्त्वां रक्षन्त्वद्य समन्ततः । भवन्ति वज्रविघ्नानि कार्या-
 ख्येवविधानि हि ॥ २४ ॥ विप्रोषितश्च भरतीयावदेवपुरादितः ।
 तावदेवाभिषेकस्ते प्राप्तकामीमतो मम ॥ २५ ॥ कामं खलु स-
 तां वृत्तो भ्राता ते भरतस्थितः । ज्येष्ठानुवर्ती धर्मात्मा सानु-
 क्रोशो जितेन्द्रियः ॥ २६ ॥ किं तु चित्तं मनुष्याणामनित्यमिति
 मे मतिः । सताञ्च धर्मनित्यानां कृतशोभि च राघव ॥ २७ ॥
 इत्युक्तः सोभ्यनुज्ञातः श्वोभावित्यभिषेचने । ब्रजेति रामः
 पितरमभिभाष्याभ्ययान्नुहम् ॥ २८ ॥ प्रविश्य चालनोवेश्म राज्ञा-
 दिष्टेभिषेचने । तत्क्षणादेव निष्क्राम्य मातुरन्तःपुरं ययौ
 ॥ २९ ॥ तत्र तां प्रवणामेव मातरं क्षीमवासिनीम् । वाग्यतां
 देवतागारे ददर्शयाचतीं श्रियम् ॥ ३० ॥ प्रागेव चागता तत्र
 सुमित्रा लक्ष्मणस्तथा । सीता चानायिता श्रुत्वा प्रियं रामा-
 भिषेचनम् ॥ ३१ ॥ तस्मिन् कालेपि कौशल्यास्तस्यावामीक्षिते-
 क्षणा । सुमित्रयान्वास्यमाना सीतया लक्ष्मणेन च ॥ ३२ ॥
 श्रुत्वा पुष्ये च पुत्रस्य यौवराज्याभिषेचनम् । प्राणायामेन
 पुरुषं ध्यामयाना जनार्दनम् ॥ ३३ ॥ तथा मनियमामेव सोभि-
 गव्याभिवाद्य च । उवाच वचनं रामो हर्षयंस्वामिदं वरम्
 ॥ ३४ ॥ अन्व पित्वा निसृक्तोऽस्मि प्रक्षापालनकर्मणि । भविता-

श्वोभिषेको मे यथा मे शासनं पितुः ॥ ३५ ॥ सीतयाप्युपवसं-
 व्या रजनीयं मया सह । एवमुक्तमुपाध्यायैः स हि मामुक्तवान्
 पिता ॥ ३६ ॥ यानि यान्यत्र योग्यानि श्वो भाविन्यभिषेचने ।
 तानि मे महलान्यद्य वैदेह्याश्चैव कारय ॥ ३७ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु
 कौशल्या चिरकालाभिकांचितम् । हर्षवाष्पाकुलं वाक्प्रमिदं
 राममभाषत ॥ ३८ ॥ वत्स राम चिरंजीव हतास्ते परिपन्थिनः ।
 ज्ञातीन्मे त्वं श्रिया युक्तः सुमित्रायाश्च नन्दय ॥ ३९ ॥ कल्याणे वत
 नक्षत्रे मया जातोसि पुत्रक । येन त्वया दशरथो गुणैराराधितः
 पिता ॥ ४० ॥ अमोघं वत मे क्षान्तं पुरुषे पुष्करेक्षणे । येयमि-
 क्ष्णाकुरान्यश्रीः पुत्र त्वां संश्रयिष्यति ॥ ४१ ॥ इत्येवमुक्त्वा मात्वा
 तु रामो भ्रातरमब्रवीत् । प्राञ्जलिं प्राक्तमासीनमभिधीक्ष्य स्या-
 यन्निव ॥ ४२ ॥ लक्ष्मणेमां मया सार्द्धं प्रशाधि त्वं वसुन्धराम् । द्वि-
 तीयं मेन्तरात्मानं त्वामियं श्रीरूपस्थिता ॥ ४३ ॥ सौमित्रे
 भुञ्ज भोगांस्त्वमिष्टान् राज्यफलानि च । जीवितञ्चापि राज्यञ्च
 त्वदर्थमभिकामये ॥ ४४ ॥ इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामो मातरावभिवाद्य
 च । अभ्यनुज्ञाय सीतां च ययौ स्वं च निवेशनम् ॥ ४५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

चतुर्थः सर्गः ।

सन्दिश्य रामं वृपतिः श्वो भाविन्यभिषेचने । पुरोहितं
 समाह्वय वशिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ गच्छोपवासं काकुत्स्थं कार-
 याथ तपोधन । अथसे राज्यलाभाय वध्वा सह यतव्रत ॥ २ ॥
 तथेति च स राजानमुक्त्वा वेदविदांवरः । स्वयं वशिष्ठो भगवान्ययौ
 रामनिवेशनम् ॥ ३ ॥ उपवासयितुं वीरं मन्त्रविष्मन्त्रज्ञोवि-

इम् । ब्राह्मं रथवरं युक्तमास्थाय सुष्टतव्रतः ॥ ४ ॥ स रामभवनं
 प्राप्य पाण्डुराभ्रघनप्रभम् । तिष्ठः कक्षा रथेनैव विवेश सुनि-
 श्चमः ॥ ५ ॥ तसागतच्छिं रामस्वरन्ध्रिव ससंभ्रमम् । मानयिष्यन्
 स मानाहं निश्चकाम निवेशनात् ॥ ६ ॥ अभ्येत्य त्वरमाणोथ रथा-
 भ्यासं मनीषिणः । ततोवतरयामास परिगृह्य रथात्स्वयम्
 ॥ ७ ॥ स चैनं प्रहृतं दृष्ट्वा सम्प्राप्याभिप्रसाद्य च । प्रियाहं
 कर्षयन् राममित्युवाच पुरोहितः ॥ ८ ॥ प्रसन्नस्ते पिता राम
 यत्नं राज्यमवाप्स्यसि । उपवासं भवानय करोतु सह शीतया
 ॥ ९ ॥ प्रातस्वामभिपेक्ता हि योवराज्ये नराधिपः । जिता
 दशरथः प्रीत्या ययातिं नङ्गो यथा ॥ १० ॥ इत्युक्त्वा स तद्
 राममुपवासं यतव्रतः । मन्त्रवत्कारयामास वैदेह्या सहितं
 शुचिः ॥ ११ ॥ ततो यथावद्रामेण स राज्ञो गुरुरर्चितः । अभ्य-
 मुक्षाय काकुत्स्थं ययौ रामभिवेशनात् ॥ १२ ॥ सुहृद्विज्ञात्र
 रामोपि सहासीनः प्रियस्वदैः । सभाजितो विवेशाय तानतुज्ञाय
 कर्षयः ॥ १३ ॥ हृष्टनारीनरयुतं रामवेश्म तदा वभौ । यथा
 मत्तद्विजगणं प्रफुल्लनलिनं सरः ॥ १४ ॥ स राजभवनप्रत्यात्त-
 स्थाद्रामनिवेशनात् । निर्गत्य दृष्ट्ये मागं वसिष्ठो जनसंहतम्
 ॥ १५ ॥ हृन्दहृन्दैरयोध्यायां राजमार्गाः समन्ततः । वभूवुरभि-
 सस्वहाः कुद्वहलजनैर्दृताः ॥ १६ ॥ जनहृन्दोर्मिसङ्घर्षस्व-
 नवतसदा । वभूव राजमार्गस्य सागरस्येव निखनः ॥ १७ ॥
 सिक्तसंघट्टरथा हि तथा च वनमालिनी । आसीदयोध्या तदहः
 ससुच्छितगृहध्वजा ॥ १८ ॥ तदा ह्ययोध्यानिक्षयः सस्त्रीबाला-
 कुलो जनः । रामाभिषेकमाकांक्षन्नाकाञ्चनुदयं रवेः ॥ १९ ॥
 प्रजासङ्कारभूतं च जनस्थानन्दवर्द्धनम् । अत्सुकोभूज्जनो द्रष्टु-
 न्नामयोध्यामहोत्सवम् ॥ २० ॥ एतस्तज्जनसम्बाधं राजमार्गे
 पुरोहितः । व्यूहन्निव जनौघन्तं धनै राजकुलं ययौ ॥ २१ ॥

सिताभ्रशिखरप्रख्यं प्रासादमधिरुह्य च । समीपेय नरेन्द्रेण
शक्रियैव वृहस्सतिः ॥ २२ ॥ तमागतमभिप्रेत्य हित्वा राजासनं
वृषः । पप्रच्छ स्वमतं तस्मै कृतमित्यभिवेदयत् ॥ २३ ॥ तेन
चैव तदा तुल्यं सहासीनाः सुभासदः । आसनेभ्यः समुत्तस्थुः
पूजयन्तः पुरोहितम् ॥ २४ ॥ गुरुणा त्वभ्यनुज्ञातो मनुजीवं
विसृज्य तम् । विवेशान्तः पुरं राजा सिंहेो गिरिशुहामिव ॥ २५ ॥
तदग्रवेशप्रमदाजनाकुलं । महेन्द्रप्रेक्ष्यप्रतिमन्त्रिवेशनम् । व्यदो-
पयंश्चारु विवेश पार्थिवः शशीव तारागणसंकुवं नभः ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चमः सर्गः ।

गते पुरोहिते रामः स्नातो नियतमानसः । सङ्घपत्न्या
विंशालाख्या नारायणमुपागमत् ॥ १ ॥ प्रष्टुञ्च शिरसा पार्श्वीं हवि-
षो विधिवत्ततः । मरुते दैवतायाज्यं जुष्टाव ज्वलितामले ॥ २ ॥
शेषञ्च हविषस्तस्य प्राश्याशास्यात्मनः प्रियवं । ध्यायन्मारायणं
देवं स्वास्तीर्णो कुशसंसारे ॥ ३ ॥ वास्यतः सङ्घ वैदेह्या भूत्वा निव-
तमानसः । श्रीमत्प्रा यतने, विंशीः शिष्ये नरवरात्मजः ॥ ४ ॥
एकयामावशिष्टायां रात्र्यां प्रतिविवुध्य सः । अलङ्कारविधिं
सम्यक्कारयामास वेश्मनः ॥ ५ ॥ तत्र शृण्वन् सुखा वाचः
सूतमागधवन्दिनाम् । पूर्वां सन्ध्यामुपासीनो जजाप सुस-
माहितः ॥ ६ ॥ तुष्टाव प्रणतयैव शिरसा मधुसूदनम् ।
विमलक्षीमसम्बीतो वाचयामास स द्विजान् ॥ ७ ॥ तेषां
पुण्याङ्घ्रिषोथ गन्धीरमधुरस्तथा । अयोध्यां पूरयामास ह्यर्यप्रो-
षानुनादितः ॥ ८ ॥ कृतोपवासें तु तदा वैदेह्या सङ्घ राघ-

वम् । अयोध्यानिलयः श्रुत्वा सर्वः प्रसुद्धितो जनः ॥ ९ ॥ ततः
 पीरजनः सर्वः श्रुत्वा रामाभिषेचनम् । प्रभातां रजनीं दृष्ट्वा
 चक्रे शोभयितुं पुरीम् ॥१०॥ सिताम्बशिखराभेषु देवतायतनेषु
 च । चतुष्पथेषु रथ्यासु चैत्येष्वट्टालकेषु च ॥ ११ ॥ नानापण्य-
 समृद्धेषु वणिजामापणेषु च । कुटुम्बिनां सञ्चक्षेष्ु श्रीमत्सु भवनेषु
 च ॥ १२ ॥ सभासु चैव सर्वासु तृक्षेष्वालक्षितेषु च । ध्वजाः
 समुच्छ्रिताः साधु पताकाश्चाभवंस्तथा ॥ १३ ॥ नटनर्तकसङ्घानां
 गायकानां च गायताम् । मनःकर्णसुखा वाचः सुश्राव जनता
 ततः ॥१४॥ रामाभिषेकयुक्ताश्च कथाश्चक्रुर्मिथो जनाः । रामाभि-
 षेके संप्राप्ते चत्वरेषु गृहेषु च ॥ १५ ॥ वाला अपि कीडमाना
 गृहद्वारेषु सङ्गमः । रामाभिषवसंयुक्तशक्रेव कथा मिथः ॥१६॥
 क्षतपुष्पोपहारश्च धूपगन्धाधिवासितः । राजमागः क्षतः श्रीमान्
 पीरैरामाभिषेचने ॥ १७ ॥ प्रकाशीकरणार्थञ्च निशागमन-
 शङ्कया । दीपवृक्षांस्तथा चक्रुरतुरथ्यासु सर्वशः ॥ १८ ॥ अल-
 क्षारं पुरस्त्रैवं क्षत्वा तत्पुरवासिनः । आकाञ्चमाणो रामस्य
 यौवराज्याभिषेचनम् ॥१९॥ समेत्य संधशः सर्वे चत्वरेषु सभासु
 च । कथयन्तो मिथस्तत्र प्रशशंसुर्जनाधिपम् ॥ २० ॥ अहो
 महात्मा राजायमिस्त्वाकुलुलनन्दनः । ज्ञात्वा दृष्ट्वं स्वमात्मानं
 रामं राज्ये भिषेक्ष्यति ॥ २१ ॥ सर्वेऽस्तुगृहीताः स्म यन्त्रो रामो
 महीपतिः । चिराय भविता गोप्ता दृष्टलोकपरावरः ॥ २२ ॥
 अनुद्वतमना विद्वान्धर्मात्मा भ्रातृवत्सलः । यथा च भ्रातृषु
 त्निग्धस्तथास्मास्त्रपि राघवः ॥२३॥ शिरस्कीवतु धर्मात्मा राजा
 दशरथो नषः । यत्प्रसादेनाभिविक्तं रामं द्रक्ष्यामहे वयम् ॥२४॥
 एवाविषं कथयतां पीराणां शुश्रुवुः परे । दिग्भ्यो विश्रुत-
 हृत्तान्ताः प्राप्ता ज्ञानपदा जनाः ॥ २५ ॥ ते तु दिग्भ्यः पुरीं
 प्राप्ता द्रष्टुं रामाभिषेचनम् । रामस्य पूरयामासुः पुरीं ज्ञान-

पदा जनाः ॥ २६ ॥ जनौघैस्त्रैर्विसर्पद्भिः शुश्रुवे तत्र निस्त्रयः ।
पर्वसूद्रीर्षवेगस्य सागरस्येव निस्त्रयः ॥ २७ ॥ ततस्तद्दिन्द्रक्षय-
सन्निभं पुरं दिदृक्षुभिर्जानपदैरुपाहितैः । समन्ततः सस्त्र-
माकुलं वभौ समुद्रयादोभिरिवार्णवोदकम् ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

षष्ठः सर्गः ।

ज्ञातिदासी यतो जाता कैकेष्या तु सञ्ज्ञेयिता । प्रासादं
चन्द्रसङ्काशमारुरोह यदृच्छया ॥ १ ॥ सिक्तराजपथां कृतस्त्रां
प्रकीर्णकमलोत्पलाम् । अयोध्यां मथ्यरा तस्मात्प्रासादादन्वै-
क्षत ॥ २ ॥ पताकाभिर्वराहार्हाभिर्ध्वजैश्च समलंकृताम् । कृतां
छन्दपथैश्चापि स्वच्छन्दकपथैर्वृताम् । सिक्तां चन्दनतोयैश्च शिरः-
स्त्रातजनैर्युताम् ॥ ३ ॥ माल्यमोदकहस्तैश्च दिजेन्द्रैरभिनादि-
ताम् । शुक्लदेवगृहद्वारां सर्ववादित्वनादिताम् ॥ ४ ॥ संप्रहृष्ट-
जनाकीर्णां ब्रह्मघोषनिनादिताम् । प्रहृष्टवरहस्तप्रश्वां संप्रणर्दित-
गोष्ठ्याम् ॥ ५ ॥ हृष्टप्रसुदितैः, पौरैरुच्छ्रितध्वजमालिनीम् ।
अयोध्यां मथ्यरा हृष्टा परं विस्त्रयमागता ॥ ६ ॥ सा हवीत्फुल्ल-
नयनां पाण्डुरक्षीमवासिनीम् । अविदूरे स्थितां हृष्टा धात्रीं
प्रप्रच्छ मथ्यरा ॥ ७ ॥ उत्तमेनाभिसंयुक्ता हर्षेणार्थपरा सती ।
राममाता धनं किन्तु जनेभ्यः संप्रयच्छति ॥ ८ ॥ अतिमातः
प्रहर्षः किं जनस्यास्य च शंस मे । कारयिष्यति किं वापि संप्रहृष्टो
मञ्जीपतिः ॥ ९ ॥ विदीर्घमाणा हर्षेण धात्री तु परया मुदा ।
आचक्ष्वेय कुजायै भूयसो राघवे श्रियम् ॥ १० ॥ प्रवः पुथेण
जितक्रीधं यौवराज्येन चानघम् । राजा दशरथो राममभि-

पेक्षाहि राघवम् ॥ ११ ॥ धाव्यासु वचनं श्रुत्वा कुजा क्षिप्रम-
 मर्षिता । कैलासशिखराकारात्प्रासादादवरोहत ॥ १२ ॥ सा द-
 क्ष्यमाना क्रोधेन मय्यरा पापदर्शिनी । शयानामेव कैकेयीमिदं
 वचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥ उत्तिष्ठ गूढे किं शेषे भयं त्वामभिवर्त्तते ।
 उपप्लुतमघौघेन नाम्नानमववृध्यसे ॥ १४ ॥ अनिष्टे सुभगाकारे
 सौभाग्येन विकल्पसे । चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्रोत इवो-
 षण्णे ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वा तु कैकेयी रुष्टया परुषं वचः । कुजाया
 पापदर्शिन्या विषादमगमत्परम् ॥ १६ ॥ कैकेयी त्वब्रवीदित्यं
 कञ्चित्क्षेमन्व मय्यरे । विषस्रवदनां हि त्वां लक्षये ऋशुःखि-
 ताम् ॥ १७ ॥ मय्यरा तु वचः श्रुत्वा कैकेय्या मधुराक्षरम् ।
 उवाच क्रोधसंयुक्ता वाक्यं वाक्यविशारदा ॥ १८ ॥ सा विषस्रतरा
 भूत्वा कुजा तस्या हितैषिणी । विषादयन्ती प्रोवाच भेदयन्ती
 च राघवम् ॥ १९ ॥ अक्षयं सुमहद्वैवि प्रवृत्तं त्वद्विनाशनम् ।
 रामन्दशरथो राजा यौवराज्येभिषेच्यति ॥ २० ॥ साक्ष्मागधे
 भये मग्ना दुःखशोकसमन्विता । दक्ष्यमानानलेनेव त्वद्वितार्थ-
 मिहागता ॥ २१ ॥ तव दुःखेन कैकेयि मम दुःखं महद्भवेत् ।
 त्वदृष्ट्वौ मम हृद्विष्य भवेद्विह न संशयः ॥ २२ ॥ नराधिपकुले
 जाता महिषी त्वं महीपतेः । उग्रत्वं राजधर्माणां कथं देवि न
 बुध्यसे ॥ २३ ॥ धर्मवादी शठी मर्त्तां शत्रुणावादी च दारुणः ।
 शुद्धभावेन जानीये तेनैवमतिसन्धिता ॥ २४ ॥ उपस्थितः प्रद्यु-
 जानस्त्वयि सान्त्वमनर्थकम् । अर्थनैवाद्य ते भर्ता कौशल्यां
 योजयिष्यति ॥ २५ ॥ अपवाह्य तु दुष्टात्मा भरतं तव बन्धुषु ।
 काश्ये स्थापयिता रामं राज्ये निहतकर्णके ॥ २६ ॥ शत्रुः पतिप्र-
 वादेन मात्रेव हितकाम्यया । आशीविष इवांगेन बाले परिष्ट-
 स्वया ॥ २७ ॥ यथाहि कुर्व्याच्छत्रुर्वा सर्पो वा प्रत्युपेक्षितः ।
 राज्ञा दशरथेनाद्य सपुत्रा त्वं तथा कृता ॥ २८ ॥ पापिनाष्ट-

नृसांत्वेन बाले नित्यं सुखोचिता । रामं स्थापयता राज्ये
 सातुबन्धा हता ह्यसि ॥ २६ ॥ सा प्राप्तकालं कैकेयि क्षिप्रं
 कुरु हितं तव । त्रायस्व पुत्रमात्मानं मां च विस्मयदर्शने
 ॥ ३० ॥ मन्त्रराया वचः श्रुत्वा शयनात्मा शुभानना ।
 उत्तस्थौ हर्षसम्पूर्णा चन्द्रलेखेव शारदी ॥ ३१ ॥ अतीव
 सा तु सन्तुष्टा कैकेयी विस्मयान्विता । दिव्यमाभरणं
 तस्यै कुजायै प्रददा शुभम् ॥ ३२ ॥ दत्त्वा त्वाभरणं तस्यै कु-
 जायै प्रमदोत्तमा । कैकेयी मन्त्ररां हृष्टा पुनरेवाब्रवीद्दिदम् ॥
 ३३ ॥ इदत्तु मन्त्ररे मह्यमाख्यातं परमम्प्रियम् । एतन्मे प्रिय-
 माख्यातं किन्भूयो वा करोमि ते ॥ ३४ ॥ रामे वा भरते वाहं
 विशेषं नोपलक्षये । तस्मात्तुष्टास्मि यद्राजा रामं राज्येभि-
 षेक्ष्यति ॥ ३५ ॥ न मे परं किञ्चिदिति वरं पुनः प्रियं प्रिया-
 र्हे सुवचं वचोऽस्तम् । तथा ह्यैवोचस्वमतः प्रियोत्तरं वरं परं
 ते प्रददामि तं वृणु ॥ ३६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तमः सर्गः ।

मन्त्ररा त्वभ्यसूयैनासुत्सृज्याभरणं हि तत् । उवाचेदन्ततो
 वाक्शं शोकदुःखसमन्विता ॥ १ ॥ हर्षं किमर्थमस्थाने कृतवत्यसि
 वालिशे । शोकसागरमध्यस्थन्नात्मानमवबुध्यसे ॥ २ ॥ मनसा
 प्रहसामि त्वां देवि दुःखार्हिता सती । यच्छोचितव्ये हृष्टासि
 प्राप्य त्वं ध्यसनं महत् ॥ ३ ॥ शोचामि दुर्मतित्वन्ते का हि प्राज्ञा
 प्रहर्षयेत् । अरेः सपत्नीपुत्रस्य वृद्धिं स्वत्योरिवागताम् ॥ ४ ॥
 भरतादेव रामस्य राज्यसाधारणाद्भयम् । तद्विचिंत्य विषसाञ्छि

भयं भीताद्विजायते ॥५॥ लक्ष्मणो हि महाबाहू रामं सर्वा-
 क्काम गतः । शत्रुघ्नश्चापि भरतं काकुत्स्थं लक्ष्मणो यथा ॥ ६ ॥
 प्रत्यासन्नक्रमेणापि भरतस्यैव भामिनि । राज्यक्रमो विहृष्टस्तु
 तयोश्चावद्यवीयसीः ॥ ७ ॥ विदुषः क्षत्रचारित्रे प्राज्ञस्य प्राप्त-
 कारिणः । भयात्प्रथेपे रामस्य चिन्तयन्ती तवात्मजम् ॥ ८ ॥
 सुभगा किल कौशल्या यस्याः पुत्रोऽभिषेक्ष्यते । यौवराज्येन
 महता श्वः पुष्येण द्विजोत्तमैः ॥ ९ ॥ प्राप्तां वसुमतीं प्रीतिं
 प्रतीतां हतविद्विषाम् । उपस्थास्यसि कौशल्यां दासीव त्वं
 कृताञ्जलिः ॥१०॥ एवं च त्वं सहास्राभिस्तस्याः प्रेष्या भवि-
 व्यसि । पुत्रश्च तव रामस्य प्रेष्यत्वं हि गमिष्यति ॥ ११ ॥
 हृष्टाः खलु भविष्यन्ति रामस्य परमा स्त्रियः । अप्रहृष्टा भवि-
 व्यन्ति स्नुषास्ते भरतक्षये ॥१२॥ तां हृष्टा परमप्रीतां ब्रुवन्तीं
 मय्यरान्ततः । रामस्यैव गुणान्देवी कैकेयी प्रशशंस ह ॥ १३ ॥
 धर्मज्ञो गुणवान्दान्तः कृतज्ञः सत्यवाङ्मुचिः । रामो राजसुतो
 जेष्ठो यौवराज्यमतोर्हति ॥१४॥ भ्रातृन् पुत्रांश्च दीर्घाद्युः पितृ-
 वत्यालयिष्यति । सन्तप्यसे कथं कुले श्रुत्वा रामाभिप्रेचनम् ॥
 १५ ॥ भरतश्चापि रामस्य ध्रुवं वर्षशतात्परम् ॥ पितृपैतामहं
 राजप्रमवाप्स्यति नरर्षभः ॥ १६ ॥ सा त्वमभ्युदये प्राप्ते दह्य-
 मानेव मय्यरे । भविष्यति च कल्याणे किमिदं परितप्यसे ॥
 १७ ॥ यथा वै भरतो मान्यस्तथा भूयोपि राघवः । कौशल्या-
 तोतिरिक्तं च मम श्रुश्रूषते बद्ध ॥१८॥ राज्ञं यदि हि रामस्य
 भरतस्यापि तप्तदा । मन्यते हि यथात्मानं तथा भ्रातृन्सु रा-
 घवः ॥१९॥ कैकेया वचनं श्रुत्वा मय्यरा ऋशद्दुःखिता । दीर्घ-
 सुष्णां विनिश्चस्य कैकेयीभिर्दमव्रवीत् ॥ २० ॥ अनर्थदर्शिनी
 मोक्ष्यान्मात्मानमववुध्यसे । श्रीकव्यसनविस्तीर्णी मज्जतीं दुःख-
 सागरे ॥२१॥ भविता राघवो राजा राघवस्य च यः सुतः । रीर्ष-

ब्रंशात्तु भरतः कैकेयि परिहास्यसे ॥ २२ ॥ न हि राज्ञः सुताः
 सर्वे राज्ये तिष्ठन्ति भामिनि । स्थाप्यमानेषु सर्वेषु सुमहाननयो
 भवेत् ॥ २३ ॥ तस्माज्ज्येष्ठे हि कैकेयि राज्यतंवाणि पार्थिवाः ।
 स्थापयंत्यनवदांगि गुणवत्स्वितुरेष्वपि ॥ २४ ॥ असावत्यन्तनिभं-
 र्नस्तप पुत्री भविष्यति । अनाथवत्सुखेभ्यश्च राजवंशाच्च वत्सले
 ॥ २५ ॥ साहं त्वदर्थं संप्राप्ता त्वं तु मां नावबुध्यसे । सपत्नीवृद्धी या
 मे त्वं प्रदेयन्दातुमर्हसि ॥ २६ ॥ ध्रुवं तु भरतं रामः प्राप्य
 राज्यमकण्टकम् । देशान्तरं नापयिता लोकांतरमथापिवा
 ॥ २७ ॥ बाल एव तु मातुल्यं भरतो नापितस्त्वया । सन्निकर्षाच्च
 सौहार्दं जायते स्थावरेष्विव ॥ २८ ॥ भरतानुगतः सोपि शत्रुघ्न-
 स्नात्ममङ्गतः । लक्ष्मणोपि यथा रामन्तथायं भरतङ्गतः ॥ २९ ॥
 अग्रते हिन्द्रुमः कञ्चिच्छेत्तप्यो वनजीवनैः । सन्निकर्षादिषीका-
 भिमूर्च्छितः परमाङ्गयात् ॥ ३० ॥ गोप्ता हि रामं सौमित्रिलक्ष्मण्ये
 चापि राघवः । अश्विनोरिव, सौभ्रातृस्तयोर्लोकेषु विद्युत्तम्
 ॥ ३१ ॥ तस्मात् न लक्ष्मणे रामः पापं किञ्चित्करिष्यति । रामस्तु
 भरते पापं कुर्व्यादेव न संग्रथः ॥ ३२ ॥ तस्माद्राजगृहादेव
 वर्गं गच्छतु राघवः । एतद्विरोचते मत्तं भ्रमश्चापि हितं
 तव ॥ ३३ ॥ एवमस्ते ज्ञातिपक्षस्य श्रेयश्चैव भविष्यति । यदि
 चेद्धरतो धर्मात् पितृयं राज्यमवाप्स्यति ॥ ३४ ॥ स ते सुखो-
 चितो बालो रामस्य सहजो रिपुः । ससद्धार्यस्य नष्टार्थो
 जीविष्यति कथं वशे ॥ ३५ ॥ अभिद्रुतभिवारण्ये सिञ्चेन गज-
 यूपमम् । प्रच्छाद्यमानं रामेण भरतं त्वातुमर्हसि ॥ ३६ ॥
 दर्पाङ्गिराकृष्णा पूर्वं त्वया सौभाग्यवत्तया । राममाता सप-
 त्नी ते कथं वैरन्वयापयेत् ॥ ३७ ॥ यदा च रामः पृथिवीमवाप्स्यति
 प्रभूतरत्नाकरशैलसंघुताम् । तदा गमिष्यस्यशुभं पराभवं
 सहैव हीना भरतेन भामिनि ॥ ३८ ॥ यदा हि रामः पृथिवी-

मवाप्स्यति भुवं प्रनष्टो भरतो भविष्यति । अतो हि सं-
चिन्तय राज्यमात्मजे परस्य चैवास्य विवासकारणम् ॥३६॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अष्टमः सर्गः ।

एवमुक्त्वा तु कैकेयी क्रोधेन ज्वलितानना । दीर्घमुष्णं
विनिश्चस्य मन्थरामिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अयं राममितः क्षिप्रं वनं
प्रस्थापयाम्यहम् । यौवराज्येन भरतं क्षिप्रमद्याभिषेचये ॥२॥
इदं त्विदानीं संपश्य केनोपायेन साधये । भरतः प्राप्नुयाद्वा-
ज्यन्न तु रामः कथञ्चन ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वा तु सा देव्या मन्थरा पाप-
दर्शिनी । रामार्थमुपहिंसन्ती कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥ हन्ते-
दानीं प्रपश्य त्वं कैकेयि श्रूयताञ्च मे । यथा ते भरतो राज्यं
पुनः प्राप्स्यति केवलम् ॥५॥ किन्न स्मरसि कैकेयि स्मरन्ती वा
निगूहसे । यदुच्यमानमात्मार्थमतस्त्वं श्रोतुमिच्छसि ॥ ६ ॥
मयोच्यमानं यदि ते श्रोतुं हृदो विलासिनि । श्रूयतामभि-
धास्यामि श्रुत्वा चैतद्विधीयताम् ॥ ७ ॥ श्रुत्वैवं वचनन्तस्या
मन्थरायास्तु कैकेयी । किञ्चिदुत्थाय शयनारस्वासीर्णादिदमब्र-
वीत् ॥ ८ ॥ कथयस्व ममोपायं केनोपायेन मन्थरे । भरतः
प्राप्नुयाद्वाज्यं न तु रामः कथञ्चन ॥ ९ ॥ एवमुक्त्वा तदा देव्या
मन्थरा पापदर्शिनी । रामार्थमुपहिंसन्ती कैकेयीमिदमब्रवीत्
॥ १० ॥ पुरा देवासुरे वृद्धे सह राजर्षिभिः पतिः । अगच्छन्त्वा-
सुपादाय देवराजस्य साक्ष्यकृत् ॥ ११ ॥ दिशमाख्याय कैकेयि
दक्षिणां दण्डकान् प्रति । वैजयन्तमितिख्यातं पुरं यत्र
तिमिष्वजः ॥ १२ ॥ सशम्बर इति ख्यातः शतमायो महासुरः ।

इदो शक्रस्य संग्रामं देवसंघेरनिन्दितः ॥ १३ ॥ तस्मिन्महति
संग्रामे पुरुषान् क्षतविक्षतान् । रात्रौ प्रसुप्तान् घ्नन्ति स्य त-
रसापास्य राज्ञसाः ॥ १४ ॥ तत्राकरोन्महायुद्धं राजा दशरथ-
स्तदा । असुरैश्च महाबाहुः शस्त्रैश्च शकलीकृतः ॥ १५ ॥
अपवाह्य त्वया देवि संग्रामान्प्रचेतनः । तत्रापि विक्षतः शस्त्रैः
पतिस्ते रक्षितस्त्वया ॥ १६ ॥ तुष्टेन तेन दत्तो ते द्वौ वरौ शुभ-
दर्शने । स त्वयोक्तः पतिर्देवि यदिच्छेयं तदा वरम् ॥ १७ ॥
गृह्णीयान्तु तदा भर्तृक्षथेत्युक्तं महात्मना । अमभिज्ञा ह्यहं
देवि त्वयैव कथितं पुरा ॥ १८ ॥ कथेषा तव तु स्नेहान्मनसा
धार्यते मया । रामाभिषेकसम्भारान्निगृह्य विनिवर्त्तय ॥ १९ ॥
तौ च याचस्व भर्तारं भरतस्याभिषेचनम् । प्रवाजतश्च रामस्य
वर्षाणि च चतुर्दश ॥ २० ॥ चतुर्दश हि वर्षाणि रामे प्रवाजि-
ते वनम् । प्रजाभावगतस्नेहः स्थिरः पुत्रो भविष्यति ॥ २१ ॥
क्रोधागारं प्रविश्याद्य क्रुद्धेवाश्वपतेः सुते । शेष्वानंतर्हितायां
त्वं भूमौ मलिनवासिनी । २२ ॥ मास्मै न प्रत्युदीक्षेथाः माचैन-
मभिभाषथा । वदन्ती पार्थिवं दृष्ट्वा जगत्यां शोकलालसा ॥ २३ ॥
दयिता त्वं सदा भर्तुरत्र मे नास्ति संशयः । त्वत्कृते च महा-
राजो विशेदपि हुताशनम् ॥ २४ ॥ न त्वां क्रोधयितुं शक्तो
न क्रुधां प्रत्युदीक्षितुम् । त्वं प्रियार्थं राज्ञा तु प्राणानपि परि-
त्यजेत् ॥ २५ ॥ न ह्यतिक्रमितुं शक्तस्तव वाच्यं महीपतिः । मन्द-
स्वभावे बुध्यस्व सौभाग्यबलमात्मनः ॥ २६ ॥ मणिमुक्तासुवर्णाणि
रत्नानि विविधानि च । दद्याद्दशरथो राजा मास्म तेषु मनः
कथाः ॥ २७ ॥ यौ ते देवासुरे युद्धे वरौ दशरथो ददौ । तौ
स्मारय महाभागे सीर्थो मा त्वामतिक्रमेत् ॥ २८ ॥ यदा तु ते
वरं दद्यात् स्वयमुत्थाप्य राघवः । व्यवस्थाप्य महाराजं त्वमिमं
हृणुये वरम् ॥ २९ ॥ रामप्रव्रजनं दूरं नववर्षाणि पश्य च ।

भरतः क्रियतां राजा पृथिव्यां पार्थिवर्षभ ॥ ३० ॥ चतुर्दश हि
 वर्षाणि रामे प्रव्रजिते वनम् । रूढश्च कृतमूलश्च शेषं स्यास्यति
 ते सुतः ॥ ३१ ॥ रामप्रवाजनञ्चैव देवि याचस्व तं वरम् ।
 एवं वेत्स्यन्ति पुत्रस्य सर्वार्थास्तथ कामिनि ॥ ३२ ॥ एवं प्रव्रजित-
 श्चैव रामोरामो भविष्यति । भरतश्च गतामितस्तव राजा
 भविष्यति ॥ ३३ ॥ येन कालेन रामश्च वनात्प्रत्यागमिष्यति ।
 अन्तर्वहिस्य पुत्रस्ते कृतमूलो भविष्यति ॥ ३४ ॥ संगृहीतमनु-
 प्यास सुहृद्भिः साकमात्मवान् । प्राप्तकालं तु मन्येहं राजानं वीत-
 साध्वसा ॥ ३५ ॥ रामाभिषेकमङ्कल्यान्निगृह्य विनिवर्त्तय ।
 अनर्थमर्थरूपेण याचिता सा ततस्त्वया ॥ ३६ ॥ हृष्टा प्रतीता
 कैकेयी मय्यरामिदमब्रवीत् । सा हि वाक्येन कुब्जायाः किशोरी-
 वोत्पद्यं गता ॥ ३७ ॥ कैकेयी विश्वयं प्राप्य परं परमदर्शना ।
 प्रज्ञान्ते नावजानामि श्रेष्ठे श्रेष्ठाभिधायिनि ॥ ३८ ॥ पृथिव्या-
 मसि कुञ्जानामुत्तमा बुद्धिनिश्चये । त्वमेव तु ममार्थेषु नित्य-
 युक्ता हितैषिणी ॥ ३९ ॥ नाहं समवबुध्यं कुञ्जे राजशुचिकी-
 र्पितम् । सन्ति दुःसंस्थिताः सर्वे वक्राः परमपापिकाः ॥ ४० ॥
 त्वं पद्ममिव वावेन सन्वता प्रियदर्शना । उरस्तेभिनिविष्टं वै यावत्
 स्नान्वात्ममुन्मत्तम् ॥ ४१ ॥ अधस्ताच्चोदरं शान्तं सुनाभमिव सज्जि-
 तम् । प्रतिपूर्णश्च जघनं सुपीनो च पयोधरो ॥ ४२ ॥ किलेन्दुना
 समं वक्त्रमहो राजसि मय्यरे । जघनं तव निर्बद्धं रशनादाम-
 भूषितम् ॥ ४३ ॥ जङ्घे भ्रशसुपन्वस्ते पादौ च व्यायतावुभौ ।
 त्वमायताभ्यां सक्थिभ्यां मय्यरे क्षीमवासिनी ॥ ४४ ॥ अग्रतो
 मम गच्छन्ती राजसेतीव शोभने । आसन्त्याः शश्वरे माया
 सहस्रमसुराधिपे ॥ ४५ ॥ हृदये ते निविष्टास्ता भूयश्चान्याः
 सहस्रशः । तदेव स्युषु यद्दीर्घं रथघोरमिवायतम् ॥ ४६ ॥ मतयः
 जलविद्याश्च मायायात् वसन्ति ते । अत तेहं प्रमोक्ष्यामि मातां

कुञ्जे हिरण्यधीम् ॥ ४७ ॥ अभिषिक्ते च भरते राघवे च वनं
 गते । जातेन च सुवर्णेन सुनिष्टमेन सुन्दरि ॥ ४८ ॥ लब्धार्था
 च प्रतीता च लेपयिष्यामि ते स्थगु । सुखे च तिलकं चित्रं
 जातरूपमयं शुभम् ॥ ४९ ॥ ज्वारयिष्यामि ते कुञ्जे शुभान्या-
 भरणानि च । परिधाय शुभे वस्त्रे देवतेव चरिष्यसि ॥ ५० ॥
 चन्द्रमाङ्गयमानेन सुखेनाप्रतिमानना । गमिष्यसि गतिं सुख्यां
 गर्वयन्ती द्विप्रज्जने ॥ ५१ ॥ तवार्पि कुञ्जा कुञ्जायाः सर्वाभरण-
 भूषिताः । पादौ परिचरिष्यन्ति यथैव त्वं सदा मम ॥ ५२ ॥
 इति प्रशस्यमाना सा कैकेयीमिदमब्रवीत् । शयानां शयने शुभ्रे
 वेद्यामग्निशिखाभिव ॥ ५३ ॥ गतादके सेतुबन्धो न कल्याणं
 विधीयते । उत्तिष्ठ कुरु कल्याणं राजानमनुदर्शय ॥ ५४ ॥
 तथा प्रोत्साहिता देवी गत्वा मथ्यरया सह । क्रोधागारं विशा-
 लाक्षी सौभाग्यमदगर्विता ॥ ५५ ॥ अनिकशतसाहस्रं सुक्ता-
 हारं वरांगना । अवसुच्य वरार्हाणि शुभान्याभरणानि च ॥ ५६ ॥
 तदां हेमोपमा तत्र कुञ्जावाक्यवशङ्गता । सखिश्य भूमौ कैकेयी
 मथ्यरामिदमब्रवीत् ॥ ५७ ॥ इह वा मां सृतां कुञ्जे वृषायावेदयि-
 ष्यसि । वनन्तु राघवे प्राप्ते भरतः प्राप्यते क्षितिम् ॥ ५८ ॥
 सुवर्णेन न मे स्युर्धौ न रत्नेनैव भोजनैः । एष मे जीवितस्यान्तो
 रामो वदतिभिषिच्यते ॥ ५९ ॥ अथो पुनस्तां महिषीं महीक्षितो
 वचोभिरत्यर्थमहापराक्रमैः । उवाच कुञ्जा भरतस्य मातरं
 हितं वचो रामसुपत्य चाहितम् ॥ ६० ॥ प्रपत्स्यते राज्यमिदं हि
 राघवो यदि ध्रुवं त्वं समुता च तप्यसे । ततो हि कल्याणि
 यतस्व तत्तथा यथा सुतस्ते भरतोभिषिच्यते ॥ ६१ ॥ तथा-
 तिविद्धा महिषीति कुण्वथा समाहता वागिषुभिर्मुञ्जर्मुहुः । वि-
 धाय हस्तौ हृदयेतिविश्रिता शशंस कुञ्जां कुपिता पुनः पुनः
 ॥ ६२ ॥ यमस्य वा मां विषयं गतामितो निशम्य कुञ्जे प्रतिषेद-

यिष्यसि । वनं गते वा सुचिराय राघवी समृद्धकामो भरतो
भविष्यति ॥ ६३ ॥ अहं हि नैवास्तरणानि न खजो न चन्दनं
नाञ्जनपानभोजनम् । न किञ्चिद्विच्छामि न चेह जीवितं न
चेदितो गच्छति राघवी वनम् ॥ ६४ ॥ अथैवमुक्त्वा वचनं सुदा-
रुष्यं निधाय सर्वाभरणानि भामिनी । असंस्कृतामास्तरणेन
मेदिनीं तदाधिशिष्ये पतितेव किन्नरी ॥ ६५ ॥ उदीर्णसंरम्भ-
तमोहतानना तदावसुक्तोत्तममाल्यभूषणा । नरेन्द्रपत्नी विमना
वभूव सा तमोहता द्यौरिव मग्नतारका ॥ ६६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

नवमः सर्गः ।

विदर्शिता यदा देवी कुब्जया पापया भृशम् । तदा श्रोतं स्म
सा भूमौ दिग्धविष्टेव किन्नरी । निश्चित्य मनसा कृत्यं सा सम्य-
गिति भामिनी । मत्परायै शनैः सर्वमाचचक्षे विचक्षणा ॥ २ ॥
सा दीना निश्चयं कृत्वा मत्परा वाक्यमोहिता । नागकन्येव
निश्छस्य दीर्घसुषुणं च भामिनी ॥ ३ ॥ सुहृत्तद्विन्तयामास मार्ग-
मात्मसुखावहम् । सा सुहृत्पार्थकामा च तं निशम्य विनिश्चयम् ॥
॥ ४ ॥ वभूव परमप्रीता सिद्धिं प्राप्येव मत्परा । अथ सा
रुषिता देवी सम्यक्कृत्वा विनिश्चयम् ॥ ५ ॥ संविवेशावला भूमौ
निवेश्य स्फुक्कृष्टं मुखे । ततश्चिताणि माल्यानि दिव्यान्याभ-
रणानि च ॥ ६ ॥ अपविष्टानि कैकेय्या तानि भूमिं प्रपेदिरे ।
तथा तान्यपविष्टानि माल्यानाभरणानि च ॥ ७ ॥ अशोभयन्त
वमुधां मन्त्राणि यथा नभः । क्रोधागारे च पतिता सा वभी
मलिनाम्बरा ॥ ८ ॥ एकवेणीं हृदां वध्वा गतसत्त्वेव किन्नरी ।

.आज्ञाप्य तु महाराजो राघवस्याभिषेचनम् ॥ ९ ॥ उपस्थानमनु-
 ज्ञाप्य प्रविवेश निवेशनत् । अद्य रामाभिषेको वै प्रसिद्धं इति
 जज्ञिवान् ॥१०॥ प्रियार्हा प्रियमाख्यातुं विवेशान्तःपुरं वशी ।
 स कैकेया गृहं श्रेष्ठं प्रविवेशु महायशाः ॥ ११ ॥ पाण्डुराभ्र-
 मिवाकाशं राहुयुक्तं निशाकरः । शुक्रवर्हिसमायुक्तं क्रीडहंस-
 रता युतम् ॥१२॥ वादितरवमघृष्टं कुब्जावासनिकायुतम् । लता-
 गृहैश्चित्रगृहैश्चम्पकाशोकशोभितैः ॥ १२ ॥ दान्तराजतसौवर्ण-
 वेदिकाभिः समायुतम् । नित्यपुष्पफलैर्द्वैर्वापीभिरुपशोभितम् ॥
 ॥ १४ ॥ दान्तराजतसौवर्णैः संवृतं परमासनैः । विविधैरन्न-
 पानैश्च भक्ष्यैश्च विविधैरपि ॥ १५ ॥ उपपन्नं महार्हैश्च भूषणै-
 स्त्रिदिवोपमम् । स प्रविश्य महाराजः स्वमन्तःपुरच्छदिमत् ॥ १६ ॥
 न ददर्श स्त्रियं राजा कैकेयीं शयनोत्तमे । स कामबलसंयुक्तो
 रत्यर्थी मनुजाधिपः ॥ १७ ॥ अपश्यन्दयितां भार्यां पप्रच्छ विष-
 साद् च । न हि तस्य पुरा देवी तां वेलामत्यवर्त्तत ॥ १८ ॥
 न च राजा गृहं शून्यं प्रविवेश कदाचन । ततो गृहगतो राजा
 कैकेयीं पश्यच्छत ॥ १९ ॥ यथा पुरमविज्ञाय स्वार्थलिप्तुमप-
 ण्णितम् । प्रतीहारी त्वयोवाच संनस्ता तु कृताञ्जलिः ॥ २० ॥
 देव देवी भयं क्रुद्धा क्रोधागारमभिद्रुता । प्रतिहार्त्वा वचः
 श्रुत्वा राजा परमदुर्मनाः ॥ २१ ॥ विषसाद् पुनर्भूयो लुलित-
 व्याकुलेन्द्रियः । तत्र तां पतितां भूमौ शयानामयथोचिताम् ॥
 ॥ २२ ॥ प्रतप्त इव दुःखेन सोपश्यज्जगतीपतिः । स हृष्ट-
 शरणीं भार्यां प्राणोभ्योपि गरीयसीम् ॥ २३ ॥ अपापः पाप-
 सङ्कल्पां ददर्श धरणीतले । लतामिव विनिच्छिन्नां पतितां
 देवतामिव ॥ २४ ॥ किन्नरीमिव निर्दूतां श्रुतामप्यरसं यथा ।
 मायामिव परिभ्रष्टां हरिणीमिव संयताम् ॥ २५ ॥ करेणुमिव
 दिग्धेन विद्धां च्छगयुना वने । महागज इवारण्ये स्नेहात्परम-

दुःखितः ॥२६॥ परिमृज्य च पाणिभ्यामभिसंवल्लचेतनः । कामी
 कमलपद्माक्षीसुवाच वनितामिदम् ॥ २७ ॥ न तेहमभिजानामि
 क्रोधमात्मनि संश्रितम् । देवि केनाभियुक्तासि केन वासि विमा-
 निता ॥२८॥ यदिदं मम दुःखाय श्रेषे कल्याणि पांशुषु । भूमौ
 श्रेषे किमर्थं त्वं मयि कल्याणचेतसि ॥२९॥ भूतोपहतचित्तो व
 मम चित्तप्रमाथिनी । सन्ति मे कुशला वैद्यास्त्वभितृष्टाश्च सर्वगः
 ॥३०॥ सुखितां त्वां करिष्यन्ति व्याधिमाचक्ष भासिनि । कस्य
 वापि प्रियं काव्यं केन वा विप्रियं कृतम् ॥३१॥ कः प्रियं लभता-
 मद्य को वा सुमहदप्रियम् । मा रोत्सीर्मा च कार्पाश्वं देवि
 सम्परिशोषणम् ॥ ३२ ॥ अवध्यो बध्यतां को वा बध्यः को वा
 विमुच्यताम् । दरिद्रः को भवेदाद्या द्रव्यवान्वाप्यकिञ्चनः ॥३३॥
 अहञ्च हि मदीयाश्च सर्वे तव वशानुगाः । न ते ऋषिर्दभि-
 प्रायं व्याहन्तुमहमुत्सहे ॥३४॥ आत्मनो जीवितेनापि ब्रूहि यन्मनसि
 स्थितम् । बलमात्मनि जानन्ती न मां शंकितुमर्हसि ॥ ३५ ॥
 करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते श्रेषे । यावदावर्त्तते चक्रं
 तावती मे वसुन्धरा । ३६ ॥ द्राविडाः सिन्धुसौवीराः सौराष्ट्रा
 दक्षिणापथाः । वङ्गाङ्गमागधा मत्स्यग्राः समृद्धाः काशिकोशलाः ॥३७
 तत्र जातं बहु द्रव्यं धनधान्यमजाविकम् । ततो हृणीष्व कैकेयि
 यद्यत्त्वं मनसेच्छसि ॥ ३८ ॥ क्रिमायासेन ते भीरु उन्निष्ठो-
 ष्तिष्ठ शोभने । तत्त्वं मे ब्रूहि कैकेयि यतस्ते भयमागतम् ॥३९॥
 तत्ते व्यपनयिष्यामि नीहारमिव रश्मिवान् । तथोक्ता सा समा-
 श्वस्ता वक्तुकामा तदप्रियम् ॥ ४० ॥ परिपीडयितुं भूयो
 भर्तारमुपचक्रमे ॥ ४१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

दशमः सर्गः ।

तं मन्मथगरैर्विह्वं कामवेगवशात्तुगम् । उवाच पृथिवीपालं
 कैकेयी दारुणं वचः ॥ १ ॥ नास्मि विप्रकृता देव केनचिन्नावमा-
 निता । अभिप्रायस्त्वं मे कश्चित्तमिच्छामि त्वया कृतम् ॥ २ ॥
 प्रतिज्ञां प्रतिजानीष्व यदि त्वं कर्तुमिच्छसि । अथ ते व्याहरि-
 व्यामि यथाभिप्रार्थितं मया ॥३॥ तामुवाच महाराजः कैकेयी-
 भीषदुत्सृज्यः । कामी हस्तेन मंगटह्य मूर्धजेषु भुवि स्थिताम् ॥४॥
 अत्रालम्बे न जानामि त्वत्तः प्रियतरौ मम । मनुजो मनुजव्याघ्रा-
 द्रामादन्यो न विद्यते ॥ ५ ॥ तेनाजय्येन मुखेन राघवेण महा-
 त्मना । शपे ते जीवनाह्नेण ब्रूहि यन्मनसेऽग्नितम् । ६ ॥ यं
 मुञ्चत्तं मपश्यंस्तु न जीवेयमहं ध्रुवम् । तेन रामेण कैकेयि शपे ते
 वचनक्रियाम् ॥ ७ ॥ आत्मना चात्मजैश्चान्यैवैषोयं मनुजर्षभम् ।
 तेन रामेण कैकेयि शपे ते वचनक्रियाम् ॥८॥ भद्रे हृदयमप्येत-
 दनुच्छेद्योद्धरस्व मे । एतत्प्रमील्य कैकेयि ब्रूहि यत्साधु मन्यसे ॥९॥
 बलमात्मनि पश्यन्ती न विशङ्कितुमर्हसि । करिष्यामितव प्रीतिं
 सुकृतेनापि ते शपे ॥१०॥ सा तदर्थमना देवी तमभिप्रायमाग-
 तम् । निर्माध्यस्थाञ्च हर्षाञ्च वभाषे दुर्वचं वचः ॥ ११ ॥ तेन
 वाक्येन संहृष्टा तमभिप्रायमात्मनः । व्याजहार महाघोरमभ्या-
 गतमिवान्तकम् ॥ १२ ॥ यथा क्रमेण शपसे वरं मम ददासि च ।
 तच्छृण्वन्तु त्रयस्त्रिंशद्देवाः खेन्द्रपुरोगमाः ॥ १३ ॥ चन्द्रादित्यौ
 नभश्चैव शहरात्यहनी दिगः । जगत्सु पृथिवी चैवं सगन्धर्वा स-
 राक्षसा ॥१४॥ निशाचराणि भूतानि गृहेषु गृहदेवताः । यानि
 चान्यानि भूतानि जानीषुर्भाषितं तव ॥ १५ ॥ सत्यसन्धो महा-
 तेजा धर्मज्ञः सत्यवाक् शुचिः । वरं मम ददात्येष सर्वे शृण्वन्तु
 देवताः ॥ १६ ॥ इति देवी महेश्वासं परिगृह्याभिगम्य च । ततः
 परमुवाचेदं वरदं काममोहितम् ॥ १७ ॥ स्मर राजन् पुराहृत्तं
 तस्मिन्देवासुरे रणे । तव त्वां च्यावयच्छत्रुसाव जीवितमन्तरा

॥८॥ तत्र चापि मया देव यत्नं समभिरक्षितः । जाग्रत्या यत-
मानायास्ततो मे प्रददौ वरौ ॥ १९ ॥ तौ दत्तौ च वरौ देव
निश्चेपो ऋगयास्यहम् । तवैव पृथिवीपाल सकाशे रघुनन्दन ॥२०
तत्प्रतिश्रुत्य धर्मेण नचेद्दास्यसि मे वरम् । अद्यैव हि प्रहास्यामि
जीवितं त्वद्विमानिता ॥२१॥ वाङ्मात्रेण तदा राजा कैकेय्या
स्वयशोक्ततः । प्रचस्कन्द विनाशाय पाशं ऋग इवाल्लनः ॥२२ ॥
ततः परमुवाचेदं वरदं काममोहितम् । वरौ देयो त्वया देव
तदा दत्तौ महीपते ॥ २३ ॥ तौ तावदहमयैव वक्ष्यामि शृणु मे
वचः । अभिषेकसमारम्भो राघवस्योपकल्पितः ॥ २४ ॥ अने-
नैवाभिषेकेण भरतो मेभिषिच्यताम् । यो द्वितीयो वरो देव
दत्तः प्रीतिन मे त्वया ॥२५॥ तदा देवासुरे युद्धे तस्य कालीयमा-
गतः । नव पञ्च च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः ॥ २६ ॥
चीराजीनधरो धीरो रामो भवतु तापसः । भरतो भजतामद्य
यौवराज्यमकण्टकम् ॥ २७ ॥ एष मे परमः कामो दत्तमेव वरं
हृणो । अद्य चैव हि पश्येयं प्रयान्तं राघवं वने ॥२८॥ स राज-
राजो भव सत्यसङ्गरः कुलं च शीलञ्च हि जन्म रक्ष च । परत्र
वासे हि वदंत्यनुत्तमं तपोधनाः सत्यवचो हितं वृणाम् ॥ २९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकादशः सर्गः ।

ततः श्रुत्वा महाराजः कैकेय्या दारुणं वचः । चिन्तामभि-
समापेदे सुञ्जत्तं प्रतताप च ॥१॥ किं तु मेयं दिवास्वप्नः चिन्त-
मोहोपि वा मम । अनुभूतोपसर्गो वा मनसो वाप्युपद्रवः ॥२॥
इति संचिन्तन् तद्राजा नाध्यगच्छत्तदा सुखम् । प्रतिशब्ध ततः

संज्ञां कैकेयीवाक्यतापितः ॥३॥ व्यथितो विक्लवच्चैव व्याघ्रीं दृष्ट्वा
यथा षट्पदः । असंभ्रतायामासीनो जगत्यां दीर्घमुच्छ्वसन् ॥ ४ ॥
मण्डले पन्नगो बह्वो मन्त्रैरिय महाविषः । अहो धिगिति सा-
मर्षो वाचमुक्त्वा नराधिपः ॥५॥ मोहमापेदिवान् भूयः शोकीप-
हतचेतनः । विरेण तु वृषः संज्ञां प्रतिलभ्य सुदुःखितः ॥ ६ ॥
कैकेयीमब्रवीत् क्रुद्धो निर्देहन्निव तेजसा । वृशसे दुष्टचारित्र्ये
कुलस्यास्य विनाशिनि ॥ ७ ॥ किं कृतं तव रामेण पापि पापं
मयापि वा । सदा ते जननीतुल्यां वृत्तिं वहति राघवः ॥ ८ ॥
तस्यैव त्वमनर्थाय किंनिमित्तमिहोद्यता । त्वं मयात्मविनाशाय
भवनं स्वं निवेदिता ॥९॥ अविज्ञानान्मृपसुता व्याली तौष्णविषा
यथा । जीवलोको यदा सर्वो रामस्याह गुणस्रवम् ॥ १० ॥
अपराधं कमुद्दिश्य त्यध्यामीष्टमहं सुतम् । कौशल्यां च सुमित्रां
च त्यजेयमपि वा श्रियम् ॥ ११ ॥ जीवितं चालम्ना रामं न त्वेव
पितृवत्सलम् । परा भवति मे प्रीतिर्दृष्ट्वा तनयमयजम् ॥१२ ॥
अपश्यतस्तु मे रामं नष्टं भवति चेतनम् । तिष्ठेल्लोको विना सूर्यं
शशं वा सलिलं विना ॥ १३ ॥ न तु रामं विना देहे तिष्ठेत्,
मम जीवितम् । तदलं त्यज्यतामेष निश्चयः पापनिश्चये ॥१४॥
अपि ते चरणी मूर्ध्ना सृगास्येष प्रसीद मे । किमर्थं चिन्तितं
पापि त्वया परमदारुणम् ॥ १५ ॥ अथ जिज्ञाससे मां त्वं
भरतस्य प्रियाप्रिये । अस्तु यत्तत्त्वया सर्वं व्याहृतं राघवं प्रति ।
॥ १६ ॥ स मे ज्येष्ठमुतः श्रीमान्धर्मज्येष्ठ इतीव मे । तत्त्वया
प्रियवादिन्या सेवार्थं कथितं भवेत् ॥ १७ ॥ तच्छ्रुत्वा शोक-
सन्तप्ता सन्तापयसि मां भृशम् । आविष्टासि गृहे शून्ये सा त्वं
परवशं गता ॥१८॥ इच्छाकृणां कुले देवि सम्प्राप्तः सुमहान-
यम् । अनयो नयसम्पन्ने यत्र ते विक्रता मतिः ॥ १९ ॥ न हि
किञ्चिदयुक्तं वा विप्रियं वा पुरा मम । अक्ररोस्व विशालाक्षि

तेन न शूद्रधामि ते ॥२०॥ ननु ते राघवस्तुल्यो भरतेन महा-
 त्मना । बहूगो हि स्य बाले त्वं कथाः कथयसे मम ॥२१॥ तस्य
 धर्मात्मनो देवि वने वासं यशस्विनः । कथं रोचयसे भीरु नव
 वर्षाणि पञ्च च ॥ २२ ॥ अत्यन्तसुकुमारस्य तस्य धर्मकृतात्मनः ।
 कथं रोचयसे वासमरण्ये भृशदारुणे ॥ २३ ॥ रोचयस्यभि-
 रामस्य रामस्य शुभलीचर्चन । तव शुश्रूषमाणस्य किमर्थं विप्र-
 वासनम् ॥ २४ ॥ रामो हि भरताङ्गुयस्तव शुश्रूषते मदा । विशेषं
 त्वयि तस्मात्तु भरतस्य न लज्जये ॥ २५ ॥ शुश्रूषां गौरयञ्चैव
 प्रमाणां वचनक्रियाम् । कन्तु भूयस्तरं कुर्व्यादन्यत्र पुरुषर्षभात्
 ॥ २६ ॥ बहूनां स्त्रीसहस्राणां बहूनां चोपजीविनाम् । परि-
 वादोपवादो वा राघवे नोपपद्यते ॥२७॥ सांत्वयन् सर्वभूतानि रामः
 शुद्धेन चेतसा । गृह्णाति मनुजव्याघ्रः प्रियैर्विषयवासिनः ॥२८॥
 सत्वेन लोकान् जयति द्विजान्दग्धिनेन राघवः । गुरुन् शुश्रूषया
 वीरो धनुषा युधि शात्रवान् ॥ २९ ॥ सत्यं दानं तपस्यागो मि-
 त्रता धौचमार्जवम् । विद्या च गुरुशुश्रूषा ध्रुवाण्येतानि
 राघवे ॥ ३० ॥ तस्मिन्वार्जवसम्पन्ने देवि देवीपसे कथम् । पाप-
 माशंससे रामे महर्षिसप्ततेजसि ॥ ३१ ॥ न स्मराम्यप्रियं वाक्यं
 लोकस्य प्रियवादिनः । स कथं त्वत्कृते रामं वक्ष्यामि प्रियम-
 प्रियम् ॥ ३२ ॥ क्षमा यस्मिंस्तपस्यागः सत्यं धर्मः कृतज्ञता ।
 अग्रहिंसा च भूतानां तस्त्रे का गतिर्मम ॥ ३३ ॥ मम हृदयस्य
 कैकेयि गतांतस्य तपस्विनः । दीनं लालयमानस्य कारुण्यं
 कर्तुमर्हसि ॥ ३४ ॥ पृथिव्यां सागरान्तायां यत्किञ्चिदधि-
 गम्यते । तत्सर्वं तव दास्यामि मा च त्वं भृत्युमाविश ॥ ३५ ॥
 अञ्जलिं कुर्मि कैकेयि पादौ चापि स्तुश्यामि ते । शरणं भव रामस्य
 मा धर्मो मामिह स्मृशेत् ॥३६॥ इति दुःखाभिसन्तप्तं विलपन्तम-
 चेतनम् । धूर्णमानं महाराजं शीकेन समभिभूतम् ॥ ३७ ॥

परं शोकार्णवस्याशु प्रलपन्तं पुनः पुनः । प्रत्युवाचाथ कैकेयी
 रौद्रा रौद्रतरं वचः ॥ ३८ ॥ यदि दत्त्वा वरं राजन् पुनः प्रत्यनु-
 तप्यसे । धार्मिकत्वं कथं वीर पृथिव्यां कथयिष्यसि ॥ ३९ ॥
 यदा समेता बहवभ्रवया राजर्षयः सह । कथयिष्यन्ति धर्मज्ञ
 तत्र किं प्रतिवक्षसि ॥४०॥ यस्याः प्रसादे जीवामि या च मामभ्य-
 पालयत् । तस्याः कृता मया मिथ्या कैकेय्या इति वक्ष्यसि ॥४१॥
 किन्त्विप्रत्वं नरेन्द्राणां करिष्यसि नराधिप । यो दत्त्वा वरमद्यैव
 पुनरन्यानि भाषसे ॥ ४२ ॥ श्रैव्यः श्वेनकपोतीये स्वमांसं पक्षिणे
 ददौ । अलर्कश्चक्षुपी दत्त्वा जगाम गतिमुत्तमाम् ॥४३॥ सागरः
 समयं कृत्वा न वेनामतिवर्त्तते । समयं मानृतं कार्षीः पूर्ववृत्त-
 मनुस्मरन् ॥४४॥ सत्यं धर्मं परित्यज्य रामं राज्ये भिषिच्य च । सह
 कौशल्यया नित्यं रन्तुमिच्छसि दुर्भते ॥४५॥ भवत्वधर्मीधर्मो
 वा सत्यं वा यदिवावृत्तम् । यत्त्वया संश्रुतं मद्यं तस्य नास्ति
 व्यतिक्रमः ॥ ४६ ॥ अहं हि विप्रमद्यैव पीत्वा बहु तवाग्रतः ।
 पश्यतस्ते मरिष्यामि रामीय ह्यभिषिच्यते ॥ ४७ ॥ एकाहमपि
 पश्येयं यद्यहं राममातरम् । अञ्जलिं प्रतिगृह्णन्तीं न क्रियां
 समुपाददे ॥४८॥ भरतेनात्मना चाहं शपे ते मनुजाधिप । यथा
 नान्येन तुष्ये यमृते रामविव्रासनात् ॥ ४९ ॥ एतावदुक्त्वा वचनं
 कैकेयी विरराम ह । विलंपन्तं च राजानं न प्रतिव्याजहार सा
 ॥ ५० ॥ श्रुत्वा तु राजा कैकेय्या वाक्यं परमशोभनम् । रामस्य
 च वने वासमैश्वर्यं भरतस्य च ॥ ५१ ॥ नाभ्यभाषत कैकेयीं
 सुहृत्सं व्याकुलेन्द्रियः । प्रेक्ष्यतानिमिषो देवीं प्रियामप्रियवादि-
 नीम् ॥ ५२ ॥ तां हि वज्रसमां वाचमाकर्ण्य हृदयाप्रियाम् ।
 दुःखशोकमयीं श्रुत्वा राजा न सुखितोभवत् ॥ ५३ ॥ स देव्या
 व्यवसायञ्च घोरञ्च शपथं कृतम् । ध्यात्वा रामेति निश्चस्याच्छिन्व-
 स्तश्चरिवापतत् ॥ ५४ ॥ नष्टचित्तो यथोन्मत्तो विपरीतो यथा-

तुरः । हृततेजा यया सर्पो बभूव जगतीपतिः ॥५५॥ दीनयरा-
 तुरया वाचा इतीहोवाच कैकयीम् । अनर्थमिमममर्थाभ केन
 त्वमुपदेशिता ॥५६॥ भूतोपहतचित्तेव ब्रुवन्ती मां न लज्जसे ।
 श्रीलक्ष्मणनमेतत्ते नाभिजानास्यहं पुरा ॥ ५७ ॥ बालायास्त-
 च्चिदान्ते लक्ष्मणे विपरीतवत् । कुतो वा ते भयं जातं या त्व-
 मेवंविधं वरम् ॥५८॥ राष्ट्रे भरतमासीनं वृथीषे राघवं वने ।
 विरमेतेन भावेन त्वमेतेनाश्रुतेन वा ॥ ५९ ॥ यदि भर्तुः प्रियं
 कार्यं लोकस्य भरतस्य च । वृशंसे पापमङ्गल्ये क्षुद्रे दुष्कृत-
 कारिणि । किन्तु दुःखमलीकं वा मयि रामे च पश्यसि ॥ ६० ॥
 न कथंचिद्वते रामाद्भरतो राज्यमावसेत् । रामादपि हि तं मन्ये
 धर्मतो बलवत्तरम् ॥ ६१ ॥ कथं द्रक्ष्यामि रामस्य वनं गच्छीति
 भाषिते । सुश्ववर्णं विवर्णन्तु यथैवेन्दुसुपुत्रम् ॥६२॥ तां तु मे
 सुकृतां बुद्धिं सुहृद्भिः सह निश्चिताम् । कथं द्रक्ष्याम्यपात्रतां
 परैरिव हताश्रमम् ॥ ६३ ॥ किं मां वक्ष्यन्ति राजानो नाना-
 दिग्भ्यः समागताः । बालो वतायमेच्छाकुथिरं राज्यमकारयत् ॥
 ॥ ६४ ॥ यदाहि बहवो वृद्धा गुणवन्तो बहुश्रुताः । परिप्रव्यन्ति
 काकुत्स्थं वक्ष्यामि किमहन्तदा ॥ ६५ ॥ कैकेय्या क्लिश्यमानेन
 रामः प्रव्राजितो मया । यदि सत्यं ब्रवीस्येतत्तदसत्यं भवि-
 व्यति ॥ ६६ ॥ किं मां वक्ष्यति कौशल्या राघवे वनमास्थिते ।
 किञ्चैनां प्रतिवक्ष्यामि कृत्वा विप्रियमीदृशम् ॥६७॥ यदा यदा च
 कौशल्या दासीवच्च सखीव च । भार्यावद्भगिनीवच्च मातृव-
 क्षोपतिष्ठते ॥ ६८ ॥ सततं प्रियकामा मे प्रियपुत्रा प्रियंवदा ।
 न मया सङ्कृता देवी सत्कारार्हा कृते तव ॥ ६९ ॥ इदानीं
 तत्तपति मां यन्मया सुकृतं त्वयि । अपथ्यं व्यञ्जनीपेतं भुङ्क्-
 मन्ममिवातुरम् ॥७०॥ विप्रकारञ्च रामस्य संप्रयार्थं वनस्य च ।
 सुमित्रा मेत्त्र वै भीता कथं मे विश्वसिष्यति ॥ ७१ ॥ कृपणं

व्रत वैदेही श्रोष्यति हयमप्रियम् । मां च पञ्चत्वमापन्नं रामंश्च
वनमाश्रितम् ॥ ७२ ॥ वैदेही वत मे प्राणान् शोचन्ती क्षपयि-
ष्यति । हीना हिमवतः पार्श्वे किन्नरेणैव किन्नरी ॥ ७३ ॥
न हि राममहं दृष्ट्वा प्रवसन्तं महावने । चिरञ्जीवितुमाशंसं
रुदन्तीं चापि मैथिलीम् ॥ ७४ ॥ सा नूनं विधवा राज्यं सपुत्रा
कारयिष्यसि । रामे प्रव्राजिते देवि नाहं जीवितुस्तुहे ॥ ७५ ॥
सतीं त्वामहमत्यंतं व्यवसास्यमतीं सतीम् । रूपिणीं विष-
संयुक्तां पीत्येव मदिरां नरः ॥ ७६ ॥ अमृतैर्वत मां सांत्वैः सा-
न्त्वयन्तीव आपसे । गीतशब्देन संरुद्धा लुब्धो मयमिवावधीः ॥
॥ ७७ ॥ अनार्य इति मामार्याः पुत्रविक्रायिकं ध्रुवम् । विकरि-
ष्यन्ति रथ्याभु सुरापं ब्राह्मणं यथा ॥ ७८ ॥ अहो दुःखमहो
कटं यत्र वाचः क्षमे तव । दुःखेनेवंविधं प्राप्तं पुराकृतमिवा-
शुभम् ॥ ७९ ॥ चिरं खलु मया पापे त्वं पापिनाभिरक्षिता ।
अज्ञानादुपसम्पन्ना रज्जुरुद्धननी यथा ॥ ८० ॥ रममाणस्त्वया
साहं मृत्युं त्वां नाभि श्रुक्षये । बालो रक्षसि हस्तेन कृष्णसर्पमिवा-
स्पृशम् ॥ ८१ ॥ तं तु मां जीवलीकीयं नूनमाक्रोष्टुमर्हति ।
मया क्षपितकः पुत्रः स महात्मा दुरात्मना ॥ ८२ ॥ वालिशो
वत कामात्मा राजा दशरथो भृशम् । स्त्रीकृतयः प्रियं पुत्रं वनं
प्रस्थापयिष्यति ॥ ८३ ॥ व्रतैश्च ब्रह्मचर्यैश्च गुरुभिक्षोपकारिणः ।
भोगकाले महत् कृच्छ्रं पुनरेव प्रपत्स्यति ॥ ८४ ॥ नालं द्वितीयं
वचनं पुत्रो मां प्रतिभाषितुम् । स वनं प्रव्रजेत्युक्तो वाढमित्येष
वक्षति ॥ ८५ ॥ यदि मे राघवः कुर्व्यादहनं गच्छेति चोदितः ।
प्रतिकूलं प्रियं मे स्यान्न तु वत्स करिष्यति ॥ ८६ ॥ शुद्धभावो
हि भावं मे न तु ज्ञास्यति राघवः । वनं पुत्र व्रजेत्युक्ते नैवा-
न्यत्प्रतिवक्षति ॥ ८७ ॥ राघवे हि वनं प्राप्ते सर्वलोकस्य धिक्कृ-
तम् । मृत्युरक्षमणीयं मां नयिष्यति यमक्षयम् ॥ ८८ ॥ मृतं

मयि गते रामे वनं मनुजपुङ्गवे । इष्टे मम जने शेषे किं पापं
 प्रतिपत्स्यसे ॥ ८१ ॥ कौशल्या मां च रामं च पुत्रौ च यदि
 ह्यास्यति । दुःखान्यमहती देवी मामेवानुगमिष्यति ॥ ८० ॥
 कौशल्याश्च सुमित्राश्च मां च पुत्रौस्त्रिभिः सह । प्रक्षिप्य नरके
 सा त्वं कैकेयी सुखिनी भव ॥ ८२ ॥ मया रामेण च त्यक्तं शाश्वतं
 सत्कृतं गुणैः । इच्छाकुकुलमक्षोभ्यमाकुलं पालयिष्यसि ॥ ८२ ॥
 प्रियं चेद्भरतस्यैतद्रामप्रवाजनं भवेत् । मास्व मे भरतः कार्ष्णीत्
 प्रेतकृत्यं गताशुपः ॥ ८३ ॥ हन्तानार्थ्ये ममामित्रे सकामा भव
 कैकयि । ह्यते मयि गते रामे वनं पुरुषपुङ्गवे ॥ ८३ ॥ मेदानीं
 विधवा राज्यं सपुत्रा कारयिष्यसि । त्वं राजपुत्रि देवेन न्यव-
 सो मम वेश्मनि ॥ ८४ ॥ अकीर्तिश्चातुला लोके भ्रुवः परिभवथ
 मे । सर्वभूतेषु चावज्ञा यथा पापकृतस्तथा ॥ ८५ ॥ कथं
 रथैर्विभूर्यात्वा गजाख्यैश्च मुञ्जमुञ्जः । पद्भ्यां रामो महारथ्ये
 वत्सो मे विचरिष्यति ॥ ८५ ॥ यस्य चाहारसमये सूदाः कुण्डल-
 धारिणः । अहंपूर्वाः पचन्तिस्म प्रशरं पानभोजनम् ॥ ८७ ॥
 स कथञ्च कपायाणि तिलानि कटुकानि च । भक्षयन्वन्यमाहारं
 सुतो मे वर्त्तयिष्यति ॥ ८८ ॥ महाह्रैवस्त्रमवीतो भूत्वा चिर-
 सुखोचितः । कापायपरिधानस्तु कथं भूमौ निवत्स्यति ॥ ८९ ॥
 कस्यैतद्द्वारुणं वाक्यमेव विधमपीरितम् । रामस्यारण्यगमनं भर-
 तस्याभिषेचनम् ॥ ९० ॥ धिगस्तु योषितो नाम शठाः स्वार्थ-
 परायणाः । न ब्रवीमि स्त्रियः सर्वा भरतस्यैव मातरम् ॥ ९१ ॥
 अनर्थभावेर्धपरे नृशंसे ममानुतापाय निविष्टभावे । किमप्रियं प-
 श्यसि मन्त्रिमित्रं हितानुकारिण्यथवापि रामे ॥ ९२ ॥ परित्यजेयुः
 पितरोपि पुत्रान् भार्याः पतींश्चापि कृतानुरागाः । कृतस्त्रं हि
 सर्वं कुपितं जगत्यां दृष्ट्वैव रामं व्यसने निमग्नम् ॥ ९३ ॥ अहं
 पुनर्देवकुमाररूपमलङ्कृतं तं सुतमात्रजन्तम् । नन्दामि पश्य-

निव दर्शनेन भवामि दृष्ट्वैव पुनर्युधैव ॥१०४॥ विना हि सूक्ष्मेण
 भवेत्प्रवृत्तिरवर्षता वज्रधरेण वापि । रामं तु गच्छन्तमितः
 समीक्ष्य जीवेन्न कश्चिदिति चेतना मे ॥ १०५ ॥ विनाशकामा-
 महिताममितामावासयं षट्युमिवात्मनस्त्वां । चिरं वतांकेन धृता
 हि सर्पी महाविषा तेन हतोस्मि मोहात् ॥१०६॥ मया च रा-
 मेण सलक्षण्येन प्रयात्तु हीनो भरतश्वया सह । पुरश्च राष्ट्रञ्च
 निहत्य वान्धवान्ममाहितानां च भवाभिभाषिणी ॥१०७॥ वृशंस-
 वृत्ते व्यसनप्रहारिणि प्रसह्य वाक्यं यदिहाद्य भाषसे । न नाम ते
 केन मुख्यात्पतन्त्यधो विशीर्यमाणा दग्नाः सहस्रधा ॥ १०८ ॥
 न किञ्चिदाहाहितमप्रियं वचो नवेति रामः परुषाणि भाषि-
 तुम् । कथं तु रामे ह्यभिरामवादिनि ब्रवीपि दोषान् गुणनित्य-
 संमते ॥ १०९ ॥ प्रताप्य वा प्रज्वल वा प्रणश्य वा सहस्रशो वा
 स्फुटितां महीं व्रज । न ते करिष्यामि वचः सुदारुणं ममाहितं
 कैकयराजघातिनि ॥ ११० ॥ सुरोपमां नित्यमसत्प्रियंवदां
 प्रदुष्टभावां स्वकुलोपघातिनीम् । न जीवितुं त्वां विसहे मनो-
 रमां दिधक्षमाणां हृदयं रुवन्धनम् ॥ १११ ॥ न जीवितं मेस्ति
 कुतः पुनः सुखं विनात्मजेनात्मवता कुतो रतिः । समाहितं
 देवि न कर्तुमर्हसि स्पृशामि पादावपि ते प्रसीद मे । ११२ ॥ स
 भूमिपालो विलपन्ननाथयत्, स्विय्या गृहीतो हृदयेतिमात्रया ।
 पपात देव्याश्चरणी प्रसारितावुभावसंसृश्य यथातुरक्षथा ॥११३॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

द्वादशः सर्गः ।

अतदहं महाराजं शयानमतथोचितम् । यथातिमिव पुण्यान्ते
 देवलोकात्परिच्युतम् ॥ १ ॥ अनर्थरूपासिद्धार्था ह्यभीता भय-
 दर्शिनी । पुनराकारयामास तमेव वरमङ्गना ॥ २ ॥ त्वं कतृथसे
 महाराज सत्यवादी दृढव्रतः । मम चेमं वरं कस्मादिधारयितु-
 मिच्छसि ॥ ३ ॥ एवमुक्तम् कैकेय्या राजा दशरथस्तदा । प्रत्यु-
 वाच ततः क्रुद्धो मुहूर्तं विह्वलन्निव ॥ ४ ॥ ह्यते मायि गर्तं रामे
 वनं मनुजपुङ्गवे । हन्तानार्येण ममामित्ते सकामा सुखिनी भव ॥
 ५ ॥ स्वर्गपि खलु रामस्य कुशलं दैवतैरहम् । प्रत्यादेशा-
 दभिहितं धारयिष्ये कथं तव ॥ ६ ॥ कैकेय्याः प्रियकामिन रामः
 प्रव्राजिती वनम् । यदि सत्यं ब्रवीष्ये तत्तदसत्यं भविष्यति ॥ ७ ॥
 अपुत्रेण मया पुत्रः यमेण महता महान् । रामो लब्धो महा-
 बाहुः स कथं त्यज्यते मया ॥ ८ ॥ शूरश्च कृतविद्यश्च जितक्रोधः
 क्षमापरः । कथं कमलपताक्षो मया रामो विवास्यते ॥ ९ ॥
 कथमिन्दीवरश्यामं दीर्घबाहुं महाबलम् । अभिराममहं रामं
 प्रेषयिष्यामि दण्डकान् ॥ १० ॥ सुखानामुचितस्यैव दुःखैरनु-
 चितस्य च । दुःखं नामानुपस्थेयं कथं रामस्य धीमतः ॥ ११ ॥
 यदि दुःखमकृत्वा तु मम संक्रमणं भवेत् । अदुःखार्हस्य रामस्य
 ततः सुखमवाप्नुयाम् ॥ १२ ॥ शृणुसे पापसङ्कल्पे रामं सत्यपरा-
 क्रमम् । किं विप्रियेण कैकेयि प्रियं शोचयसे मम ॥ १३ ॥ अकीर्त्ति-
 रतुला लोके ध्रुवः परिभवथ मे । तथा विलपतस्तस्य परिभ्रमित-
 चेतसः । असमभ्यगतः सूर्यो रजनी चाभ्यवर्त्तत ॥ १४ ॥ सा
 त्रियामा तथा तस्य चन्द्रमण्डलमण्डिता । राज्ञो विलपमानस्य
 न व्यभासत शर्वरी ॥ १५ ॥ तदैवोष्णं विनिश्चस्य हृद्धो दशरथो
 नृपः । विललापार्तवद्दुःखं गगनासक्तलोचनः ॥ १६ ॥ न प्रभातं
 तथेच्छामि निशे नक्षत्रभूपिते । क्रियतां मे दया भद्रे मयायं
 रचितोज्ज्वलिः ॥ १७ ॥ अथवा गम्यतां शीघ्रं नाहमिच्छामि

निर्दृशाम् । वृशंसां कैकेयीं द्रष्टुं यत्कृते व्यमनं महत् ॥ १८ ॥
 एवमुक्त्वा ततो राजा कैकेयीं संयताञ्जलिः । प्रसादयामास पुनः
 कैकेयीं चेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ साधुवृत्तस्य दीनस्य त्वङ्गतस्य गता-
 युषः । प्रसादः क्रियतां भद्रं देवि राज्ञो विशेषतः ॥ २० ॥ शून्येन
 खलु सुश्रीणि मयेदं समुदाहृतम् । कुरु साधु प्रसादं मे बाले
 सहृदया ह्यसि ॥ २१ ॥ प्रपीड्य देवि रामोऽपि त्वहत्तं राज्यमव्य-
 यम् । लभतामसितापाङ्गे यमः परमवाप्यासि ॥ २२ ॥ मम
 रामस्य लोकस्य गुरूणां भरतस्य च । प्रियमेतद्गुरूश्रीणि कुरु
 चारुमुखेक्षणो ॥ २३ ॥ विप्रमुद्गभावस्य हि दुष्टभावा तास्त्रेक्षण-
 स्याशुक्लस्य राज्ञः । श्रुत्वा विचित्रं करुणं विनायं भर्तुर्गुशंसा
 न चकार वाक्यम् ॥ २४ ॥ ततः स राजा पुनरेव भूर्च्छितः
 प्रियामतुष्टां प्रलिकूलभाषिणीम् । समीप्य पुत्रस्य त्रिवासनं प्रति
 क्षितौ त्रिसंज्ञो निपपात दुःखितः ॥ २५ ॥ इतीव राज्ञो व्यधि-
 तस्य सा निशा जगाम घोरं श्वसतो मनस्विनः । विबोध्यमानः
 प्रतिबोधनं तदा निवारयामास स राजसत्तमः ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

त्रयोदशः सर्गः ।

पुत्रयोर्कार्दितं पापा त्रिसंज्ञं पतितं भूवि । विचेष्टमान-
 सुत्प्रोध्य सैच्चाकुमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ पापं कृत्वेव किमिदं मम
 संश्रुत्य संश्रवम् । शेषे क्षितितले सन्नः स्थित्यां स्यातुं त्वम
 हंसि ॥ २ ॥ आहः सत्यं हि परमं धर्मं धर्मविदो जनाः । सत्य-
 माश्रित्य हि मया त्वं धर्मं प्रति चोदितः ॥ ३ ॥ संश्रुत्य शैव्यः
 श्योनाय स्वान्तनुं जगतीपतिः । प्रदाय प्रक्षिणे राज्ञा जगाम

गतिमुत्तमाम् ॥ ४ ॥ तथा ह्यलर्कस्त्रेजस्वी ब्राह्मणे वेदपारगो
 याचमाने स्वके नेत्रे उद्धृत्या विमना ददौ ॥ ५ ॥ सरितां तु पतिः
 स्वल्पां मर्त्यादां सत्यमन्वितः । सत्यानुरोधात् समये वेलां स्वां
 नातिवर्त्तते ॥ ६ ॥ सत्यमेकपदं न ह्यसत्ये धर्मः प्रतिष्ठितः ।
 सत्यमेवाज्ञया वेदाः सत्येनावाप्यते परम् ॥ ७ ॥ सत्यं समनुवर्त्तस्व
 यदि धर्मं धृता मतिः । स वरः सफलो मेऽसु वरदो ह्यसि सत्तमः
 ॥ ८ ॥ धर्मस्यैवाभिकामार्थं मम चैवाभिचोदनात् । प्रवाजय
 सुतं रामं त्विः खलु त्वां ब्रवीस्यहम् ॥ ९ ॥ समयञ्च ममार्येभं यदि त्वं
 न करिष्यसि । अग्रतस्ते परित्यक्त्वा परित्यज्यामि जीवितम्
 ॥ १० ॥ एवं प्रचोदितो राजा कैकेय्या निर्विशङ्कया । नाशक-
 त्यागसुन्भोक्तुं वलिरिन्द्रकृतं यथा ॥ ११ ॥ उद्भ्रान्तहृदयश्चापि
 विवर्णवदनोभवत् । स धुर्यो वै परिस्थन्दन् युगचक्रान्तरं यथा
 ॥ १२ ॥ विह्वलाभ्यां च नेत्राभ्यामपश्यन्निवभूमिपः । कृष्णद्वैयेण
 संस्तभ्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ १३ ॥ यस्ते मन्त्रकृतः पाणिरग्नौ
 पापे मया दृतः । संत्यजामि स्वजज्ञैव तव पुत्रं सह त्वया ॥ १४ ॥
 प्रयाता रजनी देवी सूर्यस्योदयनं प्रति । अभिषेकं गुरुजनस्वर-
 यिष्यति मां ध्रुवम् ॥ १५ ॥ रामाभिषेकसम्भारैस्तदर्थमुपक-
 ल्पितैः । रामः कारयितव्यो मे ह्यतस्य सलिलक्रियाम् ॥ १६ ॥
 सपुत्रया त्वया नैव कर्तव्या सलिलाक्रिया । व्याहन्तास्यशुभा-
 चारे यदि रामाभिषेचनम् ॥ १७ ॥ न शक्तोऽद्यास्मिहं द्रष्टुं दृष्ट्वा
 पूर्वं तथा सुखम् । इतर्हर्षं निरानन्दं पुनर्जनमवाङ्मुखम्
 ॥ १८ ॥ तां तथा ब्रुवतस्तस्य भूमिपस्य महात्मनः । प्रभाता श-
 र्वरी पुण्या चन्द्रनक्षत्रमालिनी ॥ १९ ॥ ततः पापसमाचारा
 कैकेयी पार्थिवं पुनः । उवाच परुषं वाक्यं वाक्पज्ञा रोषमूर्च्छिता
 ॥ २० ॥ किमिदं भाषसे राजन्वाक्यं गरुजोपमम् । आनाय-
 यितुमक्लिष्टं पुत्रं राममिहाहंसि ॥ २१ ॥ स्थाप्य राज्ये मम सुतं

कृत्वा रामवनेचरम् । निःसपत्नां च मां कृत्वा कृतकृत्यो भवि-
 ष्यसि ॥ २२ ॥ स तत्र इव तीक्ष्णेन प्रतीदेन ह्ययोत्तमः । राजा
 प्रचोदितोभीक्ष्णं कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ २३ ॥ धर्मबन्धेन बद्धो-
 ष्चि नष्टा च मम चेतना । ज्येष्ठं पुत्रं प्रियं रामं द्रष्टुमिच्छामि
 धार्मिकम् ॥ २४ ॥ ततः प्रभातां रजनीमुदिते च दिवाकरे ।
 पुण्ये नक्षत्रयोगे च सुहृत्ते च समागते ॥ २५ ॥ वशिष्ठो गुण-
 सम्पन्नः शिष्यैः परिव्रतस्तदा । उपगच्छ्याशु सम्भारान् प्रविवेश
 पुरीक्षमम् ॥ २६ ॥ मिक्तसम्भार्जितपथां पताक्रोत्तमभूषिताम् ।
 संहृष्टमनुजोपितां सञ्चङ्खविपणापण्याम् ॥ २७ ॥ महीत्ववसमा-
 कीर्णां राघवार्थे समुत्सुकाम् । चन्दनागुरुधूपैश्च सर्वतः परि-
 धूपिताम् ॥ २८ ॥ तां पुरीं समतिक्रम्य पुरन्दरपुरीपमाम् ।
 ददर्शान्तःपुरं श्रीमन्नानाश्वजगुणाश्रुतम् ॥ २९ ॥ पौरजान-
 पदाकीर्णं ब्राह्मणैरुपशोभितम् । ब्रह्मविद्धिः सुसंपूर्णं सदस्यैः
 परमार्चितैः ॥ ३० ॥ तदंतःपुरमासाद्य व्यतिचक्राम तं जनम् ।
 वशिष्ठः परमप्रीतः परमर्विभिराहतः ॥ ३१ ॥ स त्वपश्यद्विनिष्क्रां-
 तं सुमंतं नाम सारथिम् । द्वारे मनुजसिंहस्य सचिवं प्रिय-
 दर्शनम् ॥ ३२ ॥ तमुवाच महातेजाः सूतपुत्रं विशारदम् ।
 वशिष्ठः क्षिप्रमाचक्ष्व नृपतेर्मा मिहागतम् ॥ ३३ ॥ इमे गङ्गोदक-
 घटाः सागरेभ्यश्च काञ्चनाः । श्रीदुम्बरं भद्रपीठमभिषेकार्थ-
 माहृतम् ॥ ३४ ॥ सर्ववीजानि गन्धश्च रत्नानि विविधानि च ।
 क्षौद्रं दधि घृतं लाजा दर्भाः सुमनसः पयः ॥ ३५ ॥ अष्टौ च कृत्वा
 रुचिरा मत्तश्च वरवारणः । चतुरश्रवो रथः अमन्त्रिष्णिं-
 शो धनुरुत्तमम् ॥ ३६ ॥ वाहनं नरसंयुक्तं छत्रञ्च शशिसन्निभम् ।
 ह्येते च बालव्यजने भङ्गारश्च हिरण्ययम् ॥ ३७ ॥ हेमदामपिनक्ष्त्र-
 ककुद्धान् पाण्डुरो वृषः । केशरी च चतुर्दंष्ट्रो हरिश्चेष्टो महाबलः
 ॥ ३८ ॥ सिंहासनं व्याघ्रतनुःसभिधश्च हुताशनः । सर्वे वादिता-

सङ्गाश्च वेद्याश्चालंघतास्त्रियः ॥ ३९ ॥ आचार्या ब्राह्मणा गावः
 पुण्याश्च स्वर्गपक्षिणः । पौरजानपदश्रेष्ठा नैगमाश्च गणैः सह
 ॥ ४० ॥ एते चान्ये च ब्रह्मवः प्रीयमाणाः प्रियस्वदा ॥४०॥ अभिषे-
 काय रामस्य सह तिष्ठन्ति पार्थिवैः ॥ ४१ ॥ त्वरयस्व महाराजं
 यथा समुदितेहनि । पुष्ये नक्षत्रयोगे च रामो राज्यमवाप्नुयात्
 ॥ ४२ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा स्तूतपुत्रो महात्मनः । सुवन्दृपति-
 शार्दूलं प्रविवेश निवेशनम् ॥ ४३ ॥ तन्तु पूर्वोदितं दृढं द्वारस्या
 राजसम्प्रताः । न श्रेकुरभिसंरोद्धुं राज्ञः प्रियचिकीर्षवः ॥४४॥
 स समीपस्थितो राज्ञस्तामवस्थामजन्निवान् । वाग्भिः परम-
 तुष्टाभिरभिष्टोतुं प्रचक्रमे ॥ ४५ ॥ ततः स्तूतो यथाकालं पार्थि-
 वस्य निवेशने । सुमन्तः प्राञ्जलिर्भूत्वा तुष्टाव जगतीपतिम्
 ॥ ४६ ॥ यथा नन्दति तेजस्वी सागरी भास्करोदये । प्रीतः
 प्रीतिन मनसा तथा नन्दय नस्ततः ॥४७॥ इन्द्रमस्यां तु वेलाया-
 मभितुष्टाव मातलिः । सोजयद्दानवान् सर्वांस्तथा त्वां बोधया-
 म्यहम् ॥ ४८ ॥ वेदाः सहाहा विद्याश्च यथा ह्यात्मभुवं प्रभुम् ।
 ब्रह्माणं बोधयन्त्यद्य तथा त्वां बोधयाम्यहम् ॥४९॥ आदित्यः सह
 चन्द्रेण यथा भूतधरां शुभाम् । बोधयत्यद्य दृष्टिवीं तथा त्वां
 बोधयाम्यहम् ॥ ५० ॥ उत्तिष्ठ सुमहाराज क्षतकौतुकमङ्गलः ।
 विराजमानो वपुषा मेरोरिव दिवाकरः ॥ ५१ ॥ सोमसूर्यौ च
 काकुत्स्थ शिववैश्रवणावपि । वरुणश्चाग्निरिन्द्रश्च विजयं
 प्रदिशन्तु ते ॥ ५२ ॥ गता भगवती रात्रिरहः शिवमुपस्थितम् ।
 प्रतिबुध्यस्व राजर्षे कृत्यं महदुपस्थितम् ॥ ५३ ॥ उदतिष्ठत
 रामस्य समग्रमभिषेचनम् । पौरजानपदैश्चापि नैगमैश्च कृता-
 क्मभिः ॥ ५४ ॥ अयं वसिष्ठो भगवान् ब्राह्मणैः सह तिष्ठति ।
 चिप्रमाज्ञाप्यतां राजन् राघवस्याभिषेचनम् ॥५५॥ यथा ह्यपालाः
 पशवो यथा सेना ह्यनायका । यथा चन्द्रं विनारात्रिर्यथा गावो

विना वृषम् ॥ ५६ ॥ एवं हि भविता राष्ट्रं यत्र राजा न दृश्यते ।
 इति तस्य वचः श्रुत्वा सांत्वपूर्वमिवार्थवत् ॥ ५७ ॥ अभ्यकीर्य-
 त शोकेन भूय एव महीपतिः । ततस्तु राजा तं स्तुतं सन्वहर्षः सुतं
 प्रति ॥ ५८ ॥ शोकरक्तेक्षणः, श्रीमानुदीच्योवाच धार्मिकः ।
 वाक्यैस्तु खलु मर्माणि मम भूयो निकृन्तसि ॥ ५९ ॥ सुमन्त्रः
 करुणं श्रुत्वा दृष्ट्वा दीनञ्च पाथिवम् । प्रगृहीतांजलिः किञ्चि-
 त्तस्माद्देशादपाकमत् ॥ ६० ॥ यदा वक्तुं स्वयं दैन्यान्वशशाक
 महीपतिः । तदा सुमन्त्रं मन्त्रज्ञाकैकेयी प्रत्युवाच ह ॥ ६१ ॥
 सुमन्त्र राजा रजनीं रामहर्षसमुत्सुकः । प्रजागरपरिभ्रान्ती
 निद्राया वशमागतः ॥ ६२ ॥ तद्गच्छ त्वरितं स्तुत राजपुत्रं यश-
 खिनम् । राममानय भद्रन्ते नात्र कार्या विचारणा ॥ ६३ ॥
 प्रश्रुत्वा राजवचनं कथं गच्छामि भामिनि । तच्छ्रुत्वा मन्त्रिणो
 शक्यं राजा मन्त्रिणमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ सुमन्त्र रामं द्रुक्ष्यामि
 शीघ्रमानय सुन्दरम् । स मन्यमानः कल्याणं हृदयेन ननन्द
 च ॥ ६५ ॥ निर्जगाम च स प्रीत्या त्वरितो राजशासनात् । सुमन्त्र-
 श्रित्तयामास त्वरितं चोदितस्तथा ॥ ६६ ॥ व्यक्तं रामाभिषेकार्थ-
 मिहायास्यति धर्मभाक् । इति स्तुतो मतिं कृत्वा हर्षेण भङ्गता-
 वृतः ॥ ६७ ॥ निर्जगाम महातेजा राघवस्य दिदृक्षया । सागर-
 ह्लादसङ्काशात्सुमन्त्रोन्तःपुराच्छ्रुत्वा ॥ ६८ ॥ ततः पुरस्तात्सह-
 सा विनिःसृतो महीपतेर्हारागतान्विलोकयन् । ददर्श पौरा-
 न्स्विधान्महाजनानुपस्थितान् द्वारमुपेत्य विष्ठितान् ॥ ६९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

चतुर्दशः सर्गः ।

ते तु तां रजनीमुख्यं ब्राह्मणा वेदपारगाः । उपतस्थुर्बप-
 स्थानं सहराजपुरोहिताः ॥ १ ॥ अमात्या बलमुख्याश्च सुख्या ये
 निगमस्य च । राघवस्याभिषेकार्थे प्रीयमाणाः सुसङ्गताः ॥ २ ॥
 चदिते विमले सूर्ये पुष्ये चाभ्यागतेर्चनि । लग्ने कर्कटके प्राप्ते
 जन्मे रामस्य च स्थिते ॥ ३ ॥ अभिषेकाय रामस्य द्विजेन्द्रैरुप-
 कल्पितम् । काञ्चना जलकुम्भाश्च भद्रपीठं खलं कृतम् ॥ ४ ॥
 रथश्च सस्यगास्तीर्णो भास्वता व्याघ्रचर्मणा । गङ्गायमुनयोः
 पुण्यात्सङ्गमादाहृतं जलम् ॥ ५ ॥ याद्यान्याः सरितः पुण्याः हृदाः
 कृपाः सरांसि च । प्राग्वाहाश्चोर्ध्ववाहाश्च तिर्यग्वाहाश्च क्षीरिणः ॥
 ६ ॥ ताभ्यश्चैवाहृतं तीर्थं समुद्रेभ्यश्च सर्वशः । क्षीद्रं दर्धि
 हृतं क्षाजा दर्भाः सुमनसः पयः ॥ ७ ॥ अष्टौ च कन्या रुचिरा
 मन्त्रश्च वरवारणः । सजलाः क्षीरिभिश्चन्दना घटाः काञ्चन-
 राजताः ॥ ८ ॥ पद्मोत्पलयुता भान्ति पूर्णाः परमवारिणा ।
 चन्द्रांशुविकचप्रख्यं काञ्चनं रत्नभूषितम् ॥ ९ ॥ सञ्जन्तिष्ठति
 रामस्य बालव्यजनमुत्तमम् । चन्द्रमण्डलसङ्काशमातपत्रश्च पाण्डु-
 रम् ॥ १० ॥ सञ्जं दुरतिकरं श्रीमदभिषेकपुरःसरम् । पाण्डुरश्च
 हृषः सञ्जः पाण्डुराश्वश्च संस्थितः ॥ ११ ॥ प्रस्तुतश्च गजः श्रीमा-
 न्नीपवाह्यः प्रतीक्षते । अष्टौ कन्याश्च माङ्गल्याः सर्वाभरणभूषिताः
 ॥ १२ ॥ वादित्वाणि च सर्वाणि कन्दिनश्च तथापरे । इत्साकृष्यां
 यथा राज्ये सन्ध्रियेताभिषेचनम् ॥ १३ ॥ तथा जातीयमादाय
 राजपुत्राभिषेचनम् । ते राजवचनात्तत्र समवेता महीपतिम् ॥
 १४ ॥ अपश्यन्तीश्रुवन् को नु राज्ञो नः प्रतिवेदयेत् । न पश्या-
 मश्च राजानमुदितश्च दिवाकरः ॥ १५ ॥ यौवराज्याभिषेकश्च
 सञ्जो रामस्य धीमतः । इति तेषु श्रुवाणेषु सार्वभौमात्मही-
 पतीन् ॥ १६ ॥ अत्रवीत्तानिदं वाच्यं सुमन्त्रो राजसत्कृतः । रामं
 राज्ञो नियोगेन त्वरया प्रस्थितो ह्यहम् ॥ १७ ॥ पूज्या राज्ञो भव-

न्तश्च रामस्य तु विशेषतः । अयं पृच्छामि वचनात् सुखमायुष्म-
तामहम् ॥१८॥ राघ्नः संप्रति बुद्धस्य यज्ञानागमकारणम् ।
इत्युक्तान्तःपुरद्वारमाजगाम पराणवित् ॥१९॥ सदासक्तश्च तद्देशम्
सुमन्त्रः प्रविशेश ह । तुष्टावास्तु तदा वंशं सुमन्त्रः स विशाम्पतेः
२०॥ शयनीयं नरेन्द्रस्य तदासाद्य व्यतिष्ठत । सोत्यासाद्य तु तद्देशम्
तिरस्करणमन्तरा ॥२१॥ आशीर्भिर्गुणयुक्ताभिरभितुष्टाव राघ-
वम् ॥२२॥ सोमसूय्यौ च काकुत्स्थ गिववैश्वणावपि । वरुण-
श्चाग्निरिन्द्रश्च विजयं प्रदिशंतु ते ॥२३॥ यथा साङ्गाश्च वेदा वै
ब्रह्म्याणां बोधयन्ति ते । तथा त्वां धीर बोध्यामि उक्तिष्ठ पुरुष-
ार्थिभ ॥ २३ ॥ गता भगवती रात्रिरहः शिवमुपस्थितम् । बुध्यस्व
नरशार्दूल कुरु कार्यमनन्तरम् ॥२४॥ ब्राह्म्याणा बलमुष्याश्च
जेगमाश्वागता नृपाः । दर्शनन्तेभिकांच्छंति प्रतिबुध्यस्व
राघव ॥ २५ ॥ सुवंतं तं तद्व स्रुतं सुमन्त्रं मन्त्रकोविदम् ।
प्रतिबुध्य ततो राजा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ राममानय
स्रुतेति यदस्यभिहितोनया । किमिदं कारणं येन ममाज्ञा
प्रतिहन्यते ॥२७॥ न चैव संप्रसुप्तोहमानयेहाशु राघ-
वम् । इति राजा दशरथः स्रुतं तत्राम्बयात्पुनः ॥ २८ ॥ स
राजवचनं श्रुत्वा शिरसा प्रतिपूज्य तम् । निर्जगाम नृपावासा-
न्मन्यमानः प्रियं महत् ॥ २९ ॥ प्रपन्नो राजमार्गश्च पताका-
ध्वजयोभितम् । हृष्टः प्रसुदितः स्रुतो जगामाशु विलोकयन् ॥३०
स स्रुतस्तत्र शुश्राव रामाधिकरणाः कथाः । अभिषेचनसंयुक्ताः
सर्वलोकस्य हृष्टवत् ॥ ३१ ॥ ततो ददर्श बच्चिरं कौलाससदृश-
प्रभम् । रामवेश्म सुमन्त्रसु शक्रवेश्मसमप्रभम् ॥३२॥ महा-
कपाटपिहितं वितर्हि शतयोभितम् । काश्वनप्रतिमैकाग्रं मणि-
विद्धमतोरणम् ॥३३॥ शारदाभ्रघनप्रख्यं दीप्तं मेरुगुहासमम् ।
मणिभिर्वरमाल्यानां सुमहङ्गिरलङ्कृतम् ॥ ३४ ॥ मुक्तामणि-

भिराकीर्णं चन्दागरुभूषितम् । गन्धान्नोन्नान् विदधद्वा-
 द्दुं शिखरं यथा ॥ ३५ ॥ सारसैश्च मयूरैश्च विनदद्भिर्विराजि-
 तम् । सुकृतेष्वाग्रीर्णसुक्तीर्णं भक्तिभिस्तथा ॥ ३६ ॥
 मनश्चक्षुश्च भूतानामाददन्तिग्मतेजसा । चन्द्रभास्करसंकाशं
 कुवेरभवनोपमम् ॥ ३७ ॥ महेन्द्रधामप्रतिमं नानापत्तिसमा-
 कुलम् । मेरुशृङ्गममं सूतो रामवेश्म ददर्श ह ॥ ३८ ॥ उपस्थितैः
 समाकीर्णं जनैरञ्जलिकारिभिः । उपादाय समाक्रान्तैस्तदा
 जानपदैर्जनैः ॥ ३९ ॥ रामाभिषेकसुमुखैरनुमुखैः समलङ्कृतम् ।
 महाभेषमप्रख्यमुदृशं सुविराजितम् ॥ ४० ॥ नानारत्नसमा-
 कीर्णं कुञ्जकैरपि चाटतं । स वाजियुक्तेन रथेन सारथिनरा-
 कुलं राजकुलं विराजयन् । वरूथिना रामगृहाभिययिना
 पुरस्य सर्वस्य मनांसि हर्षयन् ॥ ४१ ॥ ततः समासाद्य महाधनं
 महत् प्रहृष्टरोमा स बभूव सारथिः । ऋगैर्मयूरैश्च समाकुलोत्खणं
 गृहं वरार्हस्य शचीपतेरिव ॥ ४२ ॥ स तत्र कैलासनिभाः खलं-
 कताः प्रविश्य कन्यास्त्रिदशालयोपमाः । प्रियान्तरान् राममते-
 स्थितान्वहन् व्यपोह्य शुद्धांतमुपस्थितो रथी ॥ ४३ ॥ स तत्र
 शुश्राव च हर्षयुक्ती रामाभिषेकार्थकृतां जनानां । नरेन्द्र-
 स्त्रजोरभिमङ्गलार्थाः सर्वस्य लोकस्य गिरः प्रहृष्टाः ॥ ४४ ॥
 महेन्द्रसङ्गप्रतिमं तु वेश्म रामस्य रस्यं ऋगपत्तिजुष्टं । ददर्श मे-
 रोरिव शृङ्गसुञ्जर्विभ्राजमानं प्रभया सुमन्तः ॥ ४५ ॥ उपस्थितै-
 रञ्जलिकारिभ्यः सोपायनैर्जानपदैर्जनैश्च । क्रोड्योपराद्धैश्च
 विमुक्तयानैः समाकुलं द्वारपदं ददर्श ॥ ४६ ॥ ततो महाभेषमशी-
 धराभं प्रभिन्नमत्यं कुशमप्रसह्यं । रामोपवाह्यं रुचिरं ददर्श शत्रु-
 जयं नागमुदयकायं ॥ ४७ ॥ खलङ्कृतान् साश्वरथान् सकुञ्जवान्
 मातङ्गमुख्याश्च ददर्श वल्लभान् । व्यपोह्य स्रुतः स हि तान् समंततः
 सच्चदमन्तःपुरमाविवेश ॥ ४८ ॥ तदद्रिऋटाचलभेषसन्निभं महा-

विमानोत्तमवेश्मसंघवत् । अवार्यमाणः प्रविवेश सारथिः प्रभूत-
रत्नं सकरो यथार्णवम् ॥ ४६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चदशः सर्गः ।

स तदन्तःपुरद्वारं समतीत्य जनाकुलम् । प्रविविक्षां ततः
कक्ष्यामाससाद् पुराणवित् ॥ १ ॥ प्रासकार्मुकविभ्रद्विर्युवभिर्मृष्ट-
कुण्डलैः । अप्रमादिभिरेकाग्रैः स्वनुरक्तैरधिष्ठिताम् ॥ २ ॥
तत्र कापायिणी वृजान्वेत्तपाणीन् स्वलंकृतान् । ददर्श विष्टि-
तान् द्वारि त्यथ्यक्ष्यान् सुसमाहितान् ॥ ३ ॥ ते सभीत्य समायान्तं
रामप्रियचिकीर्षवः । सहसोत्यतिताः सर्वे ह्यासनेभ्यः ससंभ्रमाः
॥ ४ ॥ तानुवाच विनीतात्मा स्तूतपुत्रः प्रदक्षिणः । क्षिप्रमाख्यात
रामाय सुमन्तो द्वारि तिष्ठति ॥ ५ ॥ ते राममुपसङ्गम्य भर्तुः
प्रियचिकीर्षवः । सभाख्याय च रामाय क्षिप्रमेवाचचक्षिरे
॥ ६ ॥ प्रतिवेदितमाज्ञाय स्तूनमभ्यन्तरं पितुः । तत्रैवानाय-
यामास राघवः प्रियकाम्यया ॥ ७ ॥ तं वैश्रवणसङ्काशमुप-
विष्टं स्वलंकृतम् । ददर्श स्तूतः पर्यङ्के सौवर्णं सोत्तरच्छदि
॥ ८ ॥ वराहरुधिराभेण शुचिना च सुगन्धिना । अनुत्तिष्ठं
पराङ्मनं चन्दनेन परन्तपम् ॥ ९ ॥ स्थितया पार्श्वतश्चापि बाल-
व्यजनहस्तया । उपेतं सीतया भूयश्चित्तया शशिनं यथा ॥ १० ॥
साक्षात् शान्त्या समेतं वा धर्मं तं सचराचरम् । अथवा भास्करं
दीप्ता सङ्गतं लोकमायया ॥ ११ ॥ तं तपन्तमिवादित्यमुपपन्नं
स्वतेजसा । ववन्दे वरदं वन्दी विनयज्ञो विनीतवत् ॥ ११ ॥
प्राञ्जलिः सुमुखं दृष्ट्वा विचारशयनाशने । राजपुत्रमुवाचेदं

सुमन्तो राजसत्कृतः ॥ १२ ॥ कौशल्या सुप्रजा राम पिता
 त्वां द्रष्टुमिच्छति । महिष्या सह कैकेया गम्यतां तत्र
 माचिरम् ॥ १३ ॥ एवमुक्तुः संहृष्टो नरसिंहो महाद्युतिः ।
 ततः सम्मानयामास सीताभिदमुवाच ह ॥ १४ ॥ देवि
 देवस्य देवी च समागम्य मदन्तरे । मन्त्रयेते ध्रुवं किञ्चि-
 दभिषेचनसंहितम् ॥ १५ ॥ लक्ष्मिणा ह्यभिप्रायं प्रियकामा
 सुदक्षिणा । सञ्चोदयति राजानं मर्दथं मदिरेक्षणे ॥ १६ ॥
 सा प्रहृष्टा महाराजं हितकामानुवर्त्तिनी । जननी चार्थकामा मे
 कैकेयाधिपतेः सुता ॥ १७ ॥ दिष्ट्या खनु महाराजो महिष्या
 प्रियया सह । सुमन्त्रं प्राहिणोद्दूतमर्थकामकरं मम ॥ १८ ॥
 द्याहृषी परिपत्तत्र तादृशी दूत आगतः । ध्रुवमद्यैव मां राजा यौव-
 राज्येभिषेक्षति ॥ १९ ॥ इत्त शीघ्रमितो गत्वा द्रव्यामि च मही-
 पतिम् । सह त्वं परिवारेण सुखमास्व रमस्व च ॥ २० ॥ पति-
 सम्मानिता सीता भर्तारमसितेक्षणा । आहारमनुववाज सुहृ-
 तान्वभिदधुषी ॥ २१ ॥ राज्यं द्विजातिभिर्जुष्टं राजसूयाभिषे-
 चनम् । कर्तुमर्हति ते राजा वासत्रस्येव लोककृत् ॥ २२ ॥ दीक्षितं
 व्रतसम्पन्नं वराजिनधरं शुचिम् । कुरङ्गशृङ्गपाणिञ्च पश्यन्ती त्वां
 भजास्यहम् ॥ २३ ॥ पूर्वा दिशं वज्रधरो दक्षिणां पातु मे यमः ।
 वरुणः पश्चिमाभाशां धनेगस्तूत्तरां दिशम् ॥ २४ ॥ अथ सीता-
 मनुज्ञाप्य कृतकौतुकमङ्गलः । निद्यकाम सुमन्त्रेण सह रामो
 निवेशनात् ॥ २५ ॥ पर्वतादिव निष्क्रम्य सिंहो गिरिशुहापयः ।
 लक्ष्मणं हरि सीपस्य अह्नाञ्जलिपुटस्थितम् ॥ २६ ॥ अथ मध्यम-
 कक्ष्यायां समागच्छन्मुहूर्जनैः । स सर्वानर्थिनो हृष्टा समेत्य
 प्रतिनन्द्य च ॥ २७ ॥ तत्र पावकसङ्काशमारुरोह रथोत्तमम् ।
 बैयात्रं पुरुषत्रयात्रो राजितं राजतन्दन ॥ २८ ॥ मेघनादसर्भ-
 नादं मणिहेमवभूषितम् । मुणत्तमित्र चक्षुषि प्रभया सूर्य-

वर्चसम् ॥ २९ ॥ करेणुशिशुकल्पैश्च युक्तं परमवाजिभिः । हरि-
युक्तं सहस्राक्षो रथमिन्द्र इवाशुगम् ॥ ३० ॥ प्रययौ तूर्णमास्थाय
राघवो ज्वलितः श्रिया । सपर्जन्य इवाकाशे स्वनवानभिनादयन्
॥३१॥ निकेतान्निर्र्थ्ययौ श्रीमान्महाभ्रादिव चन्द्रमाः । चित्रवास-
रपाणिस्तु लङ्घयो राघवानुगः । जगोप भ्रातरं भ्राता रथमा-
स्थाय पृष्ठतः ॥ ३२ ॥ ततो हलहलाशब्दस्तुमुलः समजायत ।
तस्य निःकममागणस्य जनौषस्य समन्ततः ॥ ३३ ॥ ततो हयवरा
मुख्या नागाश्च गिरिसन्निभाः । अनुजग्मुस्तदा रामं शतशोथ
सहस्रगः ॥३४॥ अग्रतथास्य सन्नद्धाश्चन्द्रनागुरुभूपिताः । खड्ग-
क्षोपधराः शूरा जग्मुराशंसर्वा जनाः ॥ ३५ ॥ ततो वादित्-
शब्दाश्च स्ततिशब्दाश्च वन्दिनाम् । सिंहनादाश्च शूराणां ततः
शुश्रुविरे पथि ॥३६॥ हर्मवातायुनस्थाभिर्भूपिताभिः समन्ततः ।
कीर्त्यमाणाः सुपुष्पीधैर्ययो स्त्रीभिररिन्दमः ॥ ३७ ॥ रामं सर्वा-
नवद्व्याङ्ग्यो रामपिप्रीयया ततः । वचोभिरग्रैर्हर्म्यस्थाः क्षिति-
स्थाश्च ववदिरे ॥ ३८ ॥ नूनं नन्दति ते माता कौशल्या मातृ-
नन्दन । पश्यन्ती निह्वयात् त्वां पित्र्यं राज्यसुपर्णस्थितम् ॥३९॥
सर्वसीमन्तिनीभ्यश्च सीता सीमन्तिनी वरा । अमन्यन्त हि ता
नार्थो रामस्य हृदयप्रियाम् ॥ ४० ॥ तथा सुचरितं देव्या पुरा
नूनं महत्तपः । रोहिणीवं शशांकेन रामसंयोगसागता ॥ ४१ ॥
इति प्रासादशृङ्गेषु प्रमदाभिर्नरोत्तमः । श्रुत्याव राजमार्गस्थः
प्रियावाच उदाहृताः ॥४२॥ स राघवस्तत्र कथाप्रलापान् श्रु-
त्याव लोकस्य समागतस्य । आत्माधिकारा विविधाश्च वाचः
प्रहृष्टरूपस्य पुरे जनस्य ॥ ४३ ॥ एष श्रियं गच्छति राघवोद्य
राजप्रसादाद्दिपुलां गमिष्यन् । एते वयं सर्वसम्बद्धकामा येषा-
मयं नो भविता प्रशास्ता ॥ ४४ ॥ लाभो जनस्यास्य यदेष सर्वं
प्रपत्यते राष्ट्रमिदं चिराय । न ह्यप्रियं किञ्चन जातु कश्चित्

पश्येन्न दुःखं मनुजाधिपिच्छिन् ॥४५॥ स घीषवङ्गिश्च ह्यैः सुनागैः
पुरःसरैः स्वस्तिकभूतमागधैः । महीयमानः प्रवरैश्च वादिकै-
रभिष्टुतो वैश्रवणो यथा ययौ ॥ ४६ ॥ करेणुमातङ्गरयाश्र-
संकुलं महाजनीषैः प्रतिपूर्णाचत्वरम् । प्रभूतरत्नं बहुपुण्यसञ्चयं
ददर्श रामो विमलं महापथम् ॥ ४७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अगोध्याकाण्डे

षोडशः सर्गः ।

— — —

स रामो रथमास्थाय सम्पृहृष्टसुहृज्जनः । ज्ञताकाध्वजसम्पन्नं
महार्हागरुधूपितम् ॥ १ ॥ अपृश्यन्वगरं श्रीमान्नानाजनसमा-
कुलम् । स गृहैरभ्रसङ्काशैः पाण्डुरैरुपशोभितम् । राज-
मार्गं ययौ रामो मध्येनागरुधूपितम् ॥ २ ॥ चन्दनानां च मुख्या-
नामगरुणां च सञ्चयैः । उत्तमानां च गन्धानां क्षौमकौशास्त्र-
रस्य च ॥ ३ ॥ अविज्ञाभिश्च मुक्ताभिरुत्तमैः स्नाटिकैरपि । शोभ-
मानमसम्बाधं तं राजपथमुत्तमम् ॥ ४ ॥ संवृतं विविधैः पण्यै-
र्भक्ष्यैरुच्चावचैरपि । ददर्श तं राजपथं दिवि देवपथं यथा ॥ ५ ॥
दध्यक्षतहविलीजैर्धूपैरगरुचन्दनैः । नानामात्योपगम्यैश्च सदा-
भ्यर्चितचत्वरम् ॥ ६ ॥ आशीर्वादान्वहन् शृण्वन् सुहृद्भिः
समुदीरितान् । यथार्हञ्चापि सम्पूज्य सर्वानिव नरान्वयौ ॥ ७ ॥
पितामहैराचरितं तथैव प्रपितामहैः । अथोपादाय तं मार्ग-
मभिप्रिक्तोनुपालय ॥ ८ ॥ यथा स्म लालिताः पित्रा यथा सर्वैः
पितामहैः । ततः सुखतरं सर्वे रामे वत्स्याम राजनि ॥ ९ ॥ अल-
मद्य हि भुक्तो न परमाथैरलंजितम् । यथा पश्याम निर्यातं रामं
राज्ये प्रतिष्ठितम् ॥ १० ॥ ततो हि नः प्रियतरं नान्यत्किञ्चिद्वि-

पश्यति । यथाभिषेको रामस्य राज्यं नामिततेजसः ॥ ११ ॥ एताश्चा-
 न्याश्च सुहृदासुदासीनः शुभाः क्रथाः । आत्मसंपूजनीः शृण्वन् यथौ
 रामो महापथम् ॥ १२ ॥ न हि तस्मान्मनः कश्चिच्चक्षुषी वा नरो-
 क्षमात् । नरः शक्तोत्यपाकट्टमतिकान्तेपि राधवे ॥ १३ ॥ यश्च
 रामं न पश्येत्तु यं च रामो न पश्यति । निन्दितः सर्वलोकेषु
 स्वात्माप्येनं विगर्हते ॥ १४ ॥ सर्वेषु स हि धर्मात्मा वर्णानां कुरुते
 दयाम् । चक्षुर्णां हि वयस्थानां तेन ते तमनुव्रताः ॥ १५ ॥ चतु-
 ष्पथान्देवपथांश्चैत्यांश्चायतनानि च । प्रदक्षिणं परिहरन्
 जगाम वृपतेः सुतः ॥ १६ ॥ स राजकुलमासाद्य भेषसङ्घोपमैः
 शुभैः । प्रासादशृङ्गैर्विविधैः कैलासशिखरोपमैः ॥ १७ ॥
 आवारयद्भिर्गगनं विमानैरिव पाण्डुरैः । वर्द्धमानगृहैश्चापि
 रत्नजालपरिष्कृतैः ॥ १८ ॥ तत् प्रथिव्यां गृहवरं महेन्द्रसदनो-
 पमम् । राजपुत्रः पितृवैश्वस्यं प्रविवेश श्रिया ज्वलन् ॥ २१ ॥ स
 कक्ष्या धन्विभर्गुप्राप्तिस्त्रोतिक्रम्य वाजिभिः । पदातिरपरं कक्ष्ये
 द्वे जंगाम नरोत्तमः ॥ २० ॥ स सर्वाः समतिक्रम्य कक्ष्या नरवरा-
 त्तजः । सन्निवर्त्य जनं सर्वं शृङ्गान्तःपुरमत्यगात् ॥ २१ ॥ तस्मिन् प्र-
 विष्टे पितुरन्तिकं तदा । जनः स सर्वो मुदितो वृषात्मजे । प्रतीचते
 तस्य पुनः स्म निर्गमं यथादयं चन्द्रमसः सरित्पतिः ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तदशः सर्गः ।

स ददर्शासने रामो निपस्यं पितरं शुभे । कैकेया सहितं
 दीमं सुखेन परिशुष्यता ॥ १ ॥ स पितृश्चरणौ पूर्वमभिवाद्य विनी-
 तवत् । ततो बबन्धे चरणौ कैकेयाः सुसमाहितः ॥ १ ॥ रामे-

तुवाच वचनं वाष्पपर्ष्याकुलेक्षणः । शशाक वृषतिर्दीनो ने-
 क्षितुं नाभिभाषितुम् ॥३॥ तदपूर्वं नरपतर्दृष्ट्वा रूपं भयावहम् ।
 रामोपि भयमापन्नः पदा स्पृष्टेव पन्नगम् ॥४॥ इन्द्रियैरप्रहृष्टैस्तं
 शोकसन्तापकर्षितम् । निश्वसन्तं महाराजं व्यथिताकुलचेत-
 सम् ॥ ५ ॥ उमिमालिनमक्षीभ्यं ज्युभ्यन्तमिव सागरम् । उप-
 भ्रुतमिवादित्यसुक्तावृतच्छपिं यथा ॥ ६ ॥ अचिन्त्याकल्पं हि
 पितुस्तं शोकसुपधारयन् । वभूव संरब्धतरः समुद्र इव पर्वणि ॥
 ७ ॥ चिन्त्यामास च ततो रामः पितृहिते रतः । किंस्विद्
 यैव वृषतिर्न मां प्रत्यभिनन्दति ॥ ८ ॥ अन्यदा मां पिता दृष्ट्वा
 कुपितोपि प्रसीदति । तस्य मामद्य संप्रेक्ष्य किमायासः प्रव-
 र्त्तते ॥ ९ ॥ स दीन इव शोकात्तो विषण्णवदनदुःखितः । कैकेयी-
 मभिवद्यैव रामो वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ कञ्चिन्नाया नापराद्ध-
 मज्ञानाद्येन मे पिता । कुपितस्तन्माचक्ष्व त्वमेवैनं प्रसादय ॥
 ११ ॥ अप्रसन्नमनाः किञ्च सदा मां प्रतिवत्सलः । विषण्णदो
 दीनो न हि मां प्रतिभाषते ॥ १२ ॥ शारीरो मानसोऽपि
 कञ्चिदेनं न वाधते । सन्तापो चाभितापो वा दुर्लभं हि सदा
 सुखम् ॥१३॥ कञ्चिन्न किञ्चिद्भरते कुमारे प्रियदर्शने । शत्रुघ्ने
 वा महासत्वे मातृष्णां वा ममाशुभम् ॥ १४ ॥ अतोपयन्महाराज-
 मकुर्वन्वा पितुर्वचः । सुहृत्तं मपि नेच्छेयं जीवितुं कुपिते
 वृषे ॥ १५ ॥ यतो मूलं नरः पश्येत्प्रादुर्भावमिहात्मनः । कथं
 तस्मिन् वतेत प्रत्यक्षे सति दैवते ॥ १६ ॥ कञ्चित्ते परुषं
 किञ्चिदभिमानात्पिता मम । उक्तो भवत्या कोपेन येनास्य लुलितं
 मनः ॥ १७ ॥ एतदाचक्ष्व मे देवि तत्त्वेन परिष्टच्छतः । किंनि-
 मिक्तमपूर्वोचं विकारो मनुजाधिपे ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा तु कैकेयी
 राघवेण महात्मना । उवाचेदं सुनिर्लज्जा धृष्टमात्महितं वचः
 ॥ १९ ॥ न राजा कुपितो राम व्यसन नास्य किञ्चन । किञ्चि-

कुनोगतं त्वस्य त्वङ्गयान्भानुभाषते ॥ २० ॥ प्रियं त्वामप्रियं वक्तुं
 वाणी नास्य प्रवर्त्तते । तद्वच्यं त्वया कार्यं यदनेन श्रुतं मम
 ॥ २१ ॥ एष मच्छं वरं दत्त्वा पुरा मामभिपूज्य च । स पश्चात्तप्य-
 त्ते राजा यथान्यः प्राकृतस्तथा ॥ २२ ॥ अतिस्वज्य ददामीति वरं
 मम विशाम्पतिः । स निरर्थं गतजले सेतुं बन्धितुमिच्छति
 ॥ २३ ॥ धर्ममूलमिदं राम विदितं च सतामपि । तत्सत्यं न त्य-
 जेद्राजा कुपितस्वरक्तने यथा ॥ २४ ॥ यदि तद्वच्यते राजा शुभं
 वा यदिवाशुभम् । करिष्यसि ततः सर्वमाख्यास्यामि पुनस्वहम्
 ॥ २५ ॥ यदि त्वभिहितं राज्ञा त्वयि तन्न विपत्स्यते । ततोऽहम-
 भिधास्याग्निं नक्षोष्यस्त्वयि वक्ष्यति ॥ २६ ॥ एतत्तु वचनं श्रुत्वा
 कैकेय्या समुदाहृतम् । उवाच व्यथितो रामस्तां देवीं नृप-
 सन्निधौ ॥ २७ ॥ अहो धिङ्नाहंसे देवि वक्तुं मामीदृशं वचः ।
 अहं हि वचनाद्राजः पतयमपि पावके ॥ २८ ॥ भक्षयेयं विषं
 तीक्ष्णं मज्जोयमपि चार्णवे । निद्युक्तो गुरुणा पित्रा नृपेण च
 विशोषतः ॥ २९ ॥ तदूब्रूहि वचनं देवि राज्ञो यदभिकाञ्चितम् ।
 करिष्ये प्रतिजाने च रामो द्विर्नाभिभाषते ॥ ३० ॥ तमार्जव-
 समायुक्तमनार्थ्या सत्यवादिनम् । उवाच रामं कैकेयी वचनं
 श्रुशदारुणम् ॥ ३१ ॥ पुरा देवासुरे युद्धे पित्रा ते मम राघव ।
 रक्षितेन वरौ दत्तौ सशल्येन सहारणे ॥ ३२ ॥ तत मे याचितो
 राजा भरतस्याभिषेचनम् । गमनं दण्डकारण्ये तव चैवाद्य
 राघव ॥ ३३ ॥ यदि सत्यप्रतिज्ञं त्वं पितरं कर्तुमिच्छसि ।
 आत्मानञ्च नरश्रेष्ठ मम वाक्यमिदं शृणु ॥ ३४ ॥ सन्निदेशे पितु-
 स्लिप्त यथानेन प्रतिश्रुतम् । त्वयारण्यं प्रवेष्टव्यं नववर्षाणि पञ्च
 च ॥ ३५ ॥ भरतश्चाभिषिच्येत यदेतदभिषेचनम् । त्वदर्थं
 विहितं राज्ञा तेन सर्वेण राघव ॥ ३६ ॥ सप्त सप्त च वर्षाणि
 दण्डकारण्यमाश्रितः । अभिषेकमिदं त्यक्त्वा जटाचीरधरो भव

॥ ३७ ॥ भरतः कोशलपुरे प्रशासु वसुधामिमाम् । नानारत्न-
समाकीर्णां सवाजिरथकुञ्जराम् ॥ ३८ ॥ एते न त्वां नरेन्द्रोयं
कारुण्येन समाद्भुतः । शोकैः संक्लिष्टवदनो न शक्नोति निरी-
क्षितुम् ॥ ३९ ॥ एतत्कुरु नरेन्द्रस्य वचनं रघुनन्दन । सत्येन
महता राम तारयस्व नरेश्वरम् ॥ ४० ॥ इतीव तस्यां परुषं
वदन्त्यां न चैव रामः प्रविवेश शोकम् । प्रविव्यथे चापि महा-
प्रभावो राजा च पुत्रव्यसनाभितप्तः ॥ ४१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अष्टादशः सर्गः ।

तदप्रियमभितप्तो ववनं मरणोपमम् । श्रुत्वा न विव्यथे
रामः कैकेयीं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ एवमस्तु गमिष्यामि वनं वसु-
महं त्वितः । जटाचीरधरो राज्ञः प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ २ ॥
इदन्तु ज्ञातुमिच्छामि किमर्थं मां महीपतिः । नाभिनन्दति
दुर्धर्षो यथा पुरमरिन्दमः ॥ ३ ॥ मन्युर्न च त्वया कार्थ्यो देवि ब्रूमि
तवाग्रतः । यास्यामि भव सुप्रीता वनं चीरजटाधरः ॥ ४ ॥ हितेन
गुरुणा पित्रा कृतज्ञेन वृषेण च । नियुज्यमानो विप्रश्चः किं न
कुर्व्यामहं प्रियम् ॥ ५ ॥ अलीकं मानसं त्वेकं हृदयं दहतीव मे ।
स्वयं यन्नाह मां राजा भरतस्याभिषेचनम् ॥ ६ ॥ अहं हि सीतां
राज्यं च प्राणानिष्टान्धनानि च । हृष्टो भ्रात्रे स्वयं दद्यां भर-
ताय प्रचोदितः ॥ ७ ॥ किं पुनर्मनुजेन्द्रेण स्वयं पित्रा प्रचो-
दितः । तव च प्रियकामार्थं प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ ८ ॥ तदा-
श्वासय ह्यीमन्तं किन्विदं यन्महीपतिः । वसुधासक्तनयनो मन्दम-
श्रुणि मुञ्चति ॥ ९ ॥ गच्छन्तु चैवानयितुं दूताः शीघ्रजवैर्हृद्यैः ।

भरतं मातुलकुलादद्यैव वृषशासनात् ॥ १० ॥ दण्डकारण्य-
मेषोऽहमितो गच्छामि सत्वरः । अविवार्यं पितुर्वीक्ष्यं समावंस्तुं
चतुर्दश ॥ ११ ॥ सा हृष्टा तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा रामस्य कैकेयी ।
प्रस्थानं अद्धाना हि त्वरयामास, राषवम् ॥ १२ ॥ एवं भवतु या-
स्यन्ति द्रुताः शीघ्रजवैर्ह्यैः । भरतं मातुलकुलादुपावर्तयितुं
नराः ॥ १३ ॥ तव त्वहं क्षमं मन्ये नोत्सुकस्य विलम्बनम् । राम
तस्मादितः शीघ्रं वनं त्वं गन्तुमर्हसि ॥ १४ ॥ ब्रीडाम्बितः स्वयं
यच्च वृषस्त्वं नाभिभाषते । नैतत्किञ्चिन्नरश्रेष्ठ मनुरेषोपनीय-
ताम् ॥ १५ ॥ यावत्त्वं न वनं यातः पुरादस्मादतित्वरन् । पिता
तावन्न ते राम स्नास्यते भोक्ष्यतेऽपि वा ॥ १६ ॥ धिक्कष्टमिति निश्चस्य
राजा शोकपरिभ्रुतः । मूर्च्छितोन्यपतत्तस्मिन् पथ्यंके हेमभूषिते
॥ १७ ॥ रामोऽप्युत्थाप्य राजानं कैकेय्याभिप्रचोदितः । कश्येव
हतो वाजी वनं गन्तुं कृतवरः ॥ १८ ॥ तदप्रियमनार्याया
वचनं दारुणोदयम् । श्रुत्वा गतव्यथो रामः कैकेयीं वाक्यमब्र-
वीत् ॥ १९ ॥ नाहमर्थपरो देवि लोकमावस्तुमुत्सहे । विद्धि
मासृपिभिमूल्यं केवलं धर्ममास्थितम् ॥ २० ॥ यत्तत्त्वभवतः
किञ्चिच्छक्यं कर्तुं प्रियं मया । प्राणानपि परित्यज्य सर्वथा
कृतमेव तत् ॥ २१ ॥ न ह्यतो धर्मचरणं किञ्चिदस्ति महत्तरम् ।
यथा पितरि श्रुश्रूषा तस्य वा वचनक्रिया ॥ २२ ॥ अनुक्तोप्यत-
भवता भवत्या वचनादहम् । वने वत्स्यामि विजनि वर्षाणीह
चतुर्दश ॥ २३ ॥ न नूनं मयि कैकेयि कञ्चिदाशंससे गुणम् ।
यद्राजानमवोचस्त्वं ममेश्वरतरा सती ॥ २४ ॥ यावन्मातरमा-
ष्टच्छे सीतां चानुनयास्यहम् । ततोऽद्यैव गमिष्यामि दण्डकानां
महहनम् ॥ २५ ॥ भरतः पालयेद्राज्यं श्रुश्रूषेच्च पितुर्यथा । तथा
भवत्या कर्त्तव्यं स हि धर्मः सनातनः ॥ २६ ॥ स रामस्य वचः
श्रुत्वा श्रयं दुःखगतः पिता । शोकादप्रक्रुवन् वाष्पं प्रसूरोद् महा-

खनम् ॥ २७ ॥ वन्दित्वा चरणौ राज्ञो विसंज्ञस्य पितुस्तदा ।
 कैकेय्याश्चाप्यनार्याया निष्पपात महाद्युतिः ॥ २८ ॥ स रामः
 पितरं कृत्वा कैकेयीं च प्रदक्षिणाम् । निष्क्रम्यान्तःपुरात्तस्मा-
 त्सन्दर्भं सुहृज्जनम् ॥ २९ ॥ तं वाप्यपरिपूर्णाक्षः पृष्ठतीनु-
 जगामह । लङ्घयः परमक्रुद्धः सुभित्वा नन्दवर्द्धनः ॥ ३० ॥
 गमने च मतिञ्चक्रे वनवामाय लङ्घयः । अनुचिन्त्य विना रामं
 नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ३१ ॥ अभिपेचनिकं भाण्डं कृत्वा रामः
 प्रदक्षिणाम् । शनैर्जगाम सापेक्षो दृष्टिं तत्राविचालयन् ॥ ३२ ॥
 न चास्य मञ्जरीं लक्ष्मीं राज्यनाशोपकर्षति । लोककान्तस्य
 कान्तत्वाच्छीतरश्मेरिव क्षयः ॥ ३३ ॥ न वनं गन्तुकामस्य त्यज-
 तश्च वसुन्धराम् । सर्वलोकातिगस्थेन लक्ष्मीं चित्तविक्रिया ॥ ३४ ॥
 प्रतिपिथ्य शुभं कृत्रं व्यजले च खलं कृते । विनर्जयित्वा स्वजनं
 रथं पीरांस्तथा जनान् ॥ ३५ ॥ धारयन्मनसा दुःखमिन्द्रियाणि
 निमृच्छ च । प्रविवेशात्मवान्ने श्म मातुरप्रियशंसिवान् ॥ ३६ ॥
 सर्वो ह्यभिजनः श्रीमान् श्रीमतः सत्यवादिनः । नालक्षयत
 रामस्य कञ्चिदाकारमानने ॥ ३७ ॥ उचितञ्च महावाङ्मनं जहौ
 हर्षमात्मवान् । शारदः समुदीर्णाग्रुद्यन्द्रसोज इवात्मजम् ॥ ३८ ॥
 वाचा मधुरया रामः सर्वं सम्मानयञ्जनम् । मातुः समीपं धर्मा-
 त्मा प्रविवेश महायशाः ॥ ३९ ॥ तं गुणैः समतां प्राप्नो भ्राता
 विपुलविक्रमः । सीमितिरनुववाज धारयन्दुःखमात्मजम् ॥ ४० ॥
 प्रविश्य वेश्मातिच्छ्रं सुदा द्युत समीक्ष्य तां चार्थविपत्तिमागताम् ।
 न चैव रामोत्त जगाम विक्रियां सुहृज्जनस्यात्मविपत्ति-
 शङ्कया ॥ ४१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकोनविंशः सर्गः ।

तस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्रे निःक्रामति कृताञ्जली । आर्त्तशब्दो
 गहान् जज्ञे स्त्रीणामन्ताःपुरे तदा ॥ १ ॥ कृत्येष्वचोदितः पित्रा
 र्वस्थान्तःपुरस्य च । गतिर्यः शरणं चासीत्सुरामोद्य प्रवत्-
 स्यति ॥ २ ॥ कौशल्यायां यथा युक्तो जनन्यां वर्त्तते सदा ।
 इथैव वर्त्ततेस्वामु जन्म प्रभृति राघवः ॥ ३ ॥ न क्रुध्यत्यभि-
 गतोपि क्रोधनीयानि वर्ज्यन् । क्रुद्धान् प्रसादयन् सर्वान्
 स सुतोद्य प्रवत्स्यति ॥ ४ ॥ अर्वाद्धिर्वत नो राजा जीवलोकधर-
 त्ययम् । यो गतिः सर्वभूतानां परित्यजति राघवम् ॥ ५ ॥
 इति सर्वा महिष्यास्ता विवत्सा इव धेनवः । पतिमाचुकुशुद्यापि
 सखनं चापि चुक्रुगुः ॥ ६ ॥ स हि चान्तःपुरे घोरमार्त्तशब्दं
 मचीपतिः । पुत्रशीकाभिसन्तप्तः श्रुत्वा व्यालीयतासने ॥ ७ ॥
 रामन् भृशमायस्त्री निश्वसन्निवःकुञ्जरः । जगाम सङ्घितो
 आत्रा मातुरन्तःपुरं वशी ॥ ८ ॥ सोपस्थत पुरुषं तत्र वृद्धस्य-
 रमपूजितम् । उपविष्टं गृहद्वारं तिष्ठतश्चापरान् बहून् ॥ ९ ॥
 वृद्धैव तु तदा रामं ते सर्वे समुपस्थिताः । जयेन जयतां श्रेष्ठं
 बर्हयन्ति स्म राघवम् ॥ १० ॥ प्रविश्य प्रथमां कक्ष्यां द्वितीयायां
 ददर्श सः । ब्राह्मणान् वेदेसम्पन्नान् वृद्धान् राज्ञाभिसत्कृ-
 तान् ॥ ११ ॥ प्रणस्य रामस्तान् वृद्धान् तृतीयायां ददर्श सः ॥
 स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च द्वाररक्षणात्पराः ॥ १२ ॥ वर्द्धयित्वा
 प्रहृष्टास्ताः प्रविश्य च गृहं स्त्रियः । न्यवेदयन्त्यस्वरिता राम-
 मातुः प्रियं तदा ॥ १३ ॥ कौशल्यापि तदा देवी रात्रिं स्थित्वा
 समाहिता । प्रभाते त्वकरोत् पूजां विष्णोः पुत्रहितैः प्रीणी ॥ १४ ॥
 सा क्षौमवसना हृष्टा नित्यं व्रतपरायणा । अग्निं जुहोतिस्म
 तदा मन्त्रवत् कृतमङ्गला ॥ १५ ॥ प्रविश्य तु तदा रामो मातु-
 रन्तःपुरं शुभम् । ददर्श मातरं तत्र हावयन्तीं कृताधनम् ॥ १६ ॥
 देवकार्त्तनिमित्तञ्च तत्रापश्चत्सुयतम् । दध्यक्षतदृष्टं चैव

मोदकान् हविषस्तथा ॥ १७ ॥ लाजान्माल्यानि शुक्लानि पायसं
 कसिरं तथा । मन्दिषः पूर्णकुम्भांश्च ददर्श रघुनन्दनः ॥ १८ ॥
 तां शुक्लक्षीमसंवीतां व्रतयोगेन कर्षिताम् । तर्पयन्तीं ददर्शा-
 द्विदेवतां वरवर्णिनीम् ॥ १९ ॥ सा विरस्यात्मजं दृष्ट्वा मातृनन्दन-
 मागतम् । अभिचक्राम संहृष्टा किरीरं वडवा यथा ॥ २० ॥
 स मातरमभिक्रान्तामुपसंगृह्य राघवः । परिष्वक्तश्च बाहुभ्या-
 मवघ्रातश्च मूर्धनि ॥ २१ ॥ तमुवाच दुराधर्षं राघवं सुतमा-
 त्ननः । कौशल्या पुत्रवात्सल्यादिदं प्रियहितं वचः ॥ २२ ॥
 वृद्धानां धर्मग्रीलानां राजर्षीणां महात्मनाम् । प्राप्नुच्छाशुश्च
 कीर्त्तिञ्च धर्मज्ञाप्युचितं कुले ॥ २३ ॥ सत्यप्रतिज्ञं पितरं रा-
 जानं पश्य राघव । अद्यैव त्वां सधर्मात्मा यौवराज्ये भिषे-
 च्यति ॥ २४ ॥ दत्तमासनमालभ्य भोजनेन निर्मान्वितः । मातरं
 राघवः किञ्चित् प्रसार्योच्चलिमव्रवीत् ॥ २५ ॥ स स्वभावविनी-
 तश्च गौरवाच्च तथा नतः । प्रस्थितो दण्डकारण्यमाप्रष्टुमुप-
 चक्रमे ॥ २६ ॥ देवि नूनं न जानीषे महद्भयमुपस्थितम् ।
 इदं तव च दुःखाय वैदेह्या लक्षणस्य च ॥ २७ ॥ गमिष्ये
 दण्डकारण्यं किमनेनासनेन मे । विष्टरासनयोग्यो हि का-
 लोऽयं मामुपस्थितः ॥ २८ ॥ चतुर्देशे हि वर्षाणि वत्स्यामि
 विजने वने । मधुमूलफलैर्जीवन् हित्वा सुनिवदामिषम् ॥ २९ ॥
 भरताय महाराजो यौवराज्यं प्रयच्छति । मां पुनर्दण्डकारण्ये
 विवासयति तापसम् ॥ ३० ॥ स षड्दशैश्च वर्षाणि वत्स्यामि
 विजने वने । आसेवमानो वन्यानि फलमूलैश्च वर्त्तयन् ॥ ३१ ॥
 सा निहन्तेव शालस्य यष्टिः परशुना वने । पपात सहसा
 देवी देवतेव दिवश्चरता ॥ ३२ ॥ तामदुःखोचितां दृष्ट्वा पतितां
 कदलीमिव । रामरूत्यापयामास मातरं गतचेतसम् ॥ ३३ ॥
 उपाटं त्योषितां दीनां वडवामिव वाहिताम् । पांशुगुण्डितसर्वाङ्गीं

विममर्षं च पाणिना ॥ ३४ ॥ सा राघवसुपासीनमसुखार्ता
सुखोचिता । उवाच पुरुषव्याघ्रमुपशृण्वति लक्ष्मणे ॥ ३५ ॥
यदि पुत्र न जायेथा मम शोकाय राघव । नम दुःखमतोभूयः
पश्येमहमप्रजा ॥ ३६ ॥ एक एव हि बन्ध्यायाः शोको भवति
मानसः । अप्रजास्तीति सन्तर्पा न ह्यन्यः पुत्र विद्यते ॥ ३७ ॥
न दृष्टपूर्वं कल्याणं सुखं वा पतिपौरुषे । अपि पुत्रे विपश्य-
मिति रामास्थितं मया ॥ ३८ ॥ सा बहून्यमनोज्ञानि वाक्यानि
हृदयच्छिदाम् । अहं श्रोत्रे मपत्तेनाम्बराणां वरा सतो ॥ ३९ ॥
अतो दुःखतरं किन्नु प्रमदानां श्रुति । मम शोको विला-
पश्च यादृशोयमनन्तकः ॥ ४० ॥ यि सन्निहितेभ्येवमहमासं
निराकृता । किं पुनः प्रोषिते तावत् । वं मरणमेव हि ॥ ४१ ॥
अत्यन्तं निगृहीतास्मि भर्तुर्नित्वमसम्भता । परिचारेण कैकेय्याः
समा वाप्यथवावरा ॥ ४२ ॥ यो हि मां सेवते कायदथवाप्यनु-
वर्त्तते । कैकेय्याः पुत्रमन्वीच्य स जनो नाभिभाषते ॥ ४३ ॥
नित्यंक्रोधतया तस्याः कथं नु खरवादिनम् । कैकेय्या वदन्
द्रष्टुं पुत्रं शक्यामि दुर्गता ॥ ४४ ॥ दश सप्त च वर्षाणि जातस्य
तव राघव । अतीतानि प्रकाञ्चन्त्या मया दुःखपरिचयम् ॥ ४५ ॥
तदक्षयमहं दुःखं नोत्सहे सहितुं चिरात् । विप्रकारं सपत्नी-
नामेवं जीर्णापि राघव ॥ ४६ ॥ अपश्यन्ती तव सुखं परिपूर्ण-
शशिप्रभम् । कृपणा वर्त्तयिष्यामि कथं कृपणजीविकाम् ॥ ४७ ॥
उपवासैश्च योगैश्च बद्धमिश्च परिश्रमैः । दुःखसम्बर्द्धितो मोघं
त्वं हि दुर्गतया मया ॥ ४८ ॥ स्थिरन्तु हृदयं मन्ये ममेदं यन्
दीर्घ्यते । प्रावृषीव महानद्याः स्पृष्टं कूलं नवाम्भसा ॥ ४९ ॥
ममैव नूनं मरणं न विद्यते नचावकाशोस्ति यमक्षये मम । यद-
न्तकोद्यैव न माञ्छिहीर्षति प्रसह्य सिंहो रुदतीं मृगीमिव ॥ ५० ॥
स्थिरं हि नूनं हृदयं ममायसं न भिद्यते यद्भुवि नावदीर्घ्यते ।

अनेन दुःखेन च देहमर्षितं ध्रुवं ह्यकाले मरणं न विद्यति ॥५१॥
 इदन्तु दुःखं यदनर्थकानि मे व्रतानि दानानि च संयमाश्च ।
 तपश्च तप्तं यदपत्यक्राम्यया सुनिष्कलं वीजमिवोप्तमूषरे ॥ ५१ ॥
 यदि ह्यकाले मरणं यहच्छ्या लभेत कश्चिद्गुरुदुःखकर्षितः ।
 गताहमद्यैव परेतसंसदं विना त्वया धेतुरिवात्मजेन वै ॥ ५२ ॥
 अथापि किं जीवितमद्य मे वृथा त्वया विना चन्द्रनिभाननप्रभ ।
 असुव्रजिष्यामि वनं त्वयैवगौः सुदुर्बला वत्समिवाभिकाङ्क्षया ॥५४॥
 भ्रमसुखममर्षिता यदा बद्ध विललाप समीक्ष्य राघवम् । व्यसन-
 सुपनिशस्य सा महत् सुतमिव बहमवेक्ष्य किन्नरी ॥ ५५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

विंशः सर्गः ।

तदा तु विलपन्तीं तां कौशल्यां राममातरम् । उवाच
 लक्ष्मणो दीनस्तत्कालसदृशं वचः ॥ १ ॥ न रोचते ममाप्येत-
 दार्थं यद्राघवो वनम् । त्यक्त्वा राज्यस्थियं गच्छेत् स्त्रिया वाक्य-
 वशङ्गतः ॥ २ ॥ विपरीतश्च वृद्धश्च विपयैश्च प्रधर्षितः । नृपः
 किमिव न ब्रूयाञ्जोयमानः संमन्वयः ॥ ३ ॥ नास्यापराधं
 पश्यामि नापि दीर्षं तथाविधम् । येन निर्वास्यते राष्ट्राहनवा-
 साय राघवः ॥ ४ ॥ न तं पश्याम्यहं लोके परोक्षमपि यो नरः ।
 स्वमित्रोपि निरस्तोपि योस्य दीपसुदाहरेत् ॥ ५ ॥ देवकल्प-
 ष्णुं दान्तं रिपूणामपि वत्सलम् । अवेक्ष्यमाणः को धर्मन्व-
 जेत् पुत्रमकारणात् ॥ ६ ॥ तद्दिदं वचनं राज्ञः पुनर्वाल्म्य-
 सुपेयुषः । पुत्रः को हृदये कुर्व्याद्राजवृत्तमनुस्मरन् ॥ ७ ॥
 यावदेव न जानाति कश्चिदर्धमिमं नरः । तावदेव मया सार्द्ध-

मातृस्य कुरु शासनम् ॥ ८ ॥ मया पार्श्वे सधनुषा तव सुप्तस्य
 राघव । कः समर्थोधिकं कर्तुं कृतान्तस्त्रेव तिष्ठतः ॥ ९ ॥
 निर्भ्रुध्यामिमं सर्वाभयोध्यां मनुजर्षभ । करिष्यामि शरै-
 स्त्रीक्ष्णैर्यदि स्यास्यति विप्रिये ॥ १० ॥ भरतस्याथ पत्नी वा यो
 वास्य हितमिच्छति । सर्व्वास्तांश्च बधिष्यामि मृदुर्हि परि-
 भूयते ॥ ११ ॥ प्रीत्याहितोयं कैकेया सन्तुष्टो यदि नः पिता ।
 अमितभूतो निःशङ्कं बध्यतां बध्यतामपि ॥ १२ ॥ गुरोरप्यव-
 लिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः । उत्पथं प्रतिपन्नस्य काव्यं
 भवति शासनम् ॥ १३ ॥ बलमेपः किमाश्रित्य हेतुं वा पुरु-
 षोत्तम । दातुमिच्छति कैकेया उपस्थितमिदन्तव ॥ १४ ॥
 त्वया चैव मया चैव कृत्वा वैरमनुत्तमम् । कास्य शक्तिः श्रियं
 दातुं भरतायारिशासन ॥ १५ ॥ अनुरक्तोऽस्मि भावेन भ्रातरं
 देवि तत्त्वतः । सत्येन धनुषा चैव दत्तेनेष्टेन ते शपे ॥ १६ ॥
 दीप्तमग्निमरण्यं वा यदि राम प्रवेक्ष्यति । प्रविष्टं तत्र मां देवि
 त्वं पूर्वमवधारय ॥ १७ ॥ हरामि वीर्याद्दुःखं ते तमः सूर्य्य
 इवोदितम् । देवी पश्यतु मे वीर्य्यं राघवश्चैव पश्यतु ॥ १८ ॥
 हनिष्ये पितरं वृद्धं कैकेयासक्तमानसम् । कृपणञ्च स्थितं
 बाल्ये वृद्धभावेन गर्हितम् ॥ १९ ॥ एतत्तु वचनं श्रुत्वा लक्ष्म-
 णस्य महात्मनः । उवाच रामं कौशल्या रुदती शोकला-
 सता ॥ २० ॥ भ्रातुस्ते वदतः पुत्र लक्ष्मणस्य श्रुतं त्वया ।
 यद्वद्वानन्तरं तत्त्वं कुरुष्व यदि रोचते ॥ २१ ॥ न चाधर्म्यं वचः
 श्रुत्वा सपत्न्या मम भाषितम् । विहाय शोकसन्तप्तां गन्तुम-
 र्हसि मामितः ॥ २२ ॥ धर्मज्ञ यदि धर्मिष्ठ धर्मश्चरितुमि-
 च्छसि । शुश्रूष मामिहस्यस्त्वञ्चर धर्ममनुत्तमम् ॥ २३ ॥ शुश्रूषु-
 र्जननीं पुत्रः स्वगृहे नियतो वसन् । परेषां तपसा युक्तः काश्यप-
 स्त्रिदिवं गतः ॥ २४ ॥ यथैव राजा पूज्यस्ते गौरवेषु तथा

ऋहम् । त्वां नाहमतुजानामि न गन्तव्यमितो वनम् ॥ २५ ॥
 त्वद्विद्योगान्न मत्कार्यं जीवितेन सुखेन वा । त्वया सह मम
 श्रेयस्तृणानामपि भक्षणम् ॥ २६ ॥ यदि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा
 मां शोकलालसाम् । अहं प्रायमिहाश्रित्ये न च शक्यामि
 जीवितुम् ॥ २७ ॥ ततस्त्वं प्राप्स्यसे पुत्रं निरयं लोकविश्रुतम् ।
 ब्रह्महत्यामिवाधर्मात् समुद्रः सरिताम्यतिः ॥ २८ ॥ विल-
 पन्तीन्तथा दीनां कौशल्यां जननीं ततः । उवाच रामो धर्मात्मा
 वचनं धर्मसंहितम् ॥ २९ ॥ नास्ति शक्तिः पितुर्वाक्यं समति-
 क्रमितुं मम । प्रसादये त्वां शिरसा गन्तुमिच्छाम्यहं वनम् ॥ ३० ॥
 ऋषिणा च पितुर्वाक्यं कुर्यता व्रतचारिणा । गीर्हता जानता
 धर्मं कण्डुना च विपशिता ॥ ३१ ॥ अस्माकन्तु कुले पूर्वं सग-
 रस्याज्ञया पितुः । खनद्भिः सागरैर्भूमिमवाप्तः सुमहान्वधः ॥ ३२ ॥
 जामदग्न्येन रामेण रेणुका जननी स्वयम् । कृत्वा परशुना-
 रण्ये पितुर्वचनकारिणा ॥ ३३ ॥ एतैरन्यैश्च बहुभिर्देवि देव-
 समैः कृतम् । पितुर्वचनमक्लीवं कारिष्यामि पितुर्हितम् ॥ ३४ ॥
 न खल्वैतन्मयैकेन क्रियते पितृशासनम् । एतैरपि कृतं देवि
 ये मया परिकीर्त्तिताः ॥ ३५ ॥ नाहं धर्ममपूर्वन्ते प्रतिकूलं
 प्रवर्त्तये । पूर्वैरयमभिप्रेतो गतो भार्गीतुगम्यते ॥ ३६ ॥ तदे-
 तन्नु मया कार्यं क्रियते भुवि नान्यथा । पितुर्हि वचनं कुर्वन्
 कश्चिन्नामहीयते ॥ ३७ ॥ तामेवमुक्त्वा जननीं लक्ष्मणं पुनर-
 ब्रवीत् । वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ ३८ ॥
 तव लक्ष्मण जानामि मयि स्नेहमतुत्तमम् । विक्रमश्चैव सत्वश्च
 तेजश्चैव दुरासदम् ॥ ३९ ॥ मम मातुर्महद्दुःखमतुलं शुभ-
 लक्षणम् । अभिप्रायमविज्ञाय सत्यस्य च शमस्य च ॥ ४० ॥
 धर्मो हि परमो लोके धर्मं सत्यं प्रतिष्ठितम् । धर्मसंश्रितमप्ये-
 तत् पितुर्वचनमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ संश्रुत्य च पितुर्वाक्यं मातुर्वा

आह्वयस्य वा । न कर्त्तव्यं वृथा वीर धर्ममाश्रित्य तिष्ठता ॥४२॥
 सोऽहं न शक्यामि पुनर्नियोगमातिवर्त्तितुम् । पितुर्हि वचना-
 द्वीर कैकेय्या च प्रचोदितः ॥ ४३ ॥ तदेतां विह्वजानार्ष्यां क्षत्र-
 धर्माश्रितां मतिम् । धर्मसाश्रय मा तैश्चां मदूबुद्धिरनुगम्य-
 ताम् ॥ ४४ ॥ तमेवमुक्त्वा सौहार्दादूभ्वातरं लक्ष्मणाग्रजः ।
 उवाच भूयः कौशल्यां प्राञ्जलिः शिरसा नतः ॥ ४५ ॥ अनु-
 मन्स्य मां देवि गमिष्यन्तमिती वनम् । शापितासि मम प्राणैः
 कुरु स्वस्वयनानि मे ॥ ४६ ॥ तीर्णप्रतिज्ञश्च वनात् पुनरेष्याम्यहं
 पुरीम् । ययातिरिव राजर्षिः पुरा हित्वा पुनर्दिवम् ॥ ४७ ॥
 शोक सन्ध्याय्यंतां मातर्हृदये साधु माशुचः । वनवासादिहेष्यामि
 पुनः कृत्वा पितुर्वचः ॥ ४८ ॥ त्वया मया च वैदेह्या लक्ष्मणेन
 सुमितया । पितुर्नियोगे स्यादव्यमेप धर्मः सनातनः ॥ ४९ ॥
 अश्व संहत्य सन्धारान् दुःखं हृदि निम्यह्य च । वनवासकृता
 बुद्धिर्मम धर्म्यानुवर्त्यंताम् ॥ ५० ॥ एतद्वचस्तस्य निशम्य माता
 सुधर्म्यमव्यग्रमविल्लवञ्च । ऋत्वि संज्ञां प्रतिलभ्य देवी समीप्य
 रामं पुनरित्युवाच ॥ ५१ ॥ यथैव ते पुत्र पिता तथाहं गुरुः
 स्वधर्मेण सुहृत्तया च । न त्वानुजानामि न मां विहाय सुदुः-
 खितामर्हसि गन्तुमेव ॥ ५२ ॥ किं जीवितेनेह विना त्वया मे
 लोकेन वा किं स्वधयाऽर्तन । श्रेयो मुहूर्त्तं तव सन्निधानं
 ममेह कृत्स्नादपि जीवलोकात् ॥ ५३ ॥ नरैरिवोल्काभिर-
 पोह्यमानो महागजो ध्वान्तमभिप्रविष्टः । भूयः प्रज्ज्वाल वि-
 लापमेवं निशम्य रामः करुणं जनन्याः ॥ ५४ ॥ स मातरञ्चैव
 विसंज्ञकत्वामात्तञ्च सौमित्रिमभिप्रतप्तम् । धर्मे स्थितो धर्म्य-
 मुवाच वाक्यं तथा स एवाहंति तत्र वक्तुम् ॥ ५५ ॥ अहं हि
 ते लक्ष्मण नित्यमेव जानामि भक्तिञ्च पराक्रमञ्च । मम त्वभि-
 प्रायमसंनिरीक्ष्य मात्रा सहस्यर्हसि मां सुदुःखम् ॥ ५६ ॥ धर्माथे-

कामः खलु तात लोके समीक्षिता धर्मफलोदयेषु । ये तत्र
 सर्वे स्युरसंशयं मे भार्ग्वेव वक्ष्यामिमता सपुत्रा ॥ ५७ ॥
 यस्मिंस्तु सर्वे स्युरसन्निविष्टा धर्मो यतः स्यात्तदुपक्रमेत । द्वेष्यो
 भवत्यर्थपरो हि लोके कामात्मता खल्वपि न प्रशस्ता ॥ ५८ ॥
 गुरुश्च राजा च पिता च ब्रह्मः क्रोधात् प्रहर्षादथवापि कामात् ।
 यद्यादिशेत् कार्यं सवेद्यं धर्मं कस्तं न कुर्व्याददृशंसदृत्तिः ॥ ५९ ॥
 स वै न शक्नोमि पितुः प्रतिज्ञामिमां न कर्तुं सकलां यथावत् ।
 स ह्यावयोष्णात् गुरुर्नियोगे देव्याश्च भर्ता स गतिः स धर्मः ॥ ६० ॥
 तस्मिन् पुनर्जीवति धर्मराजे विशेषतः स्वे पथि वर्त्तमाने । देवी
 मया सार्द्धमितोनुगच्छेत् कथंस्विदन्या विधवेव नारी ॥ ६१ ॥
 सा मानुमन्यस्व वनं व्रजन्तं कुरुष्व नः स्वस्वयनानि देवि । यथा
 समाप्ते पुनराव्रजेयं यथा हि सत्येन पुनर्ययातिः ॥ ६२ ॥ यथा
 ह्यहं कैवलराज्यकारणान्न पृष्ठतः कर्तुमलं महोदयम् । अ-
 दीर्घकालेन तु देवि जीविते वृणो वरामद्य महीमधर्मतः ॥ ६३ ॥
 प्रसादयन्मरुतपथः स मातरं पराक्रमाज्जिगमिषुरेव दण्डकान् ।
 अथातुजं भृशमनुशास्य दर्शनं चकार तां हृदि जननीं प्रद-
 क्षिणम् ॥ ६४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकविंशः सर्गः ।

अथ तं व्यथया दीनं सविशेषममर्षितम् । श्वसन्तमिव
 नागेन्द्रं रोषविष्कारितेक्षणम् ॥ १ ॥ आसाद्य रामः सौमित्रिं
 सुहृदं भ्रातरं प्रियम् । उवाचेदं स धैर्येण धारयन् स्वत्व-
 मात्मवान् ॥ २ ॥ निरुत्था रोषं शोकञ्च धैर्यमाश्रित्य केवलम् ।

अवमानं निरस्यैनं गृहीत्वा हर्षमुत्तमम् ॥ ३ ॥ उपक्लृप्तं यदे-
 तन्मे अभिषेकार्थमुत्तमम् । सर्वं निवर्त्तय क्षिप्रं कुरु कार्यं
 निरत्ययम् ॥ ४ ॥ सौमित्रे योभिषेकार्थे मम सम्भारसम्भ्रमः ।
 अभिषेकनिवृत्त्यर्थे सोऽसौ सम्भारसम्भ्रमः ॥ ५ ॥ यस्यामदभि-
 षेकार्थे मानसं परितप्यते । माता नः सा यथा न स्यात् सवि-
 शङ्का तथा कुरु ॥ ६ ॥ तस्याः शङ्कामयं दुःखं मुहूर्त्तमपि
 नोत्सहे । मनसि प्रतिसञ्जातं सौमित्रेऽहमुदीक्षितम् ॥ ७ ॥
 न बुद्धिपूर्वं नाबुद्धः स्मरामीह कदाचन । मातृणां वा पितु-
 र्वाहं कृतं बाल्यञ्च विप्रियम् ॥ ८ ॥ सत्यः सत्याभिसन्धश्च नित्यं
 सत्यपराक्रमः । परलोकभयाङ्गीतो निर्भयस्तु पिता मम ॥ ९ ॥
 तस्यापि हि भवेदस्मिन् कर्मण्यप्रतिसंछते । सत्यं नेति मन-
 स्तापस्तस्य तापस्तपञ्च माम् ॥ १० ॥ अभिषेकविधानन्तु तस्मात्
 संहृत्य लक्ष्मण ! अन्वगेवाहमिच्छामि वनं गन्तुमितः पुरः ॥ ११ ॥
 मम प्रव्राजनादद्य कृतकृत्या नृपालजा । सुतं भरतमव्यग्रमभि-
 षेचयतां ततः ॥ १२ ॥ मयि चीराजिनधरे जटामण्डलधारिणि ।
 गतेऽरण्यञ्च कैकेय्या भविष्यति मनःसुखम् ॥ १३ ॥ बुद्धिः
 प्रणीता येनेयं मनश्च सुसमाहितम् । तन्तु नार्हसि संक्लेशु प्रव-
 र्जिष्यामि माचिरम् ॥ १४ ॥ कृतान्तस्वप्ने सौमित्रे द्रष्टव्यो मद्दि-
 वासने । राज्यस्य च वितीर्णस्य पुनरेव निवर्त्तने ॥ १५ ॥
 कैकेय्याः प्रतिपत्तिर्हि कथं स्यान्मम पीडने । यदि तस्या न
 भावोयं कृतान्तविहितो भवेत् ॥ १६ ॥ जानासि हि यथा
 सौम्य न मादृषु ममान्तरम् । भूतपूर्वं विशेषो वा तस्या मयि
 सुतेपि वा ॥ १७ ॥ सोभिषेकनिवृत्त्यर्थैः प्रवासार्यैश्च दुर्वचैः ।
 उग्रैर्वाण्यैरहं तस्मान्दान्यं देवात् समर्थये ॥ १८ ॥ कथं प्रकृति-
 सम्यक्त्वा राजपुत्री तथाशुणा । ब्रूयात् सा प्राकृतेव स्त्री मत्-
 पीडां भर्तृसन्निधौ ॥ १९ ॥ यदचिन्त्यन्तु तद्द्वैवं भूतेष्वपि न

हन्यते । व्यक्तं मयि च तस्यां च पतितो हि । ५५५ ॥ २० ॥
 कथं दैवेन सौमित्रे योद्धुमुत्सृजते पुमान् । यस्य न ग्रहणं कि-
 ष्चिन्कर्मणोन्मथ दृश्यते ॥ २१ ॥ सुखदुःखे भयक्रोधौ लाभा-
 खाभौ भवाभवौ । यच्च किञ्चित्थाभूतं ननु दैवस्य कर्म तत् ॥ २२ ॥
 ऋषयोऽप्युग्रतपसो दैवेनाभिप्रपीडिताः । उत्सृज्य नियमांसी-
 बान् अश्नन्ते काममन्युभिः ॥ २३ ॥ असङ्कल्पितमेवैह यद्-
 कक्षात् प्रवर्तते । निवर्त्यारंभयारब्धं ननु दैवस्य कर्म तत् ॥ २४ ॥
 एतया तच्चया बुध्या संस्तभ्यात्मानमात्मना । व्याहतेष्यभिषेके मे
 धरिताधो न विद्यते ॥ २५ ॥ तस्मादपरितापः सन् त्वमप्यनु-
 विधाय माम् । प्रतिसंहारय त्तिप्रमभिषेचनिकीं क्रियाम् ॥ २६ ॥
 एभिरेव घटैः सर्वैरभिषेचनसम्भृतैः । मम लक्ष्मणः तापस्ये
 व्रतज्ञानं भविष्यति ॥ २७ ॥ अथवा किं ममै तेन राज्यद्रव्य-
 मयेन तु । उद्धृतं मे स्वयं तीर्थं व्रतादेशं करिष्यति ॥ २८ ॥
 या च लक्ष्मणः सन्तापं कार्पीलक्ष्मणा विपर्षये । राज्यं वा वन-
 वासी वा वनवासी भङ्गोदयः ॥ २९ ॥ न लक्ष्मणास्मिन् मम
 राज्यविघ्ने माता यवीथस्यतिशङ्कितव्या । दैवाभिपन्ना हि
 वदन्त्यनिष्टं जानासि देवं हि तथाप्रभावम् ॥ ३० ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

द्वाविंशः सर्गः ।

इति ब्रुवति रामे तु लक्ष्मणोऽधिरासदा । श्रुत्वा मन्त्रं
 जगामेव मनसा दुःखहर्षयोः ॥ १ ॥ तदा तु बध्ना अकुटीं
 श्चुवोर्मध्ये नरपंथः । निशङ्कांसः महासर्पो विलसत् इव

शोषितः ॥ २ ॥ तस्य दुष्प्रतिवीक्ष्यन्तत् शुकुटिसहितं तदा ।
 भ्रमौ क्रुद्धस्य सिंहस्य मुखस्य सदृशं मुखम् ॥ ३ ॥ अथ हर्षा
 विधुम्बंस्तु हस्ती हस्मिवात्मनः । तिर्यग्ूर्द्धं शरीरे च पात-
 यित्वा शिरोधराम् ॥ ४ ॥ अग्राह्या वीक्ष्यमाणस्तु तिर्यग्भ्रा-
 तरमब्रवीत् । अस्थानि सम्भ्रमो यस्य जातो वै सुमहानथम् ॥ ५ ॥
 धर्मदोषप्रसङ्गेन लोकस्थानतिशङ्कया । कथं ह्येतदसम्भ्रान्त-
 स्सद्विधो वक्तुमर्हति ॥ ६ ॥ यथा ह्येवमशौख्ण्डीरं शौण्डीरः
 क्षत्रियर्षभः । किन्नाम रूपशं दैवमशक्नुमभिश्चंससि ॥ ७ ॥
 पापयोस्ते कथं नाम तयोः शङ्का न विद्यते । सन्ति धर्मोपध-
 श्मणी धर्मात्मन् किं न बुध्यसे ॥ ८ ॥ तयोः सुचरितं स्वार्थं
 श्लाघ्यात् परिजिहीर्षतोः । यदि नैवं व्यवसितं स्याद्वि प्रागेव
 राघव ॥ ९ ॥ तयोः प्रामेव दत्तश्च स्याद्वरः प्रकृतश्च सः ।
 लोकविद्विष्टमारब्धं त्वदन्यस्याभिषेचनम् ॥ १० ॥ नोत्सहे स-
 हितुं वीर तत्र मे क्षतुमर्हसि ॥ ११ ॥ येनैवमागता द्वैधं
 तव बुद्धिर्महामते । सोपि धर्मो मम द्वेष्यो यत्रसङ्गादिसु-
 ह्रासि ॥ १२ ॥ कथं त्वं कर्मणा शक्तः कैकेयी वशवर्तिनः ।
 करिष्यसि पितुर्बाष्पमधर्मिष्ठं विगर्हितम् ॥ १३ ॥ यद्यं कि-
 ल्लिषाद्भेदः क्षतोप्येवं न गृह्यते । जायते तत्र मे दुःखं धर्म-
 सङ्गश्च गर्हितः ॥ १४ ॥ तवयं धर्मसंयोगो लोकस्यास्य विग-
 र्हितः । मनसापि कथं कामं कुर्यात्त्वां कामगृह्यतोः ॥ १५ ॥
 तयोस्सहितयोर्नित्यं शत्रोः पितृभिधानयोः । यद्यपि प्रति-
 पत्तिस्तो देवी चापि तयोर्भतम् । तथाप्युपेक्षणीयं ते न मे
 तदपि रोचते ॥ १६ ॥ विक्लवो वीर्यहीनो यः स दैवमनु-
 वर्त्तते । वीराः सम्भावितात्मानो न दैवं पशुर्पुंसते ॥ १७ ॥
 दैवं पुरुषकारेण यः समर्थः प्रवाधितुम् । न दैवेन विपत्त्यार्थः
 पुरुषः सोवसीदति ॥ १८ ॥ द्रक्ष्यन्ति त्वद्य दैवस्य पौरुषं पुरु-

यस्य च । दैवमातुषयोरय व्यक्ता व्यक्तिर्भविष्यति ॥ १९ ॥
 अय मत्पौरुषहतं दैवं दृक्ष्यन्ति वै जनाः । यद्दैवादाहतं तेषु
 दृष्टं राज्याभिषेचनम् ॥ २० ॥ अत्यंशुशमिवोहामं गजं मदज-
 लोद्धतम् । प्रधावितमहं दैवं, पौरुषेण निवर्त्तये ॥ २० ॥
 लोकपालाः समस्तास्ते नाद्य रामाभिषेचनम् । नच कृत्स्ना-
 स्तयो लोका विहन्युः किं पुनः पिता ॥ २२ ॥ यैर्विवासस्तवा-
 रण्ये मिथो राजन् समर्थितः । अरण्ये ते विवक्ष्यन्ति चतुर्दश-
 समास्तथा ॥ २३ ॥ अहं तदाशान्ध्यामि पितुस्तस्याथ या तव ।
 अभिषेकविधातेन पुत्रराज्याय वर्त्तते ॥ २४ ॥ मदूबलेन
 विरुद्धाय न स्याद्दैवबलं तथा । प्रभविष्यति दुःखाय यथोयं
 पौरुषं मम ॥ २५ ॥ ऊर्द्धं वर्षसहस्रान्ते प्रजापाल्यमनन्तरम् ।
 आर्य्यपुत्राः करिष्यन्ति वनवासं गते त्वयि ॥ २६ ॥ पूर्वर-
 जर्षिष्टच्या हि वनवासो विधीयते । प्रजा निर्दिष्य पुत्रेषु पुत्र-
 वत्परिपालने ॥ २७ ॥ स चेद्राजन्यनेकाग्रे राज्यविभ्रमश-
 ङ्कया । नैवमिच्छसि धर्मात्मन् राज्यं राम त्वमात्मनि ॥ २८ ॥
 प्रतिजानी च ते वीर माभूवं वीर लोकभाक् । राज्यञ्च तव रक्षेय-
 महं बलेव सागरम् ॥ २९ ॥ मङ्गलैरभिषिञ्चस्व तत्र त्वं व्या-
 घृती भव । अहमेकी महीपालानलं वारयितुं बलात् ॥ ३० ॥
 न शोभार्थाविमौ वाङ्मन् न धनुर्भूषणाय मे । नासिरावन्वना-
 र्थाय न शरास्त्रमहेतवः । अमितमथनार्थं मे सर्वमेतञ्च-
 तुष्टयम् ॥ ३१ ॥ न चाहं कामयेत्यर्थं यः स्थाच्छत्रुर्मतो मम ।
 असिना तीक्ष्णधारेण विदुञ्चलितवर्चसा ॥ ३२ ॥ प्रष्टहीतेन
 वै शत्रुं वञ्चिणं वा न कल्पये ॥ ३३ ॥ खड्गनिष्पेनिष्पिष्टै-
 र्गहना दुश्चरा च मे । हृद्यश्वरथहस्तोरुशिरोभिर्भविता
 मही ॥ ३४ ॥ खड्गधाराहता मेद्य दीप्यमाना इवाद्रयः ।
 यतिष्यन्ति द्विषी भूमौ मेषा इव सविद्युतः ॥ ३५ ॥ बद्धा

ग्रीषाकृलित्राणे प्रगृहीतशरासने । अथं पुरुषमानीं स्यात्
 पुरुषाणां मयि स्थिति ॥ ३६ ॥ बद्धभिश्चैकमत्यस्यन् लोके न च
 बहून् जनान् । विनियोच्यास्यहं वाशान्द्रुवाजिगजमर्मसु ॥ ३७ ॥
 अद्य मेस्त्वप्रभवस्य प्रभावः प्रभविष्यति । राज्ञस्याप्रभुतां कर्तुं
 प्रभुत्वञ्च तव प्रभो ॥ ३८ ॥ अद्य चन्दनसारस्य केयूरामोक्ष-
 णस्य च । वस्तूनाञ्च विमोक्षस्य सुहृदां पालनस्य च ॥ ३९ ॥
 अनुरूपाविमो बहू राम कर्म कारिष्यतः । अभिषेचनविघ्नस्य
 कर्तृग्यान्ते निवारणे ॥ ४० ॥ ब्रवीहि कोट्यैव मया वियुज्यतां
 तवानुहृत्प्राणयशः सुहृज्जनैः । यथा तवेयं वसुधा वशा
 भवेत्तथैव मां शाधि तवास्मि किंकरः ॥ ४१ ॥ विह्वल्य वाष्पं
 परिसान्त्व चासक्तु स लक्ष्मणं राघववंशवर्द्धनः । उवाच
 पित्रोर्वचने व्यवस्थितं निबोध मामेष हि सौम्य सत्यथः ॥ ४२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

त्रयोविंशः सर्गः ।

तं समीक्ष्य व्यवसितं पितुर्निर्देशपालने । कौशल्या वाघ-
 संबद्धा वचो धर्मिष्ठमब्रवीत् ॥ १ ॥ अट्टष्टदुःखो धर्मात्मा
 सर्वहितप्रियंवदः । मयि जातो दशरथात् कथमुष्णेन वर्त्त-
 येत् ॥ २ ॥ यस्य भृत्याश्च दासाश्च सृष्टान्यन्वानि भुञ्जते । कथं
 स भोष्यते रामो वने मूलफलान्ययम् ॥ ३ ॥ क एतत् अहधे-
 ष्त्वत्वा कस्य वा न भवेद्भयम् । गुणवान् दयितो राज्ञो राघवो
 यद्विवास्यते ॥ ४ ॥ नूनं तु बलवान् लोके कृतान्तः सवेमादि-
 शम् । लोके रामाभिरामस्त्वं वनं यत्र गमिष्यति ॥ ५ ॥ अयं

तु मामात्मभवस्त्वदादर्शनमारुतः । विलापदुःखसमिधौ बद्धि-
 तांशुःकृताःकृतिः ॥ ६ ॥ चिन्तावाप्यमहाधूमस्त्वदादर्शनचि-
 त्तजः । कर्षयित्वा भ्रशं पुत्र निश्वासायाससम्भवः ॥ ७ ॥
 त्वया विहीनामिह मां शोकद्विग्नरतुलो महान् । प्रधस्त्वति
 यथा कच्चं चित्तभानुर्हिमात्यये ॥ ८ ॥ कथं हि धेनुः स्वं वत्सं
 गच्छन्तमनुगच्छति । अहं त्वानुगमिष्यामि यत्न वत्स गमि-
 ष्यसि ॥ ९ ॥ यथा निगदितं माता तद्वाक्यं पुरुषर्षभः ।
 श्रुत्वा रामोब्रवीद्वाक्यं मातरं भ्रशदुःखिताम् ॥ १० ॥ कैकेया
 वञ्चितो राजा मयि चारण्यमाश्रिते । भवत्या च परित्यक्तो न
 नूनं वर्त्तयिष्यति ॥ ११ ॥ भर्तुः पुनः परित्यागो दृशंसः केवलं
 स्त्रियाः । स भवत्या न कर्त्तव्यो मनसापि विगर्हितः ॥ १२ ॥
 यावज्जीवति काकुत्स्थः पिता मे जगतीपतिः । शुश्रूषा क्लि-
 यतां तावत् स हि धर्मः सनातनः ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा तु रामेण
 कौशल्या शुभदर्शना । तथेत्युवाच सुप्रीता राममक्लिष्टका
 रिणम् ॥ १४ ॥ एवमुक्तानु वचनं रामो धर्मभृताम्बरः । भूय-
 स्त्सामब्रवीद्वाक्यं मातरं भ्रशदुःखिताम् ॥ १५ ॥ मया चैव भवत्या
 च कर्त्तव्यं वचनं पितुः । राजा भर्त्ता गुरुः श्रेष्ठः सर्वेषामी-
 श्वरः प्रभुः ॥ १६ ॥ इमानि तु महारण्ये विहृत्य नव पञ्च च ।
 वर्षाणि परमप्रीत्या स्यास्यामि वचने तव ॥ १७ ॥ एवमुक्त्वा
 प्रियं पुत्रं वाप्यपूर्णानना तदा । उवाच परमार्त्ता तु कौशल्या
 सुतकल्याणा ॥ १८ ॥ आसां राम सपत्नीनां मध्ये वस्तुं न मे
 क्षमम् । जय मामपि काकुत्स्थः वनं वन्यां ष्टगीमिव ॥ १९ ॥
 यदि ते गमने बुद्धिः कृता पितुरपेक्षया । तां तथा बहतीं
 क्षमो बहन्वचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ जीवन्त्या हि स्त्रिया भर्त्ता
 वितं प्रभुरेव च । भवत्या मम चैवाद्य राजा प्रभवति प्रभुः ॥ २१ ॥
 । क्षमाया वचं राज्ञा लोकनाथेन धीमता ॥ २२ ॥ भरतश्चापि

चर्मात्मा सर्वभूतप्रियंवदः । भवतीमसुवर्त्तेत स हि धर्मरतः
 सदा ॥ २३ ॥ यथा मयि तु निःक्रान्ते पुत्रगोकेन पार्थिवः ।
 अमं नवाभ्रयात् किञ्चिदप्रमत्ता तथा कुरु ॥ २४ ॥ दारुण-
 द्वाप्ययं शोको यथैनं न विनाशयेत् । राज्ञो वृद्धस्य सततं
 हितञ्चर समाहिता ॥ २५ ॥ व्रतोपवासनिरता या नारी
 परमोत्तमा । भर्तारं नासुवर्त्तेत सा च पापगतिर्भवेत् ॥ २६ ॥
 भर्तुः शुश्रूषया नारी लभते गतिमुत्तमम् । अपि या निर्मम-
 स्कारा निवृत्ता देवपूजनात् ॥ २७ ॥ शुश्रूषामेव कुर्वीत
 भर्तुः प्रियङ्गिते रता । एष धर्मः पुरा दृष्टो वेदे लोके स्मृतः
 स्मृतः ॥ २८ ॥ अग्निकार्ष्येषु च सदा सुमनोभिश्च देवताः ।
 पूष्याश्चे मत्सृते देवि ब्राह्मणाश्चैव सुव्रताः ॥ २९ ॥ एवं काण्डं
 प्रतीक्षस्व ममागमनकारिणी । नियता नियताहारा भर्तु-
 शुश्रूषणे रता ॥ ३० ॥ प्राप्स्यसे परमं कामं मयि प्रत्यागते
 सति । यदि धर्मश्चतां श्रेष्ठो धारयिष्यति जीवितम् ॥ ३१ ॥
 एवमुक्त्वा तु रामेण वाष्पपूर्णायतेक्षणा । कौशल्या पुत्रशो-
 कार्त्ता रामं वचनमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ गमने सुकृतां बुद्धिं न ते
 शक्नोमि पुत्रक । विनिवर्त्तयितुं वीर नूनं कालो दुरत्ययः ॥ ३३ ॥
 गच्छ पुत्र त्वमेकाग्रो भद्रन्तेस्तु सदा विभो । पुनश्चवि निवृत्ते
 तु भविष्यामि गतक्लमा ॥ ३४ ॥ प्रत्यागते महाभागे कृतार्थे
 चरितव्रते । पितुरावृष्यतां प्राप्ते त्वयि लक्ष्य परं सुखम् ॥ ३५ ॥
 क्षतान्तस्य गतिः पुत्र दुर्विभाव्या सदा भुवि । यस्त्वां सञ्चोद-
 यति मे वच आच्छिद्य राघव ॥ ३६ ॥ गच्छेदानीं महाबाही
 श्रेमेण पुनरागतः । नन्दयिष्यसि मां पुत्र साम्ना सख्येन
 शेतसा ॥ ३७ ॥ अपीदानीं स कालः स्यादनात्प्रत्यागतं
 पुनः । येन त्वां पुत्र पश्येयं जटावल्कलधारिणम् ॥ ३८ ॥
 तत्रा हि रामं वनवासनिवृत्तं समीक्ष्य देवी परमैश्वर्यं

चेतसा । उवाच रामं शुभलक्षणं वचो बभूव च स्वस्थयनाभि-
काङ्क्षिणी ॥ ३६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
चतुर्विंशः सर्गः ।

सां विनीय तमायासमुपसृश्य जलं शुचि । चकार माता
रामस्य मङ्गलानि मनस्विनी ॥ १ ॥ न शक्यते वारयितुं गच्छे-
दानीं रघूत्तम । शीघ्रञ्च विनिवर्त्तस्व वर्त्तस्व च सतां क्रमे ॥ २ ॥
यं पालयसि धर्मं त्वं धृत्या च नियमेन च । स वै राघवशार्दूल
धर्मस्वामभिरचतु ॥ ३ ॥ येभ्यः प्रणमसे पुत्र चैत्येष्वायतनेषु
च । ते च त्वामभिरचन्तु वने सह महर्षिभिः ॥ ४ ॥ यानि
दत्तानि तैःस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता । तानि त्वामभि-
रक्षन्तु गुणैः समुद्दितं सदा ॥ ५ ॥ पित्रशुश्रूषया पुत्र मात-
शुश्रूषया तथा । सत्येन च महाबाहो चिरञ्जीवाभिरक्षितः ॥ ६ ॥
समित्कुशपवित्राणि वेद्युयायतनानि च । स्याण्डलानि च
विप्राणां शैला वृक्षा ह्लादाः क्षयाः ॥ ७ ॥ पतङ्गाः पद्भगाः
सिंहास्त्रां रक्षन्तु नरोत्तम । स्वस्ति साध्याश्च विश्वे च मरुतश्च
महर्षिभिः ॥ ८ ॥ स्वस्ति घाता विघाता च स्वस्ति पूषा भगो-
र्यमा । लोकपालाश्च ते सर्वे वासवप्रमुखास्तथा ॥ ९ ॥ ऋतवः
षट् च ते सर्वे मामाः सखत्पराः क्षपाः । दिनानि च सुह-
र्ताश्च स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा ॥ १० ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि
ग्रहाश्च सह देवतैः । श्रुतिः स्मृतिश्च धर्मश्च पातु त्वां पुत्र
सर्वतः ॥ ११ ॥ स्कन्दश्च भगवान् देवः सोमश्चन्द्रो वृहस्पतिः ।
सप्तर्षयो नारदश्च ते त्वां रक्षन्तु सर्वतः ॥ १२ ॥ ते चापि सर्वतः

शिवा दिशश्च सदिगीश्वराः । सुता मया वने तस्मिन् पातुं
 त्वां पुत्र नित्यम् ॥ १३ ॥ शैलाः सर्वे समुद्राश्च राजा वरुण एव
 च । खीरन्तरिक्षं पृथिवी वायुश्च सचराचरः ॥ १४ ॥ अहो-
 रात्रे तथा सन्ध्या पातु त्वां वक्षमाश्रितम् । कलाश्च काष्ठाश्च
 तथा तव शर्म दिशन्तु ते ॥ १५ ॥ महावने विचरतो सुनि-
 वेशस्य धीमतः । तथादित्याश्च दैत्याश्च भवन्तु सुखदाः सदा ॥ १६ ॥
 राक्षसानां पिशाचानां दैत्यानां क्रूरकर्मणाम् । क्रव्यादानां
 च सर्वेषां माभूत् पुत्रक ते भयम् ॥ १७ ॥ प्रवङ्गा वृश्चिका दंशा
 मशकाश्चैव कानने । सरीसृपाश्च कीटाश्च माभूवन् गहने
 तव ॥ १८ ॥ महाहिपाश्च सिंहाश्च व्याघ्रा ऋक्षाश्च दंष्ट्रिणः ।
 महिषाः शृङ्गिणो रौद्रा न ते द्रुक्षन्तु पुत्रक ॥ १९ ॥ वृमांस-
 भोजना रौद्रा ये चान्ये सर्पजातयः । मा च त्वां हिंसिषुः पुत्र
 मया सम्पूजितास्त्रिह ॥ २० ॥ आगमास्ते शिवाः सन्तु सिध्यन्तु
 च पराक्रमाः । सर्वसम्पत्तयो राम स्वस्तिमान् गच्छ पुत्रक ॥ २१ ॥
 स्वस्ति तेस्वन्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यः पुनः पुनः । सर्वेभ्यश्चैव
 देवेभ्यो ये च ते परिपन्थिनः ॥ २२ ॥ शुकः सोमश्च शूर्पश्च
 धनदोथ यमस्तथा । पातु त्वामर्चिता राम दण्डकारण्य-
 वासिनम् ॥ २३ ॥ अग्निर्वायुस्तथा धूमो मन्त्रार्घिसुखात्
 श्रुताः । उपसर्गनकाले तु त्वां रक्षन्तु रघूत्तम ॥ २४ ॥
 सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा भूतकर्ता तथार्षयः । ये च शेषाः सुरास्ते
 तु रक्षन्तु वनवासिनम् ॥ २५ ॥ इति माल्यैः सुरगणान्
 गन्धैश्चापि यशस्विनी । स्तुतिभिश्चानुरूपभिरानर्चयतलो-
 चना ॥ २६ ॥ ज्वलनं समुपादाय ब्राह्मणेन महात्मना । हा-
 वयामास विधिना राममङ्गलकारणात् ॥ २७ ॥ वृतं श्वेतानि
 माल्यानि समिधः श्वेतसर्षपान् । उपसम्पादयामास कौशल्या
 परमाङ्गना ॥ २८ ॥ उपाध्यायः सविधिना कृत्वा शान्तिमना-

मयम् । उतहृष्यावशेषेण वाक्त्रं बलिमकल्पयत् ॥ २९ ॥
 मधुं दध्मत्ततदृतेः स्वस्ति वाच्यं द्विजांसतः । वाचशामास
 रामस्य वने स्वस्वयनक्रियाम् ॥ ३० ॥ ततस्तस्मै द्विजेन्द्राय
 माता तस्य यशस्विनी । दक्षिणां प्रददौ काश्यां राघवं चेद-
 मब्रवीत् ॥ ३१ ॥ यन्मङ्गलं सृष्ट्वाद्ये सर्वदेवनमस्कृते । हृत्-
 नाद्ये समभवत् तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥ ३२ ॥ यन्मङ्गलं सुप-
 र्यास्य विनताकल्पयत् पुरा । अक्षतं प्रार्थयानस्य तत्ते भवतु
 मङ्गलम् ॥ ३३ ॥ अक्षतोत्पादने दैत्यान् प्रतो वज्रधरस्य यत् ।
 अर्दतिर्मङ्गलं प्रादात्तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥ ३४ ॥ त्रिविक्रमान्
 प्रक्रमतो विष्णोरतुलतेजसः । यदासीन्मङ्गलं राम तत्ते भवतु
 मङ्गलम् ॥ ३५ ॥ ऋषयः सागरा द्वीपा वेदा लोका दिग्दश ताः ।
 मङ्गलानि महाबाहो दिग्मन्तु शुभमङ्गलम् ॥ ३६ ॥ इति
 पुत्रस्य सिद्धार्थां विशल्यकरणीं तथा । शीघ्रं च सुशेषाश्च
 कृत्वा शिरसि भामिनी ॥ ३७ ॥ गन्धैश्चापि समालभ्य राम-
 स्नायतलोचना । चकार रक्षां कौशल्या मन्त्रैरभिजजाप च ॥ ३८ ॥
 उवाचापि प्रहृष्टेव सा दुःखवशवर्तिनी । वाङ्मात्रेण न भावेन
 वाचा संसृज्यमानया ॥ ३९ ॥ आनस्य मूर्ध्नि चाप्राय परिष्वस्य
 यशस्विनी । अवदत् पुत्र सिद्धार्थो गच्छ राम यथासुखम् ॥ ४० ॥
 अरोगं सर्वसिद्धार्थमयोध्यां पुनरागतम् । पश्यामि त्वां सुखं वक्ष्य-
 म्स्थितं राजवर्त्मसु ॥ ४१ ॥ प्रनष्टदुःखसङ्कल्पा हर्षविव्योति-
 तानना । द्रक्ष्यामि त्वां वनात्प्राप्तं पूर्णचन्द्रनिबोदितम् ॥ ४२ ॥
 भद्रं भद्रासनगतं वनवासादिहागतम् । द्रक्ष्यामि त्वां मुञ्जः
 पुत्र तीर्थवन्तं पितृवचः ॥ ४३ ॥ मङ्गलैरुपसम्पन्नो वनवासादि-
 हागतः । बध्नास मम नित्यं त्वं कामान् सबर्द्धं याहि
 शोः ॥ ४४ ॥ मयाङ्गिता देवगणाः शिवाद्दयो महर्षयो भूत-
 गणाः सुरोरमाः । अभिप्रयातस्य वनं चिराय ते चिताय काङ्क्षन्तु

दिशश्च राघवं ॥ ४५ ॥ अतीव चाशुप्रतिपूर्णालोचना सनायं
 च स्वस्थयनं यथाविधि । प्रदक्षिणं चापि चकार राघवं पुनः
 पुनश्चापि निरीक्ष्य सख्यजे ॥ ४६ ॥ तथा हि देव्या च कृतं
 प्रदक्षिणो निष्पीड्य मातुशरणी पुनः पुनः । जगाम सीता-
 निलयं महायशाः स राघवः प्रञ्चलितस्तया श्रिया ॥ ४७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चविंशः सर्गः ।

अभिवाद्य तु कौशल्यां रामः सम्प्रस्थितो वनम् । कृत-
 स्वस्थयनो मात्रा घर्मिष्ठे वर्त्मनि स्थितः ॥ १ ॥ विराजयन्
 राजसुतो राजमार्गं नरैर्दृतम् । हृदयान्याममंथेव जनस्य
 गुणवत्तया ॥ २ ॥ वैदेही चापि तत् सर्वं न श्रुत्वाव तपस्विनी ;
 तदेव हृदि तस्याश्च यौवराज्याभिषेचनम् ॥ ३ ॥ देवकार्त्त-
 म् सा कृत्वा कृतज्ञा हृष्टचेतना । अभिज्ञा राजधर्माणां राज-
 पुत्नी प्रतीक्षती ॥ ४ ॥ प्रविवेशाय रामस्तु स्ववेश्म सुविभू-
 षितम् । प्रहृष्टजनसम्पूर्णं ह्यिया किञ्चिद्वाङ्मनः ॥ ५ ॥
 अथ सीता ससुत्पत्य वेपमाना च तं पतिम् । अपश्यच्छोक-
 सन्तप्तं चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियम् ॥ ६ ॥ तां दृष्ट्वा स हि
 धर्मात्मा न शशाक मनोगतम् । तं शोकं राघवः सोढुं ततो
 विवृतताङ्गतः । ७ ॥ विवर्णवदनं दृष्ट्वा तं प्रस्निग्धममर्षणम् ।
 आह दुःखाभिसन्तप्ता किमिदानीमिदं प्रभो ॥ ८ ॥ अथ
 वार्त्तस्यतः श्रीमान् सुक्तः पुष्येण राघव । प्रोच्यते ब्राह्मणैः
 प्राञ्चैः केन त्वमसि दुर्मनाः ॥ ९ ॥ न ते शतशलाकेन जल-
 येननिभेन च । आहतं वदनं वलाहकैश्चाभिविराजते ॥ १० ॥

व्यजनाभ्याश्च सुख्याभ्यां शतपञ्चनिभेक्षणम् । चन्द्रहंसप्रका-
 शाभ्यां वीज्यते न तवाननम् ॥ ११ ॥ वाग्मिनी वन्दिनश्चापि
 प्रहृष्टास्त्वां नरर्षभ । सुवन्तो नाद्य दृश्यन्ते मङ्गलैः सुतमा-
 गन्तः ॥ १२ ॥ न ते क्षौद्रञ्च दधि च ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
 मूर्ध्नि मूर्ध्नाभिषिक्तस्य ददेति स्म विधानतः ॥ १३ ॥ न त्वां
 प्रकृत्यः सर्वाः श्रेणीमुख्याश्च भूषिताः । अनुव्रजितुमिच्छन्ति
 पौरजानपदास्तथा ॥ १४ ॥ चतुर्भिर्वेगसम्पन्नैः हयैः काञ्चन-
 भूपयैः । मुखैः पुष्परथो युक्तः किं न गच्छति तेयतः ॥ १५ ॥
 न हस्ती चायतः श्रीमान् सर्वलक्षणपूजितः । प्रयागे लक्ष्यते
 वीर कृष्णमेघगिरिप्रभः ॥ १६ ॥ न च काञ्चनचित्तन्ते
 पश्यामि प्रियदर्शनम् । भद्रासनं पुरस्कृत्य यान्तं वीर पुरः-
 सरम् ॥ १७ ॥ अभिषेको यदा सज्जः किमिदानीमिदं तव ।
 अपूर्वो मुखवर्णश्च न प्रहर्षश्च लक्ष्यते ॥ १८ ॥ इतीव विल-
 पन्तीं तां प्रोवाच रघुनन्दनः । सीति तत्रभवांस्तातः प्रवाज-
 यति मां वनम् ॥ १९ ॥ कुले महति सम्भूते धर्मज्ञे धर्मचा-
 रिणि । शृणु जानकि येनेदं क्रमेणाद्यागतं मम ॥ २० ॥
 राज्ञा सत्यप्रतिज्ञेन पित्रा दशरथेन वै । कैकेय्ये मम मात्रे तु
 पुरा दत्तो महावरौ ॥ २१ ॥ तयाद्य मम सज्जेऽस्मिन्नभिषेके
 नृपोद्यते । प्रचोदितः स समयो धर्मेण प्रतिनिर्जितः ॥ २२ ॥
 चतुर्दश हि वर्षाणि वसव्यं दण्डके मया । पित्रा मे भरत-
 श्चापि यौवराज्ये नियोजितः ॥ २३ ॥ सोऽहं त्वामागतो द्रष्टुं
 प्रस्थितो विजनं वनम् । भरतस्य समीपन्ते नाहं कथः कदा-
 चन ॥ २४ ॥ ऋद्धियुक्ता हि पुरुषा न सहन्ते परस्त्वम् ।
 तस्मान्म ते गुणाः कथा भरतस्याग्रतो मम ॥ २५ ॥ नापि त्वं
 तेन भर्तव्या विशेषेण कदाचन । अनुकूलतया शक्यं समीपे
 तस्य वर्त्तितुम् ॥ २६ ॥ तस्मै दत्तं नृपतिना यौवराज्यं समा-

तं नम् । स प्रसाद्यस्त्वया सीते नृपतिश्च विशेषतः ॥ २७ ॥ अहं
 चापि प्रतिज्ञां तां गुरोः समनुपालयन् । वनमर्थैव यास्यामि
 स्थिरीभव मनस्विनि ॥ २८ ॥ याते च मयि कल्याणि
 वनं मुनिनिघेवितम् । व्रतौपवामपथ्यायेर्वर्त्तितञ्च त्वया
 नघे ॥ २९ ॥ कल्यमुत्याय देवानां कृत्वा पूजां यथाविधि ।
 वन्दितव्यो दशरथः पिता मम जनेश्वरः ॥ ३० ॥ माता च
 मम कौशल्या वृद्धा सन्तापकर्षिता । धर्ममेवायतः कृत्वा त्वत्तः
 सम्मानमर्हति ॥ ३१ ॥ वन्दितव्यास्त्वया नित्यं याः श्रेष्ठा मम
 मातरः । स्नेहप्रणयसम्भोगैः समा हि मम मातरः ॥ ३२ ॥
 भ्रातृपुत्रसमौ चापि द्रष्टव्यौ च विशेषतः । उभौ भरत-
 शत्रुघ्नौ प्राणैः प्रियतरौ मम ॥ ३३ ॥ विप्रियश्च न कर्त्तव्यं
 भरतस्य कदाचन । स हि राजा च वैदेहि देहस्य च कुलस्य
 च ॥ ३४ ॥ आराधिता हि शीलेन प्रयत्नैश्चोपसेविताः ।
 राजानः सम्प्रसीदन्ति प्रकुप्यन्ति विपर्यये ॥ ३५ ॥ स्पृशन्निव
 गजो हन्ति जिघ्रन्निव भुजङ्गमः । स्मृशन्निव वृषो हन्ति मान-
 यन्निव दुर्जनः ॥ ३६ ॥ श्रीरसानपि पुत्तान् हि त्यज्यन्त्यहित-
 कारिणः । समर्थान् प्रतिगृह्णन्ति नरानपि नराधिपाः ॥ ३७ ॥
 सा त्वं वसेह कल्याणि राज्ञः समनुवर्त्तिनी । भरतस्य रता
 धर्मे सत्यव्रतपरायणा ॥ ३८ ॥ अहं गमिष्यामि महावनं प्रिये
 त्वया हि वस्तव्यमिहैव भामिनि । यथा व्यलीकं कुरुषे न
 कस्यचिन्नथा त्वया कार्यमिदं वचो मम ॥ ३९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

षड्विंशः सर्गः ।

एवमुक्त्वा तु वैदेही प्रियार्हा प्रियवादिनी । प्रणयादेव
 संक्रुद्धा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ किमिदं भाषसे राम वाच्यं
 क्वचुतया भ्रुवम् । त्वयः यदपह्नास्यं मे श्रुत्वा नरवरोत्तम ॥ २ ॥
 वीराणां राजपुत्राणां शस्त्रास्त्रविदुषां नृप । अनर्हं मयशस्यञ्च
 न श्रोतव्यं त्वयेरितम् ॥ ३ ॥ आर्य्यपुत्र पिता माता आता
 पुत्रसखा क्षुषा । स्वानि पुण्यानि भुञ्जानाः स्वस्वभाग्यसुपा-
 सते ॥ ४ ॥ भर्तुर्भाग्यन्तु नार्थ्येका प्राप्नोति पुरुषर्षभ । अत-
 श्चैवाहमादिष्टा वने वस्रव्यामित्यपि ॥ ५ ॥ न पिता नाम्नी
 नाम्ना न माता न सखीजनः । इह प्रेत्य च नारीणां पति-
 रेको गतिः सदा ॥ ६ ॥ यदि त्वं प्रस्थितो दुर्गं वनमद्यैव
 राषव । अग्रतस्ते गमिष्यामि च्छहन्ती कुशकण्टकान् ॥ ७ ॥
 इव्यारोपी वरिष्ठः कृत्य पीतशेषमिवोदकम् । नय मां वीर
 विश्वम्भः पापं मयि न विद्यते ॥ ८ ॥ प्रासादाग्रैर्विमानैर्वा
 वैहायसगतेन वा । सर्वावस्थागता भर्तुः पादच्छाया वि-
 शिष्यते ॥ ९ ॥ असुशिष्टास्त्रि माता च पिता च विविधा-
 अमम् । नास्त्रि सम्प्रति वक्तव्या वृत्तिं तव्यं यथा मया ॥ १० ॥
 अहं दुर्गं गमिष्यामि वनं पुरुषवर्जितम् । नानासृगगणाकीर्णं
 शार्दूलगणसेवितम् ॥ ११ ॥ सुखं वने निवत्सामि यथैव भवने
 पितुः । अचिन्तयन्ती त्रीन् लोकान् चिन्तयन्ती पतिव्रतम् ॥ १२ ॥
 शुश्रूषमाणा ते नित्यं नियता ब्रह्मचारिणी । सह रंस्ये त्वया
 वीर वनेषु मधुगन्धिषु ॥ १३ ॥ त्वं हि कर्तुस्वने शक्तो राक्षः
 संपरिपालनम् । अन्यस्यापि जनस्येह किं पुनर्मम मानद ॥ १४ ॥
 साहं त्वया गमिष्यामि वनमद्य न संशयः । नाहं शक्या महा-
 भाग निवर्त्तयितुमुद्यता ॥ १५ ॥ फलमूलाशना नित्यं भवि-
 ष्यामि न संशयः । न ते दुःखं करिष्यामि निवसन्ती त्वया
 नह ॥ १६ ॥ अग्रतस्ते गमिष्यामि भोष्ये भुक्तवति त्वयि ।

द्रुह्यामि सरितः शैलान् पल्लवानि सरांसि च । द्रष्टुं सर्वं च
निर्भीता त्वया नाथेन घीमता ॥ १७ ॥ इंसकारण्डवाकीर्षाः
पद्मिनीः साधुपुष्पिताः । इच्छेयं सुखिनी द्रष्टुं त्वया वीरेण
सङ्गता ॥ १८ ॥ अभिषेकं करिष्यामि तामु नित्यमनुव्रता ।
सह त्वया विशालाक्ष रस्ये परमनन्दिनी ॥ १९ ॥ एवं वर्ष-
सहस्राणि शतं वापि त्वया सह । व्यतिक्रमं न वेत्स्यामि
स्वर्गोपि हि न मे मतः ॥ २० ॥ स्वर्गोपि च विना वासो भविता
यदि राषव । त्वया राम नरथ्याम्र नाहं तदपि रोचये ॥ २१ ॥
अहं गमिष्यामि वनं सुदुर्गमं सृगायुतं वानरवारणैश्च । वने
निवत्स्यामि यथा पितुर्गृहे तवैव पादावुपगृह्य सम्प्रता ॥ २२ ॥
अनन्यभावामनुरक्तचेतसं त्वया विसृक्तां मरणाय निश्चिताम् । नय-
स्व मां साधु कुरुष्व याचनां नातो मया ते गुरुता भविष्यति ॥ २३ ॥
तथा ब्रुवाणामपि धर्मवत्सला नच स्म सीतां वृवरो निनीषति ।
उवाच सैनां बहुसन्निवर्त्तने वने निवासस्य च दुःखतां प्रति ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामाण्ये बास्कीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तविंशः सर्गः ।

— — —

स एवं ब्रुवतीं सीतां धर्मज्ञो धर्मवत्सलः । न नेतुं कुरुते
बुद्धिं वने दुःखानि चिन्तयन् ॥ १ ॥ सात्वयित्वा ततस्तां तु
पाप्यद्रुषितलोचनाम् । निवर्त्तनार्थं धर्मात्मा वाक्यमेतदुवाच
॥ २ ॥ सीते महाकुलीनासि धर्मे च निरता सदा । इहा-
चरस्व धर्मं त्वं मे यथा मनसः सुखम् ॥ ३ ॥ सीते यथा त्वां
वक्ष्यामि तथा कार्श्यं त्वयाबले । वने दोषा हि बहुषो वदत-
स्यान्निबोध मे ॥ ४ ॥ सीते विमुष्यतामेषा वनवासकृता मतिः ।

बद्धदोषं हि कान्तारं वनमित्यभिधीयते ॥ ५ ॥ हितबुधः
 खलुवचो मयैतदभिधीयते । सदासुखं न जानामि दुःखमेव
 सदावनम् ॥ ६ ॥ गिरिनिर्भरसम्भूता गिरिनिर्दरिवासिनाम् ।
 सिंहानां निनदा दुःखाः श्रोतुं दुःखमतो वनम् ॥ ७ ॥ क्रीडमा-
 नाश्च विश्वाम्ना मत्ताः शून्ये तथा च्छगाः । दृष्ट्वा समभिवर्तन्ते सीते
 दुःखमतो वनम् ॥ ८ ॥ सग्राहाः सरितश्चैव पङ्कवत्यः सुदुस्तराः ।
 मत्तैरपि गर्जेनित्यमतो दुःखतनं वनम् ॥ ९ ॥ लताकण्टकसङ्कीर्णाः
 कृकवाकूपनादिताः । निरपाश्च सुदुःखाश्च मार्गां दुःखमतो
 वनम् ॥ १० ॥ सुष्यते पर्णशय्यासु स्वयं भग्नासु भूतले ।
 रात्रिषु अर्माखन्धेन तस्माद्दुःखतरं वनम् ॥ ११ ॥ अहोरात्रञ्च
 सन्तोषः कर्त्तव्यो नियतात्मना । फलैर्दृष्ट्वावपतितैः सीते
 दुःखमतो वनम् ॥ १२ ॥ उपवासश्च कर्त्तव्यो यथा प्राणेषु
 मेथिलि । जटाभारश्च कर्त्तव्यो वल्कलाम्बरधारणम् ॥ १३ ॥
 देवतानाश्च पितृणां कर्त्तव्यं विधिपूर्वकम् । प्राप्तानामतिथी-
 नाश्च नित्यशः प्रतिपूजनम् ॥ १४ ॥ कार्यस्त्रिभुवः काले
 काले च नित्यशः । चरतां नियमेनेव तस्माद्दुःखतरं वनम् ॥ १५ ॥
 उपहारश्च कर्त्तव्यः कुसुमैः स्वयमाहृतैः । आर्षेण विधना
 वेद्यां सीते दुःखमतो वनम् ॥ १६ ॥ यथालब्धेन कर्त्तव्यः
 सन्तोषस्तेन मैथिली । यथाहारैर्वनचरैः सीते दुःखमतो
 वनम् ॥ १७ ॥ अतीववातस्तिमिरं बुभुक्षा चास्ति नित्यशः ।
 भयानि च महान्यत्र ततो दुःखतरं वनम् ॥ १८ ॥ सरीसृपाश्च
 वहवो बद्धरूपाश्च भामिनि । चरन्ति पृथिवीं दर्पात्ततो दुःख-
 तरं वनम् ॥ १९ ॥ नदीनिलयनाः सर्पा नदीकुण्डलगामिनः ।
 तिष्ठत्यावृत्त्य पश्यान्मतो दुःखतरं वनम् ॥ २० ॥ द्रुमाः
 कण्टकिनश्चैव कुशाः काशाश्च भामिनि । वने व्याकुलशाखा-
 ग्रास्तेन दुःखमतो वनम् ॥ २१ ॥ पतङ्गा इच्छिकाः कीट्य

दंशाश्च मशकैः सह । बाधन्ते नित्यमबले सर्वं दुःखमतो वनम् ॥२२॥
 कायक्लेशाश्च बहवो भयानि विविधानि च । अरण्यवासे
 वसतो दुःखमेव तदा वनम् ॥ २३ ॥ क्रोधलोभौ विभीक्ष्ण्यौ
 कर्त्तव्या तपसे मतिः । न भैतव्यञ्च भेतव्ये दुःखं नित्य-
 मतो वनम् ॥ २४ ॥ तदलन्ते वनं गत्वा क्षमं न हि वनं तव ।
 विस्मयन्निह पश्यामि बद्धदोषकरं वनम् ॥ २५ ॥ वनन्तु
 नेतुं न क्षता मतिस्तदा बभूव रामेण यदा महात्मना ।
 न तस्य सीता वचनं चकार तत्ततोब्रवीद्राममिदं सुदुः-
 खिता ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अष्टाविंशः सर्गः ।

एतत् त्व वचनं श्रुत्वा सीता रामस्य दुःखिता । प्रसक्ता-
 श्रुसुखी मन्दमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ ये त्वया कीर्त्तिता
 दोषा वने वस्तव्यताम्रति । गुणानित्येव तान् विद्धि तव स्नेह-
 पुरस्कृतान् ॥ २ ॥ ष्टगाः सिंहा गजाश्चैव शार्दूलाः शरभास्तथा ।
 चमराः ह्यमराश्चैव ये चान्ये वनचारिणः ॥ ३ ॥ अदृष्टपूर्व-
 रूपत्वात् सर्वे ते तव राघव । रूपं दृष्ट्वापसर्पेशुक्त्व सर्वे हि
 विभ्यति ॥ ४ ॥ त्वया च सह गन्तव्यं मया गुरुजनाज्ञया ।
 त्वद्वियोगेन मे राम त्यक्तव्यमिह जीवितम् ॥ ५ ॥ न हि मां
 त्वत्समीपस्थामपि शक्नोमि राघव । सुराणामीश्वरः शक्तः
 प्रधर्षयितुमोजसा ॥ ६ ॥ पतिष्ठीना त्व या नारी सा न
 शक्यति जीवितुम् । काममेवन्निधं राम त्वया मम विद-

शितम् ॥ ७ ॥ अथापि च महाप्राज्ञ ब्राह्मणानां मया श्रुतम् ।
 पुरा पितृगृहे सत्यं वसव्यं किल मे वने ॥ ८ ॥ लाक्षणेभ्यो
 द्विजातिभ्यः श्रुत्वाहं वचनं गृहे । वनवासकृतोत्साहा नित्य-
 मेव महाबल ॥ ९ ॥ आदेशो वनवासस्य प्राप्तव्यः स मया किल ।
 सा त्वया सह तत्राहं यास्यामि प्रिय नान्यथा ॥ १० ॥ कृता-
 देशो भविष्यामि गमिष्यामि सह त्वया । कालश्चायं समुत्पन्नः
 सत्यवाक् भवतु द्विजः ॥ ११ ॥ वनवासे हि जानामि दुःखानि
 बद्धधा किल । प्राप्यन्ते नियतं वीर पुरुषैरकृतात्मभिः ॥ १२ ॥
 जन्यथा च पितुर्गृहे वनवासः श्रुतो मया । भिक्षिण्याः साधु-
 वृत्ताया मम मातुरिहायतः ॥ १३ ॥ प्रसादितश्च वै पूर्वन्त्वया
 बद्धविधं प्रभो । गमनं वनवासस्य काङ्क्षितं हि सह त्वया ॥ १४ ॥
 कृतज्ञयाहं भद्रन्ते गमनं प्रति राघव । वनवासस्य शूरस्य
 मम चर्या हि रोचते ॥ १५ ॥ शुद्धात्मन प्रेमभावाद्धि भवि-
 ष्यामि विकल्मषा । भर्तारमनुगच्छन्ती भर्ता हि मम दैव-
 तम् ॥ १६ ॥ प्रेत्यभावेपि कल्याणः सङ्गमो मे सह त्वया ।
 श्रुतिर्हि श्रूयते पुण्या ब्राह्मणानां यशस्विनाम् ॥ १७ ॥ इह-
 लोके च पितृभिर्या स्त्री यस्य महामते । अङ्घ्रिर्दत्ता स्वधर्मण
 प्रेत्यभावेपि तस्य सा ॥ १८ ॥ एवमस्मात् स्वकां नारीं सुवक्त्रां
 हि पतिव्रताम् । नाभिरोचयसे नेतुं त्वं मां केनैव हेतुना ॥ १९ ॥
 भक्तां पतिव्रतां दीनां मां समां सुखदुःखयोः । नेतुमर्हसि
 काकुत्स्थ समानसुखदुःखिनीम् ॥ २० ॥ यदि मां दुःखिता-
 मेवं वनं नेतुं न चेच्छसि । विषमाग्निं जलं वाहमास्यास्ये
 श्चत्युकारणात् ॥ २१ ॥ एवं बद्धविधं तं स याचते गमनं
 प्रति । नानुमेने महाबाहुस्तां नेतुं विजयं वनम् ॥ २२ ॥
 एवमुक्त्वा तु सा चिन्तां मैथिली समुपागता । स्नापयन्तीव
 गामुष्णैरशुभिर्नयनश्रुतैः ॥ २३ ॥ चिन्तयन्तीं तदा तां तु

निवर्त्तयितुमात्मवान् । क्रोधाविष्टान्तु वैदेहीं काकुत्स्थो बहू
सान्त्वयत् ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
एकोनविंशः सर्गः ।

सान्त्वमाना तु रामेण मैथिली जनकात्मजा । तनवासनिमि-
न्ताय भर्त्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ सा तमुत्तमसंविग्ना सीता
विपुलवक्षसम् । प्रणयाञ्जाभिमानाञ्च परिचिक्षेप राघवम् ॥ २ ॥
किं त्वामन्यत वैदेहः पिता मे मिथिलाधिपः । राम जामातरं
प्राप्य स्त्रियं पुरुषविग्रहम् ॥ ३ ॥ अश्रुतं वत लोकीयमज्ञानाद्यदि
वक्ष्यात । तेजो नास्ति परं रामे तपतीष दिवाकरे ॥ ४ ॥
किं हि कृत्वा विषमस्त्वं कुतो वा भयमस्ति ते । यत् परित्यक्तु-
कामस्त्वं मामनन्यपरायणाम् ॥ ५ ॥ द्युमत्सेनसुतं वीरं
सत्यवन्तमनुव्रताम् । सावित्रीमिव मां विद्धि त्वमात्मवशवर्त्ति-
नीम् ॥ ६ ॥ न त्वहं मनसाप्यन्यं दृष्टास्मि त्वदृतेनघ । त्वया
राघव गच्छेयं यथान्या कुलपांसनी ॥ ७ ॥ स्वयं तु भार्यां
कौमारीं चिरमधुषितां सतीम् । शैलूष इव मां राम परेभ्यो
दातुमिच्छसि ॥ ८ ॥ यस्य पथ्यञ्च रामात्य यस्य चार्धैवरुध्यसे ।
त्वं तस्य भव वध्यश्च विधेयश्च सदानघ ॥ ९ ॥ स मामनादाय
वनं न त्वं प्रस्थातुमर्हसि । तपो वा यदि वारण्यं स्वर्गो वा
स्यात् त्वया सह ॥ १० ॥ नच मे भविता तत्र कश्चित् पथि परि-
श्रमः । पृष्ठतस्तव गच्छन्त्या विहारशयनेष्विव ॥ ११ ॥ कुश-
काशशरेणीका ये च कण्टकिनो द्रुमाः । दत्ताजिनसमस्पर्शा
मार्गे सम त्वया सह ॥ १२ ॥ महावातसमुद्भूतं यन्मामव-

कारिष्यति । रजो रमण तन्मन्ये परार्द्धमिव चन्दनम् ॥ १३ ॥
 शाद्वलेषु यदा शिथ्ये वनान्तरनगोचरा । कुथास्तरणतस्त्रेषु
 किं स्यात् सुखतरं ततः ॥ १४ ॥ पत्रं मूलं फलं यत्तु अल्पं वा
 यदि वा बद्ध । दास्यसे स्वयमाहृत्य तन्मिष्टतरसोपमम् ॥ १५ ॥
 न मातुर्न पितुस्तत्र स्मरिष्यामि न वेश्मनः । आर्त्तवाण्युपभु-
 ञ्जाना पुष्पाणि च फलानि च ॥ १६ ॥ न च तत्र ततः
 किञ्चित् द्रष्टुमर्हसि विप्रियम् । मत्कृतेन च ते शोको न
 भविष्यामि दुर्भरा ॥ १७ ॥ यस्त्वया सह सः स्वर्गो निरयो
 यस्त्वया विना । इति जानन् परांप्रीतिं गच्छ राम मया सह ॥ १८ ॥
 अथ मामेवमथ्यां वनं नैव नयिष्यसे । विषमद्यैव पास्यामि
 माविशं द्विषतां वशम् ॥ १९ ॥ पश्चादपि हि दुःखेन मम
 नैवास्ति जीवितम् । उभित्वायास्त्वया नाथ तदैव मरणं
 वरम् ॥ २० ॥ इमं हि सहितुं शोकं मुञ्जर्त्तमपि नोत्सहे ।
 किं पुनर्दशवर्षाणि तीर्णि चैकञ्च दुःखिता ॥ २१ ॥ इति सा
 शोकसन्तप्ता विलप्य करुणं बद्ध । चुक्रोश पतिमायस्ता भृश-
 मालिङ्ग्य सस्वरम् ॥ २२ ॥ सा विद्धा बह्वभिर्वाञ्छैर्दिग्धैरिव गजा-
 ङ्गना । चिरसन्धियतं वाष्पं सुमोचाग्निमिवारुणिः ॥ २३ ॥
 तस्याः स्फटिकसङ्काशं वारिः सन्तापसम्भवम् । नेताभ्यां परि-
 सुश्राव पङ्कजाभ्यामिवोदकम् ॥ २४ ॥ तत् सितामलचन्द्राभं
 मुखमायतलोचनम् । पथ्यं शुष्यत वाष्पेण जलोद्धृतमिवा-
 म्बुजम् ॥ २५ ॥ तां परिष्वज्य बाहुभ्यां विसंज्ञामिव दुःखिताम् ।
 उवाच वचनं रामः परिविष्टासयंसादा ॥ २६ ॥ न देवि तव
 दुःखेन स्वर्गमत्यभिरोचये । न हि मेस्ति भयं किञ्चित् स्वयम्भो-
 दिव सर्वतः ॥ २७ ॥ तव सर्वमभिप्रायमविज्ञाय शुभानने ।
 वासं न रोचयेरथ्ये शक्तिमानपि रक्षणे ॥ २८ ॥ यत् कृष्टासि
 मया साङ्गं वनवासाय मैथिलि । न विहातुं मया शक्या

प्रीतिरालम्बता यथा ॥ २९ ॥ धर्मसु गजनासोरु सङ्घिराचं-
 रितः पुरा । तं चाहमनुवर्त्तिष्ये यथा सूख्यं सुवर्षला ॥ ३० ॥
 न खल्वहं न गच्छेयं वनं जनकनन्दिनि । वचनन्तन्वयति
 मां पितुः सत्योपटंढितम् ॥ ३१ ॥ एष धर्मश्च सुश्रोणि पितु-
 र्मातुश्च वश्यता । आज्ञामहं व्यतिक्रम्य नाहं जीवितुस्तु-
 सहे ॥ ३२ ॥ अस्वाधीनं कथं देवं प्रकारैरभिराध्यते । स्वाधीनं
 समतिक्रम्य मातरं पितरं गुरुम् ॥ ३३ ॥ यत्र त्रयं त्रयो लोकाः
 पवित्रं तत्समं भुवि । नान्यदस्ति शुभापाङ्गे तेनदमभिरा-
 ध्यते ॥ ३४ ॥ न सत्यं दानमानै वा यज्ञा वाप्याप्तदक्षिणाः ।
 तथा बलकराः सीते यथा सेवा पितुर्मता ॥ ३५ ॥ स्वर्गो धनं
 वा धान्यं वा विद्या पुत्राः सुखानि च । गुरुदत्तसुरोधेन न
 किञ्चिदपि दुर्लभम् ॥ ३६ ॥ देवगन्धर्वगोलोकान् ब्रह्मलोकां-
 स्तथापरान् । प्राप्नुवन्ति महात्मानो मातापितृपरायणाः ॥ ३७ ॥
 स मां पिता यथा शक्ति सत्यधर्मपथे स्थितः । तथा वर्त्तितु-
 मिच्छामि स हि धर्मः सनातनः ॥ ३८ ॥ मम सन्ना मतिः
 सीते नेतुं त्वां दण्डकावनम् । वसिष्ठामीति सा त्वं मामनु-
 यातुं सुनिश्चिताम् ॥ ३९ ॥ सा हि दिष्टानवद्याङ्गि वनाय
 मदिदेक्षणे । अनुगच्छस्व मां भीरु सहधर्मचरी भव ॥ ४० ॥
 सर्वथा सदृशं सीते मम स्वस्य कुलस्य च । व्यवसायमनुक्रान्ता
 कान्ते त्वमतिशोभनम् ॥ ४१ ॥ आरभस्व गुरुश्रोणि वन-
 वासश्चमा क्रियाः । नेहानीं त्वहते सीते स्वर्गोपि मम रो-
 चते ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि भिक्षुकेभ्यश्च भोजनम् ।
 देहि चाशंसमानेभ्यः सत्वरस्व च माचिरम् ॥ ४३ ॥ भूषणानि
 महार्हाणि वरवस्त्राणि यानि च । रमणीयाश्च ये केचित्
 क्रीडार्थाश्चाप्युपस्कराः ॥ ४४ ॥ शयनीयानि यानानि मम
 चान्यानि तानि च । देहि स्वभृत्यवर्गस्य ब्राह्मणानामनः

न्तरम् ॥ ४५ ॥ अनुकूलन्तु सा भर्तृज्ञात्वा गमनमाद्यन्तः ।
त्रिषु प्रसुदिता देवो दातुमेवोपचक्रमे ॥ ४६ ॥ ततः प्रहृष्टा
प्रतिपूर्णमानसा यशस्विनी भर्तुरवेक्ष्य भाषितम् । धनानि
रत्नानि च दातुमङ्गना प्रचक्रमे धर्मभृतां मनस्विनी ॥ ४७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

त्रिंशः सर्गः ।

एवं श्रुत्वा तु सम्पादं लक्ष्मणः पूर्वमागतः । वाष्पपर्ष्वा-
कुलमुखः शोकं सोढुमशक्नुवान् ॥ १ ॥ स भ्रातृशरणं गार्हं
निष्पीड्य रघुनन्दनः । सीतासुवाचातियशां राधवच्च महा-
व्रतम् ॥ २ ॥ यदि गन्तुं कृता बुद्धिर्वनं श्वगगणैर्द्युतम् । अहं
त्वानुगमिष्यामि धनमग्रे धनुर्द्धरः ॥ ३ ॥ मया समेतोरण्यानि
रम्याणि विचरिष्यसि । पत्निभिर्हृगयूथैश्च संघुष्टानि सम-
न्ततः ॥ ४ ॥ न देवलोकाक्रमणं नामरत्वमहं वृणो । ऐश्वर्यं
चापि लोकानां कामये न त्वया विना ॥ ५ ॥ एवं ब्रुवाणः
सौमित्रिर्वनवासाय निश्चितः । रामेण बद्धभिः सान्त्वैर्निषिद्धः
पुनरब्रवीत् ॥ ६ ॥ अनुज्ञातोऽस्मि भवता पूर्वमेव यदाप्यहम् ।
क्रिमिहानीं पुनरपि क्रियते मे निवारणम् ॥ ७ ॥ यदर्थं प्रति-
षेधो मे क्रियते गन्तुमिच्छतः । एतदिच्छामि विज्ञातुं संशयो
हि ममानघ ॥ ८ ॥ ततोऽब्रवीन्महातेजा रामो लक्ष्मणमयतः ।
स्थितं प्राग्गामिनं वीरं याचमानं कृताञ्जलिम् ॥ ९ ॥ स्निग्धो
धर्मरतो वीरः सततं सत्ये स्थितः । प्रियः प्राणसमो वश्वो
भ्राता चापि सखा च मे ॥ १० ॥ मयाय सह सौमित्रे त्वयि
गच्छति तद्वनम् । को भरिष्यति कौशल्यां सुमित्रां वा यश-

स्विनीम् ॥ ११ ॥ अभिवर्षति कामैर्यः पर्जन्यः पृथिवीमिव ।
स कामवशपर्षस्त्रो महातेजा महीपतिः ॥ १२ ॥ सा हि
राज्यमिदं प्राप्य नृपस्याश्रयतेः सुता । दुःखितानां सपत्नीनां
न करिष्यति शोभनम् । १३ ॥ न स्मारिष्यति कौशल्यां सुमित्रां
वा सुदुःखिताम् । भरतो राज्यमासाद्य कैकेय्यां पर्व्ववस्थितः ॥ १४ ॥
तामार्थ्यां स्वयमेवेह राजानुग्रहणेन वा । सौमित्रे भर
कौशल्यामुक्तमर्थमिमञ्चर ॥ १५ ॥ एवं मयि च ते भक्तिर्भविष्यति
सुदर्शिता । धर्मज्ञ गुरुपूजायां धर्मश्चाप्यतुलो महान् ॥ १६ ॥
एवं कुरुष्व सौमित्रे मत्कृते रघुनन्दन । अस्माभिर्विप्रहीनाया
मातुर्नो न भवेत् सुखम् ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः
ङ्घ्र्णया गिरा । प्रत्युवाच तदा रामं वाक्यज्ञो वाक्यकोवि-
दम् ॥ १८ ॥ तवैव तेजसा वीर भरतः पूजयिष्यति । कौश-
ल्याञ्च सुमित्राञ्च प्रयतो नात्र संशयः ॥ १९ ॥ यदि दुष्टो न
रक्षते भरतो राज्यमुत्तमम् । प्राप्य दुर्मनसा वीर गर्वेण च
विशेषतः ॥ २० ॥ तदाहं दुर्मतिं क्रूरं बधिष्यामि न संशयः ।
तत्पदानपि तान् सर्वान् त्रैलोक्यमपि किञ्चु सा ॥ २१ ॥
कौशल्या विभ्रयादार्यं सहस्रं महिधानपि । यस्याः सहस्रं
ग्रामाणां सम्प्राप्तमुपजीविनाम् ॥ २२ ॥ तदात्मभरणे चैव
मम मातुस्तथैव च । पर्याप्ता महिधानाञ्च भरणाय मनस्विनी ॥ २३ ॥
कुरुष्व मामनुचरं वैधर्म्यं नेह विद्यते । कृतार्थोहं भविष्यामि
तव चार्थः प्रकल्पते ॥ २४ ॥ धनुरादाय सगुणं खनित्रपिट-
काधरः । अग्रतस्ते गमिष्यामि पश्यानमसुदर्शयन् ॥ २५ ॥
आहरिष्यामि ते नित्यं मूलानि च फलानि च । वन्यानि यानि
चान्द्यानि स्वाहाहर्षाणि तपस्विनाम् ॥ २६ ॥ भवांस्तु सह
वैदेह्या गिरिसानुषु रंस्थते । अहं सर्वं करिष्यामि जाग्रतः
स्वपतश्च ते ॥ २७ ॥ रामकृत्वनेन वाक्येन सुप्रीतः प्रत्युवाच तम् ।

व्रजापृच्छस्व सौमित्रे सर्वमेव सुहृज्जनम् ॥ २८ ॥ ये च राक्ष-
 ददौ दिव्ये महात्मा वरुणः स्वयम् । जनकस्य महायज्ञे धनुषी
 रौद्रदर्शने ॥ २९ ॥ अभेद्यकवचे दिव्ये तूष्णीं चाक्षय्यसायकी ।
 आदित्यविमलौ चोभौ खड्गो ह्येवपरिष्कृती ॥ ३० ॥ सत्कृत्य
 निहितं सर्वमेतदाचार्य्यं सद्गानि । सर्वमायुधमादाय क्षिप्र-
 मात्रज लक्ष्मण ॥ ३१ ॥ स सुहृज्जनमामन्व्य वनवासाय नि-
 श्रितः । इक्ष्वाकुगुरुमागस्य जयाहायुधमुत्तमम् ॥ ३२ ॥
 तद्विष्यं राजशार्दूलः सत्कृतं माल्यभूषितम् । रामाय दर्शया-
 मास सौमित्रिः सर्वमायुधम् ॥ ३३ ॥ तसुवाचालवान् रामः
 प्रीत्या लक्ष्मणमागतम् । काले त्वमागतः सौम्य काङ्क्षिते मम
 लक्ष्मण ॥ ३४ ॥ अहं प्रदातुमिच्छामि यदिदं मामकं धनम् ।
 ब्राह्मणेभ्यः तपस्विभ्यस्त्वया सह परन्तप ॥ ३५ ॥ वसन्तीह
 दृढं भक्त्या गुरुषु द्विजसत्तमाः । तेषामपि च मे भूयः सर्वेषां
 चोपजीविनाम् ॥ ३६ ॥ वशिष्ठपुत्रन्तु सुयज्ञमार्थ्यं त्वमानयाशु
 प्रवरं द्विजानाम् । अभिप्रयास्यामि वनं समस्तानभ्यर्च्य शिष्टा-
 नपरान् द्विजातीन् ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकत्रिंशः सर्गः ।

ततः शासनमाज्ञाय भ्रातुः प्रियकरं हितम् । गत्वा स
 प्रविवेशाशु सुयज्ञस्य निवेशनम् । १ ॥ तं विप्रमग्न्यागारस्थं
 वन्दित्वा लक्ष्मणो ब्रवीत् । सखेभ्यागच्छ पश्य त्वं वेषस दुष्कर-
 कारिणः ॥ २ ॥ ततः सन्ध्यासुपास्थाय गत्वा सौमित्रिणा सह ।
 जुष्टन्तुः प्राविशन्नक्ष्त्रा रस्यं रामनिवेशनम् ॥ ३ ॥ तमागतं

वेदविदं प्राञ्जलिः सीतया सह । सुयज्ञमभिचकाम राघवांग्नि-
मिवास्मितम् ॥ ४ ॥ जातरूपमयैर्मुख्यैरङ्गदैः कुण्डलैः शुभैः ।
स हेमसूत्रैर्मणिभिः केयूरैर्वलयैरपि ॥ ५ ॥ अन्यैश्च रत्नै-
र्बहुभिः काकुत्स्थः प्रत्यपूजयत् । सुयज्ञं स तदोवाच रामः
सीताप्रचोदितः ॥ ६ ॥ चारञ्च हेमसूत्रञ्च भार्यायै सौम्य
हारय । रशनां चाथ सा सीता दातुमिच्छति ते सखी ॥ ७ ॥
अङ्गदानि च चित्वाण्य केयूराणि शुभानि च । प्रयच्छति सखे
तुभ्यं भार्यायै गच्छती वनम् ॥ ८ ॥ पर्यङ्कमग्रास्तरणं
नानारत्नविभूषितम् । तमपीच्छति वैदेही प्रतिष्ठापयितुं
त्वयि ॥ ९ ॥ नागः शत्रुहृद्यो नाम मातुलोयं ददौ मम ।
तन्ने निष्कसहस्रेण ददामि द्विजपुङ्गव ॥ १० ॥ इत्युक्तः स
तु रामेण सुयज्ञः प्रतिगृह्यत । रामलक्ष्मणसीतानां
प्रयुयोजाशिषः शिवाः ॥ ११ ॥ अथ भ्रातरमव्यग्रं प्रियं रामः
प्रियम्बदम् । सीमितन्तमुवाचेदं ब्रह्मैव त्विदशेश्वरम् ॥ १२ ॥
आगस्त्यं कौशिकं चैव तावुभौ ब्राह्मणोत्तमौ । अर्चयाम्हाय
सौमित्ने रत्नैः सखमिवाम्भिः ॥ १३ ॥ तर्पयस्व महाबाहो
भोसहस्रेण राघव । सुगरीरजतैश्चैव मणिभिश्च महाधनैः ॥ १४ ॥
कौशल्यां चैव आशीर्भिभक्तः पर्युपातिष्ठति । आचार्य्यस्तौत्ति-
रीयाणामभिरूपय वेदवित् । १५ ॥ तस्य यानञ्च दासीञ्च
सौमित्ने सम्प्रदापय । कौशेयानि च वस्त्राणि यावत्तुष्यति
स द्विजः ॥ १६ ॥ सूतश्चित्ररथाचार्य्यः सचिवः सुचिरोपितः ।
तोषयेनं महाहैश्च रत्नैर्वस्त्रैर्धनेस्तथा ॥ १७ ॥ पशुकाभिय
सर्वाभिर्गवां दशशतेन च । ये चेमे कठकालापा बहवो दण्ड-
माणवाः ॥ १८ ॥ नित्यस्वाध्यायशीलत्वान्दान्यत् कुर्वन्ति किञ्च
न । अलसाः स्वादुकामाश्च महतां चापि सम्मताः ॥ १९ ॥
तेषामशीति यानानि रत्नपूर्णानि दापय । शालिवाह-

सहस्रं च भद्रकान् सम्प्रदापय । व्यञ्जनार्थं च सौमित्रे
 गोमहस्रमुपाकुरु ॥ २० ॥ मेखलीनां महासङ्घः कौशल्यां
 समुपस्थितः । तेषां सहस्रं सौमित्रे प्रत्येकं सम्प्रदापय ॥ २१ ॥
 अम्बा यथा नो नन्देच्च कौशल्या मम दक्षिणाम् । तथा
 द्विजातींस्तान् सर्वान् लक्ष्मणार्जुन्य सर्वशः ॥ २२ ॥ ततः
 पुरुषशार्दूलस्तद्वनं लक्ष्मणः स्वयम् । यथोक्तं ब्राह्मणेन्द्राणा-
 मददन्नदो यथा ॥ २३ ॥ अथाब्रवीद्वाप्यगलांस्तुतश्चोपजी-
 विनः । सम्प्रदाय बद्धद्रव्यमेकैकस्योपजीवनम् ॥ २४ ॥ लक्ष्म-
 णस्य च यद्वेपथुं गृहञ्च यदिदं मम । अग्रन्यं कार्ष्ण्यमेकैकं
 यावदागमनं मम ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वा दुःखिनं सर्वं जनं तमुप-
 जीविनम् । उवाचेदं धनाध्यक्षं धनमानीयतामिति ॥ २६ ॥
 ततोऽस्य धनमाजहः सर्वेणोपजीविनः । स राशिः सुमहांस्तत्र
 दर्शनीयोऽहं दृश्यते ॥ २७ ॥ ततः स पुरुषव्याघ्रस्तद्वनं सह-
 लक्ष्मणः । द्विजेभ्यो बालवृद्धेभ्यः कृपणेभ्यो ह्यदापयत् ॥ २८ ॥
 तत्रासीत् पिङ्गलो गार्ग्यस्त्रिजटो नाम वै द्विजः । क्षतवृत्ति-
 र्वने नित्यं फालकुहाललाङ्गली । २९ ॥ तं वृद्धं तरुणी
 भार्ग्या बालानादाय दारकान् । अब्रवीद्ब्राह्मणं वाक्यं दारि-
 द्रेण प्रपीडिता ॥ ३० ॥ अत्राप्यस्य फालं कुहालं कुरुष्व वचनं
 मम । रामं दशमे धर्मज्ञं यदि किञ्चिद्वाप्स्यसे ॥ ३१ ॥
 भार्ग्याया वचनं श्रुत्वा शाटीमाच्छाद्य दुःखदाम् । स प्रातिष्ठत
 पत्र्यान् यत्र रामनिवेशनम् ॥ ३२ ॥ भृग्वङ्गिरःसमं दीप्या
 त्रिजटं जनसंसदि । आपञ्चमायाः कल्याया नैनं कश्चिद्वा-
 रयत् ॥ ३३ ॥ स राजपुत्रमासाद्य त्रिजटो वाक्यमब्रवीत् ।
 निर्द्धनो बद्धपुत्रोऽस्मि राजपुत्र महायशः ॥ ३४ ॥ क्षतवृत्ति-
 र्वने नित्यं प्रत्यवेक्षस्व मामिति । तमुवाच ततो रामः परि-
 हाससमन्वितम् ॥ ३५ ॥ गवां सृष्टस्वमस्यैकं न तु विश्राणितं

मया । परिक्षिपसि दण्डेन यावन्तावदवाप्स्यसे ॥ ३६ ॥ स
 शाटीं त्वरितः कक्षां सम्भ्रान्तः परिवेष्ट्य ताम् । आविध्य दण्डं
 चिक्षेप सर्वप्राणेन वेगतः ॥ ३७ ॥ स तीर्त्वा सरयूपारं दण्ड-
 स्तस्य करात् च्युतः । गोमैजवद्धसाहस्रैः पपातीक्ष्णां च
 सन्निधौ ॥ ३८ ॥ तं परिष्वज्य धर्मात्मा आतस्मात् सरयूतटात् ।
 आनयामास ता गावस्त्रिजटस्याश्रमं प्रति ॥ ३९ ॥ उवाच च
 तदा रामस्तं गार्ग्यं भभिसान्त्वयन् मन्युर्न खलु कर्तव्यः परि-
 हामो ह्ययं मम ॥ ४० ॥ इदं हि तेजस्तव यद्दुरत्ययं तदेव
 जिन्नासितुमिच्छता मया । इमं भवानर्थमभिप्रचादितो वृणीष्व
 क्रिद्येदपरं व्यवस्यसि ॥ ४१ ॥ ब्रवीमि सत्येन न तेस्ति यन्त्रणा
 धनं हि यद्यन्मम विप्रकारणात् । भवत्सुसस्यकप्रतिपाद-
 नेन मयार्जितं प्रीतियशस्करं भवेत् ॥ ४२ ॥ ततः सभार्य-
 स्त्रिजटो महामुनिर्गवामनीकं प्रतिगृह्य मोदितः । यशोबल-
 प्रीतिसुखोपवृंहणीस्तथाशिषः प्रत्यवदन्महात्मनः ॥ ४३ ॥
 स चापि रामः परिपूर्णपौरुषो महाधनं धर्मवलैरुपार्जितम् ।
 नियोजयामास सुहृज्जने चिराद्यथार्हसम्मानवचःप्रचो-
 दितः ॥ ४४ ॥ द्विजः सुहृद्भृत्यजनीथवा तदा दरिद्रभिचा-
 चरणस्य यो भवेत् । न तत्र कश्चिन्न बभूव तर्पितो यथार्ह-
 सम्माननदानसम्भ्रमैः ॥ ४५ ॥

द्व्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकोनविंशः सर्गः ।

दत्त्वा तु सह वैदेह्या ब्राह्मणेभ्यो धनं बद्ध । जग्मतुः पितरं
 द्रष्टुं सीतया सह राघवौ ॥ १ ॥ ततो गृहीते प्रेष्याभ्यामशो-
 भेतां तदायुधे । मालादामभिरासक्ते सीतया समलंकृते ॥ २ ॥

ततः प्रासादहर्म्याणि विमानशिखराणि च । अधिरुह्य
 जनः श्रीमानुदासीनो व्यलोकयत् ॥ ३ ॥ न हि रथ्याः सु-
 शक्यन्ते गन्तुं बद्धजनाकुलाः । आरुह्य तस्मात् प्रासादाद्दीनाः
 पश्यन्ति राघवम् ॥ ४ ॥ पदार्तिं वर्जितच्छत्रं रामं दृष्ट्वा तदा
 जनाः । उचुर्वद्धविधा वाचः शोकीपहतचेतसः ॥ ५ ॥ यं
 यान्तमनुयाति स्म चतुरङ्गबलं महत् । तमेकं सीतया सार्द्ध-
 मनुयाति स्म लक्ष्मणः ॥ ६ ॥ ऐश्वर्यस्य रसज्ञः सन् कामानां
 चैव कामदः । नेच्छत्येवावृतं कर्तुं वचनं धर्मगौरवात् ॥ ७ ॥
 या न शक्या पुनः द्रष्टुं भूतैराकारैरपि । तामय सीतां
 पश्यन्ति राजमार्गगता जनाः ॥ ८ ॥ अङ्गरागोचितां सीतां
 रक्तचन्दनमेदिनीम् । वर्षं पुनश्च सातस्रं नेष्यत्याशु विषर्ग-
 ताम् ॥ ९ ॥ अद्य नूनं दशरथः सख्यभाविष्य भाषते । न हि
 राजा प्रियं पुत्रं विवासयितुमर्हति ॥ १० ॥ निर्गुणस्यार्थाप-
 नुत्स्य कथं स्याद्विप्रवासनम् । किं पुनर्यस्य लोकोयं जितो वृत्तेन
 केवलम् ॥ ११ ॥ आनृशंस्यमनुक्रोशः श्रुतं शीलं दमः शमः ।
 राघवं शोभयन्त्येते षड्भगाः पुरुषर्षभम् ॥ १२ ॥ तस्मात् तस्योप-
 घातेन प्रजाः परमपीडिताः । औदकानिव सत्वानि श्रीश्लो-
 सलिलसङ्घयात् ॥ १३ ॥ पीडया पीडितं सर्वं जगदस्य जगत्-
 पतः । मूलस्योवोपघातेन वृक्षः पुष्पफलोपगः ॥ १४ ॥ मूलं ह्येव
 मनुष्याणां धर्मभारी महाद्युतिः । पुष्पं फलञ्च पत्रञ्च शाखा-
 श्चास्येतरे जनाः ॥ १५ ॥ ते लक्ष्मण इव क्षिप्रं सपत्यः सह-
 बान्भवाः । गच्छन्तमनुगच्छामो येन गच्छति राघवः ॥ १६ ॥
 उद्यानानि परित्यज्य क्षेत्राणि च गृहाणि च । एकदुःख-
 सुखा राममनुगच्छाम राघवम् ॥ १७ ॥ समुद्धृतमिधानानि परि-
 ध्वस्ताजिराणि च । उपात्तधनधान्यानि हृतसाराणि
 सर्वशः ॥ १८ ॥ रजमाभ्यवकीर्णाणि परित्यक्तानि दैवतैः ।

मूषकैः परिधावङ्गिरदिलैरावृतानि च ॥ १९ ॥ अपेतीदक-
धूमानि हीनसंमार्जनानि च । प्रणष्टबलिकर्मज्यामन्त्रहोम-
जपानि च ॥ २० ॥ दुष्कालेनेव भग्नानि भिन्नभाजनवन्ति च ।
अस्मत्प्रज्ञानि वेश्मानि कैकेयी प्रतिपद्यताम् ॥ २१ ॥ वनं नगर-
मेवास्तु येन गच्छति राघवः । अस्माभिश्च परित्यक्तं पुरं सम्प-
द्यतां वनम् ॥ २२ ॥ विलानि दंष्ट्रिणः सर्वे सानूनि ऋग-
पत्निगः । त्यजन्त्यस्मद्भयाङ्गीता गजाः सिंहा वनान्यपि ॥ २३ ॥
अस्मत्प्रयत्नं प्रपद्यन्तु सेव्यमानं त्यजन्तु च । तृणमांसफला-
दानं देशं व्यालसृगद्विजम् ॥ २४ ॥ प्रपद्यतां हि कैकेयी
सपुत्रा सह बान्धवैः । राघवेण वयं सर्वे वने वत्स्यामोनि-
र्हताः ॥ २५ ॥ इत्येवं विविधा वाचो नानाजनसमीरिताः ।
शुश्राव राघवः श्रुत्वा न विचक्रेस्यु मानमम् ॥ २६ ॥ स तु वेश्म
पितुर्दूरात् कैलाशशिखरप्रभम् । अभिचक्राम धर्मात्मा मत्त-
मातङ्गविक्रमः ॥ २७ ॥ विनीतवीरपुरुषं प्रविश्य तु वृपालयम् ।
ददर्शावस्थितं दीनं सुमन्त्रमविदूरतः ॥ २८ ॥ प्रतीचमा-
णोभिजनन्तदार्त्तमनार्त्तं रूपः प्रहसन्निवाय । जगाम रामः
पितरं दिदृक्षुः पितुर्निदेशं विधिवच्चिकीर्षुः ॥ २९ ॥ तत्पूर्व-
मैस्त्राकुसुतो महात्मा रामो गमिष्यन् वृपमार्त्तं रूपम् । व्यति-
ष्ठत प्रेक्ष्य तदा सुमन्त्रं पितुर्महात्मा प्रतिहारणार्थम् ॥ ३० ॥
पितुर्निदेशेन तु धर्मवत्सलो वनप्रवेशे कृतबुद्धिनिश्चयः । स
राघवः प्रेक्ष्य सुमन्त्रमब्रवीन्निवेदयस्वागमनं वृपाय मे ॥ ३१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

त्रयस्त्रिंशः सर्गः ।

ततः कमलपत्राक्षः श्यामी निरुद्रो महान् । उवाच
 रामस्तं सूतं पितुराख्यादि मामिति ॥ १ ॥ स रामप्रेषितः
 क्षिप्रं सन्तापकलुषेन्द्रियम् । प्रविश्य नृपतिं सूतो निश्चसन्तं
 ददर्श ह ॥ २ ॥ उपरक्तमिषादित्यं भस्त्रच्छन्दभिवानलम् ।
 तडागमिव निस्तोयं सोपश्यज्जगतीपतिम् ॥ ३ ॥ आलोक्ष्य तं
 महाप्राज्ञः परमाकुलचेतसम् । राममेवानुशोचन्तं सूतः प्राञ्ज-
 लिरादरात् ॥ ४ ॥ तं बद्धयित्वा राजानं पूर्वं सूतो जयाशिषा ।
 भयविक्लवया वाचा मन्द्या श्लक्ष्णमब्रवीत् ॥ ५ ॥ अयं स
 पुरुषव्याघ्रो द्वारि तिष्ठति ते सुतः । ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा
 सर्वं चैवोपजीविनाम् ॥ ६ ॥ स त्वां पश्यतु भद्रन्ते रामः सत्य-
 पराक्रमः । सर्वान् सुहृदं अपृच्छ्य त्वां ह्रीदानीं दिदृक्षते ॥ ७ ॥
 गमिष्यति महारण्यं तं पश्य जगतीपते । वृतं राजगुणैः सर्वै-
 रादित्यमिव रश्मिभिः ॥ ८ ॥ स सत्यवादी धर्मात्मा गान्धी-
 र्भ्यात् सागरीपमः । आकाश इव निष्कङ्को नरेन्द्रः प्रत्युवाच
 तम् ॥ ९ ॥ सुमन्वानय मे दाराम् ये केचिददिह मामकाः ।
 दारैः परिवृतः सर्वैर्द्रष्टुमिच्छामि राघवम् ॥ १० ॥ सोन्तःपुर-
 मतीत्यैव स्त्रियस्ता वाच्यमब्रवीत् । आर्यो ह्ययति वो राजा
 गम्यतां तत्र माचिरम् ॥ ११ ॥ एवमुक्ताः स्त्रियः सर्वाः सुम-
 न्त्वेण नृपान्नया । प्रचक्रमुक्ता इव नं भर्तुराज्ञाय शासनम् ॥ १२ ॥
 अर्द्धसप्तशतास्तासु प्रमदास्तान्मलोचनाः । कौशल्यां परिवा-
 र्भ्याथ शनैर्जग्मुर्धृतव्रताः ॥ १३ ॥ आगतेषु च दारेषु समवेक्ष्य
 महीपतिः । उवाच राजा तं सूतं सुमन्वानय मे सुतम् ॥ १४ ॥
 स सूतो राममादाय लक्ष्मणं मैथिलीं तथा । जगामाभिसुख-
 स्तूयं सकाशं जगतीपते ॥ १५ ॥ स राजा पुत्रमायातं दृष्ट्वा
 दूरात् कृताञ्जलिम् । उत्पपातासनात्तूयं आर्त्तः स्त्रीजन-
 संहतः ॥ १६ ॥ सोभिदुद्राव वेगेन रामं दृष्ट्वा विशाम्यतिः । तमसं

प्राप्य दुःखार्त्तः पपात भुवि मूर्च्छितः ॥ १७ ॥ तं रामोभ्यं-
पतत् क्षिप्रं लक्ष्मणश्च महारथः । विसंज्ञमिव दुःखेन सशोकं
शृपतिं तदा ॥ १८ ॥ स्त्रीसहस्रनिनादश्च संजज्ञे राज-
वेश्मनि । हाहा रामेति सहसा भूषणध्वनिमूर्च्छितः ॥ १९ ॥
तं परिष्वज्य बाहुभ्यां तावुभौ रामलक्ष्मणौ । पर्यङ्के सीतया
सार्द्धं रुदन्तः समवेशयन् ॥ २० ॥ अथ रामो मुहूर्त्तार्त्तं लब्ध-
संज्ञं महीपतिम् । उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा शोकार्णवपरिश्रुतम् ॥ २१ ॥
आपृच्छे त्वां महाराज सर्वेषामीश्वरोसि नः । प्रस्थितं दण्ड-
कारण्यं पश्य त्वं कुशलेन माम् ॥ २२ ॥ लक्ष्मणश्चानुजानीहि
सीता चान्वेतु मां वनम् । कारणैर्बहुभिस्तथैर्वार्यमाणो न
चेच्छतः ॥ २३ ॥ अनुजानीहि सर्वान्नः शोकसुतहृज्य मानद ।
लक्ष्मणं मां च सीताञ्च प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ २४ ॥ प्रतीक्ष-
माणमव्यग्रमनुज्ञां जगतीपतेः । उवाच राजा सम्प्रेक्ष्य वनवा-
साय राघवम् ॥ २५ ॥ अहं राघव कैकेय्या वरदानेन मोहितः ।
अयोध्यायां त्वमेवादृ भव राजा निगृह्य माम् ॥ २६ ॥ एव-
मुक्तो शृपतिना रामो धर्मभृतां वरः । प्रत्युवाचाञ्जलिं कृत्वा
पितरं वाक्यकोविदः ॥ २७ ॥ भवान् वर्षसहस्रायुः पृथिव्या
शृपते पतिः । अहं त्वरण्ये वत्स्यामि न मे कार्यस्त्वयादृतः ॥ २८ ॥
नवपञ्चच वर्षाणि वनवासे विहृत्य ते । पुनः पादौ ग्रहीष्यामि
प्रतिज्ञान्ते नराधिप ॥ २९ ॥ रुदन्तार्त्तः प्रियं पुत्रं सत्यपाशेन
संयुतः । कैकेय्या चोद्यमानस्तु मिथो राजा तमब्रवीत् ॥ ३० ॥
श्रेयसे वृद्धये तात पुनरागमनाय च । गच्छ स्वारिष्टमव्यग्रः
पयानमकुतोभयम् ॥ ३१ ॥ न हि सत्यात्मनस्तात धर्माभि-
मनसस्तव । विनिवर्त्तयितुं बुद्धिः शक्यते रघुनन्दन ॥ ३२ ॥
अथ त्विदानीं रजनीं पुत्र मा गच्छ सर्वथा । एकाहं दर्शनेः
नापि साधु तावच्चराय्यहम् ॥ ३३ ॥ मातर मां च सम्पश्यन् वसे-

मामद्य शर्वरोम् । तर्पितः सर्वकामैस्त्वं श्वः कल्पे साधयि-
 व्यसि ॥ २४ ॥ दुष्कर क्रियते पुत्र सर्वथा राघव त्वया । मत्-
 प्रियाथं प्रियांस्थक्त्वा यद्यासि विजनं वनम् ॥ २५ ॥ न चैतन्-
 मे प्रियं पुत्र शपे सत्येन राघव । च्छन्दया चलितस्त्वस्मिं स्त्रिया
 भस्माग्निकल्पया ॥ २६ ॥ वञ्चना या तु लब्धा मे तां त्वं निस्त-
 र्त्तुमिच्छसि । अनया वृत्तसादन्या कैकेय्याभिप्रचोदितः ॥ २७ ॥
 न चैतदाश्चर्यं तमं यत् त्वं ज्येष्ठः सुतो मम । अघावृतकथं पुत्र
 पितरं कर्तुमिच्छसि ॥ २८ ॥ अथ रामस्तदा श्रुत्वा पितु-
 रार्त्तस्य भाषितम् । लक्ष्मणेन सह भ्राता दीनो वचनमब्र-
 वीत् ॥ २९ ॥ प्राप्स्यामि यानद्य गुणान् को मे श्वस्तान् प्रदास्यति ।
 अपक्रमणमेवातः सर्वकामैरहं वृणो ॥ ३० ॥ इयं सराष्ट्रा सजना
 धनधान्यसमाकुला । मया विदृष्टा वसुधा भरताय प्रदीय-
 ताम् ॥ ३१ ॥ वनवासकृता बुद्धिर्न च मेद्य चलिष्यति । य-
 स्तुष्टेन वरो दत्तः कैकेय्यै वरद त्वया ॥ ३२ ॥ दीयतां नि-
 खिलेनैव सत्यस्त्वभ्रव पार्थिव । अहं निदेशं भवतो यथोक्तमनु-
 पालयन् ॥ ३३ ॥ चतुर्दश समा वत्से वने वनचरैः सह । मा
 विमर्शो वसुमती भरताय प्रदीयताम् ॥ ३४ ॥ न हि मे
 काङ्क्षितं राज्यं सुखमात्मनि वा प्रियम् । यथा निदेशं कर्तुं
 वै तव वै रघुनन्दन ॥ ३५ ॥ अपगच्छतु ते दुःखं माभूर्वाष्य-
 प्ररिप्लुतः । न हि क्षुभ्यति दुर्द्धर्षः ससुद्रः सरिताम्पतिः ॥ ३६ ॥
 नैवाहं राज्यमिच्छामि न सुखं न च मैथिलोम् । नैव सर्वानि-
 मान् कामान् न स्वर्गं न च जीवितम् ॥ ३७ ॥ त्वामहं सत्य-
 मिच्छामि नावृतं पुरुषर्षभ । प्रत्यक्षं तव सत्येन मुक्ततेन च ते
 शपे ॥ ३८ ॥ न च शक्यं मया तात स्यातुं क्षणमपि प्रभो ।
 अ शोकं धारयस्वमेमं न हि मेसि विपथ्ययः ॥ ३९ ॥ अर्धितो
 ह्यस्मि कैकेय्या वनं गच्छेति राघव । मया चोक्तं व्रजामीति

सत् सत्त्वमनुपालये ॥ ५० ॥ मा चोत्कण्ठां कृथा देव वने
रन्ध्यामहे वयम् । प्रशान्ते हरिणाकीर्यो नानाशकुनिना-
दिते । ५१ ॥ पिता हि देवतं तात देवतानामपि स्मृतम् ।
तस्माद्देवतमित्येव करिष्यामि पितृर्वचः ॥ ५२ ॥ चतुर्दशसु
वर्षेषु गतेषु नरसत्तम । पुनर्द्रव्यसि मां प्राप्तं सन्तापीयं विमु-
च्यताम् ॥ ५३ ॥ येन संस्तम्भनीयोयं सर्वो वाष्पाकुलो जनः ।
स त्वं पुरुषगार्द्रूल किमर्थं विक्रियाङ्गतः ॥ ५४ ॥ पुरञ्च राष्ट्रञ्च
मञ्ची च केवला मया विस्मृष्टा भरताय दीयताम् । अहं नि-
देशं भवतीनुपालयन् वनं गमिष्यामि चिराय सेवितुम् ॥ ५५ ॥
न मे विस्मृष्टां भरतो मञ्चीभिर्मां मण्डलखण्डां सपुरां सकान-
नाम् । शिषां सुसीमामनुशास्तु केवलं त्वया यदुक्तं नृपते तथास्तु
तत् ॥ ५६ ॥ मया तथा पाथिव्यं दीयते मनो महत्सु कामेषु
न चात्मनः प्रिये । यथा निदेशे तव शिष्टसम्भते व्यपेतु दुःखं
तत्र मत्कृतेनघ ॥ ५७ ॥ तदद्य नैवाद्य न राज्यमव्ययं न सर्व-
कामान् वसुधां न मैथिलीम् । न जीवितं त्वाममृतेन योजयन्
वृणीय सत्यं व्रतमस्तु ते तथा ॥ ५८ ॥ फलानि मूलानि च
भक्षयन् वने गिरींश्च पश्यन् सरितं सरांसि च । वनं प्रविष्ट्यैव
विचितपादपम् सुखी भविष्यामि तवास्तु निर्हृतिः ॥ ५९ ॥
एवं स राजा स्वमनाभिमन्त्रस्तापेन दुःखेन च पीड्यमानः ।
आलिङ्ग्य पुत्रं सुविनष्टसंज्ञो भूमिङ्गतो नैव विवेद किञ्चित् ॥ ६० ॥
देव्यः समस्ता रुद्रुः समेतास्तां वर्जयित्वा नरदेवपत्नीम् ।
इदं सुमन्त्रीपि जगाम मूर्च्छां हाहाकृतं तत्र बभूव सर्वम् ॥ ६१ ॥

इत्यार्षं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

चतुस्त्रिंशः सर्गः ।

ततो निर्धूय सहसा शिरो निष्यस्य चासन्नत । पादौ
 पाशौ विनिष्यथ्य दन्तान् कटकटाथ्य च ॥ १ ॥ लोचने कोप-
 संरक्तो वर्णं पूञ्जीकृतं जहत् । कोपाभिभूतः सहसा सन्ताप-
 मशुभङ्गतः ॥ २ ॥ मनः समीक्षमाणश्च सूतो दशरथस्य सः ।
 कम्पयन्निव कैकेया हृदयं वाक्शरैः शतैः ॥ ३ ॥ वाक्य-
 वज्रै रनुपमैर्निभिन्दन्निव चाशुगैः । कैकेयाः सर्वमर्माणि सुमन्तः
 प्रत्यभाषत ॥ ४ ॥ यस्यास्तव पतिरूपतो राजा दशरथः स्वयम् ।
 भर्ता सर्वस्य जगतः स्यावरस्य चरस्य च ॥ ५ ॥ न ह्यकार्ष-
 तमं किञ्चित्तव देवीह विद्यते । पतिप्रीन्वामहं मन्ये कुलप्री-
 मपि चान्ततः । ६ ॥ यन्महेन्द्रमिवाजस्यं दुष्प्रकम्पामिवा-
 चलम् । महोदधिमिवाच्योभ्यं सन्तापयसि कर्मभिः ॥ ७ ॥
 मावमंस्था दशरथं भर्तारं वरदं पतिम् । भर्तुरिच्छा हि ना-
 रीणां पुत्रकोद्याविशिष्यते ॥ ८ ॥ यथावयो हि राज्यानि
 प्राप्नुवन्ति नृपक्षये । इक्ष्वाकुकुलनाथेस्त्रिंशत्सुलोपयितुमिच्छसि ॥ ९ ॥
 राजा भवतु ते पुत्रो भरतः शासु मेदिनीम् । वयं तत्र गमि-
 य्यामो यत्र रामो गमिष्यति ॥ १० ॥ न हि ते विषये कश्चिद्दु-
 ब्राह्मणो वस्तुमर्हति । तादृशन्त्वममर्ष्यादमथ कर्म करिष्यसि ॥ ११ ॥
 आशुर्षमिव पश्यामि यस्यास्ते वृत्तमीदृशम् । आचरन्त्या न
 विवृता सद्यो भवति मेदिनी ॥ १२ ॥ महाब्रह्मर्षिसृष्टा वा
 ष्वलन्तो भीमदर्शनाः । धिक् वाग्दण्डा विहिंसन्ति रामप्रवा-
 जने स्थिताम् ॥ १३ ॥ आन्वष्टित्वा कुठारेण निखं परिचरेत्
 कः । य एनं पयसा सिञ्चेन्मैवास्य मधुरो भवेत् ॥ १४ ॥
 अभिजात्यं हि ते मन्ये यथा मातुसाथैव ते । न हि निव्यात्
 क्षवेत् क्षौद्रं लोके निगदितं वचः ॥ १५ ॥ तव मातुरसदृशाहं
 विद्मः पूर्वं यथा श्रुतम् । पितुस्तो वरदः कश्चिद्दौ वरमनुत्त-
 मम् ॥ १६ ॥ सर्वभूतकृतं तस्मात् सञ्चजे वसुधाधिपः । तेन

तिर्ष्णतानासु भूतानां विदितं वचः ॥ १७ ॥ ततो जृम्भस्व
 शयने विरुतादृभूरिवर्द्धसः । पितुस्ते विदितो भावः स तव
 वज्रधा वृषत् ॥ १८ ॥ तत्र ते जननी क्रुद्धा सत्युपाशमभीष्टती ।
 हासन्ते वृपते सीस्य जिज्ञासाभीति चाब्रवीत् ॥ १९ ॥ वृप-
 शोवाच तां देवीं विश्वशंसामि ते यदि । ततो मे मरणं सद्यो
 भविष्यति न संशयः ॥ २० ॥ माता ते पितरं देवी ततः कैकय-
 मब्रवीत् । शंस मे जीव वा मा वा न मामपहसिष्यसि ॥ २१ ॥
 प्रियया च तथोक्तः स कैकयः पृथिवीपतिः । तस्मै तं वरदा-
 यार्थं कथयामास तत्त्वतः ॥ २२ ॥ ततः स वरदः साधूराजानं
 प्रत्यभाषत । स्त्रियतां ध्वंसतां चैवं मातृश्रावणं महीपते ॥ २३ ॥
 स तच्छ्रुत्वा वचस्तस्य प्रसन्नमनसो वृपः । मातरं ते निरस्याशु
 विजहार कुवेरवत् ॥ २४ ॥ तथा त्वमपि राजानं दुर्जन-
 चरिते पथि । असद्व्याहृमिमं मोहात् कुरुषे पापदर्शिनी ॥ २५ ॥
 सत्यश्चात्र प्रवादोयं लौकिकः प्रतिभाति मे । पितृन् सममुजा-
 यन्ते नरा मातरमङ्गनाः ॥ २६ ॥ नैया भव गृह्णाणेदं यदाह
 वसुधाधिपः । भर्तुरिच्छामुपास्त्रेह जनस्यास्य गतिर्भव ॥ २७ ॥
 मा त्वं प्रोत्साहिता पापैर्देवराजसमप्रभम् । भर्तारं लोक-
 भर्तारमसङ्घर्मसुपादधः ॥ २८ ॥ न हि मिथ्याप्रतिज्ञातं करि-
 ष्यति तवानघः । श्रीमाम् दशरथो राजा देवि राजीवलो-
 चनः ॥ २९ ॥ ज्येष्ठो वदान्यः कर्मण्यः स्वधर्मस्यापि रक्षिता ।
 रक्षिता जीवलोकस्य देवि रामोभिषिष्यताम् ॥ ३० ॥ परिव्रादी
 हि ते देवि महान् लोके चरिष्यति । यदि रामो वनं याति
 विहाय पितरं वृपम् ॥ ३१ ॥ स्वराज्यं राघवः पातु भव त्वं
 विगतज्वरा । न हि ते राघवादन्यः क्षेमः पुरवरे वसन् ॥ ३२ ॥
 रामे हि यौवराज्यस्ये राजा दशरथो वनम् । प्रवेक्ष्यति महे-
 ष्वासः पूर्वव्रतमनुस्मरन् ॥ ३३ ॥ इति साम्नेश्च तीक्ष्णैश्च कैकेयीं

राजसंसदि । भूयः सङ्क्षोभयामास सुमन्त्रस्तु ज्ञाताञ्जलिः ॥ १४ ॥
 भैव सा श्लुभ्यत देवी न वाष्म परिदूयते । न चास्या मुखवर्णस्य
 लक्ष्यते विक्रिया तदा ॥ ३५ ॥

द्वत्यार्षे रामायणे बास्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चविंशः सर्गः ।

ततः सुमन्त्रमैष्वाकुः पीडितोत प्रतिज्ञया । सवाध्यमति-
 निश्वस्य जगादेदं पुनर्वचः ॥ १ ॥ सूत रत्नसुसम्पर्णां चतु-
 र्विधबला चम् । राघवस्यानुयातार्यं क्षिप्रं प्रतिविधीय-
 ताम् ॥ २ ॥ रूपाजीवाश्च, वादिन्यो वारिणश्च महाधनाः ।
 शोभयन्तु कुमारस्य वाहिनीः सुप्रसारिताः ॥ ३ ॥ ये चैनमुप-
 जीवन्ति रमते यैश्च वीर्यतः । तेषां वज्रधनं दत्त्वा तानप्यत्र
 नियोजय ॥ ४ ॥ आयुधानि च मुख्यानि नागराः शकटानि
 च । अनुगच्छन्तु काकुत्स्थं व्याधासारण्यकोविदाः ॥ ५ ॥ निघ्न-
 ऋगान् कुञ्जरांश्च पिवंश्चारण्यकं मधु । नदीश्च विविधाः पश्यन्
 न राज्यं संस्मरिष्यति ॥ ६ ॥ धान्यकोशश्च यः ऋषिद्वनकोशश्च
 मामकः । तौ राममनुगच्छेतां वसन्तं निर्जने वने ॥ ७ ॥
 यजन् पुण्येषु देशेषु विश्वजज्ञात्प्रदक्षिणाः । ऋषिभित्थाभिसङ्गस्य
 प्रवत्स्यति सुखं वने ॥ ८ ॥ भरतश्च महाबाहुरयोध्यां पाल-
 यिष्यति । सर्वकामैः पुनः शीमान् रामः संसाध्यतामिति ॥ ९ ॥
 इति ब्रुवति काकुत्स्थे कैकेयी भयमागता । मुखस्तास्त्रागम-
 ष्कार्षं स्वरश्चापि व्यरुध्यत ॥ १० ॥ सा विप्रणा च सन्तस्ता
 मुखेन परिश्रुयता । राजानमेवाभिमुखी कैकेयी वाक्य-
 मब्रवीत् ॥ ११ ॥ राज्यं गतधनं साधो पीतमण्डं सुरामिव ।

निरास्वाद्यतमं शून्यं भरतो नाभिपश्यते ॥ १२ ॥ कैकेय्यां
 मुक्तलज्जायां वदन्त्यामतिदारुणम् । राजा दशरथो वाङ्म-
 मुवाचायतलोचनाम् ॥ १३ ॥ बहन्तं किन्तुर्दास मां नियुज्य
 धुरि माहितं । अनाथं कृत्यमौरभं किन्त्र पूर्वमुपारुधः ॥ १४ ॥
 तस्यैतत् क्रोधसंयुक्तमुक्तं श्रुत्वा वराङ्गना । कैकेयी द्विगुणं
 क्रुद्धा राजानमिदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ तवैव वंशे सगरो ज्येष्ठं
 पुत्रमुपारुधत् । असमञ्ज इति ख्यातं तथायं गन्तुमर्हति ॥ १६ ॥
 एवमुक्त्वा धिगित्येव राजा दशरथाब्रवीत् । ब्रीडितश्च जनः
 सर्वः सा च तन्नावबुध्यत ॥ १७ ॥ तत्र वृद्धो महाभावः सि-
 द्धार्यो नाम नामतः । शुचिर्बहूमतो राज्ञः कैकेयीमिदमब-
 वीत् ॥ १८ ॥ असमञ्जां गृहीत्वा तु क्रीडतः पथि दारुकान् ।
 सरख्यां प्रक्षिपन्नाशु रमते तेन दुर्मतिः ॥ १९ ॥ तं दृष्ट्वा
 नागराः सर्वे क्रुद्धा राजानमब्रुवन् । असमञ्जं ह्यपीष्वैकमस्माकं
 राष्ट्रवर्द्धनः ॥ २० ॥ तानुवाच ततो राजा किं नमिच्छामिदं
 भयम् । ताद्यापि राज्ञा संपृष्टा वाक्यं प्रकृतयोब्रुवन् ॥ २१ ॥
 क्रीडतस्त्वेष नः पुत्रान् बालानुद्वहन्तचेतसः । सरख्यां प्रक्षि-
 पन्मौर्ख्यादतुलां प्रीतिमश्नुते ॥ २२ ॥ स तासां वचनं श्रुत्वा
 प्रकृतीनां नराधिपः । तं तत्त्वाजाहितं पुत्रं तामां प्रियचि-
 कीर्षया ॥ २३ ॥ तं यानं शीघ्रमारोप्य मभार्य्यं सपरिच्छदम् ।
 यावज्जीवं विवास्योयमिति स्वानन्वशात् पिता । सफालपिटकं
 गृह्य गिरिदुर्गाख्यलोकयत् । दिशः सर्वास्तनुचरन् स यथा
 पापकर्मकृत् ॥ २५ ॥ इत्येनमत्यजद्राजा सगरो वै सुधार्मिकः ।
 रामः किमकरोत् पापं येनैवमपरुध्यते ॥ २६ ॥ न हि किञ्च-
 न पश्यामो राघवस्यागुणं वयम् । दुर्लभो ह्यस्य निरयः शशाङ्क-
 स्येव कल्पवृक्षम् ॥ २७ ॥ अथवा देवि दोषं त्वं कञ्चित् पश्यसि
 राघवे । त्वमद्य ब्रूहि तत्त्वेन तदा रामो विवास्यते ॥ २८ ॥

अद्भुतस्य हि सत्यागः सत्यधे निरतस्य च । निर्दहेदपि शक्रस्य
 द्युतिं धर्मविरोधनात् ॥ २९ ॥ तदलं देवि रामस्य श्रिया
 विद्वत्तया त्वया । लोकतोपि हि ते रक्ष्यः परिवादः शुभानने ॥३०॥
 श्रुत्वा तु सिद्धार्थवचो राजा श्रान्तरस्वरः । शोकोपहतया
 वाचा कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ एतद्वचो नेच्छति पापरूपे
 हितं न जानासि ममालनो वा । आस्थाय मार्गं कृपणं कुचेष्टा
 चेष्टा हि ते साधुपथादपेता ॥ ३२ ॥ अनुव्रजिष्याम्यहमद्य रामं
 राज्यं परित्यज्य सुखं धनञ्च । सहैव राज्ञा भरतेन च त्वं यथा-
 सुखं भुञ्ज चिराय राज्यम् ॥ ३३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

षट्त्रिंशः सर्गः ।

महाभात्रवचः श्रुत्वा रामो दशरथं तदा । अन्वभाषत
 वाक्यन्तु विनयज्ञो विनीतवत् ॥ १ ॥ त्यक्तभोगस्य मे राजन्
 वने वन्येन जीवतः । किं कार्भ्यमनुयात्रेण त्यक्तं सङ्गम्य
 सर्वतः ॥ २ ॥ यो हि दत्त्वा द्विपत्रेष्ठं कक्ष्यायां कुर्वते मनः ।
 रञ्जुस्नेहेन किं तस्य त्यजतः कुञ्जरोत्तमम् ॥ ३ ॥ तथा मम
 सतांशेष्ठ किं भ्रजिन्या जगत्यते । सर्वाण्येवानुजानामि
 चीराण्येवानयन्तु मे ॥ ४ ॥ खनित्रपिटके चोभे तमानयत
 गच्छत । चतुर्दश वने वास वर्षाणि वसतो मम ॥ ५ ॥ अथ
 चीराणि कैकेयी स्वयमादाय राघवम् । उवाच परिभ्रजेति
 जनौघे निरपन्नपा ॥ ६ ॥ स चीरे पुरुषव्याघ्रः कैकेयाः प्रति-
 ष्टुष्यते । हृत्स्ववस्त्रमवन्निष्य मुनिवस्त्राण्यवसा ॥ ७ ॥
 सङ्गण्यदापि ते चैव विज्ञाय वसने शुभे । तापसाच्छादने चैव

प्रगृह्य च सुदुर्मनाः ॥ ८ ॥ अथात्मपारेधानार्थं सीता कौशेय-
 वासिनी । सम्प्रेक्ष्य चीरं सन्त्रस्ता पृषती वागुरामिव ॥ ९ ॥
 सा व्यपत्रपमाणेव प्रगृह्य च सुदुर्मनाः । कैकेय्याः कुशचीरे ते
 जानकी शुभलक्षणा ॥ १० ॥ अश्रुसम्पूर्णनेत्रा च धर्मज्ञा धर्म-
 दर्शिनी । गन्धर्वराजप्रतिमं भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ कथं
 नु चीरं बध्नन्ति मुनयो वनवासिनः । इति ह्यकुशला सीता
 सा मुमोह मुहुर्मुहुः ॥ १२ ॥ कृत्वा कण्ठे तु सा चीरमेक-
 मादाय पाणिना । तस्थौ ह्यकुशला तत्र ब्रीडिता जनकात्मजा ॥ १३ ॥
 तस्याः तत् क्षिप्रमागम्य रामो धर्मभृताम्बरः । चीरां बबन्ध
 सीतायाः कौशेयस्योपरि स्वयम् ॥ १४ ॥ रामं प्रेक्ष्य तु सी-
 तायाः बध्नन्तं चीरमुत्तमम् । अन्तःपुरचरा नाथ्यो मुमुक्षुर्वारि-
 नेत्रजम् ॥ १५ ॥ उच्यते परमायत्ता रामं ज्वलिततेजसम् ।
 वत्स मैवं निसुक्तेयं वनवासे मनस्विनी ॥ १६ ॥ पितृर्वाक्यानु-
 रोधेन गतस्य विजनं वनम् । तावद्दर्शनमस्या नः सफलं भवतु
 प्रभो ॥ १७ ॥ लक्ष्मणेन सहायेन वनं गच्छस्व पुत्रक । नेय-
 मर्हति कल्याणी वस्तुं तापसबन्धने ॥ १८ ॥ कुरु नो याचनां
 राम सीता तिष्ठतु भामिनी । धर्मनित्यः स्वयं स्यातुं न ही-
 दानीन्त्वमिच्छसि ॥ १९ ॥ तासामेवस्मिन्ना वाचः शृण्वन्द्दश-
 रथात्मजः । बबन्धेव तदां चीरं सीतया तुल्यशीलया ॥ २० ॥
 चीरे ष्टहीते तु तथा समीक्ष्य नृपतेर्गुरुः । निवार्य सीतां
 कैकेयीं वशिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥ अतिप्रवृत्ते दुर्मन्धे
 कैकेयि कुलपांसनि । बध्नयित्वा तु राजानं सप्रमाणेव
 तिष्ठति ॥ २२ ॥ न गन्तव्यं वनं देव्या सीतया शीलवर्जिते ।
 अनुष्ठास्यति रामस्य सीता प्रकृतमासनम् ॥ २३ ॥ आत्मा हि
 दाराः सर्वेषां दारसंग्रहवर्तिनाम् । आत्मेयमिति रामस्य पाल-
 यिष्यति मेदिनीम् ॥ २४ ॥ अथ यास्यति वैदेही वनं रामेण

सङ्गता । वयमतनूयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवाम्सा
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका शाधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरितञ्चः सोन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालसृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखात् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्रवया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मानित्या वसत्वरस्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुखैः पञ्चचारकैश्च सुसंभृता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरौ वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

तस्यां चीरं वसानायां नाथवत्यामनयवत् । प्रचक्रोय
जनः सर्वो धिक् त्वां दशरथं त्विति ॥ १ ॥ तेन तत्र प्रणादेन
दुःखितः स महीपतिः । चिच्छेद जीवते अद्वां धर्मं यशसि
चात्मनः ॥ २ ॥ स निश्वस्योष्णमेच्चाकुस्तां भार्यामिदमब्रवीत् ।
कैकेयि कुशचीरेण न सीता गन्तुमर्हति ॥ ३ ॥ सुकुमारी च
वाला च सततञ्च सुखोचिता । नयं वनस्य योगेति सत्यमाह
गुरुर्मम ॥ ४ ॥ इयं हि कस्यापि करोति किञ्चित्तपस्विनी
राजवरस्य पुत्री । या चीरमासाद्य जनस्य मध्ये स्थिता विसंज्ञा
श्रमणीव काचित् ॥ ५ ॥ चीराण्यपास्याञ्जनकस्य कन्या
नयं प्रतिज्ञा मम दत्तपूर्वा । ययासुख गच्छतु राजपुत्री
वनं समग्रा सह सर्वरत्नैः ॥ ६ ॥ अजीवनाह्णेण मया वृशंसा
कृता प्रतिज्ञा नियमिन तावत् । त्वया हि बाल्यात् प्रतिपन्नमेतत्
तन्मां दहेद्देवमिवात्मपुष्पम् ॥ ७ ॥ रामेण यदि ते पापे
किञ्चित् कृतमर्शाभनम् । अपकारः क इह ते वैदेह्या दर्शितो-
धमे ॥ ८ ॥ ऋगीवोत्फुल्लनयना ऋदुशीला मनस्विनी । अप-
कारं किमिव ते करोति जनकात्मजा ॥ ९ ॥ ननु पथ्याप्त-
मेतत्ते पापे रामविवासनम् । क्रिमेभिः कृपणैर्भूयः पातकै-
रपि ते कृतैः ॥ १० ॥ प्रतिज्ञातं मया तावत् त्वयोक्तं देवि
शृण्वता । रामं यदभिर्पिकाय त्वमिहागतमब्रवीः ॥ ११ ॥
तच्चेतस्ममतिक्रम्य निरयं गन्तुमिच्छसि । मैथिलीमपि या
हि त्वमीक्षसे चीरवासिनीम् ॥ १२ ॥ इतीव राजा विलप-
न्वाहात्मा शोकस्य नान्तं स ददर्श किञ्चित् । ऋशातुरत्वाच्च
पपात भूमौ तेनैव पुत्रव्यसनेन मग्नः ॥ १३ ॥ एवं ब्रुवन्तं
पितरं रामः संप्रस्थितो वनम् । अर्वाक्षिरः समासीनमिदं
वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ इयं धार्मिक कौशल्या मम माता
यशस्विनी । वृद्धा चाद्दुःशीला च न च त्वां देव गर्हति ॥ १५ ॥

सङ्गता । वयमतानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवासौ
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका श्राधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरित्रज्ञः सोऽन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालसृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखात् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्रवया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मानित्या वसत्वरस्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुखैः पञ्चवारकैश्च सुसंहता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरौ वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

यत्प्राधुर्वीरो निर्वास्यते वनम् ॥ ११ ॥ राज्ञो वचनमाज्ञाय
सुमन्तः शीघ्रविक्रमः । योजयित्वा ययौ तत्र रथमश्वैर-
लङ्कृतम् ॥ १२ ॥ तं रथं राजपुत्राय सूतः कनकभूषितम् ।
आचवक्षेञ्जलिं कृत्वा युक्तं परमवाजिभिः ॥ १३ ॥ राजा
सत्वरमाह्वय व्याष्टतं हृत्तसञ्चये । उवाच देशकालज्ञो निश्चितं
सर्वतः शुचिः ॥ २४ ॥ वामांसि च वराहार्हाणि भूषणानि
महान्ति च । वर्षाण्येतानि संख्याय वैदेह्याः त्रिप्रमानय ॥
१५ ॥ नरेन्द्रेणैवमुक्तम् गत्वा कोशगृहं ततः । प्रायच्छत्सर्व-
माहृत्य सीतायै सममेव तत् ॥ १६ ॥ सा सुजाता सुजातानि
वैदेही प्रस्थिता वनम् । भूषयामास गात्राणि तैर्विचित्रै-
र्विभूषणैः ॥ १७ ॥ व्यराजयत वैदेही विश्रम्य तत्सुविभूषिता ।
उद्यतींशुमतः काले खं प्रभेव विवस्वतः ॥ १८ ॥ तां भुजाभ्यां
परिष्वज्य श्वश्रूवचनमब्रवीत् । अनाचरन्तो कृपणं मूर्ध्नि-
पात्राय मैथिलीम् ॥ १९ ॥ असत्यः सर्वलोकेभिन् सततं
सत्कृताः प्रियैः । भर्तारं नानुमन्यन्ते विनिपातगतं स्त्रियः ॥
२० ॥ एष स्वभावो नारीणामनुभूय पुरा सुखम् । अल्पाम-
प्यापदं प्राप्य दुष्यन्ति प्रजहत्यपि ॥ २१ ॥ असत्यशीला
विक्रता दुर्गाद्यहृदयाः सदा । युवत्यः पापसंकरपाः क्षण-
मात्रादिकारिणः ॥ २ ॥ न कुलं न कृतं विद्या न दत्तं नापि
संग्रहः । स्त्रीणां गृह्णाति हृदयमनित्यहृदया हि ताः ॥ २३ ॥
साध्वीनां तु स्थितानान्तु शीले सतेषु श्रुते स्थिते । स्त्रीणां
पवित्रं परमं पतिरेको विशिष्यते ॥ २४ ॥ स त्वया नावमन्तव्यः
पुत्रः प्रव्राजितो वनम् । तव देवसमस्वेष निर्धनः सधनो-
पि वा ॥ ५ ॥ विज्ञाय वचनं सीता तस्या धर्मार्थसंज्ञितम् ।
कृताञ्जलिर्वाचेदं श्वश्रूमभिमुखे स्थिताम् ॥ २६ ॥ करिष्ये
सर्वमेवाहं आर्या यदनुशास्ति मां । अभिज्ञास्मि यथा भर्तु-

सङ्गता । वयमतानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवाम्
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका शाधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरित्रज्ञः सोऽन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालसृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखात् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्रवया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मानित्या वसत्वरस्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुखैः पञ्चचारकैश्च सुसंहता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरौ वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

अथ रामश्च सीता च लक्ष्मणश्च कृताञ्जलिः । उपसंमृच्छ्य
 राजानं चक्रुर्दीनाः प्रदक्षिणम् ॥ १ ॥ तं चापि समनुज्ञाय
 धर्मतः सह सीतया । राघवः शोकसंमूढो जननीमभ्यवा-
 दयत् ॥ २ ॥ अन्वक्षं लक्ष्मणो भ्रातुः कौशल्यमभ्यवादयत् ।
 अपि मातुः सुमित्राया जग्राह चरणौ पुनः ॥ ३ ॥ तं वन्दमानं
 रुदती माता सौमित्रिमव्रवीत् । हितक्रामा महावाङ्मूर्ध्नु-
 पाघ्नाय लक्ष्मणम् ॥ ४ ॥ सृष्टस्त्वं वनवासाय स्वनुरक्तः
 सुहृज्जने । रामे प्रमादं माकार्षीः पुत्र भ्रातरि गच्छति ॥ ५ ॥
 व्यसनी वामसृष्टो वा गतिरेपस्तवानघ । एष लोके सतां
 धर्मो यज्जेष्टवशगो भवेत् ॥ ६ ॥ इदं हि वृत्तमुचितं कुलस्यास्य
 सनातनम् । दानं दीक्षा च यज्ञेषु तत्तुत्यागो ऋषेषु हि ॥ ७ ॥
 रामं दशरथं विद्धि मां विद्धि जनक्रात्मजाम् । अयोध्यामटवीं
 विद्धि गच्छ तात यथासुखम् ॥ ८ ॥ लक्ष्मणं त्वेवमुक्त्वासीौ
 संसिद्धं प्रियराघवम् । सुमित्रा गच्छ गच्छेति पुनः पुनरु-
 वाच तम् ॥ ९ ॥ गम्यतामर्थलाभाय क्षेमाथ विजयाय च ।
 शत्रुपक्षविनाशाय पुनः संदर्शनाय च । ततः सुमन्त्रः काकुत्स्थं
 प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् । विनीतो विनयज्ञश्च मातलिर्वासवं
 यथा ॥ १० ॥ रथमारोह भद्रन्त राजपुत्र महायशः । क्षिप्रं
 त्वां प्रापयिष्यामि यत्र मां रामं वक्ष्यसे ॥ ११ ॥ चतुर्दश हि
 वर्षाणि वस्तव्यानि वने त्वया । तानुपपन्नमितव्यानि यानि
 देव्यासि चोदितः ॥ १२ ॥ तं रथं सूर्यप्रसंकाशं सीता हृष्टेन
 चेतसा । आरूरोह वरारोहा कृत्वा लङ्कारमात्मनः ॥ १३ ॥
 अथो ज्वलनसङ्काशं चामीकरविभूषितम् । तावारुहइतुसूर्णं
 भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ १४ ॥ वनवासं हि संख्याय वासांस्या-
 भरणानि च । भर्तारमनुगच्छत्यै सीतायै खड्गुरौ ।
 ददौ ॥ १५ ॥ तथैवायधजालानि भ्रातरभ्यां कवचानि च ।

सङ्गता । वयमतानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवासौ
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका शाधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरित्रज्ञः सोऽन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालसृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखात् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्रवया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मानित्या वसत्वरस्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुखैः पञ्चचारकैश्च सुसंहता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरौ वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

दितः ॥ ३२ ॥ निर्गच्छति महाबाहो रामे पीरजनाशुभिः ।
 पतितैरभ्यवहितं प्रशशाम महीजः ॥ ३३ ॥ रुदिताशुपरिदूरां
 हाहाकृतमचेतनम् । प्रयागे राघवस्यासीत्पुरं परमपीडि-
 तम् ॥ ३४ ॥ सुखाव नयनैः स्त्रीणामखुमायाससम्भवम् । मीन-
 संचोभचलितैः सलिलं पङ्कजैरिव ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वा तु वृषतिः
 श्रीमानेकचित्तगतं पुरम् । निपपातैव दुःखेन क्लृप्तमूल इव
 द्रुमः ॥ ३६ ॥ ततो हलहलाशब्दो जज्ञे रामस्य वृष्टतः ।
 नराणां प्रेक्ष्य राजानं सीदन्तं भृशदुःखितम् ॥ ३७ ॥ हा रामेति
 जनाः केचिद्राम रामेति चापरे । अन्तःपुरसदृशं च क्रौ-
 शन्तं पर्यप्रदेवयन् ॥ ३८ ॥ अन्वीक्षमाणो रामस्तु विषमं चान्त-
 चेतसम् । राजानं मातरं चैव ददर्शानुगतो पथि ॥ ३९ ॥
 विवह इव पाशेन क्रियारो मातुर यथा । धर्मपाशेन संचिप्रः
 प्रकाशं नाभ्युदेक्षत ॥ ४० ॥ पदातिनौ च यानार्हावदुःखाहौ
 सुखोचितौ । दृष्ट्वा संचोदयामास शीघ्रं याहीति सारथिम् ॥ ४१ ॥
 नहि तत् पुरुषथात्रो दुःखजं दर्शनं पितुः । मातुश्च सञ्चितं
 शक्तस्त्रोत्वादित इव द्विपः ॥ ४२ ॥ प्रत्यगारमिवायान्ती
 वत्सला वत्सकारणात् । वद्ववत्सा यथा धेनु राममाताभ्य-
 धावत ॥ ४३ ॥ तथा रुदन्तीं कौशल्यां रथन्तमनुधावतीम् ।
 क्रोशन्तीं राम रामेति हासीति लक्ष्मणेति च ॥ ४४ ॥ राम-
 लक्ष्मणसीतार्थं खवन्तीं वारि नेत्रजम् । अमङ्गलप्रैक्षत तदा
 वृथ्यन्तीमिव मातरम् ॥ ४५ ॥ तिष्ठेति राजा चुक्रोश
 याहि याहीति राघवः । सुमन्त्रस्य वभूवात्मा चक्रयोरिव
 चान्तरा ॥ ४६ ॥ नाश्रीषमिति चात्मानमुपलब्धोपि वक्ष्यसि ।
 चिरं दुःखस्य पापिष्ठमिति रामस्तमवर्षीत् ॥ ४७ ॥ रामस्य
 च वचः कुर्वन्ननुज्ञाय च तं जनम् । ब्रजतोपि हयान् शीघ्रं
 चोदयामास सारथिः ॥ ४८ ॥ न्यवर्तत जनी राज्ञो रामं

सङ्गता । वयमतानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवाम्सा
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका श्राधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरित्रज्ञः सोऽन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालसृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखात् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्रवया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मानित्या वसत्वराख्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुख्यैः पञ्चचारकैश्च सुसंहता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरौ वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

दारुणाः सोममध्येत्य ग्रहाः सर्वे व्यवस्थिताः ॥ ११ ॥ नक्ष-
 त्राणि गतार्चींषि ग्रहाश्च गतेजसः । विशाखाश्च सधूमाश्च
 नभसि प्रचकाशरे ॥ १२ ॥ मालिकानिलवेगेन महीदधिरि-
 वोत्थितः । रामे वनं प्रव्रजिते नगर प्रचचाल तत् ॥ १३ ॥
 दिशः पर्याकुलाः सर्वास्तिमिरेणोव सवृताः । न ग्रहो नापि
 नक्षत्रं प्रचकाशे न किञ्च न ॥ १४ ॥ अकम्पान्नागरः सर्वो जनो
 दैन्यमुपागमत् । आहारे वा विहारे वा न कश्चिदकरोन्मनः ॥ १५ ॥
 शोकपर्यायसन्तप्तः सततं दीर्घमुच्छ्वसन् । अयोध्यायां जनः
 सर्वशुक्रोप जगतीपतिम् ॥ १६ ॥ बाष्पपर्याकुलमुखो राज-
 मार्गगतो जङ्गुः । न हृष्टो लभ्यते कश्चित् सर्वः शोकपरा-
 यणः ॥ १७ ॥ न वान्ति पवनाः शीता न शशी सौम्यदर्शनः ।
 न धूर्त्यस्तपते लोकं सर्वं पर्याकुलं जगत् ॥ १८ ॥ अनर्थिनः
 सुताः स्त्रीणां भर्तारो भ्रातरस्तथा । सर्वे सर्वं परित्यज्य राम-
 मेवात्स्यचिन्तयन् ॥ १९ ॥ ये तु रामस्य सुहृदः सर्वे ते मूढ-
 चेतसः । शोकभारेण चाक्रान्ताः शयनं नैव भेजिरे ॥ २० ॥
 ततस्त्वयोध्या रहिता महात्मना पुरन्दरेणोव मही सपर्वता ।
 चचाल घोरं भयशोकदीपिता सनागयोधाश्वगणा ननाद
 च ॥ २१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकचत्वारिंशः सर्गः ।

सङ्गता । वयमतानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवासौ
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका शाधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरित्रज्ञः सोऽन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालसृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखात् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्रवया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मानित्या वसत्वरस्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुखैः पञ्चवारकैश्च सुसंहता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरौ वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

क्ररेणूनामिवर्षभः ॥ १७ ॥ द्रक्ष्यन्ति नूनं पुरुषा दीर्घबाहूः
 वनेचराः । राममुत्थाय गच्छन्तं लोकनाथमनाथवत् ॥ १८ ॥
 सा नूनं जनकस्येष्टा सुता सुखसदीचिता । कण्टकाक्रमण-
 क्लान्ता वनमद्य गमिष्यति ॥ १९ ॥ अनभिज्ञा वनानां सा नूनं
 भयहंसुपैष्यति । श्वापदानर्दितं श्रुत्वा गम्भीरं रोमहर्षणम् ॥ २० ॥
 सकामा भव कैकेयि विधवा राज्यमावस । न हि तं पुरुषव्याघ्रं
 विना जीवितुमुत्सहे ॥ २१ ॥ इत्येवं विलपन् राजा जनौघै-
 रभिसंघटः । अपस्नात इवारिष्टं प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥ २२ ॥
 शून्यचत्वरवेश्मां तां संवृतापणवेदिकाम् । क्लान्तदुर्बलदुःखार्तां
 नात्याकीर्णमहापथाम् ॥ २३ ॥ तामवेक्ष्य पुरीं सर्वां राममेवानु-
 चिन्तयन् । विलपन् प्रविशद्राजा गृहं स्तुर्थं इवास्नुषम् ॥ २४ ॥
 महाह्लादमिव क्षोभ्यं सुपर्णेन हतोरगम् । रामेण रहितं वेश्म
 वैदेह्या लक्ष्मणेन च ॥ २५ ॥ अथ गङ्गदशब्दस्तु विलपन् वसु-
 धाधिपः । उवाच खदुमन्दार्थं वचनं दीनमस्वरम् ॥ २६ ॥
 कौशल्याया गृहं शीघ्रं राममातुर्नयन्तु माम् । न ह्यन्यत्र ममा-
 श्वासी हृदयस्य भविष्यति ॥ २७ ॥ इति ब्रुवन्तं राजानमान-
 यन् द्वारदर्शिनः । कौशल्याया गृहं तत्र न्यवेश्यत विनीत-
 वत् ॥ २८ ॥ ततस्तत्र प्रविष्टस्तु कौशल्याया निवेशनम् ।
 अधिरुच्छ्रापि शयनं बभूव लुलितं मनः ॥ २९ ॥ पुत्रद्वयविही-
 नश्च स्नुषया च विवर्जितम् । अपश्यद्भवनं राजा नष्टचन्द्रमिवा-
 स्वरम् ॥ ३० ॥ तच्च दृष्ट्वा महाराजो भुजसुद्यम्य वीर्यवान् ।
 उच्चैःस्वरेण प्राक्कोशह्वा राम विजहासि माम् ॥ ३१ ॥ सुखिता
 वत तं कालं जीविष्यन्ति नरोत्तमाः । परिष्वजन्तो ये रामं
 द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् ॥ ३२ ॥ अथ रात्र्यां प्रपन्नायां काल-
 रात्र्यामिवात्मनः । अर्द्धरात्रे दशरथः कौशल्यामिदमब्रवीत् ॥ ३३ ॥
 न त्वां पश्यामि कौशल्ये साधु मां पाणिना स्पृश । रामं मेऽनु-

सङ्गता । वयमतानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवाम्सा
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका श्राधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरितञ्चः सोन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालसृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखात् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्रवया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मानित्या वसत्वरस्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुखैः पञ्चचारकैश्च सुसंहता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरौ वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

वीरः प्रवेक्ष्यति । पुरष्कृत्य रथे जीतां वृषभो गोवधूमिव ॥ १२ ॥
 कदा प्राणिपहस्राणि राजमर्षा ममात्मजो । लाजेरवकरि-
 ष्यन्ति प्रविशन्तावरिन्दमौ ॥ १३ ॥ प्रविशन्तो कदायोध्यां
 ह्यामि शुभकुण्डलैः । उदयायुधनिस्त्रिंशो ससृङ्गाविव प-
 र्वतौ ॥ १४ ॥ कदा सुमनसः कन्या द्विजातीनां फलानि च ।
 प्रदिशन्तः पुरीं हृष्टाः करिष्यन्ति प्रदक्षिणम् ॥ १५ ॥ कदा
 परिणतो ब्रह्मा वयसा चामरप्रभः । अश्रुपैष्यति धर्मात्मा
 त्रिवर्षं इव मां ललत् ॥ १६ ॥ निःसंशयं मया मन्ये पुरा वीर-
 कदर्थं या । पातुकामेषु वत्सेषु मातृणां शान्तितास्तनाः ॥ १७ ॥
 साहं गौरिव सिंहेन विवत्सा वत्सला कृता । कैकेय्या पुरुषव्याघ्र
 बालवत्सेव गीर्बलात् ॥ १८ ॥ न हि तावत् गुणैर्जुष्टं सर्व-
 शास्त्रविशारदम् । एकपुत्रा विना पुत्रमहं जीवितुमुत्सहे ॥ १९ ॥
 न हि मे जीविते क्रिञ्चित् सामर्थ्यमिह कल्पयते । अपश्यन्त्याः
 प्रियं पुत्रं लक्ष्मणञ्च महाबलम् ॥ २० ॥ अयं हि मां दीपयते
 समुत्थितस्तनूजशोकप्रभवो ज्जताशनः । महीमिमां रश्मिभि-
 रुद्धतप्रभो यथा निदाघे भगवान् दिवाकरः ॥ २१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

त्रिचत्वारिंशं सर्गः ।

विलपन्तीं तथा तां तु कौशल्यां प्रमदोत्तमाम् । एवं धर्मे
 स्थिता धर्मं सुमित्रा वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ तवायं सदृशुणैर्जुक्तः स
 पुत्रः पुरुषोत्तमः । किन्तं विलपितेनैवं कृपणं रुदितेन वा ॥ २ ॥
 यस्तवार्येण गतः पुत्रस्त्यक्त्वा राज्यं महाबलः । साधु कुर्वन् महा-
 त्मानं पितरं सत्यवादिनम् ॥ ३ ॥ शिष्टैराचरिते सम्यक् शश्वत्
 प्रेत्य फलोदये । रामो धर्मे स्थितः श्रेष्ठो न स शोष्यः कदा-

सङ्गता । वयमतानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवासौ
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका शाधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरितञ्चः सोन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालमृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखान् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्रवया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मानित्या वसत्वरस्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुखैः पञ्चवारकैश्च सुसंहता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरौ वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

द्रष्टासि पुनरागतम् । जहि शोकश्च मोहश्च देवि सत्यं ब्रवीम
ते ॥ २१ ॥ शिरसा चरणाभितौ वन्दमानमनिन्दिते । पुन-
र्द्रक्ष्यसि कल्याणि पुत्रं चन्द्रमिमादितम् ॥ २२ ॥ पुनः प्रविष्टं
दृष्ट्वा तमभिषिक्तं महाश्रियम् । समुत्स्रक्ष्यसि नेत्राभ्यां शीघ्र-
मानन्दजं जलम् ॥ २३ ॥ मा शोकं देवि दुःखम्वा न रामे दृश्यते-
ऽशिवम् । क्षिप्रं द्रक्ष्यसि पुत्रं त्वं ससीतं सह लक्ष्मणम् ॥ २४ ॥
त्वया शेषो जनश्रायं समाश्रयास्यो यतोऽनघे । किमिदानीमिदं
देवि करोषि हृदि विक्षवम् ॥ २५ ॥ नाहर्षा त्वं शीचितुं देवि
यस्यास्ते राघवः सुतः । न हि रामात् परो लोके विद्यते सत्यथे
स्थितः ॥ २६ ॥ अभिवादयमानन्तं दृष्ट्वा ससुहृदं सुतम् ।
मुदाश्रु मोक्षसे क्षिप्रं मेघरेखेव वार्षिकी ॥ २७ ॥ पुत्रस्ते
वरदः क्षिप्रमयोध्यां पुनरागतः । कराभ्यां हृदुपीनाभ्यां चरणी
पीडयिष्यति ॥ २८ ॥ अभिवाद्य नमस्यन्तं शूरं ससुहृदं
सुतम् । मुदास्त्रैः प्रोक्षसे पुत्रं मेघराजिरिवाचलम् ॥ २९ ॥
आश्रयासयन्ती विविधैश्च वाक्कौर्वाक्योपचारे कुशलानवद्या । रा-
मस्य तां मातरमेवमुक्त्वा देवी सुमित्रा तिरराम रामा ॥ ३० ॥
निशम्य तल्लक्ष्मणमाहवाक्यं रामस्य मातुर्नरदेवपत्न्याः । सद्यः
शरीरे विननाश शोकः शरद्भ्रूवो मेघ इवाल्पतीयः ॥ ३१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ।

अनुरक्ता महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् । अनुजग्मः प्रया-
तन्तं वनवासाय मानवाः ॥ १ ॥ निवर्त्तितेऽपि च बलात् सुहृ-
द्वर्गे च राजानि ॥ नैव ते सन्ध्रवर्त्तन्ते रामस्थानुगता रथम् ॥ २ ॥
अयोध्यानिजयात्रां हि पुरुषाणां महायशाः । बभूवुः गुणस-

सङ्गता । वयमतानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवासौ
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका शाधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरित्रज्ञः सोऽन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालमृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखात् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्रवया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मानित्या वसत्वरस्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुखैः पञ्चचारकैश्च सुसंहता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरौ वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

रामसम्भ्रान्तमानसाः । ऊचुः परमसन्तप्ता रामं वाक्यमिदं द्विजाः ॥
 २० ॥ ब्राह्मण्यं कृत्स्नमिव त्वां ब्रह्मण्यमनुगच्छति । द्विजस्कन्धाधि-
 रूढाश्वामग्नयोप्यनुयान्त्यमी ॥ ११ ॥ वाजपेयसमुत्थानिच्छ-
 त्वाण्येतानि पश्य नः । पृष्ठतीनुप्रथातानि मेघानिव जला-
 त्यये ॥ २२ ॥ अनवाप्नातपतस्य रश्मिसन्तापितस्य ते । एभि-
 न्कायां करिष्यामः स्वच्छत्रवाजपेयकैः ॥ २३ ॥ या हि नः
 सततं बुद्धिर्वेदमन्त्रानुसारिणी । त्वत्कृते सा कृता वत्स वनवा-
 सानुसारिणी ॥ २४ ॥ हृदयेष्ववतिष्ठन्ते वेदा ये नः परं
 धनम् । वत्स्यन्त्यपि गृहेष्वं व दाराश्चारितरक्षिताः ॥ २५ ॥
 न पुनर्निश्चयः कार्ष्ण्यं स्वङ्गतौ सुकृता मतिः । त्वयि धर्मव्यपेक्षे तु
 किं स्याद्धर्ममपिजितम् ॥ २६ ॥ याचिता नो निवर्त्तस्व हंस-
 शुक्लशिरोरुहैः । शिरोभिर्निभृताञ्जार महीपतनपांशुलैः ॥ २७ ॥
 बहूनां वितता यज्ञा द्विजानां य इहागताः । तेषां समाप्ति-
 रायत्ता तव वत्स निवर्त्तने ॥ २८ ॥ भक्तिमन्तीह भूतानि
 जङ्गमाजङ्गमानि च । याचमानेषु तेषु त्वं भक्तिं भक्तेषु
 दर्शय ॥ २९ ॥ अनुगन्तुमगक्तास्त्वां मूलैरुद्धतवेगिनः । उच्चता
 वांसुवेगेन विक्रोशन्तीव पादपाः ॥ ३० ॥ निश्चेष्टाहारसञ्चारा
 वृक्षैकस्थाननिश्चिताः । पक्षिणोऽपि प्रयाचन्ते सर्वभूतानुकम्प-
 नम् ॥ ३१ ॥ एवं विक्रोशतां तेषां द्विजातीनां निवर्त्तने ।
 ददृशे तमसा तत्र वारयन्तीव राघवम् ॥ ३२ ॥ ततः सुमन्त्रोपि
 रथाद्दिसुच्य आन्तान् हयान् सम्परिवर्त्त्य शीघ्रम् । पीतोदका-
 श्णोयपरिप्रुताङ्गानचारयद्दे तमसाविदूरे ॥ ३३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ।

सङ्गता । वयमतानुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥ २५ ॥
 अन्तःपालाश्च यास्यन्ति सदारी यत्र राघवः । महोपजीव्यं
 राष्ट्रञ्च पुरञ्च सपरिच्छदम् ॥ २६ ॥ भरतश्च सशत्रुघ्नश्रीरवाम्सा
 वनेचरः । वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवक्ष्यति पूर्वजम् ॥ २७ ॥
 ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह । त्वमेका शाधि
 दुर्दृत्ता प्रजानामहित रता ॥ २८ ॥ न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र
 रामो न भूपतिः । तदन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्-
 स्यति ॥ २९ ॥ न ह्यदृत्तां मर्हो पित्रा भरतः शान्तिमिच्छति ।
 त्वयि वा पुत्रवदस्तु यदि जातो महीपतः ॥ ३० ॥ यद्यपि त्वं
 क्षितितलाङ्गमनं चोत्पतिय्यति । पितृवंशचरितञ्चः सोन्यथा
 न करिष्यति ॥ ३१ ॥ तत्त्वया पुत्रगर्हिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम् ।
 लोके न हि स विद्येत यो न राममनुव्रतः ॥ ३२ ॥ द्रव्यस्यैव
 कैकेयि पशुव्यालमृगद्विजान् । गच्छतः सह रामेण पादपांशु
 तदुन्मुखात् ॥ ३३ ॥ अथोत्तमान्याभरणाणि देवि देहि स्तुषायै
 व्यपनीय चीरम् । न चीरमस्याः प्रविधीयतेति न्यवारयत्तद्व-
 सनं वसिष्ठः ॥ ३४ ॥ एकस्य रामस्य वने निवासश्वया वृतः
 कैकयरजपुत्रि । विभूषितं प्रतिकर्मान्त्या वसत्वरस्ये सह
 राघवेण ॥ ३५ ॥ यानेय सुख्यैः पञ्चचारकैश्च सुसंहता गच्छतु
 राजपुत्री । वस्त्रैश्च सर्वैः सहितैर्विधानैर्नेयं वृता ते वरसम्प्र-
 दानि ॥ ३६ ॥ तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रसुख्ये गुरो वृपस्याप्र-
 तिमप्रभावे । नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा प्रियस्य भर्तुः प्रति-
 कारकामा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तत्रिंशः सर्गः ।

श्वसन्तव तां रात्रिं रामः प्रकृतिभिः सह ॥ १७ ॥ उल्याय तु
 महातेजाः प्रकृतीस्तानिशास्य च । अत्रवीदूभ्नातरं रामो
 लक्ष्मणं पुण्यलक्ष्मणम् ॥ १८ ॥ अस्त्रद्विपेक्षान् सौमित्रे निर-
 पेक्षान् गृहेष्विमान् । वृक्षमूलेषु संसृष्टान् पश्य लक्ष्मण सा-
 म्प्रतम् ॥ १९ ॥ यथैते नियमं पौराः कुर्वन्त्यस्मन्निवर्तने ।
 अपि प्राणान् ग्रिथ्यन्ति न तु त्यज्यन्ति निश्चयम् ॥ २० ॥ याव-
 देव तु संसृष्टास्तावदेव वयं लघु । रथमारुह्य गच्छामः पश्यान्-
 मकुतो भयम् ॥ २१ ॥ अतो भूयोपि नेदानीमिच्छाकुपुरवा-
 सिनः । स्वपेशुरनुरक्ता मां वृक्षमूलेषु संश्रिताः ॥ २२ ॥ पौरा
 ह्यात्मकताद्दुःखादिप्रमोच्या नृपालजैः । न तु खल्वामना योज्या
 दुःखेन पुरवासिनः ॥ २३ ॥ अत्रवील्लक्ष्मणो रामं साक्षाद्धर्म-
 मिव स्थितम् । रोचते मे तथा प्राज्ञ क्षिप्रमारुह्यतामिति ॥ २४ ॥
 अथ रामोब्रवीत् स्मृतं शीघ्रं संयुज्यतां रथः । गमिष्यामि ततो-
 रण्यं गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥ २५ ॥ स्मृतस्ततः सन्वरितः
 स्यन्दनं तैर्ह्योत्तमैः । योजयित्वा तु रामस्य प्राञ्जलिः प्रत्य-
 वेदयत् ॥ २६ ॥ अयं युक्तो महाबाहो रथस्ते रथिनाम्बर ।
 त्वरयारोह भद्रन्ते ससीतः सहलक्ष्मणः ॥ २७ ॥ तं स्यन्दन-
 मधिष्ठाय राषवः सपरिच्छदः । शीघ्रगामाकुलावर्त्ताम्
 तमसामतरन्दीम् । २८ ॥ स सन्तीर्य महाबाहुः श्रीमान्
 शिवमकण्ठकम् । प्रपद्यत महामार्गमभयं भयदर्शिनम् ॥ २९ ॥
 मोहनार्थन्तु पौराणां स्मृतं रामोब्रवीद्ददः । उदङ्मुखः प्रयाहि
 त्वं रथमास्थाय सारथे ॥ ३० ॥ सुद्धर्तन्वरितं गत्वा निवर्त्तय
 रथं पुनः । यथा न विद्युः पौरा मां तथा कुरु समाहितः ॥ ३१ ॥
 रामस्य तु वचः श्रुत्वा तथा चक्रे च सारथिः । प्रत्यागम्य च
 रामस्य स्यन्दनं प्रत्यवेदयत् ॥ ३२ ॥ तौ सम्प्रयुक्तन्तु रथं समा-
 स्थितौ तदा ससीतौ रघुवंशवर्द्धनौ । प्रचोदयामास ततस्तुर-

कमान् स सारथियेन पथा तपोर्वनम् ॥ ३३ ॥ ततः समाख्याय
रथं महारथः ससारथिर्दाशरथिर्वनं ययौ । उदङ्मुखं तं तु रथं
चकार सः प्रयाणमाह्वल्यनिमित्तदर्शनात् ॥ ३४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

षट्चत्वारिंशः सर्गः ।

प्रभातायान्तु शर्वर्यां पौरास्ते राघवं विना । शोकोपहतः
निश्चोष्टा बभ्रुवुर्हतचेतसः ॥ १ ॥ शोकजाशुपरिद्यूना वीक्ष-
माणास्ततस्ततः । आलोकमपि रामस्य न पश्यन्ति स्म दुः-
खिताः ॥ २ ॥ ते विषादान्तर्वदना रहितास्तेन धीमता ।
कृपणाः करुणा वाचो वदन्ति स्म मनीषिणः ॥ ३ ॥ धिगस्तु
खलु निद्रां तां ययापहृतचेतनाः । नाय पश्यामहे रामं
पृथूरस्कं महाभुजम् ॥ ४ ॥ कथं रामो महाबाहुः स तथा
वितथक्रियः । भक्तं जनमभित्यज्य प्रवासं राघवो गतः ॥ ५ ॥
यो नः सदा पालयति पिता पुत्रानिवीरसान् । कथं रघूणां
स श्रेष्ठस्यक्त्वा नो विपिनं गतः ॥ ६ ॥ इहैव निधनं यामः महा-
प्रस्थानमेव वा । रामेण रहितानां हि किमर्थं जीवितं
हितम् ॥ ७ ॥ सन्ति शुष्कानि काष्ठानि प्रभूतानि महान्ति च ।
तैः प्रञ्चाल्य चितां सर्वे प्रविशामोद्य पावकम् ॥ ८ ॥ किं वक्ष्यामो
महाबाहुरनसूयः प्रियस्वदः । नीतः स राघवोऽस्माभिरिति
वक्तुं कथं क्षमम् ॥ ९ ॥ सा नूनं नगरी दीना दृष्ट्वास्मान्
राघवं विना भविष्यति निरानन्दा सस्त्रीबालवयोधिका ।
१० ॥ निर्यातास्तेन वीरेण सह नित्यं महात्मना । विहीनास्तेन
च पुनः कथं द्रक्ष्याम तां पुरीम् ॥ ११ ॥ इतीव ब्रह्मवाचो

माञ्जसुद्युस्य ते जनाः । विलपन्ति स्म दुःखार्ता विवस्वा इव
 घेनवः ॥ १२ ॥ ततो मार्गानुसारेण गत्वा किञ्चित् ततःक्षणम् ।
 मार्गनाशाहिषादेन महता साभिप्रताः ॥ १३ ॥ रथमार्गानु-
 सारेण न्यवर्तन्त मनस्विनः । किमिदं किं करिष्यामो दैवेनो-
 पहता इति ॥ १४ ॥ ततो यथागतेनैव मार्गेण क्लान्तचेतसः ।
 अयोध्यामगमन् सर्वे पुरीं व्यथितसज्जनाम् ॥ १५ ॥
 आलोक्य नगरीं तां च क्षयव्याकुलमानसाः । आवर्त्तयन्त ते-
 श्रूणि नयनैः शोकपीडितैः ॥ १६ ॥ एषा रामेण नगरी
 रक्षिता नाति शोभते । आपगा गरुडेनैव हृदादुद्धृत-
 पन्नगा ॥ १७ ॥ चन्द्रहीनमिवाकाशन्तोयहीनमिषार्षवम् ।
 अपश्यन्निहतानन्दं नगरं ते विचेतसः ॥ १८ ॥ ते तानि
 विश्रमानि महाधनानि दुःखेन दुःखोपहता विशन्तः । नैवं
 प्रजग्मुः स्वजनं परं वा निरीक्षमाणाः प्रविनष्टहर्षाः ॥ १९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥४७॥

— ० —

तेषामेवं विषस्नानां पीडितानामतीव च । वाष्पविद्धत-
 नेत्राणां सशोकानां सुमूर्षताम् ॥ १ ॥ अभिगस्य निवृत्तानां
 रामं नगरवासिनाम् । उद्गतानीव सत्वानि वभूवुरमन-
 स्विनाम् ॥ २ ॥ स्वं स्वं निलयभागस्य पुत्रदारैः समावृताः ।
 अश्रूणि सुमुचुः सर्वे वाष्पेण पिहिताननाः ॥ ३ ॥ न चा-
 हृष्यन् चामोदन्श्वणिजो न प्रसारयन् । न चाशीभन्त पश्यानि
 नापठन् गृहमेधिनः ॥ ४ ॥ नष्टं दृष्ट्वा नाभ्यनन्दन्-
 त्रिपुलं वा धनागमम् । पुत्रं प्रथमजं लब्ध्वा जननी नाभ्य-

नन्दत ॥ ५ ॥ गृहे गृहे रुदन्तश्च भर्तारं गृहमागतम् ।
 व्यगर्हयन्त दुःखार्ता वाग्भिस्तैरिव द्विपान् ॥ ६ ॥ किं तु
 तेषां गृहेः कार्यं किं दानैः किं धनेन वा । पुत्रैर्वा किं
 सुखैर्वापि ये न पश्यन्ति राघवम् ॥ ७ ॥ एकः सत्पुरुषो लोके
 लक्ष्मणः सह सीतया । योनुगच्छति काकुत्स्थं रामं परिचर-
 म्बने ॥ ८ ॥ आपगाः कृतपुण्यास्ताः पद्मिन्यश्च सरांसि च ।
 येषु यास्यति काकुत्स्थो विगाह्य मलिलं शुचि ॥ ९ ॥ शोभयि-
 ष्यन्ति काकुत्स्थमटव्यो रम्यजाननाः । आपगाश्च महानूपाः
 सानुमन्तश्च पर्वताः ॥ १० ॥ काननं वापि शैलं वा यं रामोनु-
 गमिष्यति । प्रियातिथिमिव प्राप्तं नैनं शन्यन्धनचित्तम् ॥
 ११ ॥ विचित्रकुसुमापीडा बद्धमञ्जरिधारिणः । राघवं
 दर्शयिष्यन्ति नगा भ्रमरशालिनः ॥ १२ ॥ अकाले चापि
 सुख्यानि पुण्याणि च फलानि च । दर्शयिष्यन्तानुक्रोशाङ्गिरयो
 राममागतम् ॥ १३ ॥ प्रस्रविष्यन्ति तोयानि विमलानि मही-
 धराः । विदर्शयन्ती विविधान् भूयश्चित्रांश्च निर्भरान् ॥ १४ ॥
 पादपाः पर्वताग्रेषु रमयिष्यन्ति राघवम् । यत्र रामो भयं
 नात्र नास्ति तत्र पराभवः ॥ १५ ॥ स हि शूरो महाबाहुः पुत्रो
 दशरथस्य च । पुरा भवति नो दूरादनुगच्छाम राघवम् ॥ १६ ॥
 पादच्छाया सुखोदकी तादृशस्य महात्मनः । स हि नाथो
 जनस्यास्य स गतिः स परायणम् ॥ १७ ॥ वयं परिचरिष्यामः
 सीतां ययञ्च राघवम् । इति पौरस्त्रियो भर्तृन् दुःखार्तास्तु
 तद्ब्रुवन् ॥ १८ ॥ युष्माकं राघवोरण्ये योगक्षेमं विधास्यति ।
 सीता नारी जनस्यास्य योगक्षेमं करिष्यति ॥ १९ ॥ कोन्धने-
 नाप्रतीतेन सोत्कण्ठितजनेन च । संप्रियेतामनोज्ञेन वासेन
 हृतचेतसा ॥ २० ॥ कैकेया यदिचेद्राज्यं स्यादधर्म्य-
 मनाशवत् । नहि नो जीवितेनाथः कुतः पुत्रैः कुतो धनैः ॥

२१ ॥ यया पुत्रश्च भर्ता च त्यक्तश्चैश्वर्यकारणात् । कं सा
परिहरेदन्वं कैकेयी कुलपापिनी ॥ २२ ॥ कैकेया नं वयं
राज्ये भूतका हि वसेमहि ॥ जीवन्त्या जातु जीवन्ताः पुत्रै-
रपि शपामहे ॥ २३ ॥ या पुत्रं पार्थिवेन्द्रस्य प्रवासयति
निर्धुंषा । कस्तां प्राप्य सुखं जीवेदधमौ दुष्टचारिणीम् ॥ २४ ॥
उपद्रुतमिदं सर्वमनालम्भमनायकम् । कैकेय्यास्तु कृते सर्वं
विनाशमुपयास्यति ॥ २५ ॥ नहि प्रव्रजिते रामे जीविष्यति
महीपतिः । सृते दशरथो व्यक्तं विलोपस्तदनन्तरम् ॥ २६ ॥
ते विषं पिबतालोड्य जीणपुण्याः सुदुःखिताः । राघवं वानु-
गच्छध्वमश्रुतिं वापि गच्छत ॥ २७ ॥ मिथ्या प्रव्राजितो रामः
सभार्यः सहलक्षणः । भरते सन्निवह्नाः स्म सौनिके पशवो
यथा ॥ २८ ॥ पूर्णचन्द्राननः श्यामो गूढजत्रुररिन्दमः ।
आजानुबाहुः पद्माक्षो रामो लक्षणपूर्वजः ॥ २९ ॥ पूर्वाभि-
भाषी मधुरः सत्यवादी महाबलः । सौम्यश्च सर्वलोकस्य चन्द्र-
वत् प्रियदर्शनः ॥ ३० ॥ नूनं पुरुषशार्दूलो मत्तमातङ्ग-
विक्रमः । श्रीभयिष्यात्यरण्यानि विचरन् स महारथः ॥ ३१ ॥
तास्तथा विलपन्त्यस्तु नगरेनागरस्त्रियः । चुक्रुशुद्धुःख-
सन्तप्ता सृत्योरिव भयागमे ॥ ३२ ॥ इत्येवं विलपन्तीनां
स्त्रीणां वेश्मसु राघवम् । जगामास्तं दिनकरो रजनी चाभ्य-
वर्त्तत ॥ ३३ ॥ नष्टज्वलनसम्पाता प्रशान्ताध्यायसक्त्वां ।
तिमिरेणानुलिप्तेव तदा सा नगरी वभौ ॥ ३४ ॥ उपशान्त-
वर्णिकूपया नष्टहर्षा निराश्रया । अयोध्यानगरी चा-
सीत् नष्टतारमिवांबरम् ॥ ३५ ॥ तथा स्त्रियो राम-
निमित्तमातुरा यथा सुते भ्रातरि वाविवासिते । विलप्य
दीना रुद्रुर्विचेतसः सुतैर्हि तासामधिकोपि सोभवत् ॥ ३६ ॥
प्रशास्तगीतोत्सवृत्त्ववादना विभ्रष्टहर्षा पिहितापथोदया ।

तथा स्योध्यानगरी वभूव सा महार्णवः संलुभितोदको
यथा ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

रामोपि रात्रिशेषेणते नैव महदन्तरम् । जगाम पुरुष-
व्याघ्रः पितुराज्ञामनुस्मरन् ॥ १ ॥ तथैव गच्छतस्तस्य
व्यपायाद्रजनी शिवा । उपास्य तु शिवां सन्ध्यां विषयान्तं
व्यगाहत् ॥ २ ॥ ग्रामान्विक्रष्टमीमांतान् पुष्पितानि वना-
नि च । पश्यन्व्रतियथी शीघ्रं शनैरिव ह्योत्तमैः ॥ ३ ॥
शृण्वन्वाचो मनुष्याणां ग्राममस्वासवासिनाम् । विगर्हतां
हि कैकेयीं क्रूरां क्रूरेण कर्मणा । राजानं धिक् दशरथं
कामस्य वशमास्थितम् ॥ ४ ॥ हा वृशंसाय कैकेयी पापा पापा-
नुवन्धिनी । तीक्ष्णा सन्धिन्वमर्यादातीक्ष्णकर्मणि वर्तते ॥ ५ ॥
या पुत्त्रमीदृशं राज्ञः प्रवासयति धार्मिकम् । वनवासे महा-
प्राज्ञं सानुक्रोशं जितेन्द्रियम् ॥ ६ ॥ कथं नाम महाभागा
सीता जनकनन्दिनी । सदा सुखेष्वभिरता दुःखान्यनुभवि-
ष्यति ॥ ७ ॥ अहो दशरथो राजा निस्नेहः स्वसुतं प्रति ।
प्रजानामनघं रामं परित्यक्तमिहेच्छति ॥ ८ ॥ एता वाचो
मनुष्याणां ग्रामसंवासवासिनाम् । शृण्वन्व्रतियथी वीरः कोशलान्
कोशलेश्वरः ॥ ९ ॥ ततो वेदश्रुतिं नाम शिववारि महानदीम् ।
उत्तीर्ष्याभिसुखः प्रायाद्गस्याधूषितां दिशम् ॥ १० ॥ गत्वा तु
सुचिरं कालं ततः शीतवहां नदीम् । गोमतीं गोहृतानूपाम-
तरत्वागरङ्गाम् ॥ ११ ॥ गोमतीं चाप्यतिक्रम्य राषवः

श्रीघ्नगैर्हृद्यैः । मयूरहंसाभिरुतामतरत् स्यन्दिकां नदीम् ॥ १२ ॥
 स महीं मनुना राज्ञा दत्तामिक्ष्वाकवे पुरा । स्फीतां राज्जाहृतां
 रामो वैदेहीमन्वदर्शयत् ॥ १३ ॥ सूत इत्यवमाभाष्य
 सारथिं तमभीक्षणगः । हंसमत्तस्वरः श्रीमान्नुवाच पुरुषोत्तमः ॥
 १४ ॥ कदाहं पुनरागम्य मरुत्याः पुष्पिते वने । ऋगयां पर्य-
 टिष्यामि मात्रा पित्रा च सङ्गतः ॥ राजर्षीणां हि लोकेऽस्मिन्
 रत्यथं ऋगयावने । काले कृतां तां मनजैर्धम्विनामभिकां-
 क्षितम् ॥ १६ ॥ नात्यर्थमभिकान्क्ष्यामि ऋगयां सरयूवने ।
 रतिर्ह्येषात्पला लोके राजर्षिगणसम्पता ॥ १७ ॥ स तमध्वान-
 मैच्छाकुः सूतं मधुरया गिरा । तं तमर्थमभिप्रेत्य ययो वाक्य-
 सुदीरयन् ॥ १८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकोनपञ्चाशत् सर्गः ।

विशालाम् कौशलान् रम्यान् यात्रा लक्ष्मणपूर्वजः ।
 अयोध्याभिसुखां धीमान् प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ आ-
 पृच्छे त्वां पुरि श्रेष्ठे कांकुत्स्थपरिपालिते । दैवतानि च
 यानि त्वां पालयन्त्यावसन्ति च ॥ २ ॥ निवृत्तवनवासस्वाम-
 नृणो जगतीपतेः । पुनर्द्रक्ष्यामि मात्रा च पित्रा च सह
 सङ्गतः ॥ ३ ॥ ततो रुचिरताम्राक्षो भुजमुद्यम्य दक्षिणम् ।
 अश्रुपूर्णमुखो दीनो ब्रवीज्जानपद जनम् ॥ ४ ॥ अनुक्रोशो
 दया चैव यथाहं मयि वः कृता । चिरं दुःखस्य पापी यो गम्य-
 तामथ सिद्धये ॥ ५ ॥ तेभिवाच महात्मानं कृत्वा चापि-
 प्रदक्षिणम् । विलपन्तो नरा घोरं प्रातिष्ठंश्च क्वचित् क्वचित् ॥ ६ ॥

रा [१७]

तथा विलपतां तेषामदृष्टानां च राघवः । अचक्षुर्विषयं प्राया-
 द्यथार्कः क्षणदामुखे ॥ ७ ॥ ततो धान्यधनोपेतान्दान-
 शीलजनान् शिवान् । अकुंतश्चिद्भयान् रम्यांश्चैत्ययूपसमा-
 हृतान् ॥ ८ ॥ उद्यानास्त्रवनोपेतान् सम्यन्त्रसलिलाशयान् ।
 तुष्टपुष्टजनाकीर्णान् गोकुलाकुलसेवितान् ॥ ९ ॥ रत्नशी-
 यान्दरेन्द्राणां ब्रह्मघोषाभिनादितान् । रथेन पुरुषध्याघ्रः
 कोशलानत्यवर्तत ॥ १० ॥ मध्येन सुदितं स्मृतं रम्योद्यान-
 समाकुलम् । राज्यं भोज्यं नरेन्द्राणां ययौ धृतिमतां वरः ॥
 ११ ॥ तत्र त्रिपथगां दिव्यां शीततीयामशैवलाम् । ददर्श
 राघवो गङ्गां रम्यां ऋषिनिषेविताम् ॥ १२ ॥ आश्रमैर-
 विदूरस्थैः श्रीमद्भिः समलंकृताम् । कालेष्परोभिर्हृष्टाभिः
 सेविताम्बोह्लदां शिवाम् ॥ १३ ॥ देवदानवगन्धर्वैः किन्नरै-
 रूपशोभिताम् । नागगन्धर्वपत्नीभिः सेवितां सततं शिवाम् ॥
 १४ ॥ देवाक्रीडशताकीर्णां देवोद्यानयुतां नदीम् । देवार्थ-
 माकाशगमां विख्यातां देवपद्मिनीम् ॥ १५ ॥ जलाघाताद्-
 हासोयां फेननिर्मलहासिनीम् । क्वचिद्द्वेषीकृतजलां
 क्वचिदावर्त्तशोभिताम् ॥ १६ ॥ क्वचित् स्तिमितगम्भीरां
 क्वचिद्देवसमाकुलाम् । क्वचिद्गम्भीरनिर्घोषां क्वचिद्देव-
 निस्वनाम् ॥ १७ ॥ देवसंघाद्भ्रूतजलां निर्मलोत्पलसंकु-
 लाम् । क्वचिदाभोगपुलिनां क्वचिन्निर्मलवालुकाम् ॥ १८ ॥
 हंससारससङ्घुष्टां चक्रवाकीपशोभिताम् । सदासत्तैश्च
 विहगैरभिसन्त्रादितान्तराम् ॥ १९ ॥ क्वचिन्नीरुहैर्हृष्टैर्मा-
 लाभिरिव शोभिताम् । क्वचित् फुल्लोत्पलच्छन्दां क्वचित् पद्म-
 वनाकुलाम् ॥ २० ॥ क्वचित् कुमुदखण्डैश्च कुट्टमलैरुपशोभि-
 ताम् । नानापुष्परजोध्वलां समदामिव च क्वचित् ॥ २१ ॥ व्यपि-
 तमलसङ्घातां मणिनिर्मलदर्शनाम् । दिशागजैर्वनगजैर्मसैश्च

वरवारणैः ॥ २२ ॥ देवोपवाह्यैश्च सुहृः सन्नादितवनान्तराम् ।
 प्रमदामिव यत्नेन भूषितां भूषणोत्तमैः ॥ २३ ॥ फलपुष्पैः
 किसलयैष्टतां गुल्मद्विजैस्तथा ॥ विष्णुपादच्युतां दिव्यां
 महापापप्रणाशिनीम् ॥ २४ ॥ शिशुमारैश्च नक्रैश्च भुजङ्गैश्च
 समन्विताम् । शङ्करस्य जटाजूटात् भ्रष्टां सागरतेजसा ॥ २५ ॥
 समुद्रमहिषीं गङ्गां सारसक्रीञ्चनादिताम् । आससाद् महा-
 बाहुः शृङ्गवेरपुरम्प्रति ॥ २६ ॥ तामूर्भिकलिलवतीमन्ववेक्ष्य
 महारथः । सुमन्त्रमब्रवीत्सूतमिहैवाद्य वसामहे ॥ २७ ॥ अवि-
 दूरादयं नद्या बहुपुष्पप्रवालवान् । सुमहानिङ्गुदीवृक्षो
 वसामो चैव सारथे ॥ २८ ॥ प्रेक्ष्यामि सरितां श्रेष्ठां समान्य-
 सलिलां शिवाम् । देवदानवगन्धर्वस्वर्गपन्नगपक्षिणाम् ॥ २९ ॥
 लक्ष्मणश्च सुमन्त्रश्च वाढमित्यत्र राघवम् । उक्त्वा तमिङ्गुदीवृक्षं
 तथोपययत्तुर्हयैः ॥ ३० ॥ रामोभियाय तं रस्यं वृक्ष-
 मिच्छाकुनन्दनः । रथादवतरत्तस्मात्सुभार्यः सहलक्ष्मणः ॥ ३१ ॥
 सुमन्त्रोप्यवतीर्ष्यथ मोचयित्वा हयोत्तमान् । वृक्षमूलगतं
 राममुपतस्थे कृताञ्जलिः ॥ ३२ ॥ तत्र राजा गुहो नाम
 रामस्यात्मसमः सखा । निषादजात्यो बलवान् स्थपतिश्चेति
 विश्रुतः ॥ ३३ ॥ स श्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं रामं विषयभागतम् ।
 वृद्धैः परितृप्तोमात्यैर्जातिभिर्स्याप्युपागतः ॥ ३४ ॥ ततो
 निषादाधिपतिं दृष्ट्वा दूरादुपस्थितम् । सह सौमित्रिणा रामः
 समागच्छद्गुह्येन सः ॥ ३५ ॥ तमार्तः सम्परिष्वज्य गुहो राघव-
 मब्रवीत् । यथायोध्या तथेदन्ते राम किङ्करवाणि ते ॥ ३६ ॥
 ईदृशं हि महाबाहो कः प्राप्स्यत्यतिथिं प्रियम् । ततो गुणवद-
 न्नाद्यमुपादाय पृथग्विधम् ॥ ३७ ॥ अर्घ्यञ्चोपानयच्छीघ्रं वाक्च
 चेदमुवाच ह । स्वागतं ते महाबाहो तवेयमखिला मही ॥ ३८ ॥
 वयं प्रेष्या भवान् भर्ता साधु राज्ञं प्रशाधि नः । भक्ष्यं भोज्यञ्च

पेयञ्च लेह्यञ्चैतदुपस्थितम् ॥ २६ ॥ शयनानि च सुख्यादि-
 वाजिनां खादनं च ते । गृहमेवं ब्रुवाणन्तु राघवः प्रतुषवाच ह ॥
 ४० ॥ अर्चिताश्चैव हृष्टाश्च भवता सर्वदा वयम् । पद्भ्याम-
 भिगमाञ्चैव स्नेहसन्दर्शनेन च ॥ ४१ ॥ भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां
 पीडयन्वाक्यमब्रवीत् । दिष्ट्या त्वां गृह पश्यामि क्षीरोगं सह
 वान्धवः । अपि ते कुशलं राष्ट्रे मितेषु च धनेषु च ॥ ४२ ॥
 यत्त्विदं भवता किञ्चित् प्रीत्या समुपकल्पितम् । सर्वं
 तदनुजानामि न हि वर्ते प्रतिग्रहे ॥ ४३ ॥ कुशचीराजिनधरं
 फलमूलाशनञ्च माम् । विद्धि प्रणिहितं धर्मे तापसं वनगो-
 चरम् ॥ ४४ ॥ अश्वानां खादनं नाहमर्थी नानेन केनचित् ।
 एतावतावभवता भविष्यामि नुपूजितः ॥ ४५ ॥ एतं हि दयिता
 राज्ञः पितुर्दशरथस्य मे । एतैः सुविहितैरश्वैर्भविष्याम्यहम-
 र्चितः ॥ ४६ ॥ अश्वानां प्रतिपानञ्च खादनञ्चैव मोन्वशात् ।
 गृहस्तत्रैव पुरुषांस्वरितं दीयतामिति ॥ ४७ ॥ तत-
 श्रीरोत्तरासङ्गः सन्ध्यामन्वास्य पश्यि माम् । जलमेवाद्दे-
 भोज्यं लक्ष्मणेनाहृतं स्वयम् ॥ ४८ ॥ तस्य भूमौ शयानस्य
 पादौ प्रक्षाल्य लक्ष्मणः । सभार्यस्य ततोभ्येत्य तस्यौ वृक्षसु-
 पाश्रितः ॥ ४९ ॥ गृह्णापि सह सूतेन सौमित्रिमनुभाषयन् ।
 अन्वजाग्रत्ततो राममप्रमत्तो धनुर्धरः ॥ ५० ॥ तथा शयानस्य
 ततोस्य धीमतो यशस्विनो दाशरथेर्महात्मनः । अदृष्टदुःखस्य
 सुखोचितस्य सा तदा व्यतीयाय सुखेन गर्वरी । ५१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकेय अयोध्याकाण्डे

पञ्चाशत्सर्गः ।

तं जाग्रतमदम्बेन भ्रातुरर्थाय लक्ष्मणम् । गुह्यः सन्ताप-
 मन्तप्तो राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ इयं तात सुखा शब्द्या
 त्वदर्थमुपकल्पिता । प्रत्याश्वंमिहि साध्वस्यां राजपुत्र यथा-
 सुखम् ॥ २ ॥ अर्चिर्तायं जनः सर्वः क्लेशानां त्वं सुखोचितः ।
 गुप्तार्थं जागरिष्यामः काकृतस्थस्य वयं निशाम् ॥ ३ ॥ न हि
 रामात्प्रियतमो ममास्ते भूवि कश्च न । ब्रवीष्येव च तत् सत्यं
 मत्प्रेनेव च ते शपे ॥ ४ ॥ अस्य प्रसादादाशंसे लोकेऽस्मिन्
 सुमहद्युगः । धर्मावाप्तिञ्च विपुलामर्थकामो च पुष्कलौ ॥ ५ ॥
 सोऽहं प्रियसखं रामं शयानं सह सीतया । रक्षिष्यामि घनु-
 ष्याणिः सर्वथा ज्ञातिभिः सह ॥ ६ ॥ न मेख्यविदितं किञ्चि-
 द्दनेऽस्मिन् चरतः सदा । चतुरङ्गं ह्यपि बलं सुमहत् प्रसहेम-
 हि ॥ ७ ॥ लक्ष्मणस्तु ततोवाच रक्ष्यमाणास्त्वयानघ । नात्
 भीता वयं सर्वे धर्ममेवानुपश्यता ॥ ८ ॥ कथं दाशरथी भूमौ
 शयाने सह सीतया । शक्या निद्रा मया लब्धुं जीवितं वा
 सुखानि वा ॥ ९ ॥ यो न देवासुरैः सर्वैः शक्यः प्रसहितुं
 युधि । तं पश्य सुखसंसुप्तं तृणपु सह सीतया ॥ १० ॥ यो
 मन्त्रतपमा लब्धो विविधैश्च पराक्रमैः । एको दशरथोऽस्यैष
 पुत्रः सहस्रलक्षणाः ॥ ११ ॥ अस्मिन् प्रवाजिते राजा न चिरं
 वर्त्तयिष्यति । विधवा मेदिनी नूनं क्षिप्रमेव भविष्यति ॥ १२ ॥
 विनया सुमहानादं अमेणोपरताः स्त्रियः । निर्घोषोपरतं
 भ्रातर्मन्ये राजनिवेशनम् ॥ १३ ॥ कौशल्या चैव राजा च तथैव
 जननी मम । नाशंसे यदि जीवन्ति सर्वे ते शर्वरोमिमाम् ॥ १४ ॥
 जीवेदपि हि मे माता शत्रुघ्नस्यान्ववेक्षया । तत् दुःखं यदि
 कौशल्या वीरसूर्विनशिष्यति ॥ १५ ॥ अनुरक्तजनकीर्णा
 सुखा लोकप्रियावहा । राजव्यसनसंहृष्टा सा पुरी विनशि-
 ष्यति ॥ १६ ॥ कथं पुत्र महात्मानं ज्येष्ठपुत्रमपश्यतः । शरीरं

धारयिष्यन्ति प्राणा राज्ञो महात्मनः ॥ १७ ॥ विनष्टे वृषती
 पश्चात् कौशल्या विनशिष्यति । अनन्तरञ्च मातापि मम नाश-
 सुप्रेष्यति ॥ १८ ॥ अतिक्रान्तकृतिक्रान्तमनवाप्य मनोरथम् ।
 राज्ये राममनिच्छिप्य पिता मे विनशिष्यति ॥ १९ ॥ सिद्धार्था
 पितरं वृत्तं तस्मिन् काले क्षुपस्थिति । प्रेतकार्थेषु सर्वेषु
 संस्करिष्यन्ति राघवम् ॥ २० ॥ रम्यचत्वरसंस्थानां सुविभक्त-
 महापथाम् । हस्यं प्रामादसम्पन्नां गणिकावरशोभिताम् ॥ २१ ॥
 रथाश्वगजसम्बाधां तूर्थ्यनादविनादिताम् । सर्वकल्याण-
 सम्पूर्णां हृष्टपृष्टजनाकुलाम् ॥ २२ ॥ आरामोद्यानसम्पन्नां समा-
 जोत्सवशालिनीम् । सुखिता विचरिष्यन्ति राजधानीं पितु-
 र्मम ॥ २३ ॥ अपि जीवेद्दृशरथो वनवासात् पुनर्वयम् । प्रत्या-
 गम्य महात्मानमपि पश्याम सुव्रतम् ॥ २४ ॥ अपि सत्यप्रति-
 ज्ञेन साङ्गं कुशलिनो वयम् । निष्टत्ते वनवासेस्मिन्नयोध्यां
 प्रविशेमहि ॥ २५ ॥ परिदेवयमानस्य दुःखार्त्तस्य महात्मनः ।
 तिष्ठतो राजपुत्रस्य शर्वरी सान्यवर्त्तत ॥ २६ ॥ तथा हि सत्यं
 ब्रुवति प्रजाहिते नरेन्द्रसूनौ गुरुसीहृदाद्गुहः । सुमोच वाप्यं
 व्यसनाभिपीडितो ज्वरातुरो नाग इव व्यथातुरः ॥ २७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकपञ्चाशत् सर्गः ।

प्रभातायान्तु शर्वर्यां पृष्टुवृत्ता महाययाः । उवाच रामः
 सौमित्रिं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥ १ ॥ भास्करोदयकालोसौ
 गता भगवती निशा । असी तु क्षण्विहगः कोकिलस्तात
 कूजति ॥ २ ॥ वर्हिण्यानाञ्च निर्धोषः श्रूयते नदतां वने ।

तराम जाङ्गवीं सौम्य शीघ्रगां सागरङ्गमाम् ॥ ३ ॥ विज्ञाय
 रामस्य वचः सोमित्रिर्मित्रनन्दनः । गुह्यमामन्व्य सूतञ्च सो-
 तिष्ठदूश्चातुरगतः ॥ ४ ॥ स तु रामस्य वचनं निशम्य प्रति-
 गृह्य च । स्थपतिस्सूर्णमाह्वय सच्चिवानिदमब्रवीत् ॥ ५ ॥
 अस्य वाहनसंयुक्तां कर्णग्राहवतीं शुभाम् । सुप्रतारां दृढां तीर्थे
 शीघ्रनावसुपाहर ॥ ६ ॥ तं निशम्य गुह्यदेशं गुह्यमात्यगणो
 महान् । उपोह्य रुचिरं नावं गुहाय प्रत्यवेदयत् ॥ ७ ॥ ततः
 स प्राञ्जलिर्भूत्वा गुहो राघवमब्रवीत् । उपस्थितेयं नौर्देव भूयः
 किं करवाणि ते ॥ ८ ॥ तवामरसुतप्रस्थ तर्तुं सागरगामि-
 नीम् । नौरियं पुरुषव्याघ्र शीघ्रमारोह सुव्रत ॥ ९ ॥ अयो-
 वाच महातेजा रामो गुह्यमिदं वचः । कृतकामोऽस्मि भवता
 शीघ्रमारोप्यतामिति ॥ १० ॥ ततः कलापान् संनह्य खड्गौ
 बध्वा च धन्विनी । जग्मतुर्येन ती गङ्गां सीतया सह राघवी ॥ ११ ॥
 राममेतं तु धर्मज्ञसुपागम्य विनीतवत् । किमहं करवाणीति
 सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ १२ ॥ ततोब्रवीद्दशरथिः सुमन्त्रं
 स्पृशन् करेणोत्तमदक्षिणेन । सुमन्त्र शीघ्रं पुनरेव याहि
 राज्ञः सकाशे भव चाप्रमत्तः ॥ १३ ॥ निवर्त्तं स्वेत्युवाचैनमे-
 तावद्धि कृतं मम । रथं विहाय पद्भ्यां तु गमिष्यामो महा-
 वनम् ॥ १४ ॥ आत्मानं त्वभ्यनुज्ञातमवेक्ष्यात्तः स सारथिः ।
 सुमन्त्रः पुरुषव्याघ्रमैच्छाकुमिदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ नातिक्रान्त-
 मिदं लोके पुरुषेणेह केनचित् । तव सम्भ्राट्भार्य्यस्य वासः
 प्राकृतवदने ॥ १६ ॥ न मन्ये ब्रह्मचर्य्ये वा स्वधीति वा फलो-
 दयः । मार्दवार्जवयोर्वापि त्वं चेद्यसनमागतः ॥ १७ ॥
 सह राघव वैदेह्या भ्रात्रा चैव वने वसन् । त्वं गतिं प्राप्स्यसे
 वीर धीम् लोकांस्तु जयन्निव ॥ १८ ॥ वयं खलु हता राग
 यत्त्वया क्षुपवक्षिताः । कैकेय्या वशमेध्यामः पापाया दुःख

भागिनः ॥ १९ ॥ इति ब्रवन्नात्मसमं सुमन्त्रः सारथिस्तदा ।
दृष्ट्वां दूरं गतं राम दुःखात्तीं कुरुदे चिरम् ॥ २० ॥ ततस्तु
विगतं वाष्पे सूतं स्पृष्ट्वा दकं शुचिम् । रामस्तु मधुरं वाक्यं पुनः
पुनरुवाच तम् ॥ २१ ॥ इत्स्नाकृणां त्वया तुल्यं सुहृदं नोप-
लक्षये । यथा दशरथो राजा मा न शोचेत्तथा कुरु ॥ २२ ॥
शोकोपहतचेताश्च वृद्धय जगतीपतिः । कामभारावसन्नश्च
तस्मादेतद्ब्रवीमि ते ॥ २३ ॥ यद्यथाज्ञापयेत् किञ्चित् स
महात्मा महीपतिः । कैकेय्याः प्रियकामार्थं कार्यन्तद्विका-
ङ्क्षया ॥ २४ ॥ एतदर्थं हि राज्यानि प्रणामन्ति नराधिपाः ।
यदेषां सर्वकथेषु मनो न प्रतिहन्यते ॥ २५ ॥ यद्यथा भुमहा-
राजो नालीकमधिगच्छति । न च तास्यति शोकेन सुमन्त्र
कुरु तत्तथा ॥ २६ ॥ अदृष्टदुःखं राजानं वृद्धमार्थं जित-
न्द्रियम् । ब्रूयास्त्वमभिव्राद्यैव मम हेतोर्गदं वचः ॥ २७ ॥
न चाहमनुशोचामि लक्ष्मणो न च मौथली । अयोध्याया-
स्तथाश्चेति वने वत्स्यामहेति वा ॥ २८ ॥ चतुर्दशसु वर्षेषु
निवृत्तेषु पुनः पुनः । लक्ष्मणं मां च सीताश्च द्रव्यसे क्षिमप्रा-
गतान् ॥ २९ ॥ एवमुक्त्वा तु राजानं मातरश्च सुमन्त्र मे ।
अन्याश्च देवीः सहिताः कैकेयीश्च पुनः पुनः ॥ ३० ॥ आरोग्यं
ब्रूहि कौशल्यामथ पादाभिवन्दनम् । सीताया मम चार्यस्य
वचनाल्लक्ष्मणस्य च ॥ ३१ ॥ ब्रूयाद्यापि महाराजं भरतं शीघ्र-
मानय । आगतश्चापि भरतः स्थायीं वृषमते पदे ॥ ३२ ॥
भरतश्च परिष्वज्य यीवराज्ये भिषिच्य च । अस्मत्सन्तापजं
दुःखं न त्वामभि भविष्यति ॥ ३३ ॥ भरतश्चापि वक्तव्यो यथा
राजनि वर्त्तसे । तथा मातृषु वर्त्तेथाः सर्वास्वैवाविशेषतः ॥ ३४ ॥
यथा च तव कैकेयी सुमित्रा च विशेषतः । तथैव देवी कौ-
शल्या मम माता विशेषतः ॥ ३५ ॥ तातस्तु प्रियकामेन यौव-

राज्यमवेक्षता । लोकायोरुभयोः शक्यं नित्यदा सुखमेधितुम् ॥३६॥
 निवर्त्यमानो रामेण सुमन्त्रः प्रतिबोधितः । तत् सर्वं वचनं
 श्रुत्वा स्नेहात् काकुत्स्थमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ यदहं नोपचारेण
 ब्रूयां स्नेहाद्विक्लवः । भक्तिमानिति तत्तावद्वाक्यं त्वं क्षन्तुम-
 र्हसि ॥ ३८ ॥ कथं हि त्वद्विहीनोऽहं प्रतियास्यामि तां
 पुरीम् । तव तात वियोगेन पुत्रशोकातुरामिव ॥ ३९ ॥ स-
 राममपि तावन्मे रथं दृष्ट्वा तदा जनः । विना रामं रथं दृष्ट्वा
 विदीर्ष्येतापि सा पुरी ॥ ४० ॥ दैन्यं हि नगरी गच्छेत् दृष्ट्वा
 शून्यमिमं रथम् । स्रुतावशेषं स्वं सैन्यं हतवीरमिवाहवे ॥ ४१ ॥
 दूरेपि निवसन्तं त्वां मानसेनाग्रतः स्थितम् । चिन्तयन्त्योद्य-
 नूनं त्वां निराहाराः कृताः प्रजाः ॥ ४२ ॥ दृष्टं तदै त्वया राम
 यादृशं तत् प्रवासने । प्रजानां संकुलं वृत्तं त्वच्छोकक्षान्त-
 चेतसम् ॥ ४३ ॥ आर्त्तनादी हि यः पीरैरुन्मत्तस्वत्प्रवासने ।
 सरथं मां निशम्यैव कुर्ष्युः शतगुणं ततः ॥ ४४ ॥ अहं कि-
 ञ्चापि वक्ष्यामि देवीं तव सुतो मया । नीतोसी मातुलकुलं
 सन्तापं माकृथा इति ॥ ४५ ॥ असत्यमपि नैवाहं ब्रूयां वचन-
 मीदृशम् । कथमप्रियमेवाहं ब्रूयां सत्यमिदं वचः ॥ ४६ ॥ मम
 तावन्मियोगास्याश्वदन्त्युजनवाहिनः । कथं रथं त्वया हीनं
 प्रवाह्यन्ति हयोत्तमाः ॥ ४७ ॥ तन्न शक्यास्यहं गन्तुमयोध्यां
 त्वदृतेनघ । वनवासानुयानाय मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४८ ॥ यदि
 मे याचमानस्य त्यागमेव करिष्यसि । सरथोग्निं प्रवेक्ष्यामि
 त्यक्तमात्र इह त्वया ॥ ४९ ॥ भविष्यन्ति वने यानि तपो-
 विघ्नकराणि ते । रथेन प्रतिवाधिष्ये तानि सर्वाणि राघव ॥ ५० ॥
 त्वत्कृतेन मया प्राप्तं रथचर्ष्याकृतं सुखम् आशंसे त्वत्कृते-
 नाहं वनवासकृतं सुखम् ॥ ५१ ॥ प्रसीदेच्छामि तरण्ये भवितुं
 प्रत्यनन्तरः । प्रीत्याभिहितमिच्छामि भव मे प्रत्यनन्तरः ॥ ५२ ॥

इमेपि च हया धीर यदि ते वनवासिनः । परिचर्यां करि
 ष्यन्ति प्राप्स्यन्ति परमाङ्गतिम् ॥ ५३ ॥ तव शुश्रूषणं मूर्ध्ना
 करिष्यामि वने वसन् । अयोध्यां देवलोकां वा सर्वथा प्रजहा-
 स्यहम् ॥ ५४ ॥ न हि शक्या प्रवेष्टुं सा मयायोध्या त्वया
 विना । राजधानी महेन्द्रस्य यथा दुष्कृतकर्मणा ॥ ५५ ॥
 वनवासे क्षयं प्राप्ते ममैष हि मनोरथः । यदनेन रथेनैव त्वां
 वहेयं पुरीं पुनः ॥ ५६ ॥ चतुर्दश हि वर्षाणि सञ्चितस्य
 त्वया वने । जणभूतानि यास्यन्ति शतशसु ततोन्वथा ॥ ५७ ॥
 भृत्यवत्सल तिष्ठन्तं भर्तृपुत्रं गते पथि । भक्तं भृत्यं स्थितं
 स्थित्वा न मां त्वं हातुमर्हसि ॥ ५८ ॥ एवं बद्धविधं दीनं
 याचमानं पुनः पुनः । रामो भृत्यानुकम्पी तु सुमन्त्रमिदमब्र-
 वीत् ॥ ५९ ॥ जानामि परमां भक्तिं मयि ते भर्तृवत्सल ।
 शृणु चापि यदर्थं त्वां प्रेषयामि पुरीमितः ॥ ६० ॥ नगरौ त्वां
 गतं दृष्ट्वा जननी मे यवीयसी । कैकेयी प्रत्ययं गच्छेदिति
 रामो वनं गतः । ६१ ॥ यदि तुष्टा हि सा देवी वनवासं गते
 मयि । राजानं नातिशङ्केत मिथ्यावादीति धार्मिकम् ॥ ६२ ॥
 एष मे प्रथमः कल्पो यदंवा मे यवीयसी । भरतारक्षितं
 स्त्रीतं पुत्रराज्यमवाप्नुयात् ॥ ६३ ॥ मम प्रियार्थं राज्ञश्च
 सुमन्त्र त्वं पुरीं व्रज । सन्दिष्ट्यापि यानर्थास्नास्तान् ब्रूया-
 स्यथा तथा ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वा वचनं श्रुतं सान्त्वयित्वा पुनः
 पुनः । गुहं वचनमक्लीवो रामो हेतुमदब्रवीत् ॥ ६५ ॥ ने-
 दानीं गुह योग्यायं वासां मे सजने वने । अत्रस्थं त्वायमे वासः
 कान्तं व्यसज्जतो विधिः ॥ ६६ ॥ साहं गृहीत्वा नियमं तपस्वि-
 जनभूषणम् । हितकामः पितुर्भूयः सीताया लक्षणस्य च ॥ ६७ ॥
 जटाः कृत्वा गमिष्यामि न्यग्रोधक्षीरमानय । तत् क्षीरं राज-
 पुत्राय गुहः क्षिप्रमुपाहरत् ॥ ६८ ॥ लक्षणस्यात्मनश्चैव राम-

स्तनाकराज्जटाः । दीर्घबाहुर्नरव्याघ्रो जटिलत्वमधारयत् ॥६६॥
 तौ तदा चीरवमनौ जटामण्डलधारिणी । अशोभेतामृषि-
 समी भ्रातरौ रामलक्ष्मणी ॥ ७० ॥ ततो वैश्वानसं मार्गमा-
 स्थाय सहलक्ष्मणः । व्रतमादिष्टवान् रामः महायं गुहमब्र-
 वीत् ॥ ७१ ॥ अप्रमत्तो बले कोशि दुर्गे जनपदे तथा । भवेथा
 गुह राज्यं हि दुरारक्ष्यतम मतम् ॥ ७२ ॥ ततस्तं सज्जनु-
 ज्ञाप्य गुहमित्वाकुनन्दनः । जराम हृण्येप्रव्ययः सभार्ष्यः सह-
 लक्ष्मणः ॥ ७३ ॥ स तु हृष्टा नदीतीरे नावमित्वाकुनन्दनः ।
 तितीर्षुः शीघ्रगं गङ्गामिदं लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ७४ ॥ आरोह
 त्वं नरव्याघ्र स्थितां नावभिमां ग्रनैः । सीतां चारोपयान्वचं
 परिगृह्य मनस्विनीम् ॥ ७५ ॥ स भ्रातुः शासनं श्रुत्वा सर्व-
 मप्रतिकूलयन् । आरोष्य मैथिलीं पूर्वभारोहात्मवांस्ततः ॥ ७६ ॥
 अथाकरोह तेजस्वी स्वयं लक्ष्मणपूर्वजः । ततो निपादाधि-
 पतिर्गुहो ज्ञातीनचोदयत् ॥ ७७ ॥ राधवोपि महातेजा नाव-
 मारुह्य तां ततः । ब्रह्मवत् क्षत्रवस्त्रैव जजाप हितमात्मनः ॥ ७८ ॥
 आचस्य च यथाशास्त्रं नदीं तां सह सीतया । प्रणमत्
 प्रीतिसहृष्टो लक्ष्मणश्चामितप्रभः ॥ ७९ ॥ अनुज्ञाय सुम-
 न्त्रञ्च सबलञ्चैव तं गुहम् । आस्थाय नावं रामस्तु चोदया-
 मास नाविकान् ॥ ८० ॥ ततस्तैर्योदिता नौका कर्णधारसमा-
 हिताः । शुभस्कावेगाभिहता गङ्गामलिलमत्यगात् । ८१ ॥
 मध्यन्तु समनुप्राप्य भागीरथ्यास्त्रनिन्दिता । वैदेहो प्राञ्जलि-
 भूत्वा तां नदीमिदमब्रवीत् ॥ ८२ ॥ पुत्त्रो दशरथस्यायं महा-
 राजस्य धीमतः । निदेशं पालयत्वेनं गङ्गे त्वदभिरक्षितः ॥ ८३ ॥
 चतुर्दश हि वर्षाणि समयाख्यं कानने । भाता सह मया
 चैव पुनः प्रत्यागमिष्यति ॥ ८४ ॥ ततस्त्वां देवि सुभगे जेमेण
 पुनरागतम् । यस्ये प्रसुदिता गङ्गे सर्वकामसृष्टिनि ॥ ८५ ॥

त्वं हि त्रिपथगे देवि ब्रह्मलोकं समीक्षसे । भार्या षोडशिराजस्य
 लोकेऽस्मिन् सम्यदृश्यसे ॥ ८६ ॥ सा त्वां देवि नमस्यामि प्रथं-
 सामि च शोभने । प्राप्ताराज्ये नरव्याघ्रे शिवेन पुनरागते ॥ ८७ ॥
 गवां शतसहस्रञ्च वस्त्राण्यन्वञ्च पेशलम् । ब्राह्मणोभ्यः प्रदा-
 स्यामि तव प्रियचिकीर्षया ॥ ८८ ॥ सुराघटसहस्रेण मांस-
 भूतोदनेन च । यच्च त्वां प्रीयतां देवि पुरीं पुनरुपागता ॥ ८९ ॥
 यानि तत्तीरवासीनि दैवतानि च सन्ति हि । तानि सर्वाणि
 यक्ष्यामि तीर्थान्यायतनानि च ॥ ९० ॥ पुनरेव महाबाहु-
 र्भया भ्रात्रा च सङ्गतः । अयोध्यां वनवासात् प्रविशत्वग्घो-
 नघे ॥ ९१ ॥ तथा सम्भाषमाणा सा सीता गङ्गामनिन्दिताम् ।
 दक्षिणा दक्षिणे तीरं त्त्रिप्रमेवाभ्युपागमत् ॥ ९२ ॥ तीरन्तु
 समनुप्राप्य नावं हित्वा नरर्षभः । प्रातिष्ठत सह भ्रात्रा वदेह्या
 च परन्तपः ॥ ९३ ॥ अथाब्रवीन्महाबाहुः सुमित्रानन्ववर्द्धनम् ।
 भव संरक्षणाथीय सजने विजनेपि वा ॥ ९४ ॥ अथर्ष्यं रक्षणं
 कार्यं महिधैर्विजने वने । अग्रतो गच्छ सीमित्से सीता त्वा-
 मनुगच्छतु ॥ ९५ ॥ षष्ठतोनुममिष्यामि सीतां त्वां चानुपा-
 लयन् । अन्योन्यस्य हि नो रक्षा कर्त्तव्या पुरुषर्षभ ॥ ९६ ॥
 न हि तावदतिक्रान्ता सुकरा काचन क्रिया । अद्य दुःखन्तु
 वैदेही वनवासस्य वेत्स्यति ॥ ९७ ॥ प्रनष्टजनसम्बाधं क्षेत्वा-
 रामविवर्जितम् । विषमञ्च प्रपातञ्च वनमथ प्रवेक्षति ॥ ९८ ॥
 श्रुत्वा रामस्य वचनं प्रतस्थे लक्ष्मणोऽग्रतः । अनन्तरञ्च सीताया
 राघवो रघुनन्दनः ॥ ९९ ॥ गतन्तु गङ्गापरपारभाशु रामं
 सुमन्त्रः सततं निरीक्ष्य । अध्वप्रकर्षाद्विनित्तदृष्टिर्मुोच वाप्यं
 व्यथितस्तपस्वी ॥ १०० ॥ स लोकपालप्रतिमप्रभावस्तीर्त्वा
 महात्मा वरदो महानदीम् । ततः सङ्घाञ्छुभसस्यमाक्षिनः
 क्षणेन वत्स्यान्मुदितानुपागमत् ॥ १०१ ॥ ती तत्र हत्वा चतुरी

ऋषाणाम् वराहसृष्ट्यं पृथतं महारुहम् । आदाय मेध्यन्त्वरितं
ऋभुक्षिती वासाय काले ययतुर्वनस्यतिम् ॥ १०२ ॥

इत्यार्षं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
द्विपञ्चाशत् सर्गः ।

—०—

स तं वृक्षं समासाद्य सन्ध्यामन्वास्य पश्चिमाम् । रामो रम-
यतां श्रेष्ठ इतिहोवाच लक्ष्मणम् ॥ १ ॥ अद्येयं प्रथमा
रात्रिर्याता जनपदादृष्टिः । या सुमन्त्रेण रक्षिता तां नोत्-
कण्ठितमर्हसि । वनञ्चातीव विजनं श्वापदैरभिनादिनम् ।
विभीषिकाभिर्विततं किंल्लकागणानादितम् ॥ २ ॥ जागर्त्तव्य-
मतन्द्रिभ्यामद्यप्रभृति रात्रिषु । योगक्षेमौ हि सीताया वृत्ते-
ते लक्ष्मणावयोः ॥ ३ ॥ रात्रिं कथञ्चिद्देवेमां सौमित्रे वर्त्तया-
महे । अपवर्त्तामहे भूमावास्तीर्य स्वयमर्जितैः ॥ ४ ॥ स
तु सखिश्य मेदिन्यां महार्हशयनोचितः । इमाः सौमित्रये
रामो ध्याजहार कथाः शुभाः ॥ ५ ॥ ध्रुवमद्य महाराजो
दुःखं स्वपिति लक्ष्मण । कृतकामा तु कैकेयी तुष्टा भवितु-
मर्हति ॥ ६ ॥ सा हि देवी महाराजं कैकेयी राज्यकारणात् ।
अपि न च्यावयेत् प्राणात् दृष्ट्वा भरतमागतम् ॥ ७ ॥ अना-
द्यश्च हि वृष्टश्च मया चैव विनाकृतः । किं करिष्यति कामात्मा
कैकेया वशमागतः ॥ ८ ॥ इदं व्यसनमालोक्य राज्ञश्च मति-
विश्रमम् । काम एवार्थधर्माभ्यां गरीयानिति मे मतिः ॥ ९ ॥
कोत्सु विद्वानपि पुमान् प्रमदायाः कृते त्यजेत् । छन्दानुव-
र्त्तनं पुत्रं तातो मामिव लक्ष्मण ॥ १० ॥ सुखी वत सभा-
व्यं च भरतः कैकेयीसुतः । सुदितान् कोशलानेको यो भोक्ष-

त्यधिराजवत् ॥ ११ ॥ स हि राज्यस्य सर्वस्य सुखमेकं भवि-
 ष्यति । तानि तु वयसातीते मयि चारण्यमाश्रिते ॥ १२ ॥
 अर्थधर्मौ परित्यज्य यः काममनुवर्त्तते । एवमापद्यते क्षिप्रं
 राजा दशरथो यथा ॥ १३ ॥ मन्ये दशरथान्ताय मम प्रवाज-
 नाय च । कैकेयी मास्यमम्नाप्ता राज्याय भरतस्य च ॥ १४ ॥
 अपीदानीं तु कैकेयी सौभाग्यमदमोहिता । कौशल्याञ्च
 सुमित्राञ्च सा प्रवाधेत मत्कृते ॥ १५ ॥ मातासक्तारणाद्देवी
 सुमित्रा दुःखमावसेत् । अयोध्यामित एव त्व काले प्रविश
 लक्ष्मण ॥ १६ ॥ अहमेकी गमिष्यामि सीतया सह दण्डकान् ।
 अनाथाया हि नाथस्त्वं कौशल्याया भविष्यमि ॥ १७ ॥ क्षुद्र-
 कर्मा हि कैकेयी द्वेषादन्यायमाचरेत् । परिदद्याद्भि धर्मज्ञ
 गरन्ते मम मातरम् ॥ १८ ॥ नूनं जात्यन्तरे तात स्त्रियः
 पुत्रैः वियोजिताः । जनन्या मम सौमित्रे तद्वद्वैतदुपस्थि-
 तम् ॥ १९ ॥ मया हि चिरपुष्टेन दुःखसम्बर्द्धितेन च । विप्र-
 शुज्यत कौशल्या फलकाले धिगस्तु माम् ॥ २० ॥ मास्य मीमन्तिनी
 काचिञ्जनयेत् पुत्रमीदृशम् । सौमित्रे योहमस्वाया दद्वि
 शोकमनन्तकम् ॥ २१ ॥ मन्ये प्रीतिविशिष्टा सा मत्तो लक्ष्मण
 शारिका । यत्तस्याः श्रूयते वाक्छं शुक पादमरेदेश ॥ २२ ॥
 शोचन्त्याश्चाल्पभाग्याया न किञ्चिदुपकुर्वता । पुत्रेण किमपु-
 त्ताया मया कार्यं मरिन्दम् ॥ २३ ॥ अल्पभाग्या हि मे माता
 कौशल्या रक्षिता मया । शोते परमदुःखार्त्ता पतिता शोक-
 सागरे ॥ २४ ॥ एकोह्यहमयोध्याञ्च पृथिवीश्चापि लक्ष्मण ।
 तरेयमिषुभिः क्रुद्धो ननु वीर्यं सकारणम् ॥ २५ ॥ अधर्म-
 भयभीतस्य परलोकस्य चानघ । तेन लक्ष्मण नाद्याहमात्मान-
 मभिषेचये ॥ २६ ॥ एतदन्यच्च करुणं विलप्य विजने बद्ध ।
 अस्तु पूर्णसुखो दीनो निशि त्वण्णिसुपाविशत् ॥ २७ ॥ विलापो-

मरतुं रामं गतास्त्रिषमिवानलम् । समुद्रमिव निर्वेगमाश्रां-
सयत लक्ष्मणः ॥ २८ ॥ ब्रुवमद्य पुरी राम अयोध्या युधिनां
वर । निध्रभा त्वयि निष्क्रान्तांति गतचन्द्रेव शर्वरी ॥ २९ ॥
नैतदीपयिकं राम यदिदम्परितप्यसे । विषादयमि सीताञ्च
मां चैव पुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ न च सीता त्वया हीना न चाहमपि
राघव । मुहूर्त्तमपि जीवावो जलान्मत्स्याविवोद्धृती ॥ ३१ ॥
न हि तातं न शत्रुघ्नं न सुमित्रां परन्तप । द्रष्टुमिच्छेय-
मद्याह स्वर्गं चापि त्वया विना ॥ ३२ ॥ ततस्तत्र सुखासीनी
नातिदूरे निरीक्ष्य ताम् । न्यग्रोधे सुकृतां शय्यां भेजात धर्म-
वत्सलौ ॥ ३३ ॥ स लक्ष्मणस्यात्तमपुष्कलं वचो निशम्य चैवं
वनवासमादरात् । समाः समस्ता विद्धे परन्तपः प्रपद्य धर्मं
सुचिराय राघवः ॥ ३४ ॥ ततस्तु तस्मिन् विजने महाबलौ
महावने राघववंशवर्द्धनौ । न तां भयं सम्भ्रममभ्युपेयतुर्यथैव
सिंहे गिरिसानुगोचरौ ॥ ३५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

त्रिपञ्चाशत् सर्गः ।

ते तु तस्मिन् महावृक्षे उपित्वा रजनीं शुभम् । विमले-
भ्युदितं सूर्ये तस्माद्देशात् प्रतस्थिरे ॥ १ ॥ यत्र भागीरथी
गङ्गा यमुनाभिप्रवर्त्तते । जग्मुस्तं देशमुद्दिश्य विगाह्य सुमह-
द्गन्धम् ॥ २ ॥ ते भूमिभागान् विविधान् देशांश्चापि मनोहरान् ।
अदृष्टपूर्वान् पश्यन्तस्तत्र तत्र यशस्विनः ॥ ३ ॥ यथा क्षेमेण
सम्पश्यन् पुष्पितान् विविधान् द्रुमान् । निवृत्तमात्रे दिवसे
रामः सौमित्रिसब्रवीत् ॥ ४ ॥ प्रयागमभितः पश्य सौमित्रे धूम-

मुत्तमम् । अग्नेर्भगवतः केतुं मन्ये सन्निहितो मुनिः ॥ ५ ॥
 नूनं प्राप्ता स्म सम्भेदं गङ्गायमुनयोर्वयम् । तथा हि श्रूयते
 शब्दी वारिणोर्वारिघर्षजः ॥ ६ ॥ दारूणि परिभिन्धानि
 वनजैरुपजीविभिः । छिन्नाश्चाप्याश्रमे चैतं दृश्यन्ते विविधा
 द्रुमाः ॥ ७ ॥ धन्विनी तौ मुखं गत्वा लम्बमाने दिवाकरे ।
 गङ्गायमुनयोः सन्धौ प्रापतुर्निलयं मुनेः ॥ ८ ॥ रामस्वाश्रम-
 मासाद्य त्रासयन् खगपक्षिणः । गत्वा मुञ्जत्तमध्वानं भरद्वाज-
 मुपागमत् ॥ ९ ॥ ततस्त्वाश्रममासाद्य मुनेर्दर्शनकाङ्क्षिणौ ।
 सीतयानुगतौ वीरौ दूरादेवावतस्थतुः ॥ १० ॥ स प्रविश्य
 महात्मानश्चर्षं शिष्यगणैर्हतम् । संशितव्रतमेकाग्रं तपसा लम्ब-
 चक्षुषम् ॥ ११ ॥ ऊताग्निहीनं दृष्ट्वैव महाभागः कृताञ्जलिः ।
 रामः सौमित्रिणा साङ्गं सीतया चाभ्यवादत ॥ १२ ॥ न्यवे-
 दयत चात्मानं तस्मै लक्ष्मणपूर्वजः । पुत्रौ दशरथस्यावां भग-
 वन् रामलक्ष्मणौ ॥ १३ ॥ भार्या ममेयं कल्याणि वैदेही
 जनकालम्बा । मां चानुयाता विजनं तपोवनमनिन्दिता ॥ १४ ॥
 पिता प्रवाज्यमानं मां सौमित्रिरनुजः प्रियः । अयमस्वगमदृ-
 श्वाता वनमेव धृतव्रतः ॥ १५ ॥ पित्रा नियुक्ता भगवन् प्रवे-
 क्ष्यामस्तपोवनम् । धर्ममेवाचरिष्यामस्तत्र मूलफलाशनाः ॥ १६ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः । उपानयत धर्मात्मा
 गामर्घ्यमुदकं ततः ॥ १७ ॥ नानाविधानम्बरसान् बन्धमूल-
 फलाश्रयान् । तस्यो ददौ तप्ततपा वासञ्चैवाभ्यक्ष्यत्ययम् ॥ १८ ॥
 खगपक्षिभिरासीनो मुनिभिश्च समन्ततः । राममागतमस्यर्घ्यं
 स्वागतैनागतं मुनिः ॥ १९ ॥ प्रतिष्ठञ्च तु तामर्घ्यामुपविष्टं
 स राघवम् । भरद्वाजोब्रवीद्वाक्यं धर्मयुक्तमिदं तदा ॥ २० ॥
 चिरस्य खलु काकुत्स्थ पश्याम्यहमुपागतम् । श्रुतं तव मया
 चैव विवासनमकारणम् ॥ २१ ॥ अवकाशो विविक्तोऽयं महा-

बहोः समागमे । पुण्यञ्च रामणीयञ्च वसत्विह भवान् सुखम् ॥२२॥
 एवमुक्तस्तु वचनं भरद्वाजेन राघवः । प्रत्युवाच शुभं वाक्यं
 रामः सर्वहिते रतः ॥ २३ ॥ भगवन्वित आसन्नः पौरजानपदो
 जनः । सुदर्शमिह मां प्रेक्ष्य मन्येहमिममाश्रमम् ॥ २४ ॥
 आगमिष्यति वैदेहीं मां चापि प्रेक्षको जनः । अनेन कारणे-
 नाहमिह वासं न रोचयै ॥ २५ ॥ एकान्ते पश्य भगवन्नाश्रम-
 स्थानमुत्तमम् । रमते यत्र वैदेही सुखाह्नी जनकात्मजा ॥ २६ ॥
 एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरद्वाजो महासुनिः । राघवस्य तु
 तद्वाक्यमर्थग्राहकमब्रवीत् ॥ २७ ॥ दशक्रीश इतस्तात गिरि
 र्यस्मिन्निवत्स्यसि । महर्षिसेवितः पुण्यः पर्वतः शुभदर्शनः ॥२८॥
 गोलाङ्गलानुचरितो वानरर्क्षिनिषेवितः । चित्रकूट इति
 ख्यातो गन्धमादनसन्निभः ॥ २९ ॥ यावता चित्रकूटस्य नरः
 शृङ्गाण्यवेक्ष्यते । कल्याणानि समाधत्ते न मीहे कुरुते मनः ॥३०॥
 ऋषयस्तत्र बहवो विहृत्य शरदांशतम् । तपसा दिवमारूढाः
 कपालशिरसा सह ॥ ३१ ॥ प्रविविक्तमहं मन्ये तं वासं भवतः
 सुखम् । इह वा वनवासाय वस राम मया सह ॥ ३२ ॥ स
 रामं सर्वकामेक्षं भरद्वाजः प्रियातिथिम् । सभास्थं सह च
 भ्रात्रा प्रतिजयाह हर्षयन् ॥ ३३ ॥ तस्य प्रयागे रामस्य तं
 महर्षिसुपेयुषः । प्रपन्ना रजनी पुण्या चित्राः कथयतः
 कथाः ॥ ३४ ॥ सीताहृतीयः काकुत्स्थः परिश्रान्तः सुखो-
 चितः । भरद्वाजाश्रमे रम्ये तां रात्रिभवसत् सुखम् ॥ ३५ ॥
 प्रभातायान्तु शर्वर्यां भरद्वाजमुपागमत् । उवाच नरशार्दूलो
 मुनिं ज्वलिततेजसम् ॥ ३६ ॥ शर्वरी भगवन्नद्य सत्यशील
 तवाश्रमे । उषिताः स्त्रीह वसतिमनुजानातु नो भवान् ॥३७॥
 रात्यान्तु तस्यां व्युष्टायां भरद्वाजाब्रवीदिदम् । मधुमूलफलो
 पितं चित्रकूटं व्रजेति ह ॥ ३८ ॥ वासमीपयिकं मन्ये तव राम

महाबल । नानानगगर्गापितः किन्नरीरग-सेवितः ॥ ३९ ॥
 मयूरनादाभिरतो गजराजनिषेवितः । गम्यतां भवता शैल-
 खितश्रुटः स विश्रुतः ॥ ४० ॥ पुण्यश्च रमणीयश्च वङ्गमूल-
 फलायुतः । तत्र कुञ्जरयूथानि स्रगयूथानि चैव हि ॥ ४१ ॥
 विचरन्ति वनान्तेषु तानि द्रुक्ष्यसि राघव । सरित्प्रस्रवणप्रस्था-
 न्दरीकन्दरनिर्भरान् ॥ ४२ ॥ चरतः सीतया साङ्गं नन्द-
 यति मनस्रव । यतोऽप्लादकरा एते जन्तवो वनचा-
 रिणः ॥ ४३ ॥ प्रहृष्टकोर्यष्टकक्रोकिलस्वनैर्विनोदयन्तश्च
 सुखं परं शिवम् । स्रगैश्च मत्तैर्वङ्गभिय कुञ्जरैः सुरस्यमासाद्य
 समावसाद्यमम् ॥ ४४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये त्रयोध्याकाण्डे
 चतुःपञ्चाशत् सर्गः ।

उषित्वा रजनीं तत्र राजपुत्रावरिन्दमौ । महर्षिमभि-
 वाद्याथ जग्मतुस्तङ्गिरिं प्रति ॥ १ ॥ तेषां स्वस्ययनञ्चैव महर्षिः
 स चकार ह । प्रस्थितान् प्रेक्ष्य तांश्चैव पिता पुत्रानिवौर-
 सान् ॥ २ ॥ ततः प्रचक्रमे वक्तुं वंचनं स महासुनिः । भर-
 हाजो महातेजा रामं सत्यपराक्रमम् ॥ ३ ॥ गङ्गायसुनयोः
 सन्धिमादाय मनुजर्षभ । कालिन्दीमनुगच्छेतां नदीं पद्मानु-
 खान्त्रिताम् ॥ ४ ॥ अथासाद्य तु कालिन्दीं प्रतिह्योतः संमा-
 गताम् । तस्यास्तीर्थं प्रचरितं प्रकामं प्रेक्ष्य राघव ॥ ५ ॥ तत्र
 यूथं प्लवं कृत्वा तरतांशुमतीं नदीम् । ततो न्यग्रोधमासाद्य
 महान्तं हरितच्छदम् ॥ ६ ॥ परीतं बद्धभिर्दृष्टैः श्यामं सि-
 ङ्घोपसेवितम् । तस्मिन् सीताञ्जलिं कृत्वा प्रयुञ्जीताश्रियः

क्रियाम् ॥ ७ ॥ समासाद्य च तं वृक्षं वसेद्वातिक्रमेत वा ।
 क्रोशमात्रं ततो गत्वा नीलं प्रेक्ष्य च काननम् ॥ ८ ॥ शङ्खकी-
 वदरीमिश्रं राम वन्द्यैश्च यामुनैः । स पत्न्या चित्तकूटस्थ गतस्य
 बद्धशो मया ॥ ९ ॥ रम्यो मारुद्वयुक्तश्च दावैश्चैव विवर्जितः ।
 इति पत्न्यानमादिश्य महर्षिः सन्नावर्त्तत ॥ १० ॥ अभिवाद्य
 तथेत्युक्त्वा रामेण विनिवर्त्तितः । उपावृत्ते मुनौ तस्मिन्
 रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ११ ॥ कृतपुण्याः स्म भद्रन्ते मुनि-
 र्यन्त्रोनुकम्पते । इति तौ पुरुषव्याघ्रौ मन्त्रयित्वा मनस्विनौ ॥ १२ ॥
 सीतामेवाग्रतः कृत्वा कालिन्दीं जग्मतुर्नदीम् । अथासाद्य तु
 कालिन्दीं शीघ्रं खोतस्विनीं नदीम् ॥ १३ ॥ चिन्तामापेदिरे
 सद्यो नदीजलतितीर्थवः । तौ काष्ठसङ्घाटमयो चक्रतुः
 सुमहाप्रवम् ॥ १४ ॥ शुष्कैर्वन्यैः समाकीर्णसुशीरैश्च समा-
 दृतम् । ततो वैतसगाखाश्च जम्बूगाखाश्च वीर्यवान् ॥ १५ ॥
 चकार लक्ष्मणः स्थित्वा सीतायाः सुखमासनम् । तत्र श्रिय-
 मिवाचिन्त्यां रामो दाशरथिः प्रियाम् ॥ १६ ॥ ईषत् स
 लज्जमानान्तामध्यारोपयत् प्रवम् । पार्श्वे तत्र च वैदेही वसने
 भूषणाणि च ॥ १७ ॥ भवे कठिनकाजञ्च रामश्चक्रे समा-
 ह्वितः । आरोप्य सीतां प्रथमं सङ्घाटं परिगृह्य तौ । १८ ॥
 ततः प्रतेरतुर्यत्ती प्रीती दशरथात्मजी । कालिन्दीमध्यमा-
 याता सीता त्वेनामवन्दत ॥ १९ ॥ स्वस्ति देवि तरामि त्वां
 पारयेन्मे पतिव्रतम् । यद्ये त्वां गोसहस्रेण सुराघटशतेन
 च ॥ २० ॥ स्वस्ति प्रत्यागते रामे पुरीमिच्छाकुपालिताम् ।
 कालिन्दीमथ सीता तु याचमाना कृताञ्जलिः ॥ २१ ॥ तीर-
 मेवाभिसम्प्राप्ता दक्षिणं वरदर्शिनी । ततः प्रवेनांशुमतीं शीघ्र-
 गामूर्धिमालिनीम् ॥ २२ ॥ तीरजैर्बद्धभिर्बुधैः सन्तेरुर्ध्व-
 मुनां नदीम् । ते तीर्णां प्रवमुत्सृज्य प्रस्थाय यमनावानात् ॥ २३ ॥

श्यामं न्यग्रोधमासेदुः शीतलं हरितच्छदम् । न्यग्रोधं समुपागत्य
 वैदेही चाभ्यवन्दत ॥ २४ ॥ नमस्तेषु महावृक्ष पारयेन्मै पति-
 व्रतम् । कौशल्याञ्चैव पश्येम सुमित्राञ्च यशस्विनीम् । २५ ॥
 इति सीताञ्जलिं कृत्वा पर्य्यगच्छन्मनस्विनी । अवलोक्य
 ततः सीतामायाचन्तीमनिन्दिताम् ॥ २६ ॥ दयिताञ्च विधे-
 याञ्च रामो लक्ष्मणमब्रवीत् । सीतामादाय गच्छ त्वमग्रतो
 भरतानुज ॥ २७ ॥ पृष्ठतोतुगमिष्यामि सायुर्धो द्विपदांबर ।
 यद्यत् फलं प्रार्थयति पुष्पं वा जनकात्मजा ॥ २८ ॥ तप्तत्
 प्रयच्छ वैदेह्या यत्नास्या रमते मनः । एकैकं पादपं गुह्यं लतां
 वा पुष्पशालिनीम् ॥ २९ ॥ अट्टशरूपां पश्यन्ती रामं प्रयच्छ
 सावला । रमणी तान् बद्धविधान् पादपान् कुसुमात्करान् ॥३०॥
 सीतावचनसंरञ्च आनयामास लक्ष्मणः । विचित्रवालुकजलां
 हंससारमनादिताम् ॥ ३१ ॥ रेभे जनकराजस्य सुता प्रेक्ष्य
 तदा नदीम् । क्रोशमात्रं ततो गत्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥३२॥
 बहून्मेध्यान् स्रगान् हत्वा चेरतुर्य्यमुनावनि ॥ ३३ ॥ विहृत्य ते
 वर्हिणयूथनादितं शुभे वने वारणवानरायुते । समं नदीव-
 प्रमुपेत्य सत्वरं निवासमाजग्म, रदीनदर्शनाम् ॥ ३४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चपञ्चाशत् सर्गः ।

अथ रात्यां व्यतीतायामवसुप्तमनन्तरम् । प्रबोधयामास
 अनेलक्ष्मणं रघुपुङ्गवः ॥ १ ॥ सौमित्रे ष्टणु वन्यानां वत्सु
 व्याहरतां स्वनम् । सञ्जतिष्ठामहे कालः प्रस्थानस्य परन्तप ॥२॥
 स सुप्तसु ततो भ्राता समये प्रातर्बोधितः । जज्ञौ निद्राञ्च

तन्द्राञ्च प्रसक्तञ्च परिश्रमम् ॥ ३ ॥ तत उच्यते ते सर्वे स्युः
 नद्याः शिवं जलम् । पश्यान्मृषिभिर्जुष्टं चित्रकूटस्य तं ययुः ॥४॥
 ततः सम्प्रस्थितः काले रामः सीमित्त्रिणा सह । सीतां कमल-
 यत्राञ्चीनिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ आदीप्तानिव वैदेहि
 सर्वतः पुष्पितान्गान् । स्वैः पुष्पैः किंशुकान् पश्य मालिनः
 शिशिरात्वये ॥ ६ ॥ पश्य भङ्गातकान् विल्वान् नरैरनुपसेवि-
 तान् । फलपुष्पैरवनतान् नूनं शक्याम जीवितुम् ॥ ७ ॥ पश्य
 द्रोणप्रमाणानि लक्षमानानि लक्ष्मण । मधूनि मधुकारीभिः
 सम्भृतानि नगे नगे ॥ ८ ॥ एष क्रोशति नत्यूहस्तं शिखी प्रति
 कूजति । रमणीये वमोद्देशे पुष्पसंस्तरसङ्घटे ॥ ९ ॥ मातङ्ग-
 यथानुसृतं पक्षिसङ्घानुनादितम् । चित्रकूटमिमं पश्य प्रवृद्ध-
 शिखरं गिरिम् ॥ १० ॥ समभूमितलै रस्ये द्रुमैर्बहुभिरावृतं ।
 पुण्ये रंस्यामहे तात चित्रकूटस्य कानने ॥ ११ ॥ ततस्ती पाद-
 चारेण गच्छन्ती सह सीतया । रस्यमासेदतुः शैलं चित्रकूटं
 मनोरमम् ॥ १२ ॥ तं तु पर्वतमासाद्य नानापक्षिगणायुतम् ।
 बद्धमूलफलं रस्यं सम्यन्-सरसोदकम् ॥ १३ ॥ मनोज्ञायं
 गिरिः सीम्य नानाद्रुमलतायुतः । बद्धमूलफलो रस्यः स्वाजीवः
 प्रतिभाति मे ॥ १४ ॥ मुनयश्च महात्मानो वसन्त्यस्मिन् शि-
 लोच्चये । अयं वासो भवेत्तात वयमत्र वसेमहि ॥ १५ ॥ इति
 सीता च रामश्च लक्ष्मणश्च कृताञ्जलिः । अभिगम्यायमं सर्वे वाल्मी-
 किमभिवादयन् ॥ १६ ॥ तान्महर्षिः प्रमुदितः पूजयामास
 धर्मवित् । आस्यतामिति चोवाच स्वागतं तं निवेद्य च ॥ १७ ॥
 ज्ञातं मया रघुश्रेष्ठ तवागमनकारणम् । अत्र वासच्छीयाञ्च
 सकाशे रोचय प्रभी ॥ १८ ॥ इति तेन समाज्जप्तः प्रीयमाणो
 महारथः । तथेति प्रतिजग्राह ऋषिपोक्तं कृताञ्जलिः ॥ १९ ॥
 ततोऽवीर्यवाङ्मूर्च्छायां लक्ष्मणाग्रजः । सन्निवेद्य यथा-

न्यायमात्मनश्चपथे प्रभुः ॥ २० ॥ लक्ष्मणानय दारुणि हृदयनि
 च वराणि च । कुरुष्वनावसथं सौम्य वासे मेभिरतं मनः ॥ २१ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सौमित्रिर्विविधान् द्रुमान् । आजहार तत-
 श्चक्रे पर्णशालामरिन्दमः ॥ २२ ॥ तां निष्ठितां बद्धकटां दृष्ट्वा रामः
 सुदर्शनम् । श्रुत्वा षमाणमेकाग्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥
 ऐशेयं मांसमाहृत्य शालां यक्ष्यामहे वयम् । कर्त्तव्यं वास्तु-
 शमनं सौमित्रे चिरजीविभिः ॥ २४ ॥ ऋगं हत्वानय क्षिप्रं
 लक्ष्मणेह शुभेक्षणे । कर्त्तव्यः शास्त्रदृष्टो हि विधिधर्ममनु-
 स्मर ॥ २५ ॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञाय लक्ष्मणः परवीरहा । चकार
 च यथोक्तं स तं रामः पुनरब्रवीत् ॥ २६ ॥ ऐशेयं अपयस्वै-
 तच्छालां यक्ष्यामहे वयम् । क्षर सौम्यसुहृत्तोर्यं भ्रुवश्च दिवसो
 ह्ययम् ॥ २७ ॥ स लक्ष्मणः कृष्णदृगं हत्वा मेधं प्रतापवान् ।
 अथ चिक्षेप सौमित्रिः समिद्धे जातवेदसि ॥ २८ ॥ तत् पक्वं
 समान्नाय निष्टमं क्षिन्वर्षोणितम् । लक्ष्मणः पुरुषव्याघ्र-
 मथ राघवमब्रवीत् ॥ २९ ॥ अयं सर्वः समस्ताङ्गः श्रितः कृष्ण-
 दृगो मया । देवता देवसङ्काश यजस्व कुशलो ह्यसि ॥ ३० ॥
 रामः स्नात्वा तु नियतो गुणवान् जपकोविदः । संग्रहेषा-
 करोत् सर्वाङ्गं मन्त्रान् सत्रावसानिकान् ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा देवगणान्
 सर्वाङ्गान् विवेशावसथं शुचिः । बभूव च मनोह्लादो रामस्या-
 मिततजसः ॥ ३२ ॥ वैश्वदेवलिं कृत्वा रौद्रं वैश्वमेव च ।
 वास्तुसंशमनीयानि सङ्कलानि प्रवर्त्तयन् ॥ ३३ ॥ जपञ्च न्या-
 यतः कृत्वा नद्यां स्नात्वा यथाविधि । पापसंशमनं रामश्च-
 कार बलिमुत्तमम् ॥ ३४ ॥ वेदिस्थलविधानानि त्रैत्यान्याय-
 तन्मतिभिः । आश्रमस्यानुरूपाणि स्थापयामास राघवः ॥ ३५ ॥
 तर्पयित्वा तु भूतानि फलमांसैर्यथोचितैः । प्रवेष्टुं तां मनस्यक्रे
 रामो राजीवलोचनः ॥ ३६ ॥ तां वृक्षपर्णच्छेदनां मनोघ्नां

यथाप्रदेशं सुकृतां निवाताम् । वासाय सर्वे विविशुः समेताः
सभां यथा देवगणाः सुधर्मात् ॥ ३७ ॥ सुरस्यमासाद्य तु
चित्तकूटं नदीञ्च तां माल्यवतीं सुतीर्थाम् । ननन्द हृष्टो खग-
पक्षिजुष्टां जहौ च दुःखं पुरविप्रवामात् ॥ ३८ ॥

इत्यार्षं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्ड

षट्पञ्चाशत् सर्गः ।

— ० —

कथयित्वा तु दुःखार्त्तः सुमन्त्रेण चिरं सह । रामे
दक्षिणकूलस्थे जगाम स्वगृहं गुहः । १ ॥ भरद्वाजाभिगमनं
प्रयागे च सभाजनम् । आगिरेर्गमनं तेषां तत्रस्थैरभिलक्षि-
तम् ॥ २ ॥ अनुज्ञातः सुमन्त्रोऽथ योजयित्वा हयोत्तमान् ।
अयोध्यामेव नगरीं प्रययौ गाढदुर्मनाः ॥ ३ ॥ स वनानि
सुगन्धीनि सरितश्च सरांसि च । पश्यन् यतो ययौ शीघ्रं
ग्रामाणि नगराणि च ॥ ४ ॥ ततः सायाङ्कसमये द्वितीये-
हनि सारथिः । अयोध्यां समनुप्राप्य निरानन्दान्ददर्श
ह ॥ ५ ॥ स शून्यामिव निःशङ्कां दृष्ट्वा परमदुर्मनाः । सुमन्त्र-
श्चिन्तयामास शोकवेगसमाहतः ॥ ६ ॥ कञ्चिन्न सगजा
श्लासा सजना सजनाधिपा । रामसन्तापदुःखेन दग्धा शोका-
ग्निना पुरी ॥ ७ ॥ इति चिन्तापरः स्तूतो वाजिभिः शीघ्र-
याथिभिः । नगरद्वारमासाद्य त्वरितः प्रविवेश ह ॥ ८ ॥
सुमन्त्रमभिधावन्तः शतशोश्च सहस्रशः । क्व राम इति पृच्छन्तः
स्तूतमभ्यद्रवन्वराः ॥ ९ ॥ तेषां शशंस गङ्गायामहमापृच्छ्य राघ-
वम् । अनुज्ञातो निहृत्तोऽस्मि धार्मिकेण महात्मना ॥ १० ॥
ते तीर्था इति विज्ञाय वाष्पपूर्णमुखा नराः । अहोधिगिति

निखस्य हा रामेति विचक्रुशुः ॥ ११ ॥ शुश्राव च वचस्तेषां
 वन्दं वन्दश्च तिष्ठताम् । हताः स्म खलु ये नैह पश्याम इति
 राघवम् ॥ १२ ॥ दानयज्ञविवाहेषु समाजेषु महत्सु च ।
 न द्रव्यामः पुनर्जातु धार्मिकं राममन्तरा ॥ १३ ॥ किं समर्थं
 जनस्यास्य किं प्रियं किं सुखावहम् । इति रामेण नगरं पि-
 लेव परिपालितम् ॥ १४ ॥ वातायनगतानाञ्च स्त्रीणा-
 मन्वन्तरापणम् । राममेवाभितप्तानां शुश्राव परिदेवितम् ॥ १५ ॥
 स राजमार्गमध्येन सुमन्त्रः पिहिताननः । यत्र राजा दश-
 रथसमेवोपययौ गृहम् ॥ १६ ॥ सोवतीर्थं रथाच्छीघ्रं राज-
 वेष्टम् प्रविश्य च । कल्याः सप्ताभिचक्राम महाजनसमाकुलाः ॥ १७ ॥
 हस्यैर्विमानैः प्रासादैरवेव्याथ समागतम् । हाहाकारकृता
 नार्थो रामदर्शनकर्षिताः ॥ १८ ॥ आयतैर्विमलैर्नैवैरश्ववेग-
 परिभ्रुतैः । अन्योन्यमभिवीक्ष्यन्ते व्यक्तमार्त्ततराः स्त्रियः ॥ १९ ॥
 ततो दशरथः स्त्रीणां प्रासादेभ्यस्ततस्ततः । रामशोकाभि-
 तप्तानां मन्दं शुश्राव जल्पितम् ॥ २० ॥ सह रामेण निर्यातो
 विना राममिहागतः । स्तूतः किं नाम कौशल्यां क्रोशन्तीं
 प्रति वक्षति ॥ २१ ॥ यथा च मन्ये दुर्जावमेवं न सुकरं
 ध्रुवम् । आच्छिद्य पुत्रे निर्याते कौशल्या यत्र जीवति ॥ २२ ॥
 सत्यरूपन्तु तद्वाच्यं राजस्त्रीणां निशामयन् । प्रदीप्त इव शोकेन
 विवेश सहसा गृहम् ॥ २३ ॥ स प्रविश्यःशमीं कल्यां राजानं
 दीनमातुरम् । पुत्रशोकपरिदू नमपश्यत्याण्डुरे गृहे ॥ २४ ॥
 अभिगम्य तमासीनं राजानमभिवाद्य च । सुमन्त्रो रामवचनं
 यथोक्तं प्रत्यवेदयत् ॥ २५ ॥ स द्रुशीमेव तच्छ्रुत्वा राजा वि-
 द्रुतमानसः । मूर्च्छितो न्यपतङ्गुमी रामशोकाभिपीडितः ॥ २६ ॥
 ततोत्तःपुरमाविद्धं मूर्च्छति पृथिवीपती । उच्चित्य बाहु
 चुक्रोश वृपतौ पतिते चितौ ॥ २७ ॥ सुमित्रया तु सहिता

कीशल्या पतितं पतिम् । उत्यापयामास तदा वचनं चेद्-
 मब्रवीत् ॥ २८ ॥ इमं तस्य महाभाग दूतं दुष्कृतकारिणः ।
 वनवासादनुप्राप्तं कस्मान्न प्रतिभ मसे ॥ २९ ॥ अद्येममनयं
 कृत्वा व्यपन्नपसि राघवे । उत्तिष्ठ सुकृतन्तेस्तु शोके न स्यात्
 सहायता । ३० ॥ देव यस्या भयाद्रामं नानुष्टच्छसि सारथिम् ।
 नेह तिष्ठति कैकेयी विस्त्रब्धं प्रतिभाष्यताम् ॥ ३१ ॥ सा
 तथोक्त्वा महाराजं कीशल्या ग्रीकलालसा । धरण्यां निपपा-
 तागु वाष्पविभ्रतभाषिणी ॥ ३२ ॥ विलपन्तीं तथा दृष्ट्वा
 कीशल्यां पतितां भुवि । पतिञ्चाविच्य ताः सर्वाः समन्ताद्गुरुदुः-
 खिन्यः ॥ ३३ ॥ ततस्सामन्तःपुरनादमुत्थितं समीच्य वृद्धा-
 स्तरुणाश्च मानवाः । ख्वियथ भर्वा रुरुदुः समन्ततः पुरं तदा-
 सीत्पुनरेव संकुलम् ॥ ३४ ॥ •

इत्यापे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तपञ्चाशत् सर्गः ।

प्रत्याश्वस्ती यदा राजा माहात्म्रत्यागतस्मृतिः । तदा-
 जुहाव तं स्रुतं रामवृत्तान्तकारणात् ॥ १ ॥ तदा स्रुतो महा-
 राजं कृताञ्जलिरुपस्थितः । राममेवानुशीचन्तं दुःखशोक-
 समन्वितम् ॥ २ ॥ वृद्धं परमसन्तप्तं नवग्रहमिव द्विपम् ।
 विनिःश्वसन्तं ध्यायंतमस्वस्थमिव कुञ्जरम् ॥ ३ ॥ राजा तु रजसा
 स्रुतं ध्वस्ताङ्गं समुपस्थितम् । अश्रुपूर्णमुख दीनमुवाच पर-
 मार्त्तवत् ॥ ४ ॥ क्व नु वत्स्यति धर्मात्मा वृक्षमूलमुपाश्रितः ।
 सोत्थन्तमुषितः स्रुत किमग्निष्यति राघवः ॥ ५ ॥ दुःखस्यानु-
 चितो दुःखं सुमन्त्र शयनोचितः । भूमिपालात्मजो भूमौ शेते

कथमनाथवत् ॥ ६ ॥ यं यान्तमनुयान्ति स्म पदाति रथकु-
 झराः । स गच्छति कथं रामो विजनं वनमाश्रितः ॥ ७ ॥
 व्यालैर्भृगैराचरितं कृष्णसर्पनिघेवितम् । कथं कुमारौ वैदेह्या
 सार्द्धं वनमुपाश्रितौ ॥ ८ ॥ सुकुमार्या तपस्विन्या सुमन्त्र सह
 सीतया । राजपुत्री कथं पादैरवरुह्य रथाङ्गतौ ॥ ९ ॥ सि-
 द्धार्थः खलु सूत त्वं येन दृष्टो ममात्मजो । वनान्तं प्रविशन्ती
 तावश्विनाविव मन्दरम् ॥ १० ॥ किमुवाच वचो रामः
 किमुवाच च लक्ष्मणः । सुमन्त्र वनमासाद्य किमुवाच च मै-
 थिली ॥ ११ ॥ आसितं शयितं भुक्तं सूत रामस्य कीर्त्तय ।
 जीविष्याम्यहमेतेन ययातिरिव साधुषु ॥ १२ ॥ इति सूतो
 नरेन्द्रेण चौदितः सज्जमानया । उवाच वाचा राजानं सवाष्प-
 परिवह्वया ॥ १३ ॥ अब्रवीन्के महाराज धर्ममेवानुपालयन् ।
 अञ्जलिं राघवः कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य च ॥ १४ ॥ सूत महच-
 नात्तस्य तातस्य विदितात्मनः । शिरसा वन्दनीयस्य वन्द्यो
 पादौ महात्मनः ॥ १५ ॥ सर्वमन्तःपुरं वाच्यं सूत महचना-
 त्वया । आरोग्यमविशेषेण यथार्हमभिवादनम् ॥ १६ ॥
 माता च मम कौशल्या कुशलञ्चाभिवादनम् । अप्रमादञ्च
 वक्तव्या ब्रूयाथैनामिदं वचः ॥ १७ ॥ धर्मनित्या यथा काल-
 मग्न्यागारपरा भव । देवि देवस्य पादौ च देवत्वपरिपालय ॥ १८ ॥
 अभिमानञ्च मानञ्च त्यक्त्वा वर्त्तस्व मातृषु । अनुराजानमाख्याञ्च
 कैकेयीमस्य कारय ॥ १९ ॥ कुमारे भरते दृष्टिर्वर्त्तितव्या च
 राजवत् । अज्येष्ठापि हि राजानो राजधर्ममनुस्मर ॥ २० ॥
 भरतः कुशलं वाच्यो वाच्यो महचनेन च । सर्वास्वेव यथा-
 न्यायं दृष्टिं वर्त्तस्व मातृषु ॥ २१ ॥ वक्तव्यञ्च महाबाहुरि-
 ष्ट्वाकु कुलनन्दनः । पितरं यौवराज्यस्यो राज्यस्थमनुपालय ॥ २२ ॥
 धीतक्रान्तवया राजा मा स्मैर्न व्यपरोक्षधः । कुमारराज्ये

जीवस्व यस्त्वैवाज्ञाप्रवर्त्तनात् ॥ २३ ॥ अत्रवीक्षापि मां भूयो
 भ्रममश्रूणि वर्त्तयन् । मातेव मम माता ते द्रष्टव्या पुत्रग-
 र्हिनी ॥ २४ ॥ इत्येवं मां महाबाहुर्ब्रुवन्निव महायशाः ।
 रामो राजीवपत्नाक्षो भ्रममश्रूण्यवर्त्तयत् ॥ २५ ॥ लक्ष्मणस्तु
 सुसंकुब्धो निःश्वसन् वाक्यमब्रवीत् । केनायमपराधेन राजपुत्रो
 विवासितः ॥ २६ ॥ राजा तु खलु कैकेय्या लघु चाश्रुत्य शास-
 नम् । कृतं कार्यमकार्यं वा वयं येनाभिपीडिताः ॥ २७ ॥
 यदि प्रवाजितो रामो लोभकारणकारितम् । वरदाननिमित्तं
 वा सर्वथा दुष्कृतं कृतम् ॥ २८ ॥ इदं तावद्यथाकाममीश्व-
 रस्य कृते कृतम् । रामस्य तु परित्यागे न हेतुमुपलक्ष्ये ॥ २९ ॥
 असमीक्ष्य समारब्धं विरुद्धं बुद्धिलाघवात् । जनयिष्यति संक्रोशं
 राघवस्य विवासनम् ॥ ३० ॥ श्रुहन्तावस्यहाराजे पितृत्वं नोप-
 लक्ष्ये । भ्राता भर्त्ता च बन्धुश्च पिता च मम राघवः ॥ ३१ ॥
 सर्वलोकप्रियं त्यक्त्वा सर्वलोकहिते रतम् । सर्वलोकोनुरज्येत
 कथञ्चानेन कर्मणा ॥ ३२ ॥ सर्वप्रजाभिरामं हि रामं प्रव्राज्य
 धार्मिकम् । सर्वलोकविरोधेन कथं राजा भविष्यति ॥ ३३ ॥
 जानकी तु महाराज निश्वसन्ती तपस्विनी । भूतोपहतचि-
 त्तैव विष्टिता विस्मृता स्थिता ॥ ३४ ॥ अदृष्टपूर्वव्यसना राज-
 पुत्री यगस्विनी । तेन दुःखेन रुदतो नैव मां किञ्चिदब्रवीत् ॥ ३५ ॥
 उद्गीक्षमाणा भर्त्तारं मुखेन परिश्रुष्यता । सुमोच सहसा
 वाष्पं प्रयान्तमुपवीक्ष्य सा ॥ ३६ ॥ तथैव रामोऽश्रुमुखः कृता-
 क्षलः स्थितो ब्रवील्लक्ष्मणबाहुपालितः । तथैव सीता रुदती
 तपस्विनी निरीक्षते राजरथं तथैव माम् ॥ ३७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अष्टपञ्चाशत् सर्गः ।

मम त्वग्ना निवृत्तस्य न प्रावर्त्तन्त वर्त्मनि । उष्णमशु विसु-
 श्रन्ती रामे सस्रस्थिते वनम् ॥ १ ॥ उभाभ्यां राजपुत्राभ्यामथ
 कृत्वाहमञ्जलिम् । प्रस्थितो रथमास्थाय तद्दुःखमपि धार-
 यन् ॥ २ ॥ गुह्येन सार्द्धं तत्रैव स्थितोस्मि दिवसान् वहन् ।
 आशया यदि मे रामः पुनः शब्दायरोदति । ३ ॥ विषये ते
 महाराज महाव्यसनकर्षिताः । अपि वृक्षाः परिक्लानाः स-
 पुष्पाङ्कुरकोरकाः ॥ ४ ॥ उपतप्तोदका नद्यः पल्ललानि सरांसि
 च । परिशुष्कपलाशानि वनान्यपवनानि च ॥ ५ ॥ न च
 सर्पन्ति सत्त्वानि व्याला न प्रभरन्ति च ॥ रामशोकाभिभूतं
 तन्निष्कृजमिव तद्वनम् ॥ ६ ॥ लीनपुष्करपत्राश्च नद्यश्च कल्-
 पोदकाः । सन्तप्तपद्मा पद्मिन्व्यां लीनमीनविहङ्गमाः ॥ ७ ॥
 जलजानि च पुष्पाणि माल्यानि स्थलजानि च । नातिभा-
 न्यल्पगन्धोनि फलानि च यथा पुरम् ॥ ८ ॥ अत्रोद्यानानि
 शून्यानि प्रलीनविहगानि च । न चाभिरामानारामान्पश्यामि
 मनुजर्षभ ॥ ९ ॥ प्रविशन्तमश्रोधायां न कश्चिदभिनन्दति ।
 नरा राममपश्यन्तो निश्वसन्ति सुहृर्मुहुः ॥ १० ॥ देव राजरथं
 दृष्ट्वा विना राममिहागतम् । दूरादशुसुखः सर्वो राजमार्ग-
 गतो जनः ॥ ११ ॥ हस्यैर्विमानैः प्रासादैरथैश्च रथमागतम् ।
 हाहाकारकृता नार्थो रामदर्शनकर्षिताः ॥ १२ ॥ आयतैर्विमलै-
 र्नेत्रैरशुवेगपरिभ्रुतैः । अन्वीन्यमभिवीक्षन्ते व्यक्तमार्त्तरा
 स्त्रियः ॥ १३ ॥ नामिताणां न मित्वाणामुदासीनजनस्य च ।
 अहमार्त्ततया किञ्चिद्विशेषं नोपलक्षये ॥ १४ ॥ अप्रहृष्ट-
 मनुष्या च दीननागतुरङ्गमा । आर्त्तस्वरपरिक्लाना विनिश्च-
 सितनिस्वना ॥ १५ ॥ निरानन्दा महाराज रामप्रवाजना-
 तुरा । कौशल्या पुत्रहीनेव अयोध्या प्रतिभाति मे ॥ १६ ॥
 सूतस्य वचनं श्रुत्वा वाचा परमदीनया । वाष्पोपहतया सूत-

मिदं वचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ कैकेय्या विनियुक्तेन पापाभिजन-
 भावया । मया न मन्त्रकुशलैर्दुःसह समर्थितम् ॥ १८ ॥
 न मुहूर्द्धिर्न रामात्यैर्मन्त्रयित्वा न नैगमैः । मयायमर्थः सम्प्रोहात्
 स्त्रीहेतोः सहसा कृतः ॥ १९ ॥ भवितव्यतया नूनमिदं
 वा व्यसनं महत् । कुलस्यास्य विनाशाय प्राप्तं सूत यद-
 च्छया ॥ २० ॥ सूत यद्यस्ति ते किञ्चिन्मयापि सुकृतं कृतम् ।
 त्वं प्रापयाशु मां रामं प्राणाः सन्त्वरयन्ति माम् ॥ २१ ॥ यद्य-
 द्यापि ममैवाज्ञा निवर्त्तयतु राघवम् । न शक्यामि विना रामं
 सुहृत्तमपि जीवितुम् ॥ २२ ॥ अथवापि महाबाह्दुर्गतो दूरं
 भविष्यति । मामेव रथमारोप्य ग्रीध्रं रामाय दर्शय ॥ २३ ॥
 वृत्तदंष्ट्रो महेष्वासः कामौ लक्ष्मणपूर्वजः । यदि जीवामि
 साध्वेनं पश्येयं सीतया सह ॥ २४ ॥ अतो नु किं दुःखतरं यो-
 हमिच्छाकुनन्दनम् । इमामवस्थामापन्नौ नेह पश्यामि राघ-
 वम् ॥ २५ ॥ हा राम रामानुज हा हा वैदेहि तपस्विनि ।
 न मां जानीत दुःखेन स्त्रियमाणमनाथवत् ॥ २६ ॥ स तेन
 राजा दुःखेन भृशमर्पितचेतनः । अथगाढः सुदुष्पारं शोक-
 सागरमब्रवीत् ॥ २७ ॥ रामशोकमहावेगः सीताविरहपा-
 रगः । श्वभितोर्मिमहावर्त्तो, वाष्पवेगजलाविलः ॥ १८ ॥
 बाह्विन्नेपमोनोमौ विकन्दितमहास्वनः । प्रकीर्णकेशशैवालः
 कैकेयीवड्वासुखः ॥ २९ ॥ ममाशुवेगप्रभवः कुब्जावाक्यमहा-
 ग्रहः । वरवेलो नृशंसाया रामप्रत्राजनायतः ॥ ३० ॥ यस्मि-
 न्वन्तं निमग्नीहं कौशल्या राघवं विना । दुस्तरौ जीवता देवि
 मयायं शोकसागरः ॥ ३१ ॥ अयोभनं योहमिहाद्य राघवं दि-
 दृक्षमाणो न लभे सलक्ष्मणम् । इतीव राजा विलपन्महायशः
 पपात द्रुणं शयने सुमूर्च्छितः ॥ ३२ ॥ इति विलपति पार्थिवे

प्रणष्टे करुणतरं द्विगुणञ्च रामहेतोः । वचनमनुनिश्चय्य तस्यै
देवी भयमगमत् पुनरेव राममाता ॥ ३३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
एकोनषष्टितमः सर्गः ।

ततो भूतोपसृष्टेव वेपमाना पुनः पुनः । धरण्यां गत-
सत्वेव कौशल्या स्तूतमब्रवीत् ॥ १ ॥ नय मां यत्र काकुत्स्थः
सीता यत्र च लक्ष्मणः । तां विना क्षणमप्यद्य जीवितुं नोत्-
सहे ह्यहम् ॥ २ ॥ निवर्त्तय रथं शीघ्रं दण्डकान्तय मामपि ।
अथ तां नानुगच्छामि गमिष्यामि यमन्त्रयम् ॥ ३ ॥ वाघवे-
गोपहतया स वाचा सज्जमानया । इदमाश्वासयन्देवीं स्तूतः
प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ ४ ॥ त्यज शोकञ्च मोहञ्च सम्भ्रमं दुःखजं
तथा । व्यवधूय च सन्तापं वने वत्स्यति राघवः ॥ ५ ॥
लक्ष्मणश्चापि रामस्य पादौ परिचरन् वने । आराधयति धर्मज्ञः
परलोकं जितन्द्रियः ॥ ६ ॥ विजनेपि वने सीता वासं प्राप्य
गृहेष्विव । विश्वम्भं लभते भीता रामे विन्यस्तमानसा ॥ ७ ॥
नास्या दैन्यं कृतं किञ्चित् सुसूक्ष्ममपि लक्ष्यते । उचितेव प्रवा-
सानां वैदेही प्रतिभाति मे ॥ ८ ॥ नगरोपवनं गत्वा यथा ह्य
रमते पुरा । तथैव रमते सीता निर्जनेषु वनेष्वपि ॥ ९ ॥
बालेव रमते सीता बालचन्द्रनिभानना । रामा रामे ह्यदीनात्मा
विजनेपि वने सती ॥ १० ॥ तद्गतं हृदयं यस्यास्सदधीनञ्च
जीवितम् । अयोध्या हि भवेदस्या रामहीना तथा वनम् ॥ ११ ॥
परिष्टच्छति वैदेही ग्रामांश्च नगराणि च । गतिं दृष्ट्वा नदी-
नाञ्च पादपान् विविधानपि ॥ १२ ॥ रामं वा लक्ष्मणं वापि

ष्टष्टा जानाति जानकी । अयोध्या क्रीडमात्रे तु विहारमिव
 संश्रिता ॥ १२ ॥ इदमेव स्मराम्यस्या सहसैवोपजल्पितम् ।
 कैकेयी संश्रितं जल्पं नेदानीं प्रतिभाति माम् ॥ १४ ॥ ध्वंस-
 यित्वा तु तद्वाक्यं प्रमादात् पथ्युपस्थितम् । ह्लादयन् वचनं स्रुतो
 देव्या मधुरमब्रवीत् ॥ १५ ॥ अध्वना वातवेगेन सम्भ्रमेणातपेन
 च । न विगच्छति वैदेह्या चन्द्रांशुसदृशी प्रभा ॥ १६ ॥ सदृशं
 शतपत्रस्य पूर्णचन्द्रोपमप्रभम् । वदनं तद्ददान्याथा वैदेह्या न
 विकम्पते ॥ १७ ॥ अलत्तरसरक्ताभावलत्तरसवर्जिता । अ-
 द्यापि चरणौ तस्याः पद्मक्रीडसमप्रभा ॥ १८ ॥ नूपुरोत्-
 कृष्टलीलेव खेलं गच्छति भामिनी । इदानीमपि वैदेही तद्वा-
 गान्यस्तभूषणा ॥ १९ ॥ गजं वा वीक्ष्य सिंहं वा ध्यात्रं वा
 वनमाश्रिता । नाहारयति स्मन्त्रासं बाहू रामस्य संश्रिता ॥ २० ॥
 न शोच्यास्तेन चात्मा ते शोच्या नापि जनाधिपः । इदं हि
 चरितं लोके प्रतिष्ठास्यति शाश्वतम् ॥ २१ ॥ विधूय शोकं
 परिहृष्टमानसा महर्षिंयाति पथि सुव्यवस्थिताः । वने रता
 वन्यफलाशनाः पितुः श्रुभां प्रतिज्ञां प्रतिपालयन्ति ते ॥ २२ ॥
 तथापि सूर्तेन सुयुक्तवादिना निवोर्ष्यमाणा सुतशोककृशिता ।
 न चैव देवी विरराम कूजितात् प्रियेति पुत्रेति च राघ-
 वेति च ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

षष्ठितमः सर्गः ।

वनं गते धर्मरते रामे रमयतां वरे । कौशल्या रुदती
 चात्ता भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ यद्यपि त्रिषु लोकेषु प्रथितं

तं महद्यशः । सानुक्रीशो वदान्यश्च प्रियवादी च राघवः ॥ २ ॥
 कथं नरवरश्रेष्ठ पुत्त्रो तौ मह सीतया । दुःखितौ सुखसंवृद्धौ
 कथं दुःखं सहिष्यतः ॥ ३ ॥ सा नूनं तरुणी श्यामा सुकुमारी
 सुखोचिता । कथमुणञ्च शीतञ्च मैथिली विसहिष्यते ॥ ४ ॥
 भुक्त्वाग्नं विशालाक्षी स्तूपदंगान्वितं शुभम् । वन्यं नेवारमा-
 हारं कथं सीतोपभोच्यते ॥ ५ ॥ गीतवादित्रनिर्घोष श्रुत्वा
 शुभसमन्विता । कथं क्रव्यादसिंघानां गब्ध शोष्यत्यशोभनम् ॥ ६ ॥
 महेन्द्रध्वजसङ्काशः क्व तु गते महाभुजः । भुजं परिघसङ्काश-
 सुपधाय महाबलः ॥ ७ ॥ पद्मवर्णं सुकेगान्तं पद्मनिखास-
 सुत्तमम् । कदा द्रव्यामि रामस्य वदनं पुष्करेक्षणम् ॥ ८ ॥
 वज्रसारमयं नूनं हृदय मे न संग्रयः । अपश्यत्या न तं यद्वै
 फलतीदं सहस्रधा ॥ ९ ॥ यत्नया करुणं कर्म व्यपोक्ष्य मम
 बान्धवाः । निरस्ताः परिधावन्ति सुखार्हाः कृपणा वने ॥ १० ॥
 यदि पञ्चदशे वर्षे राघवः पुनरेष्यति । जह्याद्राज्यञ्च कोशञ्च
 भरतो नोपलभ्यते ॥ ११ ॥ भोजयन्ति किल श्राद्धे केचित्
 स्वानेव बान्धवान् । ततः पयात् समीचन्ते क्षतकार्ष्णी द्विजो-
 त्तमान् ॥ १२ ॥ तत्र ये गुणवन्तश्च विदांसश्च द्विजातयः । न
 पश्चात्तेपि मन्यन्ते सुधामपि सुरोपमाः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणेष्वपि
 वृत्तेषु भुक्तशेषं द्विजोत्तमाः । नाभ्युपैतुमलम्बान्नाः शृङ्गच्छेद-
 मिवर्षभाः ॥ १४ ॥ एवं कनीयसा भ्राता भुक्तं राज्यं विशा-
 म्यते । भ्राता ज्येष्ठो वरिष्ठश्च किमर्थं नावमन्यते ॥ १५ ॥ न
 परेणाहृतं भक्ष्य व्याघ्रः खादितुमिच्छति । एवमेव नरव्याघ्रः
 परलीढं न मन्यते ॥ १६ ॥ हविराज्यं पुरोडाशाः कुशा यू-
 पाश्च खादिराः । नैतानि यातयामानि कुर्वन्ति पुनरध्वरे ॥ १७ ॥
 तथा ह्याप्तमिदं राज्यं हृतसारां सुरामिव । नाभिमन्तु मलं
 रामो नष्टधोममिवाध्वरम् ॥ १८ ॥ नैवम्बधमसत्कारं राघवो

मर्षयिष्यति । बलवानिव शार्दूलो बालधरभिमर्शनम् ॥ १९ ॥
 नैतस्य संहिता लोका भयं कुर्युर्महाभृष्टे । अधर्मन्तिष्ठ धर्मात्मा
 लोकं धर्मेण योजयेत् ॥ २० ॥ नन्वसौ काञ्चनेर्वाणैर्महा-
 तीर्थी महाभुजः । युगान्त इव भूतानि सागरानपि निर्दे-
 हेत् ॥ २१ ॥ स तद्दृशः सिद्धबनो वृषभाक्षो नरर्षभः । स्वय-
 मेव हतः पित्रा जलजेनात्मजो यथा ॥ २२ ॥ द्विजातिचरितो
 धर्मः शास्त्रदृष्टः सनातनैः । यदि ते धर्मनिरते त्वया पुत्रे
 विवासिते ॥ २३ ॥ गतिरेका पतिर्नार्य्या द्वितीया गतिरात्मजः ।
 तृतीया ज्ञातयो राजन् चतुर्थी नैव विद्यते ॥ २४ ॥ तत्र त्वं
 मम नैवासि रामश्च वनमाहितः । न वनं गन्तुमिच्छामि सर्वथा
 हा हता त्वया ॥ २५ ॥ हतं त्वया राष्ट्रमिदं सराज्यं हताः स्म
 सर्वाः सह मन्त्रिभ्यश्च । हता म्पुत्रास्मि हताञ्च पौराः सुतश्च
 भार्या च तव प्रहृष्टा ॥ २६ ॥ इमां गिरं दारुणशब्दसंहितां
 निगम्य रामेति सुमोह दुःखितः । ततः स शोकं प्रविवेश
 पार्थिवः । स्वदुष्कृतञ्चापि पुनस्तथास्मरत् ॥ २७ ॥

इत्यार्षि रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकप्रश्नितमः सर्गः ।

एवन्तु क्रुद्धया राजा राममात्रा सशोकया । आवितः
 परुषं वाक्यं चिन्तयामास दुःखितः ॥ १ ॥ चिन्तयित्वा स च
 नृपो मोहव्याकुलितेन्द्रियः । अथ दीर्घेण कालेन संज्ञामाप पर-
 न्तपः ॥ २ ॥ स संज्ञामुपलभ्यैव दीर्घमुष्णञ्च निश्वसन् । कौ-
 शल्यां पार्श्वतो दृष्ट्वा ततश्चिन्तामुपागमत् ॥ ३ ॥ तस्य चिन्तय-

मानस्य प्रत्यभात्कर्म दुष्कृतम् । यदनेन कृतं पूर्वमज्ञानाच्छब्द-
 वेधिना ॥ ४ ॥ अमनास्तेन शोकेन रामशोकेन च प्रभुः ।
 द्वाभ्यामपि महाराजः शोकाभ्यामभितप्यते ॥ ५ ॥ दह्यमानस्तु
 शोकाभ्यां कौशल्यामाह दुःखितः । वेपमानोञ्जलिं कृत्वा प्रसा-
 दार्थमवाङ्मुखः ॥ ६ ॥ प्रसादये त्वां कौशल्ये रचितोयं मया-
 ञ्जलिः । वत्सला चावृशंसा च त्वं हि नित्यं परेष्वपि ॥ ७ ॥
 भर्ता तु खलु नारीणां गुणवान्निर्गुणोपि वा । धर्मं विश्वश-
 मानानां प्रत्यक्षं देवि देवतम् ॥ ८ ॥ सा त्वं धर्मधरा नित्यं
 दृष्टलोकप्रारवरा । नार्हसे विप्रियं वक्तुं दुःखितापि सुदु-
 खितम् ॥ ९ ॥ तद्वाक्यं करुणं राज्ञः श्रुत्वा दीनस्य भाषि-
 तम् । कौशल्या व्यसृजद्वाक्यं प्रणालीव नवोदकम् ॥ १० ॥
 समूर्ध्वं बध्ना रुदती राज्ञः पद्ममिवाञ्जलिम् । सम्भ्रमाद-
 ब्रवीत्तस्मात्वरमाणाक्षरं वचः ॥ ११ ॥ प्रसीद शिरसा पादौ
 भूमौ निपतितास्मि त् । याचितास्मि हता देव क्षन्तव्याहं न
 हि त्वया ॥ १२ ॥ नैषा हि सा स्त्री भवति ज्ञाघनीयेन धी-
 मता । उभयोर्लोकयोर्लोकौ पत्या या सम्प्रसाद्यते ॥ १३ ॥
 जानामि धर्मं धर्मज्ञं त्वां जाने सत्यवादिनम् । पुत्रशौकार्त्तया
 तत्तु मया किमपि भाषितम् ॥ १४ ॥ शोको नाशयति धैर्यं
 शोको नाशयति श्रुतम् । शोको नाशयते सर्वं नास्ति शोक-
 समो रिपुः ॥ १५ ॥ शक्यमापतितः सोढुं प्रहारो रिपुह-
 क्षतः । सोढुमापतितः शोकः सुसूक्ष्मोपि न शक्यते ॥ १६ ॥
 वनवासाय रामस्य पञ्चरात्रोत्तं गण्यते । यः शोकहतदर्षायाः
 पञ्चवर्षोपमो मम ॥ १७ ॥ तं हि चिन्तयमानायाः शोकोयं
 हृदि बद्धते । नदीनामिव वेगेन समुद्रसलिलं महत् ॥ १८ ॥
 एवं हि कथयन्त्यास्तु कौशल्यायाः शुभं वचः । मन्दरधिमर-
 भृत सुख्यो रजनी चाभ्यवर्त्तत ॥ १९ ॥ अथ पद्मादितो

वाञ्छैर्देव्या कौशल्याया नृपः । शोकेन च समाक्रान्तो निद्राया
वशमेयिवान् ॥ २० ॥

इत्यार्षि रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्ड

द्विप्रष्टितमः सर्गः ।

प्रतिबुद्धो मुहूर्त्तेन शोकोपहतचेतनः । अथ राजा दश-
रथः सञ्चिन्तामभ्यषयत् ॥ १ ॥ रामलक्षणयोश्चैव विवासा-
हामवोपमम् । आविवेशोपमर्गसं तमः सूर्य्यमिवासुरम् ॥ २ ॥
सभाय्ये हि गते रामे कौशल्यां कौशलेश्वरः । विवक्षुरमिता-
पाङ्गीं स्मृत्वा दुष्कृतमात्मनः ॥ ३ ॥ स राजा रजनीं पष्टीं
रामे प्रव्राजिते वने । अर्द्धरात्रे दशरथः सोस्मरत् दुष्कृतं क्त-
तम् ॥ ४ ॥ स राजा पुत्रशोकार्तः स्मृत्वा दुष्कृतमात्मनः ।
कौशल्यां पुत्रशोकार्त्तामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ यदाचरति
कल्याणि शुभं वा यदि वाशुभम् । तदेव लभते भद्रे कर्त्ता
कर्मजमात्मनः ॥ ६ ॥ गुरुलाघवमर्थानामारम्भे कर्मणां फलम् ।
दोषं वा यो न जानाति स बाल इति होच्यते ॥ ७ ॥ कश्चि-
दाम्बवनं छित्वा पलाशांश्च निपिञ्चति । पुष्पं दृष्ट्वा फले गृभ्णुः
स शोचति फलागमे ॥ ८ ॥ अविज्ञाय फलं यो हि कर्म त्वेवा-
नुधावति । स शोचेत् फलवेलायां यथा किंशुकसेचकः ॥ ९ ॥
सोहमाम्बवनं छित्वा पलाशांश्च न्यषेचयम् । रामं फलागमे
त्यक्त्वा पश्चाच्छीचामि दुर्मतिः ॥ १० ॥ लब्धशब्देन कौशल्ये
कुमारेण धनुष्मता । कुमारः शब्दवेधीति मया पापमिदं
कृतम् ॥ ११ ॥ तदिदं मे नु सम्प्राप्तं देवि दुःखं स्वयंकृतम् ।
सम्भोहादिह बालेन यथा स्याद्भक्तिं विप्रम् ॥ १२ ॥ यथान्यः

पुरुषः कश्चित् पलाशैर्मोहितोभवेत् । एवं मयाप्यविज्ञातं
 शब्दवैधिमिदं फलम् ॥ १३ ॥ देव्यनूटा त्वमभवो युवराजो
 भवास्यहम् । ततः प्रावृडनुप्राप्ता मम कामविवर्द्धिनी । १४ ॥
 अपास्य हि रमान् भौमांस्तप्त्वा च जगदंशुभिः । परेताच-
 रितां भीमां रविराचरते दिशम् ॥ १५ ॥ उष्णमन्तर्दधे
 सद्यः स्निग्धा दृष्टिशिरे घनाः । ततो जहृत्परे सर्वे भेकसारङ्ग-
 वर्हिणः ॥ १६ ॥ क्लिन्नपद्मोत्तराः स्नाताः कृच्छ्रादिव पत-
 त्रिणः । दृष्टिवातावधूताग्रान् पादपानभिर्षदिरे ॥ १७ ॥
 पतितनाम्भसा कृन्वः पतमानिन चामकृत् । आवभो मत्तसारङ्ग-
 स्तोयराशिरिवाचलः ॥ १८ ॥ पाण्डुरारुणवर्णानि स्त्रोतांसि
 विमलान्यपि । भुञ्जुर्गुर्गिरिधातुभ्यः सभस्मानि भुजङ्गवत् ॥ १९ ॥
 तस्मिन्नतिमुखे काले धनुष्मानिपुमान् रथौ । व्यायामकृतसङ्कल्पः
 सरयूमन्वगां नदीम् ॥ २० ॥ निपानं महिषं रात्रौ गजं वाभ्या-
 गतं ष्टगम् । अन्यथा श्वापदं किञ्चिज्जिघांसुरजितेन्द्रियः ॥ २१ ॥
 अथान्धकारे त्वय्यौषं जले कुम्भस्थं पूर्यतः । अचक्षुर्विषये
 घोषं वारणस्येव नर्दतः ॥ २२ ॥ ततो हं शरमुद्गत्य दीप्त
 माशीविषोपमम् । शब्दं प्रति गजप्रेप्सुर्भिलक्ष्यमपातयम् ॥ २३ ॥
 अमुचं निशितं वाणमहभाशीविषोपमम् । तत्र वागुपसि व्यक्ता
 प्रादुरासीद्वनौकसः ॥ २४ ॥ हा हेति पततस्तोये वाणव्यथित-
 मर्मणः । तस्मिन्नपतितं भूमौ वागभूत्तत्र मानुषी ॥ २५ ॥
 कथमस्त्रद्विधे शस्त्रं निपतेत्त तपस्विनि । प्राववित्तां नदीं
 रात्रापुदाहारोहमागतः ॥ २६ ॥ इपुणाभिहतः केन कस्य
 वापकृतं मया । ऋषोर्हि न्यस्तदण्डस्य वनं वन्येन जीवतः ॥ २७ ॥
 कथं नु शस्त्रेण बधो महिषस्य विधीयते । जटाभारधरस्यैव
 वृष्कलाजिनवाससः ॥ २८ ॥ को बधेनममार्थी स्यात् किञ्चा
 स्थापकृतं मया । एवं निष्कलमारुच्यं केवलानर्थसंहितम् ॥ २९ ॥

न क्वचित् साधु मन्येत यथैव गुरुतल्पगम् । नेमन्तथा न शो-
 चामि जीवितक्षयमात्मनः ॥ ३० ॥ मातरं पितरं चोभौ अनु-
 शोचामि मद्दधे । तदेतन्मिथुनं वृद्धं चिरकालभृतं मया ॥ ३१ ॥
 मयि पञ्चत्वभापन्ने कां वृत्तिं वर्त्तयिष्यति वृद्धौ च माता-
 पितरावहञ्चैकेषुणाहतः ॥ ३२ ॥ केन स्म निहताः सर्वे सुवा-
 सेनाकृतात्मना । तां गिर करुणां श्रुत्वा मम धर्मानुका-
 ङ्क्षिणः ॥ ३३ ॥ कराभ्यां मगरं चापं व्यथितस्यापतद्भुवि ।
 तस्याहं करुणां श्रुत्वा ऋषेर्विलपतो निशि ॥ ३४ ॥ मग्भ्रान्तः
 शोकवेगेन भ्रशमासं विचेतनः । तं देशमहमागम्य दीनसत्वः
 सुदुर्मनाः ॥ ३५ ॥ अपश्यमिषुणा तीरे सरख्यास्तापसं हतम् ।
 अक्वीर्णजटाभारं प्रविद्धकनशोदकम् ॥ ३६ ॥ पांशुशो-
 णितदिग्धाङ्गं शयानं शल्यपेधितम् । म मासुहीक्ष्य नैत्राभ्यां
 तस्तमस्वस्थचेतनम् ॥ ३७ ॥ इत्युवाच वचः क्रूरन्दिधक्षन्निव
 तेजसा । किन्त्वापकृतं राजन् वने निवसता मया ॥ ३८ ॥
 जिहीर्षु रम्भो गुर्वधं यदहं ताडितस्त्वया । एकेन खलु वाणेन
 मर्मण्यभिहतं मयि ॥ ३९ ॥ द्वावन्धो निहतौ वृद्धौ माता जन-
 यिता च मे । तौ नूनं दुर्बलावन्धो मत्प्रतीक्षी पिपासितौ ॥४०॥
 चिरमाशां कृतां कष्टां वृणां सन्धारयिष्यतः । न नूनं तपसो
 वास्ति फलयोगः श्रुतस्य वा ॥४१॥ पिता यन्मां न जानीते शयानं
 पतितम्भुवि । जानन्नपि च किं कुर्यादशक्त्यापरिक्रमः ॥४२॥
 भिद्यमानमिवाशक्तिस्त्रातुमन्यो नगो नगम् । पितृस्त्वमेव मे गत्वा
 शीघ्रमाचक्ष्ण राषव ॥ ४३ ॥ न त्वामनुदहेत् क्रुद्धो वनमग्नि-
 रिवैधितः । इयमेकपदी राजन् यतो मे पितुराश्रमः ॥ ४४ ॥
 तं प्रसादय गत्वा त्वं न त्वां संकुपितः शपेत् । विशल्यं कुरु मां
 राजन् मर्म मे निशितः शरः ॥ ४५ ॥ रुणाद्धि षडु सोत्सेधं
 तीरमम्बुरयो यथा । सशल्यः क्लिश्यते प्राणैर्विशल्यो विन-

शिष्यति ॥ ४६ ॥ इति मामविशञ्चिन्ता तस्य शल्यापकर्षणे ।
 दुःखितस्य च दीनस्य मम शोकातुरस्य च ॥ ४७ ॥ लक्ष्म्या-
 मास स ऋषिञ्चिन्तां मुनिसुतस्तदा । तप्यमानं स मां कृच्छ्रा-
 दुवाच परमार्थवित् ॥ ४८ ॥ सीदमानो विवृत्ताङ्गो चेष्टमानो
 गतः क्षयम् । संस्तभ्य शोकन्धैर्ध्वेण स्थिरचित्तो भवास्य-
 हम् ॥ ४९ ॥ ब्रह्महत्या-कृतं पापं हृदयादपनीयताम् । न
 द्विजातिरहं राजन्माभूत्ते मनसो व्यथा ॥ ५० ॥ शूद्राया-
 मस्मि वैश्येन जातो नरवराधिप । इतीव वदतः कृच्छ्रादा-
 णाभिहतमर्मणः ॥ ५१ ॥ विघूर्णतो विचेष्टस्य वेपमानस्य
 भूतले । तस्य तातप्यमानस्य तं वाणमहमुद्धरम् ॥ ५२ ॥
 सुमामुद्दीच्य सन्त्रस्तो जहौ प्राणांस्तपोधनः ॥ ५३ ॥ जलार्द्र-
 गात्रन्तु विलप्य कृच्छ्रं मर्मव्रणं सन्ततमुच्छ्रमन्तम् । ततः सर-
 व्यान्तमहं शयानं समीच्य भट्टे सुभृशं विषसः ॥ ५४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

त्रिपष्टितमः सर्गः ।

बधमप्रतिरूपन्तु महर्षेस्तस्य राघवः । विलपन्नेव धर्मात्मा
 कीशल्यामिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ तदज्ञानात् महत् पापं कृत्वा
 संकुलितेन्द्रियः । एकश्वचिन्तयं बुध्या कथन्तु सुकृतं भवेत् ॥ २ ॥
 ततस्त्वं घटमादाय पूर्णं परमवारिणा । आश्रमं तदहं प्राप्य
 यथाख्यातपथं गतः ॥ ३ ॥ तत्राहं दुर्बलौ हृद्धौ दीनाव-
 परिणायकौ । अपश्यं तस्य पितरौ लूनपक्षाविव द्विजौ ॥ ४ ॥
 तन्निमित्ताभिरासीनौ कथाभिरपरिश्रमी । तामाशां मत्कृते
 हीनौ उपासीनावनाथवत् ॥ ५ ॥ शोकोपहतचित्तश्च भय-

सन्तस्तचेतनः । तज्ज्ञाश्रमपदं गत्वा भूयः शोकमहं गतः ॥ ६ ॥
 पदशब्दन्तु मे श्रुत्वा मुनिर्वाक्यमभाषत । किञ्चिरायसि मे
 पुत्रपानीयं क्षिप्रमानय ॥ ७ ॥ यन्निमित्तमिदं तात मल्लिले
 क्रीडितं त्वया । उत्कण्ठिता ते मातेयं प्रविश क्षिप्रमाश्रमम् ॥ ८ ॥
 यद्यलीकं कृतं पुत्रमात्रा ते यदि वा मया । न तन्मनसि
 कर्त्तव्यं त्वया तात यथास्वना । ९ ॥ त्वं गतिस्त्वगतीनाञ्च
 चतुस्त्वं हीनचक्षुषाम् । समासक्तस्त्वयि प्राणाः कथं त्वन्वाभि-
 भाषसे ॥ १० ॥ मुनिमथ्यक्तया वाचा तमहं सज्जमानया ।
 हीनव्यञ्जनया प्रेक्ष्य भीतचित्त इवावृषम् ॥ ११ ॥ मनसः कर्म-
 चेष्टाभिरभिसंस्तभ्य वाग्बलम् । आचचक्षे त्वहं तस्मै पुत्रव्य-
 सनजं भयम् ॥ १२ ॥ क्षत्रियोहं दशरथो नाहं पुत्रो महा-
 त्मनः । सज्जनावमतं दुःखमिदं प्राप्तं स्वकर्मजम् ॥ १३ ॥
 भगवंत्यापहस्तोहं सरयूतीरमागतः । जिघांसुः श्वापदं कि-
 ञ्चिन्निपाने वागतं गजम् ॥ १४ ॥ ततः श्रुतो मया शब्दो जले
 कुम्भस्य पूर्यतः । द्विपोयमिति मत्वा हि वाणेनाभिहतो
 मया ॥ १५ ॥ गत्वा तस्यास्ततस्तीरमपश्यमिषुणा हृदि । विनि-
 र्भिन्वङ्गतप्राणं शयानं भुवि तापसम् ॥ १६ ॥ ततस्तस्यैव
 वचनादुपेत्य परितप्यतः । स मया सहसा वाण उद्धृतो मर्मत-
 स्तदा ॥ १७ ॥ स चोद्धृतं वाणेन सहसा स्वर्गमास्थितः ।
 भगवन्तावुभौ शोचन् वृद्धाविति विलप्य च ॥ १८ ॥ अज्ञाना-
 द्भवतः पुत्रः सहसाभिहतो मया । शेषमेवं गते यत् स्यात्
 तत् प्रसीद तु मे मुनिः ॥ १९ ॥ स तच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं मयो-
 क्तमघशंसिना । नाशकत् तीव्रमायासं स कर्तुं भगवावृषिः ॥ २० ॥
 स बाष्पपूर्णावदनो निश्चसंच्छोकमूर्च्छितः । मामुवाच महा-
 तेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ २१ ॥ यद्येतदशुभं कर्म न क्ष-
 मे कथयेः स्वयम् । फलेन्मूर्धा स्म ते राजन् सद्यः शतसह-

सुधा ॥ २२ ॥ क्षत्रियेण वधो राजन् वानप्रस्थे विशेषतः ।
 ज्ञानपूर्वकतः स्थानात् च्यावयेदपि वज्रिणम् ॥ २३ ॥ सप्तधा
 तु भवेन्मूर्धा मुनौ तपसि तिष्ठति । ज्ञानाद्विह्वलतः शस्त्रं
 तादृशे ब्रह्मवादिनि ॥ २४ ॥ अज्ञानाद्विह्वलं यस्माद्विदन्ते तेन
 जीवसे । अपि ह्यद्य कुलं न स्यात् राघवाणां कुतो भवान् ॥ २५ ॥
 नय नी वृष तं देशमिति मां चाभिभाषत । अद्य तं द्रष्टुमिच्छावः
 पुत्रं पश्चिमदर्शनम् ॥ २६ ॥ रुधिरैणावसिक्ताङ्गं प्रकीर्णा-
 जिनवाससम् । शयानं भुवि निःसंज्ञं धर्मराजवशङ्कतम् ॥ २७ ॥
 अथाहमेकस्त्रं देयं नोत्वा तौ षड्यदुःखितौ । अस्पर्शयमहं
 पुत्रं तं मुनिं सह भार्यया ॥ २८ ॥ तौ पुत्रमालनः स्मृष्ट्वा
 तमासाद्य तपस्विनी । निपेततुः शरीरेस्य पिता चैनमुवाच
 ह ॥ २९ ॥ नाभिवादयसे माय न च मामभिभाषसे । किञ्च
 शेषे तु भूमौ त्वं वत्स किं कुपितो ह्यसि ॥ ३० ॥ नन्वहन्ते
 प्रियः पुत्र मातरं पश्य धार्मिकीम् । किञ्च नालिङ्गसे पुत्र
 सुकुमार वचो वद ॥ ३१ ॥ कस्य वा पररातेहं शोष्यामि हृद-
 यङ्गमम् । अधीयानस्य मधुरं शास्त्रं वान्यद्विशेषतः ॥ ३२ ॥
 को मां सन्ध्यामुपास्यैव स्नात्वा उदतस्तथाशनः । स्नाषयिष्यत्यु-
 पासीनः पुत्रशोकभयार्दितम् ॥ ३३ ॥ कन्दमूलफलं हृत्वा
 यो मां प्रियमिवातिथिम् । भोजयिष्यत्यकर्मण्यमप्रग्रहमना-
 यकम् ॥ ३४ ॥ इमामन्वाञ्च वृडाञ्च मातरन्ते तपस्विनीम् ।
 कथं पुत्र भरिष्यामि कृपणां पुत्रगर्हिणीम् ॥ ३५ ॥ तिष्ठ
 मामागमः पुत्र यमस्य सदनं प्रति । श्वो मया सह गन्तासि
 जनन्या च समेधितः ॥ ३६ ॥ उभावपि च शोकात्तावनाथौ
 कृपणौ वने । क्षिप्रमेव गमिष्यावस्त्वया हीनी यमचयम् ॥ ३७ ॥
 न्ततो वैवस्वतं दृष्ट्वा तं प्रवक्ष्यामि भारतीम् । क्षमतां धर्मराजो
 मे विभ्रयात् पितरावयम् ॥ ३८ ॥ दातुमर्हति धर्मात्मा लोक-

पालो महायथाः । ईदृशस्य ममाक्षय्यामेकामभयदृष्टि-
 याम् ॥ ३८ ॥ अपापोसि यथा पुत्र निहतः पापकर्मणा ।
 तेन सत्येन गच्छाशु ये लोकास्त्रस्त्रवेधिनाम् ॥ ४० ॥ यां हि
 शूरा गतिं यान्ति संग्रामिष्वनिवर्त्तिनः । हतास्त्रभिमुखाः पुत्र
 गतिं तां परमां व्रज ॥ ४१ ॥ यां गतिं सगरः शैथ्यो दिलोपो
 जनमेजयः । नङ्गपो धुन्नुमारश्च प्राप्तास्तां गच्छ पुत्रक ॥ ४२ ॥
 या गतिः सर्वभूतानां स्वाध्यायात्तपसश्च या । भूमिदस्याहिता-
 ग्नेश्च एकपत्नीव्रतस्य च ॥ ४३ ॥ गोसहस्रप्रदातृणां गुरुसेवा-
 भतामपि । देहन्यासकृत-या च तां गतिं गच्छ पुत्रक ॥ ४४ ॥
 न हि त्वस्मिन् कुले जातो गच्छत्यकुशलां गतिम् । स तु
 यास्यति येन त्वं निहतो मम वान्धवः ॥ ४५ ॥ एवं स कृपणं
 तत्र पर्यदेवयतासक्तत् । तद्योक्ता कर्तुमुदकं प्रवृत्तः सह
 भार्यया ॥ ४६ ॥ स तु दिव्येन रूपेण मुनिपुत्रः स्वकर्मभिः ।
 स्वर्गमध्यारूढत् क्षिप्रं शक्रेण सह धर्मवित् ॥ ४७ ॥ आवभाषे
 च तो वृद्धी शक्रेण सह तापसः । आश्वस्य च सुहृत्तन्तु पि-
 तरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ स्थानमस्मि महत्प्राप्तो भवतोः परि-
 चारणात् । भवन्तावपि च क्षिप्रं मम मूलमुपैष्यतः ॥ ४९ ॥
 एवमुक्त्वा तु दिव्येन विमानेन वपुष्मता । आरुरोह दिवं क्षिप्रं
 मुनिपुत्रो जितेन्द्रियः ॥ ५० ॥ स कृत्वाथोदकं ह्येणं तापसः
 सह भार्यया । मामुवाच महातेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ ५१ ॥
 अद्यैव जहि मां राजन् मरणे नास्ति मे व्यथा । यः शरैकै-
 पुत्रं मां त्वमकार्षीरपुत्रकम् ॥ ५२ ॥ त्वयापि च यदज्ञाना-
 न्विहतो मे स बालकः । तेन त्वामपि शप्येहं सुदुःखमति-
 दारणम् ॥ ५३ ॥ पुत्रव्यसनजं दुःखं यदेतन्मम साम्प्रतम् ।
 एवं त्वं पुत्रशोकैः राजन् कालं करिष्यसि ॥ ५४ ॥ अज्ञानात्
 हतो यस्मात् क्षत्रियेण त्वया मुनिः । तस्मात्त्वान्नाविशत्याशु

ब्रह्महत्या नराधिप ॥ ५५ ॥ त्वामप्येतादृशो भावः क्षिप्रमेव
 गमिष्यति । जीवितान्तकरो घोरो दातारमिव दक्षिणाम् ॥ ५६ ॥
 एवं शापं मयि न्यस्य विलप्य करुणं बद्ध । चितामारोप्य
 देहन्तन्मिथुनं स्वर्गमभ्ययात् ॥ ५७ ॥ तदेतच्चिन्तया तेन स्मृतं
 पापं मया स्वयम् । तदा वाल्यात् कृतं देवि शब्दवेध्यनुक-
 र्षिणा ॥ ५८ ॥ तस्यायं कर्मणो देवि विपाकः समुपस्थितः ।
 अपथ्यैः सद्यः सम्भुक्ते व्याधिरन्तरसे यथा ॥ ५९ ॥ तस्मान्मा-
 मागतं भद्रे तस्योदारस्य तद्वचः । इत्युक्त्वा स रुदंस्त्रयो
 भार्यामाह तु भूमिपः ॥ ६० ॥ यदहं पुत्रशोकेन सत्यजि-
 व्यामि जीवितम् । चतुर्भ्यां त्वां न पश्यामि कौशल्ये त्वं हि मां
 स्पृश ॥ ६१ ॥ यमक्षयमनुप्राप्ता न हि द्रक्ष्यन्ति मानवाः ।
 यदि मां संस्पृशेद्रामः सकृदन्तारभेत वा ॥ ६२ ॥ धनं वा
 यौवराज्यम्वा जीवियमिति मे मतिः । न तन्मे सदृशं देवि
 यस्मया राघवे कृतम् ॥ ६३ ॥ सदृशं तप्तु तस्यैव यदनेन
 कृतं मयि । दुर्दत्तमपि कः पुत्रं त्यजेद्भुवि विचक्षणः ॥ ६४ ॥
 कश्च प्रव्रज्यमानो वा नास्त्रयेत्पितरं सुतः । चतुषा त्वां न प-
 श्यामि स्मृतिर्मम विलुप्यते ॥ ६५ ॥ दूता वैवस्वतस्यैते कौशल्ये
 त्वरयन्ति माम् । अतस्तु किं दुःस्वतरं यदहं जीवितक्षये ॥ ६६ ॥
 न हि पश्यामि धर्मज्ञं रामं सत्यपराक्रमम् । तस्यादर्शनजः
 शोकः सुतस्याप्रतिकर्मणः ॥ ६७ ॥ उच्छ्रोषयति वै प्राणान्
 वारिः श्लोकमिवातपः । न ते मनुष्या देवास्ते ये चारु शुभकु-
 ण्डलम् ॥ ६८ ॥ सुखं द्रक्ष्यन्ति रामस्य वर्षे पञ्चदशे पुनः ।
 पद्मपत्रेक्षणं सुभ्रु सुदंष्ट्रश्चाश्नासिकम् ॥ ६९ ॥ धन्या द्रक्ष्यन्ति
 रामस्य ताराधिपसमं सुखम् । सदृशं शारदस्त्रेन्दोः फुल्लस्र
 कमलस्य च ॥ ७० ॥ सुगन्धि मम रामस्य धन्या द्रक्ष्यन्ति ये
 सुखम् । तिष्ठन्त-वनवासन्तमयोध्यां पुनरागतम् ॥ ७१ ॥

द्रव्यन्ति सुखिनो रामं शुकं मार्गगतं यथा । कौशल्ये चित्त-
 मोहेन हृदयं सीदते तराम् ॥ ७२ ॥ वेदये न च संवृत्तान्
 शब्दस्पर्शरसानहम् । चित्तनाशाद्विपद्यन्ते सर्वाण्येवेन्द्रि-
 याणि हि ॥ ७३ ॥ चीणस्नेहस्य दीपस्य संरक्ता रश्मयो
 यथा । अयमात्मभवः शोको मामनाथमचेतनम् ॥ ७४ ॥ सं-
 साधयति वेगेन यथा कूलं नदीरथः । हा राघव महाबाहो
 हा ममायासनाशन ॥ ७५ ॥ हा पितृप्रिय मे नाथ हा ममासि
 गतः सुत । हा कौशल्ये न पश्यामि हा सुमिते तपस्विनि ॥ ७६ ॥
 हा वृशंसे ममामिते कैकेयि कुलपांसनि । इति मातुश्च रा-
 मस्य सुमित्रायाश्च सन्निधौ ॥ ७७ ॥ राजा दशरथः शोचन्
 जीवितान्तमुपागमत् ॥ ७८ ॥ तथा तु दीनः कथयन्मराधिपः
 प्रियस्य पुत्रस्य विवामनात्तरः । गर्तर्द्धरात्रे भृशदुःखपीडित-
 सादा जहौ प्राणमुदारदर्शनः ॥ ७९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

चतुःषष्टितमः सर्गः ।

अथ रात्र्यां व्यतीतायां प्रातरेवापरेहनि । वन्दिनः
 पशुपातिष्ठन् तत् पार्थिव निवेशनम् ॥ १ ॥ सूताः परमसं-
 स्कारा मागधाश्चोत्तम श्रुताः । गायकस्तुतिशीलाश्च निगदन्तः
 पृथक् पृथक् ॥ २ ॥ राजानं सुवतां तेषामुदात्ताभिहितार्शिसाम् ।
 प्रासादभोगविस्तीर्णस्तुतिशब्दो ह्यवर्त्तत ॥ ३ ॥ ततस्तु सुवतां
 तेषां सूतानां पाणिवादकाः । अपदानान्युदाहृत्य पाणिवादा-
 न्यवादयन् ॥ ४ ॥ तेन शब्देन विहगाः प्रतिबुद्धाश्च सखनुः ।
 शास्त्रास्थाः, पञ्जरस्थाश्च ये राजकुलगोचराः ॥ ५ ॥ व्याहृताः

मुख्यशब्दाश्च वीणानाञ्चापि निस्सनाः । आशीर्गेयश्च गाथानां
 पूरयामास वेश्म तत् ॥ ६ ॥ ततः शुचिसमाचाराः पथ्युप-
 स्थानकोविदाः । स्त्रीवर्षवरभूयिष्ठा उपतस्थुर्यथा पुरा ॥ ७ ॥
 हरिचन्दनसम्पृक्तसुदकं काञ्चनैर्घटैः । आनिन्युः स्नानशिञ्जाञ्जा
 यथाकालं यथाविधि ॥ ८ ॥ मङ्गलालम्बनीयानि प्राशनीया-
 न्युपस्करान् । उपानिन्युस्तथा पुण्याः कुमारीबहुला स्त्रियः ॥ ९ ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नं सर्वं विधिदर्शितम् । सर्वं सुगुणलक्ष्मीवत्तदभू-
 दभिचारिकम् ॥ १० ॥ ततः सूर्योदयं यावत् सर्वं परि-
 सप्तुत्सुकम् । तस्यावतुपसम्प्राप्तं किंस्त्रिदित्युपशङ्कितम् ॥ ११ ॥
 अथ याः कौशलेन्द्रस्य शयनं प्रत्यनन्तराः । ताः स्त्रियस्तु समा-
 गम्य भर्तारं प्रत्यबोधयन् ॥ १२ ॥ अथाप्यचितवृत्तास्ताविन-
 येन नयेन च । न ह्यस्य शयनं स्रुष्ट्वा किञ्चिदप्युपलेभिरे ॥ १३ ॥
 ताः स्त्रियः स्वप्नगीलज्ञाश्चेष्टासञ्च लनाङ्घ्रिषु । तां वेपथुपरीताश्च
 राज्ञः प्राणेषु शङ्किताः ॥ १४ ॥ प्रतिस्त्रोतस्तृणाग्राणां सदृशं
 सञ्चकाशिरे । अथ सन्देहमानानां स्त्रीणां दृष्ट्वा च पार्थि-
 वम् ॥ १५ ॥ यत्तदा शङ्कितं पापं तदा जज्ञे विनिश्चयः ।
 कौशल्या च सुमित्रा च पुत्रशोकपराजिते ॥ १६ ॥ प्रसुप्ते न
 प्रबुध्येते यथाकालसमन्विते । निष्प्रभा सा विवर्णा च सन्ना
 शोकेन सन्नता ॥ १७ ॥ न व्यराजत कौशल्या तारेव तिमिरा-
 वृता । कौशल्यानन्तरं राज्ञः सुमित्रा तदनन्तरम् ॥ १८ ॥
 न स्या विभ्राजते देवी शोकाश्चलुलितानना । ते च दृष्ट्वा तदा
 सुप्ते उभे देव्यो च तं वृपम् ॥ १९ ॥ सुप्तमेवोद्गतप्राणमन्तः-
 पुरममन्यत । ततः प्रचक्रुशुर्दीनाः सस्वरन्ता वराङ्गनाः ॥ २० ॥
 करेणैव इवारण्ये स्थानप्रच्युतयूथपाः । तासामाक्रन्दशब्देन
 सहस्रोद्गतचेतने ॥ २१ ॥ कौशल्या च सुमित्रा च त्यक्तनिद्रे
 बभूवतुः । कौशल्या च सुमित्रा च दृष्ट्वा पृष्ट्वा च पार्थिवम् ॥ २२ ॥

‘हा भर्त्सति परिक्रम्य पेततुर्धरणीतले । सा कोशलेन्द्रदुहिता
 चेष्टमाना महीतले ॥ २३ ॥ न भ्राजति जोधस्ता तारेव गगन-
 च्यता । वृषे शान्तगुणे जाति कौशल्यां पतितां भुवि ॥ २४ ॥
 अपश्यंस्ताः स्त्रियः सर्वा हतां नागवधूमिव । ततः सर्वा नरे-
 न्द्रस्य कैकेयीप्रमुखा स्त्रियः ॥ २५ ॥ रुदन्यः शोकसन्तप्ता
 निपेतुर्गतचेतनाः । ताभिः स बलवान्नादः क्रोशन्तीभिरनु-
 द्रुतः ॥ २६ ॥ येन स्कीतीकृतो भूयस्तदृग्दृष्टं समनादयत् ।
 तत्परित्वस्तसम्भ्रान्तपर्युत्सुकजनाकुलम् ॥ २७ ॥ सर्वत
 स्तमुलाक्रन्द परितापार्त्तबान्धवम् । सद्यो निपतितानन्दं
 दीनं विक्लवदर्शनम् ॥ २८ ॥ बभूव नरदेवस्य सद्गदिष्टान्त-
 मीयुषः । अतीतमाज्ञाप तु पार्थिवर्षभं यशःस्विनन्तं परि-
 वार्ष्य पत्नयः । भृशं रुदन्यः करुणं सुदुःखिताः प्रगृह्य बाहु
 व्यलपन्ननाथवत् ॥ २९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चपष्ठितमः सर्गः ।

तमग्निमिव संशान्तमस्वहीनमिवार्षवम् । गतप्रभमिवा-
 दित्यं स्वर्गस्थं प्रेक्ष्य भूमिपम् ॥ १ ॥ कौशल्या वाष्पपूर्णाक्षी
 विविधं शोककर्षिता । उपगृह्य शिरो राज्ञः कैकेयीं प्रत्य-
 भाषत ॥ २ ॥ सकामा भव कैकेयि भुंक्तं राज्यमकण्ठकम् ।
 त्यक्त्वा राजानमेकाया वृशंसे दुष्टचारिणि ॥ ३ ॥ विहाय मां
 गतो रामो भर्त्सा च स्वर्गतो मम । विपथे सार्थहीनेव नाहं
 जीवितुस्तस्यहे ॥ ४ ॥ भर्त्सारन्तु परित्यज्य का स्त्री दैवत-
 मात्मनः । इच्छेज्जीवितमन्यत कैकेष्वास्वत्तधर्मणः ॥ ५ ॥

न लुब्धो बुध्यते द्रोषान् किम्याकमिव भक्षयन् । कुञ्जानिमित्तं
 कैकेय्या राघवाणां कुलं हतम् ॥ ६ ॥ अनियोगे नियुक्तेन राज्ञा
 धामं विवासितम् । सभाय्यं जनकः श्रुत्वा परितपस्यत्यहं
 यथा ॥ ७ ॥ स मामनाथां विधवां नाद्य जानाति धार्मिकः ।
 रामः कमलपत्राक्षो जीवन्नाशमितो गतः ॥ ८ ॥ विदेहरा-
 जस्य सुता तथा चारुतपस्विनी । दुःखस्यानुचिता दुःखं वने
 पर्युद्दिजिष्यति ॥ ९ ॥ नदतां भीमघोषाणां निशासु स्तगपक्षि-
 णाम् । निशम्यमाना सन्त्रस्ता राघवं संश्रियिष्यदि ॥ १० ॥
 वृद्धसैवाल्पपुत्रस्य वैदेहीमनुचिन्तयन् । सोऽपि शोकसमाविष्टो
 नूनं त्यज्यति जीवितम् ॥ ११ ॥ साहसद्यैव दिष्टान्तं गमि-
 ष्यामि पतिव्रता । इदं शरीरमालिङ्ग्य प्रवेक्ष्यामि ङ्गताशनम् ॥ १२ ॥
 तां ततः सम्परिष्वज्य विलपन्तीं तपस्विनीम् । व्यपनिन्दुः
 सुदुःखार्तां कोशलयां व्यवहारिकाः ॥ १३ ॥ तैलद्रोण्यां तदा-
 मात्याः संवेश्य जगतीपतिम् । राज्ञः सर्वाण्यथादिशश्चक्रुः
 कर्माण्यनन्तरम् ॥ १४ ॥ न तु सङ्कालनं राज्ञो विना पुत्रेण
 मन्त्रिणः । सर्वज्ञाः कर्तुमीषुस्ते ततो रक्षन्ति भूमिपम् ॥ १५ ॥
 तैलद्रोण्यां शायितन्तं सचिवैस्तु नराधिपम् । हा ऋतोयमिति
 ज्ञात्वा स्त्रियस्ताः पर्यं देवयन् ॥ १६ ॥ बाह्वनुच्छ्रित्य कृपणा
 नेत्रप्रस्रवणैर्मुखैः । रुदन्यः शोकरुन्तप्ताः कृपणं पर्यं देव-
 यन् ॥ १७ ॥ हा महाराज रामेण सततं प्रियवादिना । वि-
 हीनाः सत्यसन्धेन किमर्थं विजहासि नः ॥ १८ ॥ कैकेय्या दुष्ट-
 भावाया राघवेण विवर्जिताः । कथं सपत्या वत्स्यामः स्मृपि
 विधवा वयम् ॥ १९ ॥ स हि नाथः स चास्माकं तव च प्रभु-
 राक्षयान् । वनं रामो गतः श्रीमान् विहाय वृपतिश्रियम् ॥ २० ॥
 त्वया तेन च वीरेण विना व्यसनमोहिताः । कथं वयं विवत्-
 स्यामः कैकेय्या च विदूषिताः ॥ २१ ॥ यया च राजा रामश्च

लक्ष्मणश्च महाबलः । सीतया सह सन्त्यक्ताः सा कमन्थं न हा-
 स्यति ॥ २२ ॥ ता वाष्पेण च सम्बीताः शोकेन विपुलेन च ।
 व्यचेष्टन्त निरानन्दा राषवस्य वरस्त्रियः ॥ २३ ॥ निशा नक्षत्र-
 हीनेव स्त्रीव भर्तृविवर्जिता । पुरी नाराजतायोध्या हीना राज्ञा
 महात्मना ॥ २४ ॥ वाष्पपर्ष्याकुलजना हाहाभूतकुला-
 क्क्षणाः । शून्यचत्वरशेषमान्ता न बभ्राज यथा पुरा ॥ २५ ॥
 गते तु शोकात् त्रिदिवं नराधिपे महीतलस्थ्यासु शृपाङ्गनासु
 च । निवृत्तचारः सहसा गतो रविः प्रवृत्तचारा रजनी क्षुप-
 स्थिता ॥ २६ ॥ ऋते तु पुत्राद्दहनं महीपतेर्नारोचयंस्ते
 सुहृदः समागताः । इतीव तस्मिन् शयने न्यवेशयन् विचिन्त्य
 राजानमचिन्त्यदर्शनम् ॥ २७ ॥ गत प्रभाद्यौरिव भास्करं
 विना व्यपेतनक्षत्रगणेव शर्वरी । पुरी वमासे रक्षिता महा-
 क्ष्मना कण्ठास्त्रकण्ठाकुलमार्गचत्तरा ॥ २८ ॥ नराश्च नार्ष्यंश्च
 समेत्य सङ्घुशो विगर्हमाणा भरतस्य मातरम् । तदा नगर्ष्यां
 नरदेवसङ्घये बभूवुरार्त्ता नच शर्म लेभिरे ॥ २९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

षट्षष्टितमः सर्गः ।

आक्रन्दिता निरानन्दा सास्त्रकण्ठजनाविला । अयोध्या-
 यामवतता सा व्यतीताय शर्वरी ॥ १ ॥ व्यतीतायान्तु शर्वर्ष्या-
 मादित्यस्योदये ततः । समेत्य राजकर्त्तारः सभामीशुर्दिजा-
 तयः ॥ २ ॥ मार्कण्डेयोय मौङ्गल्यो वामदेवश्च काश्यपः ।
 कात्यायनो गौतमश्च जाबालिश्च महायथाः ॥ ३ ॥ एते द्विजाः
 सङ्ग्रामात्त्रैः पृथग्वाचमुदीरयन् । वशिष्ठमेवाभिमुष्ठा अष्टं

राजपुरोहितम् ॥ ४ ॥ अतीता शर्वरी दुःखं या नो वर्षशतो-
 पमा । अस्मिन् पञ्चत्वमापन्ने पुत्रयोकेन पार्थिवे ॥ ५ ॥
 स्वर्गस्थश्च महाराजो रामश्चारण्यमाश्रितः । लक्ष्मणश्चापि ते-
 जस्वी रामेणैव गतः सह ॥ ६ ॥ उभौ भरतश्चन्द्रौ कैकयेषु
 परन्तपौ । पुरे राजगृहे रथ्ये मातामहनिवेशने ॥ ७ ॥ इत्सा-
 क्कृणामिहाद्यैव कश्चिद्राजा विधीयताम् । अराजकं हि नो राष्ट्रं
 विनाशं समवाप्नुयात् ॥ ८ ॥ नाराजके जनपदे विद्युन्माली
 महास्वनः । अभिवर्षति पर्जन्यो महो दिव्येन वारिणा ॥ ९ ॥
 नाराजके जनपदे वीजमुष्टिः प्रकीर्यते । नाराजके पितुः
 पुत्रो भार्या वा वर्धते वशे ॥ १० ॥ अराजके धनं नास्ति नास्ति
 भार्याप्यराजके । इदमत्याहितं चान्यत् कुतः सत्यमराजके ॥ ११ ॥
 नाराजके जनपदे कारयन्ति सभान्तराः । उद्यानानि च
 रथ्याणि हृष्टाः पुण्यगृहाणि च ॥ १२ ॥ नाराजके जनपदे
 यज्ञशीला हिजातयः । सत्पाण्यान्वासते दान्ता ब्राह्मणाः
 संशितव्रताः ॥ १३ ॥ नाराजके जनपदे महायज्ञेषु यज्वनः ।
 ब्राह्मणा वसुसम्पन्ना विश्वज्यन्त्याप्तदक्षिणाः ॥ १४ ॥ नाराजके
 जनपदे प्रहृष्टा नटनर्त्तकाः । उत्सवाश्च समाजाश्च बर्द्धन्ते राष्ट्र-
 बर्द्धनाः ॥ १५ ॥ नाराजके जनपदे सिद्धार्था व्यवहारिणः ।
 कथाभिरभिरज्यन्ते कथाशीलाः कथाप्रियैः ॥ १६ ॥ नाराजके
 जनपदे दद्यानानि समागताः । सायाङ्गे क्रीडितुं यान्ति
 कुभाख्यौ हेमभूषिताः ॥ १७ ॥ नाराजके जनपदे धनवन्तः
 सुरक्षिताः । शेरते विष्टतद्वाराः क्षुण्णगोरक्षजीविनः ॥ १८ ॥
 नाराजके जनपदे वाहनैः शीघ्रवाहिभिः । नरानिर्यान्त्यर-
 थ्यानि नारीभिः सह कामिनः ॥ १९ ॥ नाराजके जनपदे
 बहुषण्टा विषाणिनः । अटन्ति राजमार्गेषु कुञ्जराः षष्टि-
 श्रायनाः ॥ २० ॥ नाराजके जनपदे शरान् सन्ततमस्यताम् ।

श्रूयते तलनिर्घोष इष्वस्त्राणामुपासने ॥ २१ ॥ नाराजके
 जनपदे वणिजो दूरगामिनः । गच्छन्ति जेममध्वानं बद्ध-
 पण्यसमन्विताः ॥ २२ ॥ नाराजके जनपदे चरत्येकचरो वशी ।
 भावयन्नात्मनात्मानं यत्नसायंगृही मुनिः ॥ २३ ॥ नाराजके
 जनपदे योगक्षेमः प्रवर्त्तते । न चाप्यराजके सेना शत्रून्विप-
 हते युधि ॥ २४ ॥ नाराजके जनपदे हृष्टैः परमवाजिभिः ।
 नराः संयान्ति सहस्रा रथैश्च प्रतिमण्डिताः ॥ २५ ॥ नाराजके
 जनपदे नराः शास्त्रविशारदाः । सम्बदन्तोपतिष्ठन्ते वने-
 षूपवर्जेषु वा ॥ २६ ॥ नाराजके जनपदे माल्यमोदकदक्षिणाः ।
 देवताभ्यर्चनार्थाय कल्पन्ते नियतैर्जनैः ॥ २७ ॥ नाराजके
 जनपदे चन्दनागुरुरूपिताः । राजपुत्रा विराजन्ते वसन्त इव
 शाखिनः ॥ २८ ॥ यथा क्षलुदक्का नद्यो यथा वाप्यटणं वनम् ।
 अगोपाला यथा गावस्तथा राष्ट्रमराजकम् ॥ २९ ॥ ध्वजो रथस्य
 प्रज्ञानं धूमो ज्ञानं विभावसोः । तेषां यो नो ध्वजो राजा
 स देवत्वमिती गतः ॥ ३० ॥ नाराजके जनपदे स्वकं भवति
 कस्यचित् । मत्स्या इव जना नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् ॥ ३१ ॥
 ये हि सम्भिन्नमर्थ्यादा नास्तिकाः । किन्वसंशयाः । तेषु भा-
 वाय कल्पन्ते राजदण्डनिपीडिताः ॥ ३२ ॥ यथा दृष्टिः
 शरीरस्य नित्यमेव प्रवर्त्तते । तथा नरेन्द्रो राष्ट्रस्य प्रभवः
 सत्यधर्मयोः ॥ ३३ ॥ राजा सत्यश्च धर्मश्च राजा कुलवतां
 कुलम् । राजा माता पिता चैव राजा हितकरो वृणाम् ॥ ३४ ॥
 यमो वैश्वर्णः शक्रो वरुणश्च महाबलः । विशिष्यन्ते नरेन्द्रेण
 वृत्तेन महता ततः ॥ ३५ ॥ अहो तम इवेदं स्यान्न प्रज्ञायित
 किञ्च न । राजा चेन्न भवेत्लोके विभजन् साध्वसाधुनी ॥ ३६ ॥
 जीवत्यपि महाराजे तवैव वचनं वयम् । नातिक्रामामहे सर्वे
 वेलां प्राप्येव सागरः ॥ ३७ ॥ स नः समीक्ष्य द्विजवर्ष्यवृत्तं

रामायणम् ।

ना राट्टमरख्यभूतम् । कुमारमिच्छाकुसुमतं तथान्यं त्वमेव
राजानमिच्छाभिषेचय ॥ ३८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तषष्टितमः सर्गः ।

—०—

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वशिष्ठः प्रत्युवाच ह । मित्रामाल्य-
जनान् सर्वान् ब्राह्मणांस्तानिदं वचः ॥ १ ॥ यदसौ मातुलकुले
दत्तराज्यः परं सुखी । भरतो वसति भ्रात्रा शत्रुघ्नेन मुदा-
न्वितः ॥ २ ॥ तच्छीघ्रं जवना द्रुता गच्छन्तु त्वरितं हयैः ।
आनेतुं भ्रातरौ वीरौ किं समीक्षामहे वयम् ॥ ३ ॥ गच्छ-
न्विति ततः सर्वे वशिष्ठं वाक्यमब्रुवन् । तेषां तद्वचनं श्रुत्वा
वशिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ एहि सिद्धार्थविजय जयन्ताशोक-
नन्दन । श्रूयतामिति कर्त्तव्यं सर्वानिव ब्रवीमि वः ॥ ५ ॥ पुरं
राजगृहं गत्वा शीघ्रं शीघ्रजवैर्हयैः । त्यक्तशोकैरिदं वाच्यः
शासनाङ्गरतो मम ॥ ६ ॥ पुरीहितस्त्वां कुशलं प्राह सर्वे च
मन्त्रिणः । त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्ययिकं त्वया ॥ ७ ॥
मा चास्मै प्रीषितं रामं मा चास्मै पितरं हृतम् । भवन्तः शंसिपु-
र्गत्वा राषवाणामितः जयम् ॥ ८ ॥ कीशेयानि च वस्त्राणि
भूषणानि वराणि च । क्षिप्रमादाय राज्ञश्च भरतस्य च
गच्छत ॥ ९ ॥ दत्तपथशना द्रुता जग्मुः स्वं स्वं निवेशनम् ।
केकयांस्ते गमिष्यन्तो हयानारुह्य सम्प्रतान् ॥ १० ॥ ततः
प्रास्थानिकं कृत्वा कार्यं शेषवनन्तरम् । वशिष्ठेनाभ्यनुज्ञाता
द्रुताः सन्त्वरितं ययुः ॥ ११ ॥ न्यन्तेनापरतालस्य प्रलम्बस्यो-
त्तरं प्रति । निषेवमाणास्ते जग्मुर्नदीं मध्येन मालिनीम् ॥ १२ ॥

ते हास्तिनपुरे गङ्गां तीर्त्वा प्रत्यङ्मुखा ययुः । पाञ्चालदेश-
मासाद्य मध्येन कुरुजाङ्गलम् ॥ १३ ॥ सरांसि च सुफुल्लामि-
नदीश्च विमलोदकाः । निरीक्षमाणा जग्मुस्ते दूताः कार्ष्ण-
वशाद्द्रुतम् ॥ १४ ॥ ते प्रसन्नोदकां दिव्यां नानाविहगसेवि-
ताम् । उपातिजग्मुर्वेगेन शरदण्डां जलाकुलाम् ॥ १५ ॥
निकूलवृक्षमासाद्य दिव्यं सत्योपयाचनम् । अभिगम्याभि-
वाद्यन्तं कुलिङ्गां प्राविशन् पुरीम् ॥ १६ ॥ अभिकालं ततः
प्राप्य ततो योधिवनाञ्जयताः । पितृपैतामहीं पुण्यान्तेररिञ्चु-
मतीं नदीम् ॥ १७ ॥ अवेक्ष्याञ्जलिपानांश्च ब्राह्मणान् वेद-
पारगान् । ययुर्मध्येन वाङ्मीकान् सुदामानश्च पर्वतम् ॥ १८ ॥
विष्णोः पदं प्रेक्षमाणा विपागाञ्चापि शाल्मलीम् । नदीर्वापी-
स्तडागानि पल्लवानि सरांसि च ॥ १९ ॥ पश्यन्तो विविधां-
श्चापि सिंहान् व्याघ्रान् ष्ठगान् द्विपान् । ययुः पथातिमहता
शामनं भर्तुरीश्वरः ॥ २० ॥ ते आन्तवाहना दूता विस्मयेन
सता पथा । गिरिवजं पुरवरं शीघ्रमासेदुरंजसा ॥ २१ ॥
भर्तुः प्रियार्थं कुलरक्षणार्थं भर्तुश्च वंशस्य परिग्रहार्थम् । अहेड-
मानास्वरया स दूता रात्यान्तु ते तत् पुरमेव याताः ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अष्टषष्टितमः सर्गः ।

यामेव रात्रिं ते दूताः प्रविशन्ति सः तां पुरीम् । भरते-
नापि तां रात्रिं स्वप्नो दृष्टोयमप्रियः ॥ १ ॥ व्युष्टामेव तु तां
रात्रिं दृष्ट्वा तं स्वप्नमप्रियम् । पुत्त्रो राजाधिराजस्य सुभद्रं
पथं तथ्यत ॥ २ ॥ तथ्यमानं तमाज्ञाय क्वस्थाः प्रियवादिनः ।

आयासं विनयिष्यन्तः सभायां चक्रिरे कथाः ॥ ३ ॥ वादयन्ति
 तदा शान्तिं लासयन्त्यपि चापरे । नाटकान्यपरे स्फाञ्जर्हा-
 स्थानि विविधानि च ॥ ४ ॥ स तेर्महात्मा भरतः सखिभिः प्रिय-
 बोधिभिः । गोष्ठीहास्थानि कुर्वद्भिर्न प्राह्वयत राघवः ॥ ५ ॥
 तमब्रवीत् प्रियसखे भरतं सखिभिर्दृष्टम् । सुहृद्भिः पर्युपा-
 सीनः किं सखे नानुमोदसे ॥ ६ ॥ एवं ब्रवाणं सुहृदं भरतः
 प्रत्युवाच ह । शृणु त्वं तन्निमित्तं मे दैन्यमेतदुपागतम् ॥ ७ ॥
 स्वप्ने पितरमद्राक्षं मलिनं मुक्तमूर्च्छजम् । पतन्तमद्रिशिखरात्
 कलुषे गोमये हृदे ॥ ८ ॥ प्रवमानश्च मे दृष्टः स तस्मिन् गोमये
 हृदे । विपन्नजलिना तैलं हसन्निव मुञ्जमुञ्जः ॥ ९ ॥ तत-
 स्तिलोदनं भुक्त्वा पुनः पुनरधःशिराः । तैलेनाभ्यक्तसर्वाङ्ग-
 स्तैलमेवान्धगाहृत ॥ १० ॥ स्वप्नेपि सागरं शृष्कं चन्द्रश्च पतितं
 भुवि । उपरुद्धाञ्च जगतीं तमसेव समावृताम् ॥ ११ ॥ औप-
 वाच्यास्य नागस्य विषाणं शकलीकृतम् । सहसा चापि सं-
 शान्तान् ज्वलितान् जातवेदसः ॥ १२ ॥ अवदीर्णाञ्च पृथिवीं
 शृष्काञ्च विविधान् द्रुमान् । अहं पश्यामि विध्वस्तान् सधूमां-
 श्चैव पर्वताम् ॥ १३ ॥ पीठे कार्णायसे चैव निपन्नं कृष्णवास-
 सम् । प्रहरन्ति स्म राजानं प्रमदाः कृष्णपिङ्गलाः ॥ १४ ॥
 त्वरमाणश्च धर्मात्मा रक्तमाल्यानुलेपनः । रथेन खरयुक्तेन
 प्रयातो दक्षिणामुखः ॥ १५ ॥ प्रहसन्तीव राजानं प्रमदा
 रक्तवासिनी । प्रकर्षन्ती मया दृष्ट्वा राक्षसी विकृतानना ॥ १६ ॥
 एवमेतन्मया दृष्टमिमां रात्रिं भयावहाम् । अहं रामोद्यवा
 राजा लक्ष्मणो वा मरिष्यति ॥ १७ ॥ नरो यानेन यः स्वप्ने
 खरयुक्तेन याति हि । अचिरात्तस्य धूमाग्रं चितायां सम्प्रह-
 ष्यते ॥ १८ ॥ एतन्निमित्तं दीनोहं न वचः प्रतिपूजये ।
 श्रुयतीव च मे कण्ठी ये न स्वस्थ न मे मनः ॥ १९ ॥ न पश्यामि

भयस्थानं भयञ्जैवीपधारये । अथश्च स्वरयोगे मे ष्ठाया चाप-
गता मम ॥ २० ॥ जुगुप्सुन्निव चात्मानं न च पश्यामि कार-
णम् ॥ २१ ॥ इमाञ्च दुःस्वप्नगतं निशम्य हि त्वनेकरूपामवि-
तर्कितां पुरा । भयं महत्तद्द्रव्यान् याति मे विचिन्त्य राजा-
नमचिन्त्यदर्शनम् ॥ २२ ॥

इत्यर्पि रामान्तरे बान्ध्वीकीये अयोध्याकाण्डे

एकोनसप्ततितमः सर्गः ।

भरते ब्रुवति स्वप्नं दूतास्ते क्लान्तवाहनाः । प्रविश्यासह्य-
परिखं रम्यं राजगृहं पुरम् ॥ १ ॥ समागम्य च राज्ञा ते
राजपुत्रेण चार्जिताः । राज्ञः पादौ गृहीत्वा च तमूचुर्भरतं
वचः ॥ २ ॥ पुरोहितस्त्वां कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः ।
त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमाल्ययिकं त्वया ॥ ३ ॥ इमान् च
महार्हाणि वस्त्राण्याभरणानि च । प्रतिगृह्य विशालाक्ष मातु-
लस्य च दापय ॥ ४ ॥ अत्र विंशतिकोश्यासु वृषतेर्मातुलस्य ते ।
दशकोश्यासु सम्पूर्णास्तथैव च वृषाम्बज ॥ ५ ॥ प्रतिगृह्य तु
तत् सर्वं स्वनुरक्तः सुहृज्जने । दूतानुवाच भरतः कामैः सम्प्रति-
पूज्य तान् ॥ ६ ॥ कञ्चित् स कुशली राजा पिता दशरथा मम ।
कञ्चिदारोग्यता रामे लक्ष्मणे च महात्मनि ॥ ७ ॥ आर्या च
धर्मनिरता धर्मज्ञा धर्मवादिनी । अरोगा चापि कौशल्या
माता रामस्य धीमतः ॥ ८ ॥ कञ्चित् सुमित्रा धर्मज्ञा जननी
लक्ष्मणस्य या । शत्रुघ्नस्य च वीरस्य अरोगा चापि मध्यमा ॥ ९ ॥
आत्मकामा सदा चण्डी क्रोधना प्राज्ञमार्तिनी । अरोगा
चापि मे माता कैकेयी किमुवाच ह ॥ १० ॥ एवमुक्तासु ते

दूता भरतेन महात्मना । ऊचुः सम्प्रथितं वाक्यमिदं तं भरतं
 तदा ॥ ११ ॥ कुशलस्ते नरव्याघ्र येषां कुशलमिच्छसि ।
 श्रीश्च त्वां वृणु ते पद्मा युज्यतां चापि ते रथः ॥ १२ ॥ भरत-
 श्चापि तां दूतानिवसुक्तीभ्यभाषत । आपृच्छेयं महाराजं दूताः
 सन्त्वरयन्ति माम् ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा तु तान् दूतान् भरतः
 पार्थिवात्मजः । दूतैः सञ्चोदितो वाक्यं मातामहमुवाच ह ॥ १४ ॥
 राजन् पितुर्गमिष्यामि सकाशं दूतचोदितः । पुनरप्यहमेष्यामि
 यदा मे त्वं स्मरिष्यसि ॥ १५ ॥ भरतेनैवमुक्तञ्च वृषो मातामह-
 स्तदा । तमुवाच शुभं वाक्यं शिरस्याप्राय राघवम् ॥ १६ ॥
 गच्छ तातानुजाने त्वां कैकेयी सुप्रजास्त्वया । मातरं कुशलं
 ब्रूयाः पितरश्च परन्तप ॥ १७ ॥ पुरोहितश्च कुशलं ये चान्ये
 द्विजसत्तमाः । तौ च तात महेश्वरसौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ १८ ॥
 तस्मै हस्तपुत्रमांश्चितान् क्रम्वलानजिनानि च । सत्कृत्य केकयी
 राजा भरताय ददौ धनम् ॥ १९ ॥ अन्तःपुरेति संवृत्तान्
 व्याप्रवीर्ष्य बलोपमान् । दष्टायुक्तात्महाकायान् शुनयोपायनं
 ददौ ॥ २० ॥ रुक्मनिष्कसहस्रे द्वे षोडशाश्वशतानि च ।
 सत्कृत्य केकयीपुत्रं केकयी धनमादिशत् ॥ २१ ॥ तदामात्या-
 नभिप्रेतान् विश्वास्यांश्च गुणान्वितान् । ददावश्वपतिः शीघ्रं
 भरतायानुयायिनः ॥ २२ ॥ ऐरावतानैन्द्रशिरान्नागान् प्रिय-
 दर्शनान् । खुरान् शीघ्रान् सुसंयुक्तान् मातुलोक्यै धनं ददौ ॥ २३ ॥
 स दत्तं केकयेन्द्रेण धनं तन्नाभ्यनन्दत । भरतः केकयीपुत्रो
 गमनत्वरया तदा ॥ २४ ॥ बभूव ह्यस्य हृदये चिन्ता सुमहती
 तदा । त्वरया चापि दूतानां स्वप्नश्चापि च दर्शनात् ॥ २५ ॥
 स स्ववेश्माभ्यतिक्रम्य नरनागाश्वसंकुलम् । प्रपेदे सुमहच्छी-
 मान् राजमार्गमनुत्तमम् ॥ २६ ॥ अभ्यतीत्य ततोपष्टदन्तः-
 पुरमनुत्तमम् । ततस्तद्भरतः श्रीमान्नाविशे शानिवारितः ॥ २७ ॥

सी मातामहमापृच्छ्य मातुलञ्च युधाजितम् । रथमारुह्य भरतः
शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥ २८ ॥ रथान्मण्डलचक्रांश्च योजयित्वा
परं शतम् । उद्भृगोश्चखरैर्भृत्या भरतं यान्तमन्वयुः । २९ ॥
बलेन गुप्तो भरतो महात्मा सहाय्यं कस्यात्मसमैरमात्यैः । आदाय
शत्रुघ्नमपेतशत्रुगृहाद्ययौ मिद्ध इवेन्द्रलोकात् ॥ ३० ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्ततितमः सर्गः ।

स प्राङ्मुखो राजगृहाद्भिनिर्याय वीर्यवान् । ततः सु-
दामान्युतिमान् सन्तीर्यवेद्य तां नदीम् ॥ १ ॥ ह्लादिनीं
दूरपाराञ्च प्रत्यक्षोत्सुरङ्घ्रिणीम् । शतद्रुमतरश्चीमान्मदी-
मिच्छाकुनन्दनः ॥ २ ॥ ऐलधाने नदीं तीर्त्वा प्राप्य चापर-
पर्वतान् । शिलामाकुर्वतीं तीर्त्वा आग्नेयं शल्यकर्षणम् ॥ ३ ॥
सत्यमन्त्रः शुचिर्भूत्वा प्रेक्ष्यमाणः शिलावहाम् । अभ्यगात् स
महाशैलान् वनं चैत्ररथं प्रति ॥ ४ ॥ सरस्वतीञ्च गङ्गाञ्च युग्मेन
प्रतिपद्य च । उत्तरान् वीरमत्स्थानां भारुण्डं प्राविशद्वनम् ॥ ५ ॥
वेगिनीञ्च कुलिङ्गाख्यां ह्लादिनीं पर्वताव्रताम् । यमुनां प्राप्य
सन्तीर्णो बलमाश्रासयत्तदा ॥ ६ ॥ शीतीकृत्वा तु गात्राणि
क्लान्तानाश्रास्य वाजिनः । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च प्रयादा-
दाय चोदकम् ॥ ७ ॥ राजपुत्त्रो महारण्यमनभीक्ष्णोपसेवितम् ।
भद्रो भद्रेण यानेन मारुतः खमिवात्ययात् ॥ ८ ॥ भागीरथीं दुः-
प्रतरां शोशुधाने महानदीम् । उपायाद्राघवस्तूर्णं प्राग्वटे वि-
श्रुते पुटे ॥ ९ ॥ स गङ्गां प्राग्वटे तीर्त्वा समायात् कुटिकोष्ठि-
काम् । सबलस्तां स तीर्त्वाथ समगाङ्घ्रिर्भवर्द्धनम् ॥ १० ॥

तोरणं दक्षिणाह्वेन जम्बूप्रस्थं समागमत् । वरुथञ्च ययौ सम्यक्
 ग्रामं दशरथात्मजः ॥ ११ ॥ तत्र रम्ये वने वासं कृत्वासी
 प्राङ्मुखो ययौ । उद्यानामुज्ज्वानायाः प्रियका यत्र पादपाः ॥१२॥
 स तांस्तु प्रियकान् प्राप्य शीघ्रानास्थाय वाजिनः । अनुज्ञाप्याथ
 भरतो वाङ्मनीं त्वरितो ययौ ॥ १३ ॥ वामं कृत्वा सर्वतीर्थे
 तीर्त्वा चोत्तरगं नदीम् । अन्वा नदीश्च विविधैः पार्वतीयैस्तु-
 रङ्गमैः ॥ १४ ॥ हस्तिपृष्ठकमासाद्य कुटिकामप्यवर्त्तत । ततार
 च नरव्याघ्रो लोहित्ये च कपीवतीम् ॥ १५ ॥ एकसाले
 स्थाणुमतीं विनते गोमतीं नदीम् । कलिङ्गनगरे चापि प्राप्य
 सालवनं तदा ॥ १६ ॥ वनञ्च क्षिप्रमागच्छत् सुपरित्यान्त-
 वाहनः । भरतः समतीत्याशु गर्वस्यामरुणोदये ॥ १७ ॥
 अयोध्यां मनुना राज्ञा निर्मितां स ददर्श ह । तां पुरीं पुरुष-
 व्याघ्रः सप्तरात्रोषितः पथि ॥ १८ ॥ अयोध्यामयतो दृष्ट्वा सारथिं
 चेदमब्रवीत् । एषा नातिप्रतीता मे पुण्योद्याना यशस्विनी ॥१९॥
 अयोध्या दृश्यते दूरात् सारथे पाण्डुवृत्तिका । यज्वभिर्गुण-
 सम्पन्नैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ २० ॥ भूयिष्ठसद्वैराकीर्णा राजर्षि-
 वरपालिता । अयोध्यायां पुरा शब्दः श्रूयते तुमुलो महान् ॥२१॥
 समन्तान्तरनारीणां तमद्य न शृणोम्यहम् । उद्यानानि हि
 सायाङ्गे क्रीडित्वोपरतैर्नरैः ॥ २२ ॥ समन्तादिप्रधावद्भिः
 प्रकाशन्ते ममान्यथा । तान्यद्यानुरुदन्तीव परित्यक्तानि का-
 मिभिः ॥ २३ ॥ अरण्यभूतेव पुरी सारथे प्रतिभाति माम् ।
 न ह्यत्र यानैर्दृश्यन्ते न गजैर्न च वाजिभिः ॥ २४ ॥ निर्यान्तो
 वाभियान्तो वा नरमुख्या यथा पुरा । उद्यानानि पुरा भान्ति
 मत्तप्रसुदितानि च ॥ २५ ॥ तान्येतान्यद्य पश्यामि निरा-
 नन्दानि सर्वशः । स्वस्तपथैरनुपथं विकीर्णैर्द्धरिव द्रुमैः ॥ २६ ॥
 नाद्यापि श्रूयते शब्दो मत्तानां स्वगपक्षिणाम् । सरक्तां मधुरां

वांशीं कलं व्याहरतां वज्र ॥ २७ ॥ चन्दनागुरुसम्पृक्तधूप-
संमूर्च्छितोमलः । प्रवाति पवनः श्रीमान् किन्तु नाद्य यथा
पुरा ॥ २८ ॥ भरी-सृदङ्ग-वीणानां कीणसङ्घटितः पुनः ।
किमद्य शब्दो विरतः सदा दीनगतिः पुरा ॥ २९ ॥ अनिष्टानि
च पापानि पश्यामि त्रिविधानि च । निमित्तान्यमनोज्ञानि
तेन सीदति मे मनः ॥ ३० ॥ सर्वथा कुशलं न स्यात् सर्वथा
मम बन्धुषु । तथा ह्यसति सम्भाहे हृदयं सीदतीव मे ॥ ३१ ॥
विषमः श्रान्तहृदयः स्वस्तः संलुलितेन्द्रियः । भरतः प्रविवेवाशु
पुरीमिस्त्राकुपालिताम् ॥ ३२ ॥ द्वारेण वैजयन्तेन प्राविश-
च्छ्रान्तवाहनः । द्वास्थ्यैरुष्याय विजयं पृष्टस्तैः सहितो ययौ ॥ ३३ ॥
स त्वनेकाग्रहृदयो द्वास्थ्यं प्रत्यर्थ्यं तं जनम् । स्तूतमश्वपतः क्लान्त-
मब्रवीत् तत्र राघवः ॥ ३४ ॥ किमहं त्वरयानीतः कारणेन
विनाशघ । अशुभाशङ्कि हृदयं शीलञ्च पततीव मे ॥ ३५ ॥
श्रुता तु यादृशाः पूर्वं शृपतीनां विनाशने । आकारांस्तानहं सर्वा-
निह पश्यामि सारथे ॥ ३६ ॥ सम्भार्जनविहीनानि प्रहृषा-
युपलक्षये । असंयतकवाटानि श्रीविहीनानि सर्वशः ॥ ३७ ॥
बलिकर्मविहीनानि धूपसम्भादनेन च । अनाश्रितकुटुम्बानि
प्रभाङ्गोनजनानि च ॥ ३८ ॥ अलक्ष्मीकानि पश्यामि कुटुम्ब
भवनान्यहम् । अपेतमाल्यशोभानि असंश्रुताजिराणि च ॥ ३९ ॥
देवागाराणि शून्यानि न भान्तीह यथा पुरा । देवताह्वानिः
प्रविहाश्च यज्ञगोष्ठास्तथैव च ॥ ४० ॥ माल्यापणेषु राजन्ते नाद्य
पश्यानि वा तथा । दृश्यन्ते वणिजोप्यद्य न यथापूर्वमत्र
वै ॥ ४१ ॥ ध्यानसम्बन्धहृदया नष्टव्यापारयन्त्रिताः ।
देवायतनचैत्येषु दीनाः पक्षिमृगास्तथा ॥ ४२ ॥ मलिनद्वाम्शु-
पूर्णाक्षं दीनं ध्यानपरं कथम् । सस्त्रीपुंसश्च पश्यामि जन-
सुत्कण्ठितं पुरे ॥ ४३ ॥ इत्येवमुक्त्वा भरतः स्तूतन्तं दीनमा-

नसः । तान्यनिष्ठान्ययोध्यायां प्रेक्ष्य राजगृहं ययौ ॥ ४४ ॥
 तां शूच्यमृद्गाटकवेश्मरथ्यां रजोरुगादारकपाटयन्त्राम् । दृष्ट्वा
 पुरीभिन्द्रपुरीप्रकाशां दुःखेन सम्भूयतेरो बभूव ॥ ४५ ॥ बभूव
 पथ्यन्ननसः प्रियाणि यान्यन्यदा नास्य पुरे बभूवुः । अवाक्-
 शिरा दीनमना न हृष्टः पितुर्महात्मा प्रविवेश वेश्म ॥ ४६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकसप्ततितमः सर्गः ।

अपश्यन्तु ततस्तत्र पितरं पितुराक्षये । जगाम भरतो द्रष्टुं
 मातरं मातुराक्षये ॥ १ ॥ अत्रप्राप्तन्तु तं दृष्ट्वा कैकेयी प्रीषितं
 सुतम् । उत्पपात तदा हृष्टा त्यक्त्वा सौवर्णमासनम् ॥ २ ॥
 स प्रविश्येव धर्मात्मा स्वगृहं श्रीविवर्जितम् । भरतः प्रेक्ष्य
 जग्राह जनन्याश्वरथौ शुभा ॥ ३ ॥ तं मूर्ध्नि समुपग्राय परि-
 प्वज्य यशस्विनम् । अङ्गे भरतसाराण्य प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ ४ ॥
 अग्नौ ते क्रतिचिद्रात्यश्रुतस्यार्थं कवेश्मनः । अपि नाध्वश्रमः
 शीघ्रं रथेनापततस्तव ॥ ५ ॥ अर्थकस्ते सुकुशली युधाजिन्-
 मातुरुस्तव । प्रवामाञ्च सुखं पुत्र सर्वं मे वक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥
 एवं पृष्ट्वु कैकेय्या प्रियं पार्थिवनन्दनः । आचष्ट भरतः सर्वं
 मात्रे राजीवलोचनः ॥ ७ ॥ अद्य मे सप्तमी रात्रिस्तुतस्या-
 र्थं कवेश्मनः । अस्वायाः कुशली तातो युधाजिन्मातुल्य मे ॥ ८ ॥
 यन्मे धनञ्च रत्नञ्च ददौ राजा परन्तपः । परिश्रान्तं पथ्यभवत्
 ततोहं पर्वमागतः ॥ ९ ॥ राजवाञ्छहरैर्दूतैस्तर्ष्यमाणोहमा-
 गतः । यदहं प्रष्टुमिच्छामि तदंवा वक्तुमर्हति ॥ १० ॥ शून्यायं
 शयनीयस्ते पथ्यङ्की हेमभूपितः । न चायमिच्छाकुजनः प्रहृष्टः

प्रतिभाति मे ॥ ११ ॥ राजा भवति भूयिष्ठ इहास्याया निवे-
 शने । तमहं नाद्य पश्यामि द्रष्टुमिच्छन्निहागतः ॥ १२ ॥
 पितृग्रहिये पादौ च तं ममात्मा हि पृच्छतः । आहो भ्रिदं-
 वाज्येष्ठायाः कौशल्याया निवेगधि ॥ १३ ॥ तं प्रत्युवाच कैकेयी
 प्रियवहोरमप्रियम् । अजानन्तं प्रजानन्ती राज्यलोभेन मो-
 हिता ॥ १४ ॥ या गतिः सर्वभूतानां तां गतिं ते पिता गतः ।
 राजा महात्मा तेजस्वी याजजूज-सतां गतिः ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वा
 भरतो वाक्यं धर्माभिजनवाद्भुविः । पपात महमा भूजौ
 पिष्टयोक्त्रतादितः ॥ १६ ॥ हा हतोस्मीति लपणं दीनां वा-
 चमुदीरयन् । निपपात महावाङ्मूर्खो ह्यनिप्रिय वीर्यवान् ॥ १७ ॥
 ततः शोकेन सखीतः पितुर्मरणदुःखितः । विव्रलाप महा-
 तेजा भ्रान्ताकुलितचेतनः ॥ १८ ॥ एतत् सुसुचिरं भाति
 पितुर्मे शयनं पुरा । शग्निनेवामलं रातो गगनं तोयदात्रये ॥ १९ ॥
 तदिदं न विभात्यद्य विहीनं तेन धीमता । व्योमिव शग्निना
 हीनमपशुष्क इव सागरः ॥ २० ॥ वाप्यमुत्सृज्य कण्ठेन
 स्वात्मना परिपीडितः । प्रच्छाद्य वदनं श्रीमदस्त्रेण जयतां-
 वरः ॥ २१ ॥ तस्मात्तं देवमक्षाशं मसीच्य पतितं भुवि नि-
 कृन्तमिव सालस्य स्कन्धं परशुना वने ॥ २२ ॥ माता मातङ्ग-
 सङ्काशं चन्द्रार्कसदृशं सुतम् । उत्थापयित्वा शोकार्त्तं वचनं
 चेदमब्रवीत् ॥ २३ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं शेषे राजपुत्र महा-
 यशः । त्वद्दिधा न हि शोचन्ति मनः सदसि सम्प्रताः ॥ २४ ॥
 दानयज्ञाधिकारा हि शीलश्रुतितपोनुगा । बुद्धिस्ते बुद्धि-
 सम्पन्न प्रभेवार्कस्य मन्दिरे ॥ २५ ॥ स रुदित्वा चिरं कालं
 भूमौ परिविष्टस्य च । जगतीं प्रत्युवाचेदं शोकैर्बद्धभिराहतः ॥ २६ ॥
 अभिषेच्यति रामन्तु राजा यज्ञन्तु यज्यते । इत्यहं कृतसङ्कल्पो
 हृष्टो यात्रामयाचिपम् ॥ २७ ॥ तदिदं ह्यन्यथा भूत व्य-

'दीर्घं मनो मम । पितरं यो न पश्यामि नित्यं प्रियहिरे-
 रतम् ॥ २८ ॥ अश्व केनात्यगाद्राजा व्याधिना मथ्यनागतः ।
 धन्या रामाद्यः सर्वे यैः पिता सत्कृतः स्वयम् ॥ २९ ॥ न
 नूनं मां महाराजः प्राप्तं जानाति कीर्त्तिमान् । उपजिघ्रेत्तु
 मां मुग्धं तातः सन्नाम्य सत्वरः ॥ ३० ॥ क्व स पाणिः सुखस्पर्श-
 स्नातस्याक्लिष्टकर्मणः । यो हि मां रजसा ध्वस्तमभीक्ष्णं परि-
 मार्जति ॥ ३१ ॥ यो मे भ्राता पिता बन्धुर्यस्य दासोऽस्मि
 सन्मतः । तस्य मां शीघ्रमाख्याहि रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ३२ ॥
 पिता हि भवति ज्येष्ठो धर्ममार्थस्य जानतः । तस्य पादौ
 ग्रहियामि सहीदानीं गतिर्मम ॥ ३३ ॥ धर्मविद्वर्गशीलस्य
 महाभागो दृढव्रतः । आर्यो किमब्रवीद्राजा पिता मे सत्य-
 विक्रमः ॥ ३४ ॥ पथिमं माधु सन्देगमिच्छामि श्रोतुमात्मनः ।
 इति पृथा यथातच्चं कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ रामेति
 राजा विलपन् हा सीते लक्ष्मणेति च । स महात्मा परं लोकं
 गतो गतिमतांवरः ॥ ३६ ॥ इति मां पथिमां वाचं व्याजहार
 पिता तव । कालधर्मपरिचिन्तः पाशैरिव महागजः ॥ ३७ ॥
 सिद्धार्थास्तु नरा राममागतं सह सीतया । लक्ष्मणश्च महाबाहुं
 द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् ॥ ३८ ॥ श्रुत्वा तु विषसादैवं द्वितीया-
 प्रियशंसनात् । विषस्रवदनी भूत्वा भूयः पप्रच्छ मातरम् ॥ ३९ ॥
 क्व चेदानीं स धर्मात्मा कौशल्यानन्दबर्द्धनः । लक्ष्मणेन सह
 भ्राता सीतया च समागतः ॥ ४० ॥ तथा पृथा यथान्याय-
 माख्यातुमुपचक्रमे । मातास्य युगपदाश्वं विप्रियं प्रियशं-
 सया ॥ ४१ ॥ स हि राजसुतः पुत्र चौरवासा महावनम् ।
 दण्डकान् सह वैदेह्या लक्ष्मणानुचरो गतः ॥ ४२ ॥ तच्छ्रुत्वा
 भरतस्त्रसो भ्रातृस्वारितशङ्कया । स्वस्य वंशस्य माहात्म्यात्
 प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ ४३ ॥ कञ्चिन्न ब्राह्मणधनं हृतं रामेण

कस्यचित् । कञ्चिन्नाख्यो दरिद्रो वा तेनापापो विहिंसितः ॥४४॥
 कञ्चिन्न परदारान् वा राजपुत्रोभिमन्यते । कस्मात् स दण्ड-
 कारख्ये भ्राता रामो विवासितः ॥ ४५ ॥ अथास्य चपला
 माता तत् स्वकर्म यथातथम् । तेनैव स्त्रीस्वभावेन व्याहर्तु-
 मुपचक्रमे ॥ ४६ ॥ एवमुक्ता तु कैकेयी भरतेन महात्मना ।
 उवाच वचनं हृष्टा वृथा पर्ण्डितमानिनी ॥ ४७ ॥ न ब्राह्मण-
 धनं किञ्चिद्धृतं रामेण कस्यचित् । कञ्चिन्नाख्यो दरिद्रो वा
 तेनापापो विहिंसितः ॥ ४८ ॥ न रामः परदारान् स चक्षुर्भ्या-
 मपि पश्यति । मया तु पुत्रं श्रुत्वैव रामस्येहाभिषेचनम् ॥४९॥
 याचितस्ते पिता राज्यं रामस्य च विवासनम् । स स्ववृत्तिं
 समास्थाय पिता ते तत्तथाकरोत् । ५० ॥ रामस्तु सहस्री-
 मित्तिः प्रेषितः सह सीतया । तमपश्यन् प्रियं पुत्रं महीपालो
 महाययाः ॥ ५१ ॥ पुत्रगोकपरिद्यूनः पञ्चत्वमुपपेदिवान् ।
 त्वया त्विदानीं धर्मन्नराजत्वमवलम्ब्यताम् ॥ ५२ ॥ त्वत्कृते हि
 मया सर्वमिदमेवस्विधं कृतम् । मा शोकं मा च सन्तापं धैर्यं मा-
 यय पुत्तक ॥ ५३ ॥ त्वदधीना हि नगरी राज्यञ्चैतदना-
 मयम् ॥ ५४ ॥ तत् पुत्र शीघ्रं विधिना विधिञ्चैर्वशिष्ठमुख्यैः
 सहितो द्विजेन्द्रैः । सङ्घाल्य राजानमदीनसत्वमात्मानमुर्ध्या-
 मभिषेचयस्व ॥ ५५ ॥

द्वत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

द्विसप्ततितमः सर्गः ।

श्रुत्वा च स पितुर्दत्तं भ्रातरौ च विवासिती । भरतो
 दुःखसन्तप्त इदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ किं नु कार्श्यं हतस्येह

मम राज्येन शीघ्रतः । विहीनस्याथ पिता च भ्राता पितृ-
 समेन च ॥ २ ॥ दुःखे मे दुःखमकरोर्ब्रणे क्षारमिवाददाः ।
 राजानं प्रेतभावस्थं कृत्वा रामञ्च तापसम् ॥ ३ ॥ कुलस्य त्वम-
 भावाय कान्तरात्रिरिवागता । अङ्गारसुपगुह्यं स्य पिता मे
 नावबुद्धवान् ॥ ४ ॥ शत्रुमापादितो राजा त्वया मे पापद-
 र्शिनि । सुखं परिहृतं मोहात् कुलेभ्यिन् कुलपांसनि ॥ ५ ॥
 त्वां प्राप्य हि पिता मेद्य सत्यसन्धो महायगाः । तीव्रदुःखाभि-
 सन्तप्तो वृत्तो दग्धरथो वृषः ॥ ६ ॥ विनाशितो महाराजः
 पिता मे धर्मवत्सलः । कस्मात् प्रव्राजितो रामः कस्मादेव वनं
 गतः ॥ ७ ॥ कौशल्या च सुमित्रा च पुत्रगोत्राभिपीडिते ।
 दुष्करं यदि जीवेतां प्राप्य त्वां जननीं मम ॥ ८ ॥ नन्वा-
 र्थीपि च धर्मात्मा त्वयि वृत्तिमनुत्तमाम् । वत्तते गुरुवृत्तिज्ञो
 यथा मातरि वत्तते ॥ ९ ॥ तथा ज्येष्ठा हि मे माता कौ-
 शल्या दीर्घदर्शिनी । त्वयि धर्मं समास्थाय भगिन्यामिव
 वत्तते ॥ १० ॥ तस्याः पुत्रं महात्मानं चीरवल्कलवासमम् ।
 प्रस्थाप्य वनवासाय कथं पापे न शोचसे ॥ ११ ॥ अपापदर्शिनं
 शूरं कृतात्मानं यशस्विनम् । प्रव्राज्य चीरवसनं किन्न पश्यसि
 कारणम् ॥ १२ ॥ लुब्धाया विदितो मन्ये न तेहं राघवं यथा ।
 तथाह्यनर्घो राज्यार्थं त्वयानीतो महानयम् ॥ १३ ॥ अहं हि पुरुष-
 व्याघ्रावपश्यन् रामलक्ष्मणौ । केन शक्तिप्रभावेण राज्यं रक्षितु-
 मुत्सहे ॥ १४ ॥ तं हि नित्यं महाराजो बलवन्तं महौजसम् ।
 उपाश्रितोभूद्धर्मात्मा मेरुमेरुवनं यथा ॥ १५ ॥ सोऽहं कथ-
 मिमं भारं महाधुर्थ्यं समुद्यतम् । दस्यो धुरमिवासाद्य सहेयं
 केन चौजसा ॥ १६ ॥ अथवा मे भवेच्छक्तिर्योगैर्बुद्धिबलेन वा ।
 सुकामां न करिष्यामि त्वामहं पुत्रगर्दिनीम् ॥ १७ ॥ न मे
 विकाङ्क्षा जायेत त्यक्तुं त्वां पापनिश्चयाम् ; यदि रामश्च

नावेत्ता त्वयि स्यान्माहवत् सदा ॥ १८ ॥ उत्पन्ना तु कथं बुद्धि-
 स्तवेयं पापदाशिनि । साधुचारित्रविभ्रष्टे पूर्वेषां नो विगर्हिता ॥ १९ ॥
 अस्मिन् कुले हि सर्वेषां ज्येष्ठा राज्यं ऽभिषिच्यते । अपरे
 भ्रातरस्त्वास्मिन् प्रवृत्तन्ते समाहिताः ॥ २० ॥ न हि मन्ये नृशसे
 त्वं राजधर्ममवेक्षसे । गतिं वा न विजानासि राजवंतस्य
 शाश्वतीम् ॥ २१ ॥ सततं राजपुत्रेषु ज्येष्ठी राजाभिषिच्यते ।
 राज्ञामतत् समन्तत्स्यादित्वाकूणां विशेषतः ॥ २२ ॥ तेषां
 धर्मैकरक्षायां कुलचारित्रयोभिनाम् । अद्य चारित्र्यशौण्डीयं
 त्वां प्राप्य विनिवर्त्तितम् ॥ २३ ॥ तवापि सुमहाभागे जनेन्द्र-
 कुलपूर्वके । बुद्धिर्माहः कथमयं सम्भूतस्त्वयि गर्हितः ॥ २४ ॥
 न तु कामं करिष्यामि तवाहं पापनिश्चये । यथा व्यसनमा-
 रब्धं जीवितान्तकरं मम ॥ २५ ॥ एष त्विदानीमेवाहमप्रि-
 यार्थं तवानघे । निवर्त्तयिष्यामि वनादूभ्रातरं स्वजनप्रियम् ॥ २६ ॥
 निवर्त्तयित्वा रामञ्च तस्याहं दीप्ततजसः । दासभूतो भवि-
 ष्यामि सुस्थितनान्तरात्मना ॥ २७ ॥ इत्येवमुक्त्वा भरता महात्मा
 प्रियेतरैर्वाक्यगणैर्मुदंस्ताम् । शोकादितथापि ननाद भूयः सिंहा
 यथा मन्दरकन्दरस्यः ॥ २८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अथोध्याकाण्डे

त्रिसप्ततितमः सर्गः ।

तां तथा गर्हयित्वा तु मातरं भरतस्तदा । राषेण मह-
 तादिष्टः पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ १ ॥ राज्यात् भ्रंगस्व कैकेयि नृशसे
 दुष्टचारिणि । परित्यक्तासि धर्मेण मा खलं रुदती भव ॥ २ ॥
 किं नु ते दृषयद्रामो राजा वा भयधार्मिकः । ययोर्भृत्युर्वि-

वासश्च त्वत्कृते तुल्यमागतौ ॥ ३ ॥ भ्रूणहत्यामसि प्राप्ता कुल-
 स्यास्यं विनाशनात् । कैकेय नरकं गच्छ मा च तात सलोक-
 ताम् ॥ ४ ॥ यत्त्वया हीड्यं पापं कृतं घोरैण कर्मणा । सर्व-
 लोकप्रियं हित्वा ममाप्यापादितं भयम् ॥ ५ ॥ त्वत्कृते मे
 पिता वृत्तो रामश्चारण्यमाश्रितः । अयशो जीवलोके च त्वयाहं
 प्रतिपादितः ॥ ६ ॥ मातरूपे ममामित्रे वृशसे राज्यकामुके ।
 न तेहमभिघायीस्मि दुष्टेत्ते पतिघातिनि ॥ ७ ॥ कौशल्या च
 सुमित्रा च याश्चान्या मम मातरः । दुःखेन मरुताविष्टास्त्वां
 प्राप्य कुलद्रुपिणीम् ॥ ८ ॥ न त्वमश्वपतेः कन्या धर्मराजस्य
 धीमतः । राक्षसी तत्र जातासि कुलप्रध्वंसिनी पितुः ॥ ९ ॥
 यत्त्वया धार्मिको रामो नित्यं सत्यपरायणः । वनं प्रस्थापितो
 वीरः पितापि त्रिदिवं गतः ॥ १० ॥ यत् प्रधानासि तत्पापं
 मयि पित्वा विनाकृते । भ्रातृभ्याश्च परित्यक्ते सर्वलोकस्य
 चाप्रिये ॥ ११ ॥ कौशल्यां धर्मसंयुक्तां वियुक्तां पाप निश्चये ।
 कृत्वा कं प्राप्यसे ह्यद्य लोक निरयगामिनी ॥ १२ ॥ किन्वाव-
 बुध्यसे क्रूरे नियतं बन्धसंश्रयम् । ज्येष्ठं पितृसमं राम कौश-
 ल्यायामसम्भवम् ॥ १३ ॥ अङ्गप्रत्यङ्गजः पुत्रो हृदयाच्चाभि-
 जायते । तस्मात्प्रयतरां मातुः प्रिया एव तु बान्धवाः ॥ १४ ॥
 अन्यदा किल धर्मज्ञाः सुरभिः सुरसम्भवाः । वहमानो दद-
 र्शोर्थां पुत्रौ विगतचेतसौ ॥ १५ ॥ तावर्द्धदिवसंश्रान्तौ
 दृष्ट्वा पुत्रौ महीतले । रुरोद पुत्रयोकेन वाष्पपर्याकुले-
 क्षणम् ॥ १६ ॥ अधस्तादूर्वजतस्तस्याः सुरराज्ञो महात्मनः ।
 श्विन्दवः पतिता गात्रे सूक्ष्माः सुरभिगन्धिनः ॥ १७ ॥ निरीक्ष-
 माणस्तां शक्रो ददर्श सुरभिं स्थिताम् । आकाशे विष्ठितां
 दीनां रुदन्तीं भृगुदुःखिताम् ॥ १८ ॥ तां दृष्ट्वा शोकसन्तप्तां
 वज्रपाणिर्यशस्विनीम् । इन्द्रः प्राञ्जलिर्द्विग्नः सुरराज्ञो-

'ब्रवीद्वचः ॥ १९ ॥ भयं कश्चिन्न चास्मासु कुतश्चिद्विद्यते महत् ।
 कुतोनिमित्तः शोकस्ते ब्रूहि सर्वहितैषिणि ॥ २० ॥ एवंमुक्त्वा
 तु सुरभिः सुरराजेन धीमता । प्रत्युवाच ततो धीरा वाच्यं
 वाक्यविशारदा ॥ २१ ॥ शान्तं पापं न वः किञ्चित् कुतश्चिद-
 मराधिप । अहन्तु मग्नी शोचामि स्वपुत्रो विषमे स्थितो ॥ २२ ॥
 एतौ दृष्ट्वा कृषी दौनोः सूर्य्यरश्मिप्रतापितो । बध्यमानो बली-
 वह्नौ कर्षकेण दुरात्मना ॥ २३ ॥ मम कायात् प्रसूती हि
 दुःखितो भारपीडितो । यौ दृष्ट्वा परितप्येहं नास्ति पुत्रसमः
 प्रियः ॥ २४ ॥ यस्याः पुत्रसहस्रैश्च कृत्स्नं व्याप्तमिदं जगत् ।
 तां दृष्ट्वा रुदतीं शक्रो न सुतान्मन्यते परम् ॥ २५ ॥ इन्द्रो
 ह्यश्वनिपातन्तं स्वगात्रे पुण्यगन्धिनम् । सुरभिं मन्यते दृष्ट्वा भू-
 यसीं तामिहेश्वरः ॥ २६ ॥ समाप्रतिमहत्ताया लोकधारण-
 काम्यया । श्रीमत्या गुणमुख्यायाः स्वभावपरिचेष्टया ॥ २७ ॥
 यस्याः पुत्रसहस्राणि सापि शोचति कामधुक् । किं पुनर्या
 विना राम कोशल्यो वर्त्तयिष्यति ॥ २८ ॥ एकपुत्रा ज्ञामाध्वी
 च विवत्सेय त्वया कृता । तस्मात्त्वं सततं दुःख प्रेत्य चेह च
 लप्स्यसे ॥ २९ ॥ अहं त्वपचितिं भ्रातुः पितुश्च सकलामि
 माम् । बर्द्धनं यशसश्चापि करिष्यामि न संशयः ॥ ३० ॥ आ-
 नाय्य च महाबाहुं कोशलेन्द्रं महाबलम् । स्वयमेव प्रवेक्ष्यामि
 वनं मुनिनिषेवितम् ॥ ३१ ॥ न ह्यहं पापसङ्कल्पे पापे पापं
 त्वया कृतम् । शक्तो धारयितुं पीरैरशुकण्ठैर्निरीक्षितः ॥ ३२ ॥
 सा त्वमग्निं प्रविश वा स्वयं वा विश दण्डकान् । रज्जुं बद्ध्वा-
 श्वा कण्ठे न हि तेन्यत्परायणम् ॥ ३३ ॥ अहमप्यवनीं प्राप्ते
 रामे सत्यपराक्रमे । कृतकृत्यो भविष्यामि विप्रवासित-
 कल्पवः । ३४ ॥ इति नाग इवारण्ये तोमरांकुशतीदितः ।
 पपात भुवि संक्रुद्धो निश्चसन्निव पन्नगः ॥ ३५ ॥ संरक्तनेत्रः

शिशिलांवरस्तथा विधूतसर्वाभरणः परन्तपः । बभूव भूमौ
पतितां नृपालजः शचीपतः केतुरिवोत्सवन्नये ॥ ३६ ॥

इत्यार्षं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

चतुःसप्ततितमः सर्गः ।

—०—

दीर्घकालात् समुत्थाय संज्ञां लब्ध्वा स वीर्यवान् । नेता-
भ्यामश्वपूर्णाभ्यां दीनामुद्दील्य मातरम् ॥ १ ॥ सीमात्यमध्ये
भरतो जननीमभ्यकुल्यत् । राज्यं न कामये जातु मन्त्रये
नापि मातरम् ॥ २ ॥ अभिपेकं न जानामि योभूद्राज्ञा समी-
क्षितः । विप्रकृष्टे ह्यहं देशे शत्रुघ्नमहितोभवम् ॥ ३ ॥ वन-
वासं न जानामि रामस्याहं महात्मनः । विवासनञ्च मौमितेः
सौतायाय यथाभवत् ॥ ४ ॥ तथैव कौशतस्तस्य भरतस्य महा-
त्मनः । कौशल्या शब्दमाज्ञाय सुमित्रां चेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥
आगतः क्रूरकार्षीयाः कैकेया भरतः सुतः । तमहं द्रष्टुमि-
च्छामि भरतं दीर्घदर्शिनम् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वा सुमित्रां तां वि-
वर्णवदना कृया । प्रतस्थे भरतो यत्र वेपमाना विचेतना ॥ ७ ॥
स तु राजात्मजश्चापि शत्रुघ्नमहितस्तदा । प्रतस्थे भरतो येन
कौशल्याया निवेशनम् ॥ ८ ॥ ततः शत्रुघ्नभरतौ कौशल्यां
प्रेक्ष्य दुःखितौ । पर्यष्वज्जेतां दुःखार्तां पतितां नष्टचेतनाम् ॥ ९ ॥
रुदन्ती रुदती दुःखात् ममेत्यार्या मनस्विनी । भरतं प्रत्युवा-
चेदं कौशल्या भृशदुःखिता ॥ १० ॥ इदं ते राज्यकामस्य
राज्यं प्राप्तमकण्टकम् । मन्मत्तं वत कैकेयाः शीघ्रं क्रूरेण
कर्मणा ॥ ११ ॥ प्रस्थाप्य चीरवसनं पुत्रं मे वनवासिनम् ।
कैकेयी कं गुणं तत्र पश्यति क्रूरदर्शिनी ॥ १२ ॥ क्षिप्रं मामपि

कैकेयी प्रस्थापयितुमर्हति । हिरण्यनाभो यत्रासो सुतो मे स
 महायशाः ॥ १३ ॥ अथवा स्वयमेवाहं सुमितानुचरा सुखम् ।
 अग्निहोत्रं पुरस्कृत्य प्रस्थास्ये येन राघवः ॥ १४ ॥ कामं वा
 स्वयमेवाद्य तत्र मां नेतुमर्हसि । यत्रामी पुरुषव्याघ्रस्तपस्यते
 मे सुतस्तपः । १५ ॥ इदं हि तव विस्तीर्णं धनधान्यसमाचि-
 तम् । हस्यश्वरथमम्पूणं राज्यं निर्यातितं तथा ॥ १६ ॥
 इत्यादि वज्रभिर्वाक्यैः क्रूरैः सम्भर्तृमितानघः । विव्यथे भरती
 तीव्रव्रणे तुष्टेव सृचिना ॥ १७ ॥ पपात चरणौ तस्यास्तदा
 सम्भ्रान्तचेतनः । विलप्य वज्रधामंज्ञी लब्धमंज्ञस्तदाभवत् ॥ १८ ॥
 एवं विलपमानां तां प्राञ्जलिर्भरतस्तदा । कौशल्यां प्रत्युवाचेदं
 शोकैर्वज्रभिरावृताम् ॥ १९ ॥ आर्य्यं कस्मादजानन्तं गर्हसे
 मामकिल्लिषम् । विपुलाञ्च मुम प्रीतिं स्थितां जानामि रा-
 घवे ॥ २० ॥ कृतशास्त्रानुगा बुद्धिर्माभूत्तस्य कदाचन । सत्य-
 सन्धः सतां श्रेष्ठो यस्यार्य्योनुमते गतः ॥ २१ ॥ प्रैष्यं पापीयसां
 यातु सूर्य्यञ्च प्रतिमेहतु । हन्तु पादेन गां सुभ्रां यस्यार्य्योनु-
 मते गतः ॥ २२ ॥ कारयित्वा महत्कर्म भर्ता भन्त्यमनर्थकम् ।
 अधर्मो योस्य सोम्यास्तु यस्यार्य्योनुमते गतः ॥ २३ ॥ परिपा-
 लयमानस्य राज्ञो भूतानि पुत्रवत् । ततस्तु द्रक्ष्यतां पापं
 यस्यार्य्योनुमते गतः ॥ २४ ॥ बलिषड्भागमुद्धृत्य वृषस्यार-
 क्षितुः प्रजाः । अधर्मो योस्य सोम्यास्तु यस्यार्य्योनुमते गतः ॥ २५ ॥
 संश्रुत्य च तपस्विभ्यः सत्रे वै यज्ञदक्षिणाम् । तां चापलपतां
 पापं यस्यार्य्योनुमते गतः ॥ २६ ॥ हस्यश्वरथमस्वाधे युद्धे शास्त्र-
 समाकुले । मास्य कार्षीत् सतां धर्मं यस्यार्य्योनुमते गतः ॥ २७ ॥
 उपदिष्टं सुसूक्ष्मार्थं शास्त्रं यत्नेन धीमता । स नाशयतु दु-
 ष्टात्मा यस्यार्य्योनुमते गतः ॥ २८ ॥ मां च तं व्यूढवाह्वं
 चन्द्रभास्करतेजसम् । द्रावीद्राज्यस्यमासीनं यस्यार्य्योनुमते

गतः ॥ २९ ॥ पायसं कुरमं क्वागं वृथा सोऽप्रातु निर्घृणः ।
 गुरूंश्चाप्यवजानातु यस्यार्थीनुमते गतः ॥ ३० ॥ गवां स्पृश-
 तु पादेन गुरून् परिवदेच्च सः । मित्रे द्रुक्ष्येत सोत्यर्थं यस्यार्थीनु-
 मते गतः ॥ ३१ ॥ विश्वासात् कथितं किञ्चित् परिव्राटं मिथः
 क्वचित् । विवृणोतु स दुष्टात्मा यस्यार्थीनुमते गतः ॥ ३२ ॥
 अकर्त्ता चाकृतज्ञश्च त्यक्तश्च निरपन्नपः । लोकै भवतु विद्विष्टो
 यस्यार्थीनुमते गतः ॥ ३३ ॥ पुत्रैर्दारैश्च भृत्यैश्च स्वर्गहे परि-
 वारितः । स एको मृष्टमन्नातु यस्यार्थीनुमते गतः ॥ ३४ ॥
 अप्राप्य सदृशान्दाराननपत्यः प्रमीयताम् । अनवाप्य क्रियां
 धर्यां यस्यार्थीनुमते गतः ॥ ३५ ॥ मात्मनः सन्ततिं द्राचीत्
 स्वेषु दारेषु दुःखितः । आयुः समग्रमप्राप्य यस्यार्थीनुमते
 गतः ॥ ३६ ॥ राजस्त्रीबालवृद्धानां बधे यत्पापमुच्यते ।
 भृत्यत्यागेन यत्पापं तत्पापं प्रतिपद्यताम् ॥ ३७ ॥ लाक्ष्या मधु-
 मांसेन लोहेन च विषेण च । सदैव विभ्रयादूधत्यान्यस्यार्थीनु-
 मते गतः ॥ ३८ ॥ संग्रामे समुपोढे च शत्रुपक्षभयङ्करे ।
 पलायमानो बध्येत यस्यार्थीनुमते गतः ॥ ३९ ॥ कलालपाणिः
 पृथिवीमटतां चीरसम्भृतः । भिन्नमाणो यथोन्मत्तो यस्यार्थीनु-
 मते गतः ॥ ४० ॥ मद्ये प्रमत्तो भवतु स्त्रीष्वक्षेषु च नित्यशः ।
 कामक्रोधाभिभूतश्च यस्यार्थीनुमते गतः ॥ ४१ ॥ मास्य धर्मो
 मनो भूयादधर्मं स निषेवताम् । अपात्रवर्षी भवतु यस्यार्थीनु-
 मते गतः ॥ ४२ ॥ सञ्चितान्यस्य वित्तानि विविधानि सदृशशः ।
 दस्युभिर्विप्रलप्यन्तां यस्यार्थीनुमते गतः ॥ ४३ ॥ उभे सन्ध्ये
 शयानस्य यत्पापं परिकल्पते । तच्च पापं भवेत्तस्य यस्यार्थीनु-
 मते गतः ॥ ४४ ॥ यदग्निदायके पापं यत् पापं रुहतस्यगे ।
 मित्रद्रोहे च यत् पापं तत् पापं प्रतिपद्यताम् ॥ ४५ ॥ देवतानां
 पितृणाञ्च मातापितृभ्यैव च । माभ्यु कार्षीत् स शुभ्रैर्वा

धर्यार्योनुमते गतः ॥ ४६ ॥ सतां लोकात् सतां कीर्त्याः
 सज्जुष्टात् कर्मणस्तथा । अश्नुतु क्षिप्रमद्यैव यस्यार्योनुमते
 गतः ॥ ४७ ॥ अपास्य मातृशुश्रूषामनर्थं सोवतिष्ठताम् । दीर्घ-
 बाह्वर्महावक्षा यस्यार्योनुमते गतः ॥ ४८ ॥ बह्वृत्त्यो दरिद्र्य
 ज्वररोगसमन्वितः । समायात् सततं क्लेशं यस्यार्योनुमते
 गतः ॥ ४९ ॥ आशामाशंसमानानां दीनानामूर्द्ध्वचक्षुषाम् ।
 अर्धिनां वितथां कुर्याद्यस्यार्योनुमते गतः । मायया रमतां
 नित्यं पुरुषः पिशुनोशुचिः । राज्ञो भीतस्वधर्मात्मा यस्या-
 र्योनुमते गतः ॥ ५१ ॥ ऋतुस्नातां सतीं भार्ययां ऋतुकालानु-
 रोधिनीम् । अतिवर्त्तेत दुष्टात्मा यस्यार्योनुमते गतः ॥ ५२ ॥
 विप्रलुप्तप्रजातस्य दुष्कृतं ब्राह्मणस्य यत् । तदेतत् प्रतिपद्येत
 यस्यार्योनुमते गतः ॥ ५३ ॥ ब्राह्मणायोद्यतां पूजां विहन्तु
 कलषेन्द्रियः । बालवत्साञ्च गां दोग्धुर्यस्यार्योनुमते गतः ॥ ५४ ॥
 धर्मदारान् परित्यज्य परदारान्निषेवताम् । त्यक्तधर्मरतिर्मूढो
 यस्यार्योनुमते गतः ॥ ५५ ॥ पानीयदूषके पापं तथैव विष-
 दायके । यत्तदेकः स लभतां यस्यार्योनुमते गतः ॥ ५६ ॥
 तृषार्त्तं सति पानीये विप्रलम्बेन योजयन् । यत् पापं लभते
 तत् स्याद्यस्यार्योनुमते गतः ॥ ५७ ॥ भक्त्या विवदमानेषु मार्ग-
 माश्रित्य पश्यतः । तस्य पापेन युज्येत यस्यार्योनुमते गतः ॥ ५८ ॥
 एवमाश्वासयन्नेव दुःखार्त्तो निपपात ह । विहीनां पति-
 पुत्राभ्यां कौशल्यां पार्थिवात्मजः ॥ ५९ ॥ तदा तं शपथैः कथैः
 शपमानमचेतनम् । भरतं शोकसन्तप्तं कौशल्या वाक्यमब्रवीत् ॥ ६० ॥
 मम दुःखमिदं पुत्र भूयः समुपजायते । शपथैः शपमानो हि
 प्राणानुपरुणस्मि मे । ७१ ॥ दिष्ट्या न चलितो धर्मादात्मा ते
 सह लक्ष्मणैः । वत्स सत्यप्रतिज्ञो हि सतां लोकानवाप्स्यसि ॥ ६२ ॥
 इत्युक्त्वा चाङ्गमानीय भरतं मातृवत्सलम् । परिष्वज्य महा-

वाङ्गं रुरीद भृशदुःखिता । एवं विलपमानस्य दुःखार्त्तस्य
महात्मतः । सीहाञ्च शोकसंरम्भाद्भव ललितं मनः ॥ ६४ ॥
लालप्यमानस्य विचेतनस्य प्रनष्टबुद्धेः पतितस्य भूमौ । सुहृर्मुहु-
र्निश्चसतश्च दीर्घं सा तस्य शोकेन जगाम रात्रिः ॥ ६५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चसप्ततितमः सर्गः ।

तमेवं शोकमन्तप्तं भरतं कौकयीमुतम् । उवाच वदतां
श्रेष्ठो वशिष्ठः श्रेष्ठ वःगृषिः ॥ १ ॥ अलं शोकेन भद्रन्ते राज-
पुत्र महायशः । प्राप्तकालं नरपतः कुरु संयानमुत्तमम् ॥ २ ॥
वशिष्ठस्य वचः श्रुत्वा भरतो धरणीं गतः । प्रेतकृत्यानि स-
र्वार्णि कारयामास धर्मेवित् ॥ ३ ॥ उद्धृत्य तैलसंसेकात् स तु
भूमौ निवेगितम् । आपीतवर्णवदनं प्रमुत्तमिव भूमिपम् ॥ ४ ॥
संवेश्य शयने चाग्रे नानारत्नपरिष्कृतं । ततो दशरथं पुत्रो
विललाप सुदुःखितः ॥ ५ ॥ कित्ते व्यवसितं राजन् प्रीषितं
मथ्यनागते । विवास्य रामं धर्मज्ञं लक्ष्मणञ्च महाबलम् ॥ ६ ॥
क्व यास्यसि महाराज हिलेभं दुःखितं जनम् । हीनं पुरुषसि-
न्हेन रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ७ ॥ योगक्षेमन्तु ते व्यग्रह्नीस्मिन्
कल्पयिता पुरे । त्वयि प्रयाते स्वस्नात रामे च वनमाश्रितं ॥ ८ ॥
विधवा पृथिवी राजस्त्वया हीना न राजते । हीनचन्द्रेव रजनी
नगरी प्रतिभाति माम् ॥ ९ ॥ एवं विलपमानन्तं भरतन्दीन-
मानसम् । अब्रवीद्वचनं भूयो वशिष्ठसु महामुनिः ॥ १० ॥
प्रेतकार्यार्णि यान्यस्य कर्त्तव्यानि विशास्यतः । तान्यव्यग्रं
महाबाहो क्रियतामविचारितम् ॥ ११ ॥ तथेति भरतो वाक्यं

वैशिष्ट्याभिपूज्य तत् । ऋत्विक्पुरोहिताचार्षींस्वरयामास
 सर्वशः ॥ १२ ॥ ये त्वग्नयो नरेन्द्रस्य अग्न्यागारात् वहिष्कृताः ।
 ऋत्विग्भिर्याजकैश्चैव ते ह्ययन्ते यथाविधि ॥ १३ ॥ गिविकाया-
 मथारोप्य राजानं गतचेतनम् । बाष्पकण्ठा विमनसस्तमूहः
 परिचारकाः ॥ १४ ॥ हिरण्यञ्च सुवर्गञ्च वामांसि विविधानि च ।
 प्रकिरन्तो जना मार्गे वृपतेरग्रतो ययुः ॥ १५ ॥ चन्द्रनागरु-
 निर्यासान् सरलं पद्मकन्तथा । देवदारूणां चाह्वय क्षेपयन्ति
 तथापरे ॥ १६ ॥ गन्धानुच्चावचान्यास्तत्र गत्वाथ भूमिपम् ।
 तत्र मवेगयामासुस्थितामध्ये तस्य त्विजः ॥ १७ ॥ तदा ऊताशनं
 ऊत्वा जेपुस्तस्य तु ऋत्वजः । जगुश्च ते यथागास्तन्त्र सा-
 मानि सामगाः ॥ १८ ॥ गिविकाभिश्च यानैश्च यथाहन्तस्य
 योषितः । नगरान्निर्ययुस्तत्र वृद्धैः परिहृतास्तथा ॥ १९ ॥
 प्रमथ्यञ्चापि तच्चक्रुर्ऋत्विजोऽग्निचित वृपम् । स्त्रियश्च शोक-
 सन्तप्ताः क्रीडत्याप्रमुखास्तदा ॥ २० ॥ क्रीडोर्नामिव नारीणां
 निनादस्तत्र प्रुश्रुवे । आर्त्तानां करुणं काले क्रीडन्तीनां सङ्-
 ख्यशः ॥ २१ ॥ ततो रुदन्यो विवशा विलप्य च पुनः पुनः ।
 यानेभ्यः सरयूतीरमवतेरुर्नृपाङ्गनाः ॥ २२ ॥ कृत्वोदकन्ते भर-
 तेन सार्द्धं वृपाङ्गना मन्त्रिपुरोहिताश्च । पुरं प्रविश्याथ्युपरीत-
 नेत्रा भूमौ दशाहं व्यनयन्त दुःखम् ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

षट्शतितमः सर्गः ।

ततो दशाहेतिगते कृतशौचो वृपात्मजः । द्वादशेहनि
 सम्प्राप्ते आह्वकर्मण्यकारयत् ॥ १ ॥ ब्राह्मणेभ्यो धनं रत्नं ददा-

वनञ्च पुष्कलम् । वास्तिकं बद्धशुक्लञ्च गाथापि बद्धशस्तदा ॥२॥
 दासीर्दामांश्च यानानि वेश्मानि सुमहान्ति च । ब्राह्मणेभ्यो
 ददौ पुत्रो राज्ञस्तस्यैर्द्धिदक्षिणम् ॥ ३ ॥ ततः प्रभातसमये
 द्विवसे च तयोदगे । विललाप महाबाहुर्भरतः शोकमूर्च्छितः ॥४॥
 शब्दापिहितकरण्डय शोधनार्थमुपागतः । चित्तामूले [पि]गु-
 र्वाक्यभिदमाह सुदुःखितः ॥ ५ ॥ तात यस्मिन्निहृष्टोऽहं त्वया
 भ्रातरि राघवे । तस्मिन् वनं प्रव्रजिते शून्ये त्यक्तास्माहं
 त्वया ॥ ६ ॥ यस्या गतिनाथायाः पुत्रः प्रव्रजितो वनम् ।
 तामस्मां तात कौशल्यां त्यक्त्वा त्व क्व गतो वृप ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा
 भस्मारुणन्तश्च दग्धास्थिस्थानमण्डलम् । पितुः शरीरनिर्वाणं
 निष्टनन्वपसाद् ह ॥ ८ ॥ स तु दृष्ट्वा रुदन्दीनः पपात धरणी-
 तले । उत्याप्यमानः शक्रस्य यन्त्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥ ९ ॥
 अभिपेतुस्ततः सर्वे तस्यामात्याः शुचिव्रतम् । अन्तकाले निप-
 तितं ययातिमृषयो यथा ॥ १० ॥ शत्रुघ्नश्चापि भरतं दृष्ट्वा शोक-
 परिप्लुतम् । विसंज्ञो न्यपतद्भूमौ भूमिपालमनुस्मरन् ॥ ११ ॥
 उन्मत्त इव निश्चितो विललाप सुदुःखितः । स्मृत्वा पितुर्गुणा-
 ज्ञानि तानि तानि तदा तदा ॥ १२ ॥ मथ्यराप्रभवस्तीव्रः
 कैकेयीश्राहसंकुलः । वरदानमयोक्षाभ्यो मज्जयच्छोकसा-
 गरः ॥ १३ ॥ सुकुमारश्च बालश्च सततं लालितं त्वया । क्व
 तात भरतं हित्वा विलपन्तङ्गतो भवान् ॥ १४ ॥ ननु भोज्येषु
 पानेषु वस्त्रेष्वभरणेषु च । प्रवारयति नः सर्वोस्तन्वः कोद्य
 करिष्यति ॥ १५ ॥ अवदारणकाले तु पृथिवी नावदीयेते ।
 विहीनाया त्वया राज्ञा धर्मज्ञेन महात्मना ॥ १६ ॥ पितरि
 स्वगमापन्ने रामे चारण्यमाश्रिते । किं मे जीवितसामर्थ्यं प्रवे-
 क्ष्यामि ह्यताशनम् ॥ १७ ॥ हीनो भ्राता च पित्रा च शून्या-
 मिह्साकुपालिताम् । अयोध्यां न प्रवेक्ष्यामि प्रवेक्ष्यामि तपो-

वनम् ॥ १८ ॥ तयोर्विलपितं श्रुत्वा व्यसनश्चाप्यवेक्ष्य तत् ।
 भ्रशमार्त्तं तरो भूयः सर्व एवानुगामिनः ॥ १९ ॥ ततो विपक्षी
 आन्ती च शत्रुघ्नभरतावभौ । घरायां स्य व्यचेष्टेतां भग्नशृङ्गा-
 विवर्षभौ ॥ २० ॥ ततः प्रकृतमात्मैद्यः पितुरेषां पुरोहितः ।
 वशिष्ठो भरतं वाक्यसुत्याप्य तसुवाच ह ॥ २१ ॥ तयोद्देश्यं
 दिवसः पितुर्दत्तस्य ते विभो । सावशेषास्थिनचये किमिह
 त्वस्त्रिलक्षणे ॥ २२ ॥ त्रीणि द्वन्द्वानि भूतेषु प्रवृत्तान्यविशेष-
 षतः । तेषु चापरिहार्येषु नैवन्मवितुमर्हसि ॥ २३ ॥ सुम-
 न्तथापि शत्रुघ्नसुत्याप्याभिप्रसाद्य च । आवयामास तत्तद्वचः
 सर्वभूतभवाभवम् ॥ २४ ॥ उत्थितौ तौ नरव्याघ्रौ प्रकाशेते
 यशस्विनौ । वर्षाजलपरिग्लानी पृथगिन्द्रध्वजाविव ॥ २५ ॥
 अश्रूणि परिखट्टनन्ती रक्ताक्षौ दीनभाषिणी । अमात्यास्वर-
 यन्ति स्य तनयी चापराः क्रियाः ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे .

सप्तसप्ततितमः सर्गः ।

अथ यात्रां समीहन्तं शत्रुघ्नो लक्ष्मणातुजः । भरतं शोक-
 सन्तप्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ गतिर्यः सर्वभूतानां दुःखे किं
 पुनरात्मनः । स रामः सत्वसम्पन्नः स्त्रिया प्रवाजितो वनम् ॥ २ ॥
 बलवान् वीर्यसम्पन्नी लक्ष्मणो नाम योष्यसी । किं न मोच-
 यते रामं सत्त्वापि पितृनिग्रहम् ॥ ३ ॥ पूर्वमेव तु निग्राह्यः
 समवेक्ष्य नयानयौ । उत्पथं यः समाकृढो नाभ्यां राजा वश-
 क्ततः ॥ ४ ॥ इति सन्भाषमाणे तु शत्रुघ्ने लक्ष्मणातुजे ।
 प्राग्द्वारेभूत्तदा कुजा सर्वाभरणभूषिता ॥ ५ ॥ लिप्ता

चन्दनसारेण राजवस्त्राणि विभ्रती । विविधं विविधैस्सौक्ष्मैः
 षण्णैश्च विभूषिता ॥ ६ ॥ मेखलादामभिस्त्रिवैरन्यैश्च वरभू-
 षण्यैः । बभासे बभ्रुभिर्बभ्रा रञ्जुभिरिव वानरी ॥ ७ ॥ तां
 समीक्ष्य तदा द्वाःस्यो भ्रशं पापस्य कारिणीम् । गृहीत्वाकवणं
 कुञ्जां शत्रुघ्नय न्यवेदयत् ॥ ८ ॥ यस्याः कृते वने रामो न्य-
 सादेह्य वः पिता । सेयं पापा नृशंसा च तस्याः कुरु यथा-
 मति ॥ ९ ॥ शत्रुघ्नश्च तदाज्ञाय वचनं भ्रशदुःखितः । अन्तः-
 पुरचरान् सर्वांनित्युवाच हृतव्रतः ॥ १० ॥ तीव्रसुतुपादितं
 दुःखं भ्रातृणां मे तथा पितुः । यया सेयं नृशंसस्य कर्मणः
 फलमश्रुताम् । ११ ॥ एवमुक्त्वा च तेनाशु सखीजनसमा-
 हृता । गृहीता बलवत् कुञ्जा सा तद्गृहमनादयत् ॥ १२ ॥
 ततः सुभ्रशसन्तप्तस्तस्याः सर्वः सखीजनः । क्रुद्धमाज्ञाय शत्रुघ्नं
 व्यपलायन्त सर्वशः ॥ १३ ॥ अमन्त्रयत कृतस्त्रश्च तस्याः सर्वः
 सखीजनः । यथायं समुपकान्तो निःशेषं नः करिष्यति ॥ १४ ॥
 साशुक्रोशां वदान्याश्च धर्मज्ञाश्च यश्चस्विनीम् । कौशल्यां शरणं
 यामः सा हि नोस्ति भ्रुवा गतिः ॥ १५ ॥ स च रोषेण सञ्जीतः
 शत्रुघ्नः शत्रुशासनः । सद्दुर्घं तदा कुञ्जां क्रोधन्तीं पृथिवी-
 तले ॥ १६ ॥ तस्यां क्ष्माकृष्यमाणायां मय्यरायान्ततप्ततः ।
 चित्रम्बुजविधं भाण्डं पृथिव्यां तद्युगीर्ष्यत ॥ १७ ॥ तेन भा-
 ण्डेन विक्षीर्यं श्रीमद्राजनिवेशनम् । अशोभत तदा भूयः
 शारदं गगनं यथा ॥ १८ ॥ स बली बलवत् क्रोधाद्गृह्णीत्वा
 पुरुषर्षभः । कैकेयीमभिनिर्भतुंस्व वभाषे परुषं वचः ॥ १९ ॥
 तैर्वाक्यैः परुषैर्दुःखैः कैकेयी भ्रशदुःखिता । शत्रुघ्नभयसन्त्वसा
 पुत्रं शरणमागता ॥ २० ॥ तं प्रेक्ष्य भरतः क्रुद्धं शत्रुघ्नमिद-
 म्ब्रवीत् । अबध्याः सर्वभूतानां प्रमदाः क्षस्यतामिति ॥ २१ ॥
 इत्यामहमिमां पापां कैकेयीं दुष्टचारिणीम् । यदि मां

• धार्मिको रामो नास्त्र्येन्मातृघातकम् ॥ २२ ॥ इमामपि हतौ
कुजां यदि जानाति राघवः । त्वां च मां चैव धर्मात्मा नाभि-
भाषिष्यति ध्रुवम् ॥ २३ ॥ भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रुघ्नी लक्ष्म-
णानुजः । न्यवर्त्तत ततो दोषात्तां मुमोच च मूर्च्छिताम् ॥ २४ ॥
सा पादमूले कैकेय्या मथ्यरा निपपात ह । निःश्वसन्ती सुदुः-
खार्त्ता क्लृपणं विललाप ह ॥ २५ ॥ शत्रुघ्नविद्येपविमूढसंज्ञां
समीक्ष्य कुजां भरतस्य माता । शनैः समाश्वासयदार्त्तरूपां
क्रीड्मीं विलग्नामिव वीक्ष्यमाणाम् ॥ २६ ॥

इत्याषं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अष्टसप्ततितमः सर्गः ।

• ° •

ततः प्रभातसमये दिवसेथ चतुर्दशे । समेत्य राजकर्त्तारो
भरतं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ गतो दशरथः स्वर्गं यो नो एतरो
गुरुः । रामं प्रव्राज्य वै ज्येष्ठं लक्ष्मणञ्च महाबलम् ॥ २ ॥
त्वमथ भव नो राजा राजपुत्र महायशः । सङ्गत्या नापरा-
ध्नोति राज्यमेतदनायकम् ॥ ३ ॥ अभिषेचनिकं सर्वमिद-
मादाय राघव । प्रतीक्षते त्वां स्वजनः श्रेणयथ नृपात्मज ॥ ४ ॥
राज्यं मृहाण भरत पिटपैतामहं ध्रुवम् । आभिषेचय चात्मानं
पाहि चास्मान्दर्पभ ॥ ५ ॥ अभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा सर्वं
प्रदक्षिणम् । भरतस्तं जनं सर्वं प्रत्युवाच धृतव्रतः ॥ ६ ॥ ज्येष्ठस्य
राजता नित्यसुचिता हि कुलस्य नः । नैवमभवन्तो मां वक्तु-
मर्हन्ति कुशला जनाः ॥ ७ ॥ रामः पूज्यो हि नो ज्ञाता
भविष्यति महीपतिः । अहं त्वरथ्ये वक्ष्यामि नववर्षीणि पञ्च
च ॥ ८ ॥ युज्यतां महती सेना चतुरङ्गमहाबला । आनधि-

ध्यास्यद्दं ज्येष्ठम्भ्रातरं राघवं वनात् ॥ ९ ॥ आभिषेचनिकञ्चैव
 सर्वमेतदुपस्कृतम् । पुरस्कृत्य गमिष्यामि रामहेतोर्वनं प्रति ॥ १० ॥
 तत्रैव तं नरव्याघ्रमभिषिच्य पुरस्कृतम् । आनयिष्यामि वै
 रामं हृष्यवाहजिवाध्वरात् ॥ ११ ॥ न सकामां करिष्यामि
 स्वामिमां मातृगन्धिनीम् । वने दत्त्वास्यद्दं दुर्गे रामो राजा
 भविष्यति ॥ १२ ॥ क्रियतां शिल्पिभिः पश्याः समानि विप्र-
 माणि च । रक्षिण्यानुसंयान्तु पयि दुर्गविचारकाः ॥ १३ ॥
 एवं सम्भाषमाणान्तं रामहेतोर्नृपात्मजम् । प्रत्यवाच जनः सर्वः
 श्रीमद्वाक्यमनुत्तमम् ॥ १४ ॥ एवमेतं भाषमाणस्य पद्मा श्रीरूप-
 तिष्ठताम् । यस्त्वञ्जोष्ठे नृपसुते पृथिवीं दातुमिच्छसि ॥ १५ ॥
 अनुत्तमन्तहवनं नृपात्मजप्रभाषितं संश्रवणे निशम्य च । प्रहर्ष-
 जास्तं प्रति वाघ्यविन्दुषो निपेतुरार्ष्यान्ननत्रसम्भवाः ॥ १६ ॥
 उचुस्ते वचनमिदं निशम्य हृष्टाः सामात्याः सपरिषदो विपात-
 शोकाः । पश्यानन्वरवर भक्तिमान् जनस्य व्यादिष्टस्त्व वच-
 नाच्च शिल्पिवर्गः ॥ १७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वास्मीकीये त्रयोध्याकाण्डे

एकोनाशीतितमः सर्गः ।

अथ भूमिप्रदेशज्ञाः सूतकर्मविशारदाः । स्वकर्माभिरताः
 शूराः खनका यन्त्रकास्तथाः ॥ १ ॥ कर्मान्तिकाः स्थपतयः
 पुरुषा यन्त्रकोविदाः । तथा ब्रह्मकयश्चैव मार्गिणी वृक्षतचकाः ॥ २ ॥
 सूतकाराः सुधाकाराः वंशचर्मकृतस्तथा । समर्था ये च द्रष्टारः
 पुरपञ्च प्रतस्थिरे ॥ ३ ॥ स तु हर्षात्तसुद्देशं जनौघो विपुलः
 प्रयात् । अशोभत महावेगः सागरस्यैव पर्वणि ॥ ४ ॥ ते स्ववारं

समास्थाय वर्त्मकर्मणि कोविदाः । करणैर्विविधोपेतैः पुरस्तात्
सम्प्रतस्थिरे ॥ ५ ॥ लतावल्लीय गुन्दांश्च स्थाणूनश्मन एव च ।
जनासो चक्रिरे मार्गं छिन्दतो विविधान् द्रुमान् ॥ ६ ॥ अत्र-
क्षेषु च देशेषु केचिद्दृष्टज्ञानरोपयन् । केचित् कुठारैश्छैश्च
दात्रैश्छिन्दन् क्वचित् क्वचित् ॥ ७ ॥ अपरे वीर्यासंभान्
बलिनो बलवत्तराः । विधमन्ति स्म दुर्गाणि स्थलानि च तत-
स्ततः ॥ ८ ॥ अपरे पुरयन् तूपान् पांसुभिः श्वभ्रमायतम् ।
निम्नभागांस्तथैवाशु समांशुकुः समन्ततः ॥ ९ ॥ बबन्सुबन्ध-
नीयांश्च क्षोद्यान्सञ्जुदुस्तथा । विभिदुर्भेदनीयांश्च तांस्तान्देशा-
न्मरास्तदा ॥ १० ॥ अविरेण तु कालेन परिवाहान् बह्दकान् ।
चक्रुर्बह्वविधाकारान् सागरप्रतिमान् बह्वन् ॥ ११ ॥ निर्जलेषु च
देशेषु खानयामासुरुत्तमान् । उदपानान् बह्वविधान् वेदिका-
परिमण्डितान् ॥ १२ ॥ ससुषाकुट्टिमतलः प्रपुष्यितमहीरुहः ।
मत्तोदृष्टुष्टद्विजगणः पताकाभिरलंकृतः ॥ १३ ॥ चन्दनोदक-
संसिक्तो नानाकुसुमभूषितः । बह्वशोभत सेनायाः पत्र्याः
सुरपयोपमः ॥ १४ ॥ आज्ञाप्याथ यथाज्ञप्ति युक्तास्त्रोधिष्ठता
मराः । रमणीयेषु देशेषु बह्वस्वादुफलेषु च ॥ १५ ॥ यो
निवेशस्त्रभिप्रेतो भरतस्य महात्मनः । भूयस्तं शोभयामासुर्भू-
षाभिर्भूषणोपमम् ॥ १६ ॥ नन्दलेषु प्रशक्षेषु सुहृत्तेषु च
तद्विहः । निवेशान् स्थापयामासुर्भरतस्य महात्मनः ॥ १७ ॥
बह्वपांशुचयाश्चापि परिखाः परिवारिताः । तत्रेन्द्रनीलप्र-
तिमाः प्रतोत्तिवरशोभिताः ॥ १८ ॥ प्रासादमाकाशसंयुक्ताः
सौधप्राकारसंघृताः । पताकाशोभिताः सर्वे सुभिर्मितमहा-
पथाः ॥ १९ ॥ वितर्दिभिरिवाकाशे विटङ्गायविमानकैः ।
ससुच्छितैर्निवेशासो वभुः शक्रपुरोपमाः ॥ २० ॥ जाङ्गवीन्तु
समासाद्य विविधद्रुमकाननाम् । शीतलामलपानीयां महा-

मीनसमाकुलाम् । २१ । सचन्द्रतारागणमण्डितां यथा नभः
 क्षपायाममलं विराजते । नरेन्द्रमार्गः स तदा व्यराजत क्रमेण
 रस्यः शुभशिल्पिनिर्मितः ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
 अशीतितमः सर्गः ।

ततो नान्दीमुखीं रात्रिं भरतं सूतमागवाः । तुष्टुव-
 र्वांस्त्रिशेषज्ञासवैर्मङ्गलसं सवैः ॥ १ ॥ सुवर्णकौषाभिमतः प्रण-
 द्यामदुन्दुभिः । दध्नुः शङ्खांश्च शतशो वाद्यांशोच्चावचस्व-
 रान् ॥ २ ॥ स त्र्यर्षघोषः सुमहान्दिवमापूरयन्निव । भरतं
 शोकसन्तप्तं भूयः शोकैररन्वयत् ॥ ३ ॥ ततः प्रबुद्धो भरतस्तं
 घोषं सन्निवर्त्य च । नाहं राजेति चोक्त्वा तं शत्रुघ्नमिदमब-
 वीत् ॥ ४ ॥ पश्य शत्रुघ्न कैकेय्या लोकास्थापकतं महत् । वि-
 सृज्य मयि दुःखानि राजा दशरथो गतः ॥ ५ ॥ तस्यैवा धर्म-
 राजस्य धर्ममूला महात्मनः । परिभ्रमति राजश्रीर्नौरिवा-
 कणिका जले ॥ ६ ॥ यो हि नः सुमहान्नाथः सोऽपि प्रव्राजितो
 वनम् । अनया धर्मसुसृज्य माता मे राषवः स्वयम् ॥ ७ ॥
 इत्येवं भरतं वीक्ष्य विलपन्तमचेतनम् । कृपणा हरदुः सख्याः
 सस्वरं योषितस्तदा ॥ ८ ॥ तथा तस्मिन् विलपति वशिष्ठो राज-
 धर्मवित् । सभामिच्छाकुनाथस्य प्रविवेश महायथाः ॥ ९ ॥
 श्रातकुम्भमयीं रम्यां मण्डिह्ये मसमाकुलाम् । सुधर्माभिव ध-
 र्मात्मा सगणः प्रत्यपद्यत ॥ १० ॥ स काञ्चनमयं पीतं स्वस्था-
 स्तरक्षसंहतम् । अध्यास्त सर्ववेदज्ञो दूताननुग्रयात् च ॥ ११ ॥
 नःशुभान् क्षत्रियान् योधानमात्यान् गणवत्सुभान् । क्षिप्रमान-

यंताव्ययाः कृत्यमात्ययिकं हि नः ॥ १२ ॥ स राजपुत्रं शत्रुं
भरतश्च यमस्त्रिनम् । युधाजितं सुमन्त्रश्च ये च तत्र हिंता
जनाः ॥ १३ ॥ ततो हलहलाशब्दो महान् समुद्पद्यत । रथैर्गवैर्गजै-
श्चापि जनानामुपगच्छताम् ॥ १४ ॥ ततो भरतमायान्तं शतक्रतु-
मिवामराः । प्रत्यनन्दन् प्रहृतयो यथा दशरथं तथा ॥ १५ ॥ हृद
इव तिमिनागसंघतस्त्रिमितजलो मणिशङ्कुमर्करः । दशरथसुत
शोभिता सभा सदशरथेव बभूव सा पुरा ॥ १६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकाशीतितमः सर्गः ।

तामार्ष्यं गणसम्पूर्णां भरतः प्रयच्छां सभाम् । दृश्यं बुद्धि-
सम्पन्नः पूर्णचन्द्रां निशामिव ॥ १ ॥ आसनानि यथान्याय-
मार्श्याणां विद्यतां तदा । बस्त्राङ्गरागप्रभया द्योतिता सा सभो-
क्तमा ॥ २ ॥ सा विह्वलजनसम्पूर्णा सभा सुरचिरा तथा ।
अदृश्यत घनापाये पूर्णचन्द्रेव शर्वरी ॥ ३ ॥ राजसु प्रहृतीः
सर्व्वीः स सश्रेष्ठ्य च धर्मवित् । इदं पुरोहितो वाक्यं भरतं
शुद्धु चाब्रवीत् ॥ ४ ॥ तात राजा दशरथः स्वर्गतो धर्ममाचरन् ।
धनधान्यवतीं स्त्रीतां प्रदाय पृथिवीं तव ॥ ५ ॥ रामस्तथा
सत्यवृत्तिः सतां धर्ममनुस्मरन् । नाजहात् पितुरादेशं शशी
ण्योत्प्लामिबोदितः ॥ ६ ॥ पित्रा भ्रात्रा च ते दत्तं राज्यं
निहतकण्ठकम् । तद्दुर्भुक्ष सुदितामात्यः क्षिप्रमेवाभिषेचय ॥ ७ ॥
उदीच्यास्य प्रतीच्यास्य दक्षिणात्यास्य केवलाः । कीच्यापरन्ताः
सासुद्रा रत्नान्मुपहरन्तु ते ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वा भरतो वाक्यं शोके-
नाभिपरिश्रुतः । जगाम मनसा रामं धर्मज्ञी धर्मकाङ्क्षया ॥ ९ ॥

स वाष्पकलयया वाषा कलङ्गसस्वरो युवा । विललाप सभामध्वं
 जगहं च पुरोहितम् ॥ १० ॥ चरितब्रह्मचर्यस्य विद्यान्ना-
 तस्य धीमतः । धर्मे प्रयतमानस्य कीं राज्यं मद्विधो हरेत् ॥ ११ ॥
 कथं दशरथाज्जातो भवेद्राज्यापहारकः । राज्यश्चाहस्य रामस्य
 धर्मे बह्वुमिवाहंभि ॥ १२ ॥ ज्येष्ठः श्रेष्ठस्य धर्मात्मा दिलीप-
 नञ्जपोपमः । लब्धमर्हति काकुत्स्थो राज्यं दशरथो यथा ॥ १३ ॥
 धनार्थं जष्टमस्वर्ग्यं कुर्यां पापमहं यदि । इच्छाकुर्यामहं
 लोके भवेयं कुलपांसनः ॥ १४ ॥ यद्धि मात्रा कृतं पापं नाहं
 तदपि रोषये । इहस्यो वनदुर्गस्यं नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥ १५ ॥
 राममेवानुगच्छामि स राजा द्विपदांबरः । तयायामपि लो-
 कानां राषवो राज्यमर्हति ॥ १६ ॥ तद्वाक्यं धर्मसंयुक्तं श्रुत्वा
 सर्वे सभासदः । हर्षान्मुसुचुरश्रुणि रामे निहितचेतसः ॥ १७ ॥
 यदि त्वार्यं न शक्यामि विनिवर्त्तयितुं वनात् । वने तत्रैव
 ब्रह्मामि यथार्यो लक्षणस्रथा ॥ १८ ॥ सर्वोपायन्तु वर्त्तये
 विनिवर्त्तयितुं वनात् । समन्त्रमार्यमिच्छाणां साधूनां गुण-
 वर्त्तिनाम् ॥ १९ ॥ त्रिष्टिकर्मान्तिकाः सर्वे मार्गशोधकरचकाः ।
 प्रस्थापिता मया पूर्वं याता च मम रोचते ॥ २० ॥ एवमुक्त्वा
 तु धर्मात्मा भरती आहवत्सलः । समीपस्थसुवाचेदं सुमन्त्रं
 मन्त्रकोविदम् ॥ २१ ॥ तूर्णसुव्याय गच्छ त्वं सुमन्त्र मम शास-
 मात् । यातामाज्ञापय द्विप्रं बलञ्चैव समानय ॥ २२ ॥ एव-
 मुक्तः सुमन्त्रस्तु भरतेन महात्मना । प्रहृष्टः सोदिशत् सर्वं
 यथासन्दिष्टमिष्टवत् ॥ २३ ॥ ताः प्रहृष्टाः प्रकृतयो बलाध्यक्षा
 बलस्य च । श्रुत्वा यातां समाज्ञप्तां राषवस्य निवर्त्तने ॥ २४ ॥
 ततो योधाङ्गनाः सर्वा भर्तुन् सर्वान् गृहे गृहे । याता-
 गमनमाज्ञाय त्वरयन्ति स्य हर्षिताः ॥ २५ ॥ ते ह्यैगौरयैः
 शीघ्रं स्रन्दन्वैव मनोजवैः । सद्योपिहृलाध्यक्षा बलं सर्वमभो-

दयन् ॥ २६ ॥ सज्जन्तु तद्वलं दृष्ट्वा भरतो गुरुसन्निधौ । रथं
मे त्वरयस्वेति सुमन्त्रं पार्श्वतो ब्रवीत् ॥ २७ ॥ भरतस्य तु
तस्याज्ञां परिस्मृत्वा प्रहर्षितः । रथं गृहीत्वोपययौ युक्तं परम-
वाजिभिः । २८ ॥ स राषवः सत्यधृतिः प्रतापवान् ब्रुवन् सुयुक्तं
दृढसत्यविक्रमः । गुह्यं महारण्यगतं यशस्विनं प्रसादयिष्यन्
भरतो ब्रवीत्तदा ॥ २९ ॥ तूर्णान्वसुत्याय सुमन्त्रं गच्छ बलस्य
योगाय बलप्रधानान् । आनेतुमिच्छामि हितं वनस्थं प्रसाद्य
रामं जगतो हिताय ॥ ३० ॥ स सूतपुत्रो भरतेन सस्यक्
आज्ञापितः सम्परिपूर्णाकामः । शशास सर्वाङ्गान् प्रकृतिप्रधा-
नान् बलस्य सुस्थांश्च सुहृज्जनञ्च ॥ ३१ ॥ ततः समुत्याय कुले
कुले ते राजन्यवेश्या वृषलाश्च विप्राः । अयूयुजन्वद्भ्ररथान् खरांश्च
नागान् जयांश्चैव कुलप्रसूतान् ॥ ३२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अशीतितमः सर्गः ।

ततः समुत्थितः कल्याणस्थाय स्यन्दनोत्तमम् । प्रययौ भरतः
शीघ्रं रामदर्शनकाङ्क्षया ॥ १ ॥ अग्रतः प्रययुस्तस्य सर्वे मन्त्रि-
पुरोहिताः । अधिरुह्य जयैर्युक्तान् रथान् सूर्यरथोपमान् ॥ २ ॥
नवनागसङ्घाणि कल्पितानि यथाविधि । अन्वयुर्भरतं यान्त-
मिच्छाकुजुलनन्दनम् ॥ ३ ॥ षष्ठी रथसङ्घाणि धन्विनो विविधा-
युधाः । अन्वयुर्भरतं यान्तं राजपुत्रं यशस्विनम् ॥ ४ ॥ शतं
सङ्घाण्यखानां समारूढानि राषवम् । अन्वयुर्भरतं यान्तं
राजपुत्रं यशस्विनम् ॥ ५ ॥ कैकेयी च सुमित्रा च कौशल्या च
यशस्विनी । रामानयनसन्तुष्टा ययुर्यानेन भासता ॥ ६ ॥

प्रयाताश्चास्मिन्काता रामं द्रष्टुं सलक्ष्मणम् । तस्यैव च कथा-
 खिलाः कुर्वाणा दृष्टमानसाः ॥ ७ ॥ मेघस्थामं महाबाहुं स्थिर-
 सत्वं हृदयतम् । कदा द्रक्ष्यामहे रामं जगतः शोकनाशनम् ॥ ८ ॥
 दृष्ट एव हि नः शोकमपनेष्यति राघवः । तमः सर्वस्य लोकस्य
 समुद्यन्निव भास्करः ॥ ९ ॥ इत्येवं कथयन्तस्ते संप्रहृष्टाः कथाः
 श्रुभाः । परिष्वजानाथान्योन्यं ययुर्नागरिकास्तदा ॥ १० ॥ ये च
 तत्रापरे सर्वे सम्प्रता ये च नैगमाः । रामं प्रतिययुर्हृष्टाः सर्वा
 प्रकृतयः श्रुभाः ॥ ११ ॥ मणिकाराश्च ये केचिन्मृगकाराश्च शोभ-
 नाः । सूत्रकर्मविशेषज्ञा ये च शस्त्रोपजीविनः ॥ १२ ॥ मायू-
 रकाः क्राकचिका वेधका रीचकास्तथा । दन्तकाराः सूत्रकारा
 ये च गन्धोपजीविनः ॥ १३ ॥ सुवर्णकाराः प्रख्यातास्तथा कम्बल-
 कारकाः । स्नापकोष्णोदका वैद्या धूपिकाः शौण्डिकास्तथा ॥ १४ ॥
 रजकासुन्नवायाश्च यामघोषमहत्तराः । शैलूपाश्च सह स्त्री-
 भिर्यान्ति कैवर्तकास्तथा ॥ १५ ॥ समाहिता वेदविदो ब्राह्मणा
 दत्तसम्प्रताः । गोरथैर्भरतं यान्तमनुजग्मुः सहस्रशः ॥ १६ ॥
 सुवेशाः शुद्धवसनास्मान्मृष्टानुलेपनाः । सर्वे ते विमला यानैः
 शनैर्भरतमन्वयुः ॥ १७ ॥ प्रहृष्टमुदिता सेना सान्ध्यात्कैकयी-
 सुतम् । भ्रातुरानयने यान्तं भरतं भ्रातृवत्सलम् ॥ १८ ॥ ते
 गत्वा ते दूरमव्यानं रथयानाश्च कुञ्जरैः । समासेदुस्ततो गङ्गां
 शृङ्गवेरपुरं प्रति ॥ १९ ॥ यत्र रामसखा वीरो गुहो ज्ञातिगणै-
 र्हतः । निवसत्यप्रमादेन देशन्तं परिपालयन् ॥ २० ॥ उपेत्य
 तीरं गङ्गायाश्चक्रवाकैरलं कृतम् । व्यवतिष्ठत सा सेना भरतस्या-
 नुयायिनी ॥ २१ ॥ निरीक्ष्यासु स्थितां सेनां तां च गङ्गां शिवो-
 दकाम् । भरतः सचिवान् सर्वानब्रवीद्वाक्यकोविदः ॥ २२ ॥
 निवेशयत मे सैन्यमभिप्रायेण सर्वतः । विश्रान्ताः प्रतरिष्यामः
 श्वद्वामां सागरंगमाम् ॥ २३ ॥ दातुश्च तावदिच्छामि स्वर्गतस्य

- महीपतिः । और्ध्वदेहनिमित्तार्थमवतीर्थोदकं नदीम् ॥ २४ ॥
तस्यैवं ब्रुवतोमात्यास्तथेत्युक्त्वा समाहिताः । न्यवेद्यस्तां च्छन्देन
स्वेन स्वेन पृथक् पृथक् ॥ २५ ॥ निवेश्य गङ्गामनु तां महानदीं चमूं
विधानैः परिवर्द्धशोभिनीम् । उवास रामस्य तदा महात्मनो
विचिन्तमानो भरतो निवर्तनम् ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

त्यशीतितमः सर्गः ।

ततो निविष्टां ध्वजिनीं गङ्गामन्वाश्रितां नदीम् । निषाद-
राजो दृष्ट्वैव ज्ञातीन् स परितोब्रवीत् ॥१॥ महतीयमितः सेना
सागराभा प्रदृश्यते । नास्यान्तमवगच्छामि मनसापि विचिन्तयन्
॥ २ ॥ यदा नु खलु दुर्बुद्धिर्भरतः स्वयमागतः । स एष हि
महाकायः कीविदारध्वजा रथे ॥ ३ ॥ वन्धयिष्यति वा
पाशैरथ वास्मान्वधिष्यति । अनु दाशरथिं रामं पिता
राज्याङ्घ्रिविसितम् ॥ ४ ॥ सम्पन्नां श्रियमन्विच्छंस्तस्य
राजः सुदुर्लभाम् । भरतः कैकयीपुत्रो हन्तुं समधिगच्छति
॥ ५ ॥ भर्ता चैव सखा चैव रामी दाशरथिर्मम । तस्यार्थकामाः
सन्नुद्धा गङ्गानूपेत तिष्ठत ॥ ६ ॥ तिष्ठन्तु सर्वदाशस्य गङ्गामन्वा-
श्रिता नदीम् । बलशुक्ता नदीरक्षा मांसमूलफलशय्याः ॥ ७ ॥
नावां शतानां पञ्चानां कैवर्तानां शतं शतम् । सन्नुद्धानां तथा
यूनां तिष्ठन्तित्यभ्यचोदयत् ॥ ८ ॥ यदि तुष्टु भरतो रामस्येह
भविष्यति । इयं स्वस्तिमती सेना गङ्गामय तरिष्यति ॥ ९ ॥
इत्युक्त्वोपायनं गृह्य मत्स्यमांसमधूनि च । अभिचक्राम भरतं
निषादाभिपतिर्गुहः ॥ १० ॥ तमायान्तन्तु संग्रेष्य सूतपुत्रः प्रता-

पवान् । भरतायाचचक्षेद्य समयज्ञो विनीतवत् ॥ ११ ॥ एष
 ज्ञातिसहस्रेण स्यपतिः परिवारितः । कुशलो दण्डकारण्ये
 वृद्धो भ्रातुश्च ते सखा ॥ १२ ॥ तस्मात्पश्यतु काकृतस्य त्वां निषा-
 दाधिपो गुहः । असंशयं विजानीते यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ॥ १३ ॥
 एतन्नु वचनं श्रुत्वा सुमन्त्राङ्गरतः शुभम् । उवाच वचनं
 शीघ्रं गुहः पश्यतु मामिति ॥ १४ ॥ लब्धानुज्ञां संप्रहृष्टो ज्ञातिभिः
 परिवारितः । आगम्य भरतं प्रह्वो गुहो वचनमवधीत् ॥ १५ ॥
 निष्कूटश्चैव देशोयं वसिष्ठाश्चापि ते वयम् । निवेद्याम ते सर्वे
 स्वके दासगृहे वस ॥ १६ ॥ अस्मि मूलफलं चैतन्निषादैः स्वयम-
 र्जितम् । आर्द्रं शुष्कं तथा मांसं वन्यं चोच्चावचं तथा ॥ १७ ॥
 आशंसे स्वाग्रिता सेना वक्ष्यतीति विभावरौम् । अर्चितो विवि-
 धैः कामैः श्रवः ससैन्यो गमिष्यसि ॥ १८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

चतुरशीतितमः सर्गः ।

एवमुक्त्वन्नु भरतो निषादाधिपतिं गुहम् । प्रत्युवाच मन्त्रा-
 प्राज्ञो वाक्यं हेत्वर्थसंहितम् ॥ १ ॥ ऊर्जितः खलु ते कामः कृतो मम
 गुरोः मखे । यो मे त्वमीदृशीं सेनामभ्यर्चयितुमिच्छसि ॥ २ ॥
 इत्युक्त्वा स महतिष्ठा गुहं वचनमुत्तमम् । अब्रवीद्भरतः श्रीमा-
 न्निषादाधिपतिं पुनः ॥ ३ ॥ कतरेण गमिष्यासि भरद्वाजाश्रमं
 पथा । गहनोयं भृशं देशो गङ्गानूपो दुरत्ययः ॥ ४ ॥ तस्य तद्वचनं
 श्रुत्वा राजपुत्रस्य घीमतः । अब्रवीत्प्राञ्जलिर्भूत्वा गुहो गहन-
 गोचरः ॥ ५ ॥ दाशास्वन्तु गमिष्यन्ति देशज्ञाः सुसमाहिताः ।
 अहं चानु गमिष्यामि राजपुत्र मन्त्राबल ॥ ६ ॥ कञ्चिन्न दृष्टो ब्रजसि
 रामस्याक्लिष्टकर्मणः । इयं ते महती सेना शङ्कां जनयतीव मे ॥ ७ ॥

तमेवमभिभाषन्तमाकाश इव निर्मलः । भरतः श्लक्ष्णया वाचा
गुहं वचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ माभूत्सकालो यत्कष्टं न मां शङ्कि-
तुमर्हसि । राघवः स हि मे भ्राता ज्येष्ठः पितृसमो मतः ॥ ९ ॥
तं निवर्त्तयितुं याभिकाकुत्स्थं वनवासिनम् । बुद्धिरन्या न मे
कार्या गुहं सत्यं ब्रवीमि ते ॥ १० ॥ स तु संहृष्टवदनः श्रुत्वा भरत-
भाषितम् । पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं भरतं प्रति हर्षितः ॥ ११ ॥
धन्यस्त्वं न त्वया तुल्यं पश्यामि जगतीतले । अयत्नाद्वागतं
राज्यं यस्त्वं त्यक्तुमिहेच्छसि ॥ १२ ॥ शाश्वती खलु ते कीर्तिर्लोकाननु-
चरिष्यति । यस्त्वं कृच्छ्रगतं रामं प्रत्यानयितुमिच्छसि ॥ १३ ॥
एवं सम्भाषमाणस्य गुहस्य भरतं तदा । वभौ नष्टप्रभः सूर्ध्वी
रजनी चाभ्यवर्त्तत ॥ १४ ॥ सन्निविश्य सतां सेनां गुहेन परि-
तोषितः । शत्रुघ्नेन समं श्रीमांशुयनं पुनरागमत् ॥ १५ ॥ राम-
चिन्तामयः शोको भरतस्य महात्मनः । उपस्थितो ह्यनर्हस्य
धर्मप्रेक्ष्यस्य तादृशः ॥ १६ ॥ अन्तर्दाहेन दहनः सन्तापयति राघ-
वम् । वनदाहाग्निप्रत्तप्तं गूढीग्निरिव पादपम् ॥ १७ ॥
प्रस्रुतः सर्वगात्रेभ्यः स्वेदं शोकाग्निसम्भवम् । यथा सूर्ध्वीग्नि-
सन्तप्तो हिमवान् प्रस्रुतो हिमम् ॥ १८ ॥ ध्याननिर्दरशैलेन
विनिश्चसितधातुना । दैन्यपादपसंघेन शोकायासाधिभ्रष्टक्रिया
॥ १९ ॥ प्रमोहानन्तसत्त्वेन सन्तापीषधिवेषुना । साक्रान्तो
दुःखशैलेन मञ्जता कैकयीसुतः ॥ २० ॥ विनिश्चसन्वै भ्रष्टदुर्म-
नाहतः प्रसूढसंज्ञः परमापदं गतः । शमन्त्र लेभे हृदयज्वरा-
र्हितो नरर्षभो यूथुहतो यथर्षभः ॥ २१ ॥ गुहेन सार्द्धं भरतः
समागतो महाशुभावः सज्जनः समाहितः । सुदुर्मनाशम्भरत-
न्तदा पुनः शनैः समाख्यासथदयजन्तं प्रति ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चाशीतितमः सर्गः ।

आचक्षते च सङ्गावं लक्ष्मणस्य महात्मनः । भरतायाप्रमे-
 याय गुहो गहनगोचरः ॥ १ ॥ तस्माद्यतं गुणैर्युक्तम्बरचापेषु-
 धारिणम् । आढगुप्तार्थमत्यन्तमहं लक्ष्मणमत्रुवम् ॥ २ ॥ इयं-
 न्तात सुखा शय्या तदर्शमुपकल्पिता । प्रत्याश्वसिहि शेष्वस्यां
 सुखं राघवनन्दन ॥ ३ ॥ अचितोयं जनः सर्वो दुःखानां त्वं
 सुखोचितः । धर्मात्मस्य गुप्तार्थं जागरिष्यामहे वयम् ॥ ४ ॥
 न हि रामात्प्रियतरौ ममास्ति भुविकस्य न । मातृमुक्तो भूर्भ्रवोऽप्ये-
 तदद्य सत्यन्तवायतः ॥ ५ ॥ अस्य प्रसादादाशसे लोकेऽस्मिन्
 सुमहद्युगः । धर्मावाप्तिं च विपुलामर्थकामौ च केवली ॥ ६ ॥
 सोऽहं प्रियसखं रामं शयानं सह सीतया । रक्षिष्यामि धनु-
 ष्याणिः सर्वैः स्वैर्जातिभिः सह ॥ ७ ॥ नहि मेविदितं किञ्चिद्दने-
 स्मिंश्चरतः सदा । चतुरङ्गं ह्यपि बलं प्रसहेम वयं युधि ॥ ८ ॥
 एवमस्माभिरुक्तेन लक्ष्मणेन महात्मना । अनुनीता वयं सर्वे
 धर्ममेवानुपश्यता ॥ ९ ॥ कथं दाशरथी भूमौ शयाने सह सीतया ।
 शक्या निद्रा मया लब्धुं जीवितानि सुखानि वा ॥ १० ॥ यो न देवा-
 सुरैः सर्वैः शक्यः प्रसङ्कितुं युधि । तं पश्य गुह सन्धिष्टं तृणेषु
 सह सीतया ॥ ११ ॥ महता तपसा लब्धो विविधैश्च परिश्रमैः ।
 एको दशरथस्यैष पुत्रः सहश्रलक्षणः ॥ १२ ॥ अस्मिन् प्रव्रजिते
 राजा न चिरं वर्तयिष्यति । विधवा मेदिनी नूनं क्षिप्रमेव भवि-
 ष्यति ॥ १३ ॥ विनद्य सुमहानादं अमेघोपरताः स्त्रियः । निर्घो-
 षो विरतो नूनमद्य राजनिवेशने ॥ १४ ॥ कौशल्या चैव राजा
 च तथैव जननी मम । नाशंसे यदि ते सर्वे जीवेशुः शर्वरीमि-
 माम् ॥ १५ ॥ जीवेदपि च मे माता शत्रुघ्नस्यान्ववेक्षया । दुःखि-
 ता या हि कौशल्या वीरसूर्विमश्रियति ॥ १६ ॥ अतिक्रान्त-
 मतिक्रान्तमनवाप्य मनोरथम् । राज्ये राममनिक्षिप्य पिता
 मे विनश्रियति ॥ १७ ॥ सिद्धार्थीः पितरं वृत्तं तस्मिन् का-

ले ह्युपस्थिते । प्रेतकार्येषु सर्वेषु संस्करिष्यन्ति भूमिपम् ॥ १८ ॥
 रम्यचत्वरसंस्थानां सुविभक्तमहापथाम् । हर्ष्यप्रासादसम्पन्नां
 सर्वरत्नविभूषिताम् ॥ १९ ॥ गजाश्वरथमम्बाधां तूर्थ्यनादविना-
 दिताम् । सर्वकल्याणसम्पूर्णां हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ॥ २० ॥
 आरामोद्यानसम्पूर्णां समाजोत्सवशालिनीम् । सुखिता वि-
 षरिष्यन्ति राजधानीं पितृर्मम ॥ २१ ॥ अपि सत्यप्रतिज्ञेन
 सार्धं कुशलिना वयम् । निवृत्ते समये ह्यस्मिन् सुखिताः प्रवि-
 शेमहि ॥ २२ ॥ परिदेवयमानस्य तस्यैवं हि महात्मनः । तिष्ठतो
 राजपुत्रस्य शर्वरी सा न्यवर्तत ॥ २३ ॥ प्रभाते विमले सूर्ये कार-
 यित्वा जटा उभौ । अस्मिन् भागीरथीतीरे सुखं सन्तारितौ
 मया ॥ २४ ॥ जटाधरौ तौ द्रुमचीरवाससौ महाबली कुञ्जर-
 यूथपोपमौ । वरेषुधीचापधरौ परन्तपौ व्यपेक्षमायौ सह
 सीतया गतौ ॥ २५ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

षडशीतितमः सर्गः ।

गुह्यस्य वचनं श्रुत्वा भरतो भृशमप्रियम् । ध्यानं जगाम
 तत्रैव यत्र तच्छ्रुतमप्रियम् ॥ १ ॥ सुकुमारो महासत्वः सिंह-
 स्कन्धो महाभुजः । पुण्डरीकविशालाक्षस्तूरुणः प्रियदर्शनः
 ॥ २ ॥ प्रत्याश्रय्य सुहृत्तन्तु कालं परमदुर्मनाः । ससाद् सह-
 सा तोत्रैर्हृदि विद्ध इव द्विपः ॥ ३ ॥ भरतं मूर्च्छितं दृष्ट्वा विवर्ण-
 वदनो गुहः । वभूव व्यथितस्तत्र भूमिक्रम्ये यथा द्रुमः ॥ ४ ॥
 तदवस्थन्तु भरतं शत्रुघ्नोनन्तरस्थितः । परिष्वज्य हरोदोक्षे-
 विषंसन्नः शोककार्शितः ॥ ५ ॥ ततः सर्वाः समापेतुर्मातरो भर-

तस्य ताः । उपवासलक्षणा दीना भर्तृशसनकर्षिताः ॥ ६ ॥
 ताश्च तं पतितं भूमौ रुदतः पर्यवारयन् । कौशल्या त्वनुष्ठ-
 त्यैनं दुर्मनाः परिपस्वजे ॥ ७ ॥ वत्सला स्वं यथा वत्समुपगुह्य
 तपस्विनी । परिपप्रच्छ भरतं रुदन्ती शोकलालसा ॥ ८ ॥
 पुत्रव्याधिर्न ते कञ्चिच्छरीरं प्रतिवाधते । अस्य राजकुलस्याद्य
 त्वदधीनं हि जीवनम् ॥ ९ ॥ त्वां हृष्ट्वा पुत्रजीवामि रामे स-
 भ्रातृके गते । वृत्ते दशरथे राज्ञि नाथ एकस्मिन्मद्य नः ॥ १० ॥
 कश्चिन्न लक्ष्मणे पुत्रं श्रुतं ते किञ्चिदप्रियम् । पुत्रे वा ह्येकपुत्रा-
 याः सहभार्य्ये वनं गते ॥ ११ ॥ स मुहुर्तं समाश्वस्य रुदन्नेव महा-
 यथाः । कौशल्यां परिसांत्विदं गुह्यं वचनमवधीत् ॥ १२ ॥
 भ्राता मे क्वावमद्रात्रिं क्व सीता क्व च लक्ष्मणः । अस्वपच्छयने
 कस्मिन् किं भुक्त्वा गुह्यं शंस मे ॥ १३ ॥ सोऽनवीङ्गरतं पृथेनिप्रादा-
 धिपतिर्गुह्यः । यद्विधं प्रतिपेदे च रामे प्रियहितेतिथौ ॥ १४ ॥
 अन्नमुञ्चावचं भत्याः फलमूलानि च व हि । रामायाश्ववहारार्थं
 वज्रयोपहृतं मया ॥ १५ ॥ तत्सर्वं प्रत्यनुज्ञासीद्रामः सत्यपराक्रमः ।
 न हि तत्प्रत्यगृह्णात्य क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥ १६ ॥ न ह्यस्माभिः प्रति-
 याह्यं सखे देयं तु सर्वदा । इति तेन वयं सर्वे अनुनीता महा-
 जना । श्रीपवास्यं वदाकार्पोद्राघवः सह सीतया ॥ १७ ॥
 ततस्तु जलशेषेण लक्ष्मणोऽप्यकरोत्तदा । वाग्यतास्ते त्रयः
 संध्यां समुपासन्त सहिताः ॥ १८ ॥ सीमित्रिस्तु ततः पश्चादक-
 रोत् स्वाक्षरं शुभम् । स्वयमानीय वर्हीं पि क्षिप्रं राघवकारणात्
 ॥ २० ॥ तस्मिन् समाविशद्रामः स्वाक्षरे सह सीतया । प्रक्षाल्य
 च तयोः पादान् व्यपाक्रामत्य लक्ष्मणः ॥ २१ ॥ एतन्तद्विगुह्ये-
 मूलमिदमेव च तन्मृणम् । अस्मिन् रामश्च सीता च रात्रिं तां
 शर्यितावुभौ ॥ २२ ॥ मियम्य पृष्ठे तु तलांगुलिबवान् शरैः सुपू-
 र्णाविषुधी परन्तपः । महद्बलुः सज्यमुपोह्य लक्ष्मणो निशामति-

सुन्दरितोस्य केवलम् ॥२३॥ ततस्त्वहं चोत्तमवाणचापभृत् स्थितो-
भवं तत्र स यत्र लङ्घयाम् । अतंद्रितैर्घातिभिराप्तकार्मुकै-
र्महेन्द्रकल्पं परिपालयन्तदा ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्ताशीतितमः सर्गः ।

तच्छ्रुत्वा निपुणं सर्वं भरतः सह मन्त्रिभिः । इष्टुदीमुख-
मागम्य रामशय्यामवैक्षत ॥ १ ॥ अत्रवीज्जननीः सर्वा इह
तस्य महात्मनः । शर्वरी शयिता भूमाविदमस्य विमर्दि-
तम् ॥ २ ॥ महाराजकुलीनेन महाभागेन धीमता । जातो
दशरथेनोर्व्यां न रामः स्वप्नुमर्हति ॥ ३ ॥ अजिनोत्तरसं-
स्तीर्णं वरास्तरणसञ्चये । शयित्वा पुरुषप्याग्रः कथं श्येते मही-
तले ॥ ४ ॥ प्रासादाग्रविमानेषु बलभीषु च सर्वदा । हेम-
राजतभौमेषु वरास्तरणशालिषु ॥ ५ ॥ पुष्पसञ्चयचित्त्रेषु
चन्दनागुरुगन्धिषु । पाण्डुराभ्रप्रकाशेषु शुक्लसङ्घुस्तेषु च ॥ ६ ॥
प्रासादवरवर्षेषु गीतवत्सु भुगन्धिषु । उपित्वा मेरुकल्पेषु
कृतकाञ्चनभिञ्जिषु ॥ ७ ॥ गीतवादित्वनिर्घोषैर्वराभरण-
निखनैः । सुदङ्गवरशङ्कैश्च सततं प्रतिबोधितः ॥ ८ ॥ वन्दि-
भिर्वन्दितः काले बद्धभिः स्रुतमागधैः । गाथाभिरनुरूपाभिः
सुतिभिश्च परन्तपः ॥ ९ ॥ अश्रद्धेयमिदं लोके न सत्यं प्रति-
भाति माम् । सुहृत् खलु मे भावः स्वप्रियमिति मे मतिः ॥ १० ॥
न नूनं दैवतं किञ्चित् कालेन बलवत्तरन् । यत्र दाशरथी
रामो भूमावेवमश्रेत सः ॥ ११ ॥ यस्मिन् विदेहराजस्य सुता
च प्रियदर्शना । दयिता शयिता भूमौ सुषा दशरथस्य च ॥ १२ ॥

इयं शय्या मम भ्रातुरिदमावर्त्तितं शुभम् । स्थण्डिले कठिने
 सर्वं गात्रं विमृदितं त्वणम् ॥१३॥ मन्ये साभरणा सुप्ता सीतास्त्रिं-
 च्छयने शुभा । तत्र तत्र हि दृश्यन्ते सक्ताः कनकविन्दवः ॥१४॥
 उत्तरीयमिहासक्तं सुख्यक्तं सीतया तदा । तथा ह्येते प्रका-
 शन्ते सक्ताः कौशेयतन्तवः ॥ १५ ॥ मन्ये भर्तुः सुखा शय्या
 येन बाला तपस्विनी । सुकुमारी सती दुःखं न विजानाति
 मैथिली ॥ १६ ॥ हा हतोस्मि वृशंसोस्मि यत् सभार्यः कृते
 मम । द्रैदृशीं राषवः शय्यामधिशेते ह्यनाथवत् ॥ १७ ॥ सार्व-
 भौमकुले जातः सर्वलोकसुखावहः ; सर्वप्रियकरस्त्वक्त्वा राज्यं
 प्रियमनुत्तमम् ॥ १८ ॥ कथमिन्दीवरश्यामी रक्ताक्षः प्रिय-
 दर्शनः । सुखभागी न दुःखार्हः शयितो भुवि राषवः ॥ १९ ॥
 धन्यः खलु मञ्जाभागी लक्ष्मणः शुभलक्षणः । भ्रातरं विषमे
 काले यो राममनुवर्त्तते ॥ २० ॥ सिद्धार्था खलु वैदेही पतिं
 यानुगता वनम् । वयं संशयिता सर्वे हीनास्तेन मञ्जात्मना ॥२१॥
 अकर्णधारा पृथिवी शून्येव प्रतिभाति मे । गते दशरथे स्वर्गं
 रामे चारण्यमाश्रिते ॥ २२ ॥ नच प्रार्थयते कश्चिन्ननसापि
 वसुन्धराम् । वने निवसतस्तस्य बाह्वीर्ष्याभिरक्षिताम् ॥२३॥
 शून्यसम्बरणारक्षामयन्त्रितहयद्विषाम् । अनावृतपुरद्वारां राज-
 धानीमरक्षिताम् ॥ २४ ॥ अप्रहृष्टवलां शून्यां विषमस्था-
 मनाहताम् । शत्रवा नाभिमन्यन्ते भक्ष्यान् विषकृतानिव ॥२५॥
 अद्य प्रभति भूमौ तु शयिष्येहं त्वणेषु वा । फलमूलाशना
 नित्यं जटाचीराणि धारयन् ॥ २६ ॥ तस्यार्थमुत्तरकालं नि-
 वक्ष्यामि सुखं वने । तत् प्रतिश्रुतमार्षस्य नैवं मिथ्या भवि-
 श्यति ॥ २७ ॥ वसन्तं भ्रातुरर्थाय शत्रुघ्नो मानुवत्स्यति ।
 लक्ष्मणेन सहायोध्यामार्षो मे पालयिष्यति ॥ २८ ॥ अभि-
 प्रेक्षन्ति काकुत्स्थमयोध्यायां द्विजातयः । अपि मे देवताः

कुर्बुरिमं सत्यं मनोरथम् ॥ २६ ॥ प्रसाद्यमानः शिरसा मया
स्वयं बद्धप्रकारं यदि न प्रपत्यने । ततोऽनुवक्ष्यामि चिराय
राघवं वने चिरं नाहति मामुपेक्षितम् ॥ ३० ॥

इत्यार्षिं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
अष्टाशीतितमः सर्गः ।

व्युथ रात्रिन्तु तत्रैव गङ्गाकूले म राघवः । काल्यमुत्थाय
शत्रुघ्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ शत्रुघ्नोऽस्तिष्ठ किं शेषे निषा-
दाधिपतिं गुहम् । शीघ्रमानय भद्रन्ते तारयिष्यति वाहि-
नीम् ॥ २ ॥ जागर्मि नाहं स्वपिभि तथैवायं विचिन्तयन् ।
इत्येवमब्रवीद्भ्राता शत्रुघ्नो विप्रदादितः ॥ ३ ॥ इति सख्य-
दतोरेवमन्योन्यं नरसिंहयोः । आगम्य प्राञ्जलिः काले गुहो
वचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ कञ्चित् सुखं नदीतीरेवात्सीः काकुत्स्थ
शर्वरीम् । कञ्चित् सद्य सैन्यस्य तव नित्यमनामयम् ॥ ५ ॥
गुहस्य तत्तु, वचनं श्रुत्वा स्नेहादुदीरितम् । रामस्यानुवशो
वाच्यं भरतोपीदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ सुखा नः शर्वरी धीमन्
पूजिताद्यापि ते वयम् । गङ्गा तु नीभिर्वह्नीभिर्दाशाः सन्तार-
यन्तु नः ॥ ७ ॥ ततो गुहः सन्त्वरितं श्रुत्वा भरतशासनम् ।
प्रतिप्रविश्य नगरन्तं ज्ञातिजनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ उन्नतत प्रवु-
ध्यध्वं भद्रमस्तु हि वः सदा । नावः समुपकर्षध्वं तारयिष्यामि
वाहिनीम् ॥ ९ ॥ ते तथोक्ताः समुत्थाय त्वरिता राजशास-
नात् । पञ्च नावां शतान्येव समानिन्युः समन्ततः ॥ १० ॥
अन्याः स्वस्तिकविज्ञेया महाषण्ठाधराधराः । शोभमानाः
पताकिन्यो युक्तवाहाः सुसंज्ञताः ॥ ११ ॥ ततो स्वस्तिकविज्ञेयां

पाण्डुकम्बलसंहताम् । स नान्दिषोषां कल्याणीं गुहो नावः
 सुपाहरत् ॥ १२ ॥ तामारुरोह भरतः शत्रुघ्नश्च महाबलः ।
 कौशल्या च सुमित्रा च याश्चान्या राजयोषितः ॥ १३ ॥ पुरो-
 हितश्च तत् पूर्वं गुरवो ब्राह्मणाश्च ये । अनन्तरं राजदारास्त-
 थैव शकटापणाः ॥ १४ ॥ आवासमादीपयतां तीर्थं चाप्यव-
 गाहताम् । भाण्डानि चाददानानां घोषस्तु दिवमस्मृशतु ॥ १५ ॥
 पताकिन्यस्तु ता नावः स्वयं दाशैरधिष्ठिताः । वहन्त्यो जनमा-
 रूढं तदा सम्पेतुराशुगाः ॥ १६ ॥ नारीणामभिपूर्णास्तु
 काश्चित् काश्चित् तु तान्निनाम् । काश्चित्तत्र वहन्ति स्म यान-
 युग्मम्प्राधानम् ॥ १७ ॥ तास्तु गत्वापरं तीरमवरोष्य च तस्मि-
 नम् । निवृत्ताः काण्डचित्वाणि क्रियन्ते दाशवन्तुभिः ॥ १८ ॥
 सबैजयन्तास्तु गच्छा गजारोहैः प्रचोदिताः । तरन्ति स्म प्रका-
 शन्ते सपत्ना इव पर्वताः ॥ १९ ॥ नावशारुङ्गक्षन्त्ये प्लवैशोऽ-
 स्थापरे । अन्ये कुम्भघटैस्तेकरन्त्ये तरुश्च बाह्वभिः ॥ २० ॥
 सा पुण्या ध्वजिनी गङ्गां दाशैः सन्तरिता स्वयम् । मैत्रे
 सुहृर्त्ते प्रययौ प्रयागवनसुत्तमम् ॥ २१ ॥ आश्रासयित्वा च
 चमूं महात्मा निवेशयित्वा च यथोपजीषम् । द्रष्टुं भरद्वाज-
 ष्टपिप्रवर्ष्य स्वत्विक्षुदस्यैर्भरतः प्रतस्थे ॥ २२ ॥ स ब्राह्मण-
 स्याश्रममभ्युपेत्य महात्मनो देवपुरोहितस्य । ददर्श रम्योत्तम-
 ष्टक्षदेश महद्दहनं विप्रवरस्य रम्यम् ॥ २३ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकोनवर्षतमः सर्गः ।

भरद्वाजाश्रमं गत्वा क्रोशादेव नरर्षिभः । जनं सर्वमवस्थाप्य
 जगाम सह मन्त्रिभिः ॥ १ ॥ पद्भ्यामेव स धर्मात्मा न्यक्षत्रंश्च
 परिच्छदः । वसानो वाससी जीमे पुरोधाय पुरोहितम् ॥२॥
 ततः सन्दर्शने तस्य भरद्वाजस्य राघवः । मन्त्रिणस्थानवस्थाप्य
 जगामानु पुरोहितम् ॥ ३ ॥ वशिष्ठमथ दृष्ट्वैव भरद्वाजो महा-
 तपाः । सञ्चचालासनात्तूर्णं शिष्यानर्घ्यमिति ब्रुवन् ॥ ४ ॥
 समागस्य वशिष्ठेन भरतेनाभिवादितः । अत्रुध्यत महातक्षाः
 सुतं दशरथस्य तम् ॥ ५ ॥ ताभ्यामर्घ्यञ्च पाद्यञ्च दत्त्वा पश्चात्
 फलानि च । आमुपूर्वाञ्च धर्मज्ञः पप्रच्छ कुशलं कुले ॥ ६ ॥
 अयोध्यायां बले कोशे मित्त्रेष्वपि च मन्त्रिषु । जानन्दशरथं
 वृत्तं न राजानमुदाहरत् ॥ ७ ॥ वशिष्ठो भरतस्त्वेन पप्रच्छ-
 तुरनामयम् । शरीरेग्निषु शिष्येषु वृक्षेषु खगपत्तिषु ॥ ८ ॥
 तथेति तु प्रतिज्ञाय भरद्वाजो महायथाः । भरतं प्रत्युवाचेदं
 राघवस्त्रैहवन्धनात् ॥ ९ ॥ किमिहागमने काशं तव राज्यं
 प्रयासतः । एतदाश्च सर्वं मे न हि श्रुञ्चते मे मनः ॥ १० ॥
 सुषुप्ते यममिन्नघ्नं कौशल्यानन्दवर्द्धनम् । भ्रात्रा सह सभार्ष्यो य-
 श्चिरं प्रव्राजितो वनम् ॥ ११ ॥ नियुक्तः स्त्रीनिमित्तेन पित्रा
 योसौ महायथाः । वनवासी भवेतीह समाः किल चतुर्देश ॥१२॥
 कञ्चिन्न तस्यापापस्य पापं कर्तुमिहेच्छसि । अकण्ठकं भोक्तु-
 मना राण्यं तस्यानुजस्य च ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा भरद्वाजो भरतः
 प्रत्युवाच ह । पर्यस्युनयनो दुःखाद्वाचा संसज्जमानया ॥ १४ ॥
 इतोस्मि यदि मामेवं भगवानपि रुन्दते । मत्तो न दोषमाशङ्के
 मैवं मामनुशाधि हि ॥ १५ ॥ न चैतद्दिष्टं माता मे यद्दो-
 चन्मदन्तरे । नाहमेतेन तुष्टश्च न तद्वचनमाददे ॥ १६ ॥
 अहन्तु तं नरव्याघ्रमुपयातः प्रसादकः । प्रतिनेतुमयोध्यायां
 पादौ चास्याभिवन्दितुम् ॥ १७ ॥ तं मामेवं गतं मत्वा प्रसादं

कर्तुमर्हसि । शंस मे भगवन् रामः क्व सम्प्रति महामतिः ॥१८॥
 वशिष्ठादिभिः ऋत्विग्भिर्याचितो भगवांस्ततः । उवाच तं भर-
 हाजः प्रसादाङ्गरतं वचः ॥ १९ ॥ त्वञ्चेतत् पुरुषव्याघ्र युक्तं
 राघववंशजे । गुरुवृत्तिर्दमश्चैव साधूनां चातुयायिता ॥ २० ॥
 जाने चैतन्ननस्थन्ते दृढीकरणमश्विति । अपृच्छ त्वां तवा-
 त्यर्थं कीर्त्तिं समभिवर्द्धयन् ॥ २१ ॥ जाने च रामं धर्मज्ञं
 ससीतं सहस्रक्षयम् । अयं वसति ते भ्राता चित्रकूटे महा-
 गिरी ॥ २२ ॥ श्वसु गन्तासि तं देशं वसाद्य सह मन्त्रिभिः ।
 एतं मे कुरु सुप्राज्ञ कामं कामार्थकोविद् ॥ २३ ॥ ततस्तथेत्येव-
 सुदारदर्शनः प्रतीतरूपो भरतोऽवीद्वचः चकार बुद्धिञ्च महा-
 श्रमे तदा निशानिवासाय नराधिपालजः ॥ २४ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

नवतितमः सर्गः ।

कृतबुद्धिं निवासाय तत्रैव स मुनिस्तदा । भरतं कैकयी-
 पुत्रमातिथ्येन न्यमन्त्रयत् ॥ १ ॥ अत्रवीङ्गरतस्त्वेनं नन्विदं
 भवता कृतम् । पायमर्घ्यं मर्थातिथ्यं वने यदुपपद्यते ॥ २ ॥
 अथोवाच भरहाजो भरतं प्रहसन्निव । जाने त्वां प्रीतिसंयुक्तं
 तुष्यस्त्वं येन केनचित् ॥ ३ ॥ सेनायास्त तवैवास्त्राः कर्तुमि-
 च्छामि भोजनम् । मम प्रीतिर्यथा रूपा त्वमर्हो मनुजर्षभ ॥४॥
 किमर्थं चापि निश्चिद्य दूरे बलमिहागतः । कस्मान्नेहोपयातो
 स्र स्वलः पुरुषर्षभ ॥ ५ ॥ भरतः प्रत्युवाचेदं प्राञ्जलिस्तं तपो-
 धनम् । न सैन्येनोपयातोऽस्मि भगवन् भगवद्भयात् ॥ ६ ॥ राज्ञा
 हि भगवन्नित्यं राजपुत्रेण वा तथा । यत्नतः परिहर्त्तव्या

विषयेषु तपस्विनः ॥ ७ ॥ वाजिमुख्या मसुष्याथ मत्ताश्च वर-
 वारणाः । प्रच्छाद्य भगवन् भूमिं महतीमनुयान्ति माम् ॥ ८ ॥
 ते वृक्षानुदकं भूमिमाश्रमेषूटजांस्तथा । न हिंस्युरिति तेनाह-
 मेक एवागतस्ततः ॥ ९ ॥ आनीयतामितः सेनेत्याज्ञप्तः पर-
 मर्षिणा । तथानुचक्रे भरतः सेनायाः समुपागमम् ॥ १० ॥
 अग्निशालां प्रविश्याथ पीत्वापः परिसृज्य च । आतिथ्यस्य
 क्रियाहेतोर्विश्वकर्माणमाह्वयत् ॥ ११ ॥ आह्वये विश्वकर्माण-
 महं त्वष्टारमेव च । आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि तत्र मे सखि-
 धीयताम् ॥ १२ ॥ आह्वये लोकपालांस्त्रीन्देवान् शक्रपुरो-
 गमान् । आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि तत्र मे सखिधीयताम् ॥ १३ ॥
 प्राक्स्वोतमथ या नद्यस्तिर्यक्स्वोतम एव च । पृथिव्यामन्त-
 रीक्षे च समायान्त्वद्य सर्वगः ॥ १४ ॥ अन्याः सुवन्तु भैदेयं
 सुरामन्याः सुनिष्ठिताम् । अपराधोदकं शीतमिच्छकाण्डरसो-
 पमम् ॥ १५ ॥ आह्वये देवगन्धर्वान् विश्वावसुहृद्ब्रह्मण् ।
 तथैवाप्सरसो देवगन्धर्वेष्वपि सर्वशः ॥ १६ ॥ घृताचीमथ वि-
 श्वाचीं मिश्रकेशीमलम्बुपाम् । नागदत्ताश्च हेमाश्च सोमामद्रि-
 क्ततस्थलाम् ॥ १७ ॥ शक्रं यास्योपतिष्ठन्ति ब्रह्माणं याथ
 भामिनीः । सर्वास्तुस्वरुणा सार्द्धमाह्वये सपरिच्छदाः ॥ १८ ॥
 वनं कुरुषु यद्विव्यं वासीं भूषणपत्नवत् । दिव्यनारीफलं
 शश्वत् तत् कौवेरमिहैव तु ॥ १९ ॥ इह मे भगवान् सोमो
 विधत्तामन्नुत्तमम् । भक्ष्यं भोज्यञ्च चोप्यञ्च लेह्यञ्च विविधं
 बद्ध ॥ २० ॥ विचित्राणि च माल्यानि पादपप्रश्रुतानि च ।
 सुरादीनि च पेयानि मांसानि विविधानि च ॥ २१ ॥ एवं
 समाधिना युक्तस्तेजसाप्रतिभेन च । शिञ्जास्वरसमायुक्तं सुवत-
 श्चाब्रवीन्मुनिः ॥ २२ ॥ मनसा ध्यायतस्तस्य प्राङ्मुखस्य कृता-
 ष्ललेः । आजग्मुस्तानि सर्वाणि देवतानि पृथक् पृथक् ॥ २३ ॥

मलयं ददर्श रश्मिं ततः खेदसुदो निलः । उपस्थस्य ववी युक्ता
 सुप्रियात्मा सुखं शिवः ॥ २४ ॥ ततोभ्यवर्षन्त घना दिव्याः
 कुसुमवृष्टयः । देवदुन्दुभिषोपशु दित्तु सर्वासु शुश्रुवे ॥ २५ ॥
 प्रववृत्तोत्तमा वाता नष्टवृद्धाप्सरोगणाः । प्रजगुर्देवगन्धर्वा
 वीणाः प्रसुमुचुः स्वरान् ॥ २६ ॥ स शब्दो द्याश्च भूमिश्च प्राणिनां
 श्रवणानि च । विवेशोच्चावचः श्लक्ष्णः समी लयगुणान्वितः ॥ २७ ॥
 तस्मिन्नेवं गतं शब्दे दिव्ये योत्रसुखे वृणाम् । ददर्श भारतं
 सैन्यं विधानं विश्वकर्मेणः ॥ २८ ॥ बभूव ह समा भूमिः सम-
 न्तात् पश्ययोजनम् । शार्ङ्गलैवङ्गभिश्छन्ना नीलवैदूर्यस-
 न्निभैः ॥ २९ ॥ तस्मिन् विश्वा कपिख्याश्च पनसा बीजपूरकाः ।
 आमलक्या बभूवुश्च चूताश्च फलभूषिताः ॥ ३० ॥ उत्तरेभ्यः
 कुशभ्यश्च वनं दिव्योपभागवत् । आजगाम नदी सीम्या तीरजै-
 र्वङ्गभिर्वृता ॥ ३१ ॥ चतुःशालानि शुभ्राणि शालाश्च गज-
 वाजिनाम् । इष्यशासादसयुक्तोरणानि शुभानि च ॥ ३२ ॥
 सितमेधनिभश्चापि राजवेश्म सुतोरणम् । शुक्लमाल्यकताकारं
 दिव्यगन्धसमुच्चितम् ॥ ३३ ॥ चतुरस्रमसम्बाधं शयनासनयान-
 वत् । दिव्यैः सर्वरसैर्युक्तं दिव्यभोजनवस्तवत् ॥ ३४ ॥ उप-
 कल्पितसर्वाङ्गं धीतनिर्मलभाजनम् । क्लृप्तसर्वासनं श्रीमत्
 स्नास्त्रीर्णशयनोत्तमम् ॥ ३५ ॥ प्रविवेश महाबाहुरनुज्ञातो
 महर्षिणा । वेश्म तद्रत्नमस्यूर्ध्वं भरतः कैकयीसुतः ॥ ३६ ॥
 अतुजगमुश्च ते सर्वे मन्त्रिणः सपुरोहिताः । बभूवुश्च सुदा
 युक्तास्तं दृष्ट्वा वेश्मसस्यधिम् ॥ ३७ ॥ तत्र राजासनं दिव्यं
 व्यजनं ह्यत्रमेव च । भरतो मन्त्रिभिः सार्द्धमभ्यवर्त्तत राज-
 वत् ॥ ३८ ॥ आसनं पूजयामास रामायाभिप्रणय्य च । बाल-
 व्यजनमादाय न्यषीदत् सचिन्नासने ॥ ३९ ॥ आनुपूर्व्यान्निषेदुश्च
 सर्वे मन्त्रिपुरोहिताः । ततः सेनापतिः पश्चात् प्रयास्ता च

न्यपीदत ॥ ४० ॥ ततस्तत्र सुहृत्तेन नद्यः पायसकर्दमाः ।
 उपतिष्ठन्त भरतं भरद्वाजस्य शासनात् ॥ ४१ ॥ आसामुभयतः
 कूलं पाण्डुसन्तिकलेपनाः । रम्याश्चावसथा दिव्या ब्राह्मणस्य
 प्रसादजाः ॥ ४२ ॥ तेनैव च सुहृत्तेन दिव्याभरणभूषिताः ।
 आशुर्विंशतिसाहस्रा ब्रह्मणा प्रहिताः स्त्रियः ॥ ४३ ॥ सुवर्ण-
 मणियुक्तेन प्रबालेन च शोभिताः । आशुर्विंशतिसाहस्राः
 कुवेरसहिताः स्त्रियः ॥ ४४ ॥ याभिर्गृहीतः पुरुषः सोऽप्यद्
 इव लक्ष्यते । आशुर्विंशतिसाहस्रा नन्दनादक्षरोगयाः ॥ ४५ ॥
 नारदसुखरुर्गोपः प्रभया सूर्खवर्जसः । एते गन्धर्वराजानो
 भरतस्त्रायतो जगुः ॥ ४६ ॥ अलक्षुषा मिश्रकेशी पुण्डरीकाक्ष
 वामना । उपाहृत्यन्त भरतं भरद्वाजस्य शासनात् ॥ ४७ ॥
 यानि माल्यानि देवेषु यानि ज्वैत्ररथे वने । प्रयागे तान्यह-
 श्यन्त भरद्वाजस्य तेजसा ॥ ४८ ॥ विल्ला मार्दङ्गिका आसङ्गव्या-
 पाहा विभीतकाः । अश्वत्या नर्त्तकाद्यासन् भरद्वाजस्य ते-
 जसा ॥ ४९ ॥ ततः सरलतालाक्ष तिलकाः सतमङ्गकाः ।
 प्रहृष्टास्तत्र सम्येतुः कुब्जा भूत्वाथ वामनाः ॥ ५० ॥ शिंशपाम-
 लकी जम्बूरीश्चान्याः कानने लताः । प्रमदाविग्रहं दृत्वा
 भरद्वाजाश्रमेवसन् ॥ ५१ ॥ सुरां सुरापाः पिबत पायसञ्च
 वुभुक्षिताः । मांसानि च सुमेध्यानि भक्ष्यन्तां यो यदिच्छति ॥ ५२ ॥
 उच्छ्वाद्य स्नापयन्ति स्म नदीतीरेषु बल्लुषु । अप्येकमेकं पुरुषं
 प्रमदाः सप्त चाष्ट च ॥ ५३ ॥ सस्त्राहन्त्यः समापेतुर्नाश्वो
 विपुललोचनाः । परिहृज्य तदान्योन्धं पाययन्ति धरा-
 ङ्गनाः ॥ ५४ ॥ हयान् गजान् वरासुष्ट्रांस्तथैव सुरभेः सुतान् ।
 अभोजयन्वाहनपाशेषां भोज्यं यथाविधि ॥ ५५ ॥ इक्षूश्च
 मधु लाजांश्च भोजयन्ति स्म वाहनान् । इक्ष्वाकुवरयोधानां
 चोदयन्ती महाबलाः ॥ ५६ ॥ नाश्र्ववन्धीश्वमाजान्म गजं

कुञ्जरग्रहः । मत्तप्रमत्तमुदिता सा चमूस्तत्र संवभौ ॥ ५७ ॥
 तर्पिताः सर्वकामैश्च रक्तचन्दनरुषिताः । अप्सुरोगणसंयुक्ताः
 सैन्या वाचमुदीरयन् ॥ ५८ ॥ नैवायोध्यां गमिष्यामो न
 गमिष्यामो दण्डकान् । कुशलं भरतस्यास्तु रामस्यास्तु तथा
 सुखम् ॥ ५९ ॥ इति पादातयोध्याश्च हस्यश्वारोहवन्धकाः ।
 अनाथास्तं विधिं लब्ध्वा वाचमेतामुदीरयन् ॥ ६० ॥ सम्य-
 हृष्टा विनेदुक्ते नरास्तत्र सहस्रशः । भरतस्यानुयातारः
 स्वर्गोयमिति चाब्रुवन् ॥ ६१ ॥ शृत्यन्तश्च हसन्तश्च गायन्तश्चैव
 सैनिकाः । समन्तान् परिधावन्तो माल्योपेताः सहस्रशः ॥ ६२ ॥
 ततो भुक्तवतां तेषां तदन्नमद्यतौपमम् । दिव्यानुद्गीह्य भक्ष्यां-
 स्नानभवद्भक्षण्ये मतिः ॥ ६३ ॥ प्रेष्याश्चेच्छश्च ब्रध्वश्च बलस्या-
 श्यापि सर्वशः । बभूवुस्ते भृशं प्रीताः सर्वे चाहतवाससः ॥ ६४ ॥
 कुञ्जराश्च खरोष्ट्राश्च गोश्याश्वस्त्रगपत्त्रिणः । बभूवुः सुभृतास्तत्र
 नातोक्षान्यमकल्पयन् ॥ ६५ ॥ नाशुक्लवासास्तवासीत् क्षुधितो
 मलिनोपि वा । रजसा ध्वस्तकेशो वा नरः कश्चिददृश्यत ॥ ६६ ॥
 आजैश्चापि च वाराहैर्निष्ठानवरसञ्चयैः । फलनिर्गूहसंसिद्धैः
 सूर्यैर्गन्धरसान्वितैः ॥ ६७ ॥ पुष्पध्वजवतीः पूर्णाः शुक्लस्या-
 न्नस्य चाभितः । ददृशुर्विस्मितास्तत्र नरा लीहीः सह-
 स्रशः ॥ ६८ ॥ बभूवुर्वनपार्श्वेषु कृपाः पायसकर्दमाः । ताश्च
 कामदुषा गावो द्रुमाद्यासन्धुष्युतः ॥ ६९ ॥ वायो भैरेयपूर्णाश्च
 ऋष्टमांसचयैर्दृताः । प्रतप्तपैठरैश्चापि मार्गमायूरकीकुटैः ॥ ७० ॥
 पात्राणाञ्च सहस्राणि स्थालीनां नियुक्तानि च । न्यवृन्दानि च
 पात्राणि शातकुम्भमयानि च ॥ ७१ ॥ स्थाल्यः कुम्भाः कर-
 न्भाश्च दधिपूर्णाः सुसंस्कृताः । यौवनस्यस्य गौरस्य कपित्थस्य
 सुगन्धिनः ॥ ७२ ॥ ह्लादाः पूर्णाः रसालस्य दध्नः श्वेतस्य
 चापरे । बभूवुः पयंसञ्चान्ये शर्कराणाञ्च सञ्चयाः ॥ ७३ ॥

• कल्कांश्चूर्णकषायांश्च स्नानानि विविधानि च । ददृशुर्भाजनै-
स्यानि तीर्थेषु सरितां नराः ॥ ७४ ॥ शुक्लानंशुमतश्चापि हन्त-
धावनसञ्चयान् । शुक्लांश्चन्दनकल्कांश्च समुद्गेष्ववतिष्ठतः ॥ ७५ ॥
दर्पणान् परिच्छटांश्च वाससां चापि सञ्चयान् । पादुकीपानह-
स्रैव युग्मान्यत्र सहस्रशः ॥ ७६ ॥ आञ्जनीः कङ्कतान् कुर्वा-
ञ्छ्रुताणि च धनूंषि च । मर्मत्राणानि चित्राणि शयनान्या-
सनानि च ॥ ७७ ॥ प्रतिपानह्लादान् पूर्णान् खरोद्भृगज-
वाजिनाम् । अश्वगाह्य सुतीर्थींश्च ह्लादान् सीत्यक्षपुष्करान् ॥ ७८ ॥
आकाशवर्णप्रतिमान् स्वच्छतोयान् सुखञ्चयान् । नीलवैदृष्य-
वर्णींश्च मृदून्यवससञ्चयान् ॥ ७९ ॥ निर्वापार्थं पशूनान्ते
ददृशुस्तत्र सर्वशः । व्यस्त्रयन्त मनुष्यास्ते स्वप्रकल्पं तददृ-
भुतम् ॥ ८० ॥ दृष्ट्वातिथ्यं कृतं तावद्भरद्वाजमहर्षिणा । इत्येवं
रममाणानां देवानामिव नन्दने ॥ ८१ ॥ भरद्वाजाश्रमे रम्ये
सा रात्रिर्व्यत्यवर्तत । प्रतिजग्मुश्च ताः सर्वा गन्धर्वींश्च यथा-
गतम् ॥ ८२ ॥ भरद्वाजमनुज्ञाय ताश्च सर्वा वराङ्गनाः ॥ ८३ ॥
तथैव मत्ता मदिरोत्कटा नरास्तथैव दिव्यागरुचन्दनोक्षिताः ।
तथैव दिव्या विविधाः स्रुगुप्तमाः पृथक् विकीर्णा मनुजैः
प्रमर्दिताः ॥ ८४ ॥

दृष्ट्वापि रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकनवतितमः सर्गः ।

ततश्चां रजनीं व्युष्य भरतः सपरिच्छदः । कृतातिथ्यो
भरद्वाजं कामादभिजगाम ह ॥ १ ॥ तच्छपिः पुरुषध्यात्रं प्रेक्ष्य

प्राञ्चलिमागतम् । ज्जताग्निहोत्रो भरतं भरद्वाजोभ्यभाषत ॥२॥
 कश्चिदत्र सुखा रात्रिस्तवास्त्रद्विषये गता । समग्रस्ते जनः
 कश्चिदातिथ्ये शंश मेनघ ॥ ३ ॥ तमुवाचाञ्चलिं कृत्वा भर-
 तोभिप्रणय्य च । आश्रमादुपनिष्क्रान्तश्चपिसुत्तमतेजसम् ॥ ४ ॥
 सुखोषितोस्त्रि भगवन् समग्रबलवाहनः । बलवत्तर्पितश्चाहं
 बलवान् भगवंस्त्वया ॥ ५ ॥ अपेतक्लमसन्तापाः सुभिष्ठाः
 सुप्रतिश्रयाः । अपि प्रेष्यानुपादाय सर्वे स्त्रः सुसुखोषिताः ॥ ५ ॥
 आमन्त्रयेहं भगवन् कामं त्वाश्चपिसत्तम । समीपं प्रस्थितुं
 श्वातुर्मैत्रेणैस्त्र चक्षुषा ॥ ७ ॥ आश्रमन्तस्य धर्मज्ञ धार्मि-
 कस्य महात्मनः । आचक्ष्व कतमो मार्गः क्रियानिति च शंस
 मे ॥ ८ ॥ इति पृष्टस्तु भरतं श्वातुदर्शनलालसम् । प्रत्युवाच
 महातेजा भरद्वाजो महातपाः ॥ ९ ॥ भरताहृततीयेषु
 योजनेष्वजने वने । चित्रकूटगिरिस्तत्र रम्यनिर्दरकाननः ॥ १० ॥
 उत्तरं पार्श्वमासाद्य तस्य मन्दाकिनी नदी । पुष्पितद्रुम-
 संच्छन्ना रम्यपुष्पितकानना ॥ ११ ॥ अनन्तरं तत् सरित-
 क्षितकूटश्च पर्वतम् । तयोः पर्णकुटीं तात तत्र तौ वसतो
 श्रुवम् ॥ १२ ॥ दक्षिणेन च मार्गेण सव्यदर्शयमेव च ।
 गजवाजिसमाकीर्णां वाहिनीं वाहिनीपते ॥ १३ ॥ वाह्यस्य
 महाभाग ततो द्रक्ष्यसि राषवम् । प्रयाणमिति च श्रुत्वा राज-
 राजस्य योषितः ॥ २४ ॥ हित्वा यानानि यानार्हा ब्राह्मणं
 पर्वं वारयन् । वेपमाना कृशा दीना सङ्घ देव्या सुमितया ॥ २५ ॥
 कौशल्या तत्र जग्राह कराभ्यां चरणौ सुनेः । असञ्चङ्गेन
 कामेन सर्वलोकस्य गर्हिता ॥ २६ ॥ कैकेयी तत्र जग्राह च-
 रणौ सव्यपतपा । तं प्रदक्षिणमागम्य भगवन्तं महासुनिम् ॥ २७ ॥
 अदूराद्भरतस्यैव तस्थौ हीनमनास्तदा । तत्र पप्रच्छ भरतं भर-
 द्वाजो महासुनिः ॥ २८ ॥ विशेषं श्वातुमिच्छामि मातृश्यां तव

राघव । एवमुक्तस्तु भरतो भरद्वाजेन धार्मिकः ॥ १८ ॥
 उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यं वचनकोविदः । यामिमां भगव-
 न्दीनां शोकानशनकर्षिताम् ॥ २० ॥ पितुर्हि महिषीं देवीं
 देवतामिव पश्यसि । एषा तं पुरुषव्याघ्रं सिंहविक्रान्तगामि-
 नम् ॥ २१ ॥ कौशल्या सुषुवे रामं घातारमदितिर्यथा ।
 अस्या वामभुजं श्लिष्टा या सा तिष्ठति दुर्मनाः ॥ २२ ॥ इयं
 सुमित्रा दुःखान्ता देवी राज्ञश्च मध्यमा । कर्षिंकारस्य शाखेव
 शीर्षपुष्पा वनान्तरे ॥ २३ ॥ एतस्यास्तौ सुतौ देव्याः कुमारौ
 देववरिणी । उभौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ वीरौ सत्यपराक्रमौ ॥ २४ ॥
 यस्याः कृते नरव्याघ्रौ जीवनाशमितो गतौ । राजा पुत्रविही-
 नश्च स्वर्गं दशरथो गतः ॥ २५ ॥ क्रोधनामकृतप्रज्ञां हृष्टां
 सुभगमानिनीम् । ऐश्वर्यकामां कैकेयीमनार्यामार्यरूपि-
 णीम् ॥ २६ ॥ ममैतां मातरं विद्धि वृशंसं पापनिष्ठयाम् ।
 यतो मूलं हि पश्यामि व्यसनं महदात्मनः ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वा
 नरशार्दूलो वाघ्यगङ्गदया गिरा । विनिश्चस्य स ताम्नाचः
 क्रुद्धो नाग इव श्वसन् ॥ २८ ॥ भरद्वाजो महर्षिसं ब्रुवन्तं भरतं
 तदा । प्रत्युवाच महाबुद्धिरिदं वचनमर्थवत् ॥ २९ ॥ न
 दोषेणैव गन्तव्या कैकेयी भरत त्वया । रामप्रवाजमं स्योतत्
 सुखोदकं भविष्यति ॥ ३० ॥ देवानां दानवानाश्च ऋषीणां
 भावितात्मनाम् । हितमेव भविष्यद्वि रामप्रवाजनादिह ॥ ३१ ॥
 अभिषाय तु सं सिद्धः कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् । आमन्त्र्य भरतः
 सैन्धं युज्यतामिति चाब्रवीत् ॥ ३२ ॥ ततो वाजिरथान्युक्त्वा
 दिव्यान् ह्येभविभूषितान् । अध्यारोहत् प्रयाणार्थं बहून् बद्ध-
 विघ्नो जनः ॥ ३३ ॥ गजकन्या गजाश्चैव ह्येभकष्याः पताकिनः ।
 जीमूता इव घर्मास्ते सघोषाः सम्यतस्थिरे ॥ ३४ ॥ विविधा-
 न्यपि वानानि महान्ति च सघूनि च । प्रयतुः सुमहार्हाणि

धादैरपि पदातयः ॥ ३५ ॥ अथ यानप्रवेकैस्तु कौशल्या प्रसुखा
 स्थियः । रामदर्शनकाङ्क्षिण्यः प्रययुर्मुदितास्तदा ॥ ३६ ॥ चन्द्रार्क-
 तरुणाभासां नियुक्तां शिविकां शुभाम् । आस्थाय प्रययौ
 श्रीमान् भरतः सपरिच्छदः ॥ ३७ ॥ सा प्रयाता महासेना
 गजवाजिसमाकुला । दक्षिणां दिशमावृत्य महामेघ इवो-
 ख्यतः ॥ ३८ ॥ वनानि च व्यतिक्रम्य जुष्टानि सृगपक्षिभिः ।
 गङ्गायाः परवेलायां गिरिष्वथ नदीष्वपि ॥ ३९ ॥ सा सम्प्रहृष्ट-
 द्विपवाजियूथान् वितासयन्ती सृगपक्षिसङ्घान् । महद्वनं तत्
 प्रविगाहमाना रराज सेना भरतस्य तत्र ॥ ४० ॥

इत्यार्षं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

द्विनवतितमः सर्गः ।

—०—

तया महत्या यायिन्या ध्वजिन्या वनवासिनः । अर्दिता
 यूथपा मत्ताः सयूथाः सम्प्रदुद्रुवुः ॥ १ ॥ ऋक्षाः प्रपतसुख्याश्च
 हरवश्च समन्ततः । दृश्यन्ते वनवाटेषु गिरिष्वपि नदीषु च ॥ २ ॥
 स सम्प्रतस्ये धर्मात्मा प्रीतो दर्शरथालजः । हतो महत्या ना-
 दिन्या सेनया चतुरङ्गया ॥ ३ ॥ भागरीषनिभा सेना भरतस्य
 महात्मनः । मर्षी संच्छादयामास प्राहपि ह्यामिवास्तुदाः ॥ ४ ॥
 तुरङ्गौघैरवतता वारणैश्च महाबलैः । अनालक्ष्या चिरं कालं
 तस्मिन् काले बभूव सा ॥ ५ ॥ स गत्वा दूरमध्वानं सम्परि-
 आन्तवाहनः । उवाच वचनं श्रीमान् वशिष्ठं मन्त्रिणां वरम् ॥ ६ ॥
 साहसं लक्ष्यते रूपं यथा चैव मया श्रुतम् । व्यक्तं प्राप्ता स्म तं
 देशं भरद्वाजो यमव्रवीत् ॥ ७ ॥ अयं गिरिसिन्नकूटक्षया

मन्दाकिनी नदी । एतत् प्रकाशते दूरान्ध्रीलमेषनिभं वनम् ॥ ८ ॥
 गिरेः सानूनि रम्याणि चितकूटस्य सम्प्रति । वारणौरवस्त्वयन्ते
 मामकैः पर्वतोपमैः ॥ ९ ॥ सुञ्चन्ति कुसुमान्येते नगाः पर्वत-
 सानुषु । नीला इवातपापाये तोयन्तोयधरा घनाः ॥ १० ॥
 किन्नराचरितं देशं पश्य शत्रुघ्न पर्वते । ह्यैः समन्तादाकीर्णं
 मकरैरिव सागरम् ॥ ११ ॥ एते षट्पदा भास्ति शीघ्रवेगाः
 प्रचीदिताः । वायुप्रविद्धाः शरदि मेषजाला इवाम्बरे ॥ १२ ॥
 कुर्वन्ति कुसुमापीडान् शिरःसु सुरभीममी । मेषप्रकाशैः फलकै-
 र्दाल्मिणात्या नरा यथा ॥ १३ ॥ निष्कृजमिव भूत्विदं वनं
 घोरप्रदर्शनम् । अयोध्येव जनाकीर्णा सम्प्रति प्रतिभाति मे ॥ १४ ॥
 खुरैरुदीरितो रेणुर्दिवं प्रच्छाद्य तिष्ठति । तं वदत्यनिलः
 शीघ्रं कुर्वन्निव मम प्रियम् ॥ १५ ॥ स्यन्दनांसुरगोपेतान् शूत-
 सुख्यैरधिष्ठितान् । एतान् सम्पततः शीघ्रं पश्य शत्रुघ्न का-
 नने ॥ १६ ॥ एतान्विवासितान् पश्य वर्हिणः प्रियदर्शनान् ।
 एतमापततः शैलमधिवासं पतत्रिणाम् ॥ १७ ॥ अतिमात्रमयं
 देशो मनोज्ञः प्रतिभाति मे । तापसानां निवासोयं व्यक्तं स्वर्ग-
 पथोनघ ॥ १८ ॥ षट्पदा षट्पदीभिः सहिता बहवः पृषता वने ।
 मनोज्ञरूपा लक्ष्यन्ते कुसुमैरिव चित्रिताः ॥ १९ ॥ साधुसैन्याः
 प्रतिष्ठन्तां विचिन्वन्तु च काननम् । यथा तौ पुरुषव्याघ्रौ
 दृश्यते रामलक्ष्मणौ ॥ २० ॥ भरतस्य वचः श्रुत्वा पुरुषाः शस्त्र-
 पाणयः । विविशुस्तद्वनं शूरा धूमाग्रं ददृशुस्ततः ॥ २१ ॥ ते
 समालोक्य धूमाग्रमूर्ध्वभरतमागताः । नामनुष्ये भवत्यग्निर्व्यक्त-
 मत्रैव राघवौ ॥ २२ ॥ अथ नात्र नरव्याघ्रौ राजपुत्री पर-
 न्तपी । अन्ये रामोपमाः सन्ति व्यक्तमत्र तपस्विनः ॥ २३ ॥
 तच्छ्रुत्वा भरतस्तेषां वचनं साधुसम्मतम् । सैन्यानुवाच सर्वा-
 स्तानमित्त्रवशमर्दनः ॥ २४ ॥ यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु नातो गन्तव्य-

मग्रतः । अहमेव गमिष्यामि सुमन्त्रो धृतिरेव च ॥ २५ ॥ एव-
सुक्तांशतः सैन्यास्तत्र तस्युः समन्ततः । भरती यत्र धूमाग्रन्तल
दृष्टिं समादधत् ॥ २६ ॥ व्यवस्थिताया भरतेन सा चमूर्तिरीश-
माणापि च भूमिमग्रतः । सभूव हृष्टा न चिरेण जानती प्रियस्य
रामस्य समागमन्तदा ॥ २७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
त्रिनवतितमः सर्गः ।

— — —

दीर्घकालोपितस्तस्मिन् गिरौ गिरिवरप्रियः । वैदेह्याः
प्रियमाकाङ्क्षन् स्वस्र चित्तम्बिलोभवन् ॥ १ ॥ अथ दाशरथि-
सिद्धं चित्तकूटमदर्शयत् । भार्याममरसंकाशः शचीमिव
पुरन्दरः ॥ २ ॥ न राज्यसंशयं भद्रे न सुहृद्भिर्विनाभवः ।
मनो मे बाधते दृष्ट्वा रमणीयमिमं गिरिम् ॥ ३ ॥ पश्येमम-
चक्षं भद्रे नानाद्विजगणायुतम् । शिखरैः खमिवोद्विद्धैर्धातु-
मङ्गिर्विभूषितम् ॥ ४ ॥ केचिद्रजतसङ्काशाः केचित् क्षतज-
सन्निभाः । पीतमाञ्जिष्ठवर्णाश्च केचिन्मणिवरप्रभाः ॥ ५ ॥
पुष्पाककेतकाभाश्च केचित् ज्योतीरसप्रभाः । विराजन्तेचले-
न्द्रस्य देशा धातुविभूषिताः ॥ ६ ॥ नानावृत्तगणैर्दोषितरस्तृ-
ण्णणैर्वृतः । अदुष्टैर्भात्ययं शैलो वल्लपक्षिसमाकुलः ॥ ७ ॥
आन्वजम्बुसनेर्षोभ्रेः पियालैः पनसैरपि । अङ्गुलैर्भय्यतिनिशै-
विलिखितन्दुकवेषुभिः । काश्लम्बोरिष्टवरणैर्मधूकैश्चिलकैरपि ।
वदम्बामलकैर्नीपैर्वैलेधन्वनवीजकैः ॥ ८ ॥ पुष्पवृद्धिः फलोपेतै-
श्चायावृद्धिर्मनोरमैः । एवमादिभिराकीर्णैः श्रियं पुष्पत्थय-
त्किरिः ॥ १० ॥ शैलप्रस्थेषु रम्येषु पश्येमान् कामदर्शयान् ।

किञ्चरान् हृद्यो भद्रे रममाणान्मनस्विनः ॥ ११ ॥ शाखाव-
सक्तान् खङ्गांश्च प्रवराण्यस्वराणि च । पश्य विद्याधरस्त्रीणां
क्रीडादेशान् मनोरमान् ॥ १२ ॥ जलप्रपातबद्धैर्निव्यन्दैश्च
क्वचित् क्वचित् । स्ववङ्गिर्भात्ययं शैलः स्ववन्मद् इव दिपः ॥ १३ ॥
गुहासमौरयो गन्धान्दानापुष्पभवान् वचन् । प्राञ्चतर्पण-
मध्येत्यं नरन्न प्रहर्षयेत् ॥ १४ ॥ यदीह शरदोनेकास्वया
सार्द्धमनिन्दिते । सक्षयणेन च वक्ष्यामि न मां शोकः प्रच-
क्ष्यति ॥ १५ ॥ बद्धपुष्पफले रम्ये नानादिजगणावृते । विचित्र-
शिखरे क्षुब्धान् रतवानस्मि भामिनि ॥ १६ ॥ अनेन वनवासेन
मम प्राप्तं फलद्वयम् । पितृश्चावृण्वता धर्मं भरतस्य प्रियं
तथा ॥ १७ ॥ वैदेहि रमसे कञ्चित् चित्रकूटे मया सह । प-
श्यन्ती विविधान् भावान्मनोवाक्कायसमतान् ॥ १८ ॥ इदमेवा-
सत्तं प्राञ्च रात्रिं राजर्षयः परे । वनवासं भवार्थाच्च प्रेत्य मे
प्रपितामहाः ॥ १९ ॥ शिलाः शैलस्य शोभन्ते विशालाः शत-
शोभितः । बद्धला बद्धलैर्वर्षैर्नीलिपीतसिताक्षयैः ॥ २० ॥
निशि भान्त्यखलेन्द्रस्य ऊताशनशिखा इव । शोषथ्यः स्वप्रभा-
लक्ष्म्या भ्राजमानाः सहस्रशः ॥ २१ ॥ केचित् क्षयनिभा देशाः
केचिद्दुद्यानसन्निभाः । केचिदेकशिखा भान्ति पर्वतस्यास्य
भामिनि ॥ २२ ॥ भित्तेव वसुधां भाति चित्रकूटः समुत्थितः ।
चित्रकूटस्य कूटोयं दृश्यते सर्वतः शुभः ॥ २३ ॥ कुष्ठस्यगरु-
न्दागभूर्जपत्रोत्तरच्छदान् । कामिनां स्वास्तरान् पञ्च कुशेशय-
दकायुतान् ॥ २४ ॥ अदितायापविद्धाश्च दृश्यन्ते कमलस्रजः ।
कामिभिर्वनिते पश्य फलानि विविधानि च ॥ २५ ॥ वक्षौक-
सारां नलिनीमतीत्यवोत्तरान् कुर्वन् । पर्वतश्चित्रकूटोसौ
बहुमूलफलोदकः ॥ २६ ॥ इमन्तु कालं वनिते विजिह्विवाः

स्वया च भीते सह लज्जयेन । रतिं प्रपत्स्ये कुलधर्मवर्द्धिनीं
स तां पथि स्वैर्नियमैः परैः स्थितः ॥ २७ ॥

द्वत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

चतुर्नवतितमः सर्गः ।

अथ शैलाद्दिनिष्कस्य मैथिलीं कोशलेश्वरः । अदर्शय-
च्छ्रुभजसां रम्यां मन्दाकिनीं नदीम् ॥ १ ॥ अत्रवीञ्च वरारोहां
चन्द्रघारुनिभाननाम् । विदेहराजस्य सुतां रामो राजीवलो-
चनः ॥ २ ॥ विचित्रपुलिनां रम्यां हंससारससेविताम् ।
कुसुमैरुपसम्पन्नां पश्य मन्दाकिनीं नदीम् ॥ ३ ॥ नानाविधै-
स्तीररुहैर्वृक्षां पुष्पफलद्रुमैः । राजन्तीं राजराजस्य नलिनी-
मिव सर्वतः ॥ ४ ॥ भृगयूथनिपीतानि कलुषांभांसि साम्प्रतम् ।
तीर्थाणि रमणीयानि रतिं सञ्जमयन्ति मे ॥ ५ ॥ जटाजिन-
धराः काले बल्कलोत्तरवाससः । ऋषयस्त्ववगाहन्ते नदीं
मन्दाकिनीं प्रिये ॥ ६ ॥ आदित्यमुपतिष्ठन्ते नियमादूर्ज्जवाहवः ।
एते परे विशालाक्षि सुनयः शंसितव्रताः ॥ ७ ॥ भारुतोद्भूत-
शिखरैः प्रवृत्त इव पर्वतः । पादपैः पुष्पपत्राणि सहजद्भिर-
भितो नदीम् ॥ ८ ॥ कश्चिन्वाणिकारादां कश्चित् पुलिन-
शालिनीम् । कश्चित् सिद्धजनाकीर्णां पश्य मन्दाकिनीं
नदीम् ॥ ९ ॥ निर्धूतान्वायुना पश्य विततान् पुष्पसञ्चयान् ।
पोद्भूयमानानपरान् पश्य त्वन्तमुमध्यमे ॥ १० ॥ पश्येत्तद्वल्गु-
वचसो रथाङ्गाश्चयना द्विजाः । अधिरोहन्ति कल्याणि निष्कू-
जन्तः शुभा गिरः ॥ ११ ॥ दर्शनक्षिप्रकूटस्य मन्दाकिन्याश्च शो-
भन । अधिक्ं पुरवासाञ्च मन्ये तव च दर्शनात् ॥ १२ ॥ विधूत-

कल्पपैः सिद्धैस्तपोदमशमान्वितैः । नित्वविद्योभितजलां विं-
गाहस्व मया सह ॥ १३ ॥ मन्वीपञ्च विगाहस्व सीते मन्दाकिनीं
नदीम् । कमलान्यत्रमञ्जन्ती पुष्कराणि च भामिनि ॥ १४ ॥
त्वं पौरजनवत् श्यालानयोध्यामिव पर्वतम् । मन्यस्व वनिते
नित्यं सरयूवदिमां नदीम् ॥ १५ ॥ सत्सङ्गयैव धर्मात्मा
मन्दिदेशे व्यवस्थितः । त्वञ्चानुक्ता वैदेहि प्रीतिञ्जनयती
मम ॥ १६ ॥ उपसृशंस्त्रिप्रवणं मधुमूलफलागनः । नार्या-
ध्याये न राज्याय स्पृहयेच्च त्वया सह ॥ १७ ॥ इमां हि रम्यां
गजयूथलोडितां निपीततीयां गजसिंहवानरैः । सुषुप्तितां
पुष्पभरैरलङ्कृतां न सोस्ति यः स्यान्न गतक्लमः सुखी ॥ १८ ॥ इतीव
रामो बद्धसङ्गतं वचः प्रियासहायः भरितं प्रति ब्रूवन् । चचार
रम्यं नयनाञ्जनप्रभं म चित्तकूटं रघुवंशवर्द्धनः ॥ १९ ॥

इत्यार्षेण रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चनवतितमः सर्गः ।

तां तदा दर्शयित्वा नु मैथिनीं गिरिनिम्बगाम् । निष-
साद् गिरिप्रस्थे सीतां मांसेन कन्द्यन् ॥ १ ॥ इदं मैथमिदं
स्वाद् निष्टमिदमग्निना । एवमासो स धर्मात्मा सीतया सह
राघवः ॥ २ ॥ तथा तवासतस्तस्य भरतस्योपथायिनः । सैन्य-
रेण्यश्च शब्दश्च प्रादुरास्तां नभस्सृष्टी ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तस्माः
शब्देन सहता ततः । अर्दिता यूथपा मत्ताः मयूषा इद्भुवु-
र्दिशः ॥ ४ ॥ स तं सैन्यसमुद्भूतं शब्दं श्रुत्वाव राघवः । तांश्च
विप्रद्रुतान् सर्वान् यूथपानन्ववेक्षत ॥ ५ ॥ तांश्च विप्रद्रुतान्

दृष्ट्वा तच्च श्रुत्वा महास्वनम् । उवाच रामः सौमित्रिं लक्ष्मण-
 न्दीप्ततेजसम् ॥ ६ ॥ इत्थं लक्ष्मण पश्येह सुमित्रा सुप्रजाश्वया ।
 भीमस्नानितगम्भीरन्तुसुखः श्रूयते स्वनः ॥ ७ ॥ गजयूथानि
 चारण्ये महिषा वा महावने । विवासिता मृगाः सिंहैः
 सहसा प्रद्रुता दिशः ॥ ८ ॥ राजा वा राजपुत्रो वा स्वगया-
 मटते वने । अन्यथा श्वापदक्लिञ्चित् सौमित्रे ज्ञातमर्हसि ॥ ९ ॥
 सुदुश्चरो गिरिघातं पक्षिणामपि लक्ष्मण । सर्वमेतद्यथातत्त्व-
 र्माभिज्ञातुमिहार्हसि ॥ १० ॥ स लक्ष्मणः सन्त्वरितः शालमारुह्य
 सुष्वितम् । प्रेक्षमाणो दिशः सर्वाः पूर्वा दिशमवैक्षत ॥ ११ ॥
 उदङ्मुखः प्रेक्षमाणो ददर्श महतीं चमूम् । गजाश्वरथसम्वाधां
 यत्तैर्बुक्तां पदातिभिः ॥ १२ ॥ तामश्वगजसम्पूर्णां रथञ्ज-
 विभूषिताम् । शशंस सेनां रामाय वचनं श्वेदमब्रवीत् ॥ १३ ॥
 अग्निं संशमयत्वार्न्वः सीता च भजता गुह्याम् । सज्जं कुरुष्व
 चापञ्च शरांस कवचन्तथा ॥ १४ ॥ तं रामः पुरुषध्याप्तो
 लक्ष्मणं प्रत्युवाच ह । अत्रावेक्षस्व सौमित्रे कस्येमां मन्यसे
 चमूम् ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्प्रमब्रवीत् । दिध-
 क्षन्निव तां सेनां रूषितः पात्रको यथा ॥ १६ ॥ सम्पन्नं राज्य-
 मिच्छंस्तु व्यक्तं प्राप्याभिषेचनम् । आवां हन्तुं समर्थेति कै-
 केष्वा भरतः सुतः ॥ १७ ॥ एष वै सुमहान् श्रीमान् विटपी
 सख्यकाशते । विराजत्युज्ज्वलस्तन्वः कोविदारध्वजो रणे ॥ १८ ॥
 भजन्येते यथाकाममश्वानाश्च शीघ्रगान् । एते भ्वाजन्ति
 संहृष्टा गजानारुह्य सादिनः ॥ १९ ॥ गृहीतधनुषावावां
 गिरिं धीरश्यावहे । अथवेहैव तिष्ठारः सन्नद्धावुद्यताबुधौ ॥ २० ॥
 अपि नौ वशमागच्छेत् कोविदारध्वजो रणे । अपि द्रक्ष्यामि
 भरतं यत् कृते व्यसनं महत् ॥ २१ ॥ त्वया राघव सम्प्राप्तं सी-
 तया च मया तथा । यन्निमित्तमभवान् राज्याङ्गुतो राघव

शाश्वतात् ॥ २२ ॥ सम्प्राप्तोयमरिर्वीर भरतो बध्ध एव हि ।
 भरतस्य बधे दोषन्नाहं पश्यामि राघव ॥ २३ ॥ पूर्वापकारिणं
 इत्वा नह्यधर्मेषु युज्यते । पूर्वापकारी भरतस्यागे धर्मस्य
 राघव ॥ २४ ॥ एतस्मिन्निहते कृत्स्नामनुशार्ध वसुन्धराम् ।
 अथ पुत्रं इतं सह्यो कैकेयी राज्यकासुका ॥ २५ ॥ मया पश्येत्
 सुदुःखार्त्ता इक्षिभिन्नमिव द्रुमम् । कैकेयीश्च बधिष्यामि सातु-
 वन्धां सवान्धवाम् ॥ २६ ॥ कलुषेणाय महता मेदिनी परि-
 मुच्यताम् । अद्येभं संयतं क्रोधमसत्कारञ्च मानद ॥ २७ ॥
 माध्यामि शत्रुसैन्येषु कक्षेष्विव उदताशनम् । अद्यैव चित्तशू-
 टस्य काननं निशितैः शरैः ॥ २८ ॥ छिन्दंश्चतुःशरीराणि
 करिष्ये शोषितोन्नितम् । शरैर्निर्भिन्नहृदयान् कुञ्जरांसुरगां-
 क्षथा ॥ २९ ॥ श्वापदाः परिकर्षन्तु नरांश्च निहतान्धया ।
 शराणां धनुषश्चाहमवृणोस्मिन् मङ्गारणे ॥ ३० ॥ ससैन्यं भरतं
 इत्वा भविष्यामि न संशयः ॥ ३१ ॥

इत्यापि रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पश्यवतितमः सर्गः ।

सुसंरम्भन्तु भरतं लक्षणं क्रोधमूर्च्छितम् । रामस्तु परि-
 सान्द्रयाथ वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥ किमत्र धनुषा कार्यं म-
 सिना वा सधर्मणा । मङ्गावको महोत्साहे भरते स्वयमागते ॥ २ ॥
 पितुः सत्यं प्रतिश्रुत्य इत्वा भरतमाहवे । किं करिष्यामि रा-
 ज्येन सापवादेन लक्षणम् ॥ ३ ॥ यद्द्रव्यं बान्धवानां वा मि-
 त्राणां वा क्षये भवेत् । नाहं तत् प्रतिगृह्णीयां भक्ष्यान्विषज्ज-
 तानिव ॥ ४ ॥ धर्ममर्थश्च कामश्च पृथिवीं चापि लक्षणम् ।

इच्छामि भवतामर्थे एतत् प्रतिशृणोमि ते । ५ ॥ भ्रातृणां
 संयत्नार्थं सुखाय चापि लक्ष्मण । राज्यमण्डलमिच्छामि
 मत्पुत्रानुधमात्मने ॥ ६ ॥ नयं मम मही मौल्य दुर्लभा सागरा-
 वरा । न हीच्छेयमधर्मेण शक्रत्वमपि लक्ष्मण ॥ ७ ॥ यद्विना
 भरतं त्वां च गद्गुपत्रापि मानद । भवेन्मम सुखं किञ्चित् भस्म
 तत्कुरुतां शिखी ॥ ८ ॥ मन्दिहमागतोयोर्था भरतो भ्रातृत्पलः ।
 मम प्राणैः प्रियतरः कुलधर्ममवस्मरन् ॥ ९ ॥ श्रुत्वा प्रत्राजितं
 मां हि जटावल्लभारिणम् । जानक्या महितं वीर त्वया च
 पुरुषोत्तम ॥ १० ॥ स्नेहेनाक्रान्तहृदयः शोकेन्नाकुलितेन्द्रियः ।
 द्रष्टुमभ्यागतो ह्येष भरतो नान्यथागतः ॥ ११ ॥ अन्वाञ्च क्रौकथीं
 रुष्य भरतस्याप्रियं वदन् । प्रसाद्य पितरं श्रीमान् राज्यं मे
 दातुमागतः ॥ १२ ॥ प्राप्तकालं यथेपास्मान् भरतो द्रष्टुमर्हति ।
 अस्मासु मनमार्यप नाहितं किञ्चिदाचरेत् ॥ १३ ॥ विप्रियं कृत-
 पूर्वन्ते भरतेन कदासु किम् । द्रैदृशं वा भयं तेद्य भरतं यद्वि-
 शङ्कसे ॥ १४ ॥ न हि ते निष्ठुरं वार्त्ता भरतो नाप्रियं वचः ।
 अहं ह्यप्रियमुक्तः स्यां भरतस्याप्रिये कृतं ॥ १५ ॥ कथं तु पुत्राः
 पितरं हन्यः कस्याञ्चिदापदि । भ्राता वा भ्रातरं हन्यात्
 सीमिते प्राणमात्मनः ॥ १६ ॥ यदि राज्यस्य हेतोस्त्वमिमां
 वाचस्यभाषसे । वक्ष्यामि भरतं दृष्ट्वा राज्यमस्मै प्रदीयताम् ॥ १७ ॥
 लज्जमानो हि भरतो मया लक्ष्मण तद्वचः । राज्यमस्मै प्रय-
 च्छेति वाढमित्येव मंस्यते ॥ १८ ॥ तथोक्तो धर्मशीलेन भ्राता
 तस्य हिते रतः । लक्ष्मणः प्रविवेशेव स्वानि गात्राणि ल-
 क्ष्म्या ॥ १९ ॥ तद्वाक्यं लक्ष्मणः श्रुत्वा व्रीडितः प्रत्युवाच ह ।
 त्वां मन्ये द्रष्टुमायातः पिता इशरथः स्वयम् ॥ २० ॥ व्रीडितं
 लक्ष्मणं दृष्ट्वा राघवः प्रत्युवाच ह । एष मन्ये महाबाहुरिहास्मान्
 द्रष्टुमागतः ॥ २१ ॥ अथवा नो भ्रवं मन्ये मन्यमानः सुखोचितौ ।

वंनवाममनुष्याय गृह्याय प्रति नियति ॥ २२ ॥ इमां चाप्येष
 वैदेहीमत्यन्तमुखसेविनीम् । पिता मे राघवः श्रीमान् वंन-
 दादाय यास्यति ॥ २३ ॥ एती तौ सम्रज्ञागन्ते गीतवन्तो
 मनोरमा । वायुवेगमनौ वीरो जवनी तुरगोत्तमौ ॥ २४ ॥
 स एष सुमहाकायः कम्पते वाहिनीमुखे । नागः शत्रुञ्जयो
 नाम वृद्धस्तातस्य धीमतः ॥ २५ ॥ न तु पश्यामि तच्छत्रं
 पाण्डुरं लोकविश्रुतम् । पितुर्दिव्यं महाभाग संगयी भवतीह
 मे ॥ २६ ॥ वृक्षायाद्वराह त्व कुरु लक्ष्मण महचः । इतीव
 रामो धर्मात्मा सीमित्रिं तमुवाच ह ॥ २७ ॥ अतीर्ष्य तु
 शत्रायात्तस्मात् स समितिञ्जयः । लक्ष्मणः प्राञ्जलिर्भूत्वा तस्थी
 रामस्य पार्श्वतः ॥ २८ ॥ भरतनाथ सन्दिष्टा संमर्दी न भवे-
 दिति । समन्तात्तस्य शैलस्य सेनावासमकल्पयत् ॥ २९ ॥
 अर्धर्द्धमिच्छाकुचसूर्योजनं पवतस्य ह । पार्श्वे न्यविशद्वाट्य
 गजवाजिनराकुला ॥ ३० ॥ सा धितकूटे भरतन सेना धर्म
 पुरस्कृत्य विधूय दपेम् । प्रसादनाथं रघुनन्दनस्य विरोचते
 नीतिमता प्रणोता ॥ ३१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

सप्तमवतितमः सर्गः ।

निवेश्य सेनान्तु विभुः पद्भ्यां पादवतां वरः । अभिगन्तुं
 स काकुत्स्थमिवेष गुरुवर्त्तकम् ॥ १ ॥ निविष्टमात्रे सैन्ये तु
 यथाद्देशं विनीतवत् । भरतो भ्रातर वाक्यं शत्रुघ्नमिदमब्र-
 वीत् ॥ २ ॥ त्तिप्रं वनमिदं सीस्य नरमङ्गलैः समन्ततः । लब्धैश्च
 सचित्तैरेभिश्चमन्वेत्पितुमर्हसि ॥ ३ ॥ गुह्यं ज्ञातिसहस्रं ण
 शरचापासिपाणिना । समन्वे प्रतु काकुत्स्थावाक्मिन् परिहृतः

स्वयम् ॥ ४ ॥ अमात्यैः सह पौरैश्च गुरुभिश्च द्विजातिभिः ।
 सह सर्वं चरिष्यामि पद्भ्यां परिहृतः स्वयम् ॥ ५ ॥ यावन्न रामं
 द्रक्ष्यामि लक्ष्मणं वा महाबलम् । वैदेहीं वा महाभागां न मे
 शान्तिर्भविष्यति ॥ ६ ॥ यावन्न चन्द्रसङ्काशं तद्द्रक्ष्यामि शुभा-
 ननम् । भ्रातुः पद्मविशालाक्षं न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ ७ ॥ सि-
 द्धार्यः खलु सौमित्रियश्चन्द्र विमलोपमम् । मुखं पश्यति
 रामस्य राजीवाक्षं महाद्युतिम् ॥ ८ ॥ यावन्न चरणी भ्रातुः
 पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ । गिरसा प्रग्रहीष्यामि न मे शान्ति-
 र्भविष्यति ॥ ९ ॥ यावन्न राज्ये राज्यार्चः पिष्टपैतामहे स्थितः ।
 अभिषिक्तो जलक्लिन्नो न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ १० ॥ कृतकृत्या
 महाभागा वैदेही जनकात्मजा । भर्तारं सागरान्तायाः पृथिव्या
 यानुगच्छति ॥ ११ ॥ सुभगश्चिचलकूटामी गिरिराजममो
 गिरिः । यस्मिन् वसति काकुत्स्थः कुबेर इव नन्दने ॥ १२ ॥
 छतकार्यमिदं दुर्गं वनं व्यालनिषेधितम् । यदध्यास्ते महाराजो
 रामः शस्त्रभृतांवरः ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुर्भरतः पुरुष-
 र्षभः । पद्भ्यामेव सहातेजाः प्रविवेश महदनम् ॥ १४ ॥ स तानि
 द्रुमजालानि जातानि गिरिसानुषु । पुष्यिताग्राणि मध्येन
 जगाम वदतां वरः ॥ १५ ॥ स गिरेश्चिक्ककूटस्य शालमारुह्य
 सत्वरम् । रामाश्चमगतस्त्राग्नेर्देदशं ध्वजमुच्छ्रितम् ॥ १६ ॥
 त दृष्ट्वा भरतः श्रीमान्मुमोद सद्यवान्धवः । अत्र राम इति ज्ञात्वा
 गतः पारमिवाश्रमसः ॥ १७ ॥ स चिक्ककूटे तु गिरीं नियम्य
 रामाश्चमं पुष्यजनोपपन्नम् । गुहेन सार्धं त्वरितो जगाम
 पुनर्निवेश्यैव चमं महात्मा ॥ १८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अष्टनवतितमः सर्गः ।

निविष्टायान्तु सेनायामुत्सुको भरतस्ततः । जगाम आ-
 तरं द्रष्टुं शत्रुघ्नमनुदर्शयन् ॥ १ ॥ ऋषिं वशिष्ठं सन्दिश्य मांष्टुर्मे
 शीघ्रमानय । इति त्वरितमग्रे स जगाम गुरुवत्पुत्रः ॥ २ ॥
 सुमन्त्रस्वपि शत्रुघ्नमदूरादन्वर्त्तत । रामदर्शनजस्योर्पो भरत-
 स्येव तस्य च ॥ ३ ॥ गच्छन्नेवाथ भरतस्तापसालयसंस्थिताम् ।
 भ्रातुः पर्याकुटीं श्रीमानुटजस्य ददर्श ह ॥ ४ ॥ शालायास्वग्रत-
 सास्त्रा ददर्श भरतस्तदा । काष्ठानि चावभग्मानि पुष्पाण्यप-
 चितानि च ॥ ५ ॥ स लक्ष्मणस्य रामस्य ददर्शाग्रममेयुषः ।
 कृतं हृद्येष्वभिज्ञानं कुशचीरैः क्वचित् क्वचित् ॥ ६ ॥ ददर्श
 भवने तस्मिन् महतः सञ्चयान् कृतान् । अगाणां महिषाणाञ्च
 करीषैः शीतकारणात् ॥ ७ ॥ गच्छन्नेव महाबाहुर्दृष्टिमान्
 भरतस्तदा । शत्रुघ्नञ्चाबधीदृष्टस्नानमात्यांश्च सर्वशः ॥ ८ ॥
 मन्ये प्राप्ता स्मृतं देशं भरद्वाजो यमब्रवीत् । नातिदूरे हि
 मन्येह नदीं मन्दाकिनीमितः ॥ ९ ॥ उच्चैर्बहानि चीराणि
 लक्ष्मणेन भवेद्यम् । अभिज्ञानकृतः पथ्या विकाले गन्तुमि-
 च्छता ॥ १० ॥ इदं चोदात्तदन्तानां कुञ्जराणां तरस्विनाम् ।
 शैलपाश्वे परिक्रान्तमन्योन्यमभिगर्जताम् ॥ ११ ॥ यमेवाधा-
 तुमिच्छन्ति तापसाः सततं वने । तस्वामी दृश्यते धूमः संकुलः
 कृष्णवर्त्मनः ॥ १२ ॥ अत्राहं पुरुषव्याघ्रं गृह्णत्कारकारि-
 णम् । आर्थं द्रक्ष्यामि संहृष्टं महर्षिमिव राघवम् ॥ १३ ॥
 अथ गत्वा सुहृत्सन्तु चितकूटं स राघवः । मन्दाकिनीमनु-
 प्राप्तसं जनं चेदमब्रवीत् ॥ १४ ॥ जगत्यां पुरुषव्याघ्र आसौ
 वीरासने रतः । जनन्द्रो निर्जनं प्राप्य धिक्को जन्म सजीवि-
 तम् ॥ १५ ॥ मत्कृते व्यसनं प्राप्ती लोकनाथो महाद्युतिः ।
 सर्वान् कामान् परित्यज्य वने वसति राघवः ॥ १६ ॥ इति
 शोकसमाकृतः पादेष्वयं प्रसादयन् । रामं तस्य पतिव्यामि

नीताया लक्ष्मणस्य च ॥ १७ ॥ एवं स विलपंस्तस्मिन् वने दश
 रथात्मजः । ददर्श महतीं पुण्यां पर्णशालां मनोरमाम् ॥ १८ ॥
 शालतालाश्वकर्णानां पर्णैर्वृद्धभिरावृताम् । विशालां सद्दु-
 विसीर्णां कुशैर्वेदमिवाधरे ॥ १९ ॥ शक्रायुधनिकाशैश्च
 कार्मुकैर्भारसाधनैः । रुक्मपृष्ठैर्महामारैः शोभितां शत्रुवा-
 धकैः ॥ २० ॥ अर्करश्मिप्रतीकाशैर्वीरैस्तूष्णगतैः शरैः । शो-
 भितां दीप्तवदनैः सर्पैर्भोगवतीमिव ॥ २१ ॥ महारजतवासो-
 भ्यामसिभ्याश्च विराजिताम् । रुक्मविन्दुविचित्राभ्याञ्चममाभ्या-
 क्षातियोभिताम् ॥ २२ ॥ गोधाङ्गुलितैरासक्तैश्चककाञ्चनभू-
 पितैः । अरिसङ्घैरनाष्टव्यां स्वगैः सिंहरुहामिव ॥ २३ ॥ प्रागु-
 दकप्रवणां वेदिं विशालां दीप्तपावकाम् । ददर्श भरतस्तत्र
 पुण्यां रामनिवेशने ॥ २४ ॥ निरीक्ष्य स सुहृत्तन्तु ददर्श भ-
 रतो गुरुम् । उटजे राममासीनं जटामण्डलधारिणम् ॥ २५ ॥
 कृष्णाजिनधरन्तन्तु चीरवल्कलवाससम् । ददर्श राममासीन-
 मभितः पावकोपमम् ॥ २६ ॥ सिंहस्तम्भस्महाबाहुं पुण्डरीक-
 निभेक्षणम् । पृथिव्याः सागरान्तायाः भर्तारं धर्मचारि-
 णम् ॥ २७ ॥ उपविष्टं महावाङ्मं ब्रह्माणमिव शाश्वतम् ।
 स्थण्डिले दर्भसंस्तीर्णं सीतया लक्ष्मणेन च ॥ २८ ॥ तं दृष्ट्वा
 भरतः श्रीमान् दुःखमोह-परिहृतः । अभ्यधावत धर्मात्मा
 भरतः कैकयीसुतः ॥ २९ ॥ दृष्ट्वैव विललापात्तीं वाष्पसन्दि-
 ग्धया गिरा । अशक्नुवन् धारयितुं धैर्याद्वचनमव्रथन् ॥ ३० ॥
 यः संसदि प्रकृतिभिर्भवेद्दुयुक्त उपसित्युम् । वन्द्यैर्द्वैगैरुपासीनः
 सीयमास्ते ममाग्रजः ॥ ३१ ॥ वासोभिर्वृद्धसाहस्रैर्यौ महात्मा
 पुरोचितः । स्वगाजिने सीयमिह प्रवस्ते धर्ममाचरन् ॥ ३२ ॥
 अधारयद्यो विविधाश्रिताः सुमनसः सदा । सीयं जटाभारमिमं
 सङ्गते राघवः कथम् ॥ ३३ ॥ यस्य यत्रैर्यथादिष्टैर्युक्ती धर्मस्य

सञ्चयः । शरीरक्लेशमभूतं स धर्मं परिमार्गते ॥ ३४ ॥ चन्दनेन
महार्हेण यस्याङ्गमुपसेवितम् । मलेन तस्याङ्गमिदं कथमा-
र्थस्य सेव्यते ॥ ३५ ॥ मन्त्रिमित्तमिदं दुःखं प्राप्नो रामः सुखो-
चितः । धिग्ज्जीवितं वृथं सस्य मम लोकविगर्हितम् ॥ ३६ ॥
इत्येवं विलपन्दीनः प्रस्विन्नमुखपङ्कजः । पादावप्राप्य रा-
मस्य पपात भरतो रुदन् ॥ ३७ ॥ दुःखाभितप्तो भरतो
राजपुत्रो महाबलः । उक्त्वाथैति सक्तहीनं पुनर्नोवाच किञ्च
न ॥ ३८ ॥ बाष्पैः पिहितकण्ठश्च प्रेक्ष्य रामं यगस्विनम् ।
आर्थित्येवाभिसंकुञ्च्य व्याहृतुं न्वागकन्ततः ॥ ३९ ॥ शत्रुघ्नश्चापि
रामस्य ववन्दे चरणौ रुदन् । तावुभौ च समाबिहृज्य रामोप-
यूग्यवत्तं यत् ॥ ४० ॥ ततः सुमन्त्रेण गुह्येन चैव समीयत्
राजसुतावरण्ये । दिवाकरश्चैव निशाकरश्च यथास्वरे शुक्र-
वृहस्पतिभ्याम् ॥ ४१ ॥ तांन् पार्थिवान् वारण्ययूथवाहान्
समागतांश्चान् महत्यरण्ये । वनौकसस्तेभिममीक्ष्य सर्वे त्वयूग्य-
मुच्चन् प्रविहाय हर्षम् ॥ ४२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
नवनवतितमः सर्गः ।

—:—

जटिलं चीरवसनं प्राञ्जलिं पतितं भुवि । ददृशे रामो
दुर्दृशं युगान्ते भास्करं यथा ॥ १ ॥ कथंचिदभिविज्ञाय वि-
वर्षवदनं कृशम् । भ्रातरं भरतं रामः परिजयाह पाणिना ॥२॥
आप्राय रामसं मूर्ध्नि परिष्वज्य च राघवम् । अङ्गे भरत-
मारोप्य पर्यष्टच्छत सादरम् ॥ ३ ॥ क्व सु तेभूत् पिता तात
यदरुण्यं त्वमागतः । न हि त्वं जीवतस्तस्य वनमागन्तुमर्हसि ॥४॥

चिरस्य वत पश्यामि दूराद्भरतमागतम् । दुधतीकमरण्येक्षिन्
 किन्तात वनमागतः ॥ ५ ॥ कञ्चिन्नु धरते तात राजा यत्त्वमि-
 हागतः । कञ्चिन्नु दीनः सहसा राजा लोकान्तरद्गतः ॥ ५ ॥
 कञ्चित् सौम्यं न ते राज्यं भ्रष्टशालस्य शाश्वतम् । कञ्चित् शुश्रू-
 पसे तात पितुः सत्यपराक्रम ॥ ८ ॥ कञ्चिद्दशरथो राजा
 कुशली सत्यमागरः । राजसूयाश्वमेधानामाहर्ता धर्मनि-
 क्षितः ॥ ८ ॥ स कश्चिद्बाल्हाणो विद्वान् धर्मनित्यो महादृतिः ।
 इत्साकूषासुपाध्यायो यथावत्तात पूज्यते ॥ ९ ॥ तात कञ्चिच्च
 कौशल्या सुमित्रा च प्रजावती । सुखिनी कञ्चिदार्था च देवी
 नन्दति कैकयी ॥ १० ॥ कञ्चिद्विनयसम्पन्नः कुलपुत्रो बह-
 श्रुतः । धनसूर्यरसुदृष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः ॥ ११ ॥ कञ्चि-
 दग्निपु ते सुक्रो विधिज्ञो मतिमाश्रुजः । ऊतश्च शौच्यमाणश्च
 क्वाले वेदपते सदा ॥ १२ ॥ कश्चिद्देवान् पितृन् भृत्यान् गुरुन्
 पितृसमानपि । हृष्टांश्च तात वैद्यांश्च ब्राह्मणांश्चाभिमन्यसे ॥ १३ ॥
 इष्वस्त्रवरसम्पन्नमर्थशास्त्रविशारदम् । सुधन्वानसुपाध्यायं
 कञ्चित्त्वन्तात मन्यसे ॥ १४ ॥ कञ्चिदात्मसमाः शूराः श्रुतवन्तो
 जितेन्द्रियाः । कुलीनाश्चेद्विद्वान्नाथ कृतास्ते तात मन्त्रिणः ॥ १५ ॥
 मन्त्रो विजयमूलो हि राज्ञां भवति राघव । सुसंहतो मन्त्रि-
 धुरैरमात्यैः शास्त्रकोविदैः ॥ १६ ॥ कञ्चिन्निद्रावशं नैपि क-
 ञ्चित् काञ्चेव बुध्यसे । कश्चिच्चापररात्रेषु चिन्तयस्वर्थनैपु-
 ण्यम् ॥ १७ ॥ कञ्चिन्मन्यसे नैकः कश्चिन्म बह्वभिः सह ।
 कञ्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो राष्ट्रम् परिधावति ॥ १८ ॥ कञ्चिदर्थं
 विनिश्चित्य लघुमूलं महोदयम् । क्षिप्रमारभसे कर्म न दीर्घयसि
 राघव ॥ १९ ॥ कश्चित्त, सुकृतान्येष कृतरूपाणि वा पुनः ।
 विदुस्ते सर्वकार्याणि न कश्चेत्यानि मार्यथाः ॥ २० ॥ कञ्चिन्म
 तर्केषु ज्ञया वा ये चाप्यपरिकीर्त्तितः । त्वया वा तथ वामद्वये-

बुध्यते तात मन्त्रितम् ॥ २१ ॥ कञ्चित् सहस्रैर्मूर्खाणामिक-
 मिच्छसि पण्डितम् । पण्डितो ह्यर्थकृष्टेषु कुर्वाणः श्रेयसं
 महत् ॥ २३ ॥ सहस्राण्यपि मूर्खाणां यद्युपासो महीपतिः ।
 अघवाप्ययुतान्येव नास्ति तेषु सहायता ॥ २३ ॥ एकोप्यमात्यो
 मेधावी शूरो दक्षो विचक्षणः । राजानं राजपुत्रं वा प्रापये-
 न्महतीं श्रियम् ॥ २४ ॥ कञ्चिन्मुष्या महत्स्येव मध्यमेषु च
 मध्यमाः । जघन्याश्च जघन्येषु भृत्यास्तौ तात योजिताः ॥ २५ ॥
 अमात्यानुपधातीतान् पितृपैतामहांकुचीन् । अष्टां अष्टेषु
 कञ्चित्चं नियोजयसि कर्मसु ॥ २६ ॥ * कञ्चिन्नोपेण दण्डेन
 भयसुहेजिताः प्रजाः । राष्ट्रे तथानुजानन्ति मन्त्रिणः कैकयी-
 सुत ॥ २७ ॥ कञ्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा ।
 उग्रप्रतिग्रहीतारङ्गामयानमिव स्त्रियः ॥ २८ ॥ उपायकुशलं
 वैद्यं भृत्यं सन्दूषणे रतम् । शूरमैश्वर्यकामश्च यो न हन्ति
 स हन्यते ॥ २९ ॥ कञ्चिद्दृष्टश्च शूरश्च धृतिमान्प्रतिमाञ्छुषिः ।
 कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिः कृतः ॥ ३० ॥ बलवन्तश्च
 कञ्चित्ते सुख्या सुहृद्विधारदाः । दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया
 सत्कृत्य मानिताः ॥ ३१ ॥ कञ्चिद्बलस्य भक्तश्च वेतनश्च यथो-
 चितम् । सम्प्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विलम्बसे ॥ ३२ ॥
 कालातिक्रमणे ह्येव भक्तवेतनयोर्भेदाः । भर्तुरप्यति कुप्यन्ति
 सोनर्थः सुमहान् कृतः ॥ ३३ ॥ कञ्चित् सर्वेभुरक्तास्त्वां कुल-
 पुत्राः प्रधानतः । कञ्चित् प्राणांशुवार्थेषु सन्त्यजन्ति समा-
 हिताः ॥ ३४ ॥ कञ्चिज्जानपदो विद्वान् दक्षिणः प्रतिभानवान् ।
 यद्योक्तवादी दूतस्तौ कृतो भरत पण्डितः ॥ ३५ ॥ कञ्चिद्दृष्टा-
 दशान्येषु स्वपक्षे दशपञ्च च । त्रिभिस्त्रिभिर्भिक्षातिर्वैत्सि
 तीर्थानि चारणैः ॥ ३६ ॥ कञ्चिद्युपासान्हितान् प्रतिघातांश्च
 सर्वदा । दुर्वलाननवज्ञाय वर्त्तसे रिपुसूदन ॥ ३७ ॥ कञ्चिन्

लोकायतिकान् ब्राह्मणांस्तात सेवसे । अनर्थकुशला ह्येते
 बालाः पण्डितमानिनः ॥ ३८ ॥ धर्मगास्त्रेषु सुखेषु विद्यमानेषु
 दुर्वुषाः । बुद्धिमान्बुद्धिकीं प्राप्य निरर्थं प्रवदन्ति ते ॥ ३९ ॥
 वीरैरभ्युषितां पूर्वमस्त्राकं तात पूर्वकैः । सत्यनामां दृढदारां
 हस्त्यश्वरथसंकुलाम् ॥ ४० ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः स्वकर्म-
 निरतैः सदा । जितेन्द्रियैर्महोत्साहैर्हृतामार्यैः सचक्षुगः ॥ ४१ ॥
 प्रासादैर्विषाकारैर्हृतां वैद्यजनाकुलाम् । कश्चित् ससुदितां
 स्त्रीतामयोध्यां परिरक्षसे ॥ ४२ ॥ कश्चिच्चैत्यशतैर्जुष्टः सुनि-
 श्चिष्टजनाकुलः । देवस्थानैः प्रपाभिन्न तटाकैश्चोपगोभितः ॥ ४३ ॥
 प्रहृष्ट-नरनारीकः समाजोत्सवशोभितः । सुकृष्टसीमा
 पशुमान् सिन्हाभिरभिवर्जितः ॥ ४४ ॥ अश्वदेवमातृको रथ्यः
 श्वापदैः परिवर्जितः । परित्यक्तो भयैः सर्वैः खनिभियोपगो-
 भितः ॥ ४५ ॥ विवर्जितो नरैः पापैर्मम पूर्वैः सुरक्षितः ।
 कश्चिज्जनपदः स्कीतः सुखं वसति राघव ॥ ४६ ॥ कश्चित्ते
 दयिताः सर्वे कृपिगौरक्षजीविनः । वार्त्तायां साख्यतं तात
 लोकोर्यं सुखमेधते ॥ ४७ ॥ तेषां गुप्ति परीहारैः कश्चित्ते
 भरणं कृतम् । रक्ष्या हि राज्ञा धर्मेण सर्वे विषयवासिनः ॥ ४८ ॥
 कश्चित् स्त्रियः सान्त्वयसे कश्चित्तास्ते सुरक्षिताः । कश्चिन्न
 अहधास्यासां कश्चिद्गुह्यं न भापसे ॥ ४९ ॥ कश्चिन्नागवनं गुप्तं
 कश्चित्ते सन्ति धेतुकाः । कश्चिन्न गणिकाश्वानां कुक्षराणाञ्च
 लप्यसि ॥ ५० ॥ कश्चिद्दर्शयसे नित्यं मातृपायां विभूषितम् ।
 उत्सायोत्साय पूर्वार्द्धे राजपुत्र महापथे ॥ ५१ ॥ कश्चिन्न सर्वे
 कर्मान्ताः प्रत्यक्षास्तेऽविशंकया । सर्वे वा पुनरुत्कृष्टा मध्ये-
 वाव कारणम् ॥ ५२ ॥ कश्चिद्दुर्गाणि सर्वाणि धनधान्या-
 सुधोदकैः । यन्तैश्च प्रतिपूर्णाणि तथा शिल्पिधनुर्हरैः ॥ ५३ ॥
 आयसो विपुत्रः कश्चित् कश्चिदस्पतरो व्ययः । अपात्रेषु न ते

कञ्चिद् कोशो गच्छति राघव ॥ ५४ ॥ देवतार्थं च पितृर्थं
 ब्राह्मणाभ्यागतेषु च । येषु मित्रवर्गेषु कञ्चिद्गच्छति ते
 व्ययः ॥ ५५ ॥ कञ्चिदास्योपि शुद्धात्मा क्षारितयापकर्मणा ।
 अदृष्टः शास्त्रकुशलेन लोभाद्बध्यते शुचिः ॥ ५६ ॥ गृहीतश्चैव
 पृष्टश्च काले दृष्टः सकारणः । कञ्चिन्न मुच्यते चोरो धनलो-
 भान्नरर्षभ ॥ ५७ ॥ व्यसने कञ्चिदाकास्य दुर्गतस्य च राघव ।
 अर्थं विरागाः पश्यन्ति तवामात्या वञ्च्युताः ॥ ५८ ॥ यानि
 मिथ्याभिग्रस्तानां पतन्त्यस्त्राणि राघव । तानि पुत्रपशून्
 प्रन्ति प्रीत्यर्थमनुशामतः ॥ ५९ ॥ कञ्चिद्दृष्ट्वांश्च बालांश्च वैद्यान्
 मुख्यांश्च राघव । दानेन मनसा वाचा त्रिभिरेतैर्बुभूषसे ॥ ६० ॥
 कञ्चिद्गुरुंश्च वृद्धांश्च तापसान्देवतातिथीन् । चैत्यांश्च सर्वान्
 सिद्धार्थान् ब्राह्मणांश्च नमस्यसि ॥ ६१ ॥ कञ्चिदर्थेन वा धर्म-
 मर्थं धर्मेण वा पुनः । उभौ वा प्रीतिलोभेन कामेन न विवा-
 धसे ॥ ६२ ॥ कञ्चिदर्थञ्च कामञ्च धर्मञ्च जयतांवर । विभक्त्य-
 काले कालञ्च सर्वान् वरद सेवसे ॥ ६३ ॥ कञ्चित्ते ब्राह्मणः
 शर्म सर्वशास्त्रार्थकोविदः । आशंसते महाप्राज्ञ पौरजानपदैः
 सह ॥ ६४ ॥ नास्तिक्वममृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूतताम् ।
 अदर्शनं ज्ञानवतामासस्यं पञ्चवृत्तिताम् ॥ ६५ ॥ एकचिन्त-
 नमर्थानामनर्थञ्चैश्च मन्त्रणम् । निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्या-
 परिरक्षणम् ॥ ६६ ॥ मङ्गलाद्यप्रयोगञ्च प्रत्युत्थानञ्च सर्वतः ।
 कञ्चिन्त्वं वर्जयस्येतान् राजदीपांश्चतुर्दश ॥ ६७ ॥ दशपञ्चचतु-
 र्वर्गान् सप्तवर्गञ्च तत्त्वतः । अष्टवर्गं त्रिवर्गञ्च विद्यास्त्रिंशच्च
 राघव ॥ ६८ ॥ इन्द्रियाणां जयं ब्रह्मा प्राङ्मुख्यं देवमानुषम् ।
 कृत्यं विंशतिवर्गञ्च तथा प्रकृतिमण्डलम् ॥ ६९ ॥ यात्रा
 दण्डविधानञ्च द्वियोनी सन्धिविग्रहौ । कञ्चिदेतान्महाप्राज्ञ
 यथावदनुमन्यसे । ७० ॥ मन्त्रभिस्त्वं यथोद्दिष्टं चतुर्भिस्त्रिभि-

रेव वा । कश्चित् समसौ र्यस्यैश्च मन्त्रं मन्त्रयसे बुध ॥ ७१ ॥
 कश्चित्ते सफला वेदाः कश्चित्ते सकलाः क्रियाः । कश्चित्ते सफला
 दाराः कश्चित्ते सफलं श्रुतम् ॥ ७२ ॥ कश्चिदेपैव ते बुद्धि-
 र्यथोक्ता मम राघव । आयुषा च यगस्या च धर्मकामार्थसं-
 हिता ॥ ७३ ॥ यां हृत्तिं वर्त्तते तातो याश्च नः प्रपितामहाः ।
 तां हृत्तिं वर्त्तसे कश्चिद्या च सत्यथगा शुभा ॥ ७४ ॥ कश्चित्
 स्वाद्भुक्तं भोव्यमेको नाश्रासि राघव । कश्चिदाशंसमानेभ्यो
 भित्तेभ्यः सम्ययच्छसि ॥ ७५ ॥ राजा तु धर्मेण हि पालयित्वा
 महीपतिर्दण्डधरः प्रजानाम् । अवाप्य क्रत्स्नां वसुधां यया व-
 दितश्च्युतः स्वर्गमुपैति विद्वान् ॥ ७६ ॥

इत्यापं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अततमः सर्गः ।

—•—

तं तु रामः समाज्ञाय भरतं गुरुवत्सलम् । लक्षणेन सह
 भ्रात्रा प्रष्टुं ससुपचक्रमे ॥ १ ॥ किमेतद्दिच्छेयमहं श्रोतुं
 प्रव्याहृतं त्वया । यस्मात्प्रसागतो देशमिमं शीरजटाजिनी ॥ २ ॥
 यन्निमित्तमिमं देशं कृष्णाजिनजटाधरः । श्रित्वा राज्यं प्रवि-
 ष्टस्त्वं तत् सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ इत्युक्तः कैकेयीपुत्रः काकुत्-
 स्थेन महात्मना । प्रष्टुञ्च वक्तवद्भूयः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥
 आर्षं तातः परित्यज्य कृत्वा कर्म सुदुष्करम् । गतः स्वर्गं महा-
 बाहूः पुत्रयोकाभिपीडितः ॥ ५ ॥ स्त्रिया निवृत्तः कैकेया
 मम मात्रा परन्तप । अकार सा महत् पापमिदमात्मयशो
 हरम् ॥ ६ ॥ सा राज्यफलमप्राप्य विधवा शोककर्षिता ।
 घतिर्घाति महाघोरे नरके जननी मम ॥ ७ ॥ तस्य मे दास-

भूतस्य प्रसादं कर्तुंमर्हसि । अभिविष्टस्य चाद्यैव राजोऽनं
मघवानिव ॥ ८ ॥ इमाः प्रकृतयः सर्वा विधवा मातरश्च याः ।
त्वत्प्रकाशमनुप्राप्ताः प्रसादं कर्तुंमर्हसि ॥ ९ ॥ तथातुपूर्या
युक्तञ्च युक्तञ्चात्मनि मानद । राज्यं प्राप्नुहि धर्मेण सकामान्
सुहृदः कुरु ॥ १० ॥ भवत्वविधवा भूमिः समया पतिना
त्वया । शशिना विमलेनेव शारदी रजनी यथा ॥ ११ ॥
एभिय मचिवैः सार्द्धं गिरमा याचितो मया । भ्रातुः शिष्यस्य
दानस्य प्रसादं कर्तुंमर्हसि ॥ १२ ॥ तदिदं शाश्वतं पितॄं
सर्वं सचिवमण्डलम् । पूजितं पुरुषथाप्र नातिक्रमितु-
मर्हसि ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा महाबाहूः सवाप्यः कैकीसुतः ।
रामस्य गिरमा पादौ जग्राह भरतः पुनः ॥ १४ ॥ तं
मत्तमिव मातङ्गं निश्वसन्तं पुनः पुनः । भ्रातरं भरतं रामः
परिष्वजेदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ कुलीनः सत्वमप्यन्वलेजसी
चरितव्रतः । राज्यहेतोः कथं पापमाचरेन्मद्भिषो जनः ॥ १६ ॥
न दोषं त्वयि पश्यामि सूक्ष्मप्यरिसूदन । न चापि जननीं
बाल्यात्त्वं विगर्हितुमर्हसि ॥ १७ ॥ कामकारो महाप्राज्ञ
गुरूणां सर्वदानघ । उपपन्नेषु दारेषु पुत्रेषु च विधीयते ॥ १८ ॥
वयमस्य यथा शोके संख्याताः सौम्य साधुभिः । भार्या
पुत्राश्च शिष्याश्च त्वमपिज्ञातुमर्हसि ॥ १९ ॥ वने वा गौरवसनं
सौम्य कृष्णाजिनांबरम् । राज्ये वापि महाराजो मां वासवितु
मीश्वरः ॥ २० ॥ यावत् पितरि धर्मज्ञ गौरवं लोकसत्कृते ।
तावत् धर्मकृतां श्रेष्ठ जनन्यामपि गौरवम् ॥ २१ ॥ एताभ्यां
वनेयीलाभ्यां वनं गच्छेति राघव । मातापितृभ्यामुत्तोडं
कथमन्वत् समाचरे ॥ २२ ॥ त्वया राज्यमयोध्यायां प्राप्तव्यं लोक-
सत्कृतं । वस्तव्यं दण्डकारण्ये मया वल्कलवाससा ॥ २३ ॥
एवमुक्त्वा महाराजो विभानं लोकसन्निधौ । व्यादिष्ट च

महागजो दिवं दशरथो गतः ॥ २४ ॥ स च प्रमाणं धर्मात्मा
 राजां कौकगुरुशिव । पिता दत्तं यथाभागमुपभोक्तुं त्व-
 मर्हसि ॥ २५ ॥ चतुर्दश समा सौम्य दण्डकारण्यमाश्रितः ।
 सपभोजो त्वहं दत्त भागं पित्रा महात्माना ॥ २६ ॥ चद्रमीनुमां
 नरलोकभृशतः पिता महात्मा विवधाधिपोपमः । तद्वैश-
 मन्धे परमात्मनो हितं न सर्वलोकेश्वरभावप्रथयम् ॥ २७ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये षयोध्याकाण्डे

एकाधिकशततमः सर्गः ।

रामस्य वचनं श्रुत्वा भरतः प्रत्युवाच ॥ किं मे धर्माह-
 विहीनस्य राजधर्मः करिष्यति ॥ १ ॥ आश्वतोथ सदा धर्मः
 स्थितोऽस्मापु नरर्षभ । व्येष्टे मत्तै स्थिते राजानं न कनीयान्
 भवेन्नृपः ॥ २ ॥ स सम्बद्धां मया साख्येभ्योऽर्थां गच्छ राश्वव ।
 अभिपेक्षय चात्मानं कुलस्यास्य भवाय नः ॥ ३ ॥ राजानं सातुपं
 प्राञ्जदं वत्से सम्मतो मम । यस्य धर्मार्थसहितं वृत्तपाञ्जर-
 सातुपम् ॥ ४ ॥ केकयस्ये च मयि तु त्वयि चारण्यमाश्रिते ।
 धीमान् स्वर्गं गतो राजा यायजूकः मतां मतः ॥ ५ ॥ निष्क्रान्त-
 माले भवति सतीते सहलक्षण्ये । दुःखशोकाभिभूतस्तु
 राजा त्रिदिवसभ्यगात् ॥ ६ ॥ उत्तिष्ठ पुरुषव्याघ्र क्रियता-
 मुदकं पितुः । अहं चायं च गलमुन्नः पूर्वमेव कृतोदकौ । ७ ॥
 प्रियेण किल दत्तं हि पितृलोकेषु राश्वव । अक्षयं भवतीत्या-
 क्तभर्तृशैवेऽपि पितुः प्रियः ॥ ८ ॥ त्वामिव शोचस्वव दर्शनेपु-
 स्त्वय्येव सक्तामनिवर्त्य बुद्धिं । त्वया विहीनस्तत्र शोकसङ्घ-
 स्तां संस्मरन्नेव गतः पिता ते ॥ ९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये षयोध्याकाण्डे

द्विधिकशततमः सर्गः ।

तां श्रुत्वा करुणां वाचं पितृर्मरणसंज्ञितम् । राघवो
 भरतेनोक्ता बभूव गतचेतनः ॥ १ ॥ तं तु वज्रमिवात्सृष्टमोह-
 धे दानवारिणा । वाग्बलं भरतेनोक्तममनोज्ञं परन्तपः ॥ २ ॥
 प्रगृह्य रामो वाङ्मवै पुष्पिताङ्ग इव द्रुमः । यत् परशुना क्लृप्त-
 स्तथा भविष्यति पपात ह ॥ ३ ॥ तथाहि पतितं रामं धगव्य-
 जगतीपतिम् । क्लृप्तापातपरिच्यन्तं प्रसुप्तमिव कृष्णरम् ॥ ४ ॥
 श्वातरस्तं महेश्वरं सर्षतः शोककर्शितम् । रुदन्तः सह
 वैदेह्या विपियः सज्जिलेन वै ॥ ५ ॥ स तु संज्ञां पुनर्लब्ध्वा
 नेत्राभ्यामशुश्रूषजम् । उपाकामत काकुत्स्थः हृषणं वड-
 भापितुम् ॥ ६ ॥ स रामः स्वर्गं श्रुत्वा पितरं श्रियवी-
 पतिम् । उवाच भरतं वाक्यं धर्मात्मा धर्मसंज्ञितम् ॥ ७ ॥
 किं करिष्यास्वगोध्यायां ताते दिष्टाङ्गतिङ्गणे । कस्तां राज-
 वराडीनामयोध्यां पाचयिष्यति ॥ ८ ॥ किं तु तस्य मया कार्यं
 दुर्जनेन सहातुनः । यो मृतो मम शोकेन न मया न च
 मरुकृतः ॥ ९ ॥ अहो भरत सिद्धार्थी येन राजा त्वयानघ ।
 शत्रुघ्नेन च सर्वेषु प्रेतकृतेषु सत्कृतः ॥ १० ॥ निःप्रधानाम-
 नेकायां नरेन्द्रेण विनाकृतां । निवृत्तवनवासोपि नायोध्यां
 गन्तुमिच्छे ॥ ११ ॥ समाप्तवनवास मामयोध्यायां परन्तप ।
 कौतुगासिष्यति पुनस्ताने लोकान्तरङ्गने ॥ १२ ॥ पुरा प्रोच्य
 सुवृत्तं मां पिता यान्माह सान्त्वयन् । वाक्यानि तानि योष्यामि
 कुतः कर्णमुखान्यहम् ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा तु भरतं भार्या-
 मस्थित्य राघवः । उवाच शोकमन्तपः पूर्णचन्द्रनिभा-
 नमाम् ॥ १४ ॥ सीते मतस्ते श्वशुरः पितृहीनोसि लक्ष्मण ।
 भरतो दुःखमाचष्टे स्वर्गं श्रियवीपतेः ॥ १५ ॥ ततो वड-
 गुणं तेषां वाक्यं नेत्रेष्वजायत । तथा ब्रूवति काकुत्स्थे
 कुसाराणां यगस्विनाम् ॥ १६ ॥ ततस्ते श्वातरः सर्वे भृगमा-

खास्य दुःषितम् । अन्नवन् जगतीभतुः क्रियतासुदकं
 पितुः ॥ १७ ॥ सा सीता स्वगतं श्रुत्वा श्वशुरन्तं महावृषम् ।
 नेत्राभ्यामश्रुपर्णाभ्यां न शशाकेक्षितुं प्रियम् ॥ १८ ॥ सा-
 त्वयित्वा तु तां रामो रुदन्तीं जनकात्मजा । उवाच लक्ष्मणं
 तत्र दुःषितो दुःषितं वचः ॥ १९ ॥ आनयेद्गदिपिण्याक चीर-
 माहर चात्तरं । जलक्रियार्थं तातस्य गमिष्यामि महात्मनः ॥ २० ॥
 सीता पुरस्तात् व्रजतु त्वमेनामभितो व्रज । अहं पश्चाद्गमिष्यामि
 गतिर्ह्येषा सुदारुणा ॥ २१ ॥ ततो नित्यानुगस्तेषां विदितात्मा
 महामतिः । मृदुर्दान्तश्च कान्तश्च रामे च इह भक्तिमान् ॥ २२ ॥
 सुमन्तस्त्वैवंपसुतैः सार्द्धं माश्रास्य राघव । अवतारयदा-
 लम्बा नदीं मन्दाकिनीं शिवाम् ॥ २३ ॥ ते सुतीर्थीं ततः
 छच्छ्रादुपगम्य यशस्विनः । नदीं मन्दाकिनीं रम्यां सदा
 पुष्पितकाननाम् ॥ २४ ॥ ग्रीष्मस्रोतसमासाद्य तीर्थं शिवम-
 कर्दमम् । सिषिचुरूदकं रात्रौ तत एतद्भवत्विति ॥ २५ ॥
 प्रगृह्य त्वां महोपालो जलपूरितमञ्जलिम् । दिशं यास्यामभि-
 सुखो रुदन् वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ एतत्ते राजगार्हप-
 त्रिमलनोयमक्षयम् । पिटलोत्कगतस्याद्य महत्तसुप-
 तिष्ठतु ॥ २७ ॥ ततो मन्दाकिनीतीरं प्रत्युत्तीर्थ्य स राघवः ।
 पितृषकार तेजस्वी निर्वाप भ्रातृभिः सह ॥ २८ ॥ ऐंगुदं-
 बेश्वरैर्मिश्रं पिण्याकन्दर्भसंस्तरे । न्यस्य रामः सुदुःखात्तीर्णो
 रुदन् वचनमब्रवीत् ॥ २९ ॥ इदं भुञ्ज्य महाराज प्रीतो य-
 दग्रना वयम् । यदन्नः पुरुषो नूनं तदन्वाप्तस्य देवताः ॥ ३० ॥
 ततस्तेनैव मार्गेण प्रत्युत्तीर्थ्य सरित्ताटात् । आकरोह नर-
 व्याघ्रो रम्यसानुं महोधरम् ॥ ३१ ॥ ततः पर्याकुटीदार-
 मासाद्य जगतीपतिः । परिजयाह पाण्डिभ्यामुभौ भरत-
 वत्सुषी ॥ ३२ ॥ तेषां तु रुदतां शब्दात्प्रतिगच्छतोऽथ मन्दिने ।

भ्रातृणां सह वदेत्यां सिंघानां नर्दतामिव ॥ ३३ ॥ महावक्त्राणां
 रुदतां कुर्वतामुदकं पितुः । विज्ञाय तुमुलं शब्दं त्वसा
 भरतसैनिकाः ॥ ३४ ॥ अत्रवंद्यापि रामेण भरतः सङ्गतो
 ध्रुवम् । तेषामेव महाशब्दः शीघ्रतां पितरं पतम् ॥ ३५ ॥
 अथ वाहान् परित्यज्य तं सर्वे प्रमुखाः स्वनम् । अप्येकमनमो
 जगमुद्यथास्थानं प्रधाविताः ॥ ३६ ॥ ज्यैरन्ये गजैरन्ये रथैरन्ये
 खलकृतैः । सुकुमारास्तथैवान्ये पद्भिरेव नरा ययुः ॥ ३७ ॥
 अचिरप्रोषितं रामं चिरविप्रोषितं यया । द्रष्टुकामो जगः
 सर्वा जगाम सहसायमम् ॥ ३८ ॥ भ्रातृणां खरितास्तु
 द्रष्टुकामाः समागमम् । ययुर्वज्रविधैर्यानेः खुरनेमि-
 समाकुलैः ॥ ३९ ॥ सा भूमिर्बहुभिर्यानैः रथनेमिसमाहता ।
 सुमोच तुमुलं शब्दं द्यौरिवाभ्रसमागमे ॥ ४० ॥ तेन
 वित्रामिता नागाः करेणुपरिवारिताः । आवासयन्तो गन्धेन
 जगसुरन्यद्वानं ततः ॥ ४१ ॥ वराहश्चगसिंहाश्च महिषाः
 ह्यमरास्तथा । व्याघ्रगोकर्णगवया वित्रेसुः पृथगैः सह ॥ ४२ ॥
 रथाङ्गाक्षयनतूहा हसाः कारण्डवाः प्रवाः । तथा पुंस्त्री-
 क्लिप्ताः कौंचा विसंज्ञा भेजिरे दिशः ॥ ४३ ॥ तेन शब्देन
 विब्रसैराकाशं पक्षिभिर्हृतं । मनुष्यैराहता भूमिर्भयं
 प्रथमौ तदा ॥ ४४ ॥ ततस्तं पुरुषव्याघ्रं यथास्विनमकल्मषं ।
 आसीनं स्पण्डिले रामं ददर्श सहसा जनः ॥ ४५ ॥ विगर्हमाणः
 कैकेयीं मन्यरासहितामपि । अभिगम्य जनो रामं वाष्पपूर्णा-
 सुखोभवत् ॥ ४६ ॥ तान् नरान् वाष्पपूर्णाञ्चान् समीक्ष्य
 सुदुःखितान् । पश्यन्त धर्मज्ञः पितृवन्मातृवञ्च सः ॥ ४७ ॥
 स तत्र काञ्चित् परिषस्वजे नरान् नराश्च केचित्तु तमभ्य-
 वादयन् । चकार सर्वांस्त्वयस्त्वाम्भवान् यथाहमासाद्य
 तदा वृषात्मजः ॥ ४८ ॥ ततः स तेषां रुदतां महात्मनां भुवं

च ख चातुर्विनादयन् स्वनः । गुहा गिरीणां च दिग्द्वयं मन्तत
सुदंशुषोषप्रतिभो विशुशुषे ॥ ४८ ॥

इत्यार्षि रामायणे वाल्मीकीये अथोष्णाकाण्डे

तृतीयकथिततमः सर्गः ।

अग्निष्ठः पुरतः कृत्वा दाराम् दधन्पथ च । अभिपश्यात्
त देशं रामदशनेतपितः ॥ १ ॥ राजपत्न्याय शप्यन्ती
मन्दं मन्दाकिनीं प्रति । दहन्नुत्तव तृतीयं रामलक्ष्मण-
सेवितम् ॥ २ ॥ कौशल्या वाप्यपूर्येण सुखेन परिदुष्यता ।
सुनिवामन्नीदीपां वायान्वा राजवीपितः ॥ ३ ॥ दूढं
तेषामनाशातां क्षिप्रमिक्षाटकर्मणाम् । धने प्राज्ञान् तृथि-
ये ते निर्विषयोऽज्ञानाः ॥ ४ ॥ इतः सुभित्ते पुत्रस्ते सदा जन्त-
नतन्द्रितः । स्वयं चरन्ति सोमिलिर्मम दुःखस्व कारणात् ॥ ५ ॥
जघन्यमपि ते पुत्रः कृतवान्च तु गर्हितः । श्वातुर्यदक्षरहितं
सर्वं तद्गर्हितं गुणैः ॥ ६ ॥ अद्यायमपि ते पुत्रः क्षीयानाम-
तथोचितः । नीचानर्थसमाचारं सज्जकर्म प्रसुद्यतु ॥ ७ ॥
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु सा दृश्यं महीतले । पितुरिंसुद्विपिण्याकं
न्यक्षमायतशोचना ॥ ८ ॥ तं भूमौ पितुरात्तैर्न न्यस्तं
धर्मेषु वीक्ष्य सा । उवाच देवी कौशल्या सर्वा दशरथ-
स्त्रियः ॥ ९ ॥ इदमिच्छाकुनायस्य राघवस्य महात्मनः ।
राघवेण पितुर्दत्तं पश्यतेतद्वथाविधि ॥ १० ॥ तस्य देव-
समानस्य पार्थिवस्य महात्मनः । नैतदौपयिकं मन्ये भुक्त-
भोगस्य भोजनम् ॥ ११ ॥ चतुरन्तां मर्षी भुक्त्वा महेन्द्रसदृशो
भुवि । कथमिच्छुद्विपिण्याकं स भुक्ते वसुधाधिपः ॥ १२ ॥ अतो

दुःखतरं लोके न किञ्चित् प्रतिभाति मे । यत्र रामः पितुर्दद्या-
 दिदङ्गदिवोदमृविमान् ॥ १३ ॥ रामेणोद्गुदिपण्याकं
 पितुर्दत्तं समीक्ष्य मे । कथं दुःखेन हृदयं न स्फोटति
 सहस्रधा ॥ १४ ॥ श्रुतिशुष्यलियं सत्या लौकिकी
 प्रतिभाति मे । यदस्यः पुरुषो नूनं तदन्मालस्य देवताः ॥ १५ ॥
 एवमार्त्ता सपत्न्यास्ता जम्बुराजस्य ता तदा । ददृशुयायमे रामं
 स्वर्गस्थुतनिवामरम् ॥ १६ ॥ त भागैः परिमंत्यक्तं रामं सप्रेच्य
 सातरः । आर्त्ता सुसुखस्युथि सस्वर शोक्तकर्षिताः ॥ १७ ॥
 तासां रामः समुखाय जग्राह चरणावुजात् । मातृणां ममुज-
 व्याघ्रः सर्वासां सत्यगङ्गरः ॥ १८ ॥ ताः पाणिभिः सुखस्यगैर्नृदं-
 सुलितनैः शुभैः । प्रमसाजूर्जजः पृष्ठाद्रामस्यावतलोचनाः ॥ १९ ॥
 शोभितिरपि ताः सर्वा मातृः पणेश दुःषितः । अभ्यवाद्य-
 दाकृत्तं शनैः रासादनकारम् ॥ २० ॥ यथा रामे तथा तस्मिन्
 जनीवद्वतिरेक्षिणः । वृत्ति दग्धरयाज्जानितश्रयोः शुभजक्षणे ॥ २१ ॥
 सीतापि चरयास्तासासुपसंगच्छा दुःषिता । श्वश्रूणामयुपूर्णाधी
 सम्बभूवाग्रतः स्थिता ॥ २२ ॥ तां परिष्वज्य दुःखार्त्ता माता
 दुहितर यथा । वमदासकृतां दीनां कौगला वाक्यमब्र-
 वीत् ॥ २३ ॥ विद्वेहराजन्वमुता श्रुपा दग्धरयस्य च । राम-
 पत्नी कथं दुःखं संप्राप्ता प्रिजने वने ॥ २४ ॥ पद्मातपसन्तप्तं
 परिक्लिष्टमिवात्यबं । काश्चनं रजसा ध्वस्तं क्लिष्टं चन्द्रमिवा-
 बुदैः ॥ २५ ॥ सुखन्ते प्रेक्ष्य मां शोको दहत्यग्निरिवाश्रय ।
 भयं मनसि वैदेहि व्यसमारणिसम्भावः ॥ २६ ॥ ब्रवंत्या-
 मेवमार्त्तायां जनन्यां भरतायजः । पादावासाद्य जग्राह
 वशिष्ठस्य स रासवः ॥ २७ ॥ पुरोहितस्याग्निमसम्य तस्य वै
 दहस्यनेरिन्द्र इवामराधिपः । प्रगच्छ पादौ सुमहद्वतेजसः
 सहेव तेनोपविषेय रासवः ॥ २८ ॥ ततो ~~विक्रमं~~ महितः

स्वमन्त्रिभिः पुरप्रधानैश्च तथैव सैनिकैः । जनेन धर्मज्ञतमेन
 धर्मवांस्तुपोपविष्टो भरतस्तदाग्रजम् ॥ २९ ॥ उपोपविष्ट-
 स्तु तदातिवीर्यवांस्तपस्त्रिवेगेन समीक्ष्य राघवम् । श्रिया ज्वलन्तं
 भरतः कृताञ्जलिर्यथा महेन्द्रः प्रयतः प्रजापतिम् ॥ ३० ॥
 किमेष वाक्च भर्तोय राघवं प्रणम्य सत्कृत्य च साधु वक्षति ।
 इतीव तस्मार्यजनस्य तत्वतो बभूव कौतूहलमुत्तमन्तदा ॥ ३१ ॥
 स राघवः सत्यधृतिय लक्ष्मणो महाहर्भावो भरतश्च धार्मिकः ।
 वृतः सुहृद्भिश्च विरेजिरेध्वरे यथा मदस्यैः सच्चिता-
 स्त्रयोग्मयः ॥ ३२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
 चतुरधिकशततमः सर्गः ।

ततः पुरुषसिंहानां वृतानां तैः सुहृद्गणैः । शोचतामेव
 रजनी दुःखेन व्यत्यवर्त्तत ॥ १ ॥ रजन्यां सुप्रभातायां
 भ्रातरसो सुहृद्गृताः । मन्दाकिन्यां ज्ञतं जप्तं कृत्वा राममुपा-
 गमन् ॥ २ ॥ तूष्णीं ते समुपासीना न काञ्चित् किञ्चिद्-
 ब्रवीत् । भरतस्तु सुहृन्मध्ये रामं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ सान्त्व-
 ता मामिका माता इत्तं राज्यमिदं मम । तद्ददामि तवैवाहं
 भुञ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ॥ ४ ॥ सङ्ग ते बाह्ववेगेन भिन्वसेतु-
 र्जलागमे । दुरावरं त्वदन्येन राज्यषण्डमिदं महत् ॥ ५ ॥
 गतिं प्यर इवाश्वस्य ताव्येष्वेव पतस्त्रिणः । अनुगन्तुं न शक्निर्मे
 गतिं तव महीपतेः ॥ ६ ॥ सुजीवं नित्ययसास्य यः परैरुप-
 जीव्यते । राम तेन तु दुर्जीवं यः परानुपजीवति ॥ ७ ॥
 यथा तु रोपितो वृक्षः पुरुषेण विवर्त्तितः । प्लवस्त्रकेन दुरारोहो

कृदस्कन्धो महाद्रुमः ॥ ८ ॥ स यदा पुष्पितो भूत्वा फलानि
 न विदर्शयेत् । स तां नानुभवेत् प्रीतिं यस्य हेतोः प्ररो-
 हितः ॥ ९ ॥ एषीपमा महाबाहो तदर्थं खेत्तुमर्हसि । यत्र
 त्वमस्मान् हृषभो भर्ता भृत्यान् शोधि हि ॥ १० ॥ श्रेणयस्त्वां
 महाराज पश्यन्त्वग्राश्व सर्वशः । प्रतपन्तमिवादिस्त्वं राश्व-
 स्थितमरिन्दमम् ॥ ११ ॥ तवानुयानि काकुत्स्थ मन्त्रा नर्दन्तु
 कुञ्जराः । अन्तःपुरगता नार्यो नदन्तु सुसमाहिताः ॥ १२ ॥
 तस्य साध्वनुमन्यन्त नागरा विविधा जनाः । भरतस्य वचः श्रुत्व-
 रामं प्रत्यनुयाचतः ॥ १३ ॥ तमेवं दुःखितं प्रेक्ष्य विजयन्तं यम-
 स्विनम् । रामः कृतात्मा भरतं समाश्वास्थ यदात्मवान् ॥ १४ ॥
 नात्मनः कामकारो हि पुरुषोयमनीश्वरः । दूतश्चेतरतश्चैनं
 कृतान्तः परिकर्षति ॥ १५ ॥ सर्वे जयान्ता निचयाः पतनान्ताः
 समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तश्च जीवितम् ॥ १६ ॥
 यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद्भयम् । एवं नरस्य जा-
 तस्य नान्यत्र मरणान्भयम् ॥ १७ ॥ यथागारं दृढस्थूणं जीर्णं
 भूत्वावसीदति । तथावसीदन्ति नरा जराश्रत्युवशङ्कताः ॥ १८ ॥
 अत्येति रजनी या तु सा न प्रतिनिवर्त्तते । यात्येव यमुना
 पूर्थं समुद्रमुदकार्णवम् ॥ १९ ॥ अहोरात्राणि गच्छन्ति सर्वेषां
 प्राणिनामिह । आयुंषि क्षपयन्त्यासु ग्रीष्मे जलमिवांशवः ॥ २० ॥
 आत्मानमनुशोच त्वं किमन्यमनुशोचसि । आयुस्तु हीयते यस्य
 स्थितस्थाय गतस्य च ॥ २१ ॥ सहैव श्रत्युर्व्रजति सह श्रत्युर्नि-
 षीदति । गत्वा सुदीर्घमध्वानं सह श्रत्युर्निवर्त्तते ॥ २२ ॥
 गात्रेषु बलयः प्राप्ताः श्वेताश्चैव शिरोरुहाः । जरया पुरुषो
 जीर्णः किं हि कृत्वा प्रभावयेत् ॥ २३ ॥ नन्दन्त्युदित आदिस्त्वे
 नन्दन्त्यश्मितिहनि । आत्मनो नावबुध्यन्ते मनुष्या जीवित-

चयम् ॥ २४ ॥ हृद्यन्त्यृतुमुखं दृष्ट्वा नवं नवमिवागतम् ।
 षट्कर्त्ता परिवर्त्तने प्राणिनां प्राणसङ्ख्यः ॥ २५ ॥ यथा का-
 ष्ठश्च काष्ठश्च समेयातां महार्णवे । समेत्य तु व्यपेयातां काल-
 मामाद्य कश्च न ॥ २६ ॥ एवं भार्याश्च पुत्राश्च ज्ञातयश्च
 वस्त्रान च । समेत्य व्यवधावन्ति ध्रुवी क्षोपां विनाभवः ॥ २७ ॥
 नात्र कश्चिद्यथाभावं प्राणी समभवर्त्तते । तेन तस्मिन् सा-
 मर्थ्यं प्रेतस्यास्यानुशीचतः ॥ २८ ॥ यथा हि सार्थं गच्छन्तं
 ब्रयात् कश्चित् पथि स्थितः । अहमप्यागमिष्यामि पृष्ठतो भव-
 तामिति ॥ २९ ॥ एवं पूर्वैर्गतो मार्गः पितृपैतामहैर्ध्रुवः ।
 तमापन्नः कथं शीचेद्यस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥ ३० ॥ वयसः
 पतमानस्य स्त्रोतसी वानिवर्त्तिनः । आत्मा सुखे नियोक्तव्यः
 सुखभाजः प्रजाः स्मृताः ॥ ३१ ॥ धर्मात्मा सुशुभः कृतस्त्रैः
 क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः । न स शोच्यः पिता तात स्वर्गतः सत्कृतः
 सताम् ॥ ३२ ॥ स जीर्णं मानुषं देहं परित्यज्य पिता हि नः ।
 दैवीसृष्टिमनुप्राप्तो ब्रह्मलोकविहारिणीम् ॥ ३३ ॥ तं तु नैव-
 स्विधः कश्चित् प्राञ्चः शीचितुमर्हति । त्वदिधो महिधश्चापि
 श्रुतवान् बुद्धिमत्तरः ॥ ३४ ॥ एते बद्धविधाः शोका विलाप
 रुदिति तदा । वर्जनीया हि धीरेण सर्वावस्थासु धीमता ॥ ३५ ॥
 स स्वस्थो भव मा शोको यात्वा चावसतां पुरीम् । तथा पित्रा
 नियुक्तोसि वशिना वदतांवर ॥ ३६ ॥ यत्राहमपि तेनैव नियुक्तः
 पुण्यकर्मणा । तत्रैवाहं करिष्यामि पितुरार्षस्य शासनम् ॥ ३७ ॥
 न मया शासनं तस्य त्यक्तुं न्यायमरिन्दम । स त्वयापि सदा
 मान्यः स वै वन्द्युः स नः पिता ॥ ३८ ॥ तद्वचः पितुरेवाहं
 सन्मतं धर्मचारिणाम् । कर्मणा पालयिष्यामि वनवासेन रा-
 षव ॥ ३९ ॥ धार्मिकेणाशुशंसेन नरेण गुरुवर्त्तिना । भवि-
 तव्यं नरव्याघ्र परलोकं जिगीषता ॥ ४० ॥ आत्मानमनुतिष्ठ लं

स्वभावेन नरर्षभ । निशाम्य तु शुभं वृत्तं पितुर्देशरथस्य
नः ॥ ४१ ॥ इत्येवमुक्त्वा वचनं महात्मा पितुर्निदेशप्रति-
पालनार्थम् । यवीयसं आतरमर्थवच्च प्रभुर्मुहुर्त्तर्त्तद्विरराम
रामः ॥ ४२ ॥

दूत्यार्थे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पञ्चात्तरगततमः सर्गः ।

— . —

एवमुक्त्वा तु विरति रामे वचनमथैवत् । ततो मन्दाकिनी-
तोरे रामं प्रकृतिवत्सलम् ॥ १ ॥ उवाच भरतयित्तं धार्मिको
धार्मिकं वचः । की हि स्यादीदृशो लोके यादृगस्वमरिन्दम ॥२॥
म त्वां प्रव्यथयद्दुःखं प्रीतिर्वा न प्रहर्षयेत् । सम्मतश्चापि
वृद्धानां तांश्च पृच्छसि संग्रयान् ॥ ३ ॥ यथा स्वतस्तथा जीवन्
यथासति तथा सति । यस्यैष बुद्धिलाभः स्यात् परितप्येत
केन सः ॥ ४ ॥ परावरज्ज्ञो यस्य स्याद्यथा त्वं मनुजाधिप ।
स एव व्यसनं प्राप्य न विपीदितुमर्हति ॥ ५ ॥ अमरोपम-
सत्वस्त्वं महात्मा सत्यसङ्गरः । सर्वज्ञः सर्वदर्शी च बुद्धिर्मायासि
राघव ॥ ६ ॥ न त्वामेवं युगैर्युक्तं प्रभवाभवकोविदम् ।
अविषह्यतमं दुःखं नासादयितुमर्हति ॥ ७ ॥ प्रीयते मयि
एत् पापं मात्वा मत्कारणात् कृतम् । क्षुद्रया तदनिष्टं मे
प्रसीदतु भवान् मम ॥ ८ ॥ धर्मबन्धेन बद्धास्मि तेनमां निह
मातरम् । इन्मि तीव्रेण दण्डेन दण्डार्हां पापकारिणीम् ॥ ९ ॥
कथं दशरथाज्जातः शुभाभिजनकर्मणः । जानन् धर्ममधर्मश्च
कुर्ष्यां कर्म जगुष्मत् ॥ १० ॥ गुरुः क्रियावान् वृद्धश्च राजा

प्रेतः पितृति च । तातं न परिगर्हेह' दैवतञ्चेति संसदि ॥ ११ ॥
 को हि धर्मार्थयोर्हीनमीदृशं कर्म किल्बिषम् । स्त्रियाः प्रिय-
 विकीर्षुः सन् कुर्ष्याद्धर्मज्ञ धर्मवित् ॥ १२ ॥ अन्तकाले हि
 भूतानि सुहृन्तीति पुरा श्रुतिः । राज्ञैवं कुर्वता लोके प्रत्यक्षा
 सा श्रुतिः कृता ॥ १३ ॥ साध्वधेमभिसन्धाय क्रोधान्योहःञ्च
 साहसात् । तातस्य यदतिक्रान्तं प्रत्याहरतु तद्भवान् ॥ १४ ॥
 पितृहिं समतिक्रान्तं पुत्रो यः साधु मन्यते । तदपत्यं मतं लोके
 विपरीतमतोन्यथा ॥ १५ ॥ तदपत्यं भवानसु मा भवान् दुष्कृतं
 पितुः । अति यत्तत् कृतं कर्म लोके धीरविगर्हितम् ॥ १६ ॥
 कैकेयीं मां च तातश्च मुह्यदो बान्धवाश्च नः । पौरजानपदान्
 सर्ष्यान् चातुं सर्वमिदं भवान् ॥ १७ ॥ क्व चारण्यं क्व च चातुं
 क्व जटाः क्व च पालनम् । ईदृशं व्याहृतं कर्म न भवान् कर्तु-
 मर्हति ॥ १८ ॥ एष हि प्रथमो धर्मः क्षत्रियस्याभिषेचनम् ।
 येन शक्यं महाप्राज्ञ प्रजानां परिपालनम् ॥ १९ ॥ कश्च
 प्रत्यक्षमुत्सृज्य संशयस्थमलक्षणम् । आयतिस्यश्चरेद्धर्मं शत्रु-
 बन्धुरनिश्चितम् ॥ २० ॥ अथ क्लेशजमेव त्वं धर्मश्चरितुमिच्छसि ।
 धर्मेण चतुरो वर्णान् पालयन् क्लेशमाप्नुहि ॥ २१ ॥ चतुर्णां-
 नाशमाणां हि गार्हस्थ्यं श्रेष्ठमुत्तमम् । आर्द्धधर्मश्च धर्मज्ञासं कथं
 त्यक्तुमिच्छसि ॥ २२ ॥ श्रुतेन बालः स्यानेन जन्मना भवतो
 ष्यहम् । स कथं पालयिष्यामि भूमिं भवति तिष्ठति ॥ २३ ॥
 हीनबुद्धिगुणा बालो हीनस्यानेन चाप्यहम् । भवता च विना-
 भूतो न वर्त्तयितुमुत्सृजे ॥ २४ ॥ इदं निखिलमप्यग्रं राज्यं
 पितृमकण्ठकम् । अनुशाधि स्वधर्मेण धर्मज्ञ सह बान्धवैः ॥ २५ ॥
 इहैव त्वाभिषिञ्चन्तु सर्वाः प्रकृतयः सह । ऋत्विजः सर्वग्नि-
 ष्ठाश्च मन्त्रविन्मन्त्रकोविदाः ॥ २६ ॥ अभिषिक्तस्वमखाभिर-
 योभ्यां पालने व्रज । विजित्य तरसा लोकान् मरुद्भिरिव

वासवः ॥ २७ ॥ ऋणानि त्रीण्यपाकुर्वन्दुर्हृदः साधु निर्दहन् ।
सुहृदस्पर्पयन् कामैस्त्वमेवात्मानुशाधि माम् ॥ २८ ॥ अथाख्यं
मृदिताः सन्तु सुहृदस्त्रेभिषेचने । अद्य भीताः पलायन्तु दुष्प्र-
दास्त्रे दिशो दश ॥ २९ ॥ आक्रोशं मम मातृश्व प्रवृज्य पुरुष-
र्षभ । अद्य तत्रभवन्तश्च पितरं रक्ष किल्बिषात् ॥ ३० ॥
गिरसा त्वाभियाचेदं कुरुष्व करुणां मयि । वान्धवेषु च सर्वेषु
भूतेष्विव महेश्वरः ॥ ३१ ॥ अथवा पृष्ठतः कृत्वा वनमेव भवा-
नितः । गमिष्यति गमिष्यामि भवता सार्द्धमप्यहम् ॥ ३२ ॥
तथाहि रामो भरतेन तास्यता प्रसाद्यमानः गिरसा मही-
पतिः । न चैव चक्रे गमनाय सत्ववान् मतिं पितृसाहचर्ये प्रति-
ष्ठितः ॥ ३३ ॥ तदद्भुतं श्रेष्ठं मवेक्ष्य राघवे समं जनो हर्ष-
मवाप दुःखितः । न यात्ययोध्यामिति दुःखितोभवत् स्थिर-
प्रतिज्ञत्वमवेक्ष्य हर्षितः ॥ ३४ ॥ तच्छ्रुत्वा नैगमयूथवल्गुभा-
साया विसंज्ञाशुक्लाश्च मातरः । तथा ब्रुवाणं भरतं प्रतुष्टुवुः
प्रणम्य रामस्य यथाचिरे सह ॥ ३५ ॥

इत्यार्षं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

पृष्ठीत्तरशततमः सर्गः ।

—•—

पुनरेवं ब्रुवाणस्तं भरतं भरताग्रजः । प्रकृवाच ततः
श्रीमान् ज्ञातिमध्ये सुसूक्ततः ॥ १ ॥ उपपन्नमिदं वाक्यं यस्त्वं
मेवमभाषथाः । जातः पुत्रो दशरथात् कैकेयां राजसत्त-
मात् ॥ २ ॥ पुरा ज्ञातः पिता नः स मातरं ते समुदहन् ।

मातामहे समाश्रीषीद्राज्यशुक्लमनुत्तमम् ॥ ३ ॥ देवासुरे च
 संधामे जनन्वै तव पार्थिवः । सम्प्रहृष्टो हृद्दौ राजा वरसारा-
 धितः प्रभुः ॥ ४ ॥ ततः सा सम्प्रतियाय तव माता यशस्विनी ।
 अयाचत नरश्रेष्ठं द्वौ वरौ वरवर्णिनी ॥ ५ ॥ तव राज्यं नर-
 व्याघ्र मम प्रजाजनन्तया । तच्च राजा तथा तस्यै नियुक्तः
 प्रहृद्दौ वरम् ॥ ६ ॥ तेन पित्राहमप्यत्र नियुक्तः पुरुषर्षभ ।
 चतुर्दश वने वासं वर्षाणि वरदानिकम् ॥ ७ ॥ सोऽहं वनमिदं
 प्राप्नो निर्जनं कक्ष्यान्वितः । सीतया चाप्रतिहन्द्वाः सत्यवादे
 स्थितः पितुः ॥ ८ ॥ भवानपि तथेत्येव पितरं सत्यवादिनम् ।
 कर्तुं मर्हसि राजेन्द्र क्षिप्रमेवाभिषेचनात् ॥ ९ ॥ क्षणास्मोऽय
 राजानं मत्कृते भरत प्रभुम् । पितरं त्राहि धर्मज्ञ मातर-
 खाभिनन्द्य ॥ १० ॥ अयत धीमता तात श्रुतिर्गीता यश-
 स्विना । गयेन यजमानेन गयेष्वेव पितृन् प्रत ॥ ११ ॥ पु-
 न्यास्मौ नरकाद्यस्मात् पितरं त्वायते सुतः । तस्मात् पुत्र इति
 प्रोक्तो पितृन् यः पाति सर्वतः ॥ १२ ॥ एष्टथा वचनः पुत्रा गुण-
 वन्तो बह्वश्रुताः । तेषां वै समवेतानामपि कथिज्ञयां ब्रजेत् ॥ १३ ॥
 एवं राजर्षवः सर्वे प्रतीता रघुनन्दन । तस्मात् त्राहि नरश्रेष्ठ
 पितरं नरकात् प्रभो ॥ १४ ॥ अयोध्यां गच्छ भरत प्रहतीरशु-
 रञ्जय । शत्रुप्रसङ्गितो वीर सङ्घ सर्वैर्हिजातिभिः ॥ १५ ॥
 प्रवेक्ष्ये दण्डकारण्यमहमप्यविलम्बयन् । आभ्यान्तु सङ्गितो वीर
 सीतया कक्ष्याणेन च ॥ १६ ॥ त्वं राजा भरत भव स्वयं नराणां
 वन्यानामहमपि राजराण्यगणायाम् । गच्छ त्व पुरवरमद्य
 सम्प्रहृष्टः संहृष्टस्त्वहमपि दण्डकान् प्रवेक्ष्ये ॥ १७ ॥ क्षायान्ते
 दिनकरभाः प्रवाधमानं वर्षत्वं भरत करोतु मूर्च्छं सीताम् ।
 एतेषामहमपि काननद्रुमायां क्षायां तामतिशायिनीं शनैः
 अयिष्ये ॥ १८ ॥ शत्रुहन्स्वतुलमतिस्तु ते वहायः सौमित्रिर्मम

विदितः प्रधानमित्रम् । चत्वारस्तनय वरावयं नरेन्द्रं सत्यस्यं
भरत चराम मा विपीद ॥ १९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
सप्तोत्तरयततमः सर्गः ।

आश्रासयन्तं भरतं जावालिव्रीह्यणोत्तमः । उवाच रामं
धर्मज्ञं धर्मापेतमिदं वचः ॥ १ ॥ साधु राघव माभूत्ते बुद्धिरेवं
निरर्थिका । प्राकृतस्य नरस्येव आर्य्यं बहुज्ञापस्विनः ॥ २ ॥
कः कस्य पुरुषो बन्धुः किमाप्यं कस्य केनचित् । एको हि
जायते जन्तुरेक एव विनश्यति ॥ ३ ॥ तस्मान्माता पिता चेति
राम सज्जेत यो नरः । उन्मत्त इव स ज्ञियो नास्ति कश्चिद्वि
कस्यचित् ॥ ४ ॥ यथा ग्रामान्तरं गच्छन्वरः कश्चिद्विह्वसेत् ।
उत्सृज्य च तमावासं प्रतिष्ठेतापरेहनि ॥ ५ ॥ एवमेव मनु-
ष्याणां पिता माता गृहं वसु । आवासमात्रं काकुत्स्थ सज्जन्तं
नात्र सज्जनाः ॥ ६ ॥ पितृयं राज्यं समुत्सृज्य स नाहंसि
नरोत्तम । आस्थातुं कापथं दुःखं विषमं बद्धकण्ठकम् ॥ ७ ॥
समृद्धायामयोध्यायामात्मानमभिषेचय । एकवेणीधरा हित्वा
नगरीं सम्प्रतीक्षते ॥ ८ ॥ राजभोगाननुभवन् महाहान्
पार्थिवात्मज । विहर त्वमयोध्यायां यथा शकस्त्रिपिष्टपे ॥ ९ ॥
न ते कश्चिद्दशरथस्वस्र तस्य न कश्चन । अन्यो राजा त्वमन्यसु
तस्मात् कुरु यदुच्यते ॥ १० ॥ बीजमात्रं पिता जन्तोः शुक्रं
शोणितमेव च । संयुक्तमृतमन्मात्रा पुरुषस्थेषु जन्म तत् ॥ ११ ॥
गतः स हृषिततस्तव गन्तव्यं यत्र तेन वै । प्रवृत्तिरेषा भूतानां
त्वं तु मिथ्या विचिन्त्यसे ॥ १२ ॥ अर्थधर्मपरा ये ये तांस्तां-

खोचामि नंतरान् । ते हि दुःखमिह प्राप्य विनाशं प्रेत्य लो-
 भिरै ॥ १३ ॥ अष्टका पित्रदेवत्यमित्ययं प्रहृतो जनः । अन्व-
 स्योपद्रव पश्य च्छती हि किमशिष्यति ॥ १४ ॥ यदि भक्तमि-
 चान्येन देहमन्यस्य गच्छति । दद्यात् प्रवसतां याज्ञं न तत्
 पव्यशनं भवेत् ॥ १५ ॥ दानसम्बन्धना च्छते यस्या मेषाविभिः
 कृताः । यजस्य देहि दीक्षस्य तपसायस्य सन्त्यज ॥ १६ ॥
 म नास्ति परमित्येतत् कुरु बुद्धिं मज्जामते । प्रत्यक्षं यत्तदा
 तिष्ठ परोक्षं पृष्ठतः कुरु ॥ १७ ॥ सतां बुद्धिं पुरस्कृत्य सर्व-
 लोकनिर्दग्धिनीम् । राज्यं स त्वं निगृह्णीष्व भरतेन प्रसा-
 दितः ॥ १८ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

अष्टोत्तरशततमः सर्गः ।

जावालेस्तु वचः श्रुत्वा रामः सत्यपराक्रमः । उवाच परया
 प्लुत्या बुद्ध्या विप्रतिपन्नया ॥ १ ॥ भवान्ये प्रियकामार्थं वचनं
 यदिष्टोक्तवान् । अकार्षं कार्यं सङ्काशमपथ्यं पथ्यसन्निभम् ॥ २ ॥
 निमेष्यादस्तु पुरुषः पापाचारसमन्वितः । मानं न लभते
 सत्सु भिन्नचारितदर्शनः ॥ ३ ॥ कुलीनमकुलीनं वा वीरं
 पुरुषमानिनम् । चारित्रमेव व्याख्याति शुचिस्त्वा यदि वा-
 शुचिम् ॥ ४ ॥ अनार्यस्वार्यसंस्थानः शीचाङ्घ्रीनसाया शुचिः ।
 लक्ष्मण्यवदलक्ष्णयो दुःशीलः शीलवानिव ॥ ५ ॥ अधर्मं धर्म-
 वेषेण यदिमं लोकसङ्करम् । अभिपत्स्ये शुभं हित्वा क्रियां
 विविधिविजिमाम् ॥ ६ ॥ कञ्चेतयानः पुरुषः कार्ष्णीकार्ष्णविच-
 चणः । वज्र मन्तेत मां लोकैः दुष्टैः लोकदूषणम् ॥ ७ ॥

कस्य यास्याम्यङ् वृत्तं केन वा स्वर्गमाप्नुयात् । अनया वृत्तं
मानोऽङ् वृत्त्या हीनप्रशिक्षया ॥ ८ ॥ कामग्रन्थी न्यत्र लोकाः
कृतस्त्रः समुपवर्त्तते । यद्वृत्तानाः स त राजानशतदुत्तनाः सन्ति
हि प्रजाः ॥ ९ ॥ सत्यनिवातृशंसश्च राजाऽङ् सजातनम् । त-
स्यात् सत्यात्मकं राज्यं सत्ये लोकः प्रतिष्ठितः ॥ १० ॥ ऋषय-
श्चैव देवाश्च सत्यमेव हि मेनिरे । सत्यपाद्री हि लोकैस्मिन्
परङ्गच्छति चाश्रयम् ॥ ११ ॥ उद्विजसो यथा शर्णीक्यरादृशत-
वादिनः । धर्मः सत्यपरा लोकैस्सूत नर्वस्य चाश्रयः ॥ १२ ॥
रायमेवेश्वरा लोकैः सत्ये धर्मः कदाप्यतः । सत्यसूतानि
सर्वैरपि नत्यात्माक्ति परं परम् ॥ १३ ॥ उद्विजसो उद्विजसो त-
प्तानि च तर्पामि च । वेदाः सत्यप्रतिष्ठानास्तात् सत्यपरो
भवेत् ॥ १४ ॥ एकः पातयति लोकमेकः पातयति कुतम् ।
सज्जत्येको हि मिरये एकः स्वर्गं नहीयते ॥ १५ ॥ सोऽङ् पितु-
निदेयन्तु किन्तु नानुपाशयि । सत्यप्रतिष्ठनः सत्यं सत्येन स-
मवीकृतम् ॥ १६ ॥ नैव सीमात्र मोहादा न भाजानां क्षमा-
न्वितः । सेतुं सत्यस्य भेद्वानि गुरोः सत्यप्रतिष्ठनः ॥ १७ ॥
असत्यसन्तस्य सतयलस्यास्त्वरचेतसः । नैव यदा न पितरः
प्रतीच्छन्तीति न श्युतम् ॥ १८ ॥ प्रत्यमादाशमं धर्मं सत्यं
पश्याम्यङ् ध्रुवम् । भारः सत्पुरुषैर्धीर्यस्तः धर्मभिनन्द्य ॥ १९ ॥
ज्ञातं धर्ममश्नत्यस्यै ह्यधर्मं धर्मसं हतम् । युष्मैर्दृग्भेनुष्येव
सेवित पापकर्मभिः ॥ २० ॥ कायेन श्रुत्वा पापं मज्जसा मन्त्र-
धार्यं तत् । अष्टत जिह्वया चाह शिवत कसेपातकम् ॥ २१ ॥
भूमः कीर्त्तियोगो लक्ष्मीः पुरुषं प्रार्थयान्ति हि । सत्यं सत्यनु-
वर्त्तन्ते सत्यमेव भजेसतः ॥ २२ ॥ अष्टं स्तुतार्थं तत् स्याद्व्यहवा-
नवधार्यं माम् । आह वृत्तिकरैर्विष्णुं रदं भद्रं पुरुष्यं च ॥ २३ ॥
कथं ह्यङ् प्रतिज्ञाय यनवासमिम गुरोः । भरतस्य कारिष्यामि

वंशो हित्वा गुरोर्युवः ॥ २४ ॥ स्थिरा मया प्रतिज्ञाता प्रतिज्ञा
 गुरुसन्निधौ । प्रहृष्टमानसा देवी कैकेयी चाभवत्तदा ॥ २५ ॥
 वनवासं वसन्नेव प्रवृत्तिर्भयतमोऽप्यनः । मूलपुष्पफलैः पुण्यैः
 पितृन्देवांश्च तर्पयन् ॥ २६ ॥ सन्पुष्टपद्मवर्गोऽहं लोकगतां प्रवा-
 हये । अकुचः श्वेदधानः मन् कार्याशार्थ्य विचक्षणः ॥ २७ ॥
 कर्मभूमिमिमां प्राप्य कर्त्तव्यं कर्म यच्छुभम् । अग्निर्वायुश्च
 सोमश्च कर्मणो फलभागिनः ॥ २८ ॥ यतं ब्रह्मनामाहृत्य देव-
 राट् त्रिदिवं गतः । तपांस्युपाणि चास्थाय दिवं प्राप्ता मह-
 र्पयः ॥ २९ ॥ असृष्ट्यमाणः पुनरुपगतेजा निगमस्य तन्नास्तिक-
 वाक्यहेतुम् । अथाब्रवीत्तं नृपतेस्तन्मूर्त्तो विगर्भमायो वचनानि
 तस्य ॥ ३० ॥ सत्यञ्च धर्मञ्च पराक्रमञ्च भूतानुकम्पां प्रियवादि-
 तान् । द्विजातिदेवातिथिपूजनञ्च पञ्चानमाङ्गस्त्रिदिवस्य
 सन्तः ॥ ३१ ॥ तेनैवमाज्ञाय पश्चाददधतेकोऽयं रुम्प्रतिपद्य
 विप्राः । धर्मं चरन्तः ससकलं यथायम् काङ्क्षन्तः लोकोगममप्र-
 मत्ताः ॥ ३२ ॥ निरुपस्यञ्च कर्म कृतं पितृश्रावणत्वामृताद्विष-
 मस्यबुद्धिम् । बुद्धान्येवोपधत्वा परमं नृनास्तिकं धर्मपथाद्-
 पेतम् ॥ ३३ ॥ यथा हि चोऽसु तथ्या हि बुद्धश्लाघागतं ना-
 स्तिकमत्र विदुः । तस्याद्वि यः शक्यगतः प्रजागो न नास्तिके-
 नाभिमुखो बुधः स्नात् ॥ ३४ ॥ त्वत्तो जनाः पूर्वतरे द्विजाश्च
 शुभानि कर्माणि बहूनि चक्रुः । हित्वा सदेमश्च परञ्च लोकं
 तस्माद्द्विजोः स्तस्त्रि कृतः ऽहत्तञ्च ॥ ३५ ॥ धर्मं रताः सत्पुरुषैः
 समेतास्तोऽस्त्रिनो दानयुग्मप्रधानाः । अहिंसका वीतमहाश्च
 लोके भवन्ति पूज्या मुनयः प्रथमाः ॥ ३६ ॥ इति ब्रुवन्तं वचनं
 सरोषं रामं महात्मानमदीनसत्वम् । उवाच पथं पुनरास्तिक-
 कञ्च सत्वं वधः सानुनयश्च विप्रः ॥ ३७ ॥ न नास्तिकानां वचनं
 ब्रवीत्यहं न नास्तिकोऽहं न च नास्ति किञ्च न । समीक्ष्य काशं

मृगराक्षिकी भवं भवेय काले पुत्ररेव नास्तिकः ॥ ३८ ॥ स
चापि कालोद्यमुपागतः शनैवेथा मया नास्तिकवागुदीरिता ।
निवर्तनार्थं तव राम कारणात् प्रमादनार्थञ्च मयैतदी-
रितम् । ३९ ॥

इत्यार्षं रामादयो पाश्चीकीये अयोध्याकाण्डे
अष्टोत्तरशततमः सर्गः ।

सुहृन्माज्ञाय रामस्य धर्मिष्ठः प्रत्युवाच च । जावातिरपि
जानीते त्वीमंशस्व गतागतिनः ॥ १ ॥ दिवर्त्तयितुकामस्य
त्वामेवहाक्यमवधीत् । इयो लोकागमुत्कर्त्ति लोकनाथ त्रिविध
मे ॥ २ ॥ सर्वं सन्निवसिदारीत पृथिवी तस्य निर्मिता । ततः
समभवदुन्नता यदस्यूर्ध्वैवतैः सद्यः ॥ ३ ॥ स धराश्चततो भूत्वा
प्रोज्जहार वसुन्धराम् । अस्तुजगत् सर्वं सद्य पुत्रैः कृता-
त्मभिः ॥ ४ ॥ आकाशप्रभवो बह्ना शाश्वतो नित्यं अव्ययः ।
तस्मात् मरीचिः मञ्जुं मरीचेः कश्यपः सुतः ॥ ५ ॥ विवस्वान्
कश्यपाज्जज्ञ मसुर्वैवस्वतः स्वयम् । स तु प्रजापतिः पूर्वमि-
च्छाकुसु मनोः सुतः ॥ ६ ॥ यस्यैयं प्रथमं दत्ता मसृद्वा मनुना
मही । तमिच्छाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम् ॥ ७ ॥
इच्छाकोसु सुतः श्रीमान् कुक्षिरित्येव विश्रुतः । कुक्षेरथा-
त्मजा बोर विकुक्षिर्दपद्यत ॥ ८ ॥ विकुक्षेसु महातेजा वाण्यः
पुत्रः प्रतापवान् । वाण्यश्च महाबाहुरनरख्यो महातपः ॥ ९ ॥
नानावृष्टिर्बभूवास्मिन्न दुर्भिक्ष्यं सतांवरे । अनरण्ये महाराजे
तस्करो वापि कश्च न ॥ १० ॥ अनरण्यान्महाराज पृथुराजा
वभूव च । तस्मात् पृथामहतेजा त्रिशङ्कुरुदपद्यत ॥ ११ ॥

मं मत्पत्न्यादीरः सगरीरो दिवङ्गतः । विगङ्गीरभवत्सुत-
 र्धुन्मारां भङ्गावशाः ॥ १२ ॥ धुन्मारांश्च ज्ञाते जा युवनाशो
 व्यजायत । युवनाश्वरुचः श्रीमात्मान्वाता सन्नपद्यत ॥ १३ ॥
 गान्वातुम् सङ्गातेजाः सुगन्धिरुदपद्यत । सुमन्धेरपि पुत्री
 द्वौ भ्रूवदन्ध्रः प्रसेनजित् ॥ १४ ॥ यास्वी भ्रामन्धेतु भरतो
 रिरुशुद्धलः । भरतात् महावाजोगमितो नाम जायत ॥ १५ ॥
 नस्यैव प्रति राजान् उदपद्यक्त गल्वरः । हैहयास्तातजङ्गाश्च
 शूराश्च शम्भिरिवः ॥ १६ ॥ तांस्तु सर्वान् प्रतिव्यूह्य युद्धे राजा
 प्रवामितः । स ज्ञ शैलवरे रथ्ये बभूवाभिरतो मुनिः ॥ १७ ॥
 हे चास्य सार्धं शभिरथो बभूवशुभिति श्रुतिः । तत्र चैका
 महाभागा भार्गवं देवस्त्रिणम् । वरन्दे पद्मपत्नीं काङ्क्षिणी
 पुत्रमुत्तमम् ॥ १८ ॥ पद्मा शभे विजायाय सपत्न्यै गरुडददौ ॥ १८ ॥
 भागवश्चातो नाम द्विजाःस्तक्षुपायितः । तच्छपिं साभ्युगागस्य
 कालिन्दी त्र्यभ्युदादयत् ॥ १९ ॥ स तामभ्यवदत् प्रीतो वरेपुं-
 सुत्तमन्वानि । तुल्यते भविता देवि महात्मा लोकविश्रुतः ॥ २० ॥
 घामिकश्च सुभीनथ वग्नोत्तोरिश्रुद्धमः । श्रुत्वा प्रदक्षिणं कृत्वा
 मुनिं तमनुमात्य च ॥ २१ ॥ पद्मपतसमानाक्ष पद्मगर्भसम-
 प्रभम् । ततः सा गृहमागस्य देवी पुत्रमजायत ॥ २२ ॥ स-
 पत्न्या तु गरुडस्यै दत्तो गर्भजिष्ठांसया । गरीण सच्च तेनैव
 तस्मात् स सगरोभवत् ॥ २३ ॥ स राजा सगरो नाम यः
 मधुद्रमखानयत् । इङ्गा पर्वण्य वेगेन त्रासयान इमाः प्रजाः ॥ २४ ॥
 दमनञ्जनु पुत्रोभूत् सगस्येति नः श्रुतम् । जीवन्नेव स पित्रा
 तु निरस्तः पापकर्महतः ॥ २५ ॥ शंभुमानपि पुत्रोभूदसम-
 ञ्जस्य वीर्यवान् । दिक्षीपौगुमतः पुत्रो दिक्षीपस्य भगी-
 रथः ॥ २६ ॥ भगीरथात् ककुत्स्थश्च काकुत्स्था येन तु
 नृताः । ककुत्स्थस्य च पुत्रोभूत् रघुर्देव तु राघवाः ॥ २७ ॥

रघोस्तु पुत्रसोजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः । कल्पापवादः
 भीदास इत्यत्र प्रथितो भवि ॥ २८ ॥ कल्पापवादं पुत्रो-
 भूच्छङ्कणः स्वति नः द्युतम् । यस्तु तदीर्य्यमापाद्य सहसैर्यो
 व्यनीनगत् ॥ २९ ॥ शङ्कणश्च तु पुत्रोभूच्छूरः श्रीमान्
 सुदर्शनः । सुदर्शनस्याग्निवर्णो अग्निवर्णस्य श्रीघ्नगः ॥ ३० ॥
 श्रीघ्नगस्य मरुः पुत्रो मरुः पुत्रः प्रशुश्रुवः । प्रशुश्रुवस्य पुत्रो-
 भूदस्वरीषो महामतिः ॥ ३१ ॥ अस्वरीषस्य पुत्रोभून्नङ्गरः
 सत्यविक्रमः । नङ्गरस्य च नाभागः पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ३२ ॥
 अजय सुव्रतश्च नाभागस्य सुतावृभो । अजस्य चैव धर्मात्मा
 रीक्षा दगरवः सुतः ॥ ३३ ॥ तस्य व्येष्टोसि दायादो राम
 इत्याभविद्युतः । तद्गृह्णन् स्वकं राज्यमवेजस्व जगन्नुप ॥ ३४ ॥
 इत्याकूणां हि सर्वेषां राजा भवति पूर्वजः । पूर्वजे नावरः
 पुत्रो व्येष्टा राजाभिपिच्यते ॥ ३५ ॥ स राघवाणां कुलधर्म-
 मात्मनः सनातनं नाद्य विद्यन्मुर्धसि । प्रभूतरत्नामृतुगाधि
 मेदिनीं प्रभूतराट्टां पिष्टवस्महायगाः ॥ ३६ ॥

इत्यर्षे रामाचरणं वास्तुकीकीये अयोध्याकाण्डे

दद्याविक्रयतलमः सर्गः ।

वशिष्ठः स तदा राममुक्त्वा राजपुरोहितः । अत्रगीर्द्धर्म-
 संयुक्तं पुनरेवापरस्वचः ॥ १ ॥ पुरुषस्य हि जातस्य भवन्ति
 गुरवस्त्रयः । आचार्य्यश्चैव काकुत्स्थस्य पिता माता च राघव ॥ २ ॥
 पिता ह्येनं जनयति पुरुष पुरुषर्षभ । प्रज्ञां ददाति चाचार्य्य-
 स्तस्मात् स गुरुश्च्यते ॥ ३ ॥ स तद्द पितुराचार्य्यश्चैव चैव पर-
 न्तप । सम त्व वचनं कुर्वन्नातिवर्त्तेः सतां गतिम् ॥ ४ ॥

इमा हि ते परिषदो ज्ञातयश्च वृषाक्षया । एषु तात चरन्धर्म
 नातिवर्त्तः सतां गतिम् ॥ ५ ॥ वृद्धाया धर्मशीलाया मातु-
 र्नाईक्ष्यवर्त्तितुम् । अस्या हि वचनं कुर्वन्नातिर्त्तः सतां
 गतिम् ॥ ६ ॥ भरतस्य वचः कुर्वन् याचमानस्य राघव । आ-
 क्षामं नातिवर्त्तस्त्वं सत्यधर्मपराक्रम ॥ ७ ॥ एव मधुरसुक्तः स
 गुरुणा राघवः स्वयम् । प्रत्युवाच समासीनं वशिष्ठं पुरुषर्षभः ॥ ८ ॥
 यन्मातापितरौ वृत्त तनये कुरुतः सदा । न सुप्रतिकरं तप्त
 मात्मा पित्रा च यत् कृतम् ॥ ९ ॥ यथाशक्तिप्रदानेन स्वापनी-
 ष्छादनेन च । नित्यञ्च प्रियवादेन तथा संवर्द्धनेन च ॥ १० ॥
 स हि राजा दशरथः पिता जनयिता मम । आन्नापयन्मो
 यस्तस्य न तस्मिन्था भविष्यति ॥ ११ ॥ एवमुक्ते तु रामेण
 भरतः प्रत्यनन्तरम् । उवाच विपुलोरस्कः स्रुतं परमदु-
 र्मनाः ॥ १२ ॥ इह तु स्थण्डिले शीघ्रं कुशानाक्षर क्षारये ।
 आर्ष्यं प्रत्युपवेक्ष्यामि यावन्के रुम्भसीदति ॥ १३ ॥ निराहारी
 निराहोको धनहीनो यथा द्विजः । शये पुरस्ताच्छालायां
 यावन्मां प्रतिशस्यति ॥ १४ ॥ स तु राममवेक्षन्तं सुमन्त्रं प्रेक्ष्य
 दुर्मनाः । कुशोत्तरसुपस्थाय भूमावेवास्थितः स्वयम् ॥ १५ ॥
 तमुवाच महातेजा रामो राजर्षिसत्तमः । किं मां भरत कुर्वाणं
 तात प्रत्युपवेक्षसे ॥ १६ ॥ ब्राह्मण्यो ह्येकपाश्वेन नरान् रोदु-
 मिहार्हसि । न तु मूर्च्छाभिपिक्तानां विधिः प्रत्युपवेशने ॥ १७ ॥
 अत्तिष्ठ नरशार्दूल हित्वेतद्द्वारुणं वयम् । पुरवर्ष्मामितः क्षिप्र-
 मयोध्यां याहि राघव ॥ १८ ॥ आसीनस्त्वेव भरतः पौरजान-
 पदं जगम् । उवाच सर्वतः प्रेक्ष्य क्रिमाख्यं नानुशासय ॥ १९ ॥
 ते तदीचुर्महात्मानं पौरजानपदा जनाः । काकुत्स्थमभिजा-
 नीमः सस्यम्बदति राघवः । २० ॥ एषोपि हि महाभागः
 पितुर्वचसि तिष्ठति । अतएव न शक्ता स्म आवर्त्तयितु-

मञ्जसा ॥ २१ ॥ तेषामाज्ञाय वचनं रामो वचनमब्रवीत् । एवं
निबोध वचनं सुहृदां धमचक्षुषाम् ॥ २२ ॥ एतच्चैवोभयं श्रुत्वा
सस्यक् सम्यग् राघव । उत्तिष्ठ त्वं महाबाहो मां च स्पृश तथो-
दकम् ॥ २३ ॥ अयोध्याय जल स्पृष्ट्वा भरतो वाक्ममब्रवीत् ।
शृण्वन्तु मे परिपदो मन्त्रिणः श्रेण्यस्तथा ॥ २४ ॥ न याचे
पितरं राग्णं नालुशासामि मातरम् । एवं परमधर्मज्ञं नामु-
जानामि राघवम् ॥ २५ ॥ यदि त्ववश्यं वक्तव्यं कर्त्तव्यञ्च पितु-
र्वचः । अहमेव निवक्ष्यामि चतुर्दश वने समाः ॥ २६ ॥ ध-
र्मात्मा तस्य सत्येन भ्रातृर्वाक्येन विद्युतः । उवाच रामः सम्प्रोक्ष
पौरजानपद जनम् ॥ २७ ॥ विक्रीतभाङ्गितं क्रीतं यत् पित्वा
जीवता सम । न तल्लोपयितुं शक्यं मया वा भरतेन वा ॥ २८ ॥
उपाधिर्न मया काञ्ची वनवासे जगुश्चितः । युक्तमुक्तञ्च कंकेश्या
पित्रा मे सुकृतं कृतम् ॥ २९ ॥ जानामि भरतं चान्तं गुरु-
सत्कारकारिणम् । सर्वमेवात्र कल्याणं सत्यसन्धे महात्मनि ॥ ३० ॥
अनेन धर्मशीलेन वनात् प्रत्यागतः पुनः । भ्रात्रा सह भवि-
ष्यामि पृथिव्याः परितरुत्तमः ॥ ३१ ॥ हतो राजा हिं कंकेश्या
मया तद्वचनं कृतम् । अवृत्तान्माचथानेन पितरं तं मही-
पतिम् ॥ ३२ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकादशाधिकशततमः सर्गः ।

— ० —

तमप्रतिमतेजोभ्यां भ्रातृभ्यां रोमहर्षणम् । विस्मिताः
सङ्गमं प्रेक्ष्य समुपेता महर्षयः ॥ १ ॥ अन्तर्हिता मुनिगणाः
स्थिताश्च परमर्षयः । ती भ्रातरौ महाभागौ काकुत्स्थौ प्रश-

शंसिरे ॥ ७ ॥ स धन्यो यस्य पुत्रौ द्वौ धर्मज्ञौ धर्मविक्रमौ ।
 श्रुत्वा वयं हि सङ्गापासुभयोः स्मृत्त्वामहे ॥ ३ ॥ ततस्त्वधि-
 गणाः त्रिप्रं दशग्रीववर्धेपिणः । भरतं राजशार्दूलमित्यूषुः
 सङ्गता ववः । ४ ॥ कुले जात महाप्राज्ञ महाव्रत महायशः ।
 शार्दूलं रामस्य वाक्यं ते पितर यद्यवेक्षसे ॥ ५ ॥ सदाशुणमिमं
 राम वयमिच्छामहे पितुः । अशुणत्वाच्च कैकेयाः स्वर्गं दश-
 रथो गतः ॥ ६ ॥ एतावदुक्त्वा वचनं गन्धर्वीः समहर्षयः ।
 राजर्षयश्चैव तथा सर्वे स्वां स्वां गतिं गताः ॥ ७ ॥ ह्लादिद-
 क्षेण वाक्येन शुशुभे शुभदशेनः । रामः प्रहृष्टवदनसाशुपी-
 नभ्यपूजयत् ॥ ८ ॥ तत्रागावसु भरतः स वाचा सज्जमानयो ।
 कृताञ्जलिरिदं वाक्यं राघवं पुनरब्रवीत् ॥ ९ ॥ राम धर्ममिमं
 प्रेष्य कुलधर्मात्सन्ततम् । कर्तुंमर्हसि काकुत्स्थ मम मातुय
 याचनाम् ॥ १० ॥ रक्षितुं सुमहद्द्रव्यमहमेकसु नीतमहे ।
 पीरजानपदांश्चापि रक्तान् रञ्जयितुं तथा ॥ ११ ॥ ज्ञातयथापि
 योधाश्च मित्राणि सुहृदश्च नः । त्वांश्च हि प्रतीक्षन्ते पर्जन्य-
 मिव कर्षकाः ॥ १२ ॥ इदं राज्यं महाप्राज्ञ स्यापय प्रति-
 पद्य हि । शक्तिमान् स हि काकुत्स्थ लोकस्य परिपालने ॥ १३ ॥
 एवमुक्त्वापतदुभ्वातुः पादयोर्भरतस्तदा । भयं श्रांश्वामास स
 राघवेति प्रियं वदन् ॥ १४ ॥ तमङ्कु भ्वातरं कृत्वा रामो वचन-
 मब्रवीत् । श्यामं नलिनपत्राक्षं मत्तङ्गस्वरः स्वयम् ॥ १५ ॥
 आगता त्वामियं बुद्धिः स्वजा वैनयिकी च या । भयसुलम्बसे
 तात रक्षितुं पृथिवीमपि ॥ १६ ॥ अमात्यैय सुहृद्भिश्च बुद्धि-
 मङ्गिश्च मन्त्रिभिः । सर्वकार्याणि संमन्त्र्य महान्त्यापि हि का-
 र्य ॥ १७ ॥ लक्ष्मीशन्द्रादपेयाहा हिमवान् वा हिमन्त्यजेत् ।
 अतीयात् सागरो वेत्तां न प्रतिज्ञामहं पितुः ॥ १८ ॥ कामाहा
 तात लोभाहा मात्रा तुभ्यमिदं कृतम् । न तन्नसि कर्षांस्व

वर्ति तव्यश्च माहवत् ॥ १९ ॥ एवं ब्रुवाणं भरतः कौशल्यासुत-
मब्रवीत् । तेजसादित्यसङ्काशं प्रतिपञ्चन्द्रदर्शनम् ॥ २० ॥
अधिरोहार्थं पादाभ्यां पादुके हेमभूषिते । एते हि सर्वलो-
कस्य योगक्षेमं विधास्यतः ॥ २१ ॥ सीधिरुह्य नरव्याघ्रः पादुके
व्यवसुच्य च । प्रायच्छत् सुमहातेजा भरताय महात्मने ॥ २२ ॥
स पादुके सम्प्रणम्य रामं वचनमब्रवीत् । चतुर्दश हि वर्षाणि
जटाचोरधरो ह्यहम् ॥ २३ ॥ फलमूलाशनो वीर भवेयं रघु-
नन्दन । तवागमनमाकाङ्क्षन् वसन् वै नगराद्वहिः ॥ २४ ॥
तुव पादुकयोर्न्मस्य राज्यतन्त्रं परन्तप । चतुर्दशे हि सम्पूर्णो
वर्षेहनि रघूत्तम ॥ २५ ॥ न द्रक्ष्यामि यदि त्वां तु प्रवेक्ष्यामि
ह्यताशनम् । तथेति च प्रतिज्ञाय तं परिष्वज्य सादरम् ॥ २६ ॥
शत्रुघ्नश्च परिष्वज्य वचनञ्चेदमब्रवीत् । मातरं रक्ष कैकेयीं
मा रोष कुरु तां प्रति ॥ २७ ॥ मया च सीतया चैव शप्तोऽसि
रघुनन्दन । इत्युक्त्वाशुपरीताक्षीं मातरं विससर्ज ह ॥ २८ ॥
स पादुके ते भरतः स्वलङ्कते महोच्चले सम्परिगृह्य धर्मवित् ।
प्रदक्षिणञ्चैव चकार राषयं चकार चैवोत्तमनागमूर्धनि ॥ २९ ॥
अथानुपूर्व्यां प्रतिपूज्य तं जनं गुरुश्च मन्त्रीन् प्रकृतीक्ष्णानुजौ ।
व्यसर्जयद्राषववंशवर्द्धनः स्थितः स्वधर्मे हिमवानिवाचलः ॥ ३० ॥
तं मातरो वाष्पगृहीतकर्ण्डो दुःखेन नामन्त्रयितुं हि श्रेकुः ।
स चैव मातरभवाय सर्वां रुदन् कुटीं स्नात्प्रविवेश रामः ॥ ३१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

द्वादशोत्तरशततमः सर्गः ।

—•—

ततः शिरसि कृत्वा तु पादुके भरतस्तदा । आह-

रा [३५]

रोह रथं हृष्टः शत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ १ ॥ वशिष्ठो वामदेवश्च
 जावांश्चिह्नं दृढव्रतः । अग्रतः प्रयत्नः सर्वे मन्त्रिणो मन्त्र-
 पूजिताः ॥ २ ॥ मन्दाकिनीं नदीं रम्यां प्राक्खुखासो ययुस्तदा ।
 प्रदक्षिणञ्च कुर्वाणाश्विनकूटं महागिरिम् ॥ ३ ॥ पश्यन्वातुसङ्घ-
 स्त्राणि रम्याणि विविधानि च । प्रययौ तस्य पाश्वेन ससैन्यो
 भरतस्तदा ॥ ४ ॥ अदूराञ्चितकूटस्य ददर्श भरतस्तदा । आश्रमं
 यत्र स मुनिर्भरद्वाजः कृतालयः ॥ ५ ॥ स तमाश्रममागम्य भर-
 द्वाजस्य बुद्धिमान् । अवतीर्थं रथात् पादौ ववन्दे कुलनन्दनः ॥ ६ ॥
 ततो हृष्टो भरद्वाजो भरतं वाक्यमब्रवीत् । अपि कृत्वा कृतं तात
 रामेण च समागतः ॥ ७ ॥ एवमुक्तः स तु ततो भरद्वाजेन
 प्रीयता । प्रत्युवाच भरद्वाजं भरतो धर्मवत्सलः ॥ ८ ॥ स
 प्राच्यमानो गुरुणा मया च दृढविक्रमः । राघवः परमप्रीतो
 वशिष्ठं वाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ पितुः प्रतिज्ञां तामेव पालयि-
 ष्यामि तत्पतः । अतुर्दृशं हि वर्षाणि या प्रतिज्ञा पितुर्मम ॥ १० ॥
 तदुक्तो महाप्राज्ञो वशिष्ठः प्रत्युवाच ह । वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं
 त्वत्त्वं वचनं महत् ॥ ११ ॥ एते प्रयच्छ संहृष्टः पादुके हेम-
 वृद्धिते । अयोध्यायां महाप्राज्ञं योगक्षेमकरो भव ॥ १२ ॥
 ततो वृत्तो वशिष्ठेन राघवः प्राङ्मुखः स्थितः । पादुके हेमविक्रते
 नमः राज्याय ते ददौ ॥ १३ ॥ निवृत्तोऽहमनुज्ञातो रामेण
 सुमहात्मना । अयोध्यामेव गच्छामि गृहीत्वा पादुके शुभे ॥ १४ ॥
 एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरतस्य महात्मनः । भरद्वाजः शुभतरं
 सुनिर्वाक्यमुदाहरत् ॥ १५ ॥ नैतच्चित्रं नरव्याघ्रे शीलवृत्त-
 विद्वांश्वरे । यदात्वं त्वयि तिष्ठेत्तु निम्बोत्सृष्टमिवोदकम् ॥ १६ ॥
 अहम् स महाबाहुः पिता दशरथदाव । यस्य त्वमीदृशः पुत्रो
 भूमीत्या धर्मवत्सलः ॥ १७ ॥ तत्त्वयिन्तु महाप्राज्ञमुक्तवाक्यं
 कृताञ्जलिः । आमन्त्रयितुमारोभे चरणेषुपगच्छ च ॥ १८ ॥

ततः प्रदक्षिणं कृत्वा भरद्वाजं पुनः पुनः । भरतस्तु अथौ श्रीमा-
नयोध्यां सह मन्त्रिभिः ॥ १९ ॥ यानैश्च शकटैश्चैव ह्यैर्नानैश्च
सा चम्पूः । पुनर्निवृत्ता विस्तीर्णा भरतस्यानुयायिनौ ॥ २० ॥
ततश्चो यमुनां दिव्यां नदीं तीर्त्वा मिमालिनीम् । दृष्ट्वा सां
पुनः सर्वे गङ्गां शिवजलां नदीम् ॥ २१ ॥ तां रम्यजलसम्पूर्णां
सन्तीर्ष्य सहवान्धवः । शृङ्गवेरपुरं रम्यं प्रविवेश ससैनिकः ॥ २२ ॥
शृङ्गवेरपुरादभूय अयोध्यां सन्ददर्श ह । अयोध्यान्तु तदा दृष्ट्वा
पिता भ्राता विवर्जिताम् ॥ २३ ॥ भरतो दुःखसन्तप्तः सारथिं
चेदमब्रवीत् । सारथे पश्य विध्वस्ता अयोध्या न प्रकाशते ॥ २४ ॥
निरोकारा निरानन्दा दीना प्रतिहतस्त्वना ॥ २५ ॥

दूतापार्श्वे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
त्रयोदशोऽक्षरशततमः सर्गः ।

— — —

स्निग्धगम्भीरबोधेण स्यन्दनिनोपयान् प्रभुः । अयोध्यां
भरतः क्षिप्रं प्रविवेश महायथाः ॥ १ ॥ विडाकोलूकचरिता-
मालीननरवारणाम् । तिमिराभ्याहतां कालीमप्रकाशां
निशामिव ॥ २ ॥ राज्ञश्चतुः प्रियां पत्नीं त्रिया प्रवलित-
प्रभाम् । पक्षेणाभ्युदिते नेकां रोहिणीमिव पीडिताम् ॥ ३ ॥
अल्पोष्णान्नुव्वसजिलां घमौत्तप्तविहङ्गमाम् । कीनमीनक्षप-
त्राङ्गां कृशां गिरिनदीमिव ॥ ४ ॥ विधूमामिव हेमाभां
शिखामग्नेः समुत्थिताम् । हविरभ्युक्षितां पक्षाच्छिखां विप्र-
लयकृताम् ॥ ५ ॥ विध्वस्तकवचां रुग्णगजवाजिरथ-
व्यजाम् । इतप्रवीरामापन्नाश्चमूमिव महाहवे ॥ ६ ॥ सफेनां
सस्रतां भूत्वा सागरस्य समुत्थिताम् । प्रशान्तमारुतोद्धृतां

ज्योतिर्मिव निखनाम् ॥ ७ ॥ त्यक्तां यज्ञायुधैः सर्वैरभिरूपैश्च
 याजकैः । सुत्याकाले सुनिर्दृप्तौ वेदिङ्गतरवामिव ॥ ८ ॥ गोष्ठ-
 मध्ये स्थितामास्तामचरन्तो नवं दृश्यम् । गोष्ठेषु परित्यक्तां
 गवां पत्नीमिवोत्सुकाम् ॥ ९ ॥ प्रभाकराद्यैः सुस्निग्धैः प्रज्व-
 लद्भिरिवोत्तमैः । वियुक्तां मण्यभिर्चात्यर्नवां मुक्तावलीमिव ॥ १० ॥
 सहसा चरितां स्थानान्महीं पुण्यक्षयागताम् । संहतद्युति-
 विशारान्तारामिव दिवस्थिताम् ॥ ११ ॥ पुष्यनद्धां वसन्तान्ते
 मन्त्रमरशाक्षिनीम् । द्रुतदावाग्निविष्टां क्लान्तां वगलता-
 मिव ॥ १२ ॥ सम्पूढनिगमां सर्वां सङ्क्षिप्तविपयापयाम् ।
 प्रच्छन्नशशिनक्षतां द्यामिवांबुधरैर्युताम् ॥ १३ ॥ चीर्यापानो-
 त्तमैर्भग्नैः शरावैरभिसंहताम् । हतशौण्डामिव ध्वस्तां पान-
 भूमिमसंस्कृताम् ॥ १४ ॥ रुक्णभूमिलतां निम्नां रुक्णपातैः
 समाहताम् । उपयुक्तोदकां भग्नां प्रपान्निपतितामिव ॥ १५ ॥
 विपुलां वितताञ्चैव युक्तपाशां तरस्विन्यम् । भूमौ वायौर्विनि-
 श्चृतां पतितं ज्वामिवायुधात् ॥ १६ ॥ सहसा युद्धशौण्डेन
 ह्यारोहेण वाहनाम् । निहतां प्रति चैन्धेन वडवामिव पाति-
 ताम् ॥ १७ ॥ भरतस्तु रथस्थः सन् श्रीमान् दशरथात्मजः ।
 वाहयन्तं रथश्रेष्ठं सारथिं वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ किं नु खल्वद्य
 गम्भीरो मूर्च्छितो न निशाम्यते । यथा पुरमयोध्यायां गीत-
 चादित् नित्यनः ॥ १९ ॥ वाक्यमीदगन्वाद्य माल्यगन्धश्च
 मूर्च्छितः । चन्दनागुरुगन्धश्च न प्रवाति समन्ततः ॥ २० ॥
 यामप्रवरबोधश्च सुस्निग्धश्चनित्यनः । प्रमत्तगजनाहश्च म-
 वांश्च रत्ननित्यनः ॥ २१ ॥ नेदानीं श्रूयते पुण्यामस्यां
 रामे विवासिते । चन्दनागुरुगन्धाश्च महाहर्षश्च नवखजः ॥ २२ ॥
 गते रामे हि तद्व्याः सन्तप्ता मोपभुञ्जते । वचिर्थात्
 न मच्छन्ति चित्तमाल्यधरा मरा ॥ २३ ॥ मोत्सवाः सख-

वर्त्तन्ते रामशोकार्दिते पुरे । सा हि नूनं मम भ्राता
 पुरस्यास्य द्युतिर्गता ॥ २४ ॥ न हि राजत्वयोध्येयं सासारेवा-
 र्जुनी क्षपा । कदा नु खलु मे भ्राता मङ्गल्यव इवागतः ॥ २५ ॥
 अनारियथ्ययोध्यायां ह्ययं यीष्म इवावुदः । तरुणैश्चारुवेषैश्च
 नरैरुन्मत्तगामिभिः ॥ २६ ॥ सम्पतद्भिरोध्यायां नाभिभान्ति महा-
 पथाः । इति ब्रुवन् सारथिना दुःखितो भरतश्चदा ॥ २७ ॥
 अयोध्यां सम्प्रविश्यैव विवेक्य वसतिं पितुः । तेन हीनां नरे-
 न्द्रेण सिंहहीनां गुहामिव ॥ २८ ॥ तदा तदन्तःपुरमुष्मिन्प्रभं
 सुरैरिवोत्कृष्टमभास्करं दनम् । निरीक्ष्य सर्वत्र विभक्त-
 मङ्गलवान् सुमोच वाप्यं भरतः सुदुःखितः ॥ २९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
 चतुर्दशोपरिधत्ततमः सर्गः ।

ततो निक्षिप्य मातृस्ता अयोध्यायां दृढव्रतः । भरतः शोक-
 सन्तप्तो गुरूनिदमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ नन्दियामं गमिष्यामि
 सखीनामन्वयेत्र वः । तत्र ईःखमिदं सर्वं सहिष्ये राघवं
 विना ॥ २ ॥ गतश्चाहो दिवं राजा वनस्थः च गुरुर्मम । रामं
 प्रतीक्षे राज्याय स हि राजा महायशाः ॥ ३ ॥ एतच्छ्रुत्वा शुभं
 वाक्यं भरतस्य महात्मनः । अत्रुवन्मन्त्रिणः सर्वे वशिष्ठस्य पुरो-
 हितः ॥ ४ ॥ सुभयं ज्ञाघनीयस्य यदुक्तं भरत त्वया । वचनं
 भ्रातृवात्सल्याद्गुरुरूपं तवैव तत् ॥ ५ ॥ नित्यंक्ते बन्धुबन्धुस्य
 तिष्ठतो भ्रातृसौहृदे । मार्गमार्गं प्रपन्नस्य नानुमन्वेत कः
 पुमान् ॥ ६ ॥ मन्त्रिणां वचनं श्रुत्वा यथाभिलषितं प्रियम् ।

अत्रवीत् सारथिं वाक्यं रथो मे युव्यतामिति ॥ ७ ॥ प्रहृष्ट-
 वदनः सर्वा मातः समभिभाष्य च । आरुरोह रथं श्रीमान्
 शत्रुघ्नं समन्वितः ॥ ८ ॥ आरुह्य तु रथं क्षिप्रं शत्रुघ्नभरता-
 बुभौ । ययतुः परमप्रीतौ तृती मन्त्रिपुरोद्दितैः ॥ ९ ॥ अग्रतो
 गुरवः सर्वे वशिष्ठप्रमुखा द्विजाः । प्रययुः प्राङ्मुखाः सर्वे नन्दि-
 ग्रामो यतो भवेत् ॥ १० ॥ बभूवुः तदनाहृतं गजाश्वरथसंकु-
 लम् । प्रययौ भरते याते सर्वे च पुरवासिनः ॥ ११ ॥ रथस्थः
 स तु धर्मात्मा भरतो भ्रातृवत्सलः । नन्दिग्रामं ययौ पूर्णं शिर-
 स्यादाय पादुके ॥ १२ ॥ ततस्तु भरतः क्षिप्रं नन्दिग्रामं प्रविश्य
 सः । अत्रतीर्णं रथात्पूर्णं गुरूनिदमभाषत ॥ १३ ॥ एत-
 द्राज्यं मम भ्राता दत्तं सन्व्याससुत्तमम् । योगक्षेमं वहे चेमे
 पादुके हेमंभूषिते ॥ १४ ॥ भरतः शिरसा कृत्वा सन्व्यासं
 पादुके ततः । अत्रवीद्दुःश्वसन्तप्तः सर्वं प्रकृतिमण्डलम् ॥ १५ ॥
 क्वचं धारयत क्षिप्रमाश्रयं पादाविभी मतौ । आभ्यां राज्ये
 स्थितो धर्मः पादुकाभ्यां गुरोर्मम ॥ १६ ॥ भ्रात्रा तु मयि स-
 न्व्यासो निक्षिप्तः सीहृदादबम् । तमिमं पाषयिष्यामि राक्षवा-
 गमनं प्रति ॥ १७ ॥ क्षिप्रं संयोजयित्वा तु राघवस्य पुनः स्वयम् ।
 अरथौ तौ तु रामस्य द्रव्यामि सङ्घपादुकी ॥ १८ ॥ ततो
 निक्षिप्तभारोहं राघवेण समागतः । निवेद्य गुरवे राक्षं भ-
 जिष्ये गुरुवर्तिताम् ॥ १९ ॥ राघवाय च सन्व्यासं दत्त्वि मे वर
 पादुके । राज्यञ्चेदमयोध्यासु धूतपापी भवाभ्यङ्गम् ॥ २० ॥
 स वल्कलजटाधारी सुनिवेशघरः प्रभुः । नन्दिग्रामेवसङ्घीरः
 ससैव्यो भरतस्तदा ॥ २१ ॥ सवालज्यजनं कृत्वा धारवामास
 स स्वयम् । भरतः शासनं सर्वं पादुकाभ्यां निवेदयन् ॥ २२ ॥
 ततस्तु भरतः श्रीमानभिषिष्याम् पादुके । तदधीनस्तदा राक्षं
 कारवामास सर्वदा ॥ २३ ॥ यदा हि यत्कार्यं सुपैति किञ्चि-

दुपायनस्योपहृतं महाहर्मम् । स पादुकाभ्यां प्रथमं निवेद्य चकार
पश्चाद्भरती यथावत् ॥ २४ ॥

इत्थार्थे रामायणे वाङ्मयीकीये अथोपनिषद्
पञ्चदशोपरिगततमः सर्गः ।

प्रतियाते तु भरते वसन् रामकदा वने । लक्ष्यामास सोढेग-
मधीत्सुखन्तपस्विनाम् ॥ १ ॥ ये तत्र चित्तकूटस्य पुरस्तात्ताप-
साश्रमे । राममाश्रित्य निरतास्तानलक्ष्यदुत्सुकान् ॥ २ ॥
नयनेर्धकुटीभिश्च रामं निदिश्य शङ्कताः । अन्योन्यमुपज-
ल्पन्तः शनैश्चक्रुर्मिथः कथाः ॥ ३ ॥ तेषामौत्सुक्यमालक्ष्य राम-
स्वात्मनि शङ्कितः । कृताञ्जलिर्वाचेदक्षिणं कुक्षपतिं ततः ॥ ४ ॥
न कञ्चिद्भगवन् किञ्चित् पूर्ववृत्तमिदं मयि । दृश्यते विकृतं येन-
विक्रियन्ते तपस्विनः ॥ ५ ॥ प्रभादाञ्जरितं किञ्चित् कञ्चिन्नाव-
रजस्य मे । लक्ष्यन्त्यस्यपिभिर्दृष्टं नालुरूपं महात्मनः ॥ ६ ॥
कञ्चिच्छुभ्रपमाणा वः शुभ्रूपयपरा मयि । प्रमदाभ्युचितां वृत्तिं
सीता युक्तां न वर्त्तते ॥ ७ ॥ अथर्षिर्जरया वृक्षपत्रा च जरा-
ङ्गतः । वेपमान इवीबाह्व रामं भूतदयापरम् ॥ ८ ॥ कुतः
कल्याणसत्त्वायाः कल्याणाभिरतः सदा । चलनं तात वैदेह्या-
स्तपस्विषु विशेषतः ॥ ९ ॥ त्वन्निमित्तमिदं तावत् तापसान्
प्रतिवर्त्तते । रक्षीभ्यस्तेन संविग्नाः कथयन्ति मिथः कथाः ॥ १० ॥
रावण्यावरजः कञ्चित् स्वरो नामेह राजसः । उत्पाद्य तापसान्
सर्वान् जनस्थाननिवासिनः ॥ ११ ॥ दृष्ट्य जितकाशी च वृ-
क्षशः पुरुषादकः । अवशिष्टस्य पापस्य त्वाञ्च तात न मृष्यते ॥ १२ ॥
त्वं यदाप्रवृत्तिं श्लाघिन्नाश्रमे तात वर्त्तसे । तदाप्रवृत्तिं

रक्षांसि विप्रकुर्वन्ति तापसान् ॥ १३ ॥ दर्शयन्ति हि वीभत्सैः
 क्रूरैर्भीषणकैरपि । नानारूपैर्विरूपैश्च रूपैरसुखदर्शनैः ॥ १४ ॥
 अप्रशस्यैरशुचिभिः सम्प्रयुज्य च तापसान् । प्रतिघ्नत्यपरान्
 क्षिप्रमनाम्बोः पुरतः स्थितान् ॥ १५ ॥ तेषु तेष्वामस्यानेष्व-
 युद्धमवलीय च । रमन्ते तापसांश्च नाशयन्ताल्पचेतसः ॥ १६ ॥
 अर्वाक्षपन्ति स्तुग्भाण्डानग्नीन् सिञ्चन्ति वारिणा । कलशांश्च
 प्रमदन्ति हवने समुपस्थिते ॥ १७ ॥ तैर्दुराक्षभिराविष्टाना-
 यमान् प्रलिषांसवः गमनायान्यदेशस्तु चोयन्त्यृषयोद्य माम् ॥ १८ ॥
 तत् पुरा राम शरीरौमुपहिंसां तपस्विषु । दर्शयन्ति हि
 दुष्टाक्षे त्यक्षाम इममाश्रमम् ॥ १९ ॥ बद्धमूलफलं चित्तम-
 विट्टरादितो वनम् । अश्वस्याश्रममेवाहं ययिष्ये सगणः पुनः ॥ २० ॥
 प्यरक्षन्मपि चायुक्तं पुरा तात प्रवृत्तं । सहास्राभिरितो गच्छ
 यदि वृद्धिः प्रवृत्तं ॥ २१ ॥ स कलत्रस्य सन्देहा नित्ययुक्तस्य
 राघवः । सभामर्थस्यापि हि सतो वासो दुःखमिहाद्य ते ॥ २२ ॥
 इत्युक्तवन्तं रामसां राजपुत्रक्षपास्त्रिनम् । न यथाकोत्तरैर्वाक्यै-
 रववक्षुं समुत्सुकम् ॥ २३ ॥ अभिनन्द्य समाश्रुष्य समाधाय
 च राघवम् । स जगामाश्रमं त्यक्त्वा कुलेः कुलपतिः सह ॥ २४ ॥
 रामः संसाध्य ऋषिगणमनुगमनात् देशासन्नात् कुलपति-
 मभिवाद्य ऋषिम् । सव्यक् प्रीतैस्त्रैरनुगत उपदिष्टार्थः पुण्यं
 वासाय स्वनिलयसुपसम्पदे ॥ २५ ॥ आश्रमच्छिबिरहितं प्रभुः
 क्षणमपि न लङ्घी स राघवः । राघवं हि सततमनुगतास्त्रापसा-
 श्रापं चरिते हतशुणाः ॥ २६ ॥

प्रत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

षोडशोपरिशततमैः सर्गः ।

राघवस्त्वपयातेषु सर्वेष्वनुविचिन्तयन् । न तत्पारोचयद्दार्ढ्यं
कारणैर्बद्धभिस्सादा ॥ १ ॥ इह मे भरतो दृष्टो मातरश्च सं-
नागराः । सा च मे स्मृतिरश्वेत ताञ्चित्त्वमनुशोचतः । २ ॥
स्मृत्वावारनिवेशेन तेन तस्य महात्मनः ॥ ३ ॥ तस्मादन्यत्र
गच्छामि इति सञ्चिन्त्य राघवः । प्रातिष्ठत सर्वैर्देह्या लक्ष्मणेन
च सङ्गतः ॥ ४ ॥ सोढोराग्रममासाद्य त ववन्दे महायथाः । तं
चापि भगवानत्रिः पुत्रवत् प्रत्यपद्यत ॥ ५ ॥ स्वयमातिथ्यमा-
दिश्य सर्वमस्य सुमत्कृतम् । सौमित्रिञ्च महाभामं सीताश्च
समसान्वयत् ॥ ६ ॥ पत्नीञ्च तमनुप्राप्तं हृद्दामामन्थ्य
सत्कृताम् । सान्त्वयामास धमन्नः सर्वभूतहिते रतः ॥ ७ ॥
नसूयां महाभागां तापसीं धर्मचारिणीम् । प्रतिगृह्णीष्व
देहीमन्नवीर्हाषसन्तमः ॥ ८ ॥ रामाय चाश्चक्षे तां तापसीं
धर्मचारिणीम् । दशवर्षाण्यनादृष्ट्या दग्धे लोके निरन्तरम् ॥ ९ ॥
या मूलफले दृष्टे जाङ्गरी च प्रवर्तिता । चयेण तपसा हुक्ता
नयभैद्याप्यलङ्कृता ॥ १० ॥ दशवर्षसहस्राणि यथा तप्तं मह-
तपः । अनसूयाव्रतज्ञात प्रत्यूहाश्च निवर्तिताः ॥ ११ ॥ देव-
ताञ्च निमित्तञ्च यथा सत्वरमाणया । दशराचं कृता रात्रिः
वेद्यं मातेव तेनघ ॥ १२ ॥ तपुमिमां सर्वभूतानां नमस्त्वाङ्गी-
तपस्विनीम् । अभिगच्छतु वैदेही हृद्दामक्रोधनां सदा ॥ १३ ॥
एवं ब्रुवाणं तच्छपिं तथेत्युक्त्वा स राघवः । सीतामालोञ्च धर्म-
ज्ञामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ राजपुत्रिञ्च्युतन्धेतन्नुनेरस्य
समीरितम् । श्रेयोद्यमात्मनः शीघ्रमभिगच्छ तपस्विनीम् ॥ १५ ॥
अनसूयेति या लोके कर्मभिः ख्यातिमागता । तां शीघ्रमभि-
गच्छ त्वमभिगम्यां तपस्विनीम् ॥ १६ ॥ सीता त्वेतद्वचः श्रुत्वा
राघवस्य यशस्विनी । तामत्रिपत्नीं धर्मज्ञामभिचक्राम मै-
त्रिणी ॥ १७ ॥ विधित्वां वक्रितां हृद्वां जरापाण्डुरमूर्ध्निजाम् ।

सततं वेपमानाङ्गीं प्रवति कदलीमिव ॥ २८ ॥ तां तु सीता
 महाभागामनसूयां पतिव्रताम् । अभ्यवाहयदव्यया स्वं नाम
 समुदाहरत् ॥ १९ ॥ अभिवाद्य च वेदेही तापसीं तां दमा-
 न्विताम् । बद्धाञ्जलिपुटा कृष्टा पथं प्रच्छेदनामयम् ॥ २० ॥
 ततः सीतां महाभागां दृष्ट्वा तां धर्मचारिणीम् । सान्त्वयन्त्य-
 मवीदूहृष्टा दिष्ट्या धर्ममवेक्षसे ॥ २१ ॥ त्यक्त्वा ज्ञातिजनं सीते
 मानद्विषमं मानिनि । अवबुद्धं वने रामं दिष्ट्या त्वमनुग-
 ष्छसि ॥ २२ ॥ नगरस्थो वनस्थो वा शुभो वा यदि वाशुभः ।
 यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महीदयाः ॥ २३ ॥
 दुःशीलः कामवृत्तो वा धनेर्वा परिवर्जितः । स्त्रीणामार्यं स्व-
 भावानां परमं देवतं पतिः ॥ २४ ॥ नातो विशिष्टं पश्यामि
 बान्धवं विष्टमन्त्यहम् । सर्वत्र योस्यं वेदेहि तपःकृतमिवा-
 थयम् ॥ २५ ॥ नत्वेवमवगच्छन्ति गुणदोषमसत् स्त्रियः ।
 कामयन्त्यहृदया भर्तृनाथायरन्ति याः ॥ २६ ॥ प्राप्नुवन्त्य-
 यशसैव धर्मश्च यस्तु मैत्रिणि । अकार्यं वशमापन्ना स्त्रियो याः
 खलु तद्विधाः ॥ २७ ॥ त्वद्विधासु एषैर्बुक्ता दृष्टलोकपरावराः ।
 स्त्रियः स्वर्गे चरिष्यन्ति यथा पुण्यकृतकथा ॥ २८ ॥ तदेवमेन-
 त्वमनुव्रता सीते पतिप्रधाना समयानुवर्तिनी । भव स्वभर्तुः
 सहधर्मचारिणी यशस्य धर्मस्य ततः समान्प्रसि ॥ २९ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये अथोध्याकाण्डे

सप्तदशोऽक्षरशततमः सर्गः ।

— ० —

सा त्वेवमुक्त्वा वेदेही त्वमनसूयानसूयया । प्रतिपद्य वचो
 नन्दं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १ ॥ नैतदाद्यर्थाभ्यां यथा

त्वमनुभाषसे । विदितन्तु ममाप्येतद्यथा नाथ्याः पतिगुरुः ॥ २ ॥
यद्यप्येष भवेद्भर्ता चनाम्नीं वृत्तिवर्जितः । अदेषमत्र वृत्तं व्यं
तथाप्येष मया भवेत् ॥ ३ ॥ किं पुनर्यो गुणज्ञाध्यः सानुक्रोशो
जितेन्द्रियः । स्थिरागुरागो धर्मात्मा मातृवत् पित्रवत् प्रियः ॥ ४ ॥
यां वृत्तिं वर्त्तते रामः कौशल्यायां मञ्जावतः । तामेव वृपना-
रीणामन्यासामपि वर्त्तते ॥ ५ ॥ सकृद्दृष्ट्वास्वपि स्त्रीषु वृपेण
वृपवत्प्रवृत्तः । मातृवद्वर्त्तते वीरो जामसुत्सृज्य धर्मवित् ॥ ६ ॥
आगच्छन्त्याथ विजनं वनमेवं भयावहम् । समाहितं हि मे
श्वश्र्वा हृदये यत् स्थितं मम ॥ ७ ॥ पाणिप्रक्षामकाले च यत्
पुरां त्वग्निसन्निधौ । अनुशिष्टं जनन्या मे वाच्यं तदापि मे
वृत्तम् ॥ ८ ॥ न विस्मृतन्तु मे सर्वं वाच्यैः स्वैर्धर्मचारिणि ।
पतिशुश्रूषणान्वाञ्छींस्तपो नान्यद्विधीयते ॥ ९ ॥ सावित्री पति-
शुश्रूषां कृत्वा स्वर्गं मञ्जीयते । तथाहन्तिथ याता त्वं पतिशु-
श्रूषया दिवम् ॥ १० ॥ वरिष्ठा सर्वमारीणामेया च दिशि
देवता । रोहिणी न विना चन्द्रं सुवृत्तंमपि हस्यते ॥ ११ ॥
एवंविधाश्च प्रवराः स्त्रियो भर्तृदृढव्रताः । देवलोके मञ्जीयन्ते
पुण्येन स्त्रेन कर्मणा ॥ १२ ॥ ततो नन्द्या संहृष्टा श्रुत्वात्तं सी-
तया वचः । शिरस्याग्राय चोवाच मैथिलीं वर्धयन्त्युत ॥ १३ ॥
नियमैर्विधिधैराग्ने तपो हि महदस्ति मे । तत् संश्रित्य बलं
सीतेच्छन्द्ये त्वां शुचिव्रते ॥ १४ ॥ उपपन्नश्च पुत्रश्च वचनं तव
मैत्रिणि । प्रीता चास्मग्यतां सीते करवाणि प्रियश्च किम् ॥ १५ ॥
तस्य साहचर्यं श्रुत्वा विश्रिता मन्दविस्मया । कृतमित्यवधीत्
सीता तपोबलसमन्विताम् ॥ १६ ॥ सा त्वेवमुक्त्वा धर्मज्ञा तया
प्रीततराभवत् । सफलश्च प्रवर्धन्ते जन्त सीते करोम्यहम् ॥ १७ ॥
इदं दिव्यं वरं माल्यं वस्त्रमाभरणानि च । अङ्गरागश्च
वन्दे हि मञ्जार्हमनुलेपनम् ॥ १८ ॥ मया दत्तमिदं सीते

तद् गान्धाश्च शोभयेत् । अनुरूपमसंक्षिप्तं नित्यमेव भवि-
 श्यति ॥ १९ ॥ अङ्गरागेण दिव्येन लिप्ताङ्गी जनकात्मजे ।
 शोभयिष्यसि भर्तारं यथा श्रीविष्णुमव्ययम् ॥ २० ॥ सा धर्म-
 मङ्गरागञ्च भूषणानि खलसखा । मैथिली प्रतिजयाह प्रीति-
 दानमनुजमम् ॥ २१ ॥ प्रतगृह्य च तत् सीता प्रीतिदानं
 यशस्विनी । श्लिष्टाञ्जलिपुटा धीरा समुपासा तपोधनाम् ॥ २२ ॥
 तथा सोतामुपासोनामनसूया दृढव्रता । वचनं प्रष्टुमारभे
 कथां काञ्चिदनु प्रियाम् ॥ २३ ॥ स्वयम्भरे किल प्राप्ता त्वमनेन
 यशस्विना । राघवेत्येति मे सीते कथा श्रुतिमुपागता ॥ २४ ॥
 तां कथां श्रोतुमिच्छामि विश्वरेण च मैथिलि । यथाभूतञ्च
 कार्तस्त्रे न तस्ये त्व वक्तुमर्हसि ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वा तु सा सीता
 तापसीं धर्मचारिणीम् । श्रूयतामिति चोक्त्वा वै कथयामास
 तां कथाम् ॥ २६ ॥ मिथिलाधिपतिर्वीरो जनको नाम धर्म-
 व्रतु । अत्रधर्मण्यभिरतो न्यायतः शास्त्रि भेदिनीम् ॥ २७ ॥
 तस्य चाङ्गलहस्तस्य कषतः क्षेममण्डलम् । अहं किलात्विता
 भित्वा जगतीं वृषतेः सुता ॥ २८ ॥ स मां दृष्ट्वा नरपतिमुष्टि-
 विशेषतत्परः । पांशुगुण्डितसर्वाङ्गीं विस्मितो जनको-
 भवत् ॥ २९ ॥ अनपत्येन च स्नेहादङ्गमारोप्य च स्वयम् ।
 मनेयं तनयेत्युक्त्वा स्नेहो मयि निपातितः ॥ ३० ॥ अन्तरिक्षे
 च वायुक्ता प्रतिमामानुषी किल । एवमन्तस्वरपते धर्मेश तनया
 तत्र ॥ ३१ ॥ ततः प्रहृष्टो धर्मात्मा पिता मे मिथिलाधिपः ।
 अवाप्तो विपुलाब्धिं मामवाप्य नराधिपः ॥ ३२ ॥ इक्ष्वा चा-
 खीष्टवद्देव्यै ज्येष्ठायै पुण्यकर्मणे । तथा सम्भाविता चास्मि
 स्मिन्धया नास्त्वसौहृदात् ॥ ३३ ॥ पतिबंधोगमुक्तं वयो दृष्ट्वा
 तं मे पिता । चिन्तामध्यगमहीनो विज्ञनाशादिवाधनः ॥ ३४ ॥
 कर्हयाश्चापकटाश्च लोकैः कन्धापिता जनात् । प्रधर्मस्यमवा-

प्रीति शक्रेणापि समो भुवि ॥ ३५ ॥ तां धर्षयामदूरस्थां
 संहृष्ट्यात्मनि पार्श्विवः । चिन्तार्णवगतः पारं नाससादाद्भवो
 यथा ॥ ३६ ॥ अयोनिजां हि मां ज्ञात्वा नाध्यगच्छत् स चि-
 न्तयन् । सदृश्याभिरूपश्च मञ्जीपालः पतिं मम ॥ ३७ ॥ तस्य
 बुद्धिरिय जाता चिन्तयानस्य मन्ततम् । स्वयस्वरत्नजजायाः
 करिष्यामीति धर्मतः ॥ ३८ ॥ महायज्ञे तदा तस्य वक्ष्येन
 महात्मना । इत्तं धनुर्वरं प्रीत्या दूषणो चाक्षयसायकौ ॥ ३९ ॥
 असञ्चाल्य मनुष्यैश्च यत्नेनापि च गौरवात् । तन्न शक्ता नमयितुं
 स्वप्नेष्वपि नराधिपाः ॥ ४० ॥ तद्भनुः प्राप्य मे पित्रा स्थाहृतं
 मृत्यवांदिना । समवाये नरेन्द्राणां पूर्वमामन्त्रा पार्थिवान् ॥ ४१ ॥
 इदञ्च धनुरुद्यम्य सज्जं यः कुरुते नरः । तस्य मे इच्छिता
 भाख्यां भविष्यति न संग्रयः ॥ ४२ ॥ तच्च दृष्ट्वा धनुः श्रेष्ठं
 गौरवाङ्गिरिसन्निभम् । अभिवाद्य नरा जग्मुर्यज्ञासास्य तो-
 लने ॥ ४३ ॥ सुदीर्घस्य तु कालस्य राघवायं महाद्युतिः ।
 विश्वामित्रेण सञ्चितो यज्ञं द्रष्टुं समागतः ॥ ४४ ॥ जज्ञानेन सच
 ज्ञात्वा रामः सत्यपराक्रमः । विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा मम पित्रा
 सुपूजितः ॥ ४५ ॥ प्रोवाच पितरं तत्र राघवो रामकन्यासो ।
 सुतो दशरथस्येती धनुर्दर्शनकाङ्क्षितो ॥ ४६ ॥ इत्युक्तो न
 विप्रेण तद्भनुः समुपानयत् । तद्भनुर्दर्शयामास राजपुत्राय हे-
 धिकम् ॥ ४७ ॥ निमेषान्तरमात्रेण तदानय्य महाबलः ।
 ज्यां समारोप्य भ्रूटिति पूरयामास वीर्यवान् ॥ ४८ ॥ तेनापू-
 रयता ज्ञेमान्मध्ये भग्नं द्विधा धनुः । तस्य शब्दोभङ्गीमः
 पतितस्त्रायनेर्षया ॥ ४९ ॥ ततोऽत्र तत्र रामाय पित्रा सत्याभि-
 सन्विता । उद्यता दातुमुद्यम्य जलभाजनमुत्तमम् ॥ ५० ॥
 दीयमानां न तु तदा प्रतिजघाञ्च राघवः । अविज्ञाय पितु-
 ष्चन्दमयोध्याधिपतेः प्रभोः ॥ ५१ ॥ ततः श्वशुरमामन्त्रा वृक्षं

दशरथं वृषम् । मम पित्रा त्वहं दत्ता रामाय विदतात्मन ॥५२॥
 मम त्रैवानुजा साध्वी जर्मिला शुभदर्शना । भार्यार्षेण लक्ष्मण-
 स्त्रापि दत्ता पित्रा मम स्वयम् ॥ ५३ ॥ एवं दत्तास्मि रामाय
 तदा तस्मिन् स्वयम्बरे । अनुरक्तास्मि धर्मेषु पतिं वीर्यवतां
 वरम् ॥ ५४ ॥

रत्नायै रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे
 अष्टादशाधिकशततमः सर्गः ।

अनसूया तु धर्मज्ञा श्रुत्वा तां महतीं कथाम् । पत्न्यं प्व-
 ञ्जत वाङ्मयां शिरस्त्राय मैथिलीम् ॥ १ ॥ अक्ताक्षरपदं
 चित्तं भाषितं मधुरं त्वया । यथा स्वयम्बर उक्तं तत् सर्वञ्च
 श्रुतं मया ॥ २ ॥ रमेयं कथया ते तु दृढं मधुरभाषिणि ।
 रविरक्षोतः श्रीमान् उपोद्गा रजनीं शुभाम् ॥ ३ ॥ द्विवसं
 परिकीर्णानामाहारार्थं पतत्रियाम् । सन्ध्याकाळे निशीनानां
 निद्रासं श्रूयते ध्वनिः ॥ ४ ॥ एते चाप्यभिषेकाद्रा मुनयः कल-
 शोद्यताः । सञ्चिता उपवृत्तान्ते सतिषाद्भुतवल्कलाः ॥ ५ ॥
 ऋषीणामग्निहोत्रेषु ऋते च विधिपूर्वकम् । कपोताङ्गारुणो
 धूमो हृष्यते पवनोदतः ॥ ६ ॥ अल्पपर्णा हि तरवो घनी-
 भूताः समन्ततः । विप्रकण्ठेन्द्रिये देशे न प्रकाशन्ति वै दिशः ॥ ७ ॥
 रजनीक्षरसत्वानि प्रचरन्ति समन्ततः । तपोवनसङ्घा स्ते
 वेद्वितीर्षेषु शेरते ॥ ८ ॥ सम्प्रवृत्ता निशा सीते नक्षत्रसम-
 कताः । आत्स्नाप्रावरणचन्द्रो हृष्यते श्रुदितोम्बरे ॥ ९ ॥
 गन्धतामनुजानामि रामस्यानुचरी भव । कथयन्त्या हि मधुरं
 त्वदाहमपि तोषिता ॥ १० ॥ असं कुरु च तावत्सर्वं प्रत्यक्षं मम

अयोध्याकाण्डम् ।

मैथिलि । प्रीतिजनय मे वत्से दिव्यालङ्कारशोभिनि ॥ ११ ॥
 सा तदा समक्षं ह्यसौ सीता सुरसुतोपमा । पणस्य शिरसा
 पादौ रामं त्वभिसुखी ययौ ॥ १२ ॥ तत्रानुभूषिता सीता
 ददर्श वदतांवरः । राघवः प्रीतिदानेन तपस्विन्या जगर्ष
 च ॥ १३ ॥ न्यवेदयत्ततः सर्वं सीता रामाय मैथिली । प्रीति-
 दानं तपस्विन्या वसनाभरणस्रजाम् ॥ १४ ॥ पद्मदृष्टवदामो
 लङ्काण्य महारथः । मैथिल्याः सत्कृत्या दृष्ट्वा मानुषेषु सुदु-
 र्गभाम् ॥ १५ ॥ ततः स धर्मरौ प्रीतः पुण्यां शशिनिभाननाम् ।
 अर्चितापसैः सर्वैश्वास रघुनन्दनः ॥ १६ ॥ तस्यां राक्ष्यां
 व्यतीतायामभिविष्य ह्यताग्निज्ञान् । चापच्छेतां नरव्याघ्रौ
 तापसान् वनगोचरान् ॥ १७ ॥ तावुचुक्षे वनचरान्नापसा धर्म-
 चारिणः । वनस्य तस्य सञ्चारं राक्षसैः समभिधुतम् ॥ १८ ॥
 रक्षांसि पुरुषादानि नानारूपाणि राघव । वसन्त्यस्मिन् महा-
 रथे व्यालास रुधिराशनाः ॥ १९ ॥ उच्छिष्टस्या प्रमुञ्चन्ना
 तापसं धर्मचारिणम् । अदन्यस्मिन् महारथे तास्त्रिवारय
 राघव ॥ २० ॥ एषः पत्या महर्षीणां फलान्याहरतां वने ।
 अनेन तु वनं दृगं गन्तुं राघव ते क्षमम् ॥ २१ ॥ इतीरितः
 प्राञ्जलिभिस्तपस्त्रिभिर्हिजैः कृतस्वस्त्ययनः परन्तपः । वनं सभास्यैः
 प्रविशेश राघवः सलङ्काण्यः शूर्य्य इवाश्वमण्डलम् ॥ २२ ॥

इत्यार्षं रामायणे वाल्मीकीये अयोध्याकाण्डे

एकोनविंशतिः अध्यायः समाप्तः ।

अयोध्याकाण्डं समाप्तम् ।

